

काव्यपरिचय

'तू बुद्धी दे' ही प्रार्थना कवी 'गुरु ठाकूर' यांनी लिहिली आहे. या प्रार्थनेत सन्मार्ग, सन्मती आणि सत्संगती यांचे महत्त्व कवीने दाखवून दिले आहे. कायम सत्याची कास धरून संवेदनशीलता जपण्यासाठी ताकद मिळावी, अनाथांचे नाथ होण्यास बळ मिळावे व या शाश्वत सौंदर्याचा ध्यास लागावा, ही भावना कवीने या प्रार्थनेतून व्यक्त केली आहे.

'Tu Buddhi de' is a prayer composed by Guru Thakur. It highlights the importance of the right path, good thoughts, and good company. The poet has prayed for truth and sensitivity. He suggests that one should have courage to be the saviour of orphans.

भावार्थ

तू बुद्धि दे तू तेज दे नवचेतना विश्वास दे
जे सत्य सुंदर सर्वथा आजन्म त्याचा ध्यास दे

नित्य पठणीय अशी ही प्रार्थना आहे. कवी सांगतात की, हे ईश्वरा, तू आम्हाला बुद्धी दे. तू नवविचारांचे तेज दे. आपल्यामध्ये नवचेतना जागवण्यास विश्वास दे. या धरतीवर जे सत्य, सुंदर आहे. जे अजरामर आहे, जे सर्व ठिकाणी भरून राहिलेले आहे त्या सर्वांचा ध्यास माझ्या मनात जीवनभर राहू दे. म्हणजेच जे सदैव सत्य, सुंदर आहे त्याचे माझ्याकडून व्यवस्थित पालन व्हावे. तसेच त्याचप्रकारच्या नवनिर्मितीचा ध्यास म्हणजे उत्कट इच्छा आजन्म माझ्या मनात राहू दे.

हरवले आभाळ ज्यांचे हो त्यांचा सोबती,
सापडेना वाट ज्यांना हो त्यांचा सारथी
साधना करिती तुझी जे नित्य तव सहवास दे

ज्यांचा कोणी पालनकर्ता नाही, ज्यांचा सांभाळ करणारे असे कोणी नाही, ज्यांना माया देणारे आभाळ नाही त्यांचा तू सोबती-सखा बन. त्यांना आश्रय देण्याचे काम तू कर. त्यांना मायेची सावली देण्याचे काम कर. जे जीवनाच्या वाटेवर प्रवास करताना भरकटलेले आहेत, ज्यांना जीवनाच्या सार्थकतेची वाट सापडत नाही त्यांचा तू सारथी बनून मार्ग दाखवण्याचे काम कर. तुझी जे साधना करतात, नित्य तुझी जे प्रार्थना करतात. त्यांना तू सतत तुझा सहवास दे. म्हणजेच तू नेहमीच त्यांच्या सोबत राह.

जाणावया दुर्बलांचे दुःख आणि वेदना
तेवत्या राहो सदा रंधातुनी संवेदना
धमन्यातल्या रुधिरास या खल भेदण्याची आस दे
सामर्थ्य या शब्दांस आणि अर्थ या जगण्यास दे

या जगात जे दुर्बल आहेत, त्यांचे दुःख आणि वेदना जाणून घेण्यासाठी माझ्या शरीरातील रंध्रा-रंध्रात सतत संवेदना तेवत ठेवण्याचे काम तू कर. माझ्या मधील संवेदना सतत जागृत ठेवण्याचे काम तू कर. दुःखितांचे दुःख दूर करण्याची आस माझ्या शरीरातील प्रत्येक धमन्यातून वाहणाऱ्या रक्तात असू दे. ही शब्दरूपी काव्य सुमने मी तुझ्यापुढे ठेवतो. त्या सर्व शब्दांस आणि माझ्या संपूर्ण जगण्यास एक प्रकारचा अर्थ तू दे. जेणेकरून माझा जन्म दुर्बलांचे दुःख दूर करण्यासाठी उपयोगी पडेल.

सन्मार्ग आणि सन्मती लाभो सदा सत्संगती
नीती ना ही भ्रष्ट हो जरी संकटे आली किती
पंखास या बळ दे नवे झेपावण्या आकाश दे

मला सतत चांगला मार्ग आणि चांगली बुद्धी लाभू दे. सतत चांगल्या, सज्जन माणसांची संगत मिळू दे. माझ्या जीवनात कितीही संकटे आली तरी मी माझ्या कर्तव्यापासून कधी दूर होणार नाही, अशी माझी नितीमत्ता राहू दे. माझे आचरण कधीही भ्रष्ट होऊ नये. जीवनरूपी वाटेवरून प्रवास पार करण्यासाठी या पंखांना तू बळ दे. कायम सत्याची कास धरून संवेदनशीलता जपण्यासाठी तसेच आकाशात झेपावण्यासाठी बळ दे. म्हणजेच सतत सौंदर्याचा ध्यास माझ्या मनात राहू दे आणि तो ध्यास पूर्ण करण्यासाठी नवे आकाश म्हणजेच आकाशाएवढ्या नव्या संध्या तू निर्माण कर, की ज्यामध्ये मी माझे कर्तृत्व दाखवू शकेन.

शब्दार्थ

तेज	- उत्साह	- (energy, vigour)
नव	- नवीन	- (new)
चेतना	- उत्तेजन, प्रोत्साहन	- (inspiration)
सर्वथा	- सदैव, सर्व अर्थानी	
आजन्म	- आयुष्यभर, जन्मभर	- (lifetime)

ध्यास	- उत्कट इच्छा	- (a great longing)	भेदणे	- दूर करणे	
त्यांचा	- त्यांचा	- (to him)	आस	- इच्छा, आवड	- (a great longing)
सोबती	- सखा, मित्र	- (friend)	सामर्थ्य	- शक्ती	- (power, strength)
सापडेना	- मिळणे	- (not Found)	सन्मार्ग	- चांगला मार्ग	- (true way)
वाट	- रस्ता, मार्ग	- (way)	सन्मती	- चांगली बुद्धी	- (good thoughts)
साधना	- तपश्चर्या	- (learning the hard way)	लाभो	- मिळणे	- (to get)
करिती	- करतात	- (to do)	सत्संगती	- चांगली संगत (सोबत)	- (good company)
नित्य	- रोज	- (daily)	भ्रष्ट	- वाईट	- (polluted)
तव	- त्यांना	- (to him)	बळ	- शक्ती	- (power)
जाणवाया	- जाणून घेण्यासाठी	- (to understand)	झेपावण्या	- उडण्यासाठी	- (to spring or leap)
दुर्बल	- ज्यांच्यात बल (शक्ती) नाही	- (weak, feeble)	सारथी	- मार्गस रस्ता, दिशा दाखवणारा	
तेवत्या	- तेवत (जळणे)	- (to be lit)	रंध	- त्वचेवरील अतिसूक्ष्म छिद्र	- (pores)
सदा	- सतत	- (always)	धमन्या	- संपूर्ण शरीरभर रक्त वाहून नेणाऱ्या नसा/नाडी	- (veins)
संवेदना	- सह वेदना	- (sensation)	रुधिर	- रक्त	- (blood)
खल	- दुष्ट	- (wicked)	नीती	- सदाचाराचे नियम	

काव्यपरिचय

'अंकिला मी दास तुझा' हा अभंग 'संत नामदेव महाराज' यांनी लिहिला आहे. प्रस्तुत अभंगात 'संत नामदेव' महाराजांनी विविध दृष्टान्तांतून परमेश्वर कृपेची याचना केली आहे.

The abhanga 'Ankila Mi Das Tuja' is composed by Saint Namdev Maharaj. This abhanga depicts the deep devotion with which Saint Namdev Maharaj remembers Lord Vitthal. Many such examples are summarized in this abhanga that relate to his deep devotion towards lord vitthal.

भावार्थ

अग्निमाजि पडे बाळू। माता धावें कनवाळू।। १ ।।

तैसा धावें माझिया काजा। अंकिला मी दास तुझा ।। २ ।।

वारकरी संप्रदायाचे महान प्रचारक संत नामदेव महाराज अगदी मनापासून आर्तितेने परमेश्वराचा (विठ्ठलाचा) धावा करतात. त्यासाठी ते अतिशय समर्पक दृष्टान्त देतात. ते म्हणतात की, ज्याप्रमाणे नजरचुकीने अग्नि सापडलेल्या बाळाला वाचवण्यासाठी त्याची आई व्याकूळ होऊन, काळजीने त्याच्याजवळ धावून जाते. त्याला मायेने, प्रेमाने उचलून घेते. त्याचप्रमाणे हे प्रभू, विठ्ठला, मी पूर्णपणे तुझा अंकित आहे. मी तुझा दास, सेवक आहे. आईप्रमाणे तुही माझ्या अडचणीत, माझ्या कार्यात धावत ये.

सर्वेचि झेंपावें पक्षिणी। पिलीं पडतांचि घरणीं ।। ३ ।।

विठ्ठलाची आळवणी करताना संत नामदेव महाराज म्हणतात, झाडावरील घट्यात असणारे पक्ष्याचे लहान पिल्लू घट्यातून बाहेर येऊन उडण्याच्या प्रयत्नात खाली जमिनीवर पडताच त्याची आई ती पक्षिणी आपल्या पिल्लाला वाचवण्यासाठी त्याच्या दिशेने तत्परतेने झेप घेते. त्याला पुन्हा घट्यात नेण्यासाठी धडपडते. त्याचप्रमाणे हे परमेश्वरा, तुझ्या या सेवकासाठी तू असाच धावून ये.

भुकेलें वत्सरावें। धेनु हुंवरत धावें ।। ४ ।।

संत नामदेव महाराज अगदी मनापासून विठ्ठलाचा धावा करतात. ते म्हणतात, भूकेने व्याकूळ झालेले वासरू गोठ्यात ओरडत असते. त्याची ती अवस्था सहन न होऊन गाय मोठ्याने हुंवरत आपल्या वासराच्या ओढीने त्याच्याजवळ धावत येते. त्याचप्रमाणे हे विठ्ठला तूही माझ्यासाठी धावून ये.

वणवा लागलासे वनी। पाडस चिंतीत हरणी ।। ५ ।।

संत नामदेव श्री विठ्ठलाची मनापासून विनवणी करतात. अगदी व्याकूळ होऊन हरिणीचे उदाहरण ते देतात. ते म्हणतात की, जंगलात वणवा पसरलेला आहे आणि त्यात हरिणीचे पाडस अडकलेले आहे. अशावेळी त्याची आई म्हणजेच हरिणी आपल्या पाडसाला वाचवण्यासाठी खूप चिंतीत होते. त्या पाडसासारखीच माझी अवस्था झाली आहे. म्हणून तू माझ्यासाठी धावून ये.

नामा म्हणे मेघा जैसा। विनवितो चातक तैसा ।। ६ ।।

चातक पक्षी पावसाचा पहिला थेंब पिऊन जगतो. तेच त्याच्यासाठी जीवन असते असे मानले जाते. हाच दृष्टान्त देऊन संत नामदेव महाराज म्हणतात की, ज्या प्रमाणे चातक पक्षी आकाशात जमलेल्या काळ्या काळ्या, पाण्याने भरलेल्या ढगांना पाणी बरसवण्यासाठी विनवणी करतो. त्याचप्रमाणे हे विठ्ठला, मी तुला विनवितो आहे.

शब्दार्थ

अग्निमाजि	- आगीमध्ये	- (in the fire)
पडे	- सापडे	- (to be found)
कनवाळू	- दयाळू	- (merciful)
तैसा	- त्याचप्रमाणे	- (as like that)
माझिया	- माझ्या	- (my)
काजा	- काम	- (work)
अंकिला	- अंकित झालेला	
सर्वे	- लगेच	- (immediately)
पिल्ली	- पिल्लू	- (a young one, a cub)
वत्सर	- वासरू	- (a calf)
धेनु	- गाय	- (a cow)
हुंवरत	- हुंवरते	- (to low)
वनी	- जंगलात	- (in the forest)
मेघा	- ढगांना	- (to cloud)
जैसा	- ज्याप्रमाणे	- (like, as)
वत्सरावे	- वासराच्या आवाजाने	
पाडस	- हरिणीचे पिल्लू	

टिपा

वणवा	- मोठी आग	- (forest fire)
हरिणी	- हरणाची मादी	- (doe)
चातक	- एक प्रकारचा पक्षी	- (a bird)
(असे म्हणतात की, हा पक्षी पावसाचा पडणारा पहिला थेंब पिऊन आपली तहान भागवतो.)		

MASTER KEY QUESTION SET - 2 (अ)

१. खालील कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) बाळाला वाचवण्यासाठी कोण धावून येते ?

उत्तर: बाळाला वाचवण्यासाठी माता धावून येते.

(ii) भुकेल्या वासराला पाहून कोण हंबरत धावून येते ?

उत्तर: भुकेल्या वासराला पाहून धेनु (गाय) हंबरत धावून येते.

(iii) चातक पक्षी कोणाची विनवणी करतो ?

उत्तर: चातक पक्षी मेघाची (दगांची) विनवणी करतो.

(२) उत्तरे लिहा.

(i) संत नामदेव कोणाचे दास -

(ii) संत नामदेव कोणाला धावून यायला
सांगतात -

(iii) मेघांची विनवणी करणारा -

(iv) पाडसासाठी चिंतित असणारी -

(३) खाली दिलेल्या कंसातील योग्य पर्याय निवडून अभंगांच्या ओळी पूर्ण करा.

(i) अग्निमाजि पडे बाळू धावें कनवाळू ॥
(माता, जननी, आई)

(ii) तैसा धावें माझिया काजा । अंकिला मी तुझा ॥
(मालक, स्वामी, दास)

(iii) भुकेलें वत्सरावें । हंबरत धावे ॥
(धेनु, गाय, गवा)

उत्तर: (i) माता (ii) दास (iii) धेनु

अभंग १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १

२. संतवाणी

(अ) अंकिला मी दास तुझा

अग्निमाजि पडे बाळू ।

माता धावें कनवाळू ॥१॥

तैसा धावें माझिया काजा ।

अंकिला मी दास तुझा ॥२॥

सर्वेचि झेंपावें पक्षिणी ।

पिलीं पडतांचि धरणीं ॥३॥

भुकेलें वत्सरावें ।

धेनु हंबरत धावे ॥४॥

वणवा लागलासे वनी ।

पाडस चिंतीत हरणी ॥५॥

नामा म्हणे मेघा जैसा ।

विनवितो चातक तैसा ॥६॥

कृती २ : आकलन कृती

(१) सहसंबंध लिहा.

(i) कनवाळू : माता :: चिंतीत

(ii) धावे : धेनु :: झेंपावें

उत्तरे: (i) हरणी (ii) पक्षिणी

(२) जोड्या जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	कनवाळू	(अ)	चातक
(ii)	भुकेलें	(ब)	हरणी
(iii)	चिंतीत	(क)	माता
(iv)	विनवितो	(ड)	वत्सरू
		(इ)	धेनु

उत्तरे: (i - क), (ii - ड), (iii - ब), (iv - अ)

(३) खाली दिलेल्या अर्थाच्या ओवी अभंगातून शोधून लिहा.

(i) आपले पिल्लू घरट्यातून येऊन खाली जमिनीवर पडताच पक्षिणी त्याच्यासाठी अगदी तत्परतेने झेंपावून येते. त्याच्या सेवेला धावून जाते.

उत्तरे: सर्वेचि झेंपावें पक्षिणी । पिलीं, पडतांचि धरणीं ॥

(ii) नामदेव महाराज म्हणतात की, आकाशातील दगांना पाहून चातक पक्षी त्याची स्वतःची तहान भागवण्यासाठी विनवणी करतो.

उत्तरे: नामा म्हणे मेघा जैसा । विनवितो चातक तैसा ॥

(४) कोण ते लिहा.

(i) वासराला हंबरणारी -

(ii) धरणीकडे झेंपावणारी -

(iii) बाळाला धावून जाणारी -

कृती ३ : काव्यसौंदर्य

(१) खालील काव्यपंक्तीतील आशयसौंदर्य स्पष्ट करा.

(i) 'अग्निमाजि पडे बाळू । माता धावें कनवाळू ॥

तैसा धावें माझिया काजा । अंकिला मी दास तुझा ॥'

उत्तर: वारकरी संप्रदायाचे महान प्रचारक संत नामदेव महाराज

अगदी मनापासून आर्तपणे विठ्ठलाचा धावा करतात. त्यासाठी ते अतिशय समर्पक दृष्टान्त देतात. ते म्हणतात की, ज्याप्रमाणे नजरचुकोने अग्नि सापडलेल्या बाळाला वाचवण्यासाठी त्याची आई व्याकूळ होऊन, काळजीने त्याच्याजवळ धावून जाते. त्याला मायेने, प्रेमाने उचलून घेते. त्याचप्रमाणे हे प्रभू, विठ्ठला, मी पूर्णपणे तुझा अंकित आहे. मी तुझा दास, सेवक आहे. आईप्रमाणे तुम्ही माझ्या अडचणीत, माझ्या कार्यात व्याकूळ होऊन धावत या.

(२) संत नामदेवांनी 'आईकडून व्यक्त केलेल्या अपेक्षा अभंगाच्या आधारे लिहा.

उत्तर: या जगात (विश्वात) आपल्या मुलाबाळांपेक्षा मातेला कोणीही महत्त्वाचे नसते. आपल्या मुलापुढे मातेला दुसऱ्या सर्व गोष्टी गौण वाटतात. आई आपल्या मुलांच्या सुखातच आपले सुख मानत असते. आई आपल्या अपत्यासाठी काहीही करू शकते. मग ती आई प्राणी, पशु किंवा पक्षी कोणीही असू द्या. संत नामदेव महाराज सांगतात की, आपले बाळ आगीत सापडले तर, त्या बाळाची आई व्याकूळ होऊन त्याला आगीतून वाचवण्यासाठी धावून जाते. घट्यातून पिल्लू जमिनीवर पडले तर पक्षिणी त्यासाठी तत्परतेने जमिनीकडे झेपावते. भूकेल्या वासराला पाहून गाय हंबरून त्याच्याकडे धाव घेते. जंगलातल्या वणव्यात सापडलेल्या पाडसाला वाचवण्यासाठी हरिणी चिंतीत होते. त्याचप्रमाणे नामदेवांना वाटते, मी सर्वस्वी तुझा (विठ्ठलाचा) अंकिला आहे. तेव्हा माझ्या आई (विठ्ठला)ने माझ्यासाठी तत्परतेने धावून यावे.

* (३) आई, प्राणी, पक्षी यांच्या मातृप्रेमाचे कवितेतून व्यक्त झालेले वर्णन तुमच्या शब्दात सांगा.

उत्तर: आईच्या प्रेमाला जगात दुसरी उपमा नाही. 'आई सारखी मायाळू आईच' असे म्हणतात. मग ती आई कोणीही असो. प्राणी असो की पक्षी असो. तिचे बाळ, लेकरू, पिल्लू जर संकटात असेल तर ती त्याला सोडवण्यासाठी स्वतःचा जीव धोक्यात घालतेच घालते.

प्रस्तुत अभंगातून आईच्या प्रेमाची महती सांगताना संत नामदेव सांगतात की, 'आगीमध्ये जर एखादं बाळ सापडलं तर त्याची दयाळू आई अती व्याकूळ होऊन त्याला वाचवते.' प्राण्याच्या प्रेमाबद्दल सांगताना संत नामदेव सांगतात की, 'एखाद्या गाईचे वासरू भूकेने व्याकूळ होऊन ओरडत असेल तर ती माता (गाय) त्याच्यासाठी धावून जाते. त्याचप्रमाणे जंगलाला वणवा लागला असेल आणि जर एखाद्या हरिणीचे पाडस त्यात सापडले तर ती हरिणी त्यास वाचवण्यास अती चिंतातूर होते. त्याचप्रमाणे एखाद्या पक्षिणीचे पिल्लू घट्यातून खाली जमिनीवर पडले तर ती पक्षिणी त्याला वाचवण्यासाठी लगेच झेप घेते असे सांगितले आहे.

* (४) संत नामदेवांनी परमेश्वराकडे केलेली विनंती सोदाहरण स्पष्ट करा.

उत्तर: प्रस्तुत अभंगामध्ये संत नामदेवांनी विविध उदाहरणांतून परमेश्वर कृपेची याचना केली आहे. मी सर्वस्वी तुझ्या अंकित झालो आहे. आई आपल्या मुलांसाठी ज्याप्रमाणे धावून येते त्याप्रमाणे माझ्या प्रत्येक कार्यात तू धावून यावेसे अशी अपेक्षा संत नामदेव या अभंगातून करतात.

संत नामदेव महाराज सांगतात, ज्याप्रमाणे लहान बाळासाठी त्याची आई, पिलासाठी पक्षिणी, भूकेलेल्या वासराला गाय, पाडसाला हरिणी धावून येते. त्याप्रमाणे परमेश्वराने आपल्या प्रत्येक कार्यास धावून यावे. संत नामदेव श्री विठ्ठलास आपली माऊली (आई) मानतात. पुढे संत नामदेव सांगतात, चातक पक्षी जसा पहिल्या पडणाऱ्या पावसाची व्याकुळतेने वाट पहात असतो, पावसाच्या ढगास तो पावसासाठी विनवितो, त्याप्रमाणे तेवढ्याच व्याकुळतेने संत नामदेव आपल्या कार्यास धावून यावे म्हणून परमेश्वराला विनंती करतात.

* (५) पक्ष्याच्या/प्राण्याच्या आपल्या पिलाशी असलेल्या संबंधाबाबत तुमचा अनुभव लिहा.

उत्तर: 'घार उडते आकाशी चित्त तिचे पिलापाशी' असे म्हटले जाते. त्याप्रमाणे कोणत्याही प्राण्यांची, पशूंची, पक्ष्यांची आई असो ती आपल्या मुलांसाठी अतिशय सतर्क, व्याकूळ असते. साधी रस्त्यावर राहणारी कुत्री घ्या. ती कुत्री आपल्या पिल्लांचा कसा सांभाळ करते ते आपण अनेकवेळा पाहिले आहे. कांगारू आपल्या पिल्लास संकटाच्या वेळी आपल्या पोटात घेते. माकडीन आपल्या पिल्लास पोटाशी धरून इकडून तिकडून उड्या मारते. कोंबडी आपल्या पिल्लांचा सांभाळ कशी करते ते आपण अनेकवेळा पाहतो. कोणतेही संकट येताच ती पिल्लांना आपल्या दोन्ही पंखाखाली घेते. तसेच ती आपल्या पिलांवर झेप घालणाऱ्याला चोच मारून दूर करण्याचा प्रयत्न करते. शेवटी सगळ्यांची आई ही सारखीच असते. ती भारतातील असो, अमेरिकेतील असो, पक्षी असो वा पशू असो आईचे प्रेम हे आपल्या मुलांवर सारखेच असते.

(६) खालील काव्यपंक्तींचे रसग्रहण करा.

(i) अग्निमाजि पडे बाळू। माता धावें कनवाळू ॥ १ ॥

तैसा धावें माझिया काजा। अंकिला मी दास तुझा ॥ २ ॥

'अंकिला मी दास तुझा' या अभंगात संत नामदेवांनी विविध दृष्टान्तांतून परमेश्वर कृपेची याचना केली आहे. आगीमध्ये एखादे लहान बाळ सापडले हे त्याच्या आईस दिसल्यावर त्यास वाचवण्यास ती माता व्याकूळ, अगतिक होऊन त्या आगीमध्ये धाव घेते. त्याचप्रमाणे हे परमेश्वराला तू माझ्या प्रत्येक कार्यास

मदत करण्यास धावून ये. कारण मी पूर्णपणे, सर्वस्वी तुझा दास आहे. असे संत नामदेव या ठिकाणी सांगतात.

वरील अभंगातून संत नामदेवांनी विविध कल्पनांचा वापर करून आपल्या मनातील उद्विग्नता स्पष्ट केली आहे. प्रस्तुत ओळीतून करून रसाचा परिचय येतो. नामदेवांनी आपल्या अभंगातून एक आंतरिक लय साधली असून साध्या सरळ भाषेची रचना केलेली दिसते.

(ii) सवेचिं झेंपावें पक्षिणी । पिलीं पडतांचि धरणीं ॥३॥

भुकेलें वत्सरावें । धेनु हुंवरत धांवे ॥४॥

'अंकिला मी दास तुझा' या अभंगात संत नामदेवांनी विविध दृष्टान्तांतून परमेश्वर कृपेची याचना केली आहे. एखादे पक्षिणीचे पिलू घरट्यातून अचानक खाली जमिनीवर पडावे. ते खाली पडलेले दिसताच त्या पिलाची माता पक्षिणी त्यास पुन्हा घरट्यात ठेवण्यासाठी अगदी तत्परतेने झेप घेते किंवा गाईचे भुकेलेले वासरू पाहून त्या वासराची आई गाय आपल्या बाळासाठी हुंवरत त्याकडे धाव घेते. त्याप्रमाणे हे परमेश्वरा तू माझ्या प्रत्येक कार्यात धाव घे, असे संत नामदेव म्हणतात.

वरील ओळीतून संत नामदेव समर्पक उदाहरणांनी आपली भावना अभंगाच्या माध्यमातून आपणासमोर मांडत आहेत. मातृप्रेमाची उत्कटता वरील ओळीतून व्यक्त होताना दिसते. नामदेवांच्या वरील ओळीतून आंतरिक आर्तता दिसून येते. आपल्या नित्याच्या जीवनातील उदाहरणांनी नामदेवांनी साध्या, समर्पक भाषेच्या रचनेतून आपला करून रस व्यक्त केला आहे.

(iii) वणवा लागलासे वनीं । पाडस चिंतीत हरणीं ॥५॥

नामा म्हणे मेघा जैसा । विनवितो चातक तैसा ॥६॥

'अंकिला मी दास तुझा' या अभंगात संत नामदेवांनी विविध दृष्टान्तांतून परमेश्वर कृपेची याचना केली आहे. जंगलात वणवा लागल्यावर वणव्यात सापडलेल्या पाडसास वाचवण्यासाठी हरिणी चिंतातुर होते. नामदेव महाराज पुढे जाऊन असे म्हणतात की, आकाशातील ढगांना पाहून चातक पक्षी त्यांची आळवणी करतो. कारण पहिल्या पावसातील पाण्याची आस त्यास लागलेली असते. पहिल्या पावसातील पाणी पिऊनच चातक पक्ष्याची तहान शमली जाते. त्याप्रमाणेच हे परमेश्वर मी सर्वस्वी तुझा अंकित आहे. तेव्हा प्रत्येक कार्यास तू धावून यावेस ही याचना ते देवाकडे करतात.

वरील उदाहरणातून संत नामदेव एक प्रकारची उत्कट भावना व्यक्त करताना दिसतात. त्यांच्या या विविध

उदाहरणांतून उत्कट भावनांचा परिचय येतो. शेवटी हरिणी व चातकाच्या उदाहरणांतून त्यांनी प्राण्यांबद्दलची जाणीव आपणास चमत्कृतीपूर्ण रचनेतून करून दिली आहे.

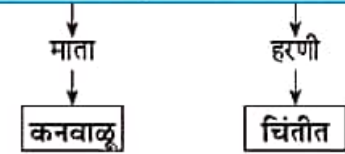
स्वाध्याय कृती

* (१) खालील कृती केव्हा घडतात ते लिहा.

(i) माता धावून जाते	-	आगीत बाळ सापडल्यावर
(ii) पृथ्वीवर पक्षिणी झेपावते	-	पिल्लू जमिनीवर पडताच
(iii) गाय हुंवरत धावते	-	भुकेले वासरू पाहिल्यावर
(iv) हरिणी चिंतित होते	-	जंगलात वणवा लागल्यावर

* (२) आकृती पूर्ण करा.

कवितेतील माता आणि हरिणीचे वर्णन करणारे शब्द

* (३) कोण ते लिहा.

(i) परमेश्वराचे दास	-	संत नामदेव
(ii) मेघाला विनवणी करणारा	-	चातक

* (४) काव्यसौंदर्य.

(i) खालील ओळींचे रसग्रहण करा.

'सवेचिं झेंपावें पक्षिणी । पिलीं पडतांचि धरणीं ॥

भुकेलें वत्सरावें । धेनु हुंवरत धांवे ॥'

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' (६) मधील काव्यपंक्ती (ii) चे रसग्रहण पहा.)

(ii) आई, प्राणी, पक्षी यांच्या मातृप्रेमाचे कवितेतून व्यक्त झालेले वर्णन तुमच्या शब्दांत सांगा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (३) चे उत्तर पहा.)

(iii) संत नामदेवांनी परमेश्वराकडे केलेली विनंती सोदाहरण स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (४) चे उत्तर पहा.)

(iv) पक्ष्याच्या/प्राण्याच्या आपल्या पिलाशी असलेल्या संबंधाबाबत तुमचा अनुभव लिहा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (५) चे उत्तर पहा.)

काव्यपरिचय

‘योगी सर्वकाळ सुखदाता’ हा अभंग ‘संत एकनाथ’ यांनी लिहिला आहे. प्रस्तुत अभंगात योगी पुरुष आणि पाण्याची तुलना केली असून, योगी पुरुष हा पाण्यापेक्षाही श्रेष्ठ आहे, हे संत एकनाथांनी दृष्टान्तांद्वारे पटवून दिले आहे.

The abhanga 'Yogi Sarvakal Sukhdata' is composed by Saint Eknath. In it, he has compared the Yogi with water and proven that the Yogi is greater than water, through various examples.

भावार्थ

जेवीं चंद्रकिरण चकोरांसी । पांखोवा जेवीं पिलियांसी ।
जीवन जैसे कां जीवांसी । तेवीं सर्वांसी मृदुत्व ॥

योगी पुरुषाचे श्रेष्ठत्व स्पष्ट करताना संत एकनाथ सांगतात की, जो आत्म्याला परमेश्वराशी थेट जोडतो तो योगी असतो. त्याप्रमाणे चकोर पक्ष्यांसाठी चंद्रकिरण हे त्यांचे जीवन असते. चंद्राची किरणे पिकून तो जगतो अशी कल्पना आहे. तसेच पक्षिणी आपल्या लहान पिल्लांना पंखाखाली घेते. त्यांना मायेची ऊब देते. पिल्लांना पक्षिणीचे पंख सुरक्षित ठेवतात. पाणी हे पृथ्वीवरील सर्व सजीवांचे जीवन असते. पाण्याशिवाय सजीवांचे जीवन अशक्य आहे. त्याचप्रमाणे योग्यांचे स्थान समाजात असते. ते अत्यंत मृदू, प्रेमळ असतात. सर्वांशी त्यांचे वागणे प्रेमाचे आणि मृदू असते. असा हा योगी पुरुष आपल्या विचारांच्या ज्ञानाच्या पंखाखाली आपणा सर्वांना एकत्र आणतो आणि आपले जीवन सुख समाधानाने भरून टाकतो.

जळ वरिवरी क्षाळी मळ । योगिया सबाह्य करी निर्मळ ।

उदक सुखी करी एक वेळ । योगी सर्वकाळ सुखदाता ॥

योगी पुरुष हा पाण्यापेक्षा श्रेष्ठ कसा आहे, हे सांगताना एकनाथ महाराज पुढे सांगतात की, पाण्याने शरीरावरील मळ धुतला जातो. पाण्याने शरीर वरवर धुतले जाते. कालांतराने शरीर पुन्हा अशुद्ध होते. परंतु योगी पुरुषाच्या सहवासाने शरीर व मनाचीही शुद्धी होते. माणसांतील वाईट विचारांचा नाश होऊन अंतर्बाह्य मन निर्मळ होते. पाण्याने होणारी शुद्धी ही क्षणिक, एकावेळेपर्यंत मर्यादित असते. परंतु, योगी सर्वकाळ सुखदायक असतो. योगी लोकांना शारीरिक आणि मानसिक स्वच्छतेची शिकवण देऊन त्यांचे आयुष्य कायमस्वरूपी उजळून टाकतो. त्याच्या सान्निध्यात प्रत्येकाला सुख प्राप्त होते.

उदकाचें सुख तें किती । सर्वेचि क्षणें तृषितें होती ।

योगिया दे स्वानंदतृप्ती । सुखासी विकृती पै नाही ॥

संत एकनाथ महाराज पुढे सांगतात की, पाण्याने मिळणारे

सुख हे क्षणिक व मर्यादित आहे. खूप तहानलेल्या माणसाला पाणी प्यायल्याने क्षणभर लगेच समाधान मिळते; पण पुन्हा काही वेळाने तहान लागते. पाण्याने मिळणारी तृप्ती ही क्षणिक असते. परंतु योगी पुरुषांच्या सान्निध्याने स्वानंदतृप्ती लाभते. मनाला एक कायमस्वरूपी सुख समाधान मिळते. जे सुख कमी होत नाही किंवा संपतही नाही असे सुख माणसाला प्राप्त होते. म्हणजेच सुखाला, आनंदाला कसलीच विकृती राहत नाही. याच स्वानंदतृप्तीसाठी प्रत्येकजण धडपडत असतो. योगी पुरुषांच्या सहवासातुळे ही तृप्ती आपणास सहज प्राप्त होते.

उदकाची जे मधुरता । ते रसनेसीचि तत्त्वतां ॥

योगियांचे गोडपणा पाहतां । होय निवविता सर्वेद्रियां ॥

पाण्यापेक्षाही योगी पुरुषांचे श्रेष्ठत्व स्पष्ट करताना एकनाथ महाराज म्हणतात की, पाण्याचा गोडवा केवळ जिभेलाच कळतो. तो जिभेपुरताच मर्यादित असतो. परंतु योग्यांच्या सहवासाने लाभलेले माधुर्य मनुष्याच्या सर्वच इंद्रियांना संतुष्ट करते. मनातील कटुता नष्ट होऊन मनाला एक आंतरिक समाधान लाभते. ते चिरकाळ टिकणारे असते.

मेघमुखें अधःपतन । उदकाचें देखोनि जाण ॥

अधःपातें निवती जन । अन्नदान सकळांसी ॥

पाण्याचे श्रेष्ठत्व पटवून देतांना संत एकनाथांनी अप्रतिम दृष्टान्त दिला आहे. ते म्हणतात की, मेघाच्या मुखातून पाण्याचे अधःपतन होते, म्हणजेच आकाशातील काळ्या ढगांमधून पाण्याच्या धारा धरतीवर बरसतात. त्यामुळे सर्व लोकांना खूप आनंद होतो. सगळे लोक समाधानी होतात. कारण या मेघांतून कोसळणाऱ्या पाण्यामुळे धरतीवर हिरवळ पसरते. त्यातून अन्नधान्याची निर्मिती होते. खायला अन्न व प्यायला पोटभर पाणी मिळाल्याने लोक सुखी-समाधानी होतात.

तैसे योगियासी खालुतें येणें । जे इहलोकीं जन्म पावणें ।

जन विनवी श्रवणकीर्तने । निजज्ञानें उद्धरी ।।

आपल्या आत्म्याला थेट परमेश्वराशी जोडू पाहणारा योगी किती श्रेष्ठ आहे, हे संत एकनाथांनी आपल्याला समजावले आहे. ते म्हणतात की, मेघमुखातून धरतीवर येणारे पाणी जसे अन्नधान्याची निर्मिती करून लोकांना सुखी करते. त्याचप्रमाणे योगी पुरुषसुद्धा या इहलोकी जन्म घेतात. स्वर्गलोकांतून ते जणू खाली येतात म्हणजेच धरतीवर जन्म घेतात आणि आत्मज्ञान देऊन सामान्य लोकांचा उद्धार करतात, त्यांचे कल्याण करतात. आपल्या भजन कीर्तनातून ज्ञान देऊन ते सर्व लोकांना सदैव सुखी-समाधानी करतात.

शब्दार्थ

जेवी	- ज्याप्रमाणे	- (in a manner)
चंद्रकिरण	- चंद्राचे किरण	- (moon beams)
चकोर	- एक पक्षी हा चंद्रकिरणे पिऊन जगतो असा कविसंकेत आहे. (It is said that this bird feeds himself moonlight & alive)	
पांखोवा	- पक्षिणीचे पंख	- (wings of birds)
पिली	- पक्ष्यांची पिल्ले	- (offsprings of birds)
जीवन	- पाणी	- (water)
जीव	- सजीव	- (living being)
मृदुत्व	- कोमलता	- (softness)
तेवी	- त्याप्रमाणे	- (that like)
जल	- पाणी	- (water)
वरीवरी	- वरवरचे	- (superficial)
क्षाळी	- धुणे	- (wipe out)
मळ	- मल, धूळ, माती	- (dust, dirt)
सबाह्य	- आतून व बाहेरून	- (inner & outer side)

निर्मळ	- स्वच्छ	- (clean)
सुख	- आनंद	- (pleasure)
सुखदाता	- सर्वकाळ, सदैव सुख देणारा (donor, giver of pleasure)	
तृषित	- तहानलेला	- (thirsty)
स्वानंदतृप्ती	- साक्षात्कार	- (ultimate satisfaction)
मधुरता	- गोडवा	- (sweetness)
रसना	- जीभ	- (tongue)
क्षणे	- पळ (in a moment, after some time)	
विकृती	- (येथे अर्थ) बिघाड	- (deterioration)
उदक	- पाणी	- (water)
गोड	- मधुर	- (sweet)
निवविता	- संतुष्ट करणे, शांत करणे (to satisfy)	
सर्वेद्रिया	- पूर्ण शरीर, सगळी इंद्रिये (all organs of the body)	
मेघ	- ढग	- (clouds)
अधःपतन, अधःपात	- खाली पडणे (degeneration, degeneracy, down fall)	
निवती	- आनंदी होणे	- (get satisfied)
अन्नदान	- भोजनाचे वाटप	- (distribution of food)
सकळांशी	- सर्व लोक	- (all people)
खालुते	- खाली येणे	- (come down)
इहलोक	- पृथ्वी	- (earth, world)
जन	- लोक	- (all people)
निजज्ञान	- आत्मज्ञान (self realizing knowledge)	
उद्धार	- कल्याण, भले	- (unliftment)

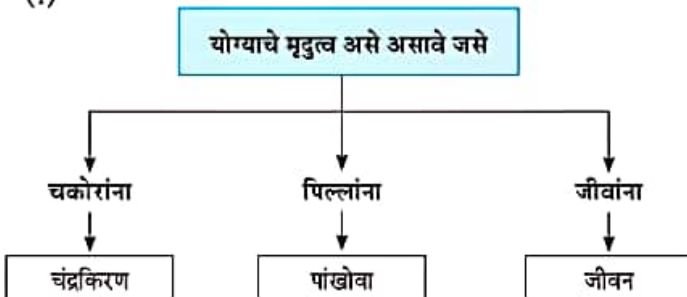
MASTER KEY QUESTION SET - 2 (आ)

१. पुढील कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

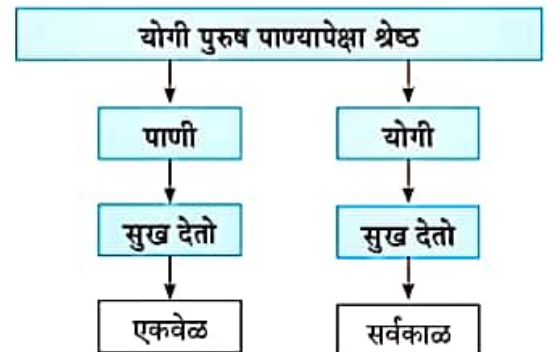
कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

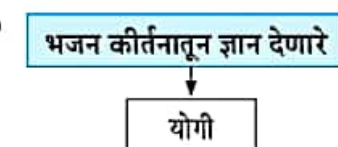
(i)

(ii)

(iii)

(२) सहसंबंध लिहा.

जळ क्षाळी : मळ : : योगी सबाह्य करी :

उत्तर: निर्मळ

(३) चौकट पूर्ण करा.

(i) क्षणात तृषित करणारे - उदक

(ii) सर्वकाळ सुख देणारा - योगी

(iii) योगी हे देतो - स्वानंदतृप्ती

(iv) योग्याने दिलेल्या सुखाला हे नाही - विकृती

(४) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) जेवीं चंद्रकिरण चकोरांसी । जेवीं पिलियांसी ।

(चखोवा, बकोवा, पांखोवा, ठकोवा)

(ii) जैसे कां जीवांसी । तेवीं सर्वांसी मृदुत्व ॥

(जीवन, मन, सुख, समाधान)

(iii) जळ वरिवरी क्षाळी । योगिया सबाह्य करी निर्मळ ॥

(पाणी, बळ, मळ, तळमळ)

(iv) सुखी करी एक वेळ । योगी सर्वकाळ सुखदाता ।

(पाणी, बदक, उदक, जल)

(v) तैसे योगियासी खालुतें येणें । इहलोकीं पावणें ।

(जन्म, मृत्यू, जीवन, जीव)

(vi) अध:पातें निवती । अन्नदान सकळांसी ॥

(जन, लोक, जनता, जीव)

उत्तरे: (i) पांखोवा (ii) जीवन (iii) मळ (iv) उदक (v) जन्म (vi) जन

(५) काव्यपंक्तीचा योग्य क्रम लावा.

(i) मेघमुखें अध:पतन । उदकाचे देखोनि जाण ।

(ii) जन निववी श्रवणकीर्तनें । निजज्ञानें उद्धरी ॥

(iii) जेवी चंद्रकिरण चकोरांसी । पांखोवा जेवीं पिलियांसी ॥

(iv) योगिया दे स्वानंदतृप्ती । सुखासी विकृती पै नाही ॥

उत्तरे: (i) जेवी चंद्रकिरण चकोरांसी । पांखोवा जेवीं पिलियांसी ॥

(ii) योगिया दे स्वानंदतृप्ती । सुखासी विकृती पै नाही ॥

(iii) मेघमुखें अध:पतन । उदकाचें देखोनि जाण ।

(iv) जन निववी श्रवणकीर्तनें । निजज्ञानें उद्धरी ॥

कविता १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ४

२. संतवाणी

(आ) योगी सर्वकाळ सुखदाता

जेवीं चंद्रकिरण चकोरांसी । पांखोवा जेवीं पिलियांसी ।
जीवन जैसे कां जीवांसी । तेवीं सर्वांसी मृदुत्व ॥
जळ वरिवरी क्षाळी मळ । योगिया सबाह्य करी निर्मळ ।
उदक सुखी करी एक वेळ । योगी सर्वकाळ सुखदाता ॥
उदकाचें सुख तें किती । सर्वेचि क्षणें तृषितें होती ।
योगिया दे स्वानंदतृप्ती । सुखासी विकृती पै नाही ॥
उदकाची जे मधुरता । ते रसनेसीचि तत्त्वतां ।
योग्यांचे गोडपण पाहतां । होय निवविता सर्वेद्रियां ॥
मेघमुखें अध:पतन । उदकाचे देखोनि जाण ॥
अध:पातें निवती जन । अन्नदान सकळांसी ॥
तैसे योगियासी खालुतें येणें । जे इहलोकीं जन्म पावणें ।
जन विनवी श्रवणकीर्तनें । निजज्ञानें उद्धरी ॥

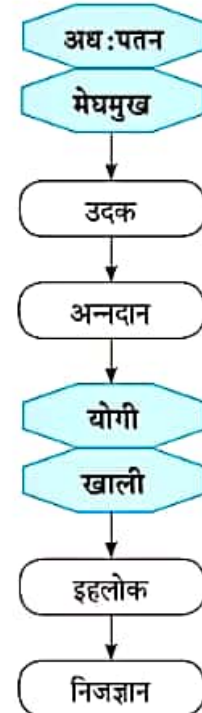
कृती २ : आकलन कृती

(२) आकृतिबंध पूर्ण करा.

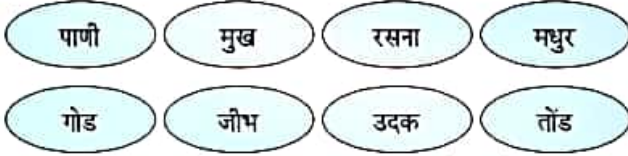
(i) उदकाची ← मधुरता → रसनेला संतुष्टता देते.

(ii) योग्यांचे ← गोडपण → सर्वेद्रिय संतुष्ट करते.

(२) ओघतक्ता पूर्ण करा.

- (३) एका शब्दात उत्तरे लिहा.
 (i) योगी याद्वारे जनांना निववितात - श्रवणकीर्तन
 (ii) योगी येथे जन्माला येतात - इहलोक
 (iii) जनांचा यामुळे उद्धार होतो - निजज्ञान
 (४) समानार्थी शब्दांच्या जोड्या लावा.

उत्तर: (i) पाणी – उदक (ii) गोड – मधुर (iii) मुख – तोंड (iv) जीभ – रसना.

- (५) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.
 (i) पाण्याची मधुरता कोणाला संतुष्ट करते?

उत्तर: पाण्याची मधुरता रसनेला (जिभेला) संतुष्ट करते.

- (ii) योग्यांचे गोडपण कोणाला संतुष्ट करते?

उत्तर: योग्यांचे गोडपण सर्व इंद्रियांना संतुष्ट करते.

- (iii) कोणाच्या अधःपाताने लोक समाधानी होतात?

उत्तर: पाण्याच्या अधःपाताने लोक समाधानी होतात.

- (iv) स्वानंदतृप्ती कोण देतो?

उत्तर: स्वानंदतृप्ती योगी देतो.

कृती ३ : काव्यसौंदर्य.

- * (१) 'योगी पुरुष पाण्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे' हे तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.

उत्तर: 'योगी सर्वकाळ सुखदाता' या अभंगात संत श्री एकनाथ यांनी योगी पुरुषाची महानता अत्यंत समर्पक शब्दांत दाखवली आहे. त्यांनी योगी पुरुषाची तुलना 'जीवन' अर्थात पाण्याशी केली आहे. पाण्यापेक्षा योगी श्रेष्ठ आहेत. पाण्याने वरवरचा मळ निघतो; पण योग्यांच्या ज्ञानाने अंतर्बाह्य निर्मळता होते. पाण्याने एकदा संतुष्टता मिळते आणि परत तहान लागते, पण योगी चिरकाल टिकणारी स्वानंदतृप्ती देतात. उदकाचा म्हणजे पाण्याचा गोडवा फक्त जिभेलाच कळतो पण योग्यांचा गोडवा, त्यांचे ज्ञानाचे शब्द, प्रेम सर्व इंद्रियांना तृप्त करतात. मेघांच्या पाण्याने अन्नधान्य पिकते व जनांची भूक भागते. पण योग्यांच्या कीर्तनाने, निजज्ञानाने जनांचा उद्धार होतो. त्यांचे पूर्ण जीवन सफल होते.

- * (२) योगी पुरुष आणि पाणी हे दोघेही सामाजिक कार्य करतात हे स्पष्ट करा.

उत्तर: संत एकनाथांनी 'योगी सर्वकाळ सुखदाता' या अभंगात योगी पुरुष आणि पाणी यांचे समाजासाठीचे योगदान दाखवून

दिले आहे. पाणी तहान शमवते. काही काळापुरती संतुष्टी देते. मेघांच्या पाण्याने शेती पिकते. अन्नधान्य पिकते. सर्वांची भूक भागवली जाते. रसनेला तृप्ती मिळते, मळ घालवते, स्वच्छता करते, योगी पुरुष ज्ञानदानाने लोकांना सुखी समाधानी करतो. त्यांना कायमची तृप्तता देतो. सर्वेन्द्रिय तृप्त करतो. मेघांचे पाणी खाली पडून शेती पिकवते. पण योगीपुरुष तर स्वतःच उच्च अवस्थेतून इहलोकात जन्म घेतात. सर्व दीनांना, जनांना कीर्तन, प्रबोधनाद्वारे आत्मज्ञानाचे चिरंतर सुख देतात. त्यांच्या जीवनाचा उद्धार करतात. योगीपुरुष आणि पाणी दोघेही समाजासाठी अमूल्य आहेत.

- (३) पुढील काव्यपंक्तीतील आशयसौंदर्य स्पष्ट करा.

जेवीं चंद्रकिरण चकोरांसी । पांखोवा जेवीं पिलीयासी ।
जीवन जैसे कां जीवांसी । तेवीं सर्वांसी मृदुत्व ।।

उत्तर: योगी पुरुषाचे श्रेष्ठत्व स्पष्ट करताना संत एकनाथ सांगतात की, जो आत्म्याला परमेश्वराशी थेट जोडतो तो योगी असतो. त्याप्रमाणे चकोर पक्ष्यासाठी चंद्रकिरण हे त्यांचे जीवन असते. चंद्राची किरणे पिकून तो जगतो अशी कल्पना आहे. तसेच पक्षिणी आपल्या लहान पिल्लांना पंखाखाली घेते, त्यांना मायेची ऊब देते. पिल्लांना पक्षिणीचे पंख सुरक्षित ठेवतात. पाणी हे पृथ्वीवरील सर्व सजीवांचे जीवन असते. पाण्याशिवाय सजीवांचे जीवन अशक्य आहे. त्याचप्रमाणे योग्यांचे स्थान समाजात असते. ते अत्यंत मृदू, प्रेमळ असतात. सर्वांशी त्यांचे वागणे प्रेमाचे आणि मृदू असते. असा हा योगी पुरुष आपल्या विचारांच्या ज्ञानाच्या पंखाखाली आपणा सर्वांना एकत्र आणतो आणि आपले जीवन सुख समाधानाने भरून टाकतो.

- (४) खालील पंक्तींचे रसग्रहण करा.

(i) जेवी चंद्रकिरण चकोरांसी । पांखोवा जेवीं पिलियांसी ।
जीवन जैसे कां जीवांसी । तेवीं सर्वांसी मृदुत्व ।।

संत एकनाथांनी 'योगी सर्वकाळ सुखदाता' या अभंगात योग्याची श्रेष्ठता पटवून दिली आहे. पाण्यावाचून जगणे अशक्य आहे. पाणी निश्चितच श्रेष्ठ आहे. पण योगी अतिश्रेष्ठ आहे हे ते आपल्या अभंगातून उदाहरणाद्वारे पटवून देतात.

योगी अत्यंत मृदू असतात. जनांचा सांभाळ करणारे असतात. ज्याप्रमाणे चकोर चंद्रकिरण पिकून जगतो, पिल्लांना पक्षिणीचे पंख सुरक्षित ठेवतात, पाणी हेच आपले जीवन असते. पाण्यावाचून आपणास जगता येणे अशक्य असते. त्याचप्रमाणे योग्यांचे स्थान समाजात असते. ते अत्यंत मृदू, प्रेमळ असतात. सर्वांशी त्यांचे वागणे प्रेमाचे आणि मृदू असते.

या कवितेतून शांतरस निदर्शित होतो. चकोर, पिल्ले, जीवन

(पाणी) यांच्या अप्रतिम उदाहरणांनी काव्य सौंदर्यात भर पडली आहे. कवीची भाषाशैली अत्यंत रसाळ असून चित्रदर्शी आहे. उपरोक्त पंक्ती लयबद्ध आहेत.

(ii) जळ वरिवरी क्षाळी मळ । योगिया सबाह्य करी निर्मळ ।

उदक सुखी करी एक वेळ । योगी सर्वकाळ सुखदाता ।।

एकनाथी भागवतातील संत एकनाथांच्या या पंक्ती पाण्याची आणि योग्याची तुलना करतात. 'योगी सर्वकाळ सुखदाता' या अभंगामधील या पंक्ती आहेत.

पाणी वरवरचा मळ काढते. कोणत्याही गोष्टीला स्वच्छ करण्यासाठी पाण्याचा उपयोग होतो. पण काही वेळाने पुन्हा त्यावर धूळ बसते. पाण्याने काही वेळेपुरतीच स्वच्छता होते. पण योगी आपल्या समाजाला अंतर्बाह्य स्वच्छ करतो. त्याच्या मनात सद्‌विचार रुजवितो. त्याचे जीवन सुधारतो. व्यसने, वाईट गोष्टींचा त्याग करायला लावतो. त्यांच्या मनावरची धूळ कायमची झटकून टाकतो. त्याला शारीरिक आणि मानसिक स्वच्छतेची शिकवण देऊन त्याचे आयुष्य कायमस्वरूपी उजळून टाकतो. असा सर्वकाळ सुख देणारा योगी पाण्यापेक्षा निश्चितच श्रेष्ठ आहे. असा आशय येथे स्पष्ट होतो.

पाण्याची आणि योग्याची तुलना करताना मळ, निर्मळ, एक वेळ, सर्वकाळ असे शब्द वापरून छान यमक साधले आहे. संत एकनाथांची निवेदनात्मक भाषाशैली दिसून येते.

(iii) उदकाचें सुख तें किती । सर्वेचि क्षणे तृषितें होती ।

योगिया दे स्वानंदतृप्ती । सुखासी विकृती पै नाही ।

वरील काव्यपंक्ती 'योगी सर्वकाळ सुखदाता' या अभंगातून घेतल्या आहेत. संत एकनाथांनी पाण्याची आणि योग्याची तुलना करून 'योगी सर्वश्रेष्ठ आहे,' हे पटवून दिले आहे.

तहान लागली की आपण पाणी पितो. क्षणात आपली तहान भागते. आपल्या मनाची तृप्ती होते. पण पुन्हा काही वेळाने तहान लागतेच. पाणी काही काळच तृप्तता देऊ शकते ही त्याची मर्यादा आहे. पण योग्याचे कर्तृत्व अमर्यादित आहे. त्यांच्या शिकवणीने, उपदेशाने लोकांना चिरकाल टिकणारा आनंद मिळतो. जे सुख कमी होत नाही किंवा संपतही नाही, असे सुख प्राप्त होते. म्हणजेच सुखाला तेथे विकृती नसते. नित्य, चिरकाल समाधान व आनंद देणारे हे योगी समाजासाठी कायम वरदानच असतात.

तृप्तीची संकल्पना काव्याचे सौंदर्य वाढविते. स्वानंद तृप्ती, विकृती या शब्दांनी आंतरिक लय वाढून भाषिक सौंदर्य वाढलेले दिसून येते.

(iv) उदकाची जे मधुरता । ते रसनेसीचि तत्त्वतां ।

योगियांचे गोडपण पाहतां । होय निवविता सर्वेद्रियां ।।

वरील काव्यपंक्ती 'योगी सर्वकाळ सुखदाता' या अभंगातल्या

आहेत. येथे संत एकनाथ यांनी योग्यांची महानता पाण्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे हे सिद्ध केले आहे.

पाण्यापेक्षाही योगी पुरुषाचे श्रेष्ठत्व स्पष्ट करताना एकनाथ महाराज म्हणतात की, पाण्याचा गोडवा जिभेला कळतो. तो जिभेपुरता मर्यादित असतो. परंतु योग्याच्या सहवासाने लाभलेले माधुर्य मनुष्याच्या सर्वच इंद्रियांना संतुष्ट करते. मानवी मनातील कटुता नष्ट होऊन मनाला एक आंतरिक समाधान लाभते ते चिरकाल टिकणारे असते.

मधुरता व गोडपण यांची साम्यता दर्शवून योगी हे किती श्रेष्ठ आहे हे खुबीने दाखवून काव्यसौंदर्य निर्माण झाले आहे. कवीची भाषाशैली साधी पण अर्थपूर्ण आहे.

(v) मेघमुखें अधःपतन । उदकाचे देखोनि जाण ।

अधःपातें निवती जन । अन्नदान सकळांसी ।।

वरील ओळी 'योगी सर्वकाळ सुखदाता' या अभंगातील आहेत. संत श्री एकनाथ महाराजांनी पाण्याची महानता येथे दर्शवली आहे.

आकाशातील काळ्या ढगांमधून पाण्याच्या धारा धरतीवर कोसळतात. पावसाचा, पाण्याचा वर्षाव सर्वत्र होतो. मेघांच्या मुखातून पाणी अधःपतीत (खाली) येते. त्यामुळे सर्वांची तृप्तता होते. सर्वांना पाणी मिळते, अन्नधान्य मिळते, सर्वांची अन्नपाण्याची गरज भागवली जाते. पाण्यामुळे जीवन जगणे सुलभ होते.

उपरोक्त पंक्तीत पाण्याचे मूल्य महानता, उपयोग दाखवून दिल्याने आशय संपन्नता प्राप्त झाली आहे. पाणी हे जीवनदायी आहे, ही भावना प्रसारित करून काव्यसौंदर्य निर्माण झाले आहे. अधःपतन, अधःपात या शब्दांमध्ये 'अध' उपसर्ग उपयोजून भाषिक सौंदर्य खुलले आहे. निवती-निवविणे हा पारंपारिक शब्द चपखलपणे वापरला आहे.

(vi) तैसे योगियासी खालुतें येणें । जे इहलोकी जन्म पावणें ।

जन निववी श्रवणकीर्तनें । निजज्ञानें उद्धरी ।।

उपरोक्त पंक्ती 'योगी सर्वकाळ सुखाचा' या अभंगातील असून, त्या संत श्री एकनाथ महाराजांनी लिहिल्या आहेत. त्यांनी योगी पुरुषाची तुलना पाण्याशी करून योगी पुरुष पाण्यापेक्षाही श्रेष्ठ आहे हे सांगितले आहे.

एकनाथांनी योग्यांची तुलना पाण्याशी केली आहे, पण योगी पाण्यापेक्षा अतिश्रेष्ठ कसे हे उदाहरणाद्वारे पटवून दिले आहे. ज्याप्रमाणे मेघांच्या पाण्याने अन्नधान्य उगवते. सर्वलोक तृप्त होतात. त्याप्रमाणे योगी सर्वश्रेष्ठ असून ते केवळ लोकांकरीता उच्च लोकांतून इहलोकात खाली येतात. जन्म घेवून हालअपेष्टा भोगतात ते केवळ लोकांच्या कल्याणाकरिता हालअपेष्टा भोगतात. कीर्तन कथेच्या माध्यमातून जनाना (लोकांना) संतुष्ट करतात. आत्मज्ञानाने लोकांचा उद्धार करतात.

मेघांचे रूपक घेऊन योगी खालुते येतात ही कल्पनाच उच्च आहे. कवींच्या भाषिक वैशिष्ट्यांत येणे, पावणे, कीर्तने, निजज्ञाने या शब्दांमुळे नादमाधुर्य निर्माण झाले आहे.

स्वाध्याय कृती

* (१) खालील चौकटी पूर्ण करा.

(i) अभंगात वर्णिलेला चंद्रकिरण पिऊन जगणारा पक्षी	-	चकोर
(ii) पिलांना सुरक्षितता देणारे	-	पक्षी
(iii) चिरकाल टिकणारा आनंद	-	स्वानंदतृप्ती
(iv) व्यक्तीला सदैव सुख देणारा	-	योगी

* (२) खालील आकृती पूर्ण करा.

* (३) खालील तक्ता पूर्ण करा.

योगीपुरुष आणि जीवन (पाणी) यांच्यातील फरक स्पष्ट करा.

	योगीपुरुष		जीवन (पाणी)
(i)	अंतर्बाह्य निर्मळ करतात.	(१)	वरवर स्वच्छता होते.
(ii)	सर्वकाळ सुखदाता.	(२)	एकदा संतुष्ट होतो पण पुन्हा तहान लागते.

(iii)	स्वानंदतृप्ती चिरकालासाठी देतात.	(३)	क्षणिक तृप्तता मिळते.
(iv)	योग्यांचे गोडपण सर्व इंद्रियांना कळते.	(४)	पाण्याची मधुरता फक्त जीभेलाच कळते.
(v)	योगी खाली येतात आणि जनांचा उद्धार करतात.	(५)	पाणी खाली पडते आणि अन्नधान्य निर्माण करते.

* (४) खालील शब्दांसाठी कवितेतील समानार्थी शब्द शोधा.

(i) जीभ	-	रसना
(ii) पाणी	-	जीवन, उदक, जल
(iv) गोडपणा	-	मधुरता
(v) ढग	-	मेघ

* (५) काव्यसौंदर्य

(१) खालील ओळींचे रसग्रहण करा.

तैसे योगियांसी खालुतें येणे । जे इहलोकी जन्म पावणें ।
जन निववी श्रवणकीर्तनें । निजज्ञानें उद्धरी ॥

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' (४) मधील काव्यपंक्ती (vi) चे रसग्रहण पहा.)

(२) 'योगी पुरुष पाण्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे' हे तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (१) चे उत्तर पहा)

(३) योगी पुरुष आणि पाणी हे दोघेही सामाजिक कार्य करतात हे स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (२) चे उत्तर पहा)

पाठपरिचय

‘शाल’ हा पाठ लेखक रा.ग. जाधव यांनी लिहिला आहे. ‘शाली’ विषयीच्या लेखकाच्या आठवणी या ठिकाणी या पाठातून व्यक्त झाल्या आहेत. वस्तुशी निगडित कोणतीही आठवण असो अथवा प्रसंग, त्याचे मानवी संदर्भ महत्त्वाचे ठरतात याचा प्रत्यय या पाठातून येतो.

‘Shawl’ is a tiny word, but its meaning runs deep. The writer has depicted this essence through this article. His memories of the shawl have been cited. The shawls, given by Sunitabai and Narayan Surve impart moral values. The writer has drawn similarities between the beauty and warmth of the shawl with that of the hunger and warmth of food.

शब्दार्थ

शाल	- खांद्यावरून पांघरण्याचे उबदार वस्त्र, महावस्त्र (a Shawl)
निमित्त	- कारण (a purpose, a reason)
चिंचोळ्या	- निमुळत्या (narrow)
प्रवाह	- वाहण्याचा ओघ (a flow)
कडाक्याची थंडी	- खूप थंडी (very cold)
कुडकुडणे	- थरथर कापणे, थंडीने गारतून थरथरणे (shiver from cold)
हाक मारणे	- बोलावणे (to call)
शालीन	- नम्र, लीन (gentle, humble)
उपरोधिक	- टोमणा असलेले, मनाला लागेल असे (Sarcastic, ironical)
क्षीण	- कमी (weak)
शेकडो	- शंभर (hundred)
तत्कालीन	- त्या काळातील (of that time)
गाठोडे	- कपडे इत्यादीचे बोटके (a bundle)
निकटवर्ती	- जवळचा (very close)
सर्वाधिकार	- सर्व अधिकार (full power)
श्रमिक	- काम करणारे, कष्ट करणारे (hard worker)
बहुधा	- बहुतेक करून (most probably)
कट्टा	- दगडांचा चौकोनी ओटा (a raised platform of stones)
चिरगुटे	- कपड्यांच्या चिंध्या चिंध्या (a shred of cloth)
पांघरून	- अंग झाकून, अंगावर घेऊन (a coverlet)
वृद्ध	- म्हातारा, वय झालेला माणूस (aged)
भिक्षेकरी	- भीक मागणारा (a beggar)

लगबगीने	- त्वरीत, जलद (hurriedly)
भल्या माणसा	- मोठ्या माणसा, सज्जन (good natured person)
इकल्या	- विकल्या (to sold)
बिकट	- वाईट (bad)
जिणं	- आयुष्य (life)
लई	- खूप (many, much)
अभागी	- गरीब, दीन, लाचार (unlucky)

टिपा

विश्वकोश	- सर्व विषयांचे सखोल ज्ञान देणारा ज्ञानकोश (an Encyclopedia)
टोपली	- बांबू किंवा वेताच्या लाकडापासून बनवलेले साधन (a small round basket)
साहित्य संमेलन	- साहित्यिकांचा मेळावा (a literacy conference)
सभा, संमेलने	- (a meeting conference)

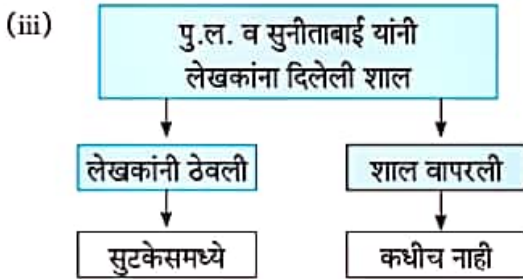
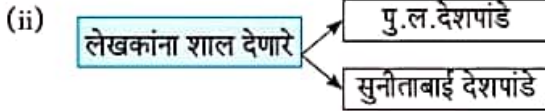
वाक्यप्रचार

निघण्याच्या बेतात असणे	- जाण्याच्या तयारीत असणे
एका पायावर ‘हो’ म्हणणे	- पूर्णपणे सहमती दर्शवणे
गौरव वाटणे	- अभिमान वाटणे
अहोरात्र भरती असणे	- रात्र-दिवस गर्दी असणे
क्षीण न होणे	- कमी न होणे
उसंत न मिळणे	- रिकामा वेळ न मिळणे
ये-जा करणे	- जाणे-येणे करणे
चक्कर मारणे	- इकडून तिकडे फिरणे
नकारार्थी मान हलवणे	- नाही म्हणणे

MASTER KEY QUESTION SET - 3

१. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.
कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) एकदा लेखक पु.ल.देशपांडे यांच्याकडे कशासाठी गेले होते ?

उत्तर: एकदा लेखक पु.ल. देशपांडे यांच्याकडे काही एक निमित्ताने गेले होते.

(ii) सुनीताबाईंनी शालीबद्दल विचारताच लेखकाने लगेच हो का म्हटले ?

उत्तर: पु.ल. व सुनीताबाईंनी लेखकाला शाल द्यावी हा त्यांना त्यांचा गौरव वाटला, म्हणून लेखकांनी लगेच त्यांना हो म्हटले.

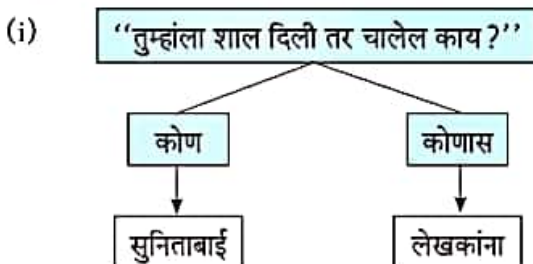
(iii) लेखक विश्वकोशाचे अध्यक्ष म्हणून कोणत्या ठिकाणी गेले होते ?

उत्तर: लेखक विश्वकोशाचे अध्यक्ष म्हणून 'वाई' या ठिकाणी गेले होते.

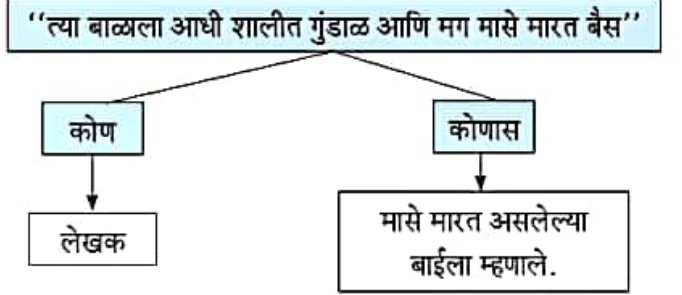
(iv) कडाक्याच्या थंडीने कोण कुडकुडत रडत होते ?

उत्तर: कडाक्याच्या थंडीने मासे पकडणाऱ्या बाईचे बाळ कुडकुडत होते.

(३) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

(ii)

(४) कोण ते लिहा

(i) लेखकांना थांबवणाऱ्या - सुनीताबाई

(ii) काम झाल्यावर निघण्याच्या वेतात असणारे - लेखक

(iii) एका पायावर हो म्हणणारे - लेखक

(५) चूक की बरोबर लिहा.

(i) ती शाल लेखकांनी सुटकेसमध्ये ठेवली.

उत्तर: बरोबर

(ii) ती शाल वापरली मात्र कधीच नाही.

उत्तर: बरोबर

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ७

३. शाल

एकदा मी पु. ल. देशपांडे यांच्याकडे काही एक निमित्ताने गेलो होतो. काम झाल्यावर मी निघण्याच्या वेतात होतो; तेवढ्यात सुनीताबाईंनी मला थांबवले व विचारले, "तुम्हांला शाल दिली तर चालेल काय?"

मी एका पायावर 'हो' म्हटले. पु. ल. व सुनीताबाई यांनी मला शाल द्यावी, हा मला मोठा गौरव वाटला. ती शाल मी माझ्या खोलीतल्या सुटकेसमध्ये ठेवून दिली. वापरली मात्र कधीच नाही.

पुढे बाईला विश्वकोशाचा अध्यक्ष म्हणून मी गेलो. तिथे नदीकाठच्या प्राज्ञ पाठशाळेच्या खोलीत मी राहत असे. खोलीच्या दक्षिणेकडील खिडक्या कृष्णा नदीच्या चिंचोळ्या प्रवाहावर होत्या. थंडीच्या दिवसात एक बाई माझ्या खिडकीखालील घाटाच्या छोट्या तटावर तिचे छोटे मूल एका टोपलीत ठेवून मासे पकडण्याच्या उद्योगात होती. तिचे बाळ कडाक्याच्या थंडीने कुडकुडत रडत होते; पण आई तिकडे बघतही नव्हती. मला मात्र राहवले नाही. मी सुटकेसमधील 'पुलकित' शाल काढली, पाचपन्नास रूपयांच्या नोटा काढल्या व त्या बाईला हाक मारली. खिडकीतून ते सर्व खाली दिले आणि म्हटले, "त्या बाळाला आधी शालीत गुंडाळ आणि मग मासे मारत बैस." या घटनेची ऊब पुलकित शालीच्या उबेपेक्षा अधिक होती.

कृती २ : आकलन कृती

(१) कारण लिहा.

(i) बाळ थंडीने कुडकुडत रडत असतानाही आई तिकडे बघतही नव्हती कारण...

उत्तर: बाळ थंडीने कुडकुडत रडत असतानाही आई तिकडे बघतही नव्हती कारण ती मासे पकडण्याच्या उद्योगात होती.

(२) नावे लिहा.

(i) लेखक विश्वकोशाचा अध्यक्ष म्हणून गेले ते ठिकाण - **वाई**

(ii) लेखक या शाळेत राहत होते - **प्राज्ञ पाठशाळा**

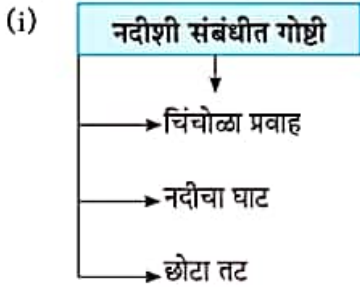
(३) सहसंबंध लिहा.

(i) खोलीच्या खिडक्या : दक्षिणेकडे : चिंचोळा प्रवाह :

(ii) पुलकित : शाल : पाचपन्नास रुपयांच्या :

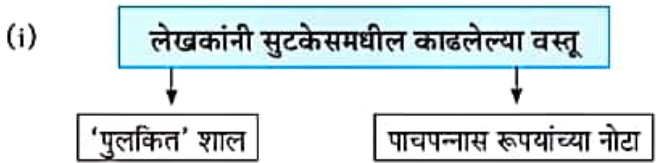
उत्तरे: (i) कृष्णा नदीचा (ii) नोटा

(४) खालील कृती पूर्ण करा.

(ii) लेखकाने सुटकेसमधील ही शाल काढली - **पुलकित**

(५) आकृती पूर्ण करा.

(६) खालील प्रश्नांची प्रत्येकी एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) एका बाईने तिचे छोटे मूल कशात ठेवले होते?

उत्तर: एका बाईने तिचे छोटे मूल एका टोपलीत ठेवले होते.

(ii) बाईला लेखक कोण म्हणून गेले होते?

उत्तर: बाईला विश्वकोशाचा अध्यक्ष म्हणून लेखक गेले होते.

(७) कंसातील योग्य शब्दांचा वापर करून रिकाम्या जागा पूर्ण करा.

(i) तिचे बाळ कडाक्याच्या कुडकुडत रडत होते.
(उन्हाने, पावसाने, थंडीने, वाऱ्याने)

(ii) या घटनेची पुलकित शालीच्या उबेपेक्षा अधिक होती.
(गरमी, नरमी, ऊब, मजा)

(iii) "त्या बाळाला आधी गुंडाळ आणि मग मासे मारत बैस."
(कापडात, साडीत, शालीत, फडक्यात)

उत्तर: (i) थंडीने (ii) ऊब (iii) शालीत

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) खालील शब्दांपासून तयार होणारे इतर अर्थपूर्ण शब्द लिहा.

(i) पाचपन्नास - पाच, पन्नास, पास, पाप, पन्ना इ.

(ii) सुटकेसमधील - सुटकेस, मधील, सम, सल, केस इ.

(२) खालील वाक्यातील अधोरेखित केलेल्या शब्दांची जात ओळखा.

(i) मी एका पायावर हो म्हटले.

उत्तर: वर - शब्दयोगी अव्यय

(ii) "त्या बाळाला आधी शालीत गुंडाळ आणि मग मासे मारत बैस."

उत्तर: आणि - उभयान्वयी अव्यय

(३) खालील अधोरेखित शब्दाचे वचन बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.

(i) तिचे बाळ कडाक्याच्या थंडीने कुडकुडत रडत होते.

उत्तर: तिची बाळे कडाक्याच्या थंडीने कुडकुडत रडत होती.

(ii) मी सुटकेसमधील 'पुलकित' शाल काढली.

उत्तर: मी सुटकेसमधील 'पुलकित' शाली काढल्या.

(४) खालील वाक्यात प्रत्यय जोडून शब्दाचे सामान्यरूप करून वाक्य लिहा.

(i) तिथे नदीकाठच्या प्राज्ञ पाठशाळा (च्या) खोलीत मी राहत असे.

उत्तर: तिथे नदीकाठच्या प्राज्ञ पाठशाळेच्या खोलीत मी राहत असे.

(ii) पुढे वाईला विश्वकोश (चा) अध्यक्ष म्हणून मी गेलो.

उत्तर: पुढे वाईला विश्वकोशाचा अध्यक्ष म्हणून मी गेलो.

(५) तक्ता पूर्ण करा.

(i)

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
पाठशाळेच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)
थंडीने	ने	तृतीया (एकवचन)
शालीत	त	सप्तमी (एकवचन)
रुपयांच्या	च्या	षष्ठी (अनेकवचन)

(ii)

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
विश्वकोशाचा	विश्वकोश	विश्वकोशा
तटावर	तट	तटा
प्रवाहावर	प्रवाह	प्रवाहा
उद्योगात	उद्योग	उद्योगा

(६) खालील वाक्यप्रचारांचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग करून लिहा.

(i) बेतात असणे - तयारीत असणे.

वाक्य - काम झाल्यावर मी निघण्याच्या बेतात होतो.

(ii) एका पायावर 'हो' म्हणणे - पूर्णपणे तयारी दर्शवणे.

वाक्य - सिनेमाला जायचे म्हटल्यावर मुलांनी एकापायावर 'हो' म्हटले.

कृती ४ : स्वमत

*'शाल व शालीनता' यांचा पाठाच्या आधारे कळलेला अर्थ स्पष्ट करा.

उत्तर: 'शाल' ही प्रतीकात्मक आहे. तर शालीनता ही 'चरित्रात्मक' आहे. आपल्या मनात असलेली, एखाद्या व्यक्तिबद्दलची आदराची भावना. आपण त्या व्यक्तीबद्दलचा सन्मान शाल हे प्रतीक देऊन प्रकट करतो. त्यातून त्या व्यक्तिसमूहामध्ये असलेला गुण दिसून येतो. तो म्हणजे शालीनता (नम्रता). व्यक्तीचे चरित्र हे शालीनतेमध्ये दडलेले असते, त्याच व्यक्तीचे चरित्र लिहिले जाते, ज्या व्यक्तीचे चरित्र चांगले आहे. चरित्राचे एक अंग आहे. 'शालीनता' आणि म्हणून मी म्हटले की, 'शाल' ही प्रतीकात्मक आहे; तर शालीनता ही चरित्रात्मक आहे.

२. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) उत्तरे लिहा.

- (i) सभा संमेलने गाजवणारे साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष - नारायण सुर्वे
- (ii) शालींच्या वर्षावाखाली कधीच हरवली नाही की क्षीणही झाली नाही - शालीनता

(२) चूक की बरोबर लिहा.

- (i) शालीमुळे शालीनता येते.
- (ii) कविवर्य, नारायण सुर्वे साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष झाले.

उत्तर: (i) चूक (ii) बरोबर

(३) कृती पूर्ण करा.

नारायण सुर्वे हे गाजवत → सभा
→ संमेलने

(४) खालील गोष्टींचा परिणाम लिहा.

- (i) नारायण सुर्वे साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष झाले.
- (ii) प्रत्येक कार्यक्रमात त्यांना शाल व श्रीफळ मिळे.

उत्तर: (i) त्यांच्या कार्यक्रमांना अहोरात्र भरती असायची
(ii) या शाली घेऊन ते 'शालीन' बनू लागले.

(५) कृती पूर्ण करा.

(i) प्रत्येक कार्यक्रमाला मिळणाऱ्या वस्तू → श्रीफळ
→ शाल

(ii) या परिच्छेदातील एक फळ → श्रीफळ

(६) कंसातील योग्य शब्द निवडून रिकाम्या जागा भरा.

(i) "या शाली घेऊन घेऊन मी आता '.....' बनू लागलो आहे."

(शालीन, कुलीन, मलीन, आदर्श)

(ii) शाल व यांचा संबंध काय ?

(शालीनता, कुलीनता, मलीनता, शाली)

(iii) प्रत्येक कार्यक्रमात सन्मानाची शाल व त्यांना मिळत राही.

(नारळ, श्रीफळ, सन्मानचिन्ह, ढाल)

उत्तर: (i) शालीन (ii) शालीनता (iii) श्रीफळ

(७) कृती पूर्ण करा.

नारायण सुर्वे यांच्या बोलण्यातील उपरोधिक खोच यांच्या लक्षात येणारी होती.

लेखक

कोणाच्याही

उतारा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ७

३. शाल

कविवर्य नारायण सुर्वे खूप सभा, संमेलने गाजवत. पुढे ते साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षही झाले. परिणामतः त्यांच्या कार्यक्रमांना अहोरात्र भरतीच असे. प्रत्येक कार्यक्रमात सन्मानाची शाल व श्रीफळ त्यांना मिळत राही. एकदा ते मला म्हणाले, "या शाली घेऊन मी आता 'शालीन' बनू लागलो आहे."

त्यांच्या बोलण्यातील उपरोधिक खोच माझ्याच नव्हे तर कोणाच्याही सहजपणे लक्षात येणारी होती. शाल व शालीनता यांचा संबंध काय? खरे तर, खरीखुरी शालीनता शालीविनाच शोभते! सुर्वे मुळातच शालीन. शालींच्या वर्षावाखाली त्यांची शालीनता कधी हरवली नाही, कधी क्षीणही झाली नाही.

मी कविवर्यांना म्हटले, "शालीमुळे शालीनता येत असेल तर मी कर्जबाजारी होईन, भिकेला लागेन; पण शेकडो शाली खरेदी करून सर्वांना एकेक शाल लगेचच नेऊन देईन." यावर तो शालीन कवी मनापासून हसला.

शालीमुळे शालीनता येते की जाते? या प्रश्नाचे माझे उत्तर 'जाते' असेच आहे. सन्मान करण्याच्या रूपाने आपण खरे तर एक शालीन जग गमावून बसण्याचा धोकाच मोठा आहे.

कृती २ : आकलन कृती

(१) सहसंबंध लिहा.

- (i) शाल : शालीनता :: उपरोधिक :
- (ii) साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष : नारायण सुर्वे :: कार्यक्रमांना अहोरात्र :

उत्तर: (i) खोच (ii) भरती

(२) कृती पूर्ण करा

(i) शालींच्या वर्षावाखाली त्यांची शालीनता कधी → हरवली नाही.
→ क्षीण झाली नाही.

(ii) शालींच्या वर्षावाखाली सुर्वे यांची कधीही क्षीण न झालेली गोष्ट → शालीनता

(३) चौकटी पूर्ण करा.

(i) नारायण सुर्वे यांचा मुळातला स्वभाव →

(ii) कविवर्य नारायण सुर्वे यांच्यावर शालींचा झालेला →

(४) विधाने पूर्ण करा.

(i) "शालीमुळे शालीनता येत असेल तर"

(ii) "पण शेकडो शाली खरेदी करून सर्वांना एकेक शाल"

उत्तर: (i) मी कर्जबाजारी होईन, भिकेला लागेन,

(ii) लगेचच नेऊन देईन.

(५) दिलेल्या पर्यायापैकी योग्य पर्यायांची निवड करून वाक्य पूर्ण करा.

(i) त्यांच्या बोलण्यातील उपरोधिक खोच माझ्याच नव्हे तर

(अ) कोणाच्याही सहजपणे लक्षात येणारी होती.

(आ) सर्वांच्या सहजपणे लक्षात येणारी होती.

(इ) समाजाच्या सहजपणे लक्षात येणारी होती.

(ई) इतरांच्याही सहजपणे लक्षात येणारी होती.

उत्तर: त्यांच्या बोलण्यातील उपरोधिक खोच माझ्याच नव्हे तर कोणाच्याही सहजपणे लक्षात येणारी होती.

(ii) शालींच्या वर्षावाखाली त्यांची शालीनता कधी

(अ) नाहिशी झाली नाही.

(आ) उफाळून आली नाही.

(इ) हरवली नाही.

(ई) गायब झाली नाही.

उत्तर: शालींच्या वर्षावाखाली त्यांची शालीनता कधी हरवली नाही.

(६) कृती पूर्ण करा.

(i)

जाते

(ii)

आपण एक शालीन जग गमावून बसतो.

(७) चौकटी पूर्ण करा.

(i) → होतील →
→ लागतील →

(ii) कवीचा असणारा स्वभाव →

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) दुर्लक्ष × (ii) हरवणे ×

(iii) गमावणे × (iv) रडणे ×

(v) जाते × (vi) सन्मान ×

उत्तर: (i) लक्ष (ii) सापडणे (iii) कमावणे (iv) हसणे (v) येते (vi) अपमान

(२) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दांची विभक्ती ओळखा.

(i) पुढे ते साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षही झाले.

उत्तर: संमेलनाचे - षष्ठी (एकवचन)

(ii) प्रत्येक कार्यक्रमात सन्मानाची शाल व श्रीफळ त्यांना मिळत राही.

उत्तर: कार्यक्रमात - सप्तमी (एकवचन)

(३) खालील शब्दांची अनेकवचनी रूपे लिहा.

(i) शाल - (ii) संमेलन -

(iii) श्रीफळ - (iv) खोच -

(iv) धोका -

उत्तर: (i) शाली (ii) संमेलने (iii) श्रीफळ (iv) खोचा (v) धोके

(४) 'ता' हा प्रत्यय जोडून नवीन विशेषणे तयार करून लिहा.

(i) सभ्य + ता = सभ्यता (ii) शालीन + ता = शालीनता

(iii) उपरोधिक + ता = उपरोधिकता (iv) सहज + ता = सहजता

(v) सामाजिक + ता = सामाजिकता (vi) कवी + ता = कविता

(५) कंसातील सूचनेनुसार बदल करून लिहा.

(i) शाल व शालीनता यांचा संबंध काय? (विधानार्थी करा.)

उत्तर: शाल व शालीनता यांचा काहीही संबंध नाही.

(ii) यावर तो शालीन कवी मनापासून हसला. (उद्गारार्थी लिहा.)

उत्तर: किती मनापासून हसला तो शालीन कवी यावर!

(iii) शालीमुळे शालीनता येते की जाते? (वाक्याचा प्रकार ओळखा)

उत्तर: प्रश्नार्थी वाक्य

(६) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दांची जात ओळखून लिहा.

(i) यावर तो शालीन कवी मनापासून हसला.

उत्तर: मनापासून → शब्दयोगी अव्यय

(ii) शालींच्या वर्षावाखाली त्यांची शालीनता कधी हरवली नाही.

उत्तर: वर्षावाखाली → शब्दयोगी अव्यय

(iii) एकदा ते मला म्हणाले.

उत्तर: ते → सर्वनाम

(७) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दांचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.

(i) यावर तो शालीन कवी मनापासून हसला.

उत्तर: यावर ती शालीन कवयित्री मनापासून हसली.

(ii) पुढे ते साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षही झाले.

उत्तर: पुढे त्या साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षाही झाल्या.

(८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
कार्यक्रमांना	कार्यक्रम	कार्यक्रमां
सन्मानांची	सन्मान	सन्मानां
प्रश्नाचे	प्रश्न	प्रश्ना
मनापासून	मन	मना

(९) खालील वाक्यातील अशुद्ध शब्द शुद्ध करून लिहा.

(i) एक शालिन जग गमाऊन बसण्याचा धोकाच मोठा आहे.

उत्तर: एक शालीन जग गमावून बसण्याचा धोकाच मोठा आहे.

(ii) तो शालीन कवि मनापासून हसला.

उत्तर: तो शालीन कवी मनापासून हसला.

कृती ४. स्वमत

* लेखकाच्या भावना 'शाल' या वस्तूशी निगडित आहेत. तशा तुमच्या आवडीच्या वस्तूशी निगडित असलेल्या भावना थोडक्यात तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: आमचे एकत्र कुटुंब. १५ जणांचा हसता खेळता परिवार कुटुंबप्रमुख-आजी आजोबा नंतर आई-बाबा, काका-काकी, भाऊ-बहिणी. लहानपणी आजीने माझ्यासाठी तिच्या जुन्या लुगड्यांची, आईच्या जुन्या साड्यांची शिवलेली गोधडी मी आजही वापरतो. आज आजी नाही-शरीराने; पण गोधडीच्या स्वरूपात आजही ती सतत माझ्यासोबत आहे. त्या गोधडीत ऊब आहे, आजीचे प्रेम आहे, वात्सल्य आहे. थंडीच्या दिवसात तर मग सूर्य कितीही वर आला तरी सोडावीशी वाटत नाही. हां! आता त्या गोधडीला आजीच्या तपकिरीचा वास येतो तो भाग वेगळा! पण तरीही आजीची गोधडी आजही माझ्या जीवनाचे अविभाज्य अंग आहे.

३. पुढील उताऱ्याच्या आधारे विचारलेल्या कृती सोडवा.

कृती १: आकलन कृती

(१) एका शब्दात उत्तरे लिहा.

(i) लेखक साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष झाले ते साल.

(ii) लेखकाची खोली.

(iii) लेखकाने शालींचे गाठोडे याच्याकडे ठेवले.

उत्तर: (i) २००४ (ii) आठ बाय सहाची (iii) निकटवर्ती मित्राकडे.

(२) खालील कृती पूर्ण करा.

(i) लेखकाने मित्राला दिलेले अधिकार → शाली वापरण्याचे वगैरे

(ii) शालींचे बांधले → गाठोडे

(iii) लेखकाने यांना शाली वाटल्या → गरीब श्रमिकांना

(३) चूक की बरोबर ते लिहा.

(i) लेखक साहित्य संमेलनाचे बिनविरोध अध्यक्ष झाले.

(ii) लेखकांनी सर्व शालींचे गाठोडे बांधून मित्राकडे दिले.

(iii) मित्र अप्रामाणिक होता.

उत्तर: (i) बरोबर (ii) बरोबर (iii) चूक

(४) चौकटी पूर्ण करा.

(i) निकटवर्ती मित्राचा स्वभाव → अतिप्रामाणिक

(ii) तत्कालीन एक-दोन वर्षात लेखकावर झालेला वर्षाव → शालींचा

(५) कृती पूर्ण करा.

(i) निकटवर्ती मित्राची खोली → छोटी

(ii) निकटवर्ती ← लेखकाचा मित्र → अतिप्रामाणिक

(६) खालील गोष्टींचा झालेला परिणाम लिहा.

(i) तत्कालीन एक-दोन वर्षात लेखकावर शालींचा वर्षाव झाला.

(ii) आठ बाय सहाच्या खोलीत जमलेल्या शाली ठेवणे शक्य नव्हते.

उत्तर: (i) एवढ्या शाली जमत गेल्या, की लेखकांच्या आठ बाय सहाच्या खोलीत त्यांना ठेवणे शक्य नव्हते.

(ii) त्याचे गाठोडे बांधून निकटवर्ती मित्राकडे ते ठेवण्यास दिले.

(७) सहसंबंध लिहा.

(i) निकटवर्ती : मित्र :: गरीब :

(ii) शालीचे : गाठोडे :: आठ बाय सहा :

उत्तर: (i) श्रमिक (ii) खोली

उतारा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ७,८

३. शाल

मी २००४ साली मराठी साहित्य संमेलनाचा बिनविरोध अध्यक्ष झालो. तत्कालीन एक-दोन वर्षात माझ्यावर शालींचा वर्षाव झाला. एवढ्या शाली जमत गेल्या, की माझ्या आठ बाय सहाच्या खोलीत त्यांना ठेवणेच शक्य नव्हते मग मी सगळ्या शालींचे गाठोडे बांधून ते निकटवर्ती मित्राकडे ठेवले व त्या शाली वापरण्याचे वगैरे त्याला सर्वाधिकार दिले. बिचारा अतिप्रामाणिक! त्याच्याही छोट्या खोलीत त्याने ते सांभाळले.

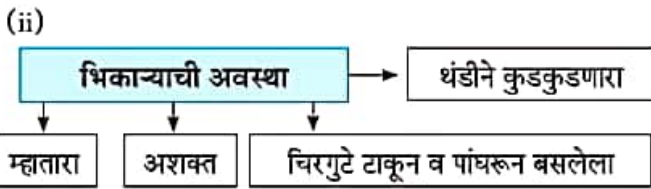
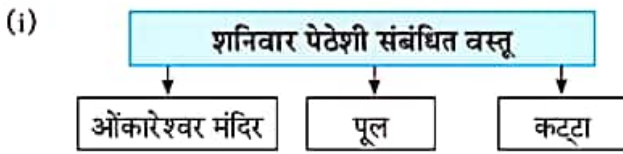
हळूहळू मी सगळ्या शाली वाटून टाकल्या, गरीब श्रमिकांना!

याच सुमारस मी शनिवार पेठेतील ओंकारेश्वर मंदिराच्या पुलावर बहुधा रोज संध्याकाळी जात असे. तेथील कट्ट्यावर बसणे मला आवडे. एक दिवस काय घडले, की कडक थंडीच्या दिवसात एक म्हातारा, अशक्त भिक्षेकरी कट्ट्याला लागूनच चिरगुटे टाकून व पांघरून कुडकुडत बसल्याचे मी पाहिले.

दुसऱ्या दिवशी मी दोन शाली घेऊन ओंकारेश्वराच्या कट्ट्यावर आलो. तो म्हातारा होताच. त्याला दोन्ही शाली दिल्या. त्याने धरधरत्या हातांनी मला नमस्कार केला.

कृती २ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

(२) कृती पूर्ण करा.

(i) लेखकांना आवडणारी गोष्ट

कट्ट्यावर बसणे

(ii) लेखक रोज संध्याकाळी जात असे

शनवार पेठेतील ओंकारेश्वर मंदिराच्या पुलावर

(३) फक्त नावे लिहा.

(i) शनिवार पेठेतील मंदीर → ओंकारेश्वर

(ii) चिरगुटे टाकून व पांघरून कुडकुडत बसलेला → म्हातारा

(iii) कट्ट्यावर बसणारे → लेखक

(४) सहसंबंध लिहा

(i) शनिवार : पेठ :: मंदीर :

(ii) दिवस : थंडीचे :: म्हातारा :

उत्तर : (i) ओंकारेश्वर (ii) भिक्षेकरी

(५) योग्य पर्याय निवडून अपूर्ण वाक्य पूर्ण करून लिहा.

(i) लेखक शनिवार पेठेतील ओंकारेश्वर मंदिराच्या पुलावर बहुधा

(अ) रोज सकाळी जात असे.

(ब) रोज दुपारी जात असे.

(क) रोज संध्याकाळी जात असे.

(ड) रोज रात्री जात असे.

(ii) दुसऱ्या दिवशी मी दोन शाली घेऊन ओंकारेश्वराच्या

(अ) कट्ट्यावर आलो. (ब) पायऱ्यांवर आलो.

(क) मंदिरात आलो. (ड) बागेत आलो.

उत्तर : (i) लेखक शनिवार पेठेतील ओंकारेश्वर मंदिराच्या पुलावर बहुधा रोज संध्याकाळी जात असे.

(ii) दुसऱ्या दिवशी मी दोन शाली घेऊन ओंकारेश्वराच्या कट्ट्यावर आलो.

(६) कृती पूर्ण करा.

(७) कंसातील योग्य पर्याय निवडून रिक्तस्थानां जागा भरा.

(i) हळूहळू मी सगळ्या शाली टाकल्या, गरीब श्रमिकांना!

(देऊन, वाटून, फेकून, विकून)

(ii) त्याने धरधरत्या हातांनी मला केला.

(नमस्कार, अभिवादन, नमस्ते, सलाम)

उत्तर : (i) वाटून (ii) नमस्कार

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) वर्ष - [] (ii) निकटवर्ती - []

(iii) श्रमिक - [] (iv) दिवस - []

(v) म्हातारा - [] (vi) नमस्कार - []

(vii) हात - []

उत्तर : (i) साल (ii) जवळचा (iii) कष्टकरी (iv) दिन (v) वृद्ध (vi) नमस्ते (vii) कर

(२) विशेषण व विशेष्य यांच्या जोड्या शोधून लिहा.

क्रमांक	विशेषण	विशेष्य
(१)	कडक	थंडी
(२)	अशक्त	भिक्षेकरी
(३)	धरधरते	हात
(४)	गरीब	श्रमिक

(३) योग्य विरामचिन्हांचा वापर करून वाक्य पुन्हा लिहा.

एक दिवस काय घडले की कडक थंडीच्या दिवसात म्हातारा अशक्त भिक्षेकरी कट्ट्याला लागूनच चिरगुटे टाकून व पांघरून कुडकुडत बसल्याचे मी पाहिले

उत्तर: एक दिवस काय घडले, की कडक थंडीच्या दिवसात एक म्हातारा, अशक्त भिक्षेकरी कट्ट्याला लागूनच चिरगुटे टाकून व पांघरून कुडकुडत बसल्याचे मी पाहिले.

(४) लेखन नियमांनुसार खालील वाक्य शुद्ध करून लिहा.

(i) तत्कालीन एक-दोन वर्षात माझ्यावर शालींचा वरशाव झाला.

उत्तर: तत्कालीन एक-दोन वर्षात माझ्यावर शालींचा वर्षाव झाला.

(ii) दुसऱ्या दीवशी मि दोन शाली घेऊन ओंकारेश्वराच्या कट्ट्यावर आलो.

उत्तर: दुसऱ्या दिवशी मी दोन शाली घेऊन ओंकारेश्वराच्या कट्ट्यावर आलो.

(५) खालील तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळ शब्द	प्रत्यय	सामान्यरूप
मंदिराच्या	मंदिर	च्या	मंदिरा
संमेलनाचा	संमेलन	चा	संमेलना
खोलीत	खोली	त	खोली
ओंकारेश्वराच्या	ओंकारेश्वर	च्या	ओंकारेश्वरा

(६) परिच्छेदात आलेले पुनरुच्चार असणारे शब्द शोधून लिहा.

(i) हळूहळू (ii) थरथर (iii) कुडकुडत इ.

(७) शब्दाच्या पुढे उपसर्ग जोडून विरोधी अर्थाचे शब्द लिहा.

(i) विरोध × बिनविरोध (ii) प्रामाणिक × अप्रामाणिक

(iii) शक्य × अशक्य (iv) सुमार × बेसुमार

(८) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

(i) बिनविरोध / बिनविरोध / बीनवीरोध / बीनविरोध

(ii) कुडकुडत / कुडकूडत / कूडकुडत / कूडकूडत

उत्तर: (i) बिनविरोध (ii) कुडकुडत

(९) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती प्रत्यय लावून रिकाम्या जागा भरा.

(i) एक-दोन वर्षात माझ्यावर वर्षाव झाला. (शाल)

(ii) त्या थरथरत्या मला नमस्कार केला. (हात)

उत्तर: (i) एक-दोन वर्षात माझ्यावर शालींचा वर्षाव झाला.

(ii) त्या थरथरत्या हातांनी मला नमस्कार केला.

कृती ४: स्वमत

*भिक्षेकऱ्याने केलेला शालींचा उपयोग याविषयी तुमचे मत लिहा.

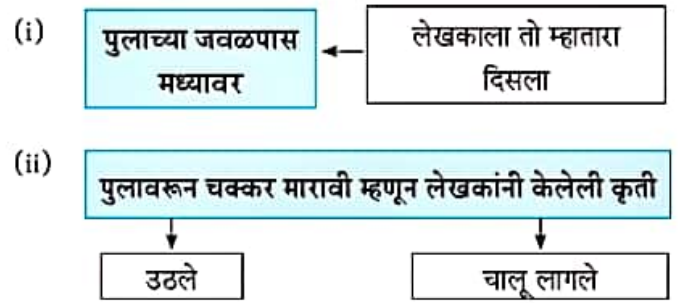
मानवाच्या तीन मुलभूत गरजा - अन्न, वस्त्र, निवारा. या पाठातील भिक्षेकऱ्याकडे या तिन्ही गोष्टी नाहीत. निवारा म्हणजे राहायला घर नाही म्हणून तो ओंकारेश्वर मंदिराबाहेर भिक्षा मागतो. थंडीत कुडकुडताना पाहिल्यावर लेखकाला

त्याची दया आली व त्याने त्याचे थंडीपासून संरक्षण व्हावे म्हणून आपल्याजवळील एक नाही तर दोन शाली दिल्या. पण दोन दिवसापासून भुकेला असलेल्या भिक्षेकऱ्याने शाली विकून आपल्या पोटाची आग विझवली, भूक शांत केली. माणूस श्रीमंत असो की गरीब त्याला जगण्यासाठी अन्नाची आवश्यकता असतेच. एक वेळ कपडे नसतील, निवारा नसेल तर चालवून घेईल; पण वेळेला खायला हे मिळालेच पाहिजे आणि त्यामुळे भिक्षेकऱ्याने शाली विकून आपल्या पोटाची आग शांत केली हे माझ्या मते योग्यच आहे.

४. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

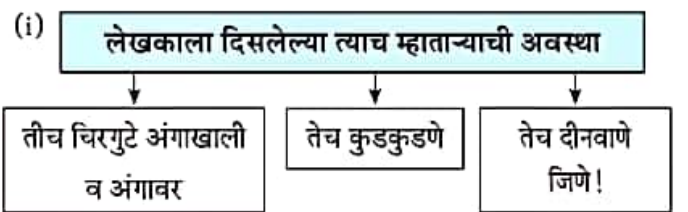

(२) कारण लिहा.

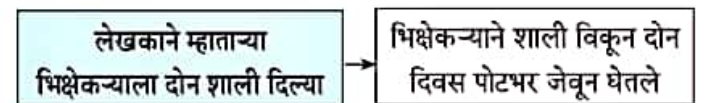
(i) लेखक चार-पाच दिवस संध्याकाळी ओंकारेश्वराला गेले नाहीत कारण ...

उत्तर: लेखक चार-पाच दिवस संध्याकाळी ओंकारेश्वराला गेले नाहीत कारण त्यांना कामांमुळे उरत लाभली नाही.

(३) कृती पूर्ण करा.

(४) घटनेचा परिणाम लिहा.

(५) योग्य पर्याय निवडून विधान पूर्ण करा.

(i) पुढे चार-पाच दिवस मला काही कामांमुळे संध्याकाळी ओंकारेश्वरला जाण्यास

- (अ) वेळ मिळाला नाही. (ब) उसंत लाभली नाही.
(इ) सवड मिळाली नाही. (ई) फुरसत मिळाली नाही.

(ii) तेथील पुलावर चक्कर मारावी म्हणून मी उठलो व

- (अ) रस्त्यावरून चालू लागलो.
(ब) कट्ट्यावरून चालू लागलो.
(इ) पुलावरून चालू लागलो.
(ई) पायवाटेवर चालू लागलो.

उत्तर: (i) पुढे चार-पाच दिवस मला काही कामामुळे संध्याकाळी ऑकारेश्वरला जाण्यास उसंत लाभली नाही.
(ii) तेथील पुलावर चक्कर मारावी म्हणून मी उठलो व पुलावरून चालू लागलो.

(६) चौकटी पूर्ण करा.

- (i) त्यानंतर लेखक नेहमीप्रमाणे करत राहिले -
(ii) लेखकांना काही कामामुळे एवढे दिवस ऑकारेश्वरला जाण्यास उसंत लाभली नाही -
(७) फक्त नावे लिहा.
(i) लेखकांना एकदम आठवण झाली →
(ii) भिक्षेकरी म्हातान्याकडे लगबगीने जाणारे →

उतारा ४ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ८

३. शाल

पुढे चार-पाच दिवस मला काही कामामुळे संध्याकाळी ऑकारेश्वरला जाण्यास उसंत लाभली नाही. त्यानंतर मी नेहमीप्रमाणे ये-जा करत राहिलो. मग एकदम त्या भिक्षेकरी वृद्धाची आठवण आली. तो नेहमीच्या ठिकाणी नव्हताच. तेथील पुलावर चक्कर मारावी म्हणून मी उठलो व पुलावरून चालू लागलो.

पुलाच्या जवळपास मध्यावर तो भिक्षेकरी म्हातारा दिसला. मी लगबगीने त्याच्याकडे गेलो. पाहतो तो काय, तीच चिरगुटे अंगाखाली व अंगावर, तेच कुडकुडणे, तेच दीनवाणे जिणे!

मी म्हटले, “बाबा, तुम्ही मला ओळखले?”

त्याने नकारार्थी मान हलवली.

मग मीच म्हटले, “बाबा, पाच-सहा दिवसांपूर्वी मी तुम्हांला दोन शाली दिल्या होत्या. आठवते?”

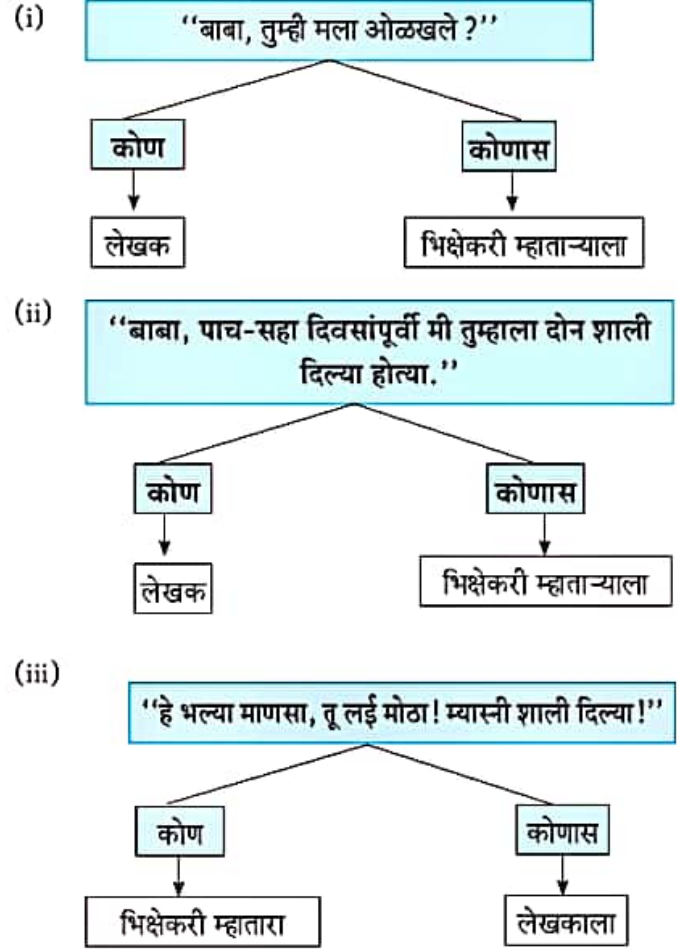
यावर म्हातारा खुलला व पुन्हा हात जोडून म्हणाला, “हे भल्या माणसा, तू लई मोठा! म्यास्नी शाली दिल्या! पण बाबा, म्या भिकाऱ्याला शाली कशा शोभतील? त्या शोभेपेक्षा पोटाची आग लई वाईट! मी शाली इकल्या व दोन-तीन दिवस पोटभर जेवून घेतलं बाबा! आमचं हे असलं बिकट जिणं! तुझं लई उपकार हायेत बाबा.”

शालीची शोभा आणि ऊब व पोटाची आग आणि अन्नाची ऊब!

भुकेल्यास अन्न द्यावे, तहानलेल्यास पाणी द्यावे आणि हेही जमले नाही, तर अभाग्यांना सन्मानाच्या शाली तरी द्याव्यात!

कृती २ : आकलन कृती

(१) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

(२) घटनेचा परिणाम लिहा.

(i) लेखकांनी म्हातान्या भिक्षेकऱ्याला ओळख पटवून दिली.

उत्तर: म्हातारा खुलला व पुन्हा हात जोडले.

(३) वाक्याचा योग्य क्रम लावून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(i) तुझं लई उपकार हायेत बाबा.

(ii) त्या शोभेपेक्षा पोटाची आग लई वाईट!

(iii) आमचं हे असलं बिकट जिणं!

(iv) मी शाली इकल्या व दोन-तीन दिवस पोटभर जेवून घेतलं बाबा!

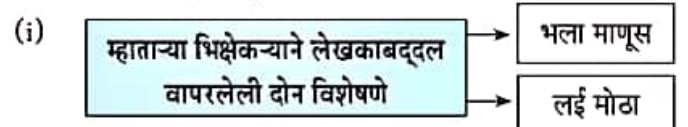
उत्तर: (i) त्या शोभेपेक्षा पोटाची आग लई वाईट!

(ii) मी शाली इकल्या व दोन-तीन दिवस पोटभर जेवून घेतलं बाबा!

(iii) आमचं हे असलं बिकट जिणं!

(iv) तुझं लई उपकार हायेत बाबा.

(४) खालील कृती पूर्ण करा.

(ii) म्हातान्या भिक्षेकन्याला न आठवलेली व्यक्ती → लेखक

(५) सहसंबंध लिहा.

(i) भला : माणूस :: शालीची :

(ii) बिकट : जिणं :: पोटाची :

उत्तर: (i) शोभा (ii) आग

(६) चौकटी पूर्ण करा.

(i) भिकाऱ्यास न शोभणाऱ्या → शाली

(ii) शाली विकून पोटभर जेवणारा → म्हातारा भिक्षेकरी

(iii) म्हातान्यावर उपकार करणारा → लेखक

(७) उतान्यात आलेल्या शरीराच्या तीन अवयवांची नावे लिहा.

उत्तर: मान, हात, पोट

(८) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) पुलाच्या जवळपास मध्यावर तो म्हातारा दिसला. (वयस्कर / सभ्य / भिक्षेकरी / नम्र)

(ii) अभाग्यांना सन्मानाच्या तरी द्याव्यात!
(शाली / चादरी / पोथ्या / गोधडी)

उत्तर: (i) भिक्षेकरी (ii) शाली

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) खालील वाक्प्रचारांचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग करा.

(i) उसंत न लाभणे → वेळ न मिळणे.

वाक्य - संध्याकाळी नदी किनारी जाण्यास आज मला उसंत लाभली नाही.

(ii) नकारार्थी मान हलवणे → नाही म्हणणे, नकार देणे.

वाक्य - ट्रॅकिंगला जायचे म्हणताच सोनूने नकारार्थी मान हलवली.

(२) परिच्छेदात आलेले दोन जोड शब्द लिहा.

उत्तर: (i) चार-पाच (ii) ये-जा

(३) खालील वाक्यांचा प्रकार ओळखून लिहा.

(i) त्याने नकारार्थी मान हलवली.

(ii) म्या भिकाऱ्याला शाली कशा शोभतील ?

(iii) त्या शोभेपेक्षा पोटाची आग लई वाईट!

उत्तर: (i) विधानार्थी वाक्य (ii) प्रश्नार्थी वाक्य
(iii) उद्गारार्थी वाक्य

(४) कंसातील सूचनेप्रमाणे बदल करून लिहा.

(i) भुकेल्यास अन्न द्यावे, तहानलेल्यास पाणी द्यावे.
(आज्ञार्थी करा.)

(ii) त्याने नकारार्थी मान हलवली. (प्रश्नार्थी करा.)

(iii) आमचं हे असलं बिकट जिणं. (उद्गारार्थी करा.)

उत्तर: (i) भुकेल्यास अन्न द्या, तहानलेल्यास पाणी द्या.

(ii) त्याने नकारार्थी मान हलवली नाही का ?

(iii) किती बिकट आमचं हे असलं जिणं!

(५) गटातील योग्य शब्द निवडून लिहा.

(i) नेहमीप्रमाणे / नेहमीपरमाणे / नेहमीप्रमाणे / नेहमीपरमाणे

(ii) दिवसानपूर्वी / दिवसांपूर्वी / दिवसांपूर्वी / दिवसांपूर्वी

(iii) सनमानाच्या / सम्मानाच्या / सन्मानाच्या / सम्मानाच्या

उत्तर: (i) नेहमीप्रमाणे (ii) दिवसांपूर्वी (iii) सम्मानाच्या

(६) खालील शब्दांचे प्रमाण भाषेतील शब्द लिहा.

(i) लई - जास्त, खूप (ii) म्यास्ती - मला

(iii) म्या - मी (iv) इकल्या - विकल्या

(७) खालील वाक्यातील योग्य विरामचिन्हांचा वापर करून वाक्य पुन्हा लिहा.

मग मीच म्हटले बाबा पाच-सहा दिवसांपूर्वी मी तुम्हांला दोन शाली दिल्या होत्या आठवते.

उत्तर: मग मीच म्हटले, "बाबा, पाच-सहा दिवसांपूर्वी मी तुम्हांला दोन शाली दिल्या होत्या. आठवते?"

(८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
पुलावरून	पुल	पुला
वृद्धाची	वृद्ध	वृद्धा
पोटाची	पोट	पोटा
अन्नाची	अन्न	अन्ना

(९) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती प्रत्यय लावून रिकाम्या जागा भरा.

(i) जवळपास मध्यावर तो भिक्षेकरी म्हातारा दिसला. (पुल)

(ii) शोभा आणि ऊब व पोटाची आग आणि अन्नाची ऊब! (शाल)

उत्तर:

(i) पुलाच्या जवळपास मध्यावर तो भिक्षेकरी म्हातारा दिसला.

(ii) शालीची शोभा आणि ऊब व पोटाची आग आणि अन्नाची ऊब!

कृती ४: स्वमत

तुम्हाला समाजात असणाऱ्या गरीब, दीनदुबळ्या लोकांना कशी मदत करावी वाटते ते लिहा.

उत्तर: आजकाल घरातून बाहेर पडल्यावर समाजात वावरताना, कुठे प्रवास करताना, वेगवेगळ्या धार्मिक स्थळांना भेटी देताना ठिक-ठिकाणी आपणास गरीब, लाचार, दीन लोकं दिसतात. ज्यांच्या अंगावर साधे स्वच्छ, नीटनेटके कपडेही नसतात. त्यांना राह्यला व्यवस्थित जागाही नसते. अंधरण्यास पांघरण्यास काही कपडेही नसतात.

अशा सर्व प्रकारच्या लोकांना पाहिल्यावर वाटते, की त्यांना योग्य आश्रमात नेऊन आश्रय द्यावा. घरातील काही, न वापरण्याजोगे परंतु चांगले स्वच्छ न फाटलेले कपडे त्यांना द्यावेत. घरातील ठेवणीच्या शाली, चादरी ज्या आपण उपयोगात आणत नाही, त्या अशा लोकांना द्याव्यात. भुकेल्यांना दोन घास भरवावेत. तहानलेल्यांना पाणी पाजून शांत करावे. जेणेकरून त्यांचे थोडेतरी दुःख कमी व्हावे.

स्वाध्याय कृती

*(१) उत्तरे लिहा.

(अ) पु. ल. व सुनीताबाई यांनी दिलेल्या शालीचा लेखकाने पाठात केलेला उल्लेख → **पुलकित शाल**

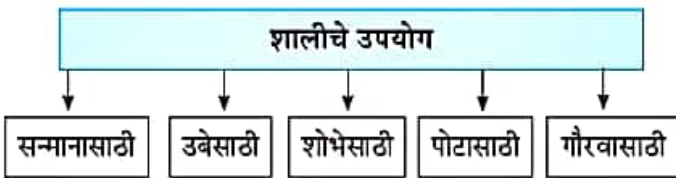
(आ) २००४च्या मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष →

लेखक रा. ग. जाधव

(इ) पाठात उल्लेख असणारी नदी → **कृष्णा**

(ई) सभा संमेलने गाजवणारे कवी → **नारायण सुर्वे**

*(२) शालीचे पाठात आलेले विविध उपयोग लिहा.

*(३) खालील प्रसंगी लेखकाने केलेली कृती लिहा.

(i) एका बाईचे बाळ कडाक्याच्या थंडीने कुडकुडत होते.

उत्तर: लेखकाने बाईला हाक मारून खिडकीतून शाल व पाचपन्नास रुपयांच्या नोटा दिल्या.

(ii) म्हातारा, अशक्त भिक्षेकरी कट्ट्याला लागूनच चिरगुटे टाकून व पांघरूण कुडकुडत बसल्याचे पाहिले.

उत्तर: लेखकाने त्याला आपल्याजवळील दोन शाली दिल्या.

*(४) कारणे शोधून लिहा.

(i) एका बाईच्या बाळासाठी शाल दिल्याच्या घटनेची ऊब पुलकित शालीच्या उबेपेक्षा जास्त होती, कारण -

उत्तर: त्यामागे लेखकाची आपुलकीची, माणूसकीची भावना होती. शिवाय त्या शालीच्या उबेची त्यावेळी त्या बाळाला जास्त गरज होती.

(ii) शालीच्या वर्षावामुळे नारायण सुर्वे यांची शालीनता हरवली नाही, कारण-

उत्तर: ते स्वभावतःच शालीन होते.

(iii) लेखकांच्या मते शालीमुळे शालीनता जाते, कारण...

उत्तर: सन्मान करण्याच्या रूपाने आपण खरे तर एक शालीन जग गमावून बसण्याचा मोठा धोकाच त्यात असतो.

*(५) आकृती पूर्ण करा.

*(६) खालील वाक्यांतील कृतीतून किंवा विचारांतून कळणारे लेखकाचे गुण शोधा.

(i) बाईला हाक मारून खिडकीतून शाल व नोटा दिल्या →

माणूसकी

(ii) खरे तर, खरीखुरी शालीनता शालीविनाच शोभते! →

नम्रता

(iii) हळूहळू मी सगळ्या शाली वाटून टाकल्या →

उदारता

*(७) खालील शब्दांतील अक्षरांपासून अर्थपूर्ण शब्द तयार करा.

(i) जवळपास - जवळ, पास, वळ, पाव, पाळ, पाज, पाजळ, जस इ.

(ii) उलटतपासणी - उलट, तपासणी, पास, पाणी, पाट, पाल, पालट, पात इ.

*(८) अधोरेखित शब्दासाठी योग्य समानार्थी शब्द वापरून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(i) नारायण सुर्वे यांच्या कार्यक्रमांना अहोरात्र भरतीच असे.

उत्तर: नारायण सुर्वे यांच्या कार्यक्रमांना रात्रंदिवस भरतीच असे.

(ii) खोलीच्या दक्षिणेकडील खिडक्या कृष्णा नदीच्या चिंचोळ्या प्रवाहावर होत्या.

उत्तर: खोलीच्या दक्षिणेकडील खिडक्या कृष्णा नदीच्या अरुंद / निमुळत्या प्रवाहावर होत्या.

(iii) मी सगळ्या शालींचे गाठोडे बांधून निकटवर्ती मित्राकडे ठेवले.

उत्तर: मी सगळ्या शालींचे गाठोडे बांधून जवळच्या मित्राकडे ठेवले.

* (९) 'पुलकित' हा शब्द उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा.

- लेखकाने सूटकेसमधील कोणती शाल काढली ?
- लेखकाने खिडकीतून बाईला नोटा व पैसे दिले या घटनेची ऊब कोणत्या शालीच्या ऊबेपेक्षा अधिक होती ?

* (१०) शालीनपासून शालीनता हे भाववाचक नाम तयार होते. त्याप्रमाणे 'ता', 'त्व', 'आळू', आणि 'पणा', हे प्रत्यय लावून तयार झालेली भाववाचक नामे लिहा.

उत्तर :

ता	त्व	आळू	पणा
भव्यता	ममत्व	दयाळू	शहाणपणा
दीनता	लघुत्व	कष्टाळू	मोठेपणा
स्वच्छता	दातृत्व	झोपाळू	चांगुलपणा
मित्रता	कर्तृत्व	पायाळू	खरेपणा
सहनशीलता	प्रभुत्व	कनवाळू	साधेपणा

(११) अधोरेखित शब्दांचे लिंग बदलून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(i) लेखक सुंदर लेखन करतात

उत्तर : लेखिका सुंदर लेखन करतात

(ii) तो मुलगा गरिबांना मदत करतो.

उत्तर : ती मुलगी गरिबांना मदत करते.

* (१२) स्वमत.

(i) 'शाल व शालीनता' यांचा पाठाच्या आधारे तुम्हांला कळलेला अर्थ स्पष्ट करा.

उत्तर : (उतारा क्र. १ 'कृती ४: स्वमत' चे उत्तर पहा.)

(ii) 'भिक्षेकऱ्याने केलेला शालीचा उपयोग', याविषयी तुमचे मत लिहा.

उत्तर : (उतारा क्र. ३ 'कृती ४: स्वमत' चे उत्तर पहा.)

(iii) लेखकाच्या भावना जशा 'शाल' या वस्तूशी निगडित आहेत तशा तुमच्या आवडीच्या वस्तूशी निगडित असलेल्या भावना, तुमच्या शब्दात लिहा.

उत्तर : (उतारा २ मधील 'कृती ४: स्वमत' चे उत्तर पहा)

पाठपरिचय

'उपास' या पाठात मध्यमवर्गीय व्यक्तीचा संकल्प व संकल्पपूर्तीत कसे अंतर पडते आणि संकल्प करणारी व्यक्ती कशी हास्यास्पद ठरते, याचे मजेदार चित्रण केले आहे.

In the lesson 'Upas' a middle class person makes a resolution. It is shown in a humorous way how he finds it difficult to fulfill his resolution.

शब्दार्थ

उपास	-	निरशन, दिवसभर न जेवणे (fasting, a fast)	आणेली	-	जुन्या काळातील एक नाणे (old coin)
परिवर्तन	-	मोठा बदल - (a radical change)	वर्ज्य	-	टाळण्याजोगे, वगळण्याजोगे (fit to be avoided)
आचारी	-	स्वयंपाक करणारा - (a cook)	खाजगी	-	स्वतःचा - (private)
चमत्कारिक	-	विक्षिप्त, विचित्र - (strange, odd)	उपोषण	-	(fasting)
मौन	-	न बोलणारा - (silent)	टीका	-	गुणदोषांचे विवरण - (criticism)
धारोष्ण	-	नुकतीच धार काढली आहे असे ताजे दूध (fresh immediately after milking)	पोंड	-	वजन मोजण्याचे परिणाम
सामर्थ्य	-	शक्ती, बळ, क्षमता - (power, ability)	घोरणे	-	(to snore)
पश्चात्ताप	-	खेद, अनुताप - (repentance)	आहारशास्त्र	-	(sitology)
वाक्प्रवाह	-	अखंड बोलणे - (a flow of speech)	शास्त्र	-	(येथे अर्थ) कला
एकाग्रता	-	एकाच गोष्टीत पूर्ण लक्ष असणे (concentration)	तज्ज्ञ	-	जाणकार, ज्ञानी - (expert)
निराहार	-	उपास - (a fast)	घटेल	-	घटणे, कमी होणे - (reduce)
शास्त्रोक्त	-	शास्त्रात नमूद केल्याप्रमाणे (scientific)	सल्ला	-	उपदेश - (to advice)
भविष्य	-	भावी गोष्टीचे पूर्वकथन, भाकीत (prediction)	लोणी	-	(butter)
पौष्टिक	-	ताकद वाढवणारे - (nutritious)	तूप	-	(ghee)
सात्त्विक	-	सत्त्वगुणी, शुद्ध, पवित्र (pure, god fearing)	आहारपरिवर्तन	-	जेवनातला बदल
दुदैव	-	अभागी, कमनशिबी (unfortunate, unlucky)	वर्ज्य करणे	-	सोडून देणे
उग्रसाधना	-	दुःसह तपश्चर्या (learning the hard way, penance)	सुरळीत	-	व्यवस्थित - (smoothly)
आहार	-	नेहमी खाण्याचे अन्न - (a food)	कचेरी	-	कार्यालय - (office)
			कुंभ रास	-	(aquarius)
			वायू	-	हवा - (air)
			दोरीवरच्या उड्या	-	(skipping)
			अवर्णनीय	-	वर्णन करता न येणारे (indescribable)
			पडवळ	-	(shake gourd)
			शेवग्याच्या शेंगा	-	(drum sticks)

भेंडी	- (lady finger)
संयम	- ताबा - (control)
कटाक्ष	- डोळ्यांच्या कोपऱ्यातून टाकलेला दृष्टिक्षेप (a glance)
अमृत	- पीयूष, सुधा - (nectar)
गोठा	- गुरे बांधण्याची जागा - (cow shed)
कुजकट	- (येथे अर्थ) वाईट
तुरळक	- क्वचित घडणारी - (rarely)
जिव्हा	- जीभ - (tongue)

वाक्प्रचार

हात दाखवून अवलक्षण	- आपण होऊन संकट ओढवून घेणे
सुरूंग लावणे	- एखादा बेत उधळून लावणे
अंगाचा तिळपापड होणे	- संताप होणे

मूठभर मांस वाढणे	- स्तुतीने हुरळून जाणे
ऐकावे जनाचे करावे मनाचे	- कोणतीही गोष्ट करताना सर्वांचा विचार घ्यावा, पण निर्णय स्वतःच्या विचाराने घ्यावा.
अवहेलना करणे	- हेळसांड करणे, उपेक्षा करणे.
सूड घेणे	- बदला घेणे
चेकाळणे	- बेफाम होणे.
आहारी न जाणे	- एखाद्याच्या वर्चस्वा खाली न येणे.
भीक न घालणे	- लक्ष न देणे
पारंगत असणे	- निपुण असणे
तिरके बोलणे	- टोचून बोलणे
ताकीद देणे	- समज देणे
खुलासा देणे	- स्पष्टीकरण करणे

MASTER KEY QUESTION SET - 4

१. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i)

लेखकाच्या उपोषणाविषयी कानांवर येणारी वाक्ये

माझी 'नाही ती भानगड' आहे.

उगीच 'हात दाखवून अवलक्षण' आहे

'पेललं नाही तेव्हा खाजगी झालं।'

(ii)

पंतांच्या आस्था वाढू लागलेल्या गोष्टी

आहार शास्त्रावरच्या पुस्तकात डोके घालणे

प्रोटीनयुक्त पदार्थ

चरबीयुक्त द्रव्ये

(iii)

धर्मपत्नीचा विश्वास न बसणारी गोष्ट

पंतांना झोप लागत नाही

(२) काय ते लिहा.

(i) पंतांची चाळीत जाहीर झालेली गोष्ट - खाजगी उपोषण

(ii) पंतांच्या डोळ्यांपुढे रात्रंदिवस नाचत होते - एकशे एकव्याऐंशी पौंड वजन असलेले कार्ड

(३) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) पंतांनी कोणती भीष्मप्रतिज्ञा केली ?

उत्तर : "दोन महिन्यात पन्नास पौंड वजन कमी करून दाखवीन तर खरा!" अशी पंतांनी भीष्मप्रतिज्ञा केली होती.

(ii) कोणत्या विचाराने पंतांची झोप उडाली ?

उत्तर : वजन कमी झाले पाहिजे, या विचाराने पंतांची झोप उडाली.

(iii) पंतांच्या धर्मपत्नीचा कशावर अजिबात विश्वास नव्हता ?

उत्तर : पंत पूर्वीसारखे गाढ झोपत नाहीत यावर त्यांच्या धर्मपत्नीचा अजिबात विश्वास नव्हता.

(iv) पंतांना ताटांमध्ये काय दिसू लागले ?

उत्तर : पंतांना ताटातले पदार्थ न दिसता नुसत्या 'कॅलरीज' दिसू लागल्या.

(४) उताऱ्यानुसार घटनांचा क्रम लावा.

(i) वजन उतरवण्याच्या शास्त्रात पारंगत झालेले तज्ज्ञ पंतांना भेटू लागले.

(ii) चाळीतल्या लोकांनी पंतांच्या उपासाची अवहेलना केली.

(iii) पंतांच्या खाजगी उपोषणाची हकीकत चाळीत जाहीर झाली.

(iv) पंतांनी दोन महिन्यात पन्नास पौंड वजन कमी करून दाखवीन! अशी भीष्मप्रतिज्ञा केली.

- उत्तर: (i) पंतांच्या खाजगी उपोषणाची हकीकत चाळीत जाहीर झाली.
(ii) पंतांनी दोन महिन्यात पन्नास पौंड वजन कमी करून दाखवीन! अशी भीष्मप्रतिज्ञा केली.
(iii) वजन उतरवण्याच्या शास्त्रात पारंगत झालेले तज्ज्ञ पंतांना भेटू लागले.
(iv) चाळीतल्या लोकांनी पंतांच्या उपासाची अवहेलना केली.

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १०

४. उपास

माझ्या खाजगी उपोषणाची हकीकत चाळीत जाहीर झाली आणि येताजाता ही माझी 'नाही ती भानगड' आहे, उगीच 'हात दाखवून अवलक्षण' आहे, 'पेललं नाही तेव्हा खाजगी झालं!' अशी वाक्ये माझ्या कानांवर येऊ लागली; पण मी कोणत्याही टीकेला भीक घालणार नव्हतो. 'एकशे एकव्याऐंशी पौंड.' रात्रंदिवस ते कार्ड माझ्या डोळ्यांपुढे नाचत होते. वजन कमी झाले पाहिजे, या विचाराने माझी झोप उडाली. झोप कमी झाली तर वजन उतरते या विचाराने मला त्याचेही काही वाटत नव्हते. मी पूर्वीसारखा गाढ झोपत नाही यावर धर्मपत्नीचा मात्र अजिबात विश्वास नव्हता. "घोरत तर असता रात्रभर!" अशासारखी दुरुत्तरे ती मला करत असे.

"दोन महिन्यात पन्नास पौंड वजन कमी करून दाखवीन तर खरा!" अशी भीष्मप्रतिज्ञा करून मी आहारशास्त्रावरच्या पुस्तकात डोके घालू लागलो. प्रोटीनयुक्त पदार्थ, चरबीयुक्त द्रव्ये वगैरे शब्दांबद्दलची माझी आस्था वाढू लागली. सान्या ताटांतले पदार्थ मला न दिसता नुसत्या 'कॅलरीज' मला दिसू लागल्या आणि आनंदाची गोष्ट अशी, की वजन उतरवण्याच्या शास्त्रात पारंगत झालेले तज्ज्ञ मला रोज डझनवारीने भेटू लागले. इतकेच काय, परंतु ज्या आमच्या चाळीतल्या लोकांनी माझ्या उपासाची अवहेलना केली होती, त्यांनीच मला 'डाएटचा' सल्ला दिला. उदाहरणार्थ - सोकाजी त्रिलोकेकर.

कृती २ : आकलन कृती

(१) उत्तरे लिहा.

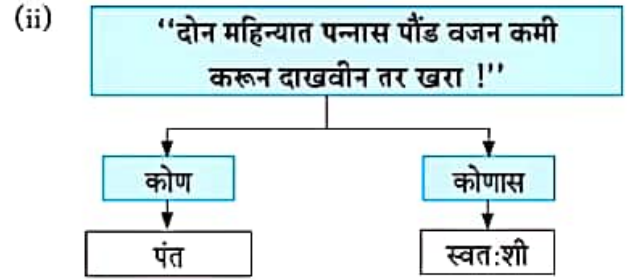
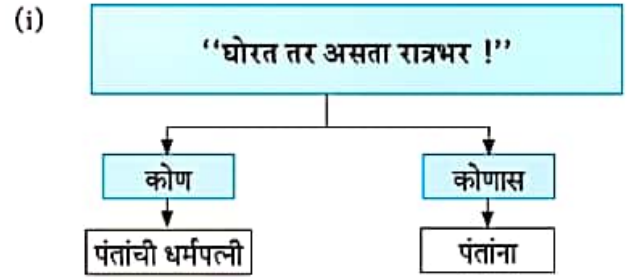
(i) पंतांचे वजन → एकशे एकव्याऐंशी पौंड

(ii) चाळीतल्या लोकांनी पंतांना दिलेला सल्ला → डाएटचा

(२) खालील शब्द मराठीत स्पष्ट करा.

- (i) डाएट - नेहमीचा आहार (आहारावर निर्बंध)
(ii) प्रोटीन - दूध, अंडी, मांस इ. मधील पोषक द्रव्य
(iii) कॅलरी - अन्नापासून मिळणाऱ्या शक्तीचे (ऊर्जेचे) प्रमाण
(iv) पौंड - वजनाचे एक माप

(३) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

(४) कोण ते लिहा.

(i) डाएटचा सल्ला देणारी चाळीतील व्यक्ती - सोकाजी त्रिलोकेकर

(ii) पंतांना दुरुत्तरे करणारी - पंतांची धर्मपत्नी

(५) चूक की बरोबर ते लिहा.

- (i) चाळीतल्या लोकांनी पंतांच्या उपासाची अवहेलना केली.
(ii) प्रोटीनयुक्त पदार्थ, चरबीयुक्त पदार्थ पंत खाऊ लागले.
(iii) वजन कमी झाले पाहिजे, या विचाराने पंतांची झोप उडाली.
(iv) आहार शास्त्रातील तज्ज्ञ व्यक्तींना पंत भेटत नव्हते.

उत्तर: (i) बरोबर (ii) चूक (iii) बरोबर (iv) चूक

(६) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) रात्रंदिवस ते माझ्या डोळ्यांपुढे नाचत होते. (कार्ड, दिवस, वजन, घड्याळ)

(ii) आमच्या चाळीतल्या लोकांनी माझ्या उपासाची केली होती. (टिंगल, चेष्टा, मस्करी, अवहेलना)

उत्तर: (i) कार्ड (ii) अवहेलना

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) खालील वाक्यांतील अधोरेखित शब्दांतील अव्यय ओळखून प्रकार लिहा.

(i) रात्रंदिवस ते कार्ड माझ्या डोळ्यांपुढे नाचत होते.

उत्तर: अव्यय - पुढे
प्रकार - शब्दयोगी अव्यय

(ii) अशी वाक्ये माझ्या कानांवर येऊ लागली.

उत्तर: अव्यय - वर
प्रकार - शब्दयोगी अव्यय

(२) समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) झोप - (ii) महिना -
 (iii) अवहेलना - (iv) रात्र -
 (v) दिवस - (vi) कान -
 (vii) डोळे - (viii) हात -

उत्तर: (i) निद्रा (ii) मास (iii) अनादर (iv) रजनी (v) दिन (vi) कर्ण
 (vii) नेत्र (viii) हस्त

(३) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) आनंद × (ii) आस्था ×
 (iii) दिवसभर × (iv) विश्वास ×
 (v) जाहीर ×

उत्तर: (i) दुःख (ii) अनास्था (iii) रात्रभर (iv) अविश्वास (v) गुप्त

(४) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दांचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.

(i) त्याने मला डाएटचा सल्ला दिला.

उत्तर: तिने मला डाएटचा सल्ला दिला.

(ii) यासारखी दुरुत्तरे ती मला करत असे.

उत्तर: यासारखी दुरुत्तरे तो मला करत असे.

(५) विशेषण विशेष्य यांच्या जोड्या लावा.

खाजगी	गाढ	दोन	गोष्ट
झोप	उपोषण	आनंदाची	महिने

उत्तर:

विशेषण	विशेष्य
खाजगी	उपोषण
गाढ	झोप
दोन	महिने
आनंदाची	गोष्ट

(६) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) मी आहारशास्त्रावरच्या पुस्तकात डोके घालू लागलो.

उत्तर: मी आहारशास्त्रावरच्या पुस्तकात डोके घालू लागलो.

(ii) रात्रंदिवस ते काँड माझ्या डोळ्यांपुढे नाचत होते.

उत्तर: रात्रंदिवस ते काँड माझ्या डोळ्यांपुढे नाचत होते.

(७) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती प्रत्यय लावून रिकाम्या जागा भरा.

(i) मी पूर्वीसारखा गाढ झोपत नाही यावर मात्र अजिबात विश्वास नव्हता. (धर्मपत्नी)

(ii) अशी भीष्मप्रतिज्ञा करून मी आहारशास्त्रावरच्या डोके घालू लागले. (पुस्तक)

उत्तर: (i) धर्मपत्नीचा (ii) पुस्तकात

(८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) उपोषणाची	उपोषण	उपोषणा
(ii) शास्त्रात	शास्त्र	शास्त्रा
(iii) लोकांनी	लोक	लोकां
(iv) उपासाची	उपास	उपासा

कृती ४ : स्वमत

(१) पंतांनी भीष्मप्रतिज्ञा करण्यामागचा हेतू लिहा.

उत्तर: पंतांनी उपोषण केल्याची खाजगी हकीकत चाळीत जाहीर झाली आणि येताजाता 'नाही ती भानगड आहे', 'उगीच हात दाखवून अवलक्षण' आहे, 'पेललं नाही तेव्हा खाजगी झालं!' अशी वाक्ये त्यांच्या कानावर पडू लागली. पंतांना मात्र रात्रंदिवस 'एकशे एकव्याऐंशी पौंड' वजनाचे काँड डोळ्यांपुढे नाचत होते. वजन कमी झाले पाहिजे या विचाराने त्यांची झोप उडाली. झोप कमी झाल्यामुळे वजन कमी होते या विचाराने त्यांना त्याचे काही वाटत नव्हते. पण यावर पत्नीचे दुरुत्तर होते की "घोरत तर असता रात्रभर!" एकूण काय वजन कमी झाले पाहिजे या विचाराने पंतांनी "दोन महिन्यात पन्नास पौंड वजन कमी करून दाखवीन तर खरा!" अशी भीष्मप्रतिज्ञा केली.

(२) 'चाळ संस्कृती' चे पाठातून होणारे दर्शन स्पष्ट करा.

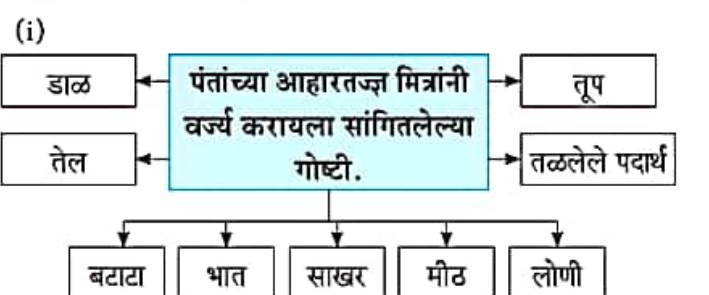
उत्तर: पंत म्हणजे लेखक पु. ल. देशपांडे होत. ते चाळीत राहत असतानाचे वर्णन त्यांनी पाठात केले आहे. यासोबत चाळीतील लोकांचे स्वभाव, चाळीतील लोकजीवन यांची ओळख करून दिली आहे.

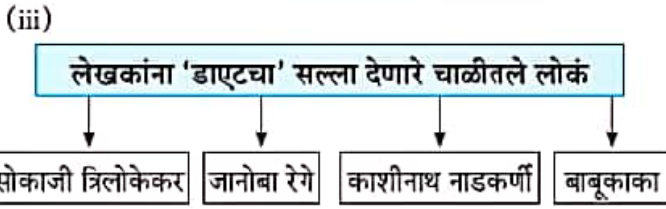
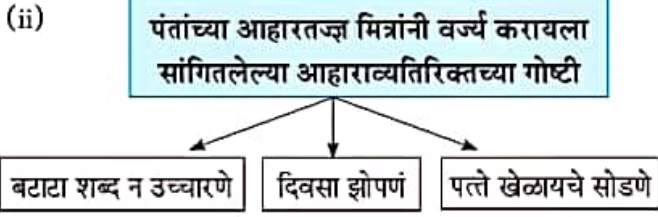
चाळ संस्कृतीत लोकांच्या वागण्यातील मोकळेपणा पाठातून दिसून येतो. एकमेकांना नावे ठेवली तरी मनात एकमेकांबद्दल प्रेम असते. कोणतीही गोष्ट चाळीत लपून राहत नाही. ही चाळ संस्कृतीची वैशिष्ट्ये पाठात दिसून येतात.

२. खालील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा:

कृती १ : आकलन कृती

(१) खालील कृती पूर्ण करा.

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) काशीनाथ नाडकर्णींनी पंतांना कोणती गोष्ट वर्ज्य करायला सांगितली?

उत्तर: काशीनाथ नाडकर्णींनी पंतांना डाळ वर्ज्य करायला सांगितली.

(ii) बाबूकाकांनी कोणत्या गोष्टी सोडावयास सांगितले?

उत्तर: बाबूकाकांनी तेल आणि तळलेले पदार्थ सोडावयास सांगितले.

(iii) बसून बसून काय खेळल्याने वजन वाढते?

उत्तर: बसून बसून पत्ते खेळल्याने वजन वाढते.

(iv) "ए इडिअट! सगळ्याच गोष्टीत जोक काय मारतोस नेमी?" असे जानोबा रेगेंना कोण म्हणाले?

उत्तर: "ए इडिअट! सगळ्याच गोष्टीत जोक काय मारतोस नेमी" असे जानोबा रेगेंना, सोकाजी त्रिलोकेकर म्हणाले.

(३) कोण ते लिहा.

(i) नेहमी तिरके बोलणारे → [जानोबा रेगे]

(ii) सर्व जनांचे ऐकून मनाचे करायचे ठरवणारे → [पंत]

(iii) 'बटाट्याची चाळ' म्हणू नका. वजन वाढेल! असे उपदेश करणारे → [जानोबा रेगे]

(iv) या ठिकाणी सगळे भात खातात → [कोकणात]

(४) उतान्यानुसार वाक्यांचा क्रम लावा.

(i) पहिला उपाय म्हणून मी 'आहारपरिवर्तन' सुरू केले.

(ii) "तेल आणि तळलेले पदार्थ आधी सोडा."

(iii) जानोबा रेगे या इसमाला काय म्हणावे हे मला कळत नाही.

(iv) "ए इडिअट! सगळ्याच गोष्टीत जोक काय मारतोस नेमी?"

उत्तर: (i) जानोबा रेगे या इसमाला काय म्हणावे हे मला कळत नाही.

(ii) "ए इडिअट! सगळ्याच गोष्टीत जोक काय मारतोस नेमी?"

(iii) "तेल आणि तळलेले पदार्थ आधी सोडा."

(iv) पहिला उपाय म्हणून मी 'आहारपरिवर्तन' सुरू केले.

उतारा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १०

४. उपास

"तुला सांगतो मी पंत, 'डाएट' कर. बटाटा सोड. बटाट्याचं नाव काढू नकोस."

"हो! 'म्हणजे कुठं राहता?' म्हणून विचारलं तर नुसतं 'चाळीत राहतो' म्हणा. 'बटाट्याची चाळ' म्हणू नका. वजन वाढेल! खी: खी: खी:!" जानोबा रेगे या इसमाला काय म्हणावे हे मला कळत नाही. नेहमी तिरके बोलायचे म्हणजे काय!

पण सोकाजींनी त्याला परस्पर सांगून टाकले. "ए इडिअट! सगळ्याच गोष्टीत जोक काय मारतोस नेमी? मी सांगतो तुला पंत-तू, बटाटा सोड." मी काय काय सोडले असता माझे वजन घटेल याची यादी बटाट्यापासून सुरू झाली.

"बटाट्याचं ठीक आहे; पण पंत आधी भात सोडा." एक सल्ला. "भातानं थोडंच लट्ठ व्हायला होतं? आमच्या कोकणात सगळे भात खातात. कुठं आहेत लट्ठ? तुम्ही डाळ सोडा." काशीनाथ नाडकर्णी.

"मुख्य म्हणजे साखर सोडा."

"मी सांगू का? मीठ सोडा."

"लोणी-तूप सोडा-एका आठवड्यात दहा पौंड वजन घटलं नाही तर नाव बदलीन. आमच्या हेडक्लार्कच्या वाइफचं घटलं."

"तेल आणि तळलेले पदार्थ आधी सोडा." बाबूकाका.

"दिवसा झोपणं सोडा."

"खरं म्हणजे पत्ते खेळायचं सोडा. बसून बसून वजन वाढतं."

मी मात्र या सर्व जनांचे ऐकून मनाचे करायचे ठरवले होते.

पहिला उपाय म्हणून मी 'आहारपरिवर्तन' सुरू केले.

कृती २ : आकलन कृती

(१) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) "मी सांगतो तुला पंत तू सोड".

(तेल, तूप, साखर, बटाटा)

(ii) आमच्या कोकणात सगळे खातात.

(भाकरी, मासे, भात, भाजी)

(iii) "हो! 'म्हणजे कुठं राहता?' म्हणून विचारलं तर नुसतं राहतो' म्हणा."

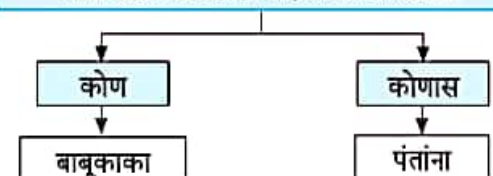
(रस्त्यावर, चाळीत, घरात, बंगल्यात)

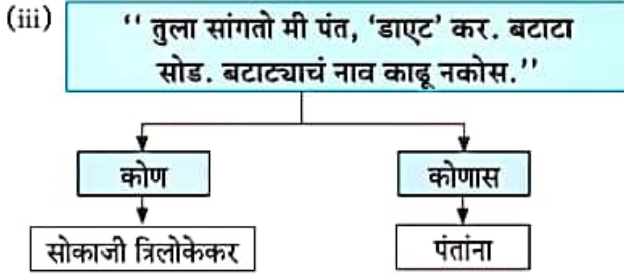
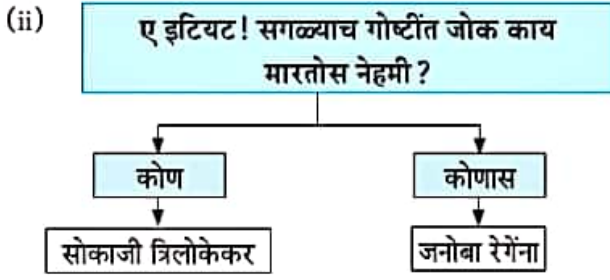
(iv) "खरं म्हणजे पत्ते खेळायचं सोडा बसून बसून वाढतं." (पोट, वजन, हाड, झोप)

उत्तर: (i) बटाटा (ii) भात (iii) चाळीत (iv) वजन

(२) कोण कोणास म्हणाले?

(i) "तेल आणि तळलेले पदार्थ आधी सोडा."

(३) कारणे लिहा.

(i) पंतांना दिवसा झोपणं आणि पत्ते खेळणं सोडावयास सांगितले.

उत्तर: दिवसा झोपण्यामुळे व पत्ते खेळण्यानं बसून बसून वजन वाढते म्हणून दिवसा झोपणं व पत्ते खेळणं सोडावयास सांगितले.

(ii) पंतांना लोणी-तूप सोडा असे सांगितले.

उत्तर: पंतांना लोणी-तूप सोडा असे सांगितले कारण त्यांच्या हेडक्लार्कच्या वाईफचं वजन लोणी-तूप सोडल्यानं एका आठवड्यात दहा पौंड घटलं होतं म्हणून त्यांनी हा सल्ला दिला.

(४) खालील शब्दांना मराठी शब्द सूचवा.

(i) हेडक्लार्क (Head clerk) - वरिष्ठ लिपिक

(ii) वाइफ (Wife) - पत्नी

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) अधोरेखित शब्दांच्या जाती ओळखा.

(i) पहिला उपाय म्हणून मी आहारपरिवर्तन सुरू केले.

उत्तर: मी - सर्वनाम

(ii) बटाटा सोड.

उत्तर: बटाटा - सामान्य नाम

(iii) मी काय काय सोडले असता माझे वजन घटेल याची यादी बटाट्यापासून सुरू झाली.

उत्तर: पासून - शब्दयोगी अव्यय

(२) खालील शब्दांचे सामान्यरूप लिहा.

(i) बटाटा - बटाट्या (ii) सगळे - सगळ्या

(iii) इसम - इसमा (iv) आठवडा - आठवड्या

(३) पर्यायी शब्द लिहा.

नाम	वक्र	शर्करा	निद्रा
नाव	तिरके	साखर	झोप

(४) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) "बटाट्याचं ठिक आहे; पण पंत, आधी भात सोडा."

उत्तर: "बटाट्याचं ठीक आहे; पण पंत, आधी भात सोडा."

(ii) सगळ्याच गोष्टींत जोख काय मारतोस नेमी?

उत्तर: सगळ्याच गोष्टींत जोख काय मारतोस नेमी?

(५) अधोरेखित शब्दासाठी योग्य समानार्थी शब्द वापरून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(i) मी मात्र या सर्व जनांचे ऐकून मनाचे करायचे ठरवले होते.

उत्तर: मी मात्र या सर्व लोकांचे ऐकून मनाचे करायचे ठरवले होते.

(ii) भातानं थोडंच लटूट व्हायला होतं?

उत्तर: भातानं थोडंच जाड व्हायला होतं?

(६) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

(i) डायेट / डॉएट / डाएट / डायट

(ii) आठवड्यात / अटवड्यात / आठवड्याता / अठवड्यात

उत्तर: (i) डाएट (ii) आठवड्यात

(७) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती प्रत्यय लावून रिकाम्या जागेत भरा.

(i) "लोणी-तूप सोडा-एका दहा पौंड वजन घटलं नाही तर नाव बदलीन. (आठवडा)

(ii) जनोबा रेगे या काय म्हणावे हे मला कळत नाही. (इसम)

उत्तर: (i) आठवड्यात (ii) इसमाला

कृती ४ : स्वमत

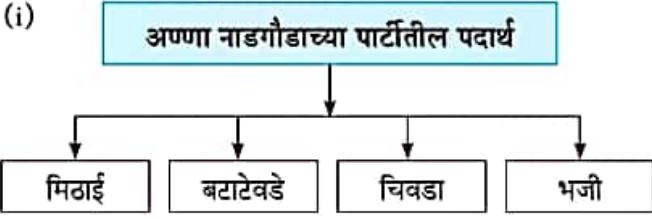
(१) पंतांना कोणाचा सल्ला तिरकेपणाचा वाटला तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: पंतांच्या चाळीतील सोकाजी त्रिलोकेकर यांनी पंतांना डाएटचा सल्ला दिला. पंतांना बटाटा सोडण्यास सांगितले. त्यावर जनाबा रेगे म्हणाले की, की कुठं राहाता असं जरी विचारले तरी नुसतं 'चाळीत राहते' असे म्हणायचे 'बटाट्याच्या चाळीत' म्हणायचं नाही. वजन वाढेल. असे हे जनोबा रेगे यांचे बोलणे तिरकेपणाचे होते कारण बाकी सगळ्यांनी पंतांना खाण्याबाबत व त्यांच्या वजन वाढीस पूरक अशा सवयी सोडण्याबाबत सल्ले दिले होते, पण रेगे यांनी 'बटाट्याची चाळ' असे सुद्धा न म्हणता फक्त चाळच म्हणा असा तिरकेपणा सल्ला पंतांना दिला.

३. खालील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा:

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(ii) सर्वात अधिक कॅलरीज असतात → साखरेत

(iii) कुटुंबाला सारी दिवाळी यावर उरकायची पंतांनी सक्त ताकीद दिली. → तिखटामिठावर

(२) कोण ते लिहा.

(i) डाएटवर सूड घेणारा → कॅंटीनचा आचारी

(ii) कचेरीतील साऱ्या सेक्शनला पार्टी देणारा → अण्णा नाडगौडा

(३) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) व्रतभंगाचा प्रसंग केव्हा आला ?

उत्तर: व्रतभंगाचा प्रसंग दुसऱ्या दिवशी आला.

(ii) पंतांना डाएटवर असल्याची आठवण केव्हा झाली ?

उत्तर: भज्यांची सहावी प्लेट खाल्ल्यावर पंतांना डाएटवर असल्याची आठवण झाली.

(iii) पंतांच्या वजन घटवण्याच्या व्रताची वार्ता पहिल्या दिवशी कोठे गेली होती ?

उत्तर: पंतांच्या वजन घटवण्याच्या व्रताची वार्ता पहिल्या दिवशी कचेरीला गेली होती.

(४) कारणे लिहा.

(i) पंतांनी बिन साखरेचा चहा सुरू केला.

उत्तर: साखरेत सर्वात अधिक कॅलरीज असतात, म्हणून बिनसाखरेचा चहा पंतांनी सुरू केला.

(ii) पंतांना भात अजिबात वर्ज्य करणे अवघड होते.

उत्तर: भात अजिबात वर्ज्य करणे अवघड होते म्हणून पंतांनी फक्त पहिला भात आणि ताकभात ठेवून मधला भात वर्ज्य केला.

उतारा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ११

४. उपास

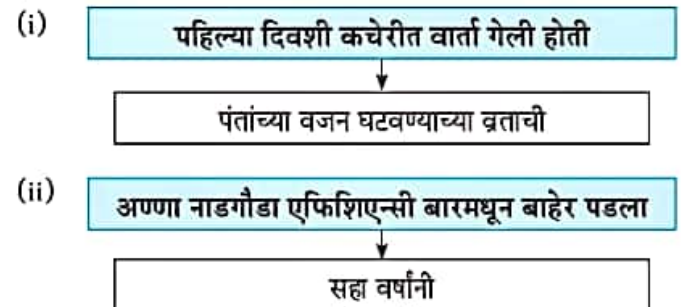
साखरेत सर्वात अधिक कॅलरीज असतात, म्हणून प्रथम बिनसाखरेचा चहा सुरू केला. पहिल्या दिवशी विशेष फरकही वाटला नाही. घरात साखरबंदी जाहीर केली. कुटुंबाला सारी दिवाळी तिखटामिठावर उरकायची सक्त ताकीद दिली, "मुलांसाठी म्हणून काय थोडं गोडाधोडाचं करायचं ते कर." एवढी सवलत ठेवली. पहिल्या दिवशीच मला फरक जाणवायला लागला. भात अजिबात वर्ज्य करणे अवघड होते, फक्त पहिला भात आणि ताकभात ठेवून मधला भात वर्ज्य केला. नुसती उकडलेली पालेभाजी खाणे कसे जमणार हा विचार किती पोकळ होता, याचा अनुभव ती खाल्ल्यावर आणि नेहमीच्या भाजीत 'ही' निराळे काय करते याचा अजूनही अंदाज आला नाही.

पहिला दिवस सुरळीत गेला आणि दुसऱ्या दिवशी व्रतभंगाचा प्रसंग आला. पहिल्या दिवशी निम्म्याहून अधिक कचेरीला माझ्या वजन घटवण्याच्या व्रताची वार्ता गेली होती; परंतु दुसऱ्या दिवशी आमच्या अण्णा नाडगौडाला प्रमोशन मिळाल्याची वार्ता आली आणि त्याने साऱ्या सेक्शनला पार्टी दिली. कॅंटीनच्या आचाऱ्याने तर माझ्या 'डायट' वर सूड घ्यायचा असे ठरवून पदार्थ केले होते. बरे, न खावे तर अण्णा नाडगौडाला वाईट वाटणार! विचारा सहा वर्षांनी 'एफिशिएन्सी बार' च्या जाळ्यातून बाहेर पडला होता. आचाऱ्याने मिठाईत साखर न घालता साखरेत मिठाई घालून आणली होती. घासाघासागणिक सहस्त्रावधी कॅलरीज पोटात चालल्या होत्या, त्यामुळे खाल्लेले गोड लागत नव्हते. बटाटेवडे होते म्हणजे आणखी कॅलरीज. चिवडा अस्सल 'वनस्पती' तला, त्यामुळे आणखी कॅलरीज आणि एवढे सगळे ह्यादडून शेवटी 'भज्यांशिवाय पार्टी कसली?' या भिकोबा मुसळ्याच्या टोमण्यामुळे चेकाळून नाडगौडाने स्पेशल भज्यांची परत ऑर्डर दिली.

शेवटी मला राहवेना. भज्यांची सहावी प्लेट उडवल्यावर, मी अत्यंत केविलवाण्या स्वरात 'सध्या मी 'डाएट' वर असल्याचे, सांगितल्यावर सर्वांनी मला वेड्यात काढले.

कृती २ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) कारणे लिहा.

(i) पंतांना खाल्लेले गोड लागत नव्हते.

उत्तर: पंतांना खाल्लेले गोड लागत नव्हते, कारण आचाऱ्याने

मिठाईत साखर न घालता साखरेत मिठाई घालून आणली होती. त्यामुळे घासा घासा गणिक सहस्रावधी कॅलरीज पोटात जात होत्या.

(ii) नाडगौडाने स्पेशल भज्यांची ऑर्डर दिली.

उत्तर: नाडगौडाने स्पेशल भज्यांची ऑर्डर दिली कारण 'भज्यांशिवाय पार्टी कसली?' असा भिकोबा मुसळ्याने टोमणा दिला, म्हणून चेकाळून नाडगौडाने स्पेशल भज्यांची ऑर्डर दिली.

(३) कंसातील योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा भरा.

(i) कुटुंबाला सारी तिखटामिठावर उरकायची सक्त ताकीद दिली. (संक्रांत, दिवाळी, गुढीपाडवा, होळी)

(ii) चिवडा अस्सल तला, त्यामुळे आणखी कॅलरीज. ('तूप', 'तेला', 'वनस्पती', 'साखरेत')

उत्तर: (i) दिवाळी (ii) 'वनस्पती'

(४) सहसंबंध लिहा.

(i) चहा : बिनसाखरेचा : भाजी :

(ii) भाजी : स्पेशल : चिवडा :

उत्तर: (i) उकडलेली (ii) अस्सल

(५) चूक की बरोबर लिहा.

(i) 'सध्या मी 'डाएट' वर असल्याचे' सांगितल्यावर पंतांना सर्वांनी वेड्यात काढले.

(ii) साखरेत सर्वांत अधिक कॅलरीज नसतात.

उत्तरे: (i) बरोबर (ii) चूक

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) दिलेल्या सूचनेप्रमाणे कृती करा.

(i) खालील सामासिक शब्दांचे समास लिहा.

ताकभात - इतरेतर द्वंद्व समास

तिखटमीठ - इतरेतर द्वंद्व समास

(२) अधोरेखित अव्ययाचा प्रकार ओळखा.

(i) मुलांसाठी म्हणून काय थोडे गोडाधोडाचं करायचं ते कर.

उत्तर: (i) अव्यय

(ii) प्रकार

↓
साठी

↓
शब्दयोगी अव्यय

(ii) पहिला दिवस सुरळीत गेला आणि दुसऱ्या दिवशी व्रतभंगाचा प्रसंग आला.

उत्तर: (i) अव्यय

(ii) प्रकार

↓
आणि

↓
उभयान्वयी अव्यय

(३) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) बाहेर × (ii) गोड ×

(iii) वाईट × (ii) पोकळ ×

उत्तर: (i) आत (ii) कडू (iii) बरे (iv) भरीव

(४) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) वार्ता - (ii) घर -

(iii) आचारी - (iv) पोट -

उत्तर: (i) बातमी (ii) गृह (iii) स्वयंपाकी (iv) उदर

(५) खालील वाक्ये लेखन नियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) शेवटि मला रहावेना.

उत्तर: शेवटी मला राहवेना.

(ii) साखरेत मीठाई घालून आणली होती.

उत्तर: साखरेत मिठाई घालून आणली होती.

(६) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

(i) कुटुंबाला / कुटुंबांला / कुटुंबाला / कूटूंबाला

(ii) भज्यांशिवाय / भाज्यांशिवाय / भजांशिवाय / भज्यांशीवाय

उत्तर: (i) कुटुंबाला (ii) भज्यांशिवाय

(७) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) साखरेत	साखर	साखरे
(ii) मुलांसाठी	मूल	मुलां
(ii) आचार्यानी	आचारी	आचार्या
(ii) टोमण्यामुळे	टोमणा	टोमण्या

(८) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती प्रत्यय लावून रिकाम्या जागेत भरा.

(i) सर्वांत अधिक कॅलरीज असतात. (साखर)

(ii) पहिल्या मला फरक जाणवायला लागला. (दिवस)

उत्तर: (i) साखरेत (ii) दिवशीच

कृती ४ : स्वमत

(१) पंतांची साखरबंदी' वर्णन करा.

उत्तर: पंतांनी आहारपरिवर्तन सुरू केल्यानंतर साखरेत सर्वांत अधिक कॅलरीज असतात; म्हणून प्रथम बिनसाखरेचा चहा सुरू केला. घरात साखरबंदी जाहीर केली. कुटुंबाला सारी दिवाळी तिखटमिठावर उरकायची सक्त ताकीद दिली. मुलांसाठीच फक्त गोडाधोडाचं करण्याची सवलत ठेवली.

(२) नाडगौडाला वाईट वाटू नये म्हणून पंतांनी काय केले?

उत्तर: पंतांच्या व्रताचा पहिला दिवस सुरळीत पार पडला. दुसऱ्या

दिवशी मात्र व्रतभंगाचा प्रसंग आला. अण्णा नाडगौडाला प्रमोशन मिळाले; म्हणून त्याने साऱ्या सेक्शनला पार्टी दिली. कॅटीनच्या आचाऱ्याने पंतांच्या डाएटवर सूड घ्यायचा असे ठरवून पदार्थ केले होते; पण न खावे तर अण्णा नाडगौडाला वाईट वाटेल; कारण सहा वर्षांनी तो 'एफिशिएन्सी बार' च्या जाळ्यातून बाहेर पडला होता. पंतांनी नाडगौडाला वाईट वाटू नये म्हणून, स्वतः 'डाएट' वर असतानासुद्धा सर्व पदार्थ खाल्ले.

(३) पत्नीने केलेल्या भाजीची पंत कशी खिल्ली उडवतात ?

उत्तर: पंतांनी आहारपरिवर्तन सुरू केल्यावर नुसती उकडलेली पालेभाजी खाणे कसे जमणार हा विचार पोकळ होता. त्याचा अनुभव ती खाल्ल्यावर आला आणि नेहमीच्या भाजीत आणखी वेगळे काय करते याचा कधी अंदाज आला नाही. म्हणजे एक तर पत्नीने केलेली भाजी बेचव असू शकते अथवा पत्नीने फसवून नेहमीसारखी न उकडता दिलेली असावी; पण पंत मात्र केलेल्या भाजीला नाव ठेवतात. पंत आपल्या पत्नीला नेहमीच्या भाजीत 'ही' निराळे काय करते याचा अजूनही अंदाज आला नाही, असा उपरोधिक टोमणा देऊन भाजीची खिल्ली उडवतात.

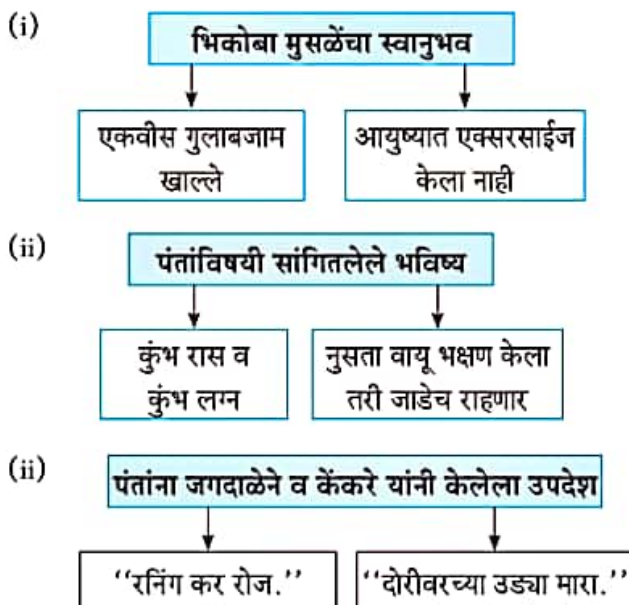
(४) 'सर्वांनी पंतांना वेड्यात काढले', स्पष्ट करा.

उत्तर: पंतांनी व्रत सुरू केले आणि दुसऱ्याच दिवशी अण्णा नाडगौडाच्या प्रमोशनची पार्टी होती. नाडगौडाला वाईट वाटू नये म्हणून पंतांनी पार्टीतील पदार्थ खाल्ले. आचाऱ्याने मिठाईत साखर न घालता साखरेत मिठाई घालून आणली होती. वनस्पती तूपातला चिवडा, बटाटेवडे एवढे सगळे असूनही शेवटी भज्यांशिवाय पार्टी कसली म्हणून भजीही होती. एवढ्या सगळ्यातून सहस्त्रावधी कॅलरीज पोटात चालल्या होत्या. भजीची सहावी प्लेट खाल्ल्यावर पंतांनी आपण डाएटवर असल्याचे केविलवाण्या स्वरात सांगितले, म्हणून सर्वांनी पंतांना वेड्यात काढले.

४. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) जगदाळेंनी कोणता सल्ला दिला ?

उत्तर: पंतांना जगदाळेंनी रनिंग करण्याचा सल्ला दिला.

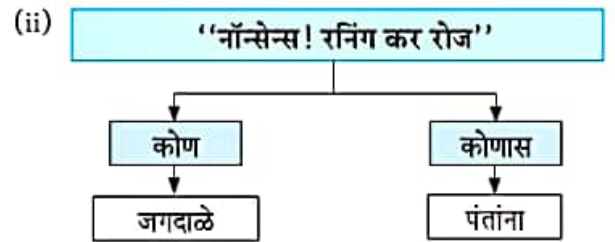
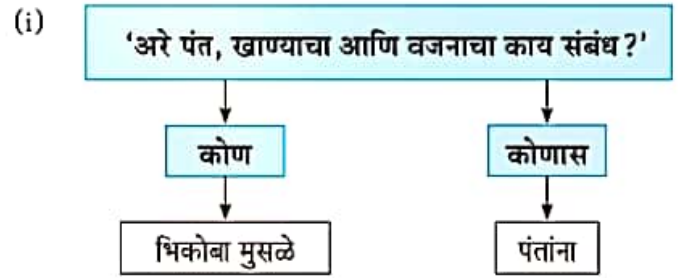
(ii) कु. कमलिनी केंकरेंनी पंतांना कोणता सल्ला दिला ?

उत्तर: कु. कमलिनी केंकरेंनी पंतांना दोरीवरच्या उड्या मारण्याचा सल्ला दिला.

(iii) पंतांना यापूर्वी कधीच कोणती कल्पना आली नव्हती ?

उत्तर: बिनसाखरेचा चहा इतका कडू लागत असेल अशी यापूर्वी पंतांना कधीच कल्पना आली नव्हती.

(३) कोण कोणास म्हणाले.

(४) कंसातील योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा भरा.

(i) कुटुंबाचा मात्र माझ्या 'डाएटच्या' बाबतीतला उत्साह होता. (जेवढ्यासतेवढा, अवर्णनीय, वर्णनीय, खूप)

(ii) रोज काही काही पदार्थ माझ्या पानात पडायला लागले. (चविष्ट, खास, आवडते, चमत्कारिक)

उत्तर: (i) अवर्णनीय (ii) चमत्कारिक

उतारा ४ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ? ?

४. उपास

"अरे पंत, खाण्याचा आणि वजनाचा काय संबंध?" भिकोबा मुसळे म्हणाला, "मी बघ एकवीस गुलाबजाम खाल्ले-एवढंच काय, आपणतर आयुष्यात एक्सरसाईज नाही केला. तुझी कुंभ रास नि कुंभ लग्न आहे. नुसता वायू भक्षण करून राहिलास तरी तू असाच जाड्या राहणार. लडूठपणा काय आपल्या हातात आहे?"

"नॉन्सेन्स! जगदाळे ओरडला, "रनिंग कर रोज."

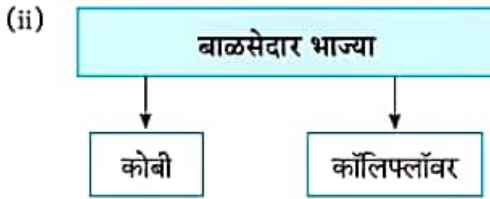
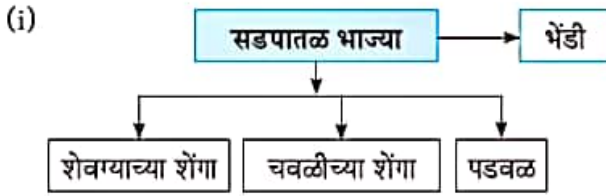
"रनिंगपेक्षा देखील दोरीवरच्या उड्या मारा. बरं का पंत, माझ्या सिस्टरचं वेट चाळीस पौंड उतरलं दोरीवरच्या उड्यांनी." कु. कमलिनी केंकरे म्हणाली.

शेवटी सर्वांच्या मते मी सकाळी रनिंग करावे आणि संध्याकाळी दोरीवरच्या उड्या माराव्यात असे ठरले आणि मी सातव्या बशीमधले भजे उचलले.

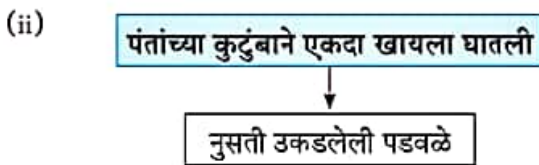
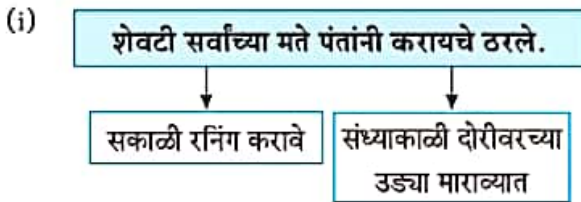
कुटुंबाचा मात्र माझ्या डाएटच्या बाबतीतला उत्साह अवर्णनीय होता, कारण रोज काही चमत्कारिक पदार्थ माझ्या पानात पडायला लागले. एके दिवशी नुसती पडवळे उकडून तिने मला खायला घातली. शेवग्याच्या शेंगा, पडवळ, भेंडी, चवळीच्या शेंगा वगैरे सडपातळ भाज्यांचा खुराक तिने चालू केला. कोबी, कॉलिफ्लॉवर वगैरे बाळसेदार मंडळींची स्वयंपाकघरातून हकालपट्टी झाली. सकाळचा चहादेखील सुरुवातीला होता तसा राहिला नाही. बिनासाखरेचा चहा इतका कडू लागत असेल अशी यापूर्वी कधीच कल्पना आली नाही मला.

कृती २ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) काय ते लिहा.

(३) खालील विधाने चूक की बरोबर ते लिहा.

- शेवटी सर्वांच्या मते मी सकाळी पोहावे असे ठरले.
- सकाळचा चहा देखील सुरुवातीला होता तसा राहिला नाही.
- सडपातळ भाज्यांची स्वयंपाकघरातून हकालपट्टी झाली.
- बाळसेदार भाज्यांचा खुराक चालू झाला.

उत्तर: (i) चूक (ii) बरोबर (iii) चूक (iv) चूक

(४) जोड्या जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	बिनासाखरेचा चहा	(अ)	सडपातळ भाजी
(ii)	कोबी	(आ)	कडू
(iii)	पडवळ	(इ)	बाळसेदार भाजी
(iv)	कुंभ	(ई)	रास

उत्तर: (i - आ), (ii - इ), (iii - अ), (iv - ई)

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) सूचनेनुसार कृती करा.

- "नॉन्सेन्स!" जगदाळे ओरडला, "रनिंग कर रोज." विरामचिन्हे ओळखून त्यांची नावे लिहा.

विरामचिन्हे	प्रकार
" "	दुहेरी अवतरण चिन्हे
!	उद्गार चिन्ह
,	स्वल्प विराम
.	पूर्ण विराम

- तू असाच जाड्या राहणार (सर्वनामाचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.)

उत्तर: ती अशीच जाडी राहणार.

- सडपातळ भाज्यांचा खुराक तिने चालू केला. (अधोरेखित नामाचे वचन बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.)

उत्तर: सडपातळ भाजीचा खुराक तिने चालू केला.

(२) खालील सामाजिक शब्दांचा समास ओळखा.

- बिनासाखर

उत्तर: (i) अव्ययीभाव

(३) समानार्थी शब्द लिहा.

- सकाळ -
- लग्न -
- शेवटी -
- सुरुवात -

उत्तर: (i) प्रभात (ii) विवाह (iii) अंति (iv) प्रारंभ

(४) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- सकाळ ×
- शेवट ×
- वर्णनीय ×
- सडपातळ ×

उत्तर: (i) संध्याकाळ (ii) सुरुवात (iii) अवर्णनीय (iv) लढू

(५) खालील वाक्ये लेखननियामांनुसार शुद्ध करून लिहा.

- मि बघ एकविस गुलाबजाम खाल्ले.

उत्तर: मी बघ एकवीस गुलाबजाम खाल्ले.

- यापूरवी कधीच कल्पना आली नाही मला.

उत्तर: यापूर्वी कधीच कल्पना आली नाही मला.

(६) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती लावून रिकाम्या जागा भरा.

- (i) मात्र माझ्या 'डाएटच्या' बाबतीतला उत्साह अवर्णनीय होता. (कुटुंब)
 (ii) रनिंगपेक्षा देखील उड्या मारा. (दोरीवर)

उत्तर: (i) कुटुंबाचा (ii) दोरीवरच्या

(७) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

- (i) नॉनसेन्स / नान्सेन्स / नॉन्सेन्स / नॉन्सेनस्
 (ii) कॉलिफ्लॉवर / कॉलीफ्लॉवर / कालिफलावर / कॉलीफावर

उत्तर: (i) नॉन्सेन्स (ii) कॉलिफ्लॉवर

कृती ४: स्वमत

(१) भिकोबा मुसळेने पंतांचे कसे समर्थन केले ?

उत्तर: पंतांनी वजन कमी करण्यासाठी 'डाएट' सुरू केले होते. परंतु अण्णा नाडगौडाच्या पार्टीत सहा प्लेट भजी खाऊन सातवी प्लेट झाल्यावर त्यांना आपण सध्या डाएटवर असल्याची आठवण होते. तेव्हा भिकोबा मुसळे पंतांचे समर्थन करतात, की खाण्याचा आणि वजनाचा काय संबंध? 'मी बघ एकवीस गुलाबजाम खाल्ले. एवढंच काय, आपण तर आयुष्यात एकसरसाईज नाही केला. तुझी कुंभ रास नि कुंभ लग्न आहे. नुसता वायू भक्षण करून राहिलास तरी असाच जाड्या राहणार. तेव्हा थोडक्यात खाण्यावर बंधन ठेवण्याचे कारण नाही, असे भिकोबांना सांगायचे होते.

(२) बिनसाखरेचा चहा कडू लागतो हे पंतांच्या केव्हा लक्षात आले ?

उत्तर: पंतांनी डाएट सुरू केल्यापासून त्यांच्या धर्मपत्नीचा उत्साह अवर्णनीय होता. रोज चमत्कारिक पदार्थ त्यांच्या पानात पडू लागले. बाळसेदार भाज्यांची स्वयंपाक घरातून हकालपट्टी केली व सडपातळ भाज्यांचा खुराक सुरू केला. सकाळचा चहा देखील सुरुवातीला होता. तसा राहिला नाही. बिनसाखरेचा चहा इतका कडू लागत असेल याची पंतांना कधीच कल्पना आली नाही. पत्नीला यासंबंधी विचारले असता कुटुंबाने खुलासा केला की सुरुवातीचा चहा बिनसाखरेचा नव्हताच मुळी. त्यानंतर पंतांना समजले की बिनसारखेचा चहा कडू लागतो.

(३) 'बाळसेदार भाज्यांची स्वयंपाकघरातून हकालपट्टी झाली'. स्पष्ट करा.

उत्तर: पंतांचे डाएट सुरू झाल्यानंतर कुटुंबाचा उत्साह वर्णन करता न येण्यासारखा होता. रोज चमत्कारिक पदार्थ पंतांच्या ताटात पडू लागले. सडपातळ भाज्या शेवग्याच्या शेंगा, पडवळ, भेंडी, चवळीच्या शेंगा यांचा खुराक सुरू केला. पंतांचे वजन कमी व्हावे म्हणून बाळसेदार भाज्या कोबी, कॉलिफ्लॉवरची स्वयंपाक घरातून हकालपट्टी केली.

५. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १: आकलन कृती

(१) कारणे लिहा.

(i) पंतांना सुरुवातीला चहा बिनसाखरेचा असूनही कडू लागला नाही.

उत्तर: पंतांना सुरुवातीला चहा बिनसाखरेचा असूनही कडू लागला नाही कारण तो बिनसाखरेचा नव्हता म्हणून.

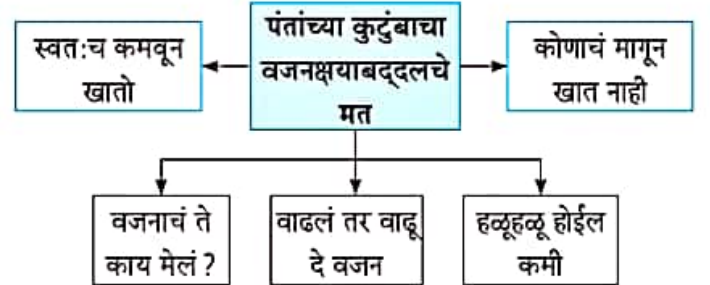
(ii) पंतांना बिनसाखरेचा चहा धर्मपत्नीने दिला नाही.

उत्तर: पंतांना बिनसाखरेचा चहा न देण्याचे कारण घरात थोडीशीच साखर होती. ती संपेपर्यंत धर्मपत्नीने साखरेचा चहा द्यायचे ठरवले.

(२) पुढील घटनांचे परिणाम लिहा.

घटना	परिणाम
(i) सुरुवातीचा चहा बिनसाखरेचा नव्हता हे पंतांना समजले.	लाखे कॅलरीज पोटात गेल्याचे लक्षात आल्यामुळे पंत संतापले.
(ii) मुलांना देण्यासाठी लाडू बशीत ठेवले.	पंतांनी लाडू खाल्ल्यामुळे लाडवाच्या रूपाने काही कॅलरीज पोटात गेल्या.

(३) आकृती पूर्ण करा.

(४) उताऱ्यानुसार वाक्यांचा क्रम लावा.

- (i) "इशश! साखरेशिवाय लाडू आमच्या नाही घराण्यात केले कुणी!"
 (ii) "उगीच आरडाओरडा नका करू."
 (iii) "चहा सुरुवातीला बिनसाखरेचा असूनही कडू लागला नाही."
 (iv) कसलं कमी होतंय माझं वजन ?

उत्तर: (i) "चहा सुरुवातीला बिनसाखरेचा असूनही कडू लागला नाही."
 (ii) कसलं कमी होतंय माझं वजन ?
 (iii) "उगीच आरडाओरडा नका करू."
 (iv) "इशश! साखरेशिवाय लाडू आमच्या नाही घराण्यात केले कुणी!"

उतारा ५ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ११, १२

४. उपास

“चहा सुरुवातीला बिनसाखरेचा असूनही कडू लागला नाही आणि आता का लागतो तेवढं सांग,” असे म्हटल्यावर कुटुंबाकडून खुलासा मिळाला.

“हेच ते-म्हटलं ते काय उगीच? अहो, म्हणजे सुरुवातीला मी तुम्हांला जो बिनसाखरेचा चहा दिला तो बिनसाखरेचा नव्हताच मुळी!”

“नव्हता? मग मला बिनसाखरेचा चहा म्हणून काय सांगितलंस?”

“अहो, थोडीशीच राहिली होती साखर, ती संपेपर्यंत म्हटलं घालू. काल संपली. आजपासून बिनसाखरेचा चहा केलाच की साखर न घालता.”

“म्हणजे खलास! अग, किती लाख कॅलरीज गेल्या असतील माझ्या पोटात. कसलं कमी होतंय माझं वजन? पण सांगितलं का नाहीस मला?”

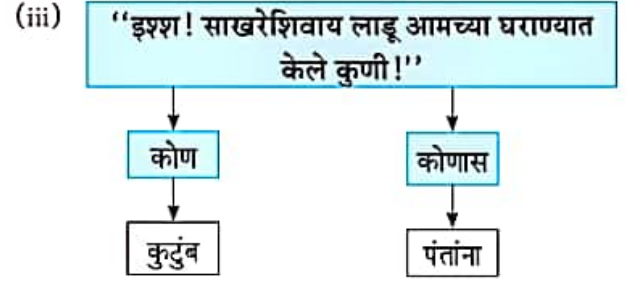
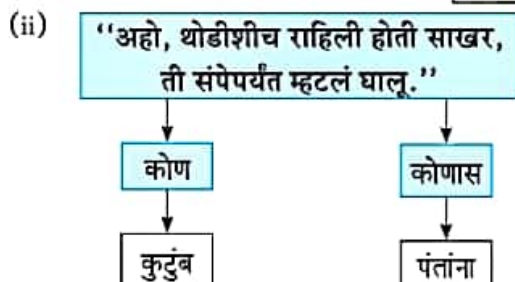
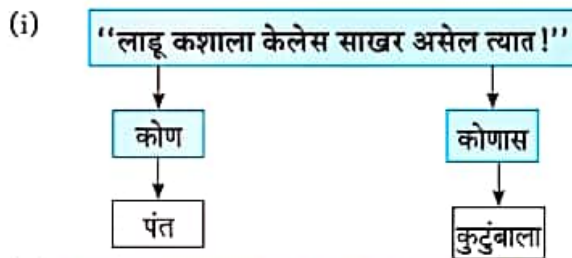
“उगीच आरडाओरडा नका करू. वजनाचं ते काय मेलं? होईल हळूहळू कमी आणि कोणाचं मागून खात नाही म्हणावं आम्ही. स्वतःच कमवून खातो म्हणावं. वाढलं तर वाढू दे वजन.” मुलांना देण्यासाठी लाडू काढून बशी ठेवत आणि माझ्या वजनक्षय-संकल्पाला आणखी नवे सुरंग लावीत ती उद्गारली.

“लाडू कशाला केलेस? साखर असेल त्यात!”

“इश! साखरेशिवाय लाडू आमच्या नाही घराण्यात केले कुणी!” तात्पर्य, चहा बिनसाखरेचा होता हे खरे; परंतु लाडवाच्या रूपाने काही कॅलरीज पोटात गेल्याच!

कृती २ : आकलन कृती.

(१) कोण कोणास म्हणाले?

(२) कंसातील योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा भरा.

- (i) चहा सुरुवातीला बिनसाखरेचा असूनही लागला नाही. (गोड, कडू, खारट, आंबट)
- (ii) 'साखरेशिवाय आमच्या नाही घराण्यात केले कुणी!' (लाडू, पेढे, वड्या, बर्फी)

उत्तर: (i) कडू (ii) लाडू

(३) चूक की बरोबर ते लिहा.

- (i) लाडवाच्या रूपाने काही कॅलरीज पोटात गेल्याच!
- (ii) लाडू बशीत ठेवून कुटुंबाने पंताच्या वजनक्षय - संकल्पाला मदत केली.
- (iii) सुरुवातीला दिलेला चहा बिनसाखरेचा होता.

उत्तर: (i) बरोबर (ii) चूक (iii) चूक

(४) घटना क्रमानुसार लिहा.

- (i) पंतांच्या वजनक्षय संकल्पाला नवे सुरंग लावणारे कुटुंबाचे उद्गार
- (ii) चहा सुरुवातीला बिनसाखरेचा असूनही कडू लागला नाही.
- (iii) चहा बिनसाखरेचा नव्हता याचा खुलासा झाला.
- (iv) बिनसाखरेचा चहातील साखरेची उणीव लाडू खाऊन भरून काढली.

उत्तर: (i) चहा सुरुवातीला बिनसाखरेचा असूनही कडू लागला नाही.

(ii) चहा बिनसाखरेचा नव्हता याचा खुलासा झाला.

(iii) पंतांच्या वजनक्षय - संकल्पाला नवे सुरंग लावणारे कुटुंबाचे उद्गार

(iv) बिनसाखरेच्या चहातील साखरेची उणीव लाडू खाऊन भरून काढली.

कृती ३ : व्याकरण कृती.

(१) खालील शब्दांचे सामान्यरूप लिहून कोष्टक पूर्ण करा.

- (i) संकल्पाला (ii) घराण्यात (iii) लाडवाच्या (iv) पोटात.

उत्तर:

	शब्द	सामान्यरूप	सरळरूप
(i)	संकल्पाला	संकल्पा	संकल्प
(ii)	घराण्यात	घराण्या	घराणे
(iii)	लाडवाच्या	लाडवा	लाडू
(iv)	पोटात	पोटा	पोट

(२) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) वजनक्षय × (ii) कमी ×
 (iii) हळूहळू × (iv) कडू ×

उत्तर: (i) वजनवृद्धी (ii) जास्त (iii) भरभर (iv) गोड

(३) अधोरेखित शब्दांची जात ओळखा.

(i) 'आजपासून बिनसाखरेचा चहा केलाच की साखर न घालता.'

उत्तर: आजपासून - क्रिया विशेषण अव्यय; चहा - सामान्य नाम

(ii) 'इशश! साखरेशिवाय लाडू आमच्या नाही घराण्यात केले कुणी!'

उत्तर: इशश! - केवल प्रयोगी अव्यय; केले - क्रियापद.

(४) लेखननियमांनुसार वाक्ये शुद्ध करून लिहा.

(i) तात्पर्य, चहा बीन साखरेचा होता.

उत्तर: तात्पर्य, चहा बिनसाखरेचा होता.

(ii) होईल हळूहळू कमी आणि कोणाचं मागून खात नाही.

उत्तर: होईल हळूहळू कमी आणि कोणाचं मागून खात नाही.

(५) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती प्रत्यय लावून रिकाम्या जागा भरा.

(i) ते काय मेलं? (वजन)

(ii) देण्यासाठी लाडू काढून बशीत ठेवला. (मुलं)

उत्तर: (i) वजनाचं (ii) मुलांना

(६) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

(i) वजनशाय / वजणक्षय / वजनक्षय / वजनशर

(ii) कॅलरीज / क्यालरीज / क्लालरिज / कैलरिज

उत्तर: (i) वजनक्षय (ii) कॅलरीज

(७) वचन बदला.

(i) मुल - (ii) चहा -

उत्तर: (i) मुले (ii) चहा

कृती ४: स्वमत

(१) तुम्ही एखादा संकल्प केला आणि तो पूर्ण केला नाही तर कुटुंबातील व्यक्ती कोणत्या प्रतिक्रिया व्यक्त करतील, याची कल्पना करून लिहा.

उत्तर: नववीची परीक्षा झाली व मी पास होऊन दहावीच्या वर्गात गेले. यावर्षी काहीही करून सकाळी लवकर उठून अभ्यास करायचा असा मी संकल्प केला. नुकतीच मे महिन्याची सुट्टी अनुभवलेली असल्यामुळे लवकर उठायची सवय मोडली होती. आईला मी माझ्या संकल्पाविषयी सांगितले. दुसऱ्या दिवसापासून आईने मला सकाळी पाच वाजता उठवायला सुरुवात केली. पहिल्या दिवशी नवा उत्साह असल्यामुळे मी शहाण्या बाळासारखी उठून बसले.

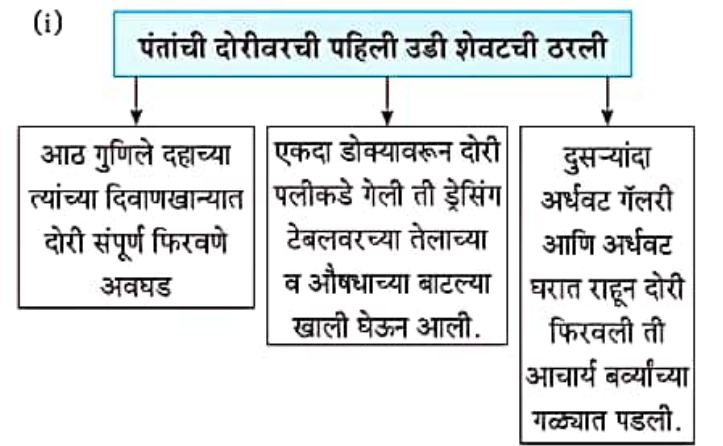
शाळा सुरू झाल्यानंतर सुरुवातीला मैत्रिणीबरोबरच्या गप्पा, खेळ, शाळेतील अभ्यास या सर्वांमुळे मला माझ्या संकल्पाविषयी विसर पडू लागला. इतरांबरोबर मजा करणे कमी झाले. कोणतीही गोष्ट करताना मी यंदा दहावीत आहे याची जाणीव करून दिली जाई. सकाळी लवकर उठून अभ्यास करण्याचा माझा संकल्प आई विसरली नव्हती. आईनेच एकदा घरातील सर्वांच्या देखत माझी चेष्टा केली, घरातील लहान भावंडेही माझी मस्करी करू लागली. खेळणे, टि.व्ही. पाहणे हे सारेच मला पारखे झाले. मग मात्र मी निश्चय केला की आपण कुणाच्याच चेष्टेचा विषय बनू नये, मी केलेला संकल्प पूर्ण करण्यासाठी मनाची तयारी केली व नियमित लवकर उठून अभ्यास नियमित करू लागले.

६. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

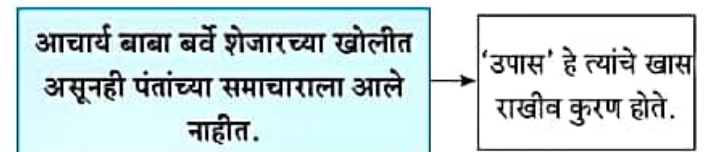
कृती १: आकलन कृती

(१) आकृती पूर्ण करा.

(i)

(ii)

(२) उत्तरे लिहा.

(i) आचार्य बाबा बर्वेनी पंतांना कोणते सल्ले दिले?

उत्तर: पंतांचे वजन कमी करण्यासाठी आचार्य बाबा बर्वेनी जिभेवर ताबा ठेवा, संयम राखा, मनाची एकाग्रता ठेवा, बोलणे सोडा. असे सल्ले दिले.

(ii) आचार्य बाबा बर्वेनी पंतांना क्षमा केली.

उत्तर: पंतांच्या दोरी उड्या मारण्याच्या सरावातील दुसरी उडी मारताना बाबा बर्वेच्या गळ्यात दोरी पडली. यावर बर्वे खूप संतापले व पंतांना म्हणाले, 'हा दुष्टपणा माझ्या गळ्यात दोरी अडकवून केलात हे ठीक झालं, पण तुमच्या वयाला न शोभणाऱ्या ह्या

धिंगामस्तीला दुसरा कोणी माझ्यासारखं बळी पडला असता, तर धडगत नव्हती.' आणि बर्वेनी पंतांना माफ केले.

(३) कंसांतील योग्य पर्याय निवडून वाक्ये पूर्ण करा.

(i) मौन ही एक आहे.

(शक्ती, भक्ती, मुक्ती, उक्ती)

(ii) 'आता ह्या उड्या मारायला मी देखील सोडली.'

(खाज, माज, लाज, व्याज)

(iii) उड्या मारायच्या माझ्या दोरीचे एक टोक हातात धरून बाबा एक तास या विषयावर बडबडत होते .

(उपासाचे महत्त्व, मौनाचं महत्त्व, वजनाचे महत्त्व, संसाराचे महत्त्व)

उत्तर: (i) शक्ती (ii) लाज (iii) मौनाचं महत्त्व

(४) का ते लिहा.

(i) पंत बोलणं सोडू शकत नव्हते.

उत्तर: पंत टेलिफोन - ऑपरेटर असल्यामुळे त्यांना दिवसभर बोलावे लागत असे न बोलता ते त्यांची नोकरी करू शकणार नव्हते. नोकरी नसेल तर पोटापाण्याचे काय? म्हणून पंत बोलणं सोडू शकत नव्हते.

(ii) पंतांना पश्चात्ताप झाला.

उत्तर: आचार्य बाबा बर्वेना पंतांच्या वजन घटवण्याची वार्ता समजली, तेव्हां त्यांनी पंतांना वेगवेगळे सल्ले दिले. एक तास मौनाच्या सामर्थ्यावर बोलले. पंतांना मात्र मौन पाळणे शक्य नव्हते. तेव्हा वजन घटणे शक्य नसल्याचे सांगत कारुण्यपूर्वक कटाक्ष टाकत बाबा गेले. तेव्हां पंतांना वाटले की मघाशी बाबांच्या गळ्यात दोरी पडली ती गच्च आवळली का नाही, या विचाराने पंतांना पश्चात्ताप झाला.

उतारा ६ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १२

४. उपास

दोरीवरच्या उड्यांचा फक्त एकदा प्रयत्न केला व पहिली उडीच शेवटची ठरली, कारण आठ गुणिले दहाच्या आमच्या दिवाणखान्यात प्रथमदोरी संपूर्ण फिरवणे अवघड. एकदा डोक्यावरून दोरी पलीकडे गेली ती ड्रेसिंग टेबलावरच्या तेलांच्या व औषधांच्या बाटल्या खाली घेऊन आली. दुसऱ्यांदा अर्धवट गॅलरी आणि अर्धवट घरात राहून दोरी फिरवली ती आचार्य बर्व्यांच्या गळ्यात. त्यांचा माझ्यावर आधीच राग होता. मी उपास करतो हे कळल्यावर चाळीतली सारी मंडळी समाचाराला येऊन गेली; परंतु आचार्य बाबा बर्वे शेजारच्या खोलीत असूनही आले नाहीत, कारण 'उपास' हे त्यांचे खास राखीव कुरण होते.

"हा दुष्टपणा माझ्या गळ्यात दोरी अडकवून केलात हे ठीक झालं; पण तुमच्या वयाला न शोभणाऱ्या ह्या धिंगामस्तीला दुसरा कोणी माझ्यासारखं बळी पडला असता, तर तुमची धडगत नव्हती. मी तुम्हांला क्षमा करतो."

"पण... मी हे मुद्दाम केलं नाही, आचार्य! अहो वजन कमी करायला दोरीच्या उड्या मारतोय मी."

"काही उपयोग होणार नाही!"

"का?"

"का म्हणजे? जिभेवर ताबा नाही तुमचा. संयम हवा. मनाची एकाग्रता हवी. त्यासाठी प्रथम म्हणजे काही गोष्टी सोडायच्या लागतील."

"आता ह्या उड्या मारायला मी लाजदेखील सोडली हे पाहता ना तुम्ही, बाबा?"

"ठीक आहे. प्रथम बोलणं सोडा."

"बोलणं सोडू?"

"अजिबात! खाण्यासाठी तोंडाचा वापर कमी करायचा एवढं पाहिलं तुम्ही; पण बोलण्यासाठीदेखील त्याचा वापर बंद केल्याशिवाय तुमची जीभ ताब्यात राहाणार नाही."

"पण मला बोललंच पाहिजे," बाबा. मी केविलवाण्या स्वरात ओरडलो."

"का पण? एवढा संयम नाही तुमच्यात? मौनाचं सामर्थ्य मोठं आहे. मौन ही शक्ती आहे. मौन ही ..."

उड्या मारायच्या माझ्या दोरीचे एक टोक हातात धरून बाबा एक तास मौनाचं महत्त्व या विषयावर बडबडत होते. शेवटी त्यांचा वाक्प्रवाह अडवून मी ओरडलो, "पण बाबा, मी बोललो नाही तर खाऊ काय?"

"म्हणजे? बोलण्याचा आणि खाण्याचा संबंध काय?"

"मी टेलिफोन-ऑपरेटर आहे, बाबा. दिवसभर बोलावंच लागतं मला."

"मग कसलं वजन उतरवणार तुम्ही? अत्यंत कारुण्यपूर्वक कटाक्ष टाकून बाबा गेले आणि त्यांच्या गळ्यात पडलेली दोरी मघाशी मी गच्च आवळली का नाही, या विचाराने मला पश्चात्ताप झाला."

कृती २ : आकलन कृती

(१) पुढील घटनांचे परिणाम लिहा.

घटना	परिणाम
(i) पंतांनी पहिली दोरीवरची उडी मारली.	ड्रेसिंग टेबलावरच्या तेलाच्या व औषधांच्या बाटल्या खाली घेऊन आली.
(ii) दुसऱ्यांदा दोरी फिरवली.	आचार्य बर्व्यांच्या गळ्यात पडली.

(२) जोड्या जुळवा.

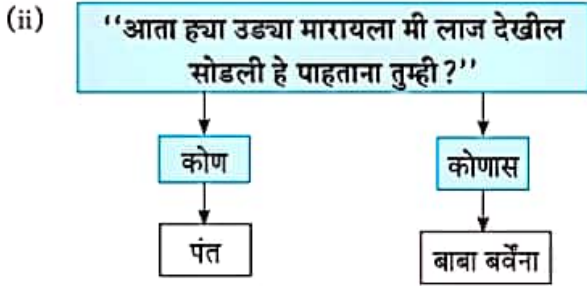
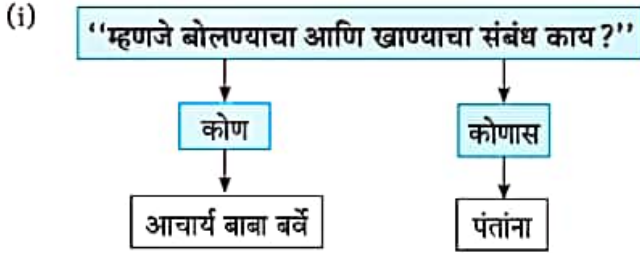
	'अ' गट		'ब' गट
(i)	कारुण्यपूर्वक	(अ)	स्वर
(ii)	केविलवाणी	(आ)	ताबा
(iii)	मौन	(इ)	कटाक्ष
(iv)	मनाची	(ई)	शक्ती
(v)	जिभेवर	(उ)	एकाग्रता

उत्तर: (i - इ), (ii - अ), (iii - ई), (iv - उ) (v - आ)

- (३) खालील विधाने चूक की बरोबर ते लिहा.
 (i) मौनाचं सामर्थ्य मोठं नसते.
 (ii) वजन वाढवण्यासाठी पंत दोरीच्या उड्या मारत होते.
 (iii) पंतांच्या दिवाणखान्यात दोरी संपूर्ण फिरवणे अवघड होते.
 (iv) पंतांच्या समाचाराला चाळीतली सारी मंडळी येऊन गेली.

उत्तर: (i) चूक (ii) चूक (iii) बरोबर (iv) बरोबर

- (४) कोण कोणास म्हणाले ?

- (५) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (i) ‘मौनाचं महत्त्व’ या विषयावर कोण बडबडत होते ?

उत्तर: ‘मौनाचं महत्त्व’ या विषयावर आचार्य बर्वे बडबडत होते.

- (ii) पंत कोणती नोकरी करत होते ?

उत्तर: पंत टेलिफोन - ऑपरेटरची नोकरी करत होते.

- (६) उतान्यानुसार वाक्यांचा क्रम लावा.

- (i) “बोलण्याचा आणि खाण्याचा संबंध काय ?”
 (ii) जिभेवर ताबा नाही तुमचा.
 (iii) “अहो वजन कमी करायला दोरीच्या उड्या मारतोय मी.”
 (iv) ‘उपास’ हे त्यांचे खास राखीव कुरण होते.

उत्तर: (i) ‘उपास’ हे त्यांचे खास राखीव कुरण होते.

- (ii) “अहो वजन कमी करायला दोरीच्या उड्या मारतोय मी.”

- (iii) जिभेवर ताबा नाही तुमचा.

- (iv) “बोलण्याचा आणि खाण्याचा संबंध काय ?”

कृती ३ : व्याकरण कृती

- (१) समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) जीभ - (ii) गोष्ट -

- (iii) तोंड - (iv) राग -

उत्तर: (i) जिह्वा (ii) कथा (iii) मुख (iv) क्रोध

- (२) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) पलीकडे × (ii) अवघड ×
 (iii) मोठे × (iv) उपयोग ×

उत्तर: (i) अलीकडे (ii) सोपे (iii) लहान (iv) निरुपयोग

- (३) अधोरेखित शब्दांच्या जाती ओळखा.

- (i) हा दुष्टपणा माझ्या गळ्यात दोरी अडकवून केलात.

उत्तर: दुष्टपणा - भाववाचक नाम, माझ्या - सर्वनाम

- (ii) बोलण्याचा आणि खाण्याचा संबंध काय ?

उत्तर: आणि - उभयान्वयी अव्यय

- (४) खालील वाक्ये लेखन नियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

- (i) एवडा संयम नाही तुमच्यात ?

उत्तर: एवढा संयम नाही तुमच्यात ?

- (ii) मौनाचं सामर्थ्य मोठं आहे.

उत्तर: मौनाचं सामर्थ्य मोठं आहे.

- (५) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

- (i) वाक्प्रवाह / वाक्यप्रवाह / वाक्प्रवाह / वाक्यप्रवाह

- (ii) धिंगामस्तिला / धींगामस्तिला / धिंगामस्तिला / धिंगामस्तिला

उत्तर: (i) वाक्प्रवाह (ii) धिंगामस्तिला

- (६) वचन बदला.

- (i) दोरी - (ii) गोष्टी -

उत्तरे: (i) दोऱ्या (ii) गोष्ट

- (७) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती प्रत्यय लावून रिकाम्या जागेत भरा.

- (i) आचार्य बाबा बर्वे शेजारच्या असूनही आले नाहीत. (खोली)

- (ii) या मला पश्चात्ताप झाला. (विचार)

उत्तर: (i) खोलीत (ii) विचाराने

कृती ४ : स्वमत

- (१) आचार्य बाबा बर्वेची स्वभाव वैशिष्ट्ये लिहा.

उत्तर: आचार्य बाबा बर्वे पंतांच्या शेजारच्या खोलीत राहणारी व्यक्ती. उपास हे त्यांचे खास कुरण होते. स्पष्टवक्तेपणाने पंतांना सांगणारे, दोरीवरच्या उड्या मारण्यावरून पंतांची कान उघडणी करणारे; पण माफ करणारे, मौनाचे महत्त्व जाणणारे, मौन या विषयावर बोलताना त्यांना स्वतःलाच बोलणे थांबवा असे सांगण्याची आवश्यकता असणारे, पंतांना बोलणं सोडण्याचा उपाय शक्य नाही हे पाहून कारुण्यपूर्ण नजरेने कटाक्ष टाकत

‘मग कसलं वजन उतरवणार तुम्ही.’ असं उघड उघड सांगणारे आचार्य बाबा बर्वे.

(२) ‘जिभेवर ताबा नाही तुमचा.’ या बोलण्यामागची भूमिका स्पष्ट करा.

उत्तर: पंतांचा उपास सुरू झाल्याची हकीकत चाळीत पसरल्यावर लोक त्यांच्या समाचाराला येऊ लागली. प्रत्येकजण त्यांना वजन घटवण्यासाठी उपाय सुचवू लागला. कोणी खाण्यावर बंधन आणण्यासाठी सांगे तर कोणी शारीरिक व्यायामासाठी सांगे; पण आचार्य बर्वेनी मात्र जिभेवर बंधन घातले. म्हणजेच खाणे आणि बोलणे या दोन्ही गोष्टी संयमित हव्यात. जिभेचा जसा खाण्यासाठी उपयोग करतो, तसा बोलण्यासाठी उपयोग होतो. हे पंतांना प्रकषनि सांगू इच्छितात. त्यासाठी संयम हवा. मौन पाळले पाहिजे तरच वजन घटेल. असे आचार्य बाबा बर्वेची बोलण्यामागची भूमिका होती.

७. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १: आकलन कृती.

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i) पंतांनी निश्चय केला

↓
वजन उतरेपर्यंत उपास

(ii) पंत अंधेरीच्या गोठ्यात जात

↓
धारोष्ण दुधासाठी

(iii) कचेरी सुटली, की पंत या रस्त्याने धावत येत

↓
गिरगाव

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) पंतांच्या अंगाचा तिळपापड केव्हां होई?

उत्तर: साखर पाहिली की पंतांच्या अंगाचा तिळपापड होईल.

(ii) पंतांच्या दोरीवरच्या उड्या मारणे बंद का झाले?

उत्तर: खालच्या मजल्यावरील मंडळींच्या दुष्टपणाने व आकसाने केलेल्या तक्रारीमुळे पंतांना दोरीवरच्या उड्या मारणे थांबवावे लागले.

(iii) पंतांनी कोणता आहार सुरू केला?

उत्तर: केवळ पौष्टिक व सात्त्विक आहार पंतांनी सुरू केला.

(३) उत्तरे लिहा.

(i) पंधरवडाभरात पंतांनी कोणते अपवाद वगळता भाताला स्पर्श केला नाही?

उत्तर: पंधरवडाभरात फक्त दोन वेळाच साखरभात झाला.

एकदा सोकाजीने चोरून कोळंबीभात चारला व खालच्या मजल्यावरच्या भाऊजी पसरटवारांनी एकदा नागपुरी वडाभात पाठवला होता. एवढे अपवाद वगळल्यास पंतांनी भाताला स्पर्श केला नाही.

(ii) पंतांच्या आहारपरिवर्तनाचा परिणाम लिहा?

उत्तर: पंतांनी आहारपरिवर्तन करून दहाबारा दिवस झाल्यावर त्यांच्यातला फरक त्यांनाच कळत होता. लहान मुले बी पेरले की रोप किती वाढले हे रोप उपटून पाहतात त्याप्रमाणे पंतांना रोज संध्याकाळी वजन काट्यावर वजन करावे असे वाटत होते.

(४) कंसातील योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा भरा.

(i) मला मी झाल्याची स्वप्ने पडू लागली.

(जाडजूड, सडपातळ, काटकुळा, उंच)

(ii) ताटावरून मी उदू लागलो.

(रिकाम्या, सजवलेल्या, जेवलेल्या, भरल्या)

(iii) बिनसाखरेचा आणि बिनदुधाचाच काय; पण देखील चहा मी पिऊ लागलो.

(पाण्याचा, दुधाचा, कॉफीचा, बिनचहाचा)

उत्तरे: (i) काटकुळा (ii) भरल्या (iii) बिनचहाचा

(५) चूक की बरोबर ते लिहा.

(i) पंत केवळ फळांवर जगू लागले.

(ii) धारोष्ण दुधासाठी गिरगावातील गोठ्यात जाऊ लागले.

(iii) दोरीवरच्या उड्या मारण्यासाठी खालच्या मजल्यावरील मंडळींनी प्रोत्साहन दिले.

(iv) कचेरी सुटल्यावर पंत गिरगाव रस्त्याने धावत येऊ लागले.

उत्तरे: (i) बरोबर (ii) चूक (iii) चूक (iv) बरोबर.

उतारा ७ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १२, १३

४. उपास

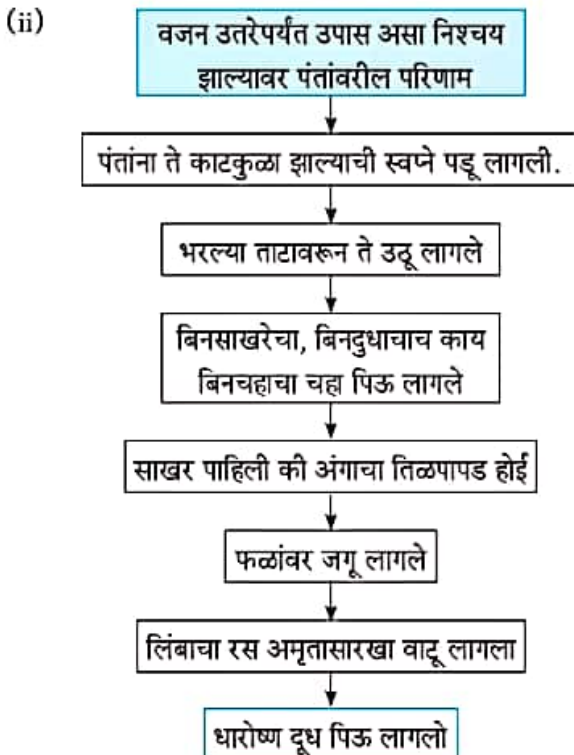
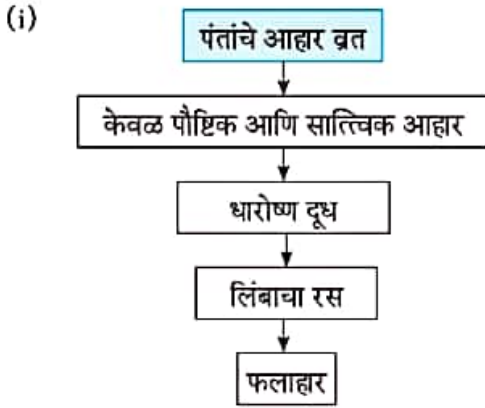
मग मात्र मी चिडलो आणि निश्चय केला की बस्स. यापुढे उपास वजन उतरेपर्यंत उपास! मला मी काटकुळा झाल्याची स्वप्ने पडू लागली. भरल्या ताटावरून मी उदू लागलो. बिनसाखरेचा आणि बिनदुधाचाच काय; पण बिनचहाचा देखील चहा मी पिऊ लागलो. साखर पाहिली, की माझ्या अंगाचा तिळपापड होऊ लागला. केवळ फळांवर मी जगू लागलो. लिंबाचा रस तर मला अमृतासारखा वादू लागला. धारोष्ण दुधासाठी मी अधूनमधून अंधेरीच्या गोठ्यात जाऊ लागलो. दोरीवरच्या उड्या केवळ खालच्या मजल्यावरील मंडळींच्या ‘दुष्टपणाने व आकसाने’ केलेल्या तक्रारीमुळे थांबवाव्या लागल्या. दहा उड्या पाय न अडकता मारण्यापर्यंत मी पोचलो होतो. कचेरी सुटली, की मी गिरगाव रस्त्याने धावत येऊ लागलो. केवळ पौष्टिक आणि सात्त्विक आहार सुरू केला. जवळजवळ दहाबारा दिवस हा क्रम चालू,

होता. माझ्यातला फरक मलाच कळत होता. लहान मुले बी पेरले की रोप किती वाढले हे रोप उपटून पाहतात त्याप्रमाणे रोज संध्याकाळी काट्यावर वजन करावे असे वाटत होते मला; पण मी ती इच्छा दाबून धरली. बरोबर एक महिन्याने मी वजन करणार होतो. एक महिनाभर तुपाचा थेंब माझ्या पोटात जाणारा नव्हता. केवळ दूध! दुदैवाने रोज गाईचे धारोष्ण दूध मिळण्याची सोय नव्हती; पण एकूण आहारव्रत जोरात चालू ठेवले.

पंधरवडाभरात फक्त दोन वेळाच साखरभात झाला. एकदा सोकाजीने चोरून कोळंबीभात चारला व खालच्या मजल्यावरच्या भाऊजी पसरटवारांनी एकदा नागपुरी वडाभात पाठवला होता. एवढे अपवाद वगळल्यास भाताला स्पर्श नाही केला. त्यामुळे मुख्यतः चरबीयुक्त द्रव्ये शरीरात कमी गेली.

कृती २ : आकलन कृती

(१) ओघतक्ता तयार करा.

(२) कारणे लिहा.

(i) कचेरी सुटल्यावर, पंत गिरगाव रस्त्याने धावू लागले कारण ...

(अ) त्यांना घरी लवकर पोहोचायचे होते.

(आ) मित्रांबरोबर गप्पा मारायच्या होत्या.

(इ) फिरत फिरत पायी येऊन पैसे वाचवायचे होते.

(ई) त्यांना वजन कमी करायचे होते.

उत्तर: कचेरी सुटल्यावर, पंत गिरगाव रस्त्याने धावू लागले कारण त्यांना वजन कमी करायचे होते.

(ii) लिंबाचा रस पंतांना अमृतासारखा वादू लागला कारण ...

(अ) लिंब स्वस्त होती.

(आ) लिंब आवडत होती.

(इ) ते केवळ फळांवर जगत होते.

(ई) लिंबाचा सिझन होता.

उत्तर: लिंबाचा रस पंतांना अमृतासारखा वादू लागला कारण ते केवळ फळांवर जगत होते.

(३) उत्तरे लिहा.

(i) लिंबाचा रस - अमृतासारखा

(ii) दूध - धारोष्ण

(iii) आहार - पौष्टिक आणि सात्त्विक

(४) उताऱ्यानुसार वाक्यांचा क्रम लावा.

(i) मग मात्र मी चिडलो आणि निश्चय केला की बस्स.

(ii) लिंबाचा रस तर मला अमृतासारखा वादू लागला.

(iii) मुख्यतः चरबी युक्त द्रव्ये शरीरात कमी गेली.

(iv) एकूण आहारव्रत जोरात चालू ठेवले.

उत्तरे: (i) मग मात्र मी चिडलो आणि निश्चय केला की बस्स.

(ii) लिंबाचा रस तर मला अमृतासारखा वादू लागला.

(iii) एकूण आहारव्रत जोरात चालू ठेवले.

(iv) मुख्यतः चरबी युक्त द्रव्ये शरीरात कमी गेली.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i)	अंगाचा	चा	षष्ठी (एकवचन)
(ii)	आकसाने	ने	तृतीया (एकवचन)
(iii)	गोठ्यात	त	सप्तमी (एकवचन)
(iv)	दोरीवरच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)

(२) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) दूध - (ii) निश्चय -

- (iii) दुष्ट - (iv) बी -
 (v) संध्याकाळ - (vi) रस्ता -
 (vii) गाय -

उत्तर: (i) क्षीर (ii) निग्रह (iii) खल (iv) बीज (v) सायंकाळ (vi) पथ, मार्ग (vii) गोमाता

(३) खालील सामासिक शब्दांचा समास ओळखा.

(i) पंधरवडा (ii) साखरभात (iii) कोळंबीभात (iv) वडाभात

	सामासिक शब्द	प्रकार
(i)	पंधरवडा	द्विगु समास
(ii)	साखरभात	मध्यमपदलोपी समास
(iii)	कोळंबीभात	मध्यमपदलोपी समास
(iv)	वडाभात	मध्यमपदलोपी समास

(४) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) सकाळ × (ii) लहान ×
 (iii) सुदैव × (iv) सोय ×
 (v) काटकृष्ण × (vi) अमृत ×
 (vii) भरलेले ×

उत्तर: (i) संध्याकाळ (ii) मोठे (iii) दुर्दैव (iv) गैरसोय (v) लट्ठ, जाडजूड (vi) विष (vii) रिकामे

(५) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) दुर्दैवाने रोज गाईचे धारोष्ण दूध मिळण्याची सोय नव्हती.

उत्तर: दुर्दैवाने रोज गाईचे धारोष्ण दूध मिळण्याची सोय नव्हती.

(ii) चरबीयुक्त द्रव्ये शरीरात कमी गेली.

उत्तर: चरबीयुक्त द्रव्ये शरीरात कमी गेली.

(६) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

- (i) स्वप्ने / सवप्ने / स्वपने / सवपने
 (ii) तक्रारीमुळे / तक्रारीमुळे / तकरारीमुळे / तक्रारिमुळे

उत्तर: (i) स्वप्ने (ii) तक्रारीमुळे

(७) वचन बदला.

- (i) चहा - (ii) गाय -

उत्तर: (i) चहा (ii) गाई

(८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) गोठ्यात	गोठा	गोठ्या
(ii) दुधासाठी	दूध	दुधा

कृती ४: स्वमत

(१) पंतांना भात अतिशय प्रिय होता. हे स्पष्ट करा.

उत्तर: पंतांचे एकूण आहारव्रत जोरदार सुरू होते. केवळ पौष्टिक व सात्त्विक आहार दहाबारा दिवस चालू होता. त्यांच्यातील फरक त्यांनाच कळत होता. एक महिनाभर तुपाचा थेंब त्यांच्या पोटात जाणार नव्हता. केवळ दूध! असे असताना पंतांनी भात खाणे वर्ज्य केलेले असताना पंधरवडाभरात दोन वेळा साखरभात खाल्ला. एकदा सोकाजीने चोरून कोळंबीभात चारला व भाऊजी पसरवटांनी एकदा नागपुरी वडाभात पाठवला होता. एवढे अपवाद वगळता त्यांनी भाताला स्पर्श केला नाही. आहारव्रत सुरू असताना त्यांच्या समोर आलेल्या भाताचे प्रकार पाहून त्यांचा मोह आवरता आला नाही. यावरून पंतांना भात अतिशय प्रिय खाद्य होते हे स्पष्ट होते.

(२) 'कचेरी सुटल्यावर पंत गिरगाव रस्त्याने धावू का लागले?

उत्तर: पंतांचे वजन कमी करण्यासाठी त्यांच्या आहारतज्ज्ञ मित्रमंडळींनी विविध उपाय सांगितले. खाणे कमी करण्याबरोबरच शारीरिक व्यायाम व्हावा म्हणून दोरीच्या उड्या व रनिंग करावे असा सल्ला मिळाल्यामुळे पंत कचेरी सुटल्यावर गिरगाव रस्त्याने धावत घरी येऊ लागले.

(३) पंतांनी उपास सुरू केल्यापासून त्यांनी केलेल्या कष्टाविषयी माहिती द्या.

उत्तर: पंतांनी वजन कमी व्हावे म्हणून उपासाचा निश्चय केला आणि आहारात बदल घडवून आणला. आहाराबरोबरच त्यांनी शारीरिक कष्टही घेतले. गाईचे दूध आणण्यासाठी ते अंधेरीच्या गोठ्यात जाऊ लागले. कचेरी सुटल्यावर गिरगाव रस्त्याने धावत येऊ लागले. दोरीवरच्या उड्या मारू लागले. या सर्व कष्टांच्या मागे त्यांना आपले वजन कमी व्हावे ही एकच अपेक्षा होती.

८. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १: आकलन कृती.

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i) पंतांचे एक महिन्यापूर्वीचे वजन

एकशे एक्याऐंशी पौंड

(ii) पंचवीस पौंडांनी वजन घटावे यासाठी पंतांनी केले

असामान्य मनोनिग्रह

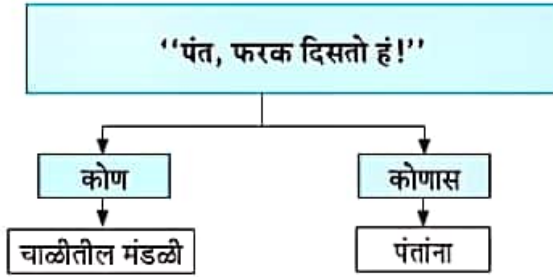
जिव्हा नियंत्रण

(ii)

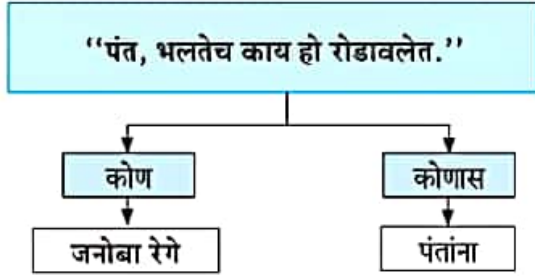

(२) कोण कोणास म्हणाले ?

(i)

(ii)

(३) कंसातील योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा भरा.

(i) मंडळीच्या प्रशस्तीने मला वाटत होती.

(खात्री, वाईट, लाज, भीती)

(ii) छे, छे, वजनाचा मार्ग काट्यातून जातो.

(नेहमीच्या, हलक्या, भलत्याच, लोखंडी)

(iii) हल्ली मी वजन आणि या दोन्ही गोष्टींची चिंता

करायचे सोडून दिले आहे. (खाणे, पिणे, फिरणे, भविष्य)

उत्तर: (i) भीती (ii) भलत्याच (iii) भविष्य

(४) घटना क्रमानुसार लिहा.

(i) डाएटच्या आहारी या जन्मात न जाण्याचे ठरवले.

(ii) पंतांच्या डाएटची चेष्टा करणाऱ्यांनी प्रशंसा केली.

(iii) एकशे ब्याणव पौंड वजन दाखवले.

(iv) असामान्य मनोनिग्रह आणि जिव्हा नियंत्रण केले.

उत्तर: (i) पंतांच्या डाएटची चेष्टा करणाऱ्यांनी प्रशंसा केली.

(ii) असामान्य मनोनिग्रह आणि जिव्हा नियंत्रण केले.

(iii) एकशे ब्याणव पौंड वजन दाखवले.

(iv) डाएटच्या आहारी या जन्मात न जाण्याचे ठरवले.

उतारा ८ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १३

४. उपास

माझा एकूण निश्चय पाहून चाळीतल्या मंडळींचे आदर दुणावल्याचे माझ्या सूक्ष्म नजरेतून सुटत नव्हते. जी मंडळी माझी, माझ्या डाएटची आणि उपासाची चेष्टा करत होती त्यांनीच “पंत, फरक दिसतो हं!” अशी कबुली द्यायला सुरुवात केली.

जनोबा रेग्यांसारख्या अत्यंत कुजकट शेजाऱ्यालाही “पंत, भलतेच काय हो रोडावलेत.” असे मान्य करावे लागले. मंडळींच्या प्रशस्तीने मला भीती वाटत होती ती एकाच गोष्टीची म्हणजे मूठभर मांस वाढण्याची; पण असली तुरळक तारीफ ऐकून मी चळण्यासारखा नव्हतो.

इतक्या असामान्य मनोनिग्रह आणि जिव्हा नियंत्रणानंतर कमीत कमी वीस ते पंचवीस पौंडांनी तरी माझे वजन घटले पाहिजे अशी माझी खात्री होती व त्या खात्रीने मी आमच्या ऑफिससमोरच्या वजनाच्या यंत्रावर पाय ठेवला आणि आणेली टाकून तिकीट काढले. महिन्यापूर्वी याच यंत्राने माझे वजन एकशे एक्याऐंशी पौंड दाखवले होते. एक महिन्याचा उपास, निराहार, शास्त्रोक्त आहार, दोरीवरच्या उड्या इत्यादी उग्र साधना केल्यावर आज तिकीटावर वजन ...

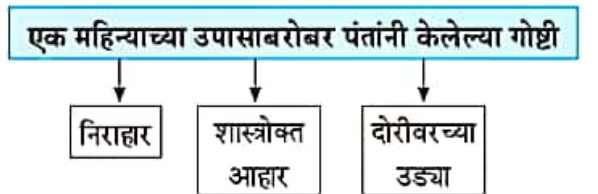
मिनिटभर माझा विश्वास बसेना. एकशे ब्याणव पौंड आणि भविष्य होते : ‘आप बहुत समझदार और गंभीर है!’

हल्ली मी वजन आणि भविष्य या दोन्ही गोष्टींची चिंता करायचे सोडून दिले आहे आणि विशेषतः डाएटच्या आहारी तर या जन्मात जाणार नाही. छे, छे, वजनाचा मार्ग भलत्याच काट्यातून जातो.

कृती २ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

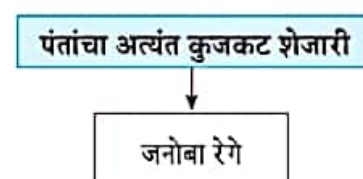
(i)

(ii)

(iii)

(२) उत्तरे ते लिहा.

(i) पंतांना खात्री होती -

वीस पंचवीस पौंडांनी
वजन घटण्याची.

(ii) मंडळींच्या प्रशस्तीने

पंतांना भीती वाटत होती -

मूठभर मांस वाढण्याची.

(३) चूक की बरोबर ते लिहा.

(i) पंत तुरळक तारीख ऐकून भुलले.

(ii) पंतांनी डाएटच्या आहारी जन्मात न जाण्याचे ठरवले.

(iii) वजनाच्या यंत्रावर पाय ठेवून पंतांनी दोन रुपयाचे नाणे आत टाकले.

उत्तरे: (i) चूक (ii) बरोबर (iii) चूक

(४) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) पंतांनी कोणत्या गोष्टींची चिंता करणे सोडून दिले ?

उत्तर: पंतांनी वजन आणि भविष्य या दोन्ही गोष्टींची चिंता करणे सोडून दिले.

(ii) चाळीतील मंडळी कोणत्या गोष्टींची चेष्टा करत होती ?

उत्तर: चाळीतील मंडळी पंतांची, त्यांच्या डाएटची व त्यांच्या उपासाची चेष्टा करत होती.

(५) रिकाम्या जागी योग्य विधान घालून वाक्य पूर्ण करा.

(i) माझा एकूण निश्चय पाहून चाळीतल्या मंडळीचे आदर दुणावल्याचे

(अ) माझ्या सूक्ष्म नजरेतून सुटत नव्हते.

(आ) त्याच्या सूक्ष्म नजरेतून सुटत नव्हते.

(इ) हिच्या सूक्ष्म नजरेतून सुटत नव्हते.

(ई) माझ्या तीक्ष्ण नजरेतून सुटत नव्हते.

उत्तर: माझा एकूण निश्चय पाहून चाळीतल्या मंडळीचे आदर दुणावल्याचे माझ्या सूक्ष्म नजरेतून सुटत नव्हते.

(ii) या दोन्ही गोष्टींची चिंता करायचे सोडून दिले आहे.

(अ) वजन आणि घट

(आ) वजन आणि भविष्य

(इ) भविष्य आणि चिंता

(ई) वजन आणि काळजी

उत्तर: वजन आणि भविष्य या दोन्ही गोष्टींची चिंता करायचे सोडून दिले आहे.

कृती ३: व्याकरण कृती

(१) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) तारीफ - (ii) महिना -

उत्तर: (i) प्रशंसा, स्तुती (ii) मास

(२) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) जन्म × (ii) सूक्ष्म ×

(iii) प्रशंसा × (iv) आदर ×

(v) विश्वास × (iv) सामान्य ×

उत्तर: (i) मृत्यू (ii) ढोबळ (iii) निंदा (iv) अनादर (v) अविश्वास (vi) असामान्य

(३) जोड्या जुळवा.

	विशेषण		विशेष्य
(i)	मूठभर	(अ)	साधना
(ii)	उग्र	(आ)	मांस
(iii)	शास्त्रोक्त	(इ)	मनोनिग्रह
(iv)	असामान्य	(ई)	आहार

उत्तर: (i - आ), (ii - अ), (iii - ई), (iv - इ),

(४) अधोरेखित शब्दांच्या जाती ओळखा.

(i) तुरळक तारीफ ऐकून मी चळण्यासारखा नव्हतो.

उत्तर: मी - सर्वनाम

(ii) 'पंत, भलतेच काय हो रोडावलेत.'

उत्तर: पंत - नाम

(५) लेखन नियमानुसार वाक्ये शुद्ध करून लिहा.

(i) मिनीटभर माझा विश्वासच बसेना.

उत्तर: मिनिटभर माझा विश्वासच बसेना.

(ii) डाएट च्या आहारी तर या जन्मात जाणार नाही.

उत्तर: डाएटच्या आहारी तर या जन्मात जाणार नाही.

(६) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

(i) कबूली / कबुलि / कबुली / कबूलि

(ii) प्रशस्तीने / प्रशसतीने / प्रशस्तिने / परशस्तीने

उत्तर: (i) कबुली (ii) प्रशस्तीने

(७) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती प्रत्यय लावून रिकाम्या जागेत भरा.

(i) मला भीती वाटत होती ती एकाच म्हणजे मूठभर मांस वाढण्याची. (गोष्ट)

(ii) मी आमच्या ऑफिससमोरच्या यंत्रावर पाय ठेवला. (वजन)

उत्तर: (i) गोष्टीची

(ii) वजनाच्या

(८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) शेजाऱ्यालाही	शेजारी	शेजाऱ्या
(ii) तिकिटावर	तिकीट	तिकिटा
(iii) गोष्टींची	गोष्ट	गोष्टीं
(iv) जन्मात	जन्म	जन्मा

कृती ४ : स्वमत

(१) चाळीतील मंडळींचा उत्साह दुणावल्याचे कोणत्या उद्गारातून स्पष्ट होते ?

उत्तर : पंतांचा डाएट बदलला एकूण निश्चय पाहून पंतांविषयीचा आदर दुणावला व ते पंतांना जाणवत होते. ज्या मंडळींनी पंतांच्या उपासाची चेष्टा केली त्यांनीच 'पंत, फरक दिसतोय हं!' अशी कबुली द्यायला सुरुवात केली. जनोबा रेग्यांसारख्या कुजकट शेजाऱ्यालाही 'पंत, भलतेच काय हो रोडावलेत' असे मान्य करावे लागले.

(२) एक महिन्याच्या पंतांच्या उग्र साधनेबद्दल माहिती लिहा.

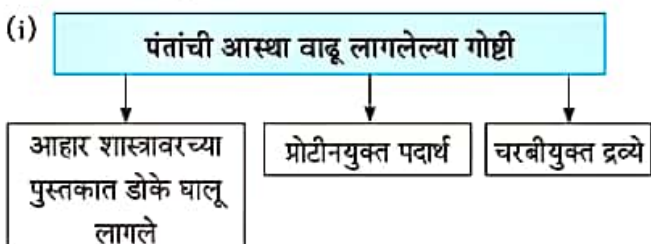
उत्तर : पंतांनी आपले वजन घटवण्यासाठी एक महिन्याचा उपास, निराहार, शास्त्रोक्त आहार, दोरीवरच्या उड्या इत्यादी उग्र साधना केली. या साधनेनंतर पंतांना खात्री होती, की आपले वजन वीस ते पंचवीस पौंडांनी घटेल. पंतांनी केलेल्या उपासामुळे त्यांच्यातील फरक लोकांनाही जाणवत होता. त्यामुळे पंतांना नक्की वजन घटणार याची खात्री होती.

(३) उपास करूनही पंतांचे वजन वाढण्यामागचे कारण कोणते असावे असे तुम्हांला वाटते.

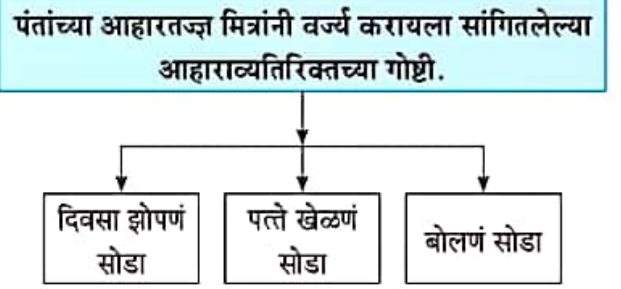
उत्तर : पंतांनी एक महिन्याचा उपास, निराहार, शास्त्रोक्त आहार, दोरीवरच्या उड्या इत्यादी उग्र साधना केली असे म्हटले असले तरी बिनसाखरेचा समजून साखरेचा चहा, लाडू, पंधरवडाभरात भात वर्ज्य केला असूनही चार वेळा भात खाल्ला होता. एकीकडे निराहार, शास्त्रोक्त आहार घेणारे पंत दुसरीकडे कोण कोणत्या पदार्थांचा आस्वाद घेतला हे मार्मिकतेने सांगतात. एकूण पाठातील उपास हा मार्मिकतेचा विषय असल्यामुळे पंतांच्या वागण्यातील विरोधाभासामुळे वजन घटण्याऐवजी वाढलेले दिसून आले, असे मला वाटते.

स्वाध्याय कृती

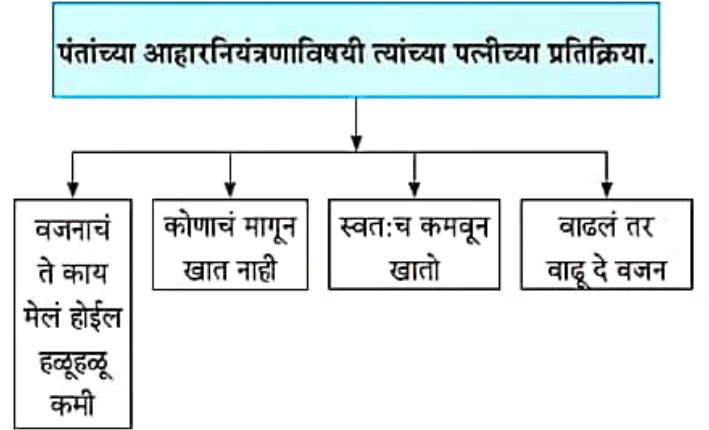
* (१) आकृत्या पूर्ण करा.

(ii)

(iii)

* (२) कारणे शोधा.

(i) वजन कमी करण्यासाठी न बोलण्याचा उपाय पंतांना जमणार नव्हता, कारण

उत्तर : वजन कमी करण्यासाठी न बोलण्याचा उपाय पंतांना जमणार नव्हता, कारण पंत टेलिफोन ऑपरेटर म्हणून नोकरी करत असल्यामुळे त्यांना दिवसभर बोलावेच लागत होते. न बोलता ते काम करू शकणार नव्हते व काम केले नाही तर खाणार काय ? म्हणून.

(ii) बाबा बर्वे पंतांच्या समाचाराला आले नाहीत, कारण

उत्तर : बाबा बर्वे पंतांच्या समाचाराला आले नाहीत कारण उपास हे त्यांचे खास राखीव कुरण होते.

* (३) पाठाधारे खालील संकल्पनांचा अर्थ स्पष्ट करा.

(i) भीष्म प्रतिज्ञा : पंतांनी आपले वजन कमी करण्याचे ठरवल्यावर मित्रांकडून वेगवेगळ्या प्रतिक्रिया येऊ लागल्या. त्यांचे एकशे एक्क्याऐंशी पौंड वजन पाहून त्यांची झोप उडाली. परंतु पंतांची झोप उडाली यावर रात्री घोरण्यामुळे त्यांच्या धर्मपत्नीचा विश्वास नव्हता. एकूण सर्वांनीच त्यांची चेष्टा केल्यावर त्यांनी 'दोन महिन्यात पन्नास पौंड वजन कमी करून दाखवीन तर खरा!' अशी भीष्मप्रतिज्ञा केली म्हणजेच वजन कमी करण्याचा ठाम निश्चय पंतांनी केला.

(ii) बाळसेदार भाज्या : पंतांच्या 'डाएटच्या' बाबतीतला कुटुंबाचा उत्साह अवर्णनीय होता. रोज काही काही चमत्कारिक

पदार्थ त्यांच्या पानात पडायला लागले. बाळसेदार भाज्यांची स्वयंपाकघरातून हकालपट्टी झाली. म्हणजेच कोबी, कॉलिफ्लॉवर अशा बाळसेदार भाज्यांमुळे पंतांचे वजन वाढले असे वाटल्यामुळे त्या भाज्या कुटुंबाने आणणे सोडून दिले. शिवाय वजन कमी व्हावे म्हणून शेवग्याच्या शेंगा, पडवळ, भेंडी, चवळीच्या शेंगा अशा सडपातळ भाज्या खाणे सुरू केले.

(iii) वजनाचा मार्ग भलत्याच काट्यातून जातो : पंतांनी वजन घटवण्यासाठी आहारशास्त्राची पुस्तके वाचली. चरबीयुक्त द्रव्ये, प्रोटीनयुक्त पदार्थ या शब्दांबद्दलची त्यांची आस्था वाढली, त्यांनी मित्रांचे सल्ले पाळले उदा. दुपारी झोपणे सोडा, पत्ते खेळणे सोडा, रनिंग करा, बोलणे सोडा, तोंडावर ताबा ठेवा, तूप, लोणी, तळलेले पदार्थ खाणे सोडा, दोरीवरच्या उड्या मारा वगैरे, पंतांनी एक महिन्याचा उपास, निराहार, शास्त्रोक्त आहार, दोरीवरच्या उड्या इत्यादी उग्र साधना करूनही पंतांचे वजन झाले, 'एकशे ब्याणव पौंड'. त्यामुळे त्यांनी यापुढे जन्मत डाएटच्या आहारी न जाण्याचे ठरवले. कारण त्यांच्या मते एवढे करूनही वजन काही कमी झाले नाही, कारण वजनाचा मार्ग भलत्याच काट्यातून जातो.

(iv) असामान्य मनोनिग्रह :- मित्र मंडळींचे डाएट बाबतीतले विविध सल्ले पंत पाळत होते. त्यानंतर आचार्य बाबा बर्वे यांच्याकडून मौन पाळण्याचा, तोंडावर ताबा ठेवा, बोलणं सोडा हे सल्ले मिळाल्यावर पंतांनी बोलणं सोडणं शक्य नसल्याचे कबूल केलं. कारण ते टेलिफोन ऑपरेटर होते. मग बाबा म्हणाले की "मग कसलं वजन उतरवणार तुम्ही?" यावर पंतांनी चिडून निश्चय केला बस्स. वजन उतरेपर्यंत उपास! काटकुळे झाल्याची स्वप्न त्यांना पडू लागली, भरल्या ताटावरून ते उदू लागले, बिनासाखरेचा आणि बिनदुधाचाच काय बिनचहाचा चहा ते पिऊ लागले. साखर पाहून त्यांच्या अंगाचा तिळपापड होई, ते फळांवर जगू लागले, दोरीवरच्या उड्या मारू लागले, कचेरी सुटल्यावर गिरगाव रस्त्याने धावू लागले. पंधरवडाभरात फक्त दोन वेळा साखरभात, एकदा कोळंबीभात, एकदा नागपुरी वडाभात, एवढे अपवाद वगळता त्यांनी भाताला स्पर्श केला नव्हता. पंतांच्या उपासाची चेष्टा करणाऱ्यांनाही पंतांमधील फरक जाणवत होता. पंतांना भीती वाटत होती ती प्रशस्तीने मूठभर मांस वाढण्याची परंतु त्यांचा असामान्य मनोनिग्रह आणि जीभेवर ताबा असल्यामुळे त्यांना वीस ते पंचवीस पौंड वजन कमी होण्याची अपेक्षा होती.

* (४) खालील शब्द समूहासाठी पाठातून एक शब्द शोधा.

(i) ठरवलेले व्रत मध्येच सोडणे -

(ii) वजन घटवण्यासाठी आहार बदलण्याची कल्पना -

(iii) भाषेचा (नदीसारखा) प्रवाह -

* (५) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

(i) वडीलांसोबत/वडिलांसोबत/
वडिलानसोबत/वडीलानसोबत -

(ii) तालमिला/तालमीला/
तालमीला/ताल्मिला -

(iii) गारहाणी/गान्हाणि/गान्हाणी/
ग्राहाणी -

* (६) खालील वाक्प्रचार व त्यांचे अर्थ यांच्या जोड्या जुळवा.

वाक्प्रचार		वाक्याचे अर्थ
(i) हात दाखवू अवलक्षण	(अ)	खूप संताप येणे.
(ii) सुरंग लावणे	(आ)	स्तुतीने हुरळून जाणे.
(iii) अंगाचा तिळपापड होणे	(इ)	आपण होऊन संकट ओढवून घेणे.
(iv) मूठभर मांस चढणे	(ई)	एखादा बेत उधळून लावणे.

उत्तर: (i - इ), (ii - ई), (iii - अ), (iv - आ)

* (७) स्वमत

(१) दोरीवरच्या उड्या मारण्याच्या प्रसंगातील तुम्हांला समजलेला विनोद स्पष्ट करा.

उत्तर: पंतांच्या खाजगी उपोषणाची हकीकत चाळीत जाहीर झाल्यानंतर चाळीतील मित्रमंडळींनी त्यांना सल्ले द्यायला सुरुवात केली. कु. कमलिनी केंकरेंनी दोरीवरच्या उड्या मारण्यास वजन घटते असा सल्ला दिला. प्रत्यक्षात पंतांनी जेव्हा दोरीवरच्या उड्या मारण्यास सुरुवात केली. तेव्हा पहिली उडी शेवटची ठरली. त्यांच्या आठ गुणिले दहाच्या खोलीत पूर्ण दोरी फिरवणे शक्य नव्हते. त्यामुळे पहिल्या उडीतच दोरी ड्रेसिंग टेबलवरच्या तेलाच्या बाटल्या व औषधाच्या बाटल्या खाली घेऊन आली. दुसरी उडी अर्धवट मारण्याच्या प्रयत्नातच ती आचार्य बाबा बर्वेच्या गळ्यात पडली. त्यांचा आधीच पंतांवर राग होता, त्यात ही दोरी गळ्यात पडली त्यामुळे त्यांना नको-नको ऐकून घ्यावे लागले. अशा प्रकारे दोरीवरच्या प्रत्येक उडीला अडथळे येत होते आणि उड्या मारणे शक्य होत नव्हते. ही हास्यास्पद गोष्ट ठरली.

(२) पंतांच्या उपासाबाबत त्यांच्या पत्नीचा अवर्णनीय उत्साह तुमच्या शब्दांत वर्णन करा.

उत्तर: पंतांनी वजन कमी करण्यासाठी आहारपरिवर्तन करण्याचे ठरवल्यावर त्यांच्या कुटुंबाचा उत्साह अवर्णनीय होता. रोज काही काही चमत्कारिक पदार्थ पंतांच्या पानात पडायला लागले. एके दिवशी नुसती पडवळे उकडून त्यांनी पंतांना खायला

घातली. शेवग्याच्या शेंगा, पडवळ, भेंडी, चवळीच्या शेंगा वगैरे सडपातळ भाज्यांचा खुराक पंतांना देणे त्यांनी चालू केला. कोबी, कॉलिफ्लॉवर वगैरे बाळसेदार मंडळींची स्वयंपाक घरातून हकालपट्टी झाली. सकाळचा चहा देखील पूर्वीसारखा राहिला नाही. अशा प्रकारे पंतांच्या पत्नीचा अवर्णनीय उत्साह दिसून आला.

(३) पाठातील तुम्हांला सर्वांत आवडलेला विनोद कोणता? तो का आवडला ते स्पष्ट करा.

उत्तर: पंतांनी असामान्य मनोनिग्रह आणि जिव्हानियंत्रणानंतर कमीत कमी वीस ते पंचवीस पौंडानी वजन घटेल अशी खात्री बाळगली होती. परंतु वजन काट्यावर वजन करताच महिन्याभरापूर्वी ज्या

वजन काट्याने त्यांचे वजन एकशे एव्याऐंशी पौंड दाखवले होते त्याच वजन काट्याने त्यांचे वजन आज एकशे ब्याण्णव पौंड दाखवले. शिवाय 'आप बहुत समझदार और गंभीर है।' असे भविष्यही दाखवले. पंत एकीकडे पौष्टिक सात्त्विक आहार घेतात. लिंगाचा रस, फलाहार, दूध व दुसरीकडे पंधरा दिवसात चार वेळा भात खाऊन तो अपवाद समजतात आणि वजन कमी झाले असेल अशी खात्री बाळगतात. हा विनोद मला सर्वांत जास्त आवडला.

(४) तुम्ही एखादा संकल्प केला आणि तो पूर्ण केला नाही तर कुटुंबातील व्यक्ती कोणत्या प्रतिक्रिया व्यक्त करतील, याची कल्पना करून लिहा.

उत्तर: (उतारा ५ मधील 'कृती ४: स्वमत' चे उत्तर पहा.)

मोठे होत असलेल्या मुलांनो.. (स्थूलवाचन)

- डॉ. अनिल काकोडकर

पाठपरिचय

मोठे होत असलेल्या मुलांना उद्देशून लेखक डॉ. अनिल काकोडकर यांनी 'मोठे होत असलेल्या मुलांनो', हे पत्र लिहिले आहे. कोणत्याही मोठ्या कामाची सुरुवात असंख्य छोट्या कामांमधून होत असते, म्हणून कोणतेही काम कमी दर्जाचे न मानता ते करायची सवय ठेवली तर मोठी कामे करताना अडचणी येत नाहीत, असा संदेश या पाठाद्वारे त्यांनी मुलांना दिला आहे.

In the lesson 'Mothe Hoth Aslelya Mulano', Dr. Anil Kakodkar has addressed growing children. He speaks of how big tasks are always fulfilled through completing small tasks. Hence, no single work is of less importance. Developing such an attitude will never create any problem. This is the message in this lesson.

शब्दार्थ

खात्री	- विश्वास	- (trust)
अभ्यास	- सराव	- (study, practice)
लघुरूप	- लहान रूप	- (short form)
प्रचंड	- खूप	- (excessive)
जेमतेम	- सुमारे	- (just)
पुरेल	- पूर्ण होईल	- (sufficient)
प्रवृत्ती/वृत्ती	- स्वभाव	- (nature)
स्वानुभव	- स्वतःचा अनुभव	- (self experience)
अंतिमः	- शेवटी	- (at last)
सक्षम	- बलवान	- (strong)

सामग्री	- साहित्य	- (equipment)
वरिष्ठ	- मोठे अधिकारी	- (senior officer)
व्याप्ती	- स्वभाव	- (nature)
आशय	- विषय	- (subject)

टिपा

बार्क	- B.A.R.C.	(Bhabha Atomic Research centre)
ट्रेनिंग स्कूल	- प्रशिक्षण शाळा	(training school)
वेल्डर	- जोडणारा	- (welder)
फोरमन	- कामगारांचा मुक्य	- (foreman)

MASTER KEY QUESTION SET

*(१) टिपा लिहा.

(i) बार्क

उत्तर: 'बार्क' हे 'भाभा अॅटॉमिक रिसर्च सेंटर' म्हणजे 'भाभा अणुसंशोधन केंद्र' या नावाचे लघुरूप आहे. डॉ. होमी भाभा यांनी भारतातील अणुसंशोधनाचा पाया घातला. त्यांची आठवण म्हणून त्यांचे नाव या संस्थेला दिलेले आहे. ही संस्था आता प्रचंड मोठी झालेली आहे. अणुसंशोधनाच्या क्षेत्रात कार्य करू पाहणाऱ्या अनेक नवीन मुलांना तिथे कार्य करण्याची संधी उपलब्ध करून दिली जाते. अनेक मुले इथल्या ट्रेनिंग स्कूलमध्ये संशोधन करत असतात. योग्य प्रशिक्षण घेऊन स्वतःला सक्षम करून स्वतःचे मार्ग शोधून पुढे जातात, आपले उज्ज्वल भविष्य घडवत असतात.

(ii) डॉ. होमी भाभा

उत्तर: डॉ. होमी भाभा यांनी भारतातील अणुसंशोधनाचा पाया घातला. भारतातील अणुसंशोधन केंद्राला त्यांचेच नाव दिले आहे. ही संस्था 'बार्क' 'भाभा अॅटॉमिक रिसर्च सेंटर' म्हणजे 'भाभा अणुसंशोधन केंद्र' या नावाने ओळखली जाते. अनेक मुले-मुली इथल्या ट्रेनिंग स्कूलमध्ये संशोधन करत असतात. या शिक्षण घेणाऱ्या मुलांना भेटायला, त्यांना प्रोत्साहित करायला डॉ. होमी भाभा नेहमी तिथे येत असत. डॉ. होमी भाभा म्हणजे प्रचंड स्फूर्तिदायक असे व्यक्तिमत्त्व होते. लेखक स्वतः या ट्रेनिंग स्कूलमध्ये शिक्षण घेत असताना डॉ. भाभा तीन-चार वेळा स्वतः तिथे आले होते. त्यावेळी स्वतःला सक्षम कसे करावे, ऊर्जा कशी मिळवावी, स्वतःचे स्वतःचे मार्ग कसे शोधावेत यासाठीचे त्यांचे मार्गदर्शन लेखक डॉ. अनिल काकोडकर यांच्यासाठी फारच महत्त्वाचे ठरले होते.

* (२) 'स्काय इज द लिमिट' ही परिस्थिती केव्हा निर्माण होऊ शकते ते पाठाच्या आधारे लिहा.

उत्तर: लेखक बार्क संस्थेत ट्रेनिंग स्कूलला गेले होते. तेव्हा ती संस्था सुरू होऊन जेमतेम सात वर्षे झाली होती. लेखक ट्रेनिंग स्कूलला असताना होमी भाभा तीन-चार वेळ तेथे आले होते. एकदा लेखकांनी त्यांना विचारलं, "आम्ही इतकी मुलं-मुली आहोत; पण सर्वांना पुरेल इतकं काम कुठे आहे इथे?" तेव्हा ते म्हणाले. "तुम्ही त्याची काळजी न करता सर्वजण संशोधन करा. त्यासाठी सरकारला किती खर्च येतो याचा आता विचार करू नका. तुम्ही स्वतःच काम निर्माण करा. बॉसने सांगितले तेवढचं काम करायचं आणि सांगितलं नसेल तर आपल्याला कामच नाही असं समजायचं, हे चूक आहे. ही प्रवृत्ती गेली पाहिजे.

भाभांनी सांगितलेल्या या मुद्द्यातून लेखकांनी स्वतःच स्वतःला सक्षम बनवले. त्यातूनच त्यांना ऊर्जा मिळवता आली आणि स्वतःचे मार्ग शोधता आले. यावरूनच लेखकांना कळले की आकाशाला कितीही मोठी पोकळी असली तरी आपण स्वतःचा मार्ग स्वतःच कोणाचाही आधार न घेता सततच्या प्रयत्नांने शोधला तर तोही मिळतोच. अशावेळी 'स्काय इज द लिमिट' अशी परिस्थिती निर्माण होऊ शकते.

* (३) मेटलायझिंग प्रक्रियेवर काम न होण्यामागची कारणे कोणती असावीत असे तुम्हांस वाटते?

उत्तर: लेखक ट्रेनिंग स्कूलमधील प्रशिक्षण संपवून बार्कमध्ये इंजिनियर म्हणून जॉईन झाले. तेव्हा तिथे मेटलायझिंग प्रक्रियेवर काम करायला त्यांना सांगण्यात आले. त्यासाठी लागणारी सामग्री तिथे होती, पण आतापर्यंत ती कोणीही वापरलेली नव्हती. त्यामुळे लेखक म्हणाले की, ते काम करण्यास तयार आहेत, केवळ त्यांना मदतीसाठी एक वेल्डर आणि एक फोरमनची गरज आहे. त्यावेळी त्यांना नकार देण्यात आला. आपल्याला स्वतःलाच सगळे करावे लागेल असेही सांगण्यात आले. वरिष्ठांची आज्ञा म्हणून लेखकाने सुरुवात केली. बरीच धडपड करून लेखकाने ते काम पूर्ण केले. मग वरिष्ठांकडून या कार्यक्रमाची व्याप्ती वाढवण्यात आली. 'हे करूया, ते करूया', असे बरेच काही काही बोलले गेले. नंतर वरिष्ठांनी लेखकाला विचारले की, "आता सांग, तुला काय काय पाहिजे? तुला वेल्डर मिळेल, फोरमन मिळेल, आणखी काही हवे असेल तर तेही मिळेल." त्यावेळी लेखक म्हणाले की, "मला आता काहीच नको. मी स्वतः सगळे काम करीन." त्यावेळी लेखकाला सांगण्यात आले की, काम सुरू करण्याआधीच लोक वेगवेगळ्या मागण्या करतात आणि त्यांच्या या वृत्तीमुळेच मेटलायझिंग प्रक्रियेवर काम अजिबात झालेले नव्हते. स्वतःला काम करता येत नसताना दुसऱ्यांवर काम ढकलण्याच्या प्रक्रियेमुळेच मेटलायझिंग प्रक्रियेवर काम सुरू झालेले नव्हते, असे मला वाटते.

* (४) 'आधी केले मग सांगितले', या उक्तीची यथार्थता स्पष्ट करा.

उत्तर: महाराष्ट्राला संतांची फार मोठी परंपरा लाभली आहे. आधी केले, मग सांगितले या उक्तीप्रमाणे सर्व संतांनी कार्य करून दाखवले आहे.

उदाहरणे द्यायचीच तर संतांनी प्राण्यांवर दया करण्याचा संदेश आपल्या अभंगातून फक्त दिला नाही तर संतांनी ते करूनही दाखवले. संत नामदेव भुकेल्या कुत्र्याच्या मागे तुपाची वाटी घेऊन धावत गेले. संत एकनाथांनी भर उन्हात तडफडत असणाऱ्या गाढवाला काशीहून आणलेल्या गंगेचे पाणी पाजून समाजापुढे एक नवा आदर्श ठेवला.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व थोर समाजसेवक व समाजसुधारक गाडगे महाराज यांनी स्वतः आधी हातात झाडू घेऊन गावातील केरकचरा दूर करण्यापासून ते विष्ठा उचलण्याची कामे केली. देवाच्या नावाने कर्मकांड करण्यापासून अडवले. मूर्तीपूजा न करता गोरगरीब मानवाची पूजा करा, त्यांची सेवा करा हे लोकांना आपल्या कीर्तनाच्या माध्यमातून पटवूनही दिले.

बाबा आमटे हे ही आधुनिक काळातील राष्ट्रसंतच म्हटले पाहिजेत. रस्त्यावर महारोग होऊन पडलेल्या तुळशीरामला पाहून त्यांच्या मनात कुष्ठरोग्यांच्या बददल सेवाभाव जागृत झाला व त्यातूनच चंद्रपूर येथे 'आनंदवनाची' निर्मिती झाली. त्यांनी केलेल्या कामाची दखल घेत पाश्चात्य देशांनी त्यांना पुरस्कृतही केले.

या सर्व उदाहरणांवरून 'आधी केले, मग सांगितले' या उक्तीची सार्थकता स्पष्ट झाल्यासारखे वाटते.

* (५) प्रत्यक्ष अनुभवांतून शिकणे हे अधिक परिणामकारक असते', हे विधान स्वानुभवातून स्पष्ट करा.

उत्तर: शिकवणे आणि शिकणे ही प्रक्रिया निरंतर चालणारी आहे. आपले गुरुजन आपणांस शिकवण्याचे काम करत असतात. आजच्या शिक्षणप्रणालीत शिक्षक वर्गात फळ्यावर जरी प्रत्येक गणित सोडवून देत असले तरी विद्यार्थ्यांनी तीच गणिते पुन्हा घरी जाऊन सोडवली तर त्यातून मिळणारा स्वानुभव हा परीक्षेत चांगले गुण मिळवून देऊ शकतो.

विज्ञान प्रदर्शनात गुरुजनांच्या मार्गदर्शनाखाली एखादा प्रयोग, एखादी प्रतिकृती तयार केली तरी ती बनवत असताना आलेला अनुभव हाच प्रदर्शनात परीक्षकांच्या पुढे उत्तरे देताना धाडस निर्माण करून देतो. याच अनुभवातून विद्यार्थी परीक्षकांनी विचारलेल्या प्रश्नांना उत्तरे देताना अडखळत नाहीत. त्यामुळे त्यांचा आत्मविश्वासही वाढलेला दिसून येतो.

यावरून असे लक्षात येते की, कोणतेही काम एखाद्याने सांगितल्यावर त्याप्रमाणे कृती करून पूर्ण करणे व पुन्हा तेच काम कोणाचेही मार्गदर्शन न घेता स्वतः करणे यातील अनुभव म्हणजेच खरा स्वानुभव होय असे म्हटले पाहिजे. शिवाय असे शिक्षण अधिक परिणामकारक असते.

(६) 'कोणतेही काम कमी दर्जाचे न मानता ते करायची सवय ठेवली तर मोठी कामे करताना अडचणी येत नाहीत' याबद्दल तुमचे मत लिहा.

उत्तर: कोणतेही काम लहान व मोठे नसते. आपण जर त्या कामाला सकारात्मक विचाराने स्वीकारून फक्त ते काम करण्यास सुरुवात जरी केली तरी ते काम अर्धेअधिक पूर्ण झालेच म्हणून समजा. राहिलेले अर्धे काम, काम करण्यास सुरुवात करताच पूर्ण होत जाते. कोणतेही काम लहान व कमी दर्जाचे आहे असे मानून ते कधीही टाळू नये, कारण कोणतेच काम कमी दर्जाचे नसते. ते आपल्या करण्यावर अवलंबून असते.

आपणांस लहान-सहान कामाची सतत सवय असली पाहिजे.

ही कामे आपण अगदी लहान वयातच करायला शिकले पाहिजे उदा. स्वतःचे कपडे स्वतः धुणे, फाटलेले कपडे स्वतः शिवणे, जेवताना स्वतःचे पान स्वतः वाढून घेणे, पिण्याच्या पाण्याचा तांब्या भरून घेणे, स्वतःच्या कपड्यांना इस्त्री करणे, स्वतःच्या बूटांना पॉलीश करणे इत्यादी कामांची सवय जर आपणांस लहानपणापासून असेल तर मोठेपणी जेव्हा घराची संपूर्ण जबाबदारी स्वतःवर येऊन पडते तेव्हा, त्या कामांचे ओझे वाटत नाही. मोठी कामे अवघड वाटत नाहीत. सर्वप्रकारची कामे आपण सहज पूर्ण करू शकतो. अशा प्रकारच्या कामातून आनंद तर मिळतोच पण मानसिक समाधान मिळते ते वेगळेच.

काव्यपरिचय

'दोन दिवस' ही कविता कवी नारायण सुर्वे यांनी लिहिली आहे. या कवितेतून दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दोन दिवस दुःखात गेले असे आपल्या जीवनाचे वास्तव चित्र रेखाटताना 'भाकरीचा चंद्र शोधण्यात जिंदगी बरबाद झाली' असे भीषण जीवनसत्य कवींनी मांडले आहे.

'Don Divas' is written by Narayan Surve. He has emphasised on the terrible truth of his life. He waited for two days. He grieved for two days. He spent his precious life to earn a living. He has realistically depicted the story of his life through this poem.

भावार्थ

दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दोन दुःखात गेले.

हिशोब करतो आहे किती राहिलेत डोईवर उन्हाळे

कवी नारायण सुर्वे यांचा एकंदरीत जीवन प्रवासच अत्यंत संघर्षमय व खडतर होता. आलेला रोजचा दिवस ते उद्याच्या आशावादावर जगत. म्हणून कवी म्हणतात माझ्या जीवनाचे दोन दिवस उद्या येणाऱ्या चांगल्या दिवसाची वाट पाहण्यात गेले आणि दोन दिवस आहे त्या दुःखात व्यतीत झाले. माझ्या जीवनाचे किती दिवस अजून शिल्लक आहेत याचाच मी हिशोब करतो आहे.

शेकडो वेळा चंद्र आला; तारे फुलले, रात्र धुंद झाली;

भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली.

जीवन जगत असताना अवती-भोवती अशा अनेक गोष्टी होत्या की त्या हव्या हव्याशा वाटत होत्या. पण जीवनाचे वास्तव इतके दाहक होते की त्या कधीच मिळू शकत नव्हत्या. त्यांच्या भुकेच्या तीव्र भावनेत आकाशाचा सुंदर चंद्र देखील त्यांना भाकरीसारखा दिसतो. म्हणूनच कवी म्हणतो की, मी चंद्राच्या सौंदर्याचा आस्वाद तर कधी घेऊ शकलो नाही; पण माझ्या पोटासाठी भाकरीचा चंद्र मिळवण्यातच माझे सगळे आयुष्य बरबाद (नष्ट) झाले.

हे हात माझे सर्वस्व; दारिद्र्याकडे गहाणच राहिले

कधी माना उंचावलेले, कधी कलम झालेले पाहिले

कवी म्हणतात, माझे हात माझे सर्वस्व आहेत. या हातांच्या साहाय्याने मी अनेक नवीन चांगल्या गोष्टी करू शकलो असतो; पण मी नेहमी या गरिबीतच अडकून राहिलो. रोजचे जीवन जगण्यासाठीच मी माझ्या हाताचा उपयोग केला. पण कधी-कधी दारिद्र्यात गुंतलेले हात मी मनात उंचावलेले पाहिले. म्हणजे नवीन काहीतरी करण्याची इच्छा माझ्या मनात निर्माण झाली; पण जसे सभोवतालची परिस्थिती किंवा वास्तवाची जाणीव

झाली की, असे वाटायचे की माझे हात जणू कोणीतरी छादून टाकले आहेत. माझ्या सगळ्या आशा, उमेदी संपून जातात.

हरघडी अश्रू वाळविले नाहीत; पण असेही क्षण आले

तेव्हा अश्रूच मित्र होऊन साहाय्यास धावून आले.

कवी नारायण सुर्वे यांना आपल्या जीवनात सतत हालअपेष्टा, अपमान, उपेक्षा यांचा सामना करावा लागला. परिस्थितीशी सतत संघर्ष करावा लागला. अशा या जीवनसंघर्षातून जात असताना कधी कधी त्यांना खूप रडावेसे वाटले पण त्यांनी आपले मन घट्ट केले. डोळ्यांतून अश्रू वाहू दिले नाही; पण कधी कधी असेही प्रसंग आले की, मनात दडवलेले दुःख, वेदना यांना मोकळी वाट करून देण्यासाठी अश्रूच मित्रासारखे मदतीला धावून आले. म्हणजेच काही प्रसंगी आपल्या मनातले दुःख इतरांपाशी व्यक्त न करता ते फक्त मनसोक्त रडले. रडल्यामुळे त्यांचे दुःख हलके झाले. त्यांच्या दुःखात त्यांना त्यांच्याच अश्रूंनी एखाद्या मित्राप्रमाणे साथ दिली.

दुनियेचा विचार हरघडी केला, अगा जगमय झालो

दुःख पेलावे कसे, पुन्हा जगावे कसे, याच शाळेत शिकलो

कवी नारायण सुर्वे जिथे राहत होते तिथे त्यांच्या आजुबाजूला सगळी गोरगरिबांचीच वस्ती होती. सगळ्यांचे जीवन हालअपेष्टांनी भरलेले होते. कवी नारायण सुर्वे यांना आजुबाजूच्या समाजबांधवांचे दुःख पाहवत नव्हते. स्वतः दुःखी-कष्टी असूनही त्यांनी नेहमी इतरांच्या दुःखाचा विचार केला. प्रत्येक क्षणी त्यांनी दुनियेचा विचार केला. मान-अपमान, बरे-वाईट, सुख-दुःख सगळं सगळं पचवून ते संपूर्ण जगाशी एकरूप झाले. जगातल्या अनेक बऱ्या-वाईट घटनांशी ते समरूप झाले. जगाच्या या शाळेत दुःख कसे सहन करावे, दुःखावर मात करून पुन्हा नव्या उमेदीने जीवनाला कसे सामोरे जावे. हसत हसत कसे जगावे ते याच जगाच्या शाळेने त्यांना शिकवले. म्हणजेच या जगानेच त्यांना दुःखही दिले आणि या जगानेच दुःख विसरून आनंदाने कसे जगावे हे देखील शिकवले.

झोतभट्टीत शेकावे पोलाद तसे आयुष्य छान शेकले

दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दोन दुःखात गेले.

कवी परळच्या चाळीत वाढले. कमालीचे दारिद्र्य, अपरंपार काबाडकष्ट आणि जगण्यासाठी केलेला संघर्ष यातून त्यांचे आयुष्य चांगलेच शेकून निघाले. म्हणून, कवी म्हणतो एखाद्या भट्टीत पोलाद जसे तापून निघते त्या प्रमाणे दुनियेच्या दाहक अनुभवातून माझे आयुष्यदेखील दुःख झेलून जगण्यास सिद्ध व समर्थ झाले आहे. माझे दोन दिवस जगण्याच्या नव्या उमेदीची वाट पाहण्यात गेले आणि दोन दिवस आहे त्या दुःखात गेले, जणू दुःख दुःखात विरून गेले.

शब्दार्थ

डोईवर	- डोक्यावर	- (on the head)
जिंदगी	- जीवन, आयुष्य	- (life)
बरबाद	- नष्ट	- (distroy)
हरघडी	- प्रत्येक वेळी	- (every time)
पेलावे	- झेलावे, सहन करावे	- (to bear)
आयुष्य	- जीवन	- (life)

साहाय्यास	- मदतीस	- (to help)
शेकडोवेळा	- अनेक वेळा	- (many times)
दारिद्र्य	- गरिबी	- (poverty)

टिपा

झोतभट्टी : लोहार, पोलाद किंवा लोखंड तप्त करण्यासाठी किंवा वितळण्यासाठी अत्यंत उष्ण अशा भट्टीचा वापर करतो त्याला झोतभट्टी असे म्हणतात.

वाक्प्रचार

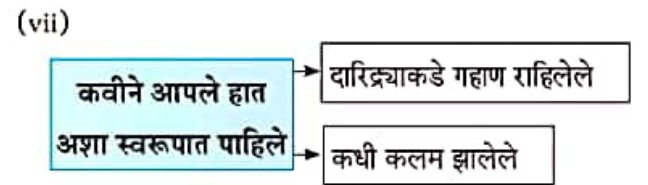
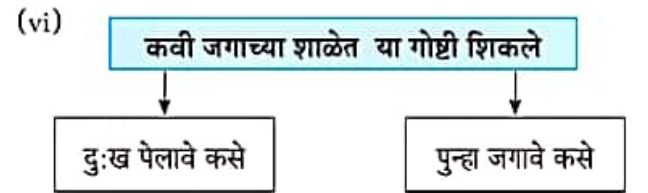
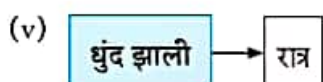
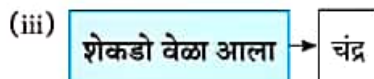
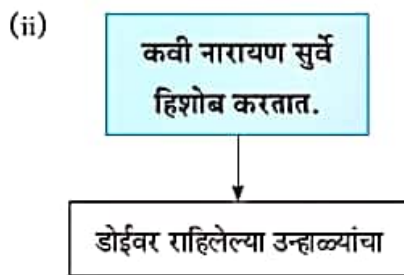
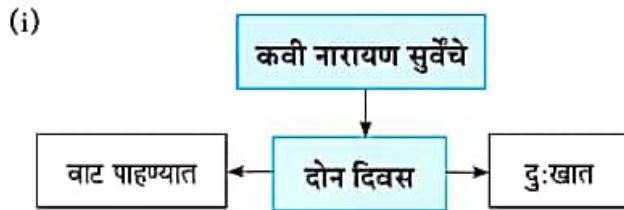
कलम होणे	- छटले जाणे
जिंदगी बरबाद होणे	- जीवन नष्ट होणे
साहाय्यास धावून येणे	- मदतीस येणे, मदत करणे
जगमग होणे	- जगात मिसळून जाणे, जगाशी एकरूप होणे.

MASTER KEY QUESTION SET - 5

१. पुढील पद्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा:

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृती : पूर्ण करा.

(२) उत्तरे लिहा.

(i) भाकरीचा चंद्र शोधण्यात बरबाद झालेली	-	कवीची जिंदगी
(ii) कवीचे सर्वस्व	-	कवीचे हात
(iii) कवीच्या मदतीसाठी धावून आलेला मित्र	-	अश्रू
(iv) झोतभट्टीत शेकावे पोलाद तसे शेकले	-	कवीचे आयुष्य

(३) योग्य पर्याय निवडून विधान पूर्ण करा.

(i) कवीने याचा विचार हरघडी केला.....
(अ) भाकरीचा (आ) दुःखाचा (इ) जीवनाचा (ई) दुनियेचा

उत्तर: दुनियेचा

कविता १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १७

५. दोन दिवस

दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दोन दुःखात गेले.
हिशोब करतो आहे किती राहिलेत डोईवर उन्हाळे
शेकडो वेळा चंद्र आला; तारे फुलले, रात्र धुंद झाली;
भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली.

हे हात माझे सर्वस्व; दारिद्र्याकडे गहाणच राहिले
कधी मनात उंचावलेले, की कलम झालेले पाहिले
हरघडी अश्रू वाळविले नाहीत; पण असेही क्षण आले
तेव्हा अश्रूच मित्र होऊन साहाय्यास धावून आले.

दुनियेचा विचार हरघडी केला, अगा जगमय झालो
दुःख पेलावे कसे, पुन्हा जगावे कसे, याच शाळेत शिकलो
झोतभट्टीत शेकावे पोलाद तसे आयुष्य छान शेकले
दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दुःख दुःखात गेले.

कृती २ : आकलन कृती

(१) खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) साहाय्यास धावून येणारे कवीचे मित्र कोण ?

उत्तरे: साहाय्यास धावून येणारे कवीचे मित्र म्हणजे कवीचे अश्रू होय.

(ii) कवीने चंद्राला कोणाची उपमा दिली आहे ?

उत्तरे: कवीने चंद्राला 'भाकरीची' उपमा दिली आहे.

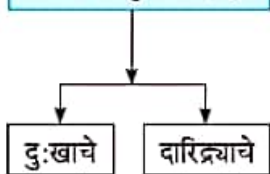
(२) योग्य जोड्या जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	कवी मोजत असलेले	(अ)	पोलाद
(ii)	कवीची शाळा	(ब)	जीवनाचे दिवस
(iii)	कवीचे सर्वस्व	(क)	संपूर्ण जग
(iv)	झोतभट्टी	(ड)	कवीचे हात

उत्तरे: (i - ब), (ii - क), (iii - ड), (iv - अ)

(३) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i) कवीचे आयुष्य असे होते

(ii) दुनियेचा विचार करण्याचा परिणाम → कवी जगमय झाला

(४) 'दुनियेचा' असे उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा.

उत्तरे: कवीने हरघडी कोणाचा विचार केला ?

(५) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) करतो आहे किती राहिलेत डोईवर उन्हाळे.

(हिशोब, गणित, मोजत, जमा)

(ii) झोतभट्टीत शेकावे तसे आयुष्य छान शेकले

(सोने, चांदी, पोलाद, लोखंड)

उत्तरे: (i) हिशोब (ii) पोलाद

कृती ३ : काव्यसौंदर्य

* (१) दुःख पेलावे आणि पुन्हा जगावे, या वाक्यातील तुम्हांला जाणवलेला विचार तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.

उत्तर: कवी नारायण सुर्वे यांच्या जीवनसंघर्षाचे वर्णन दोन दिवस या कवितेतून केले आहे. कवी म्हणतो की जीवनातल्या दुःखाला न धाबरता न डगमगता सामोरे जावे. कारण दुःख माणसाला खूप काही शिकवून जाते. दुःखावर मात करत असतांना आपल्यातल्या अनेक क्षमतांची अनुभूती येऊन परिस्थितीवर मात करणे, समायोजन करणे, नवीन पर्याय शोधणे या अनेक बाबीतून दुःख पेलाण्याची ताकद माणसात निर्माण होते. म्हणून कवी म्हणतो. जीवनातल्या दुःखाने निराश, हताश न होता सामर्थ्याने विपरित परिस्थितीला सामोरे जावे आणि जीवनात पुन्हा ताकदीने उभे रहावे. हेच जीवनचे खरे सत्य आहे.

(२) 'झोतभट्टीत शेकावे पोलाद तसे आयुष्य छान शेकले' वरील ओळीतून कवी नारायण सुर्वे यांना काय सांगावचे आहे ते तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: गरिबीत जीवन जगत असलेले नारायण सुर्वे जगाच्या प्रचंड मोठ्या शाळेत शिकत होते. रोजचे नव-नवे दाहक अनुभव, अपमान, उपेक्षा, भूकेचा संघर्ष, कधी प्रेमाचा ओलावा तर कधी तिरस्काराचा फटकारा सहन करत होते. या रोजच्या अनुभवातून ते खूप काही शिकत होते. धडपडत होते, निराश होत होते, पण जगणं निरंतर सुरू होतं. त्यांच्या भोवतीच जग म्हणजे त्यांच्यासाठी एखाद्या मोठ्या प्रचंड तप्त भट्टीसारखं होतं. जसं भट्टीत पोलाद तप्त होत आणि मजबूत होऊन बाहेर पडतं. अगदी त्याचप्रमाणे कवी नारायण सुर्वे दुःख, दारिद्र्याशी सामना करत जीवन जगण्यासाठी नव्या उमेदीने तयार होत.

* (३) कवितेत व्यक्त झालेल्या कष्टकऱ्यांच्या जीवनाविषयी तुमच्या भावना लिहा.

उत्तर: 'दोन दिवस' या नारायण सुर्वे यांच्या कवितेवरून विविध सेवा क्षेत्रात काम करणाऱ्या अनेक कष्टकऱ्यांचे जीवनचित्र समोर उभे राहते. अनेक ठिकाणी, अनेक प्रकारचे कष्ट आणि अत्यंत श्रमाचे काम करणारे कष्टकरी आपण पाहतो. ऊन, वारा, पाऊस अशा सगळ्या गोष्टी अंगावर झेलून ते सदैव श्रम करत असतात.

जीवनासाठी लागणाऱ्या आवश्यक गोष्टी त्यांना उपलब्ध करून दिलेल्या नसतात. जीवनाची हमी नसते. अत्यंत कमी वेतनावर ते प्रचंड मेहनतीचे काम करत असतात. त्यांना जीवन जगणे खूप कठीण जाते. रोज काम मिळण्याची शाश्वती नसते. अशाप्रकारे आपल्या देशात कष्टकऱ्यांचे जीवन अत्यंत कठीण आहे.

* (४) 'कवितेत व्यक्त झालेले जीवनसत्य', याबाबत तुमचे विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: माणसाच्या जीवनात सुख आणि दुःख या दोन गोष्टी सदैव असतात. कधी सुखाचे दिवस असतात, तर कधी दुःखाचे. असे असले तरी कोणताही काळ हा कायम राहत नाही. दुःखातून माणूस अनेक गोष्टी शिकतो व उद्याच्या चांगल्या दिवसाची अपेक्षा करत जगत राहतो. माणसाने कवी सारखं आशावादी राहिलं पाहिजे. दुःखातही सुख येईल अशी आशा बाळगली पाहिजे, म्हणजे जगणं सोपं होतं.

(५) खालील काव्यपंक्तींचे रसग्रहण करा.

(i) दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दोन दुःखात गेले
हिशोब करतो आहे किती राहिलेत डोईवर उन्हाळे.

'दोन दिवस' या कवितेत कवी नारायण सुर्वे यांनी जीवनाचे वास्तव चित्र रेखाटताना 'भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली' असे भीषण जीवनसत्य मांडले आहे.

नारायण सुर्वे यांनी वरील दोन ओळीतून आपल्या जीवनाचा आलेख अगदी साध्या सोप्या भाषेत मांडला आहे. जीवन जगण्याच्या संघर्षात अडकलेल्या प्रत्येक साधारण माणसाच्या मनोव्यवस्थेचे ते प्रतिनिधीत्व आपल्या कवितेतून करतात.

रोज तेच दुःख, रोज नवी समस्या, रोजची तीच निराशा, रोजचा तोच संघर्ष पण जीवन जगण्याचा कविचा आशावाद प्रचंड आहे. दोन चांगल्या दिवसाची ते वाट पाहतात. आयुष्याचे दिवस किती शिल्लक राहिलेत याचा हिशोब करतात.

नारायण सुर्वेनी जे आहे, जसं आहे ते अगदी ठामपणे स्पष्टपणे कोणत्याही प्रतिकांचा वापर न करता, आपल्या जीवनाचा हिशोब वरील ओळीतून मांडला आहे. रोजच पोटासाठी करावी लागणारी नित्याची लढाई त्यांच्या जीवनाचा अविभाज्य भाग बनलेली होती. परंतु हे वास्तव स्वीकारून ते आशावादी दृष्टीकोन ठेवतात.

(ii) शेकडो वेळा चंद्र आला; तारे फुलले, रात्र धुंद झाली;
भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली.

'दोन दिवस' या कवितेत कवी नारायण सुर्वे यांनी जीवनाचे वास्तव चित्र रेखाटताना 'भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली' असे भीषण जीवनसत्य मांडले आहे.

कवीने अत्यंत साधेपणाने आपल्या जीवनाचे सत्य वरील ओळीतून व्यक्त केले आहे. खरं तर चंद्र, चांदणे एखाद्या कविसाठी सृजनशिलतेची प्रतिकं, पण नारायण सुर्वेनी हीच प्रतिकं आपल्या वास्तवाशी जोडली. भाकरीचा चंद्र शोधण्यात जिंदगी बरबाद झाली.

किती दाहक सत्य पण नारायण सुर्वेनी कोणत्याही भावनेचा अतिरेक न करता अत्यंत संयमी शब्दात ते आपल्यासमोर मांडले आहे.

भाकरीचा चंद्र शोधण्यात ज्यांची जिंदगी बरबाद होते; त्या सगळ्या सामान्य, कष्टकऱ्यांचा सौशिकपणा, त्यांचा संयम, शब्दांवर कोणताही साज न चढवता सहजपणे वाचकांसमोर मांडला आहे.

(iii) हे हात माझे सर्वस्व; दारिद्र्याकडे गहाणच राहिले
कधी माना उंचावलेले कलम झालेले पाहिजे.

'दोन दिवस' या कवितेत कवी नारायण सुर्वे यांनी जीवनाचे वास्तव चित्र रेखाटताना 'भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली' असे भीषण जीवनसत्य मांडले आहे.

आपल्या वेदनेचे सशक्त प्रकटन कवीने वरील दोन ओळीतून केलेले दिसून येते. आपल्यातल्या भावनांचे झालेले दमन, जीवनातल्या सगळ्या आशा, उमेदी या दारिद्र्याने कशा जखडल्या गेल्या आणि नष्ट झाल्या या दाहक वेदनेचा भाव कवीने कोणत्याही प्रकारची चीड, संताप, किंवा आक्रस्ताळेपणाने न मांडता आपल्या वेदनेला अत्यंत संयमी आणि सुयोग्य प्रतिकांचा वापर करून मांडले आहे.

सर्वस्व असलेले हात - कवीचा आत्मा, कवीचे संपूर्ण अस्तित्व दारिद्र्य जीवनाचे दाहक वास्तव.

माना उंचावलेले हात - उमेदीने, आशेने उंचावलेले हात.

कलम झालेले हात - जीवनाच्या दाहक वास्तवाने निराशेने खाली झुकलेले हात.

वरील ओळीतून कवीची तडफड, दुःखाची आणि वेदनेची धग अंतर्मुख करून जाते.

(iv) हरघडी अश्रू वाळविले नाहीत; पण असेही क्षण आले
तेव्हा अश्रूच मित्र होवून सहाय्यास धावून आले.

'दोन दिवस' या कवितेत कवी नारायण सुर्वे यांनी जीवनाचे वास्तव चित्र रेखाटताना 'भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली' असे भीषण जीवनसत्य मांडले आहे.

सुर्वेची कविता ही काल्पनिक सृजनातून आली नसून ती जीवनाच्या दाहकतेतून आलेली आहे. दुःखाच्या जिवंत जाणिवेतून निर्माण झालेला तो हुंकार आहे. त्यांच्या काळजातील वेदनेचा तो आर्त स्वर त्यांनी वरील ओळीत नेमक्या शब्दांत मांडला आहे. प्रत्येक वेळी त्यांनी दुःख अश्रू रुपाने गाळले नाही; पण क्षणाक्षणाला ते गिळले. संघर्षाला सामोरे जाण्यासाठी सिद्ध झाले. पण कधीकधी वेदनाच त्यांच्या सोबती झाल्या. डोळ्यांतून पाझरल्या. आपल्या अश्रूंना, दुःखाला मित्र मानणारा हा कवी नक्कीच वेगळा आहे. फारसे शिक्षण न घेतलेले नारायण सुर्वे यांनी सामान्य माणसाच्या दुःखाला, संवेदनेला, सामान्य शब्दांचा वापर करून, आपल्या कवितेला एका विशिष्ट उंचीवर नेऊन ठेवलं आहे.

(v) दुनियाचा विचार हरघडी केला; असा जगमय झालो

दुःख पेलावे कसे, पुन्हा जगावे कसे, याच शाळेत शिकलो

'दोन दिवस' या कवितेत कवी नारायण सुर्वे यांनी जीवनाचे वास्तव चित्र रेखाटताना 'भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद

झाली' असे भीषण जीवनसत्य मांडले आहे.

आपल्या व्यथा आणि वेदना मांडत असताना ते कोणाला दोष देत नाही. अगदी शांतपणे ते आपल्या जगण्याचा विचार करताना दिसतात आणि हा विचार करताना ते आपल्या सभोवतालच्या जगात सहज सामावून जातात. दुःखितांच्या शोषितांच्या जीवनाचा एक भाग होऊन जातात. दुःखाची अपमानाची झळ सोसून ताठ मानेने व खंबीरपणे पाय रोवून उभे राहून जीवन कसे जगावे हे याच शाळेत ते शिकले. आपल्या अनुभवाचे सशक्त अन् जिवंत प्रकटन या दोन ओळींतून केलेले दिसून येते. साधे शब्द, सोपी भाषा; पण सशक्त विचार, सत्य कथन, गद्य-पद्य अशा अंगाने जाणारी सुर्वेची कविता आहे.

(vi) झोतभट्टीत शेकावे पोलाद तसे आयुष्य छान शेकले

दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दोन दुःखात गेले.

'दोन दिवस' या कवितेत कवी नारायण सुर्वे यांनी जीवनाचे वास्तव चित्र रेखाटताना 'भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली' असे भीषण जीवनसत्य मांडले आहे.

आपल्या आयुष्याच्या संघर्षमय जीवनाचे वर्णन करण्यासाठी कवीने झोतभट्टी आणि पोलाद या दोन प्रतिमांचा खूप छान उपयोग वरील दोन ओळीत केलेला दिसून येतो. संघर्षाच्या भट्टीत आयुष्याचे पोलाद प्रदीप्त करावे लागते, हे सर्व करताना कित्येक ऋतू आले आणि गेले. पण जीवनाच्या या ओढाताणीत कशाचीच जाणीव झाली नाही. अर्धे दिवस काहीतरी बदल होईल, जीवनात थोडा तरी दिलासा मिळेल, याची वाट पाहण्यात गेले आणि काही दिवस माझं आहे त्या दुःखातच गेले. कवीचे संवेदनशील मन मारले गेले. त्यांच्यातल्या गोष्टींना चालना मिळाली नाही ही वेदना आणि खंत वरील ओळीतून व्यक्त होताना दिसते.

स्वाध्याय कृती

* (१) कृती पूर्ण करा.

(i) 'रोजची भूक भागविण्यासाठी कवीला कराव्या लागणाऱ्या कष्टांमुळे आयुष्याचे दिवस वाया गेलेत' या आशयाची ओळ शोधा.

उत्तर: 'भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली'.

(ii) कवीचा प्रयत्नवाद आणि आशावाद दाखवणारी ओळ लिहा.

उत्तर: 'दुःख पेलावे कसे, पुन्हा जगावे कसे, याच शाळेत शिकलो'

* (२) एका शब्दांत उत्तर लिहा.

(i) कवींची सर्वस्व असलेली गोष्ट -

हात

(ii) कवीचा जवळचा मित्र -

अश्रू

* (३) खालील शब्दसमूहांचा तुम्हाला कळलेला अर्थ लिहा.

(i) माना उंचावलेले हात - आशावादाने उभारलेले हात.

(ii) कलम केलेले हात - निराशेने खाली झुकलेले हात.

(iii) दारिद्र्याकडे गहाण पडलेले हात - हतबल झालेले हात.

* (४) काव्यसौंदर्य

(i) खालील ओळींचे रसग्रहण करा.

दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दोन दुःखात गेले.

हिशोब करतो आहे किती राहिलेत डोईवर उन्हाळे

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' (५) मधील काव्यपंक्ती (i) चे रसग्रहण पहा.)

(ii) दुःख पेलावे आणि पुन्हा जगावे, या वाक्यातील तुम्हांला जाणवलेला विचार तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (१) चे उत्तर पहा.)

(iii) कवितेत व्यक्त झालेल्या कष्टकऱ्यांच्या जीवनाविषयी तुमच्या भावना लिहा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (३) चे उत्तर पहा.)

(iv) 'कवितेत व्यक्त झालेले जीवनसत्य', याबाबत तुमचे विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (४) चे उत्तर पहा.)

पाठपरिचय

'चुडीवाला' या पाठातून लेखिका जयश्री रुईकर यांनी कुष्ठरोग्यांची वसाहत निर्माण करणारे डॉ. शिवाजीराव उर्फ दाजीसाहेब पटवर्धन यांच्या अमरावती येथील तपोवनामध्ये संक्रांत आणि जेष्ठ पौर्णिमेला कुष्ठरोगी स्त्रिया आणि मुलींना बांगड्या भरणान्या अब्दुलच्या संवेदनशील वृत्तीचे वर्णन केले आहे. समाजऋण या मूल्याबरोबरच माणुसकीचे दर्शनही लेखिकेने घडवले आहे.

'Chudiwala' is written by Jayshree Ruikar. She has beautifully portrayed the sensitivity of Abdul, who gives bangles to the girls and ladies of Tapovan at Amravati, which was established by Dr. Shivajirao (Shree Dajisaheb Patwardhan) especially for lepers. Ruikar has depicted the values of humanity and one's duties towards society.

शब्दार्थ

उजळणी	- सराव, शिकलेल्या भागाचा पुन्हा अभ्यास	- (revision)
चुडीवाला	- बांगडीवाला	- (bangle seller)
कुष्ठरोग	- महारोग	- (leprosy)
वसाहत	- वसतिस्थान	- (colony)
प्रस्ताव	- ठराव	- (proposal)
संवेदनशील	- भावनाशील	- (sensitive)
वृत्ती	- स्वभाव	- (nature)
पर्वणीच	- सणाचा दिवस	- (a festival)
उतारू	- प्रवासी	- (passengers)
क्रोध	- राग	- (anger)
चौथरा	- दगडी ओटा	
कीव	- करुणा	- (mercy, pity)
मेघरहित	- ढग नसलेले	- (without clouds)
उसवलेला	- शिवण सैल झालेला किंवा फाटलेला	
जीवनेच्छा	- जीवनातील इच्छा	
हवेचा झोत	- वाऱ्याची लाट	- (a wave of air)
कमान	- महिरप	- (decorative half circle)
दिव्य	- कसोटीचा प्रसंग / कठोर परीक्षा	- (an ordeal)
चैतन्य	- जिवंतपणा	- (liveliness)
देवदूत	- देवाचा निरोप्या	- (god's messenger)
विलक्षण	- वेगळे	- (uncommon)
समाधान	- मनाचा संतोष, तृप्ती	- (satisfaction)
सत्कार	- आदर	- (hospitality, respect)
संकोच	- लाजणे	- (to feel shy)

सडसडीत	- उंच देखणा	- (tall, slim and comely)
देहयष्टी	- शरीराची ठेवण	- (body structure)
तेजःपुंज	- तेजस्वी	- (lustrous / brilliant)
गौरवर्ण	- गौरा रंग	- (fair)
ऐट	- रुबाव / दिमाख	
खार	- एक चपळ प्राणी	- (a squirrel)
आश्वासन	- वचन/हमी	- (promise)
मोबदला	- केलेल्या कामाचे वेतन	- (remuneration for the work done)
अनमोल	- मौल्यवान, ज्याचे मूल्य होऊ शकत नाही असे	- (priceless)

टिपा

अमरावती	- महाराष्ट्रातील ६ व्या क्रमांकाचे दाट लोकवस्तीचे शहर.
तपोवन	- थोर समाजसेवक व स्वातंत्र्यसैनिक डॉ. शिवाजीराव पटवर्धन यांनी १९५० मध्ये तपोवन निर्माण केले. समाजाने बाजूला सारलेल्या कुष्ठरोग्यांच्या उपचार व आश्रयाचा आधार म्हणजे तपोवन. या तपोवनातून अनेक कुष्ठरोग्यांना आपल्या जीवनाची दिशा मिळाली.
सेतूबंधन	- रामायणाच्या युद्धप्रसंगी लंकेला जाण्यासाठी रामाला समुद्रावर सेतू (पूल) बांधावा लागला. सगळ्यांनी आपापल्या परीने मदत केली. छोटीशी दिसणारी खार पण त्यावेळी आपल्या तोंडात छोटे-छोटे दगड पुलासाठी रचत होती. सगळ्यांच्या मदतीने हा सेतू तयार झाला.
आकाश मेघरहित निळ्या नितळाईने नटले होते -	- आकाशात एकही ढग नव्हता. आकाश अगदी

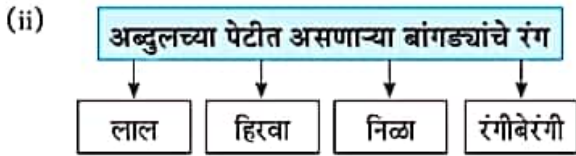
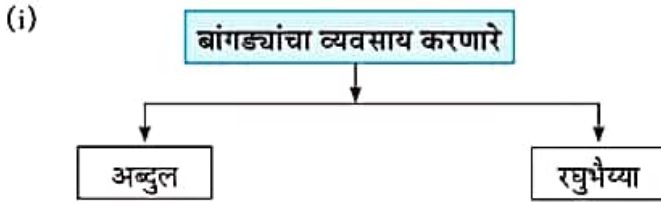
<p>स्वच्छ निरभ्र होते. त्याचा मूळचा निळा रंग उदून दिसत होता. सर्वत्र पसरलेल्या निळ्या रंगामुळे आकाश खूप सुंदर दिसत होते.</p> <p>कमान - महिरपकोणत्याही रचनेच्या वरच्या बाजूला अर्धवर्तुळाकृती आकार असलेला त्याला कमान असे म्हणतात.</p> <p>संक्रांत - मकर संक्रांती दरवर्षी जानेवारी (पौष) महिन्यात येणारा सण.</p>	<p>गलका करणे - सगळ्यांनी एकत्र आवाज करणे</p> <p>कला साधणे - एखादी गोष्ट सहज साध्य करणे</p> <p>संकोच वाटणे - लाज वाटणे</p> <p>डोळे लावून बसणे - वाट बघणे</p> <p>आनंदाचा वर्षाव करणे - आनंद देणे</p> <p>भारावून जाणे - भावविवश होणे</p> <p>आयुष्याचे मोल देणे - जीवन खर्ची घालणे</p> <p>हळवे होणे - भावूक होणे</p> <p>मनोमन सुखावणे - मनाला समाधान मिळणे</p>
<p>वाक्प्रचार</p> <p>घोडदौड करणे - वाटचाल करणे</p>	

MASTER KEY QUESTION SET - 6

१. पुढील उतारा वाचून दिलेल्या सूचनांनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

(२) कारणे लिहा.

(i) स्वेटरमधून अब्दुलला चांगलीच थंडी जाणवत होती कारण ...

उत्तर: स्वेटरमधून अब्दुलला चांगलीच थंडी जाणवत होती कारण अब्दुलचे स्वेटर अनेक ठिकाणी उसवले होते.

(ii) लहान लहान मुलींनी एकदम गलका करायला सुरुवात केली कारण ...

उत्तर: लहान लहान मुलींनी एकदम गलका करायला सुरुवात केली कारण अब्दुल त्यांच्यासाठी रंगीबेरंगी बांगड्या घेऊन आला होता.

(३) उतान्यानुसार घटनांचा क्रम लावा.

(i) बांगड्यांची पेटी आणि पिशवी सांभाळत अब्दुल बसमध्ये चढला.

(ii) अब्दुल खिडकीजवळ बसला.

(iii) पेटी अलगद उचलून त्याने आपल्या मांडीवर ठेवली.

(iv) अब्दुल बसस्टॉपवर आला.

उत्तर: (i) अब्दुल बसस्टॉपवर आला.

(ii) बांगड्यांची पेटी आणि पिशवी सांभाळत अब्दुल बसमध्ये चढला.

(iii) अब्दुल खिडकीजवळ बसला.

(iv) पेटी अलगद उचलून त्याने आपल्या मांडीवर ठेवली.

(४) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) अब्दुलचे दुकान बंद असल्याने कोणाचा धंदा तेजीत चालणार होता ?

उत्तर: अब्दुलचे दुकान बंद असल्याने रघुभैयाचा धंदा तेजीत चालणार होता.

(ii) कोणाच्या डोळ्यांतला क्रोध अब्दुलच्या परिचयाचा होता ?

उत्तर: शनूच्या डोळ्यांतला क्रोध अब्दुलच्या परिचयाचा होता.

(iii) लहान लहान मुलींनी कोणाभोवती एकदम गलका करायला सुरुवात केली ?

उत्तर: लहान लहान मुलींनी अब्दुलभोवती गलका करायला सुरुवात केली.

(iv) बस कोणत्या ठिकाणी रिकामी झाली ?

उत्तर: बस जिल्हाधिकारी कचेरीजवळ रिकामी झाली.

(v) अब्दुलने मफलर कानाला घट्ट का लपेटून घेतला ?

उत्तर: बस सुरू होताच थंडगार वाऱ्याचा झोत अब्दुलला त्रासदायक वादू लागला होता. म्हणून अब्दुलने मफलर कानाला घट्ट लपेटून घेतला.

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १९

६. चुडीवाला

“अब्बाजान, आज मत जाओ ना तपोवनको.”

“क्यूं बेटे ?”

“जाने दे, जाने दे अन्वर. काही बोलून फायदा आहे का ?

आजचा दिवस म्हणजे तर त्यांच्यासाठी पर्वणीच ! एवढं काय आहे त्या

तपोवनात कोण जाणे." अब्दुलची बायको शन्नू नाराजीच्या सुरात आपल्या मुलाची समजूत काढत म्हणाली, "मी लवकर येईन बेटा." आपल्या वडिलांचे हे बोलणे ऐकून अन्वर खेळायला निघून गेला.

"आज सक्रांत. त्यात मंगळवार. कितीतरी बायका बांगड्या भरायला आणि देवीच्या दर्शनाला येतील आणि आपलं दुकान बंद. रघुभैयाचा धंदा तेजीत चालणार आज आणि उद्या लगेच नवीन वस्तू येईल रघुभैयाच्या घरात आणि तुम्ही? तुम्ही जाऊन बसा त्या तपोवनात."

"शन्नू, चूप बैठ अभी."

एका हातात बांगड्यांची पेटी आणि एका हातात पिशवी घेऊन अब्दुलने पायांत चपला सरकवल्या. "हे बघा, रस्त्यानं कोणी भेटलं तर सांगू नका तपोवनात जातो म्हणून. धंद्यावर परिणाम होतो त्याचा. समजलं?"

अब्दुलने एकवार तिच्याकडे बघितले. तिच्या डोळ्यांतला क्रोध त्याच्या परिचयाचा होता; पण तिच्याकडे बघून आज त्याला तिचा राग आला नाही, तर कीव आली.

अब्दुल बसस्टॉपवर आला. अनेक ठिकाणी उसवलेल्या स्वेटरमधून थंडी चांगलीच जाणवत होती. बस आली. बांगड्यांची पेटी आणि पिशवी सांभाळत अब्दुल बसमध्ये चढला. अगदी खिडकी जवळ बसला. पेटी अलगद उचलून त्याने आपल्या मांडीवर ठेवली. गर्दीत कुणाचा धक्का लागला तर...? लाल, हिरव्या, निळ्या रंगीबेरंगी बांगड्यांकडे मोठ्या कौतुकाने त्याने बघितले. बस सुरू होताच थंडगार वाऱ्याचा झोत अधिकच त्रासदायक वाटू लागला. अब्दुलने मफलर कानाला घट्ट लपेटून घेतला. जिल्हाधिकारी कचेरीजवळ पाऊण बस रिकामी झाली. तपोवनाकडे कोण जातोय कशाला? जेमतेम पाच-सहाच उतारू राहिले बसमध्ये. तपोवनाच्या त्या गोलाकार कमानीकडे अब्दुलचे लक्ष गेले. गेल्या सहा महिन्यांत केवढी फुलली आहे तिच्यावरती वेल. मागे आलो तेव्हा जेमतेम हातभर होती. अब्दुल गेटजवळ आला आणि लहान लहान मुलींनी एकदम गलका करायला सुरुवात केली.

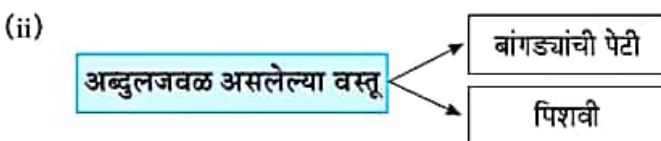
कृती २ : आकलन कृती

(१) उत्तरे लिहा.

(i) अब्दुलचा व्यवसाय → बांगड्या विकण्याचा

(ii) अब्दुल या ठिकाणी गेला → तपोवन

(२) आकृतीबंध पूर्ण करा.

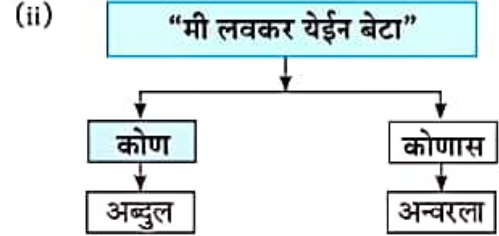
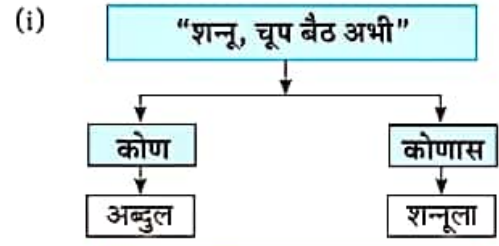

(३) खालील शब्दांना मराठी शब्द सूचवा

(i) बसस्टॉप (Bus Stop) - गाडीचा थांबा

(ii) गेट (Gate) - प्रवेशद्वार

(४) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

(५) चूक की बरोबर ते लिहा.

- (i) शांतिवनाच्या त्या गोलाकार कमानीकडे अब्दुलचे लक्ष गेले.
 (ii) सक्रांत असल्याने अब्दुलचा धंदा तेजीत चालला होता.
 (iii) बांगड्यांची पेटी आणि पिशवी सांभाळत अब्दुल बसमध्ये चढला.
 (iv) थंडगार वाऱ्याचा झोत अधिकच मजेदार वाटू लागला.

उत्तर: (i) चूक (ii) चूक (iii) बरोबर (iv) चूक

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दांचे अव्यय ओळखून प्रकार लिहा.

(i) अब्दुल खिडकीजवळ बसला.

उत्तर: अव्यय - जवळ

प्रकार - शब्दयोगी अव्यय

(ii) अब्दुल बसमध्ये चढला आणि बस सुरू झाली.

उत्तर: अव्यय - आणि

प्रकार - उभयान्वयी अव्यय

(२) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) प्रवासी - (ii) दिन -

(iii) लता - (iv) राग -

उत्तर: (i) पर्यटक (ii) दिवस (iii) वेल (iv) क्रोध

(३) विरुद्धार्थीचे शब्द लिहा.

(i) भरलेली × (ii) सैल ×

(iii) शांतता × (iv) कोमेजली ×

उत्तर: (i) रिकामी (ii) घट्ट (iii) गलका (iv) फुलली

(४) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दांचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.

(i) रंगीबेरंगी बांगड्याकडे मोठ्या कौतुकाने त्याने बघितले.

उत्तर: रंगीबेरंगी बांगड्याकडे मोठ्या कौतुकाने तिने बघितले.

(ii) लहान लहान मुलींनी एकदम गलका सुरू केला.

उत्तर: लहान लहान मुलांनी एकदम गलका सुरू केला.

(५) विशेषण आणि विशेष्य यांच्या जोड्या लावा.

उत्तरे:	विशेषण	विशेष्य
	थंडगार	वारा
	रंगीबेरंगी	बांगड्या
	गोलाकार	कमान
	लहान	मुली

(६) खालील वाक्ये लेखननियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) अब्दुलने एकवार तीच्याकडे बघितले.

उत्तर: अब्दुलने एकवार तिच्याकडे बघितले.

(ii) तिच्या डोळ्यांतला कोध त्याच्या परिचयाचा होता.

उत्तर: तिच्या डोळ्यांतला क्रोध त्याच्या परिचयाचा होता.

कृती ४ : स्वमत

(१) अब्दुलबद्दल माहिती लिहा.

उत्तर: अब्दुलचा बांगड्या विकण्याचा व्यवसाय होता. अब्दुलचा व्यवसाय जेमतेमच चालत असावा असे वाटते. कारण त्याच्या अंगावरचा स्वेटर अनेक ठिकाणी उसवलेला होता. थंडी वान्याची पर्वा न करता तो आपली बांगड्यांची पेटी आणि पिशवी घेऊन तपोवनातल्या मुलींना बांगड्या भरण्यासाठी निघाला होता. यावरून असे दिसते अब्दुल हा अत्यंत करूणाशील व दयाशील वृत्तीचा, समाजाचे मूल्य जपणारा होता.

(२) तपोवनाकडे येताना व आल्यावर अब्दुलने कोणत्या गोष्टी अनुभवल्या ते तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: जिल्हाधिकारी कचेरीजवळ येताच बहुतेक सगळीच बस रिकामी झाली. तपोवनाकडे जाणारे कोणीही प्रवासी नव्हते. तपोवनात आल्यावर त्याचे लक्ष कमानाकडे गेले. जेमतेम हातभर असलेली वेल आता खूप फुलली होती. अब्दुलला गेटजवळ बघताच तपोवनातील सगळ्या मुलींनी एकदम गलका करायला सुरुवात केली.

(३) "रस्त्यांनं कोणी भेटलं तर सांगू नका तपोवनात जातो म्हणून" शन्नोच्या या विधानामागचे कारण तुमच्या शब्दात लिहा.

उत्तर: अब्दुल तपोवनात दर संक्रांतीला जात असे. तपोवन हे

कुष्ठरोगी लोकांचे आश्रयस्थान होते. तेथील कुष्ठरोगाने पिडीत स्त्रियांना बांगड्या भरायला अब्दुल जातो, हे जर कुणाला कळले तर इतर स्त्रिया बांगड्या भरण्यासाठी अब्दुलकडे येणार नाहीत व त्याचा परिणाम व्यवसायावर होईल, अशी धास्ती शन्नोला वाटत होती. म्हणून वरील विधान अब्दुलला उद्देशून तिने म्हटले आहे.

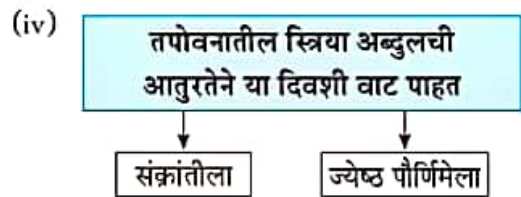
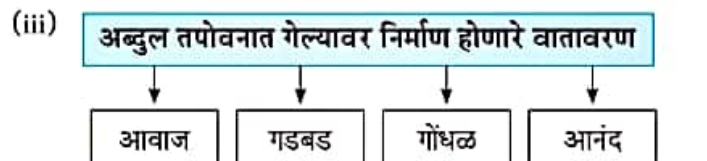
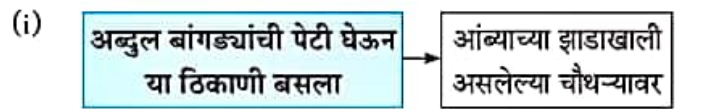
* (४) शन्नूच्या वागण्यामागील तिचा विचार काय असावा, याविषयी तुमचे मत लिहा.

उत्तर: इतर चार-चौघीसारखी शन्नो गृहिणी होती. आपला प्रपंच नीट चालावा, अब्दुलचा व्यवसाय वाढावा, इतरांप्रमाणे आपल्या घरातही दोन चांगल्या वस्तू असाव्यात अशी तिची अपेक्षा होती. म्हणून तपोवनात कुष्ठरोगी स्त्रियांना बांगड्या भरण्यासाठी जाणाऱ्या अब्दुलचा ती राग करत असे. तपोवनातील कुष्ठरोगाने पिडीत स्त्रियांना अब्दुल बांगड्या भरायला जातो हे जर कुणाला कळले तर इतर स्त्रिया बांगड्या भरण्यासाठी अब्दुलकडे येणार नाहीत व त्यांचा परिणाम व्यवसायावर होईल, अशी धास्ती शन्नोला वाटत होती म्हणून अब्दुल तपोवनात जातो हे कोणाला कळू नये यासाठी तिची धडपड सुरू असे. अत्यंत साध्या अपेक्षा असणारी ती सामान्य गृहिणी होती. अब्दुलची उदात्त वृत्ती, परोपकार, सेवाभाव यातलं तिला काही कळत नव्हते.

२. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) तपोवनातील स्त्रियांना अब्दुल कोणासारखा वाटे ?

उत्तर: तपोवनातील स्त्रियांना अब्दुल देवदूतासारखा वाटे.

(ii) अब्दुलला कोणती कला साधली होती ?

उत्तर: तपोवनातील स्त्रियांना बांगड्या भरण्याची कला अब्दुलला साधली होती.

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) आंब्याच्या झाडाखाली असलेल्या अब्दुल बसला.
(चबुतऱ्यावर, चौथऱ्यावर, दगडावर, पारावर)

(ii) सान्या तो एक आनंदाचा आणि चैतऱ्याचा दिवस!
(मधुबनासाठी, शांतिवनासाठी, तपोवनासाठी, तेजोवनासाठी)

(iii) प्रत्येकीला बांगड्या भरायच्या होत्या.
(प्रथम, आधी, रंगीबेरंगी, आवडीच्या)

उत्तर: (i) चौथऱ्यावर (ii) तपोवनासाठी (iii) प्रथम

उत्तरा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १९ - २०

६. चुडीवाला

“चुडीवाऱ्जला आऱऱऱला, चुडीऱऱऱवाला आला,”

आंब्याच्या झाडाखाली असलेल्या चौथऱ्यावर

अब्दुल बसला आणि क्षणातच सारा कामधंदा सोडून स्त्रियांची गर्दी अब्दुलच्या आजूबाजूला जमली. “त्या लाल रंगाच्या मला... त्या हिरव्या मला... चुडीवाला, माझ्यासाठी आरसा आणला? मागच्या वेळी मी सांगितलं होतं नं?”

अब्दुलच्या आजूबाजूला गर्दीच गर्दी झाली आणि गोंधळ सुरू झाला. प्रत्येकीला प्रथम बांगड्या भरायच्या होत्या.

अब्दुल एकेकीच्या हातांत बांगड्या भरू लागला. त्यांना हव्या तशा; त्यांच्या मनपसंत. त्यांना बांगड्या भरणं म्हणजे एक दिव्यच; पण अब्दुलला ती कला साधली होती. बांगड्या भरल्यानंतरचा त्यांच्या चेहऱ्यावरचा आनंद अब्दुलला लाखमोलाचा वाटे. दोन-तीन तास बांगड्या भरण्याचा कार्यक्रम सुरू होता. सान्या तपोवनातील तो एक आनंदाचा आणि चैतऱ्याचा दिवस! आवाज, गडबड, गोंधळ, चेहऱ्यावरचा आनंद आणि हे सारे वातावरण निर्माण करणारा चुडीवाला अब्दुल म्हणजे तपोवनातील स्त्रियांना, मुलींना अगदी देवदूतासारखा वाटे. वर्षातून दोनदा, संक्रांतीला आणि ज्येष्ठ पौर्णिमेला तपोवनातील स्त्रिया चुडीवाल्याची स्त्रिया आतुरतेने वाट पाहत आणि अब्दुललाही तो आनंद बघून विलक्षण समाधान लाभे.

असेच काही दिवस गेले. एक दिवस रघुभैया आला. त्याच्या हाती पोस्टमनने दिलेले पत्र होते.

“अब्दुलमियाँ, तपोवन से चिट्ठी आयी है आपको.”

“दिखाव... दिखाव.”

“अरे, पण चिट्ठी मराठीतून आहे. ”

“मग वाचून दाखव नं तूच.”

रघुभैयाने चिट्ठी मोठ्याने वाचली. चिट्ठीतला मजकूर ऐकून अब्दुल आणि शन्नू यांना खूपच आनंद झाला. तपोवनात होणाऱ्या संमेलनाच्या प्रसंगी अब्दुलचा खास सत्कार होणार होता आणि त्यासाठी पत्र पाठवून दाजीसाहेबांनी त्याला निमंत्रण दिले होते. दोन दिवसांनीच सत्कार समारंभ होता. कधीही लाभणार नाही असे सत्काराचे भाग्य त्याच्या वाट्याला आले होते. पत्र आल्यापासून तो त्याच आनंदात होता. पुन्हा पुन्हा तो स्वतःच स्वतःला विचारत होता, सत्कार करण्याएवढे मी काय केले आहे तपोवनासाठी ?

कृती २ : आकलन कृती

(१) कोण ते लिहा.

(i) चिट्ठीतला मजकूर वाचून दाखवणारा → रघुभैया

(ii) अब्दुलला सत्काराचे निमंत्रण देणारे → दाजीसाहेब

(iii) संक्रांतीला आणि ज्येष्ठ पौर्णिमेला तपोवनात चुडीवाल्याची वाट पाहणाऱ्या → स्त्रिया

(२) कारणे लिहा.

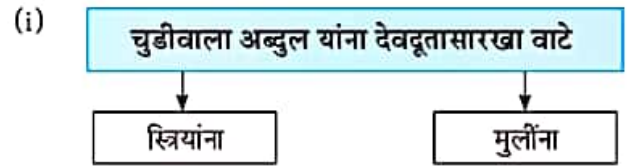
(i) चिट्ठीतला मजकूर वाचून अब्दुल आणि शन्नू यांना आनंद झाला कारण ...

उत्तर: चिट्ठीतला मजकूर वाचून अब्दुल आणि शन्नू यांना आनंद झाला कारण तपोवनात अब्दुलचा खास सत्कार होणार होता.

(ii) अब्दुलने रघुभैय्याला चिट्ठी वाचण्यास सांगितली कारण ...

उत्तर: अब्दुलने रघुभैय्याला चिट्ठी वाचण्यास सांगितली कारण चिट्ठी मराठीतून होती.

(३) आकृतिबंध पूर्ण करा.

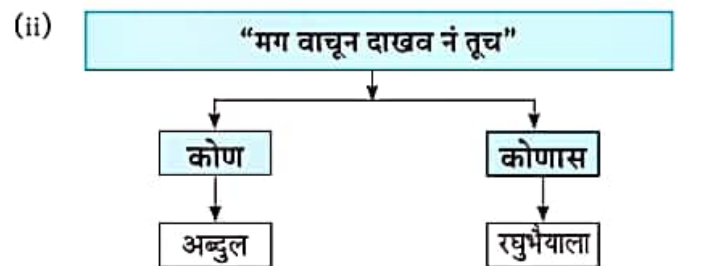
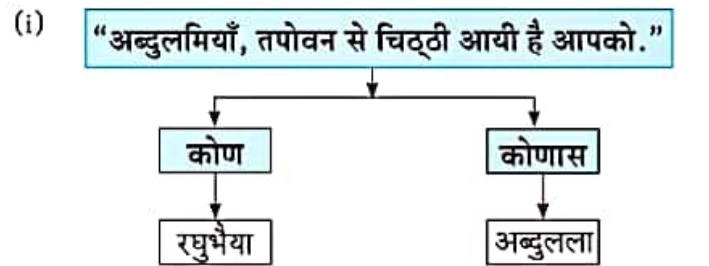
(४) सहसंबंध लिहा.

(i) विलक्षण : समाधान :: खास :

(ii) हातात : बांगड्या :: झाडाखाली :

उत्तर: (i) सत्कार (ii) चौथरा

(५) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) पर्यायी शब्द

हर्ष	समारंभ	कंकण	वृक्ष
आनंद	कार्यक्रम	बांगडी	झाड

(२) खालील शब्दांचे सामान्यरूप लिहा.

- (i) दिवस - (ii) तपोवन -
 (iii) देवदूत - (iv) चैतन्य -

उत्तर: (i) दिवसा (ii) तपोवना (iii) देवदूता (iv) चैतन्या

(३) अधोरेखित शब्दांच्या जाती ओळखा.

- (i) पत्र आल्यापासून तो त्याच आनंदात होता.

उत्तर: तो - सर्वनाम

- (ii) अब्दुल एकेकीच्या हातात बांगड्या भरू लागला.

उत्तर: भरू लागला - क्रियापद

(४) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

- (i) त्याच्या हाति पोस्टमनने दिलेले पत्र होते.

उत्तर: त्याच्या हाती पोस्टमनने दिलेले पत्र होते.

- (ii) अब्दुललाही तो आनंद बघून विलक्षण समाधान लाभे.

उत्तर: अब्दुललाही तो आनंद बघून विलक्षण समाधान लाभे.

कृती ४ : स्वमत

(१) तपोवनातील स्त्रिया व मुलींना अब्दुल देवदूतासारखा वाटे हे विधान तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.

उत्तर: तपोवनात कुष्ठरोगाने पिडित स्त्रिया आणि मुली राहत असत. या स्त्रिया व मुलींनाही इतर स्त्रियांसारखाच साज शृंगार करायला आवडत असे. त्या रोगाने ग्रस्त असल्यामुळे त्यांचा हात बांगड्या भरण्यासाठी कोणीही हातात घेणार नव्हते. त्यांचा स्पर्श म्हणजे रोगाला निमंत्रण अशी सर्वसाधारण समजूत; पण अब्दुल मात्र असल्या कोणत्याही गोष्टींचा विचार न करता त्यांच्या हातावरील व्रण, जखमा सांभाळून त्यांना हळूवारपणे बांगड्या भरत असे. हे काम तो वर्षातून दोनदा करत असे. रंगीबेरंगी बांगड्यांच्या रंगात त्या स्त्रिया काही काळ का होईना आपले दुःख विसरत असत. आणि ही गोष्ट केवळ अब्दुलमुळे शक्य होत होती म्हणून अब्दुल त्यांना देवदूतासारखा वाटे.

(२) दाजीसाहेबांनी अब्दुलचा सत्कार का केला, सकारण लिहा.

उत्तर: ज्या कुष्ठरोगी लोकांची सावली देखील लोकं टाळतात अशा कुष्ठरोगी स्त्रियांच्या हातात बांगड्या भरण्याचे काम अब्दुल अगदी निस्वार्थी भावनेने करायचा. त्यांच्या जीवनात आनंद फुलवायचा प्रसंगी व्यवसायात आपले नुकसान सोसून अविरतपणे तो हे काम करत होता. त्याच्या सेवाभावी वृत्तीचा

व माणुसकीला जपणाऱ्या निर्मळ मनाच्या माणसाचा सत्कार झाला पाहिजे, त्याच्या कामाची पावती त्याला दिली पाहिजे या भावनेतून दाजीसाहेबांनी अब्दुलला सत्काराचे निमंत्रण दिले व त्याचा सत्कार केला.

(३) 'इच्छा तिथे मार्ग' - अब्दुलच्या उदाहरणावरून स्पष्ट करा.

उत्तर: अनेक लोकांच्या मनात बऱ्याच इच्छा असतात. पण ते केवळ विचारच करत राहतात. हे नाही, ते नाही या सबबीखाली त्यांच्या इच्छेला किंवा विचाराला पूर्णत्व येत नाही. पण अब्दुलसारखा अगदी छोटा व्यावसायिक अत्यंत सामान्य आर्थिक परिस्थिती असलेला, आपल्याजवळ जे आहे जसं आहे त्यातून निस्वार्थीपणे सेवेचं व्रत साकारतो. कुष्ठरोगी स्त्रियांना बांगड्या भरण्याचं काम वर-वर अगदी साधं वाटत असलं तरी त्यामागे अब्दुलची उदात्त भावना, दुसऱ्याच्या आनंदासाठी झटण्याची वृत्ती दिसून येते. फार मोठा गाजा-वाजा, बडेजाव न करता अब्दुल हे काम अत्यंत सेवाभावी वृत्तीने करत होता. खरोखरच मनापासून काही करण्याची जर इच्छा असेल तर मार्ग नक्कीच मिळतो हे अब्दुलच्या उदाहरणावरून जाणवते.

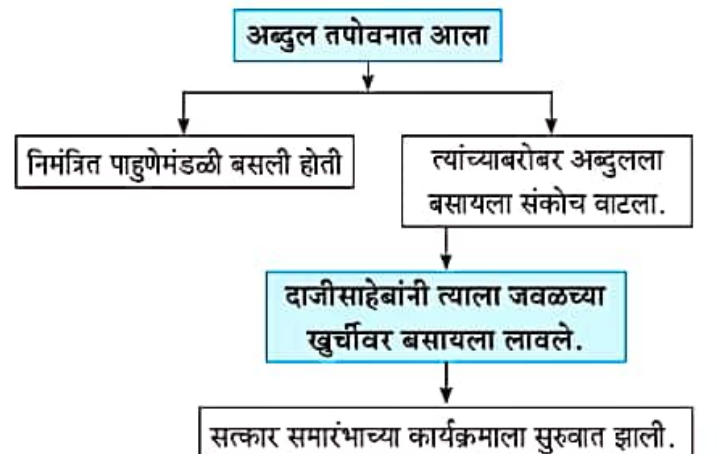
(४) अब्दुल 'तपोवनात गेल्यावर तिथले वातावरण कसे होत असे. तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: अब्दुल तपोवनात गेला की चुडीवाला आला, चुडीवाला आला असे म्हणत सगळ्या बायका-मुली त्याच्या भोवती जमत असत. प्रत्येकीला अब्दुलकडून आपल्याला हव्या असलेल्या वस्तू, रंगीबेरंगी बांगड्या हव्या असत. प्रत्येकीला प्रथम बांगड्या भरायच्या असत म्हणून अब्दुलच्या भोवती त्या गर्दी करत असत. त्यांचा आवाज, गडबड, गोंधळ यामुळे आनंदवनाचा परिसर गजबजून उठे. सगळ्या स्त्रियांमध्ये आनंद आणि चैतन्य पसरत असे. तो सगळा अनुभव म्हणजे अब्दुलसाठी अत्यंत समाधानाची गोष्ट होती.

३. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

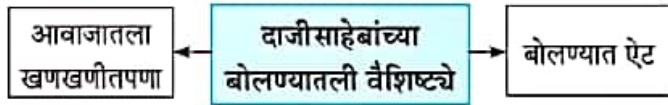
कृती १ : आकलन कृती

(१) ओघ तक्ता पूर्ण करा.

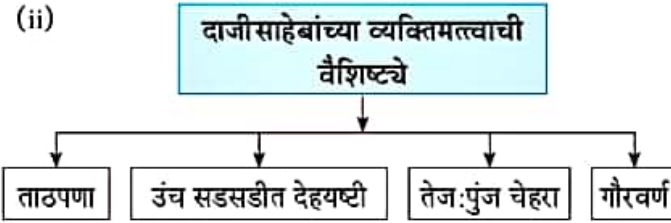

(२) आकृतिबंध पूर्ण करा.

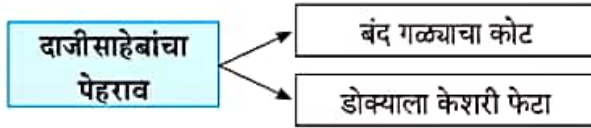
(i)

(ii)

(ii)

(३) कोण ते लिहा

(i) सेतूबंधन करणारा - राम

(ii) सेतूबंधनाला मदत करणारी - खार

(४) उत्तरे लिहा

(i) हा प्रस्ताव समोर आला होता.

उत्तर: संक्रांतीला आणि ज्येष्ठ पौर्णिमेला बांगड्या भरण्याचा.

(ii) दाजीसाहेबांनी यांना विनंती केली होती.

उत्तर: अनेक बांगडीवाल्यांना

उतारा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २०-२१

६. चुडीवाला

अब्दुल तपोवनात आला तेव्हा कार्यक्रम सुरू झाला होता. स्टेजच्या समोर, बाजूला मांडलेल्या खुर्च्यावर काही निमंत्रित पाहुणेमांडळी बसली होती. अब्दुलला त्यांच्याबरोबर बसायला संकोच वाटला. तो तसाच उभा राहिला. तेव्हाचत खुद्द दाजीसाहेबांनीच त्याला बोलावून जवळच्या खुर्चीवर बसायला लावले. सत्कार समारंभाच्या कार्यक्रमाला सुरुवात झाली. सुरुवातीचे अध्यक्षीय स्वागत वगैरे औपचारिक झाल्यावर दाजीसाहेबांनी बोलायला सुरुवात केली. अब्दुल बघतच राहिला, चौऱ्याऐंशी वर्षांच्या वृद्धाचा ताठपणा, उंच सडसडीत देहयष्टी, तेजःपुंज चेहरा, गौरवर्ण, पांढरेस्वच्छ धोतर, त्यावर बंद गळ्याचा कोट आणि डोक्याला केशरी फेटा. या वयातही आवाजातला खणखणीतपण आणि बोलण्यातली ऐट यामुळे अब्दुल भारावून बघत राहिला. दाजीसाहेब बोलत होते.

“रामानं सेतूबंधन केलं; पण त्यासाठी अनेकांचा हातभार लागला. अगदी लहानशी खार; पण तिनेसुद्धा आपल्या शक्तीप्रमाणे सेतूबंधनाला मदत केली. तशीच मदत या तपोवनासाठी देणाऱ्या काही व्यक्ती आम्हांला सुदैवाने लाभल्या आहेत. संक्रांतीला आणि ज्येष्ठ पौर्णिमेला बांगड्या भरण्याचा प्रस्ताव जेव्हा समोर आला होता तेव्हा अनेक बांगडीवाल्यांना भेटून इथं येण्याबद्दल विनंती केली; पण कुणीही माझ्या विनंतीचा स्वीकार केला नाही. अब्दुलमियांनी मात्र स्वतःहून इथं येण्याचं आश्वासन दिलं आणि दरवर्षी न चुकता अब्दुलमियां इथं येतात. येथील भगिनींच्या जीवनात आनंदाचा वर्षाव करतात.

वर्षातले दोन दिवस तपोवनात अतिशय आनंदाचे आणि उत्साहाचे असतात. कुठल्याही मोबदल्याची अपेक्षा न करता अब्दुलमियां न बोलावता दरवर्षी येतात. तपोवनातील स्त्रिया, मुलीबाळी त्यांच्या येण्याकडे डोळे लावून बसलेल्या असतात. अब्दुलमियांचे हे समाजकार्य, ही मानवसेवा खरोखर फार फार मोठी आहे. अनमोल आहे आणि म्हणूनच आज त्यांचा सत्कार करण्याचं ठरवलं आहे. तेव्हा त्या सत्काराचा स्वीकार अब्दुलमियांनी इथं येऊन करावा.”

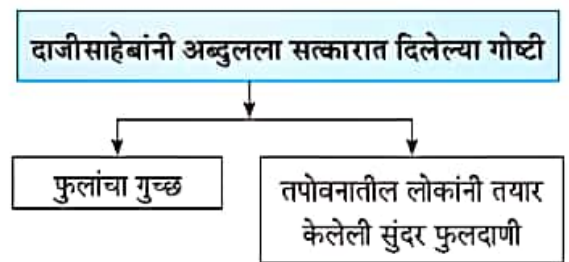
अब्दुल स्टेजवर चढला. दाजीसाहेबांनी फुलांचा गुच्छ आणि तपोवनातील लोकांनी तयार केलेली सुंदर फुलदाणी त्याला दिली. टाळ्यांचा कडकडाट झाला. अब्दुल अतिशय भारावून गेला. त्याने चटकन दाजीसाहेबांच्या पायांना स्पर्श केला. बराच उशीर झाला होता.

कृती २ : आकलन कृती

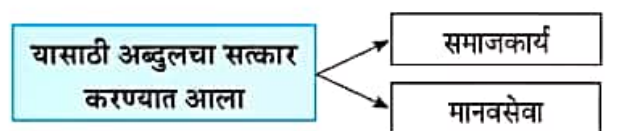
(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(ii)

(iii)

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) दाजीसाहेबांचे वय किती वर्षे होते ?

उत्तर: दाजीसाहेबांचे वय चौऱ्याऐंशी वर्षे होते.

(ii) अब्दुलने दाजीसाहेबांना कोणते आश्वासन दिले ?

उत्तर: ज्येष्ठ पौर्णिमेला आणि संक्रांतीला तपोवनात बांगड्या भरण्यासाठी येण्याचे आश्वासन दिले.

(३) कारणे लिहा.

(i) सत्काराच्या ठिकाणी अब्दुल तसाच उभा राहिला; कारण ...

(अ) बसायला जागा नव्हती.

(आ) पाहुण्यांबरोबर बसायला त्याला संकोच वाटला.

(इ) अब्दुलच्या मनात भिती होती.

उत्तर: सत्काराच्या ठिकाणी अब्दुल तसाच उभा राहिला; कारण पाहुण्यांबरोबर बसायला त्याला संकोच वाटला.

(ii) अब्दुल अतिशय भारावून गेला; कारण ...

(अ) तपोवनातील स्त्रियांचे दुःख पाहून.

(आ) दाजीसाहेबांनी अब्दुलचा सत्कार केला.

(इ) तपोवनात काम करायला मिळाले म्हणून.

उत्तर: अब्दुल अतिशय भारावून गेला; कारण दाजीसाहेबांनी अब्दुलचा सत्कार केला.

(४) कंसातील योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा भरा.

(i) “..... सेतूबंधन केलं; पण त्यासाठी अनेकांचा हातभार लागला. (रामानं, हनुमानानं, लक्ष्मणानं, सीतेनं)

(ii) त्यांच्याबरोबर बसायला संकोच वाटला (दाजीसाहेबांना, शन्नूला, रघुभय्याला, अब्दुलला)

उत्तर: (i) रामानं (ii) अब्दुलला

(५) सहसंबंध लिहा.

(i) आवाजातला : खणखणीतपणा : : बोलण्यातली :

(ii) तेज : पुंज : चेहरा : : पांढरेस्वच्छ :

उत्तर: (i) ऐट (ii) धोतर

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) दिलेल्या सूचनेप्रमाणे कृती करा.

(i) खणखणीत या सारखे आणखी दोन शब्द लिहा.

उत्तर: (i) सणसणीत (ii) झणझणीत

(ii) खालील सामासिक शब्दांचे समास लिहा.

पाहुणेमंडळी – समाहार द्वंद्व समास

मुलीबाळी – समाहार द्वंद्व समास

(२) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दाचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.

(i) ती तसाच उभा राहिला.

उत्तर: ती तशीच उभी राहिली.

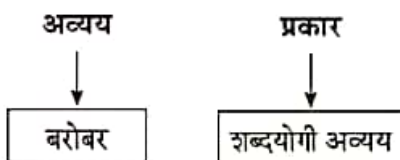
(ii) येथील भगिनींच्या जीवनात आनंदाचा वर्षाव करतात.

उत्तर: येथील बंधुंच्या जीवनात आनंदाचा वर्षाव करतात.

(३) अव्यय ओळखून प्रकार लिहा.

(i) अब्दुलला त्यांच्याबरोबर बसायला संकोच वाटला.

उत्तर:

(ii) लोकांनी तयार केलेली सुंदर फुलदाणी अब्दुलला मिळाली.

(विशेषण ओळखा)

उत्तर: सुंदर - विशेषण

(४) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) शेवटचे × (ii) अनौपचारिक ×

(iii) सडसडीत × (iii) सुदैवाने ×

उत्तर: (i) सुरुवातीचे (ii) औपचारिक (iii) स्थूल (iii) सुदैवाने

(५) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) म्हातारा - (ii) आर्जव -

(iii) नयन - (iv) बहिण -

उत्तर: (i) वृद्ध (ii) विनंती (iii) डोळे (iv) भगिनी

(६) खालील वाक्ये लेखन नियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) अब्दुलला त्यांचा बरोबर बसायला संकोच वाटला.

उत्तर: अब्दुलला त्यांच्याबरोबर बसायला संकोच वाटला.

(ii) अब्दुल अतिशय भाराऊन गेला.

उत्तर: अब्दुल अतिशय भारावून गेला.

कृती ४ : स्वमत

(१) दाजीसाहेबांचे वर्णन तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: दाजीसाहेब चौऱ्याऐंशी वर्षाचे होते. पण तरीही खूप काटक होते. उंच सडसडीत देहयष्टी, तेजःपुंज चेहरा, गौरवर्ण, पांढरेस्वच्छ धोतर ते नेसत असत. त्यांच्या आवाजात खणखणीतपणा होता आणि बोलण्यात ऐट होती. असे दाजीसाहेबांचे व्यक्तिमत्व होते.

(२) दाजीसाहेबांच्या पोशाखाचे वर्णन करा.

उत्तर: दाजीसाहेब पांढरे स्वच्छ धोतर परिधान करत असत. त्यावर केशरी फेटा असा दाजीसाहेबांचा पोशाख असे. त्यांची शरीरयष्टी आणि पोशाख त्यामुळे ते खूप रुबावदार दिसत.

(३) दाजीसाहेब आपल्या भाषणात अब्दुलबद्दल जे बोलले ते तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: दाजीसाहेब म्हणाले तपोवनासाठी मदत करणाऱ्या अनेक व्यक्ती सुदैवाने आम्हाला लाभल्या. ज्येष्ठ पौर्णिमेला बांगड्या भरण्याचा प्रस्ताव अब्दुल मियांनी स्वतःहून स्विकारला. दरवर्षी अब्दुलमियां न चुकता येतात व येथील भगिनींच्या जीवनात आनंदाचा वर्षाव करतात. कुठल्याही मोबदल्याची अपेक्षा न करता अब्दुलमियां हे काम करतात. त्यांचे हे समाजकार्य, मानवसेवा खरोखरच फार मोठी आहे, अनमोल आहे. अशा शब्दांत दाजीसाहेबांनी अब्दुलच्या कार्याचा गौरव केला.

(४) प्रत्येकाच्या छोट्या-छोट्या सहकार्यातून अनेक मोठी कामे होऊ शकतात. यावर तुमचे मत लिहा. / उदाहरणासह लिहा.

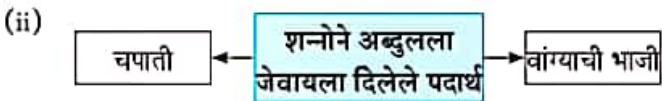
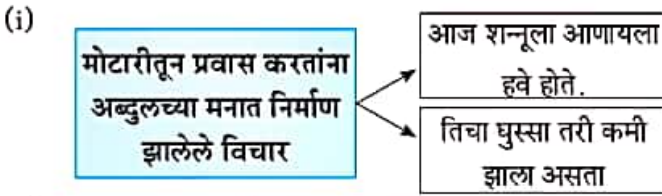
उत्तर: दाजीसाहेबांना तपोवनासाठी काम करणारी, मदत करणारी

माणसं मिळाली म्हणून एवढं काम ते चांगल्या प्रकारे करू शकले. एखाद्या चांगल्या कामासाठी प्रत्येकाने जरी थोडासा हातभार लावला तरी खूप मोठमोठी कामे पूर्णत्वास जाऊ शकतात. अगदी अलिकडचेच उदाहरण घ्यायचे झाले तर नाना पाटेकर व मकरंद अनासपुरे यांनी शेतकऱ्यांच्या मदतीसाठी सुरू केलेले 'नाम' फाऊंडेशन. यात अनेकांच्या सहकार्यामुळे शेतकऱ्यांना दिलासा मिळतो आहे. पाण्याच्या प्रश्नावर काम करणारे जलपुरुष 'डॉ. राजेंद्रसिंह' असोत किंवा अनाथांची आई झालेल्या 'सिंधुताई सकपाळ' असोत. या सगळ्यांच्या कामाला हातभार लावणारे, सहकार्य देणारे अनेक हात आहेत. सामाजिक सेतुबंधनाची मोठ मोठी कार्ये सहकार्यातूनच साकार होत असतात.

४. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती.

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) ओघतक्ता पूर्ण करा.

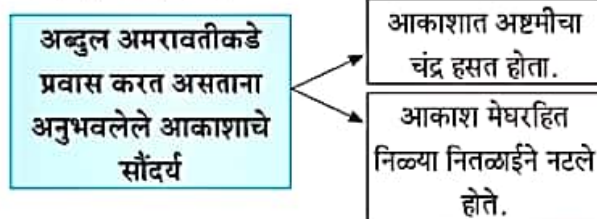
अन्वर खिम्यासाठी हट्ट धरून बसला होता हे ऐकून अब्दुलवर झालेला परिणाम

अब्दुलच्या हातातला घास हातातच राहिला

जेवणावरची इच्छा मरून गेली

तोंडात घास घोळू लागला

(३) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(४) कंसातील योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा भरा.

(i) अमरावतीहून आलेली निर्मंत्रित मंडळी जाणार होती.

(रिक्षातून, सायकलवरून, मोटारीतून, चालत)

(ii) पुढचे बोलणे अब्दुलने ऐकलेच नाही.

(शन्नूचे, रघुभैर्याचे, अन्वरचे, दाजीसाहेबांचे)

(iii) थाळीत चपाती आणि भाजी घेऊन तिने थाळी अब्दुलसमोर ठेवली.

(मेथीची, भोपळ्याची, वांग्याची, कारल्याची)

उत्तर: (i) मोटारीतून (ii) शन्नूचे (iii) वांग्याची

(५) उताऱ्यानुसार घटनांचा क्रम लावा.

(i) अंबादेवीच्या चौकात मोटार थांबली.

(ii) दाजीसाहेबांनी अब्दुलला मोटारीत बसवले.

(iii) अब्दुल एखाद्या अपराध्यासारखा मान खाली घालून जेवू लागला.

(iv) अब्दुल येताच शन्नू उठली.

उत्तर: (i) दाजीसाहेबांनी अब्दुलला मोटारीत बसवले.

(ii) अंबादेवीच्या चौकात मोटार थांबली.

(iii) अब्दुल येताच शन्नू उठली.

(iv) अब्दुल एखाद्या अपराध्यासारखा मान खाली घालून जेवू लागला.

उतारा ४ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ? ?

६. चुडीवाला

अमरावतीहून आलेली निर्मंत्रित मंडळी मोटारीतून जाणार होती. दाजीसाहेबांनी अब्दुलला त्यात बसवले. मोटार धावत होती. अब्दुल विचार करत होता, आज शन्नूला आणायला हवे होते. तिचा घुस्सा तरी कमी झाला असता. आकाशात अष्टमीचा चंद्र हसत होता. आकाश मेघरहित निळ्या नितळीने नटले होते. वातावरण अंतर्बाह्य प्रसन्न वाटत होते. अंबादेवीच्या चौकात मोटार थांबली. अब्दुल खाली उतरला. घरी आला. अब्दुल येताच शन्नू उठली. थाळीत चपाती आणि वांग्याची भाजी घेऊन तिने थाळी अब्दुलसमोर ठेवली. अब्दुल एखाद्या अपराध्यासारखा मान खाली घालून जेवू लागला.

“तू नहीं खायेगी ?”

“नहीं, जी नहीं चाहता खानेकू।”

“अन्वर जेवला ?”

“जेवला. पण खिम्यासाठी हट्ट धरून बसला होता.”

अब्दुलच्या हातातला घास हातातच राहिला. एकाएकी जेवणावरची इच्छाच मरून गेली. तोंडात घास घोळू लागला.

“कितीदा सांगितलं ह्य धंदा सोडून दुसरा धंदा सुरू करा. पण...”

शन्नूचे पुढचे बोलणे अब्दुलने ऐकलेच नाही. तो चटकन उठला.

हात धुऊन अन्वरच्या शेजारी येऊन पडला. शन्नूचे बोलणे, त्यातला शब्द-शब्द त्याला पाठ होता. कितीदा तरी तेच तेच ते बोलून झाले होते.

“नवीन धंदा... नवीन धंदा... भांडवल नको ? कुठून आणणार ?”

तो थोडासा जोराने पण शन्नूला ऐकायला जाईल अशा आवाजात बोलला; पण भांडवलापेक्षाही त्याला अब्जाजानपासून चालत आलेला ह्य बांगड्यांचा धंदा सोडवत नव्हता.

...नवरात्र संपले होते. त्यात धंदा चांगला झाला. लोक आता

दिवाळीच्या तयारीला लागले होते. रघुभैर्याने दुकानाला रंग देण्याचे काम काढले होते. अब्दुल दुकानावर आला. त्याचा चेहरा उदास दिसत होता.

कृती २ : आकलन कृती

(१) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) मोटार कोणत्या चौकात थांबली ?

उत्तर: मोटार अंबादेवीच्या चौकात थांबली.

(ii) शन्नू कोणत्या गोष्टींचा अब्दुलला नेहमी आग्रह करत होती ?

उत्तर: शन्नू अब्दुलला नवीन व्यवसाय करण्याचा आग्रह करत होती.

(२) कारणे लिहा.

(i) अब्दुलला बांगड्यांचा व्यवसाय सोडवत नव्हता; कारण ...

(अ) त्याच्या अब्बाजानपासून चालत आलेला व्यवसाय होता.

(आ) बांगड्यांचा धंदा खूप तेजीत होता.

(इ) तो व्यवसाय त्याला मनापासून आवडत होता.

(ई) तो खूप आळशी होता.

उत्तर: अब्दुलला बांगड्यांचा व्यवसाय सोडवत नव्हता; कारण त्याच्या अब्बाजानपासून चालत आलेला व्यवसाय होता.

(ii) शन्नो नेहमी नाराज असे; कारण ...

(अ) अब्दुलने तिला तपोवनात नेले नव्हते.

(आ) अन्वर जेवला नव्हता.

(इ) वारंवार सांगूनही अब्दुल व्यवसाय बदलत नव्हता.

(ई) अब्दुल तिच्यावर नेहमी ओरडायचा.

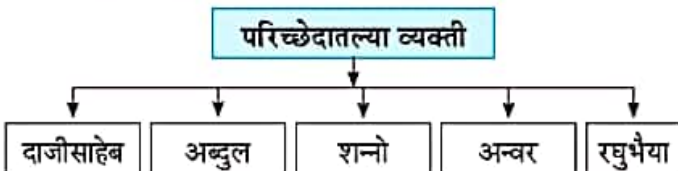
उत्तर: शन्नो नेहमी नाराज असे; कारण वारंवार सांगूनही अब्दुल व्यवसाय बदलत नव्हता.

(३) जोड्या जुळवा.

	गट अ		गट ब
(i)	अष्टमीचा चंद्र	(अ)	वातावरण
(ii)	उदास चेहरा	(आ)	आकाश
(iii)	दुकानाला रंग	(इ)	अब्दुल
(iii)	अंतर्बाह्य प्रसन्न	(ई)	रघुभैय्याच्या

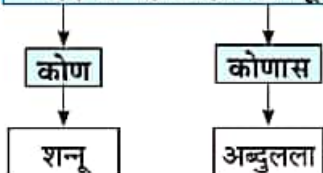
उत्तर: (i - आ) (ii - इ) (iii - ई) (iii - अ)

(४) चौकटी पूर्ण करा.

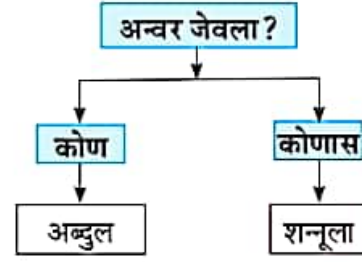

(५) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

(i) "नहीं, जी नहीं चाहता खानेकू"

(ii)

(६) सहसंबंध लिहा.

(i) उदास : चेहरा :: मेघरहित :

(ii) अष्टमीचा : चंद्र :: बांगड्यांचा :

उत्तर: (i) आकाश (ii) धंदा

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) सूचनेनुसार कृती करा.

(i) "नवीन धंदा ... नवीन धंदा ... भांडवल नको? कुटून आणणार?"

(विरामचिन्हे ओळखून त्यांची नावे लिहा.)

विरामचिन्हे	प्रकार
“ ”	दुहेरी अवतरण चिन्ह
?	प्रश्न चिन्ह

(ii) तिने थाळी अब्दुलसमोर ठेवली.

(अधोरेखित नामाचे वचन बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.)

उत्तर: तिने थाळ्या अब्दुलसमोर ठेवल्या.

(ii) त्याचा चेहरा उदास दिसत होता.

(सर्वनामाचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.)

उत्तर: तिचा चेहरा उदास दिसत होता.

(२) खालील सामासिक शब्दांचा समास ओळखा.

(i) दिवाळी दसरा (ii) पाहुणे मंडळी.

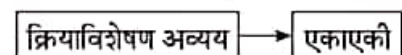
सामासिक शब्द	प्रकार
दिवाळी दसरा	इतरेतर द्वंद्व समास
पाहुणेमंडळी	समाहार द्वंद्व समास

(ii) खालील शब्दसमूहापासून सामासिक शब्द तयार करा.
नऊ रात्रींचा समूह

उत्तर: नवरात्र

(३) एकाएकी जेवणावरची इच्छाच मरून गेली.

(क्रियाविशेषण अव्यय, क्रियापद ओळखा).

क्रियापद → मरून गेली

(४) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) कितिदा तरि तेच तेच ते बोलून झाले होते.

उत्तर: कितिदा तरी तेच तेच ते बोलून झाले होते.

(ii) वातावरण अंतर्बाह्य परसन्न वाटत होते.

उत्तर: वातावरण अंतर्बाह्य प्रसन्न वाटत होते.

(५) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) राग - (ii) ढग -

(iii) ताट - (iv) कर -

उत्तर: (i) क्रोध (ii) मेघ (iii) थाळी (iv) हात

(६) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) जास्त × (ii) हळूहळू ×

(iii) प्रसन्न × (iv) रडत ×

उत्तर: (i) कमी (ii) चटकन (iii) उदास (iv) हसत

(७) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i)	शन्नूला	ला	द्वितीया (एकवचन)
(ii)	अष्टमीचा	चा	षष्ठी (एकवचन)
(iii)	रघुभैर्याने	ने	तृतीया (एकवचन)
(iv)	अमरावतीहून	हून	पंचमी (एकवचन)

कृती ४: स्वमत.

(१) अब्दुलची जेवणावरची इच्छा मरून गेली! तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: अब्दुल पुरस्कार स्वीकारून तपोवनातून घरी आला. शन्नोने त्याला जेवायला वाढले. पण शन्नू जेवली नव्हती हे त्याला कळले. अन्वर जेवला पण खिम्यासाठी रुसून बसला होता. हे शन्नूने अब्दुलला सांगितले. अब्दुलचा धंदा चांगला चालत नव्हता. आणि त्याला धंदा सोडवतही नव्हता. आपल्या मुलांची व बायकोची आपण नोट काळजी घेऊ शकत नाही. त्यांच्या साध्या-साध्या इच्छा आपण पूर्ण करू शकत नाही, म्हणून अब्दुल खूप उदास झाला. जेवणावरची त्याची वासनाच उडाली. त्याच्या तोंडातला घास तोंडातच घोळू लागला.

(२) शन्नो वारंवार कोणत्या गोष्टीचा आग्रह करत होती? का?

उत्तर: अब्दुलचा बांगड्यांचा व्यवसाय होता. आधीच जेमतेम चालणारा व्यवसाय आणि नेमका सणाच्या दिवशी आपले दुकान बंद ठेवून अब्दुल तपोवनातल्या स्त्रियांना बांगड्या भरण्यासाठी जात असे. शन्नो वारंवार अब्दुलला दुसरा व्यवसाय करण्यास सांगत होती. अत्यंत अल्प उत्पन्नात संसाराचा गाडा चालवणं तिला कठीण जात होतं. तिच्या मुलाच्या साध्या साध्या इच्छा

तिला पूर्ण करता येत नव्हत्या. म्हणूनच ती, अब्दुलला नवीन धंदा सुरू करायला सांगत होती.

(३) अब्दुल मोटारीतून प्रवास करतांना त्याच्या मनातले विचार व वातावरणाचे वर्णन करा.

उत्तर: मोटार धावत होती. अब्दुलच्या मनात विचार आला, शन्नूला आज आणायला हवे होते. तिची नाराजी दूर झाली असती. धावत्या मोटारीतून त्याने बाहेर नजर टाकली. आकाशात अष्टमीचा चंद्र हसत होता. आकाश मेघरहित निळ्या नितळीने नटले होते. वातावरण अंतर्बाह्य प्रसन्न होते.

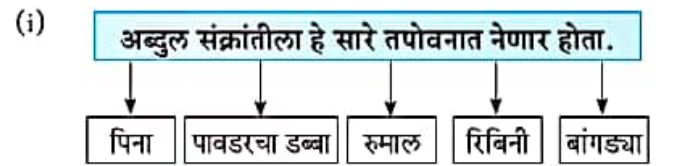
(४) अब्दुलला नवीन धंदा का सुरू करता येत नव्हता?

उत्तर: शन्नो वारंवार अब्दुलजवळ नवीन धंदा सुरू करण्याचा आग्रह धरत होती; पण अब्दुलला ते शक्य नव्हते. नवीन धंद्यासाठी लागणारे भांडवल त्याच्याकडे नव्हते. शिवाय बांगड्या विकण्याच्या या व्यवसायाशी त्याचे भावनिक नाते होते. त्याच्या वडिलांनी सुरू केलेला हा व्यवसाय होता. म्हणून तो त्याला बंद करावासा वाटत नव्हता.

५. पुढील उताराच्या आधारे दिलेला सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १: आकलन कृती.

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) उत्तरे लिहा.

(i) देवळात दोनचे टोले देणारा -

(ii) गाढ झोपी गेलेला -

(३) पुढील घटनांचे परिणाम लिहा.

घटना	परिणाम
(i) तपोवन दाजीसाहेबांच्या हाती राहिलं नाही हे अब्दुलला कळलं.	धंदा करायला अब्दुलच मन लागत नाही.
(ii) सगळं काही विसरून स्त्रियांचे हसणे.	अब्दुलचे मनोमन सुखावणे.

(४) जोड्या जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	देऊळ	(अ)	हळवा
(ii)	तपोवन	(आ)	पेटी
(iii)	बांगड्या	(इ)	दाजीसाहेब
(iv)	अब्दुल	(ई)	पहारेकरी

उत्तर: (i - ई), (ii - इ), (iii - आ), (iv - अ)

- (५) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.
- (i) अन्वर झोपला होता. (गाढ, गप्प, शांत, आनंदी)
- (ii) एखाद्या वस्त्राचा एकाएकी रंग उडून जावा तशी त्याची एकाएकी उडून गेली. (इच्छा, जीवनेच्छा, आस, आसक्ती)
- (iii) त्याला आवाज दिला. (शत्रूने, अन्वरने, दाजीसाहेबांनी, रघुभैय्याने)

उत्तर: (i) गाढ (ii) जीवनेच्छा (iii) रघुभैय्याने

उतारा ५ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २१

६. चुडीवाला

रघुभैय्याने त्याला आवाज दिला, “क्यूं, आज दुकान नहीं खोलता?”

“नाही रघुभैया... हे तपोवनच आता दाजीसाहेबांच्या हाती राहिलं नाही. हे कळलं, तेव्हापासून मन नाही लागत धंदा करायला. आता तपोवनाचं काय होईल रे रघुभैया? केवढी मोठी वसाहत! किती रोगी! आता त्यांची कशी काळजी घेतली जाईल रे? आणि आयुष्याचं मोल देऊन तन-मन-धनानं फुलवलेली ती कर्मभूमी सोडण्याच्या कल्पनेनं दाजीसाहेबांना काय वाटलं असेल बरं?” अब्दुल विलक्षण हळवा झाला.

देवळातल्या पहारेकऱ्याने दोनचे टोले दिले. शन्नू घोरत होती. अन्वर गाढ झोपला होता. अब्दुल उठला. अगदी हलकेच. कोपऱ्यात बांगड्यांच्या पेटीवर ठेवलेल्या पिशवीतील एकेक वस्तू बाहेर काढू लागला. पावडरचा डबा, रुमाल, रिबिनी, पिना, सोनेरी बांगड्या, नायलॉनच्या बांगड्या...संक्रांतीला हे सारे तपोवनात नेणार होता. तिथे ‘चुडीवाला...चुडीवाला...’ म्हणून स्त्रिया, मुलीबाळी धावतधावत त्याच्याजवळ जमणार होत्या. काही काळ तरी सारे विसरून हसणार होत्या आणि त्यांचे हसू बघून अब्दुल मनोमन सुखावणार होता; पण आता... आता सारे संपले होते. स्वतःसाठी सारेच जगतात, पण दुसऱ्यासाठी जगण्यातला आनंद? त्या आनंदाचे सुख वर्षातून फक्त दोनदाच अब्दुल अनुभवायचा. पण आता? आता तेही मिळणार नव्हते. एखाद्या वस्त्राचा एकाएकी रंग उडून जावा तशी त्याची जीवनेच्छा एकाएकी उडून गेली.

त्या साऱ्या वस्तूंकडे बघता बघता अब्दुलचे डोळे पाण्याने काठोकाठ भरून आले. त्या तपोवनाचा परिसर विरघळत होता... हळूहळू...रात्र उतरणीला लागली होती.

कृती २ : आकलन कृती

- (१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

- (२) कार णे लिहा.

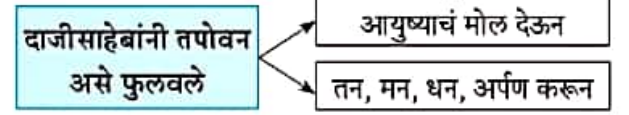
- (i) अब्दुलचं मन धंद्यात लागत नव्हतं. कारण ...

उत्तर: अब्दुलचं मन धंद्यात लागत नव्हतं कारण तपोवन दाजीसाहेबांच्या हाती राहिलं नव्हतं.

- (ii) अब्दुलने पिशवीतील वस्तू बाहेर काढल्या कारण ...

उत्तर: अब्दुलने पिशवीतील वस्तू बाहेर काढल्या कारण त्या सगळ्या वस्तू तो संक्रांतीला तपोवनात नेणार होता.

- (३) खालील कृती पूर्ण करा.

- (४) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (i) अब्दुल हळवा का झाला ?

उत्तर: कष्टाने फुलवलेली कर्मभूमी सोडण्याच्या विचारानं दाजीसाहेबांना किती यातना होत असतील, या विचाराने अब्दुल हळवा झाला.

- (ii) अब्दुल तपोवनात कोणत्या सणाच्या दिवशी जाणार होता ?

उत्तर: अब्दुल संक्रांतीला तपोवनात जाणार होता.

- (iii) देवळातल्या पहारेकऱ्याने कितीचे टोले दिले ?

उत्तर: देवळातल्या पहारेकऱ्याने दोनचे टोले दिले.

- (iv) अब्दुल वर्षातून किती वेळा दुसऱ्यासाठी जगण्यात त्या आनंदाचे सुख अनुभवायचा ?

उत्तर: अब्दुल वर्षातून फक्त दोनदाच दुसऱ्यासाठी जगण्यातल्या आनंदाचे सुख अनुभवायचा.

- (v) साऱ्या वस्तूंकडे बघता बघता अब्दुलवर काय परिणाम झाला ?

उत्तर: साऱ्या वस्तूंकडे बघता-बघता अब्दुलचे डोळे पाण्याने काठोकाठ भरून आले.

- (५) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

“क्यूं, आज दुकान नहीं खोलता?”

कोण

रघुभैय्या

कोणास

अब्दुलला

कृती ३ : व्याकरण कृती

- (१) खालील शब्दांचे सामान्यरूप लिहून कोष्टक पूर्ण करा.

- (i) दुकानाला (ii) कोपऱ्यात

- (iii) पाण्याने (iv) तपोवनाचा

	शब्द	सामान्यरूप	सरळरूप
(i)	दुकानाला	दुकाना	दुकान
(ii)	कोपऱ्यात	कोपऱ्या	कोपरा
(iii)	पाण्याने	पाण्या	पाणी
(iv)	तपोवनाचा	तपोवना	तपोवन

(२) खालील अर्थाचे वाक्प्रचार परिच्छेदातून शोधून लिहा.

- (i) जीवन सर्वस्व देणे
(ii) भावूक होणे.
(iii) रडू येणे.

उत्तरे: (i) आयुष्याचे मोल देणे.

- (ii) हळवे होणे.
(iii) डोळे पाण्याने भरणे.

(३) समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) ध्वनी - (ii) व्यवसाय -
(iii) वस्ती - (iv) शरीर -
(v) चित्त - (vi) नयन -

उत्तर: (i) आवाज (ii) धंदा (iii) वसाहत (iv) तन (v) मन (vi) डोळे

(४) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) दुःख × (ii) दिवस ×
(iii) लहान × (iv) आत ×

उत्तर: (i) आनंद (ii) रात्र (iii) मोठा (iv) बाहेर

(५) अधोरेखित शब्दांच्या जाती ओळखा.

- (i) रघुभैर्याने त्याला आवाज दिला.

उत्तर: रघुभैर्या - नाम

दिला - क्रियापद

- (ii) केवढी मोठी वसाहत!

उत्तर: मोठी - विशेषण

- (iii) आता सारे संपले होते.

उत्तर: आता - क्रियाविशेषण अव्यय

(६) लेखननियामांनुसार वाक्ये शुद्ध करून लिहा.

- (i) रात उतरणिल्या लागली होती.

उत्तर: रात्र उतरणीला लागली होती.

- (ii) तो पिशवितील एकेक वस्तु बाहेर काढू लागला.

उत्तर: तो पिशवीतील एकेक वस्तु बाहेर काढू लागला.

कृती ४: स्वमत

(१) त्या आनंदाचे सुख वर्षातून फक्त दोनदा अब्दुल अनुभवायचा स्पष्ट करा.

उत्तर: अब्दुलचा बांगड्या विकण्याचा व्यवसाय होता. वर्षातून दोनदा म्हणजे संक्रांतील आणि ज्येष्ठ पौर्णिमेला अब्दुल तपोवनात जायचा. कुष्ठरोगाने पीडित स्त्रिया, मुली यांच्यासाठी तो टिकल्या, बांगड्या, पिना, आरसा, रिबिन, रुमाल अशा वस्तू घेऊन जायचा. अब्दुल तपोवनात जाताच तिथल्या

सगळ्या बायका, मुलींना खूप आनंद व्हायचा. त्यांच्या हातात कौशल्यपूर्वक तो बांगड्या भरायचा. बांगड्यांच्या विविध रंगात क्षणभर का होईना त्या आपले दुःख विसरत. त्यांचा तो आनंद बघून अब्दुल मनोमन सुखावत असे. स्वतःसाठी सारेच जगतात, पण दुसऱ्यासाठी जगण्यातला आनंद अब्दुल मिळवत होता.

(२) एखाद्या वस्त्राचा एकाएकी रंग उडून जावा तशी त्याची जीवनेच्छा एकाएकी उडून गेली असे लेखिका का म्हणते ?

उत्तर: अब्दुल रंगीबेरंगी बांगड्या व इतर अनेक वस्तू घेऊन वर्षातून दोनदा तपोवनात जात असे. त्या रंगीबेरंगी बांगड्या म्हणजे तपोवनातल्या मुलींसाठी आणि स्त्रियांसाठी आनंदादायी गोष्ट होती. बांगड्या भरण्याचा दिवस म्हणजे त्यांच्यासाठी चैतन्याचा आणि उत्साहाचा दिवस होता. आपलं सगळं दुःख विसरून बांगड्यांच्या रंगात त्या हरवून जात. हे सगळं बघून अब्दुल मनोमन सुखावत असे. दुसऱ्यासाठी जगण्यातल्या आनंदाचं सुख आता त्याला मिळणार नव्हतं, म्हणून तो खूप दुःखी झाला होता. कारण तपोवन आता राहणार नव्हतं. अब्दुलच्या जीवनातला आनंद संपला होता. त्यामुळेच एखाद्या वस्त्राचा एकाएकी रंग उडून जावा तशी त्याची जीवनेच्छा एकाएकी उडून गेली, असे लेखिका म्हणते.

(३) वरील परिच्छेदावरून अब्दुलचा स्वभाव विशेष लिहा.

उत्तर: अब्दुल हा अत्यंत संवेदनशील वृत्तीचा गृहस्थ होता. स्वतःची आर्थिक स्थिती चांगली नसतांना देखील तो आपल्या व्यवसायाची पर्वा न करता तपोवनात जात असे. तेथील मुलींना स्त्रियांना त्याच्या मनपसंत बांगड्या भरत असे. त्याला त्या मुलींचा, स्त्रियांचा आनंद बघून समाधान वाटत असे. यावरून असे दिसते की, दुसऱ्याला आनंद देण्यासाठी धडपडणारा, व माणुसकीला जपणारा असा अब्दुल होता. तपोवन आता राहणार नाही हे कळल्यावर तो खूप दुःखी झाला यावरून असे कळते की, तो आपल्यापेक्षा दुसऱ्यांच्या सुखाचा, आनंदाचा विचार करणारा परोपकारी वृत्तीचा होता. तो खूपच हळवा होता..

स्वाध्याय कृती

*(१) खालील व्यक्तींच्या स्वभाववैशिष्ट्यांची तुलना करा.

	अब्दुल	रघुभैर्या
(i)	सामाजिक बांधिलकी मानणारा.	सामाजिक बांधिलकीची फारशी जाण नसलेला.
(ii)	साऱ्यांच्या जीवनात आनंद निर्माण करण्यासाठी धडपडणारा.	आपल्याच विश्वात रममाण असणारा.
(iii)	संवेदनशील.	संवेदनांशी फारसा संबंध नसलेला.

(२) खालील विधानांमागील कारणे लिहा.

(i) रस्त्यानं कोणी भेटलं तर सांगू नका तपोवनात जातो कारण...

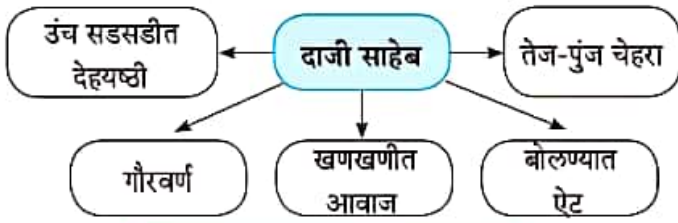
उत्तर: रस्त्यानं कोणी भेटलं तर सांगू नका तपोवनात जातो कारण त्याचा धंद्यावर परिणाम होतो.

(ii) आजचा दिवस म्हणजे त्यांच्यासाठी पर्वणीच कारण...

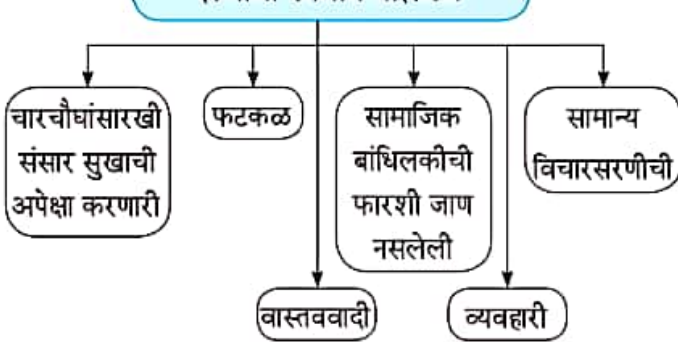
उत्तर: आजचा दिवस म्हणजे त्यांच्यासाठी पर्वणीच कारण या दिवशी अब्दुल त्यांच्यासाठी रंगीबेरंगी बांगड्या आणि त्यांना लागणाऱ्या इतर वस्तू घेऊन येत होता.

* (३) गुणवैशिष्ट्ये लिहा.

(i)

(ii)

* (४) खालील वाक्यांतील अव्यये शोधा व त्यांचे प्रकार लिहा.

	वाक्ये	अव्यये	प्रकार
(i)	अब्दुल जिल्हाधिकारी कचेरीजवळ आला.	जवळ	शब्दयोगी अव्यय
(ii)	तो एक आनंदाचा आणि चैतन्याचा दिवस	आणि	उभयान्वयी अव्यय
(iii)	बापरे! केवढी मोठी वसाहत!	बापरे!	केवल प्रयोगी अव्यय
(iv)	रघुभैय्याने चिट्ठी भरभर वाचली	भरभर	क्रियाविशेषण अव्यय

* (५) विरामचिन्हे ओळखा व त्यांची नावे लिहा.

(i)	“अरे, पण चिट्ठी मराठीतून आहे.”	दुहेरी अवतरण, पूर्ण विराम/स्वल्प विराम
(ii)	“अन्वर जेवला ?”	दुहेरी अवतरण, प्रश्नचिन्ह

(६) स्वमत

* (i) 'अब्दुल थोर समाजसेवक' या विधानाची सत्यता पटवून द्या.

उत्तर: अब्दुल हा बांगड्या विकणारा अत्यंत संवेदनशील मनाचा गृहस्थ होता. तपोवनातल्या कुष्ठरोगी मुलींना व स्त्रियांना बांगड्या भरण्यासाठी तो जात असे. त्यासाठी त्याला त्याच्या धंद्यात झळ सोसावी लागत असे. त्याचा रोजगार बुडत असे. पण आजाराने ग्रस्त स्त्रियांचा आनंद बघून त्याला समाधान वाटत होते. समाजऋण मानणारा आणि माणुसकीला जपणारा व दुसऱ्याच्या आनंदासाठी धडपडणारा असा हा अब्दुल खरा समाजसेवक होता.

* (ii) शन्नूच्या वागण्यामागील तिचा विचार काय असावा, याविषयी तुमचे मत लिहा.

उत्तर: (उतारा १ 'कृती ४: स्वमत' मधील ४ चे उत्तर पहा.)

* (iii) तंत्रज्ञानाची जोड देऊन अब्दुलचा मुलगा बांगड्यांचा व्यवसाय कसा वाढवू शकेल, याविषयी तुमचे विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: आधी त्याने मार्केटचा अभ्यास केल पाहिजे. आज कालच्या स्त्रिया, मुली कशा प्रकारच्या बांगड्या वापरतात, फॅशनचा ट्रेंड काय आहे हे जाणून घेतले पाहिजे. गुगल, यु ट्युब, वॉट्स अॅप यातून त्याने या सगळ्यांची माहिती मिळवली पाहिजे. वरील सगळ्या माध्यमांद्वारे तो अत्यंत प्रभावीपणे त्यांच्याजवळ असलेल्या बांगड्यांची जाहिरात करू शकतो. ऑनलाईन व्यापार करू शकतो. अशा प्रकारे अब्दुलचा मुलगा आपला बांगड्यांचा व्यवसाय वाढवू शकतो.

* (iv) दुसऱ्याला मदत करण्यातला आनंद ज्या प्रसंगातून मिळू शकतो, असा प्रसंग लिहा.

उत्तर: (अ) बस स्टॉपवर एक म्हातारी स्त्री उभी होती तिला 'नानावटी' हॉस्पिटलला जायचे होते. हॉस्पिटलपर्यंत थेट जाणारी बस नव्हती. शिक्षाला देण्यासाठी तिच्याकडे पैसे नव्हते. मी एक शिक्षा थांबवली तिच्या हातात शंभर रुपये दिले. शिक्षालाल्याला तिला नानावटी हॉस्पिटलला सोडायला सांगितले. तिच्या डोळ्यातला कृतज्ञभाव आजही आठवतो.

(आ) एकदा रस्त्याने जात असतांना फुटपाथवर संसार असलेल्या ठिकाणी एक बाळ खूप कळवळून रडत होतं. आजूबाजूला कोणी दिसेना. मी त्याच्या जवळ गेले त्याच्या अंगाखाली आणि आजूबाजूला बरंच पाणी साचलेलं होतं. मी हिम्मत केली त्याला तिथून उचलले. त्याच्या ठेवलेल्या वस्तूमधून एक कापड काढून त्याला कोरडं केलं, कापडात गुंडाळून त्याला कोरड्या जागेत ठेवणार तोच त्याची आई आली, मी तिच्या हातात मुलं दिलं आपलं रडणं थांबवून ते बाळ माझ्याकडे अगदी टुकूटूकू बघत होते. मला खुप छान वाटलं.

पाठपरिचय

तरूणांना मार्गदर्शन करणाऱ्या छात्रप्रबोधन एप्रिल २०१७ च्या अंकातून प्रस्तुत पाठ घेतला आहे. ग्लोबल वॉर्मिंगमधून आपल्या धरणीमातेला वाचवण्यासाठी वृक्षसंवर्धनावरोबरच, वैयक्तिक वाहनांचा उपयोग करण्यापेक्षा प्रवासी वाहन सुविधांचा अधिकाधिक वापर करावा, त्यासाठी आपली जीवनशैली बदलावी असा संदेश या पाठातून लेखक डॉ. प्रदिप आवटे यांनी दिला आहे.

To save the earth from global warming, besides planting trees, we must use public transportation rather than private vehicles, which will also help to reduce the pollution. To realize this, our routine lives must undergo changes and adjustments whenever necessary. This is the message of this lesson by Dr. Pradeep Awate. Minimising the use of electronic gadgets and machinery will help us connect with nature and there will also be additional greenery in the world around us.

शब्दार्थ

समदी	- सगळी	- (entire)
बक्कल	- पुष्कळ	- (abundant, plenty)
उखणणे	- खडबडीत होणे	- (become rough)
गोजिरा	- सुंदर	- (beautiful)
चिरण्या	- फटी, भेगा	- (cracks)
लोन्यागत	- लोण्यासारखा	- (like butter)
निरभ्र	- ढग नसलेल्या, स्वच्छ	- (cloudless)
चंदेरी	- चांदीसारखा	- (like silver / of silver colour)
ठसे	- छाप	- (an impression)
स्फटिक	- पारदर्शक	- (crystal)

वाक्प्रचार

मोर्चा वळवणे	- एखादी गोष्ट करण्यास सज्ज होणे
मळमळ व्यक्त करणे	- नाराजी व्यक्त करणे
आक्षेप नोंदवणे	- हरकत घेणे
हातभार लावणे	- मदत करणे

चेहरा पडणे	- उदास होणे
आ वासून पाहणे	- आश्चर्यचकीत होणे
पुस्ती जोडणे	- दुजोरा देणे
भारावून जाणे	- प्रभावित होणे

टिपा

वर्ख	- पुस्तकाचे पान	- (a leaf of book)
वर्ख	- धातूचा पातळ पत्रा	- (leaf of metal - such as gold, silver)
चंदेरी वर्खात मढवलेली	- चांदीच्या पत्र्याने सजवलेली, चांदीचे आवरण असलेली.	
कार्बन फूटप्रिंट	- मानवनिर्मित प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्ष कृतींमुळे उत्सर्जित होणारे एकूण हरितगृह वायू जे कार्बन डायऑक्साईडच्या समतोल टनात मोजले जातात, त्याला कार्बन फूटप्रिंट असे संबोधले जाते.	

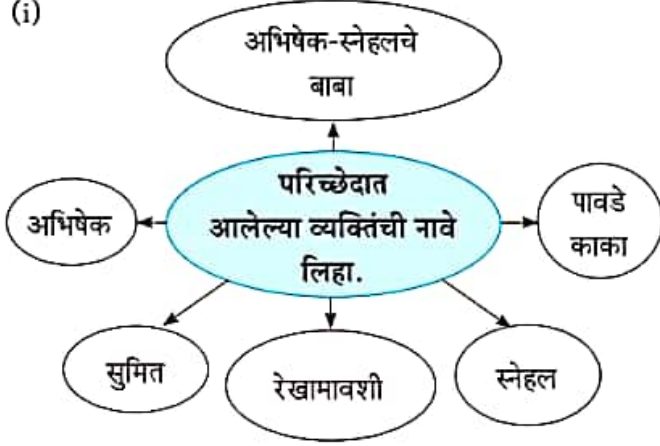
MASTER KEY QUESTION SET - 7

१. खालील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

(i)

(ii)

रेखामावशीला या ठिकाणी काम करावे लागते. → शेनामातीत

(iii)

अभिषेककडे सुमित या ठिकाणाहून आला होता. → कानपूर

(iv)

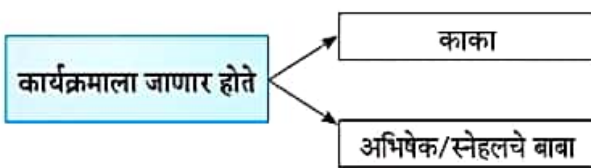
सुमितचे अभिषेकशी नाते → आतेभाऊ

(v)

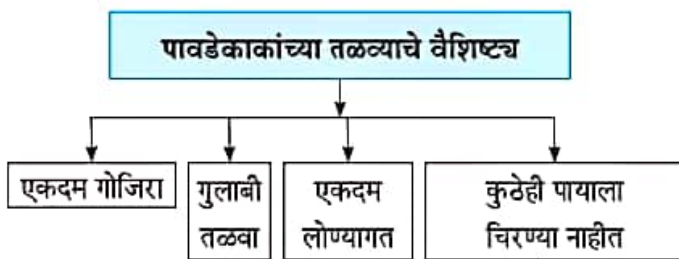
स्वच्छतेची भोक्ती → स्नेहल

(२) आकृतीबंध पूर्ण करा.

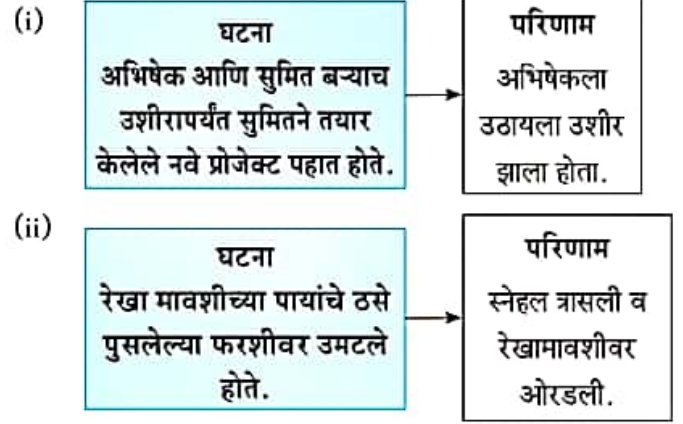
(i)

(ii)

(३) सहसंबंध जोडा.

(४) तुलना करा.

रेखा मावशीची पावलं	पावडे काकांची पावलं
(i) धुळीने माखलेली / धूळ लागलेली	अगदी स्वच्छ
(ii) चिरण्या पडलेली	लोण्यासारखी मऊ
(iii) धूळ बसून काळी झालेली	गुलाबी, सुंदर

(५) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

- (i) दार उघडलं आणि कामवाल्या रेखामावशी आत आल्या.
(सुमितनं, अभिषेकनं, स्नेहलनं, पावडेकाकांनी)
- (ii) सुमित कानपूरला शिकत होता.
(आय.टी.आय, आय. पी. एस., आय. आय. टी, एम, पी, एस. सी.)
- (iii) खणखणीत आवाजानं सुमितही जागा झाला आणि हॉलमध्ये आला. (रेखामावशीच्या, पावडेकाकांच्या, अभिषेकच्या, स्नेहलच्या)

उत्तरे: (i) अभिषेकनं (ii) आय. आय. टी. (iii) रेखामावशीच्या

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २३

७. फूटप्रिन्ट्स

अभिषेकनं दार उघडलं आणि कामवाल्या रेखामावशी आत आल्या. आल्या आल्या त्यांनी किचनमधील सिंकमध्ये वाट पाहणाऱ्या भांड्यांकडे आपला मोर्चा वळवला. अभिषेकला आज उठायला उशीरच झाला होता. काल त्यांच्याकडे सुमित आला होता कानपूरहून. सुमित म्हणजे अभिषेकचा आतेभाऊ. तो आय.आय.टी. कानपूरला शिकत होता. काल संध्याकाळी सुमित आल्यापासून गप्पांसोबत सुमितच्या लॅपटॉपवर त्यानं केलेले नवे प्रोजेक्ट अभिषेक पाहत होता. त्यामुळे रात्री झोपायला दोन वाजले. "काय हो हे, तुम्हीच फरशी पुसता आणि तुम्हीच ती घाण करता?" हॉलमधून स्नेहलचा आवाज आला. अभिषेक हॉलमध्ये आला तर रेखामावशी फरशी पुसत होत्या; पण मागे त्यांच्या पायाचे काळे मळकट ठसे पुसलेल्या फरशीवर उमटले होते. स्वच्छतेची भोक्ती असलेली स्नेहल त्यामळे त्रासली होती. रेखा मावशीही बिचान्या वरमल्या होत्या.

“अवो, स्नेहाताई, मी कुठं एसीत बसून शान काम करत्ये बाई. शेनामातीत काम करावं लागतं! आन आमच्या वस्तीचा रस्ता बी समदा उखणलाय. समदी धूळ लागती पायासनी. आन धा-धा मिन्टाला हातपाय धोयाला येळ बी नाय आन पानी तरी कुठं हाय बक्कळ?”

“सॉरी, मावशी खरंच सॉरी,” आपण त्यांच्या मळकट पायांबद्दल बोललो याचं स्नेहललाही कसंतरी वाटलं. तिला टाचेल फाटलेली, अगदी पातळ झालेली त्यांची चप्पल आठवली. रेखामावशीच्या खणखणीत आवाजानं सुमितही जागा झाला आणि हॉलमध्ये आला. सगळा प्रकार त्याच्या लक्षात आला. तेवढ्यात पावडेकाकाही आले. आज बाबा आणि पावडेकाका कुठल्याशा कार्यक्रमाला जाणार होते. स्नेहलने पावडेकाकांना पाणी दिलं. फरशी पुसणाऱ्या रेखामावशींचं लक्ष पावडेकाकांच्या तळव्याकडं गेलं. एकदम गोजिरा, गुलाबी तळवा. कुठं चिरण्या नाहीत की काही नाही! ‘एकदम लोन्यागत पाय हाय काकांचा’, रेखामावशी स्वतःशीच पुटपुटल्या. त्यांनी स्वतःच्या पायाकडं पाहवलं... स्वतःच्या पायाला किती तरी चिरण्या पडल्या होत्या... माती धूळ बसून त्या काळ्या पडल्या होत्या. अभिषेक-स्नेहलचे बाबाही तयार होऊन हॉलमध्ये आले.

कृती २ : आकलन कृती

(१) कारणे लिहा.

(i) स्नेहल रेखामावशींना सॉरी म्हणाली कारण ...

उत्तर: स्नेहल रेखामावशींना सॉरी म्हणाली कारण स्नेहल रेखामावशींना त्यांच्या मळकट पायांबद्दल बोलली होती.

(ii) सुमित हॉलमध्ये आला कारण ...

उत्तर: सुमित हॉलमध्ये आला कारण रेखा मावशीच्या खणखणीत आवाजाने त्याला जाग आली होती.

(२) कृती पूर्ण करा.

रेखामावशीने स्नेहलला आपल्या पायाला असलेल्या धुळीची दिलेली कारणे	शेनामातीत काम करावं लागतं
	वस्तीला जाण्याचा रस्ता उखणलेला
	पाय धुण्यासाठी वेळ नाही
	पाय धुण्यासाठी पाणी नाही

(३) जोड्या जुलवा.

	गट 'अ'		गट 'ब'
(i)	पातळ	(अ)	पायाला
(ii)	खणखणीत	(आ)	चपला
(iii)	गुलाबी	(इ)	आवाज
(iv)	चिरण्या	(ई)	तळवा

उत्तर: (i - आ), (ii - इ), (iii - ई), (iv - अ)

(४) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) किचनमधील सिंकमध्ये वाट पाहणाऱ्या भांड्यांकडे आपला मोर्चा कोणी वळवला?

उत्तर: किचनमधील सिंकमध्ये वाट पाहणाऱ्या भांड्यांकडे आपला मोर्चा रेखामावशीने वळवला.

(ii) अभिषेक सुमितच्या लॅपटॉपवर काय पाहत होता?

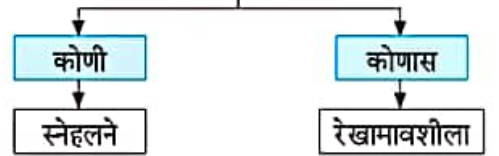
उत्तर: अभिषेक सुमितच्या लॅपटॉपवर सुमितने केलेले नवे प्रोजेक्ट पाहत होता.

(iii) अभिषेक हॉलमध्ये आला तेव्हा रेखामावशी कोणते काम करत होत्या?

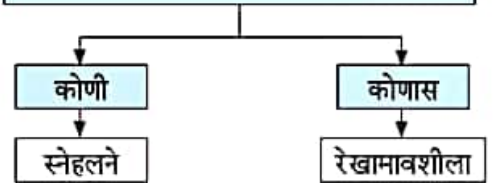
उत्तर: अभिषेक हॉलमध्ये आला तेव्हा रेखामावशी फरशी पुसत होत्या.

(५) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

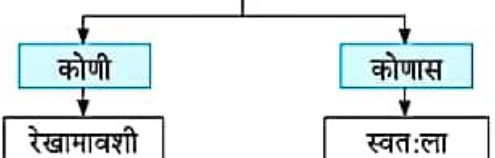
(i) “काय हो हे, तुम्हीच फरशी पुसता आणि तुम्हीच ती घाण करता”

(ii) “सॉरी, मावशी खरंच सॉरी.”

(iii) “एकदम लोन्यागत पाय हाय काकांचा.”

(६) चूक की बरोबर लिहा.

(i) सुमितचे बाबा तयार होऊन हॉलमध्ये आले.

(ii) रेखामावशी बिचाऱ्या वरमल्या होत्या.

उत्तरे: (i) चूक (ii) बरोबर

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) कंसातीलत सूचनांनुसार बदल करा.

(i) स्नेहलने पावडेकाकांना पाणी दिलं. (काळ ओळखा)

उत्तर: भूतकाळ

(ii) आज बाबा आणि काका कार्यक्रमाला जाणार होते. (क्रिया विशेषण अव्यय ओळखा)

उत्तर: आज - क्रियाविशेषण अव्यय

(२) खणखणीत या शब्दांसारखे दोन शब्द लिहा.

उत्तर: (i) झणझणीत (ii) सणसणीत

(३) खालील शब्द शुद्ध करून लिहा.

(i) परयावरण (ii) महत्व

उत्तर: (i) पर्यावरण (ii) महत्त्व

(४) सगळा प्रकार त्याच्या लक्षात आला. (सर्वनामाचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.)

उत्तर: सगळा प्रकार तिच्या लक्षात आला.

(५) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दाचे प्रत्यय ओळखून विभक्तीचा प्रकार लिहा.

(i) सुमित कानपूरहून आला होता.

(ii) स्नेहल स्वच्छतेची भोक्ती होती.

प्रत्यय	विभक्तीचा प्रकार
हून	पंचमी (एकवचन)
ची	षष्ठी (एकवचन)

(६) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i)	पायांबद्दल	पाय	पायां
(ii)	लोण्यागत	लोणी	लोण्या
(iii)	स्वच्छतेची	स्वच्छता	स्वच्छते
(iv)	आवाजानं	आवाज	आवाजा

(७) खालील वाक्ये लेखननियामांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) "अवो, सेनहाताई, मी कुठं एसीत बसुन शान काम करत्ये बाई."

(ii) अभीषेक-स्नेहलचे बाबाही तयार होवून हॉलमध्ये आले.

उत्तरे: (i) "अवो, स्नेहाताई मी कुठं एसीत बसून शान काम करत्ये बाई."

(ii) अभीषेक - स्नेहलचे बाबाही तयार होऊन हॉलमध्ये आले.

कृती ४ : स्वमत

(१) रेखामावशींच्या पावलांचे वर्णन तुमचा शब्दांत लिहा.

उत्तर: रेखामावशींची पावलं धुळीनी माखलेली होती. कारण तिला शेणात-मातीत काम करावं लागात असे. उखणलेल्या रस्त्याने तिला चालत जावे लागे. तिच्या पायातील चप्पल अगदी पातळ झाली होती म्हणून तिच्या पायाला खूप चिरण्या पडल्या होत्या. पाय धुवायला वेळ आणि पाणीही नव्हतं, म्हणून तिच्या पायाला कितीतरी चिरण्या पडल्या होत्या व तिचे पाय धूळ बसून काळे पडले होते.

(२) पावडेकाकांच्या पायाच्या वर्णनावरून त्यांची जीवनशैली कशी असावी असे तुम्हांस वाटते ?

उत्तर: पावडेकाकांची पावले सुंदर गुलाबी व लोण्यासारखी होती. यावरून असे दिसते की, ते कधीही पायी चालत नसतील. नेहमी वाहनांचा उपयोग करत असतील. धूळ मातीशी त्यांचा फारसा संबंध येत नसावा. ते अत्यंत चांगल्या प्रती बूट, चप्पल वापरत असतील. पायांच्या स्वच्छतेची काळजी घेत असतील.

(३) स्वच्छतेबद्दलची तुमची संकल्पना लिहा / किंवा तुमचे विचार लिहा.

उत्तर: वरवर दिसणारी स्वच्छता ही खरी स्वच्छता नव्हे. पांढरपेशी स्वच्छता ही वातावरण प्रदुषित करण्यास हातभारच लावते. पब्लिक ट्रान्सपोर्टने जाण्याऐवजी आपण कारचा वापर करतो. आणि कार्बन डायऑक्साईड वातावरणात सोडला जातो. त्यामुळे धरणी प्रचंड प्रमाणात प्रदूषित होते. जे आपल्याला उघड्या डोळ्यांनी दिसत नाही. सायकल वापरणं आपण विसरून गेलो आहोत. अगदी कोपन्यावरून भाजी आणायची असली तरी आपण बाईकला किक मारतो. आपली पावले स्वच्छ, आपले कपडे स्वच्छ, महागडी कार ही खरी स्वच्छता नाही. धरणी प्रदूषणमुक्त करणे ही खरी स्वच्छता. यासाठी प्रत्येकाने हातभार लावला पाहिजे. झाडे लावली पाहिजेत. धरतीच्या स्वच्छतेची काळजी घेणे यातच खरी स्वच्छता आहे.

२. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सुचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

(i) सुमितने तयार केलेले ऑप → स्वच्छता ऑप-फूटप्रिन्ट्स

(ii) ऑपच्या साहाय्याने हे सांगू शकतो → कोणाचे पाय किती स्वच्छ आहेत.

(ii) रेखा मावशीच्या पायांबद्दल आक्षेप यांनी नोंदवला होता.

स्नेहलदीदीनं

(२) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i) सुमितच्या मामांचे अॅपबद्दलचे मत

पायाची स्वच्छता सांगण्यासाठी अॅपची गरज नाही

सगळ्यात भारी अॅप डोक्याच्या कवटीत आहे.

(ii)

सुमितने रेखा मावशीला विचारलेले प्रश्न

“मावशी, तुम्ही राहता कुठं?”

“इथून किती कि. मी. आहे?”

“तुम्ही कशा आलात इथपर्यंत?”

“आठवड्यातून सरासरी किती किलोमीटर फिरती होते?”

“ही फिरस्ती तुम्ही कशी करता?”

“आतापर्यंत किती झाडं तुम्ही लावली आहेत?”

(३) कोण ते लिहा.

(i) टेक्नॉलॉजीबद्दल मळमळ व्यक्त करणारे - सुमितचे मामा

(ii) रेखामावशीला सायकल देणारा - रेखा मावशीचा मुलगा

(४) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) सुमितच्या अॅपचे नाव काय ?

उत्तर: सुमितने तयार केलेल्या अॅपचे नाव “फूटप्रिन्ट्स” आहे.

(ii) रेखामावशी कोठे राहत होती ?

उत्तर: रेखामावशी “टेकडी पल्याड” राहत होती.

(iii) सुमितच्या मामाच्या मते सगळ्यात भारी अॅप कोठे आहे ?

उत्तर: सुमितच्या मामाच्या मते सगळ्यात भारी अॅप डोक्याच्या कवटीत आहे.

(५) उतान्यानुसार वाक्यांचा क्रम लावा.

(i) “गेल्या मयन्यापतूर चालतच येत हुते; पन आता माज्या लेकानं एक सायकल दिलीया मला”.

(ii) “त्या टेकडी पल्याड”, मावशी म्हणाल्या.

(iii) स्नेहलचा चेहरा पडला.

(iv) मामा, मी एक अॅप तयार केलं आहे.

उत्तरे: (i) मामा, मी एक अॅप तयार केलं आहे.

(ii) स्नेहलचा चेहरा पडला.

(iii) “त्या टेकडी पल्याड”, मावशी म्हणाल्या.

(iv) “गेल्या मयन्यापतूर चालतच येत हुते; पन आता माज्या लेकानं एक सायकल दिलीया मला”.

(६) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) मामा, गंमत तर बघ तू माझ्या अॅपची... त्याचं नाव आहे (फूटप्रिन्ट्स, अॅपप्रिन्ट्स, लेगप्रिन्ट्स, फिंगरप्रिन्ट्स)

(ii) सुमितनं आपल्या मोबाईलमधलं अॅप उघडलं आणि रेखा मावशींना काही प्रश्न विचारायला सुरुवात केली. (सॅमसंग, नोकिया, ऍड्रॉईड, एल.जी.)

उत्तर: (i) फूटप्रिन्ट्स (ii) ऍड्रॉईड

उतारा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २३, २४

७. फूटप्रिन्ट्स

“मामा, मी एक अॅप तयार केलं आहे. त्या अॅपच्या साहाय्यानं आपण कोणाचे पाय किती स्वच्छ आहेत, हे सांगू शकतो,” सुमितनं सांगितलं.

“सुमित, अरे, पाय स्वच्छ आहेत की नाही, हे सांगायला अॅपची काय गरज आहे? तुम्हां टेक्नोसॅन्डी लोकांना कशाचंही अॅप करण्याशिवाय काही सुचतं की नाही? अरे, सगळ्यात भारी अॅप डोक्याच्या कवटीत आहे, हे विसरलात की काय तुम्ही लोक?” बाबांनी अनाटायी टेक्नॉलॉजीबद्दलची आपली मळमळ व्यक्त केली.

“मामा, गंमत तर बघ तू माझ्या अॅपची... त्याचं नाव आहे फूटप्रिन्ट्स,” असं म्हणत सुमितनं आपला स्मार्टफोन काढला.

“सुरुवात करूया रेखामावशींपासून. ज्यांच्या पायाबद्दल स्नेहलदीदीनं नोंदवला होता आक्षेप...!” स्नेहलचा चेहरा पडला. तिला स्वतःचाच राग आला. सुमितनं आपल्या ऍड्रॉईड मोबाईलमधलं अॅप उघडलं आणि रेखामावशींना काही प्रश्न विचारायला सुरुवात केली.

“मावशी, तुम्ही राहता कुठं?”

“त्या टेकडीपल्याड”, मावशी म्हणाल्या.

“इथून किती कि.मी. आहे?”

“तीन.”

“तुम्ही कशा आलात इथपर्यंत?”

“गेल्या मयन्यापतूर चालतच येत हुते; पन आता माज्या लेकानं एक सायकल दिलीया मला. तवा आता सायकलनं येते.” अशी अजून बरीच माहिती त्यानं भरली. आठवड्यातून सरासरी किती किलोमीटर फिरती होते? ही फिरस्ती तुम्ही कशी करता? आतापर्यंत किती झाडं तुम्ही लावली आहेत?

कृती २ : आकलन कृती

(१) योग्य पर्याय निवडून लिहा.

- (i) सुमितनं आपला स्मार्टफोन काढला
 (अ) त्याला फोन करायचा होता.
 (आ) मामांना फोन दाखवायचा होता.
 (इ) सुमितला मामांना "फूटप्रिन्ट्स" ॲप दाखवायचे होते.

उत्तर: सुमितनं आपला स्मार्टफोन काढला सुमितला मामांना "फूटप्रिन्ट्स" ॲप दाखवायचे होते.

- (ii) सुमितने रेखामावशींना प्रश्न विचारायला सुरुवात केली.
 (अ) ॲपमध्ये माहिती भरायची होती.
 (आ) त्याला मावशींबद्दल जाणून घ्यायचे होते.
 (इ) स्नेहलने माहिती भरायला सांगितली होती.

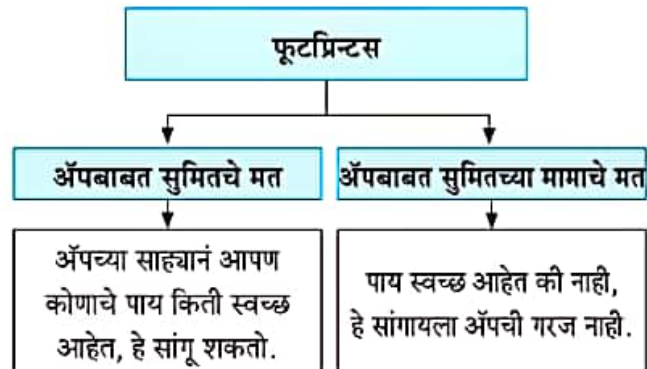
उत्तर: सुमितने रेखामावशींना प्रश्न विचारायला सुरुवात केली ॲप मध्ये माहिती भरायची होती.

(२) सहसंबंध लावा.

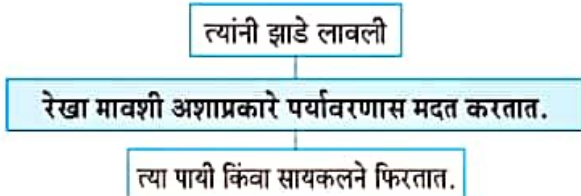
- (i) टेक्नोसॅव्ही - अस्वच्छ पाय
 (ii) नॉन टेक्नोसॅव्ही - सुमित
 (iii) रेखामावशी - सायकल
 (iv) मुलगा - सुमितचे मामा

(३) कृती पूर्ण करा.

(४) आकृतीबंध पूर्ण करा.

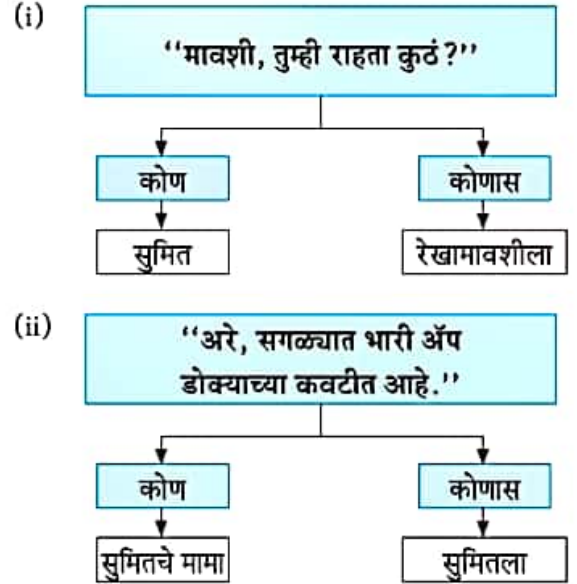

(५) चूक की बरोबर लिहा.

- (i) मामा, गंमत तर बघ तू माझ्या ॲपची....त्याचं नाव आहे फूटप्रिन्ट्स.
 (ii) "सुरुवात करूया अभिषेक पासून".

उत्तर: (i) बरोबर (ii) चूक

(६) कोण कोणास म्हणाले ?

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) खालील दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

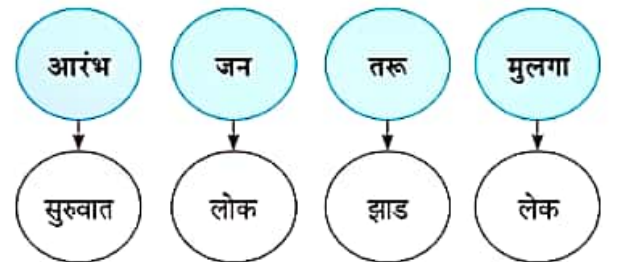
- (i) मामा मी एक ॲप तयार केलं आहे.
 (वाक्याचा प्रकार ओळखा)

उत्तर: विधानार्थी वाक्य

- (ii) हे सांगायला ॲपची गरज नाही.
 (प्रश्नार्थी वाक्य करा)

उत्तर: हे सांगायला ॲपची काय गरज आहे ?

(२) खालील शब्दांसाठी परिच्छेदातील समानार्थी शब्द शोधून लिहा.

(३) आतापर्यंत किती झाडं तुम्ही लावली आहेत ?

(वरील वाक्यातील नाम, सर्वनाम, क्रियापद ओळखा)

(ii) तुम्ही → सर्वनाम

(iii) लावली आहेत → क्रियापद

(४) स्नेहलला स्वतःचाच राग आला. (काळ ओळखा)

उत्तर: भूतकाळ

(५) तंत्रस्नेही लोकांना अॅप करण्याशिवाय काही सूचत नाही. (वाक्यातील विशेषण व अव्यय ओळखू लिहा)

(i) तंत्रस्नेही → विशेषण

(ii) शिवाय → शब्दयोगी अव्यय

(६) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) बाबांनी अनाठायी टेक्नॉलॉजीबद्दलची आपली मळमळ व्यक्त केली.

उत्तर: बाबांनी अनाठायी टेक्नॉलॉजीबद्दलची आपली मळमळ व्यक्त केली.

(ii) आतापर्यंत किती झाडं तुम्ही लावली आहेत ?

उत्तर: आतापर्यंत किती झाडं तुम्ही लावली आहेत ?

(७) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i)	आठवड्यातून	आठवडा	आठवड्या
(ii)	डोक्याच्या	डोकं	डोक्या

(८) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i)	बाबांनी	नी	तृतीया (अनेकवचन)
(ii)	अॅपची	ची	षष्ठी (एकवचन)

कृती ४ : स्वमत

(१) बाबांनी अनाठायी टेक्नॉलॉजीबद्दल आपली मळमळ व्यक्त केली. या वाक्याबद्दल आपले मत स्पष्ट करा.

उत्तर: स्वच्छता अॅपबद्दल सुमितने त्याच्या मामांना म्हणजे अभिषेकच्या बाबांना माहिती सांगितली. आजकालचे टेक्नोसॅव्ही लोक काहीही करतात. स्वच्छतेसारखी गोष्ट जाणून घेण्यासाठी अॅपची काय गरज आहे, असे त्यांना वाटले. कारण ते तंत्रज्ञानाबद्दल अधिक जाणत नसावेत. आजचे विज्ञान, तंत्रज्ञान याबद्दल मागच्या पिढीतील लोक थोडे कमी जाणतात तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने आपण काय-काय करू शकतो, यांची त्यांना माहिती नाही. विशेष बाब म्हणजे काही मंडळींना तंत्रज्ञानाची फक्त नकारात्मक बाजूच माहित आहे. म्हणून कदाचित अभिषेकच्या बाबांनी तंत्रज्ञानाबद्दल असे नकारात्मक उद्गार काढले असावेत.

(२) सुमितने तयार केलेल्या अॅपचे वर्णन तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: सुमितने एक स्वच्छता अॅप तयार केलं होतं. त्या अॅपचं नाव 'फूटप्रिन्ट्स' होते. या अॅपच्या साहाय्याने पाय किती स्वच्छ आहेत हे कळू शकणार होते. ज्या माणसाच्या पायाबद्दल जाणून घ्यायचे असेल त्याची माहिती (अॅपनुसार) भरायची व त्याद्वारे संबंधित व्यक्तीच्या पायाच्या स्वच्छतेबद्दल आपल्याला माहिती मिळत असे. माहिती भरल्यानंतर मोबाईलमध्ये एक निळा चौकोन उमटत असे व त्याखाली माहितीच्या आधारे पायांच्या स्वच्छतेबद्दल निष्कर्ष येत असे.

(३) सुमित तंत्रस्नेही (टेक्नोसॅव्ही) आहे हे परिच्छेदावरून लिहा.

उत्तर: सुमितने स्मार्टफोनचा वापर करून एक स्वच्छता अॅप तयार केलं होतं. त्या अॅपमध्ये विचारलेली माहिती भरली की संबंधित व्यक्तीच्या पायाची स्वच्छता कशी आहे हे सिद्ध होत असे. अत्यंत साधे सर्वांना सहज वापरता येईल असे हे अॅप सुमितने तयार केले होते. यावरून दिसून येते की तो तंत्रस्नेही (टेक्नोसॅव्ही) आहे.

३. पुढील उतान्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i) कधी पायी → रेखाभावशी अशा ये-जा करायच्या → कधी सायकलने

(ii)

सुमितने पावडेकाकांना विचारलेले प्रश्न

- “काका, आता तुम्ही कुठून आलात ?”
- “कसे ?”
- “आणि हे सगळं कारणं... तुम्ही एकटेच ये-जा करता ?”
- “पण काका आठवड्यातून तुमचं फिरणं किती होतं ?”
- “काका, तुम्ही काही झाडं लावली आहेत का ?”

(२) घटना व परिणाम लिहा.

	घटना	परिणाम
(i)	स्क्रीनवर पायपुसणीच्या आकाराचा निळा चौकोन उमटणे	सगळे 'आ' वासून त्याकडे पाहत राहिले.
(ii)	सुमितने रेखाभावशीची सगळी माहिती घेणे	रेखाभावशी फार गडबडून गेल्या.

(३) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(४) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) मोबाईल स्क्रीनवर काय उमटले ?

उत्तर: मोबाईलच्या स्क्रीनवर पायपुसणीच्या आकाराचा एक निळा चौकोन उमटला.

(ii) सुमितने रेखामावशींची सगळी माहिती का घेतली ?

उत्तर: रेखामावशींची पावलं किती स्वच्छ आहेत हे जाणून घेण्यासाठी मोबाईलवर तो ती माहिती भरणार होता.

(iii) पावडेकाकांचे ऑफिस त्यांच्या घरापासून किती किलोमीटर आहे ?

उत्तर: पावडेकाकांचे ऑफिस त्यांच्या घरापासून १६ किलोमीटर आहे.

(iv) पावडेकाका चिडून सुमितला काय म्हणाले ?

उत्तर: पावडेकाका चिडून सुमितला म्हणाले, “हो, नाही तर काय बसला लटकत जाऊ म्हणतोस ?”

(५) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) पावडेकाकांचा डेटा ऑपमध्ये भरायला सुरू केला. (अभिषेकनं, स्नेहानं, सुमितनं, राकेशनं)

(ii) तर फार गडबडून गेल्या. (स्नेहा, रेखामावशी, पावडेकाकू, नेहा)

उत्तर: (i) सुमितनं (ii) रेखामावशी

उतारा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २४ - २५

७. फूट प्रिन्ट्स

रेखामावशी फिरायच्या पायीच, कधीतरी सायकलनं! त्यांच्या इवल्याशा झोपडीपुढंही त्यांनी दोन झाडं लावली होती. त्यातलं एक लिंबोणीचं होतं; पण एवढी सगळी माहिती सुमित का घेतोय, तेच कुणाला कळेना. रेखामावशी तर फार गडबडून गेल्या. “आणि आता पाह, या आहेत रेखामावशींच्या फूटप्रिन्ट्स...!” असं म्हणत त्यानं मोबाईलचं कसलंसं बटन दाबलं आणि स्क्रीनवर पायपुसणीच्या आकाराचा एक निळा चौकोन उमटला, अगदी आभाळाच्या निरभ्र तुकड्यासारखा! सगळे ‘आ’ वासून पाहत होते आणि त्या निळ्या तुकड्याच्या मधोमध दोन पावलं उमटली... एकदम चंदेरी वखांत मढलेली आणि खाली इंग्रजीत शब्द उमटले... ‘सिल्व्हर फूटप्रिन्ट्स! दि मोस्ट क्लिन फूटप्रिन्ट्स!’

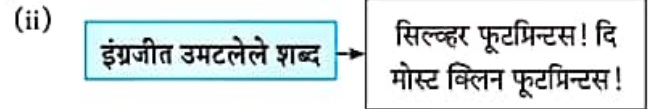
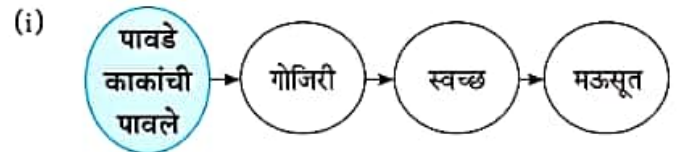
“वाऽ पाहयलंत रेखामावशींचे पाय चंदेरी आहेत. एकदम स्वच्छ. झन्याच्या स्फटिक स्वच्छ पाण्यासारखे,” सुमित ओरडला. “ह्याऽ हे भलतंच!” रेखा मावशींच्या पायाकडे पाहत पावडेकाका म्हणाले.

सुमितनं हलकेच पावडेकाकांच्या गोजिन्या तळव्यांकडे पाहिले आणि म्हणाला, “काका, आपण तुमच्या पायाचं पाहूया का ?”

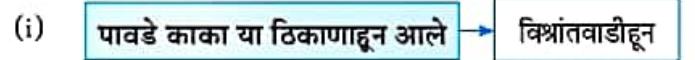
“त्यात पाहयचं काय ? हे बघ, माझे पाय किती स्वच्छ आणि मऊसूत आहेत...!” पावडेकाका पाय सगळ्यांना दाखवत म्हणाले. “पण चला काय सांगतंय तुमचं ऑप, ते तरी पाहू या,” त्यांनी पुस्ती जोडली. सुमितनं पावडेकाकांचा डेटा ऑपमध्ये भरायला सुरू केला. “काका, आता तुम्ही कुठून आलात ?” “विश्रांतवाडीहून.” “कसे ?” “अर्थातच, कारने.” “वीस किलोमीटर कारने. तुम्ही एकटेच...!” सुमितची शंका “हो, का ?” “अच्छा, पण काका आठवड्यातून तुमचं फिरणं किती होतं ?” “अरे, माझं ऑफिसच माझ्या घरापासून १६ किलोमीटर आहे. रोजचे पस्तीस-चाळीस किलोमीटर तर नक्कीच होतात.” “आणि हे सगळं कारनं... तुम्ही एकटेच ये-जा करता ?” “हो, नाही तर काय बसला लटकत जाऊ म्हणतोस ?” काका चिडून म्हणाले. “काका, तुम्ही काही झाडं लावली आहेत का ?”

कृती २ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

(२) चौकटी पूर्ण करा.

(३) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) सुमितने पावडेकाकांना कोणती शंका विचारली ?

उत्तर: “वीस किलोमीटर कारने-तुम्ही एकट्यानेच प्रवास केला ?” ही शंका सुमितने पावडेकाकांना विचारली.

(ii) पावडेकाका रोज किती किलोमीटर कारने प्रवास करत ?

उत्तर: पावडेकाका रोजचे पस्तीस-चाळीस किलोमीटर कारने प्रवास करत.

(iii) स्क्रीनवर उमटलेला पायपुसणीच्या आकाराचा निळा चौकोन कोणासारखा होता ?

उत्तर: स्क्रीनवर उमटलेला पायपुसणीच्या आकाराचा निळा चौकोन अगदी आभाळाच्या निरभ्र तुकड्यासारखा होता.

(४) योग्य जोड्या जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	फूटप्रिन्टस	(अ)	पावडे काका
(ii)	पर्यावरण पुरक	(आ)	पाऊले
(iii)	पर्यावरण मारक	(इ)	स्वच्छता ॲप
(iv)	चंदेरी वर्खात मढवलेली	(ई)	रेखामावशी

उत्तर: (i - इ), (ii - ई), (iii - अ), (iv - आ)

(५) योग्य पर्याय निवडून विधाने पूर्ण करा.

(i) इवल्याशा झोपडीपुढंही त्यांनी

(अ) तीन झाडं लावली होती.

(आ) दोन झाडं लावली होती.

(इ) चार कुंड्या लावल्या होत्या.

(ई) सहा रोपे लावली होती.

उत्तर: इवल्याशा झोपडीपुढंही त्यांनी दोन झाडं लावली होती.

(ii) किलोमीटर तर नक्कीच होतात.

(अ) पस्तीस - पन्नास

(आ) पन्नास - साठ

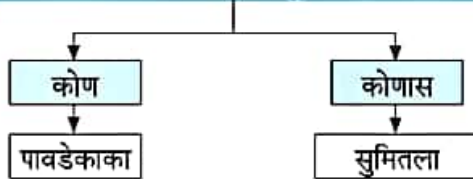
(इ) पस्तीस - चाळीस

(ई) चाळीस - पस्तीस

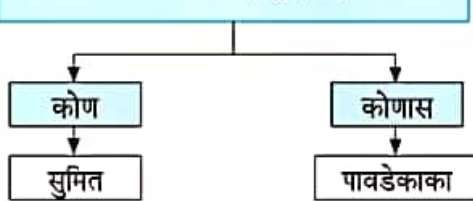
उत्तर: पस्तीस - चाळीस किलोमीटर तर नक्कीच होतात.

(६) कोण कोणास म्हणाले ?

(i) "त्यात पाह्यचं काय? हे बघ, माझे पाय किती स्वच्छ आणि मऊसूत आहेत...!"

(ii) "वीस किलोमीटर कारने, तुम्ही एकटेच...!"

(७) चूक की बरोबर लिहा.

(i) पावडेकाकांचे ऑफिस त्यांच्या घरापासून २० किलोमीटर आहे.

(ii) रेखामावशीचे पाय चंदेरी आहेत.

उत्तर: (i) चूक (ii) बरोबर

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) सूचनेनुसार कृती करा.

(i) रेखामावशीचे पाय चंदेरी आहेत (विशेषण ओळखा)

उत्तर: विशेषण - चंदेरी

(ii) एक निळा चौकोन उमटला आभाळाच्या निरभ्र तुकड्यासारखा. (शब्दयोगी अव्यय ओळखा)

उत्तर: शब्दयोगी अव्यय - सारखा

(२) विरामचिन्हे ओळखा

रेखामावशी फिरायच्या पायीच, कधीतरी सायकलनं!

त्यांनी दोन झाडं लावली होती. त्यातल एक लंबोणीचं होतं;

उत्तर: विरामचिन्हे नावे

, - स्वल्पविराम

! - उद्गारवाचक चिन्ह

. - पूर्ण विराम

; - अर्धविराम

(३) अधोरेखित नामाचे वचन बदलून वाक्य लिहा.

रेखामावशींनी दोन झाडं लावली.

उत्तर: रेखामावशींनी एक झाडं लावलं.

(४) अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.

रेखामावशी गडबडून गेल्या.

उत्तर: रेखामावशी - नाम

(५) खालील वाक्ये लेखननियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) "चला काय सांगताय तूमचं ॲप, ते तरी पाहूया," त्यांनी पुसती जोडली.

उत्तर: "चला काय सांगतंय तुमचं ॲप, ते तरी पाहूया," त्यांनी पुस्ती जोडली.

(ii) "रोजचे पस्तीस-चाळीस कीलोमीटर तर नक्कीच होतात."

उत्तर: "रोजचे पस्तीस-चाळीस किलोमीटर तर नक्कीच होतात."

(६) पर्यायी शब्द लिहा.

वृक्ष	आकाश	जल	पद
↓	↓	↓	↓
झाड	आभाळ	पाणी	पाय

(७) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) अस्वच्छ × (ii) कुशंका ×

उत्तर: (i) स्वच्छ (ii) शंका

(८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) आकाराचा	आकार	आकारा
(ii) तळव्यांकडे	तळवा	तळव्यां

(९) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) मावशींच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)
(ii) आठवड्यातून	तुन	पंचमी (एकवचन)

कृती ४ : स्वमत

(१) रेखामावशी पर्यावरणास कशी मदत करत होती ते तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: रेखामावशी कोणत्याही धूर सोडणाऱ्या वाहनाने ये-जा करत नसत. शक्यतो त्या पायीच ये-जा करायच्या. कधी-कधी सायकल वापरायच्या म्हणजे हवेत कार्बन डायऑक्साईड मिसळण्याची जी प्रक्रिया होते, त्यात त्यांचा अजिबात सहभाग नव्हता. त्यांनी त्यांच्या झोपडीपुढे दोन झाडे लावली होती. त्यातलं एक पर्यावरणास पूरक लिंबोणीचं होतं. ही झाडे लावून त्यांनी पर्यावरणाला मदतच केली होती.

(२) मोबाईल स्क्रीनवर उमटलेल्या चित्राचे वर्णन करा.

उत्तर: सुमितने मोबाईलचे बटन दाबताच स्क्रीनवर पायपुसणीच्या आकाराचा निळा चौकोन उमटला. त्या निळ्या तुकड्याच्या मधोमध दोन पावलं उमटली. एकदम चंदेरी वर्खात मढलेली आणि खाली इंग्रजीत शब्द उमटले, 'सिल्व्हर फूटप्रिन्ट्स! दि मोस्ट क्लिन फूटप्रिन्ट्स'.

(३) पर्यावरणाच्या मदतीसाठी तुम्ही काय प्रयत्न कराल ते उदाहरणांसह लिहा.

उत्तर: पर्यावरणाची समस्या दिवसेंदिवस गंभीर होत चालली आहे. त्यासाठी प्रत्येकाने हातभार लावणे गरजेचे आहे. सार्वजनिक वाहनांचा वापर करणे, झाडे लावणे, प्लॅस्टिकचा वापर टाळणे, पाण्याचा योग्य वापर करणे, वीज बचतीच्या सवयी लावून घेणे. त्यामुळे आपण पर्यावरण रक्षणास थोडाफार तरी हातभार लावू शकतो असे मला वाटते.

(४) पावडेकाका पर्यावरणास मारक अशी कोणती कृती करतात ते तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: पावडेकाका सदैव कारने प्रवास करतात. त्यामुळे ते हवेत जास्त कार्बन डायऑक्साईड सोडण्याची कृती करतात. त्यामुळे हवेचे प्रदूषण होते. एवढेच नव्हे तर रोजचा पस्तीस ते चाळीस

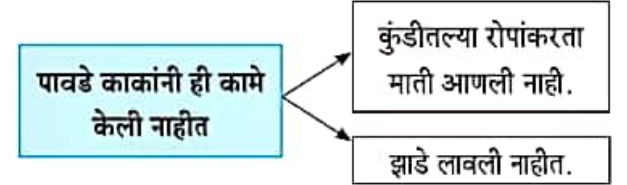
किलोमीटरचा प्रवास ते एकट्याने करतात. पावडे काकांसारखी अशी अनेक माणसे आहेत की ती एक-एकटी प्रवास करून इंधन, ध्वनी, वायू, जमीन यांची हानी करत असतात. पावडे काकांची एकंदरीत जीवनशैली बघितली तर ते सदैव पर्यावरणास मारक अशीच कृती करतात असे दिसून येते.

४. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

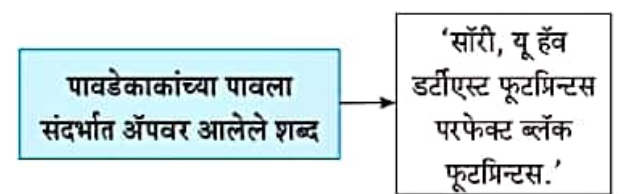
कृती १ : आकलन कृती

(१) कृती करा.

(i)

(ii)

(२) कारणे लिहा.

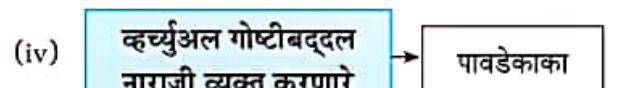
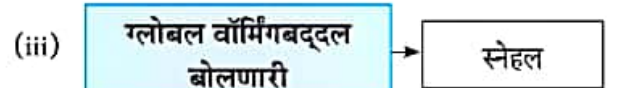
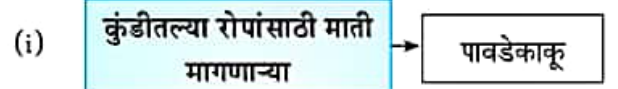
(i) पावडेकाकांचा चेहरा एकदम पडला कारण...

उत्तर: पावडेकाकांचा चेहरा एकदम पडला कारण पावडे काकांची काळीकुट्ट पावले मोबाईल स्क्रीनवर उमटली होती.

(ii) आपल्या पायाला चिकटलेला हा कार्बन आपला धुवायला हवा कारण ...

उत्तर: आपल्या पायाला चिकटलेला हा कार्बन आपल्याला धुवायला हवा कारण ग्लोबल वॉर्मिंगमुळे आपली पृथ्वी तापाने फणफणते आहे.

(३) कोण ते लिहा.

(४) चौकटी पूर्ण करा.

(i)

स्वच्छता अॅपवर पावडे काकांची उमटलेली पावलं	→	अगदी काळीकुट्ट
--	---	----------------

(ii)

स्वच्छता अॅप हे काम करते	→	दैनंदिन जीवनशैलीतून सोडला जाणारा कार्बन मोजते.
--------------------------	---	--

(५) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) पुन्हा निळ्या तुकडा चमकला आणि काही क्षणातच त्या निळ्या तुकड्यावर पावडेकाकांची उमटली.

(बोटे, पावलं, ठसे, अंगठी)

(ii) किती प्रचंड चिकटलेला असतो, आपल्या पायांना! ग्लोबल वॉर्मिंगला हातभार लावतो आपण.

(कार्बन, नायट्रोजन, ऑक्सिजन, गॅस)

उत्तर: (i) पावलं (ii) कार्बन

उतारा ४ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २५

७. फूटप्रिन्ट्स

“पावडेकाकांनी कुंडीतल्या रोपांकरिता माती मागितली तर ती आपण देणं होत नाही काकांना, ते झाडं काय लावणार ?” स्नेहलनं एकदम स्ट्रेट ड्राईव्ह लगावला. सुमितनं पावडेकाकांची आणखी काही माहिती घेतली आणि अॅपवर भरली. पुन्हा निळ्या तुकडा चमकला आणि काही क्षणातच त्या निळ्या तुकड्यावर पावडेकाकांची पावलं उमटली.

दोन काळीकुट्ट पाऊलचिन्हे!!

आणि खाली शब्द आले

‘सॉरी, यू हॅव डर्टीएस्ट फूटप्रिन्ट्स. परफेक्ट ब्लॅक फूटप्रिन्ट्स. पावडेकाकांचा चेहरा एकदम पडला. “काय नाटक आहे हे? असल्या व्हर्च्युअल गोष्टी नका सांगू मला,” पावडेकाका रागाने म्हणाले. सुमितनं त्यांच्या नाराज चेहऱ्याकडं पाहिलं आणि तो समजावणीच्या सुरात म्हणाला, “माफ करा, काका; पण ही पावलं व्हर्च्युअल नाहीत, उलटपक्षी ती अधिक खरीखुरी आहेत. काका, हे अॅप आपल्या दैनंदिन व्यवहारात आपण किती कार्बन वातावरणात सोडतो, हे मोजतं. थोडक्यात आपल्या जीवनशैलीतून उमटणाऱ्या आपल्या कार्बन प्रिन्ट्स रेखाततं. त्या आपल्याला उघड्या डोळ्यांना दिसत नाहीत. आता तुम्ही वीस कि.मी. अंतर तुमच्या कारनं येता, तेव्हा तुम्ही किमान एक लीटर पेट्रोल जाळता म्हणजेच त्याच्या दुपटीहून अधिक कार्बन डायऑक्साईड वातावरणात सोडता!”

“काहीतरीच! मला नाही पटत,” काका म्हणाले.

“काका, हे एक शास्त्रीय सत्य आहे. तुमच्या कार्बन सोडण्याच्या प्रमाणावरून तुमच्या पावलांचा काळा रंग ठरतो. रेखामावशींच्या रोजच्या जगण्यात कार्बन उत्सर्जनाला वावच नाही, म्हणून तर त्यांची पावलं आपल्यापेक्षा अधिक सुंदर, चंदेरी आहेत,” सुमित बोलत होता. “बापरे, आपण फरशी घाण होण्याची गोष्ट करतो; पण आपण तर अवघं वातावरणच घाण, प्रदूषित करत असतो. किती प्रचंड कार्बन चिकटलेला असतो, आपल्या पायांना! ग्लोबल वॉर्मिंगला हातभार लावतो आपण. तापानं फणफणलीय आपली धरती, आपल्या पायाला चिकटलेला हा कार्बन आपल्याला धुवायला हवा.

कृती २ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

(i)

एक लीटर पेट्रोल जळते	←	त्याच्या दुपटीहून अधिक कार्बन डायऑक्साईड वातावरणात सोडला जातो.
----------------------	---	--

(२) कारणे लिहा.

(i) स्वच्छता अॅपवर रेखामावशींची पावलं स्वच्छ उमटली कारण ...

उत्तर: स्वच्छता अॅपवर रेखामावशींची पाऊले स्वच्छ उमटली कारण रेखामावशींच्या दैनंदिन जीवन शैलीतून कार्बन वातावरणात सोडत नाही.

(ii) स्वच्छता अॅपवर पावडेकाकांची काळीकुट्ट पावलं उमटली कारण ...

उत्तर: स्वच्छता अॅपवर पावडेकाकांची काळीकुट्ट पावलं उमटली कारण पावडेकाका त्यांच्या जीवनशैलीतून दररोज एक लीटर पेट्रोलच्या दुपटीहून अधिक कार्बन डायऑक्साईड वातावरणात सोडतात.

(३) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) स्नेहल गहिवरून काय म्हणाली?

उत्तर: आपण ग्लोबल वॉर्मिंगला हातभार लावतो म्हणून पृथ्वी तापानं फणफणलीय, असे स्नेहल गहिवरून म्हणाली.

(ii) पावडेकाकांना कोणती गोष्ट पटली नाही?

उत्तर: आपली सुंदर स्वच्छ पावले स्वच्छता अॅपवर काळीकुट्ट उमटली ही गोष्ट पावडेकाकांना पटली नाही.

(iii) पावलांचा काळा रंग कशावरून ठरतो?

उत्तर: पावलांचा काळा रंग कार्बन सोडण्याच्या प्रमाणावरून ठरतो.

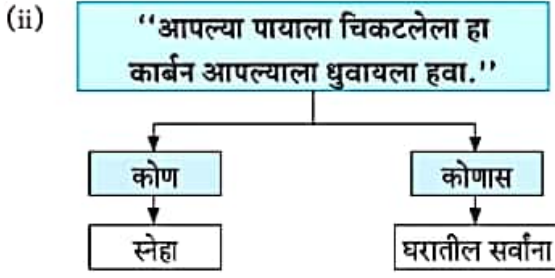
(iv) रेखामावशींची पावलं आपल्यापेक्षा अधिक सुंदर, चंदेरी का आहेत?

उत्तर: रेखामावशींच्या रोजच्या जगण्यात कार्बन उत्सर्जनाला वावच नाही, म्हणून त्यांची पावलं आपल्यापेक्षा अधिक सुंदर, चंदेरी आहेत.

(४) कोण कोणास म्हणाले?

(i)

“काहीतरीच! मला नाही पटत,”	
↓	↓
कोण	कोणास
↓	↓
पावडेकाका	सुमितला

- (५) योग्य पर्याय निवडून विधान पूर्ण करा.
 (i) हे अॅप आपल्या जीवनशैलीतून उमटणाऱ्या आपल्या ...
 (अ) कार्बन प्रिन्ट्स रेखाटतं.
 (आ) झेरॉक्स प्रिन्ट्स रेखाटतं.
 (इ) नकली प्रिन्ट्स रेखाटतं.
 (ई) कलर प्रिन्ट्स रेखाटतं.

उत्तर: हे अॅप आपल्या जीवनशैलीतून उमटणाऱ्या आपल्या कार्बन प्रिन्ट्स रेखाटतं.

कृती ३ : व्याकरण कृती

- (१) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) वातावरणात	वातावरण	वातावरणा
(ii) पायाला	पाय	पाया
(iii) प्रमाणावरून	प्रमाण	प्रमाणा
(iv) रोपांकरता	रोप	रोपा

- (२) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) वातावरणात	त	सप्तमी (एकवचन)
(ii) डोळ्यांना	ना	द्वितीया (अनेकवचन)

- (३) सुचनेनुसार कृती करा.

- (i) पावडेकाकांचा चेहरा एकदम पडला. (वाक्याचा प्रकार ओळखा)

उत्तर: विधानार्थी वाक्य

- (ii) पायाला चिकटलेला कार्बन धुवायला हवा. (आज्ञार्थी वाक्य करा)

उत्तर: पायाला चिकटलेला कार्बन धुवा.

- (iii) अधोरेखित शब्दाचे वचन बदलून वाक्य पुन्हा लिहा. त्या निळ्या तुकड्यावर पावडेकाकांची पावलं उमटली.

उत्तर: त्या निळ्या तुकड्यावर पावडेकाकांचे पाऊल उमटले.

- (iv) अधोरेखित शब्दाचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा. पावडेकाकूनी कुंडीतल्या रोपांकरता माती मागवली.

उत्तर: पावडेकाकांनी कुंडीतल्या रोपांकरता माती मागवली.

- (v) विरामचिन्हे ओळखून नावे लिहा. “काहीतरीच! मला नाही पटत,” काका म्हणाले.

उत्तर: विरामचिन्हांची नावे.

- “ ” - दुहेरी अवतरण चिन्ह
 ! - उद्गारवाचक चिन्ह
 , - स्वल्प विराम
 . - पूर्ण विराम

- (vi) वाक्प्रचारांचा वाक्यात उपयोग करा.

- (i) चेहरा पडणे (ii) हातभार लावणे

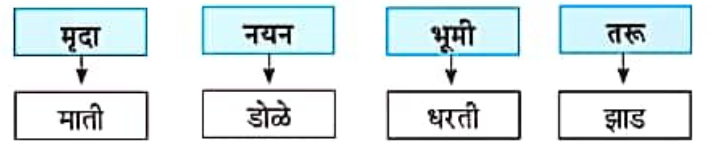
उत्तर: (i) चेहरा पडणे - नाराज होणे

स्वच्छता अॅपवर उमटलेली काळीकुट्ट पावले पाहून पावडे काकांचा चेहरा पडला.

- (ii) हातभार लावणे - मदत करणे

आपण सर्वांनी पर्यावरण संवर्धनास हातभार लावला पाहिजे.

- (४) पर्यायी शब्द लिहा.

- (५) खालील वाक्ये लेखननियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

- (i) “काका, हे एक शास्त्रिय सतय आहे.”

उत्तर: “काका, हे एक शास्त्रीय सत्य आहे.”

- (ii) दोन काळिकुट्ट पाऊलचिन्हे !!

उत्तर: दोन काळीकुट्ट पाऊलचिन्हे !!

- (६) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) असत्य × (ii) गौरा ×

उत्तर: (i) सत्य (ii) काळा

कृती ४ : स्वमत

- (१) पावडेकाकांनी सुमितवर राग का व्यक्त केला तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: सुमितने तयार केलेल्या स्वच्छता अॅपवर सुमितने पावडेकाकांची सगळी माहिती भरली आणि मोबाईलच्या स्क्रीनवर पावडेकाकांची काळीकुट्ट पावले उमटली आणि खाली शब्द आले, ‘यू हॅव डर्टीएस्ट फूटप्रिन्ट्स’ पावडेकाकांचे प्रत्यक्षात पाय अत्यंत स्वच्छ आणि सुंदर होते. मग त्यांचे पाय असे काळेकुट्ट कसे असू शकतात म्हणून ते रागावले.

- (२) ग्लोबल वॉर्मिंगला आपण प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष कशाप्रकारे हातभार लावतो हे तुमच्या अनुभवातून लिहा.

उत्तर: आपण प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष अशा अनेक गोष्टी करतो, की त्यामुळे आपण ग्लोबल वॉर्मिंगला हातभार लावतो. आपण थोड्या-थोड्या अंतरावर जाण्यासाठी कार्बन उत्सर्जन करणाऱ्या

वाहनांचा वापर करतो. सार्वजनिक वाहनांचा उपयोग न करता एकेका व्यक्तीसाठी एकेक वाहन वापरतो. जितक्या प्रमाणात आपण वृक्षतोड करतो, तेवढी वृक्षांची लागवड करत नाही. ओझोन आणि ऑक्सिजन यांना विरल करणारे अनेक विषारी आणि घातक वायू आपण आपल्या जीवनशैलीतून वातावरणात सोडत असतो.

(३) धरती तापानं फणफणलीय हे विधान स्पष्ट करा.

उत्तर: स्नेहलच्या मते, आपण आपल्या जीवनशैलीतून अवघं वातावरण घाण करतो. प्रदूषित करतो. प्रचंड प्रमाणात कार्बन वातावरणात सोडतो. त्यामुळे पृथ्वीचे तापमान दिवसेंदिवस वाढते आहे. या सगळ्यांचा परिणाम ऋतू हवामान, पाऊस या सगळ्यांवर झाला आहे. धरतीवरील बर्फाचे कडे वितळू लागले आहेत. संपूर्ण चराचराला याचे परिणाम भोगावे लागत आहेत.

(४) सुमितने कोणते शास्त्रीय सत्य पावडेकाकांना सांगितले ?

उत्तर: सुमितने पावडेकाकांना सांगितले, एक लीटर पेट्रोल जळते म्हणजेच त्याच्या दुपटीहून अधिक कार्बन डायॉक्साईड वातावरणात सोडला जातो. तुमच्या कार्बन सोडण्याच्या प्रमाणावरून तुमच्या पावलांचा रंग ठरतो. म्हणून प्रत्यक्षात सुंदर दिसणारी पावडेकाकांची पाऊले मात्र खऱ्या अर्थाने काळीकुट्ट आहेत.

५. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सुचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) कृती करा.

(i) कार्बनचे प्रमाण कमी करण्यासाठी अभिषेक हे कारण होतं. → अभिषेक कॉलेजला जाताना सायकलचा वापर करणार होतं.

(ii) बाबांच्या मते आपण याचं नाटक करतो → व्यायामाकरता वेगळं मॉर्निंग वॉक करण्याचं

(२) योग्य पर्याय निवडून लिहा.

(i) स्नेहल कॉलेजला जाताना बसने ये-जा करणार आहे कारण...

- (अ) तिला बसच्या गर्दी पासून वाचायचे होते.
 (आ) सायकलने ये-जा केल्याने तिचा व्यायाम होणार होता.
 (इ) तिला कार्बन उत्सर्जनाचे प्रमाण कमी करून पर्यावरणाला हातभार लावायचा होता.

उत्तर: स्नेहल कॉलेजला जाताना बसने ये-जा करणार आहे कारण तिला कार्बन उत्सर्जनाचे प्रमाण कमी करून पर्यावरणाला हातभार लावायचा होता.

(i) सगळ्यांनी पब्लिक ट्रान्सपोर्टचा वापर करावा कारण....

- (अ) त्यामुळे रहदारीची समस्या कमी होईल
 (आ) प्रवासाचा खर्च वाचेल.
 (इ) अनेकांनी एकाच वाहनाचा उपयोग केल्यामुळे वाहनांची संख्या कमी होवून कार्बन उत्सर्जनाचे प्रमाणही कमी होईल.

उत्तर: सगळ्यांनी पब्लिक ट्रान्सपोर्टचा वापर करावा कारण अनेकांनी एकाच वाहनाचा उपयोग केल्यामुळे वाहनांची संख्या कमी होऊन कार्बन उत्सर्जनाचे प्रमाणही कमी होईल.

(३) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) अभिषेकला कशी पावले हवी होती ?

उत्तर: अभिषेकला रेखामावशीसारखी चंदेरी पावले हवी होती.

(ii) कोणती गोष्ट आपल्याला कमीपणाची वाटते ?

उत्तर: बसने प्रवास करणे ही गोष्ट आपल्याला कमीपणाची वाटते.

(४) कृती पूर्ण करा.

(i) आपण हे विसरलो आहोत. → पायी चालणं
 सायकल वापरणं

(ii) हिरव्यागर्द झाडांनी आपली काळीकुट्ट पावले थोडी तरी असे केल्यास उजळ होतील. → झाडे लावल्यास

(५) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

- (i) सगळ्याचं बोलणं लक्ष देऊन ऐकत होत्या. (रेखामावशी, स्नेहल, पावडेकाकू, अमिषाकाकू)
 (ii) त्या निळ्याशांर तुकड्यावर उमटल्याचा त्यांना भास झाला. (तारे, चांदणं, ढग, मेघ)

उत्तर: (i) रेखामावशी (ii) चांदणं

उतारा ५ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २५

७. फूटप्रिन्टस

मी ठरवलंय, मी कॉलेजला जाताना सायकल वापरणार. मला माझे पाय रेखामावशीसारखे चंदेरी हवेत", स्नेहल गहिवरून म्हणाली!"

अभिषेक भारावून म्हणाला, "माझ्या तर कॉलेजसमोरच बसस्टॉप आहे. आजपासून मी बसनेच ये-जा करणार. ठरलं एकदम!"

"खरंय पोरानो, आजकाल चालणं, सायकल वापरणं विसरूनच गेलोय आपण. अगदी कोपऱ्यावरून भाजी जरी आणायची असली तरी आपण बाईकला किंक मारतो आणि पुन्हा व्यायामाकरिता वेगळं मॉर्निंग वॉकचं नाटक करतो, "बसने प्रवास करणं तर आपल्याला कमीपणाचं वाटतं,

पण आपल्या पायांना चिकटलेला कार्बन प्रमाणात ठेवण्याकरता पब्लिक ट्रान्सपोर्ट इज मस्ट”, अभिषेकचे बाबा म्हणाले.

रेखामावशी सगळ्यांचं बोलणं लक्ष देऊन ऐकत होत्या. बोलता बोलता हलकेच त्यांनी आपल्या पायाचे फरशीवरचे ठसे ओल्या फडक्याने पुसून घेतले.

“पाह्यलंत, किती सहजपणे पुसले आपल्या मळलेल्या पायांचे ठसे रेखामावशींनी”, सुमित म्हणाला.

“पण आपल्या पायांचे वातावरणावर उमटलेले ठसे मात्र, आपल्याला इतक्या सहजतेने नाही बरं पुसता येणार. त्या करता आपल्याला झाडं लावावी लागतील... या हिरव्यागर्द झाडांनी आपली काळीकुट्ट पावलं थोडी तरी उजळ होतील,” सुमित भरभरून बोलत होता. “हो ना, नाही तर आपण तसेच धावत राहू. मळलेल्या पायांची माणसं बनून!” पावडेकाका बोलले आणि त्या निळ्याशार तुकड्यावर चांदणं उमलल्याचा त्यांना भास झाला.

कृती २ : आकलन कृती

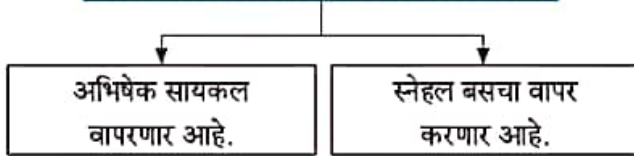
(१) कृती पूर्ण करा.

(i)

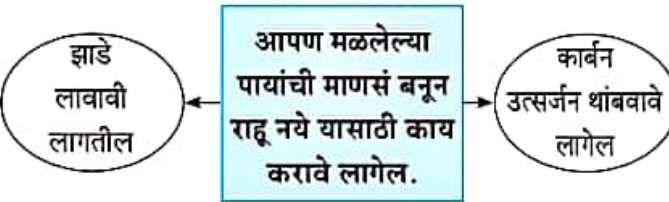

(ii)

अभिषेक आणि स्नेहल कॉलेजला जाण्यासाठी ही वाहने वापरणार आहेत.

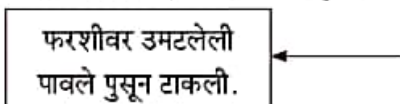

(iii)

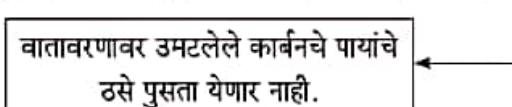

(२) उत्तरे लिहा.

(i) रेखा मावशीने सहजपणे केलेली कृती

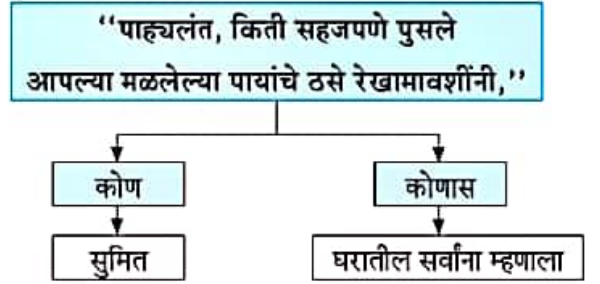

(ii) हे आपल्याला इतक्या सहजतेने करता येणार नाही.

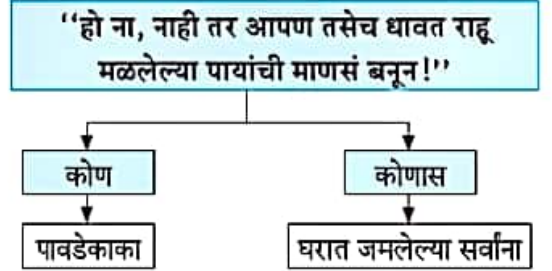

(३) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

(i)

(ii)

(४) योग्य पर्याय निवडून विधान पूर्ण करा.

मी ठरवलंय, मी कॉलेजला जाताना सायकल वापरणार, मला माझे पाय....

(अ) अभिषेकसारखे सोनेरी हवेत.

(आ) स्नेहलसारखे सुंदर हवेत.

(इ) रेखामावशींसारखे चंदेरी हवेत.

(ई) पावडेकाकूंसारखे चंदेरी हवेत.

उत्तर: मी ठरवलंय, मी कॉलेजला जाताना सायकल वापरणार, मला माझे पाय रेखामावशींसारखे चंदेरी हवेत.

(५) चूक की बरोबर लिहा.

(i) रेखामावशी सगळ्यांचं बोलणं लक्ष देऊन ऐकत होत्या.

(ii) सुमित भरभरून बोलत होता.

उत्तरे: (i) बरोबर (ii) बरोबर

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) सुचनेनुसार कृती करा.

(i) सुमित भरभरून बोलत होता. (क्रियाविशेषण अव्यय ओळखा)

उत्तर: क्रियाविशेषण अव्यय - भरभरून

(ii) पाय स्वच्छ दिसतात पण आपल्या पायांना प्रचंड कार्बन चिकटलेला असतो. (उभयान्वयी अव्यय ओळखा)

उत्तर: उभयान्वयी अव्यय - पण

(iii) मला माझे पाय रेखामावशींसारखे चंदेरी हवेत. (सर्वनाम, विशेषण ओळखा)

उत्तर: सर्वनाम - मला, माझे
विशेषण - चंदेरी

(२) सायकल वापरणं आपण विसरून गेलोय. (काळ ओळखा)

उत्तर: भूतकाळ

(३) खालील इंग्रजी शब्दांसाठी मराठी शब्द लिहा.

- (i) कॉलेज -
- (ii) बाईक -
- (iii) पब्लिक ट्रान्सपोर्ट -
- (iv) ग्लोबल वॉर्मिंग -

(४) खालील शब्दापासून अर्थपूर्ण शब्द तयार करा.

(i) व्यायामाकरता

उत्तर: व्यायाम, कर, मार, माता, याक, ताक, यार, मारक, तार, रमा

(ii) वातावरणावर

उत्तर: वर, रणावर, वार, वावर, वाव, वातावरण, वात, रवा, वरण, वरवर, ताव, तार

(५) खालील शब्द पूर्ण करा.

हिरव्यागर्द - निळ्याशा

- (i) लाल -
- (ii) पांढरे -
- (iii) पिवळे -
- (iv) काळे -

उत्तर: (i) भडक (ii) शुभ्र (iii) धम्मक (iv) कुट्ट

(६) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) व्यायामाकरता	व्यायाम	व्यायामा
(ii) कोपऱ्यावरून	कोपरा	कोपऱ्या

(७) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) पायांचे	चे	षष्ठी (अनेकवचन)
(ii) कॉलेजला	ला	द्वितीया (एकवचन)

(८) खालील वाक्ये लेखन नियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) निळ्याशा तूकड्यावर चांदनं उमटल्याचा भास झाला.

उत्तर: निळ्याशा तूकड्यावर चांदणं उमटल्याचा भास झाला.

(ii) रेखामावशि सगळ्यांचं बोलणं लक्ष देऊन ऐकत होत्या.

उत्तर: रेखामावशी सगळ्यांचं बोलणं लक्ष देऊन ऐकत होत्या.

(९) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) पाठीमागे × (ii) कुरूप ×
- (iii) खोटे × (iv) दुर्लक्ष ×

उत्तर: (i) समोर (ii) सुंदर (iii) खरे (iv) लक्ष

(१०) पर्यायी शब्द लिहा.

वृक्ष	पद	यात्रा	महाविद्यालय
↓	↓	↓	↓
झाड	पाय	प्रवास	कॉलेज

कृती ४ : स्वमत

(१) उताऱ्यातील प्रत्येकाने पर्यावरणपूरक वागण्याचा कशाप्रकारे निश्चय केला ?

उत्तर: अभिषेक कॉलेजला जाण्यासाठी सायकल वापरणार होता. तर स्नेहल बसने ये-जा करणार होती. थोड्या-थोड्या अंतरासाठी बाईक न वापरता पायीच चालत गेले पाहिजे असे अभिषेकच्या बाबांनी ठरवले. आपली ही कार्बनची पावलं पुसून टाकण्यासाठी वृक्ष लागवड करायला हवी, असे मत सुमितने व्यक्त केले. अशाप्रकारे सर्वांनी पर्यावरणास मदत करण्याची शपथ घेतली.

(२) हिरव्यागर्द झाडांनी आपली काळीकुट्ट पावलं थोडी तरी उजळ होतील हे विधान तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.

उत्तर: आपण आपल्या दैनंदिन जीवनशैलीतून जास्तीत जास्त कार्बन वातावरणात सोडतो. त्याचा प्रचंड परिणाम पर्यावरणावर होतो. हवेत मिसळलेल्या कार्बनचे प्रमाण कमी करण्यासाठी व ऑक्सिजनचे प्रमाण वाढवण्यासाठी जास्तीत जास्त प्रयत्न केले पाहिजेत. त्यातला सर्वात ठोस आणि परिणामकारक उपाय म्हणजे जास्तीत जास्त झाडे लावणे व त्यांचे संवर्धन करणे. त्यामुळे ऑक्सिजनच्या प्रमाणात वाढ होईल. त्यासाठी सर्वांनीच जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले पाहिजे.

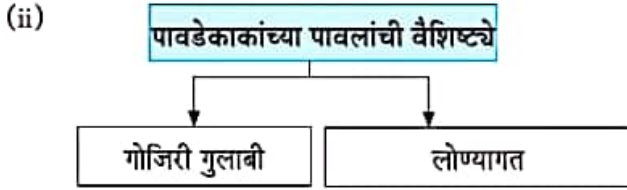
(३) कार्बन डायऑक्साईडचे हवेतले प्रमाण कमी करण्यासाठी तुम्ही काय उपाय करू शकता ? तुमचे मत लिहा.

उत्तर: हवेत सोडला जाणारा कार्बन आणि निसर्गात निर्माण होणारा ऑक्सिजन यांच्या प्रमाणात प्रचंड असमतोल आपण प्रदुषणाच्या माध्यमातून अनुभवतो. निर्माण होणारे औद्योगीकरण, झाडांची प्रचंड कत्तल, कारखान्यातून निघणारा धूर यांमुळे ऑक्सिजनच्या प्रमाणात घट होते आहे.

या सगळ्याचा विचार करता, विकास करताना पर्यावरणाचा नाश होणार नाही ही बाब लक्षात घेतली पाहिजे. जेवढी झाडे कापली आहेत, तेवढी वाढवली पाहिजेत. लोकसंख्येवर नियंत्रण आणले पाहिजे. प्रत्येकाने आपल्या जीवनशैलीचा अभ्यास करून ती पर्यावरण पुरक कशी होईल याचा विचार केला पाहिजे, तरच ऑक्सिजनचे प्रमाण वाढून हवेतील कार्बनचे प्रमाण कमी होऊ शकते.

स्वाध्याय कृती

(१) आकृती पूर्ण करा.

* (२) कारणे लिहा.

(i) स्नेहल त्रासली कारण ...

उत्तर: स्नेहल त्रासली कारण रेखामावशींच्या पायाचे काळे मळकट ठसे पुसलेल्या फरशीवर उमटले होते.

(ii) पावडेकाकांचा चेहरा पडला कारण ...

उत्तर: पावडेकाकांचा चेहरा पडला कारण मोबाईल स्क्रीनवर पावडे काकांची काळीकुट्ट पावलं उमटली होती.

(iii) रेखामावशीची पावलं अधिक सुंदर आहेत कारण ...

उत्तर: रेखामावशीची पावलं अधिक सुंदर आहेत कारण रेखामावशीच्या रोजच्या जीवनात कार्बन उत्सर्जनाला वावच नाही.

(iv) सुमित म्हणतो, पब्लिक ट्रान्सपोर्ट इज मस्ट, कारण ...

उत्तर: सुमित म्हणतो, पब्लिक ट्रान्सपोर्ट इज मस्ट, कारण आपल्या पायांना चिकटलेला कार्बन प्रमाणात ठेवणे गरजेचे आहे.

* (३) उत्तरे लिहा.

(i) स्नेहलने केलेला निश्चय

उत्तर: स्नेहलने निश्चय केला की ती आजपासून बसनेच ये-जा करणार.

(ii) अभिषेकने केलेला निश्चय

उत्तर: अभिषेकने निश्चय केला की तो कॉलेजला जाण्यासाठी सायकलचा उपयोग करणार.

* (४) पाठातील पात्रांची खालील बाबतीत माहिती भरून कोष्टक पूर्ण करा.

व्यक्ती	अभिषेक	सुमित	स्नेहल
कार्य	(महाविद्यालयीन) कॉलेज विद्यार्थी	आय. आय. टी. कानपूरला शिकत होता	(महाविद्यालयीन) कॉलेज विद्यार्थिनी
स्वभाव वैशिष्ट्ये	पर्यावरणाबद्दल जागरूक	टेक्नोसॅव्ही पर्यावरणप्रेमी	स्वच्छतेची भोक्ती

व्यक्ती	पावडेकाका	रेखामावशी	बाबा
कार्य	ऑफिसमध्ये काम करतात	घरकाम करतात.	भाजी वगैरे आणून देण्याचे काम करतात
स्वभाव वैशिष्ट्ये	पर्यावरणाबद्दल उदासीन	पर्यावरण संवर्धनास मदत करतात.	तंत्रज्ञानाविषयी नावड

* (५) खालील वाक्यातील अलंकार ओळखा.

(i) रेखामावशीचे पाय झऱ्याच्या स्फटिक स्वच्छ पाण्यासारखे.

उत्तर: उपमा अलंकार.

(ii) पायापुसणीच्या आकाराचा एक निळा चौकोन उमटला, अगदी आभाळाच्या निरभ्र तुकड्यासारखा.

उत्तर: उपमा अलंकार.

* (६) खालील शब्दांचे प्रचालीत मराठीत अर्थ लिहा.

(i) व्हर्च्युअल रियालिटी - वास्तव सत्य

(ii) टेक्नोसॅव्ही - तंत्रस्नेही

* (७) खालील वाक्यातील विरामचिन्हे शोधून त्यांची नावे लिहा.

“मावशी तुम्ही राहता कुठं ?”

उत्तर:

विरामचिन्हे	नावे
“ ”	दुहेरी अवतरण चिन्ह
?	प्रश्नचिन्ह

(८) खालील शब्दांच्या जाती शोधून लिहा.

(i) स्नेहल - (ii) चंदेरी -

(iii) तिचे - (iv) करणे -

उत्तर: (i) नाम (ii) विशेषण (iii) सर्वनाम (iv) क्रियापद

(९) खालील तक्ता पूर्ण करा.

एकवचन	शहर	नदी	पाऊल	डोंगर
अनेकवचन	शहरे	नद्या	पावले	डोंगर

(९) स्वमत

(१) 'आपल्या पायांचे वातावरणावर उमटले ठसे, आपल्याला सहजतेने पुसता येत नाहीत' या विधानाचा तुम्हांला कळलेला अर्थ स्पष्ट करा.

उत्तर: वातावरणात ग्लोबल वॉर्मिंगचे प्रमाण वाढताना दिसत आहे. मानवाने विज्ञानाच्या जोरावर अनेक नवनवीन तंत्रज्ञान विकसित केले आहे. मानवनिर्मित घटकांचा वापर करत असताना निसर्गाची हानी होत आहे.

प्रत्येकजण दळणवळणासाठी वैयक्तिक वाहनांचा वापर करताना दिसतो. या वाहनांमुळे वातावरणात खूप मोठ्या प्रमाणात कार्बन मिसळत असतो. वृक्षतोड करून मोठमोठ्या इमारती उभारल्या जातात. झाडे नष्ट झाल्याने वातावरणातील ऑक्सिजनचे प्रमाण कमी होत आहे. त्यामुळे वातावरण प्रदूषित होत आहे. म्हणून लेखक रेखामावशीचे उदाहरण देतात. रेखामावशीच्या पायाला लागलेली धूळ त्यामुळे फरशीवर उमटणारे ठसे सहज पुसता येतील; पण आपण वातावरण दररोज कळत नकळत प्रदूषण करत असतो. त्याचे उमटलेले ठसे म्हणजेच 'आपल्या पायांचे वातावरणात उमटलेले ठसे, मात्र आपल्याला सहजतेने पुसता येणार नाहीत'. असे लेखकाला या ठिकाणी सूचित करायचे आहे.

(२) 'तापानं फणफणलीय आपली धरती' ही स्थिती बदलण्यासाठी उपाय सुचवा.

उत्तर: पर्यावरण प्रदूषणात वाढ होईल अशीच आपली जीवनशैली असते. सार्वजनिक वाहनांचा वापर न करणे, एकाच माणसासाठी खाजगी वाहनाचा वापर थोड्या-थोड्या अंतरासाठी बाईक-मोटरगाड्यांचा वापर यातून सदैव कार्बनचे उत्सर्जन आपण करत असतो. त्यामुळे जागतिक तापमान वाढीस मदत होते. शक्यतो आपण सार्वजनिक वाहनांचा उपयोग केला पाहिजे. थोड्या-थोड्या अंतरासाठी सायकलीचा किंवा पायी चालण्याचा पर्याय निवडला पाहिजे. म्हणजे कमीत-कमी पेट्रोलचा वापर केला पाहिजे. झाडे लावली पाहिजेत, हिरवळी वाढवल्या पाहिजेत. जेणे करून वातावरणातला कार्बन डायऑक्साईड कमी होऊन हवा शुद्ध राहण्यास मदत होईल.

पाठपरिचय

'उर्जाशक्तीचा जागर' हा पाठ 'डॉ. रघुनाथ माशेलकर' यांनी लिहिला आहे. या पाठात त्यांनी आपल्या लहानपणीच्या आठवणी दिलेल्या आहेत. लहानपणीच पित्याचे छत्र हरपलेल्या माशेलकरांना त्यांच्या आईने अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीतून जिद्दीने शिक्षण घेण्यास प्रवृत्त कसे केले त्याचे चित्रदर्शी वर्णन केले आहे.

'Urjashakticha Jagar' is written by Dr. Raghunath Mashelkar. He has written about his childhood memories. He lost his father at an early age. Thereafter, the manner in which his mother helped and inspired him to get an education, irrespective of all odds, has been beautifully explained.

शब्दार्थ

मुलभूत	-	पायाभूत	-	(basic)
बौद्धिक	-	बुद्धिशी संबंधित	-	(intellectual)
क्षमता	-	सामर्थ्य	-	(ability)
नियोजन	-	योजना	-	(planning)
शास्त्रज्ञ	-	वैज्ञानिक	-	(a scientist)
तंत्रज्ञान	-	(technology)		
धोरण	-	उद्दिष्ट	-	(aim)
महत्कार्य	-	महान कार्य	-	(great work)
कष्ट	-	मेहनत	-	(hard work)
शिस्त	-	वळण	-	(discipline)
नेतृत्वगुण	-	(leadership quality)		
छत्र	-	संरक्षण	-	(protection)
हरपणे	-	गमावणे	-	(to lose)
प्रतिकूल	-	उलट, विरोधी	-	(adverse)
जिद्द	-	आग्रह	-	(ambition)
आपुलकी	-	आपलेपणा	-	(affection)
संस्कार	-	चांगले गुण	-	(values)
ऋण	-	उपकार	-	(benefaction)
संपर्क	-	संबंध	-	(contact)
सर्वस्व	-	सर्व काही	-	(one's all)
पिंपळकट्टा	-	(raised platform of stones around fig)		
निवांतपणा	-	शांतपणा	-	(silence)
पुसट	-	अस्पष्ट	-	(faint)
लहर	-	वान्याची झुळूक	-	(a ripple)

वारले	-	मृत्यु पावले	-	(die)
उदरनिर्वाह	-	उपजीविका	-	(livelihood)
माळा	-	माडी	-	(a loft)
आर्थिक				
परिस्थिती	-	(financial condition)		
खालावणे	-	बिघडणे		
दारिद्र्य	-	गरिबी	-	(poverty)
संघर्ष	-	झुंज	-	(struggle)
आसुसणे	-	तीव्र इच्छा होणे	-	(to lust)
अनवाणी	-	पायात वहणा व काहीही न धालता		(bare footed)
नामांकित	-	प्रख्यात	-	(famous)
टप्पा	-	मजल	-	(a stage)
अपुरी	-	पुरेशी नसलेली	-	(in sufficient)
पुरक	-	योग्य	-	(suitable)
सेवाभाव	-	मदतीची वृत्ती	-	(servitude)

टिपा

वैज्ञानिक आणि

औद्योगिक संशोधन महामंडळ (SIR India)

- ही भारत सरकारच्या विज्ञान व तंत्रज्ञान मंत्रालयाची एक स्वायत्त संस्था आहे. याची स्थापना २६ सप्टेंबर, १९४२ रोजी नवी दिल्ली येथे करण्यात आली.

- पदाश्री** - कला, शिक्षण, उद्योग, साहित्य, विज्ञान, खेळ, चिकित्सा, समाजसेवा आणि सार्वजनिक जीवनात विशिष्ट योगदान करणाऱ्या केवळ

<p>भारतीयांना हा पुरस्कार दिला जातो. पद्मपुरस्कारांमध्ये हे चौथ्या क्रमांकाचे पारितोषिक आहे.</p> <p>पद्मभूषण - हा भारत सरकारद्वारे दिला जाणारा एक नागरी सन्मान आहे. पद्मपुरस्कारांमध्ये हा तिसऱ्या क्रमांकाचा आहे.</p>	<p>गिरगाव - हे दक्षिण मुंबईतील एक ठिकाण.</p> <p>गोवा - भारताच्या पश्चिम किनारपट्टीजवळ असलेले सर्वात लहान राज्य.</p> <p>माशेल - गोवा राज्यातील आणि फोंडा तालुक्यातील एक गाव.</p> <p>खेतवाडी - मुंबईतील गिरगावमधील एक ठिकाण.</p>
---	--

MASTER KEY QUESTION SET - 8

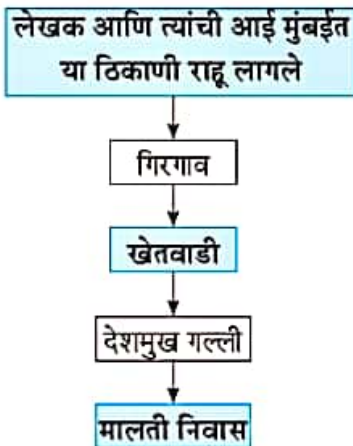
१. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतीबंध पूर्ण करा.

(२) ओघ तक्ता पूर्ण करा.

(३) योग्य पर्याय शोधून रिकाम्या जागा भरा.

- (i) हीच प्रत्येक मुलाची पहिली शिक्षक असते. (ताई, माई, आई, बाई)
- (ii) आमचे मूळ गाव गोव्यातील माशेल. (उत्तर, पूर्व, पश्चिम, दक्षिण)
- (iii) मी आणि माझी आई येऊन पोहोचलो. (गोव्यात, अमरावतीत, मुंबईत, पुण्यात)

उत्तर: (i) आई (ii) दक्षिण (iii) मुंबईत

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २८

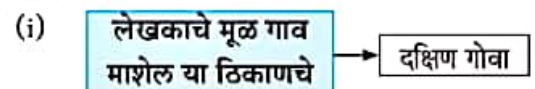
८. उर्जाशक्तीचा जागर

शाळा आणि शिक्षक असा विषय निघाला, की मला माझी मुंबईतील शाळा आणि शालेय जीवनातील शिक्षकांची आठवण येते. गिरगावातील युनियन हायस्कूल आणि माझ्या शाळकरी वयात आपुलकीने संस्कार करणारे भावे सर, जोशी सर, शिर्के सर या साऱ्यांचे माझ्यावर फार मोठे ऋण आहे; पण त्याचवेळी हेही सांगितलं पाहिजे, की या शाळेची आणि या संस्कार देणाऱ्या शिक्षकांशी माझा जो संपर्क आला, तो जिच्यामुळे आला ती माझी परमप्रिय आई आणि माझे मामा यांचे ऋण मी कसे व्यक्त करणार? आई हीच प्रत्येक मुलाची पहिली शिक्षक असते. माझ्या बाबतीत तर आई ही माझी केवळ शिक्षक नव्हती, तर माझे सर्वस्व होती.

आमचे मूळ गाव दक्षिण गोव्यातील माशेल. माझे बालपण तिथेच गेले. माझे मामाही याच गावातले. तिथल्या एका मैदानावर खेळल्याच्या आणि पिंपळकट्ट्यावर बसून निवांतपणा अनुभवल्याच्या पुसटशा आठवणी माझ्या मनात अधूनमधून वाऱ्याच्या लहरीसारख्या येत असतात. माझ्या वयाच्या सहाव्या वर्षी माझे वडील वारले आणि आम्हांला उदरनिर्वाहासाठी आमचे माशेल हे गाव सोडावे लागले. मी आणि माझी आई मुंबईत येऊन पोहोचलो. गिरगावातल्या खेतवाडीतील देशमुख गल्लीमध्ये 'मालती निवासा' तील पहिल्या माळ्यावर छोट्याशा खोल्यांमध्ये आम्ही मायलेक राहात होतो. आर्थिक परिस्थिती पूर्णपणे खालावलेली. दारिद्र्याशी संघर्ष करणारी माझी अल्पशिक्षित आई आणि शिक्षणासाठी आसुसलेला; पण कोणतीच फी भरणे शक्य नसल्याने 'शाळेत कसा जाऊ? असे प्रश्नचिन्ह घेऊन वावरणारा मी. त्यावेळचं वातावरण हे असं होतं!

कृती २ : आकलन कृती

(१) उत्तरे लिहा.

(ii) लेखकाचे बालपण
या ठिकाणीच गेले → माशेल

(२) कोण ते लिहा.

(i) दारिद्र्याशी संघर्ष करणारी → लेखकाची आई

(ii) शाळेत कसा जाऊ? असे
प्रश्नचिन्ह घेऊन वावरणारे → लेखक माशेलकर

(३) घटना आणि परिणाम लिहा.

	घटना	परिणाम
(i)	वयाच्या सहाव्या वर्षी लेखकाचे वडील वारले.	लेखकाला व त्याच्या आईला उदरनिर्वाहासाठी माशेल सोडून मुंबईला यावे लागले.
(ii)	लेखकाच्या आईची आर्थिक परिस्थिती पूर्णपणे खालावली.	लेखकाला व त्याच्या आईला सतत दारिद्र्याशी संघर्ष करावा लागला.

(४) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) लेखकाच्या गिरगावातल्या शाळेचे नाव काय होते?

उत्तर: लेखकाच्या गिरगावातल्या शाळेचे नाव 'युनियन हायस्कूल' असे होते.

(ii) लेखक आपल्या आईचे व मामाचे ऋण का मानतात?

उत्तर: आई व मामा यांच्यामुळेच युनियन हायस्कूल व त्यांच्यावर संस्कार करणाऱ्या शिक्षकांशी संपर्क आला म्हणून लेखक आईचे व मामाचे ऋण मानतात.

(iii) लेखकाच्या बाबतीत त्यांचे सर्वस्व कोण होते?

उत्तर: लेखकाच्या बाबतीत त्यांची आई त्यांचे सर्वस्व होती.

(iv) उदरनिर्वाहासाठी लेखक आणि त्यांच्या आईला कुठे जावे लागले?

उत्तर: उदरनिर्वाहासाठी लेखक आणि त्यांच्या आईला मुंबईला जावे लागले.

(५) जोड्या जुळवा.

	गट 'अ'		गट 'ब'
(i)	माशेल	(अ)	आई
(ii)	पिंपळकट्टा	(आ)	बालपण
(iii)	अल्पशिक्षित	(इ)	शाळा
(iv)	महापालिका	(ई)	निवांतपणा

उत्तर: (i - आ), (ii - ई), (iii - अ), (iv - इ)

(६) उताऱ्यानुसार वाक्यांचा क्रम लावा.

(i) मी आणि माझी आई मुंबईत येऊन पोहोचलो.

(ii) माझे बालपण तिथेच गेले.

(iii) माझ्या वयाच्या सहाव्या वर्षी माझे वडील वारले.

(iv) आम्हांला उदरनिर्वाहासाठी आमचे माशेल हे गाव सोडावे लागले.

उत्तर: (i) माझे बालपण तिथेच गेले.

(ii) माझ्या वयाच्या सहाव्या वर्षी माझे वडील वारले.

(iii) आम्हांला उदरनिर्वाहासाठी आमचे माशेल हे गाव सोडावे लागले.

(iv) मी आणि माझी आई मुंबईत येऊन पोहोचलो.

(७) आकृती बंध पूर्ण करा.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) सूचनेनुसार कृती करा.

वाक्प्रचारांचा वाक्यात उपयोग करा.

(i) दारिद्र्याशी संघर्ष करणे. (ii) धीर न सोडणे.

उत्तर: (i) दारिद्र्याशी संघर्ष करून मालती बाईनी आपल्या दोन्ही मुलांना उच्च शिक्षण दिले.

(ii) कठीण परिस्थितीतही प्रत्येकाने धीर न सोडता वागले पाहिजे.

(२) खालील शब्दसमूहापासून सामासिक शब्द तयार करा.

(i) माय आणि लेक (ii) दोन मजल्यांचा समूह

उत्तर: (i) मायलेक (ii) दुमजली.

(३) खालील नामांचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.

(i) माझे मामाही याच गावातले.

उत्तर: माझी मामीही याच गावातली

(ii) इथले शिक्षक मात्र मनानं खूप श्रीमंत होते.

उत्तर: इथल्या शिक्षिका मात्र मनानं खूप श्रीमंत होत्या.

(४) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) ठळक × (ii) घाईगडबड ×

(iii) गरीब × (iv) अशक्य ×

उत्तर: (i) पुसट (ii) निवांतपणा (iii) श्रीमंत (iv) शक्य

(५) समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) माता - (ii) पिता -
 (iii) पवन - (iv) क्रीडांगण -

उत्तर: (i) आई (ii) वडील (iii) वारा (iv) मैदान

(६) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i)	शिक्षकांशी	शी	तृतीया (अनेकवचन)
(ii)	शिक्षकांची	ची	षष्ठी (अनेकवचन)

(७) खालील वाक्ये लेखन नियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) आमचे मुळ गाव दक्षीण गोव्यातील माशेल.

उत्तर: आमचे मुळ गाव दक्षिण गोव्यातील माशेल.

(ii) आई हिच प्रत्येक मुलाची पहिली शिक्षक असते.

उत्तर: आई हीच प्रत्येक मुलाची पहिली शिक्षक असते.

(८) अधोरेखित शब्दांच्या जाती ओळखा.

(i) माझ्या वयाच्या सहाव्या वर्षी माझे वडील वारले.

उत्तर: वारले = क्रियापद.

(ii) या सान्यांचे माझ्यावर फार मोठे ऋण आहे.

उत्तर: वर = शब्दयोगी अव्यय

कृती ४ : स्वमत

(१) लेखकाच्या बालपणीच्या काळाचं वर्णन तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: लेखकाचे बालपण गोव्यातील माशेल या गावी गेले. आई, वडिल आणि त्यांचे मामाही याच गावात राहत होते. माशेलच्या मैदानावर खेळल्याच्या, तिथल्या पिंपळकट्ट्यावर बसून निवांतपणा अनुभवल्याच्या आठवणी त्यांना आठवतात. वयाच्या सहाव्या वर्षी त्यांचे वडील वारले. त्यामुळे पोट भरण्यासाठी त्यांना व त्यांच्या आईला माशेल सोडून मुंबईला यावे लागले.

(२) आपल्या शालेय शिक्षणातील अडचणींचे वर्णन लेखकाने कसे केले आहे ?

उत्तर: वयाच्या ६व्या वर्षी लेखकाचे वडील वारले म्हणून त्यांच्या आईला व त्यांना माशेल सोडून मुंबईला यावे लागले. त्यांची आर्थिक परिस्थिती पूर्ण खालावलेली होती. शिक्षण घेण्यासाठी लेखक खूप उत्सुक होते. पण फी भरणे शक्य नसल्यामुळे आपण शाळेत जाऊ शकू की, नाही असे त्यांना वाटत असे.

(३) माशेलहून मुंबईला आल्यावर लेखकाची व त्यांच्या आईची स्थिती कशी होती ते थोडक्यात लिहा.

उत्तर: वडिलांच्या निधनामुळे लेखक व त्यांची आई उदरनिर्वाहासाठी

मुंबईला आले. त्यांची आर्थिक परिस्थिती पूर्णपणे खालावलेली होती. गिरगावातल्या खेतवाडीतील देशमुख गल्लीमध्ये मालती निवासातील पहिल्या माळ्यावर छोट्याशा खोलीत ते राहत होते. लेखकाच्या आईकडे उदरनिर्वाहाचे कोणतेच साधन नसल्यामुळे तिला व लेखकाला खूप गरिबीत दिवस काढावे लागले. शाळेची फी भरणेही त्यांच्या आईला शक्य नव्हते.

(४) लेखकाची शाळा व शिक्षक यांच्याबद्दल माहिती तुमच्या शब्दात लिहा.

उत्तर: लेखक सहा वर्षांचे असतानाच त्यांचे वडील वारले म्हणून त्यांच्या आईला व त्यांना मुंबईला यावे लागले. त्यांच्या मामांच्या प्रयत्नांनी व आईच्या कष्टाळवृत्तीमुळे त्यांचे शिक्षण सुरू झाले. गिरगावातल्या युनियन हायस्कूलमध्ये त्यांना प्रवेश मिळाला. या शाळेतील सर्वच शिक्षक अत्यंत प्रेमळ व आपुलकीने संस्कार करणारे होते आणि त्यांच्या मार्गदर्शनामुळे लेखकाच्या जीवनाला योग्य ती दिशा मिळाली.

२. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) कारणे लिहा.

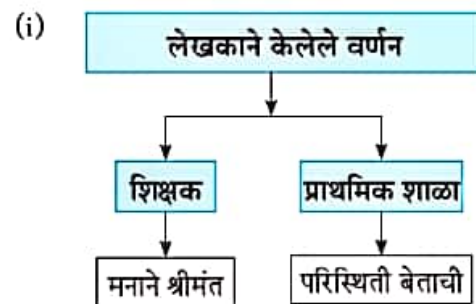
(i) माशेलहून लेखकाचे मामा मुंबईला आले कारण ...

उत्तर: माशेलहून लेखकाचे मामा मुंबईला आले कारण त्यांना लेखकाच्या शिक्षणाची सोय करायची होती.

(ii) वयाच्या बाराव्या वर्षापर्यंत लेखकाला अनवाणीच राहावे लागले कारण ...

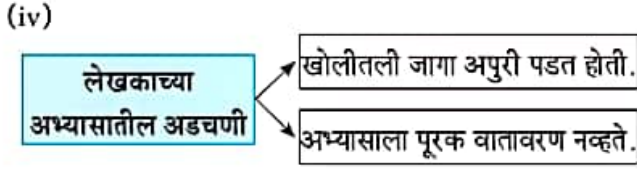
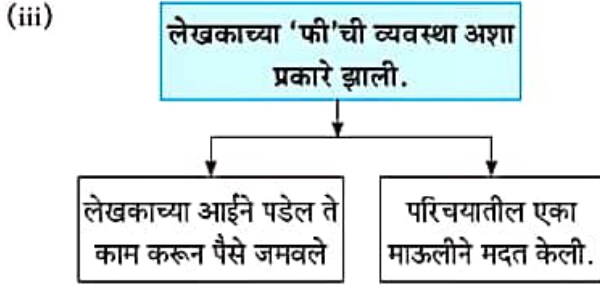
उत्तर: वयाच्या बाराव्या वर्षापर्यंत लेखकाला अनवाणीच राहावे लागले कारण लेखकाच्या आईची आर्थिक परिस्थिती अत्यंत खालावलेली होती त्यामुळे ती लेखकासाठी चप्पल खरेदी करू शकत नव्हती.

(२) आकृतीबंध पूर्ण करा.

(ii)

(३) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) कोणामुळे लेखकाला खेतवाडीतील प्राथमिक शाळेत प्रवेश मिळू शकला ?

उत्तर: लेखकाच्या मामामुळे त्यांना खेतवाडीतील प्राथमिक शाळेत प्रवेश मिळू शकला.

(ii) लेखकाच्या हायस्कूलची प्रवेश फी किती रुपये होती ?

उत्तर: लेखकाच्या हायस्कूलची प्रवेश फी एकवीस रुपये होती.

(iii) लेखकाच्या आईने कशाप्रकारे पैसे जमवण्यास सुरुवात केली ?

उत्तर: लेखकाच्या आईने आजूबाजूच्या बिन्हाडांतील काही कामे करून पैसे जमवण्यास सुरुवात केली.

(४) योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा भरा.

(i) माझ्याप्रमाणेच शाळेचीही परिस्थिती होती.
(चांगली, गुणवत्तापूर्वक, बेताचीच, हालाखीची)

(ii) पण तोपर्यंत त्यावेळच्या नामांकित शाळांमधले प्रवेश बंद झाले होते.

(गोरेगावातील, मुंबईतील, गिरगावातील, गोव्यातील)

(iii) अखेर हायस्कूलमध्ये मला प्रवेश मिळाला.
(युनिटी, युनियन, न्यू इंग्लिश)

उत्तर: (i) बेताचीच (ii) गिरगावातील (iii) युनियन

उतारा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २८-२९

८. उर्जाशक्तीचा जागर

पण माझ्या आईने धीर सोडला नाही. ती खचली नाही. वेगवेगळी कष्टाची कामं ती करत होती. त्यातच माशेलहून मुंबईत आलेले माझे मामाही मदतीला आले. त्यांच्यामुळे मला खेतवाडीतील प्राथमिक शाळेत प्रवेश मिळू शकला. ही शाळा महापालिकेची होती. माझ्याप्रमाणेच शाळेचीही परिस्थिती बेताचीच होती; पण इथले शिक्षक मात्र

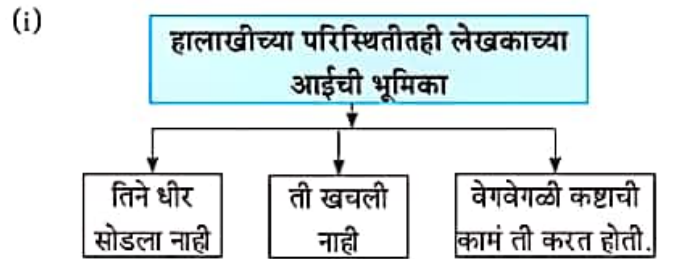
मनानं खूप श्रीमंत होते. पायात चप्पलही घालायला नव्हती अशा परिस्थितीत माझी शाळा सुरू होती. वयाच्या बाराव्या वर्षापर्यंत मला अनवाणीच राहावं लागलं.

शालेय शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर जेव्हा हायस्कूलमध्ये प्रवेश घेण्याची वेळ आली त्यावेळी तर आणखी एक मोठं संकट समोर आलं. त्यावेळची हायस्कूलची प्रवेश फी एकवीस रुपये होती; पण आमच्याजवळ एवढे पैसे कुठून येणार? प्रवेश फी भरणे शक्य नसल्यामुळे आता माझे शिक्षण थांबणार असे वादू लागले; पण माझ्या आईने धीर सोडला नाही. आजूबाजूच्या बिन्हाडांतील काही कामे करून तिने पैसे जमवण्यास सुरुवात केली. त्याच वेळी तिच्या परिचयातील एक माऊली मदतीला धावली आणि माझ्या प्रवेश फीची व्यवस्था झाली; पण तोपर्यंत गिरगावातील त्यावेळच्या नामांकित शाळांमध्ये प्रवेश बंद झाले होते.

अखेर युनियन हायस्कूलमध्ये मला प्रवेश मिळाला आणि माध्यमिक शिक्षणाचा पुढील टप्पा सुरू झाला. अनेक अडीअडचणींमधून मी जमेल तेवढा अभ्यास करत होतोच; पण त्या छोट्याशा खोलीतील जागा अपुरी पडायची. अभ्यासाला पूरक वातावरण नव्हते. मात्र त्याही वातावरणात मी जिद्दीने अभ्यास करत राहिलो आणि परीक्षेत चांगलं यश मिळत गेलं.

कृती २ : आकलन कृती

(१) आकृतीबंध पूर्ण करा.

(२) कोण ते लिहा.

- (i) माशेलहून मुंबईला आलेले. - [लेखकाचे मामा]
 (ii) युनियन हायस्कूलमध्ये प्रवेश मिळाला - [लेखकाला]
 (iii) मनानं श्रीमंत असलेले - [लेखकाचे शिक्षक]

(३) उताऱ्यानुसार वाक्यांचा क्रम लावा.

- (i) तिच्या परिचयातील एक माऊली मदतीला धावली.
 (ii) माध्यमिक शिक्षणाचा पुढील टप्पा सुरू झाला.
 (iii) माशेलहून मुंबईत आलेले माझे मामाही मदतीला आले.
 (iv) वयाच्या बाराव्या वर्षापर्यंत मला अनवाणीच राहावं लागलं.

उत्तर: (i) माशेलहून मुंबईत आलेले माझे मामाही मदतीला आले.
 (ii) वयाच्या बाराव्या वर्षापर्यंत मला अनवाणीच राहावं लागलं.
 (iii) तिच्या परिचयातील एक माऊली मदतीला धावली.
 (iv) माध्यमिक शिक्षणाचा पुढील टप्पा सुरू झाला.

(४) जोड्या जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	खचली नाही	(अ)	लेखक
(ii)	मनानं श्रीमंत	(आ)	माऊली
(iii)	मदतीला धावली	(इ)	आई
(iv)	जिद्दीने अभ्यास करणारे	(ई)	शिक्षक

उत्तर: (i - इ), (ii - ई), (iii - आ), (iv - अ)

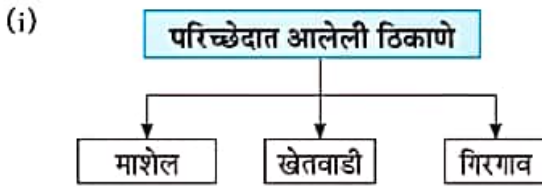
(५) सहसंबंध लिहा.

(i) प्राथमिक : शाळा :: माध्यमिक :

(ii) अपुरी : जागा :: पूरक :

उत्तर: (i) शिक्षण (ii) वातावरण

(६) आकृतिबंध पूर्ण करा.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) वाईट × (ii) शक्य ×

(iii) मारक × (iv) गरीब ×

उत्तर: (i) चांगलं (ii) अशक्य (iii) पूरक (iii) श्रीमंत

(२) दिलेल्या सुचनेनुसार कृती करा.

(i) माझ्या आईने धीर सोडला नाही. (अधोरेखित नामाचे लिंग बदलून वाक्य लिहा.)

उत्तर: माझ्या वडिलांनी धीर सोडला नाही.

(ii) नामांकित शाळांमधले प्रवेश बंद झाले होते. (अधोरेखित नामाचे वचन बदलून वाक्य पुन्हा लिहा)

उत्तर: नामांकित शाळेमध्ये प्रवेश बंद झाले होते.

(iii) तोपर्यंत गिरगावातील नामांकित शाळांमधले प्रवेश बंद झाले होते. (अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा)

उत्तर: नामांकित - विशेषण

(iv) अखेर युनियन हायस्कूलमध्ये प्रवेश मिळाला. (क्रियाविशेषण अव्यय ओळखा)

उत्तर: क्रियाविशेषण अव्यय - अखेर

(३) विभक्तीचे प्रत्यय लावून वाक्य पूर्ण करा.

(i) पण माझ्या धीर सोडला नाही. (आई)

उत्तर: पण माझ्या आईने धीर सोडला नाही.

(ii) त्याही.....मी जिद्दीने अभ्यास करत राहिलो. (वातावरण)

उत्तर: त्याही वातावरणात मी जिद्दीने अभ्यास करत राहिलो.

(४) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i)	कष्टाची	ची	षष्ठी (एकवचन)
(ii)	जिद्दीने	ने	तृतीया (एकवचन)
(iii)	माशेलहून	हून	पंचमी (एकवचन)

(५) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) मेहनत - (ii) प्रसिद्ध -

(iii) पोषक - (iv) शिरकाव -

उत्तर: (i) कष्ट (ii) नामांकित (iii) पूरक (iv) प्रवेश

(६) लेखननियमानुसार वाक्ये शुद्ध करून लिहा.

(i) वेगवेगळी कष्टाची कामं ती करत होती.

उत्तर: वेगवेगळी कष्टाची कामं ती करत होती.

(ii) त्यावेळीच हायस्कूलची प्रवेश फी एकवीस रुपये होती.

उत्तर: त्यावेळीच हायस्कूलची प्रवेश फी एकवीस रुपये होती.

कृती ४ : स्वमत

(१) 'पण त्याही परिस्थितीत मी जिद्दीने अभ्यास करत राहिलो' हे विधान तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.

उत्तर: शालेय शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर हायस्कूल शिक्षणाच्या वेळी लेखकांसमोर अनेक अडचणी निर्माण झाल्या. अनवाणी शाळेत गेले. छोट्याशा खोलीतली जागा अपुरी पडत होती. अभ्यासाला पूरक वातावरण नव्हते. अनेक अडीअडचणी आणि अभाव सहन करून लेखक जिद्दीने अभ्यास करत राहिले आणि परीक्षेत चांगले यश मिळवले.

(२) लेखकाच्या आईचे वर्णन उताऱ्याच्या आधारे तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: पतीच्या निधनामुळे आर्थिक परिस्थिती पूर्णपणे खालावलेल्या स्थितीत ती आपल्या मुलाला घेऊन मुंबईला आली. विपरीत परिस्थितीतही तिने धीर सोडला नाही. मिळेल ते, पडेल ते काम तिने केले. पण आपल्या मुलाच्या शिक्षणासाठी ती खंबीरपणे त्याच्या पाठी उभी राहिली. परिस्थितीला शरण न जाता धीराने वागणारी अत्यंत कष्टाळू अशी लेखकाची आई होती.

(३) लेखकाला युनियन हायस्कूलमध्ये कशाप्रकारे प्रवेश मिळाला ?

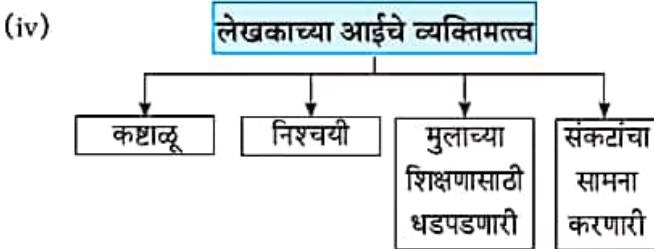
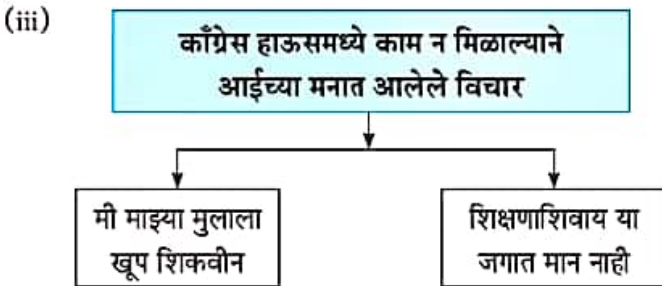
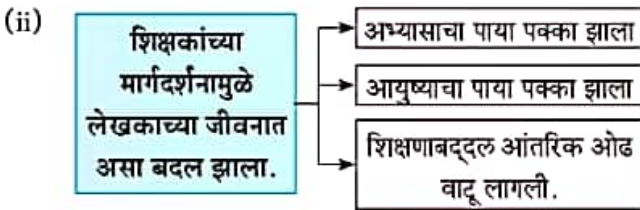
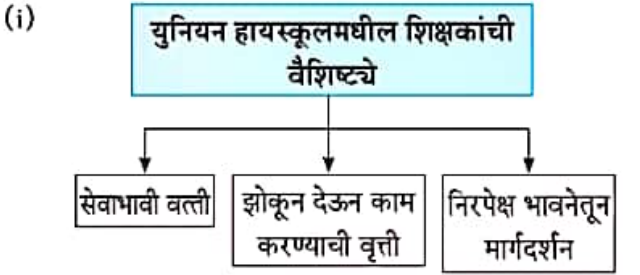
उत्तर: लेखकाच्या हायस्कूल प्रवेशाच्या वेळी लेखकाच्या आईची आर्थिक परिस्थिती अत्यंत बिकट होती. पण लेखकाच्या आईने पडेल ते काम केले आणि एका सहृदय मातेने मदत केली.

अशा प्रकारे २१ रुपये फी जमवली. तो पर्यंत सर्व चांगल्या शाळांमध्ये प्रवेश बंद झाले होते. म्हणून मग त्यांनी युनियन हायस्कूलमध्ये प्रवेश घेतला. याच युनियन हायस्कूलमधील शिक्षक, त्यांचे संस्कार, तेथील शिक्षण यामुळे जीवनातल्या अनेक प्रगतीच्या वाटा लेखकासमोर निर्माण झाल्या.

३. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतीबंध पूर्ण करा.

(२) रिकाम्या जागा भरा.

- (i) एक आंतरिक ओढ वाढू लागली.
(शिक्षणाबद्दल, खेळाबद्दल, कलेबद्दल, शाळेबद्दल)
- (ii) त्यावेळी उत्तरपत्रिकेची किंमत फक्त पैसे असायची. (एक, दोन, तीन, चार)
- (iii) अखंड मला मिळणं अवघड होतं.
(पेन्सिल, पेन, वही, फळा)

उत्तर: (i) शिक्षणाबद्दल (ii) तीन (iii) पेन्सिल

(३) जोड्या जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	हायस्कूलमध्ये शिक्षक	(अ)	कामासाठी रांग
(ii)	दर शनिवारी	(आ)	चाचणी परीक्षा
(iii)	तीन पैसे किंमत	(इ)	उत्तरपत्रिका
(iv)	काँग्रेस हाऊस	(ई)	सेवाभावी वृत्ती

उत्तर: (i - ई), (ii - आ), (iii - इ), (iv - अ)

उतारा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २९

८. उर्जाशक्तीचा जागर

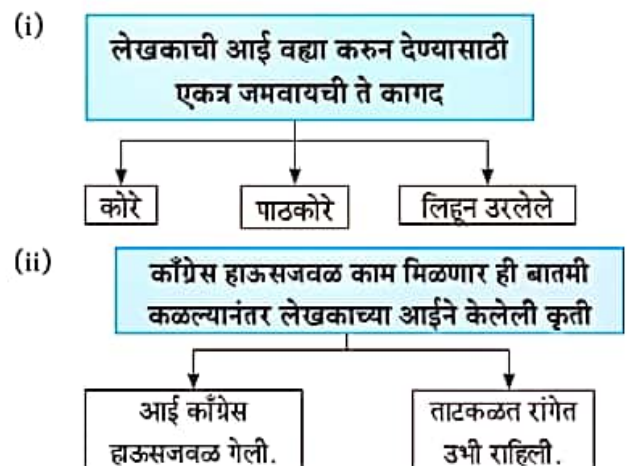
या युनियन हायस्कूलमध्ये शिक्षक, त्यांची सेवाभावी वृत्ती, विद्यार्थ्यांना शिकवताना त्यामध्ये त्यांचे स्वतःला झोकून देणे आणि निरपेक्ष भावनेने केलेले मार्गदर्शन यामुळे माझ्या केवळ शालेय अभ्यासाचाच पाया पक्का झाला असं नाही, तर आयुष्याचाच पाया पक्का झाला. शिक्षणाबद्दल एक आंतरिक ओढ वाढू लागली.

आमच्या हायस्कूलमध्ये दर शनिवारी चाचणी परीक्षा घेण्यात येत असे. आमचं हायस्कूलही गरीब होतं, त्यामुळं उत्तरपत्रिका घेऊन न्यावी लागायची. त्यावेळी तिची किंमत फक्त तीन पैसे असायची. आपल्याला कदाचित पटणार नाही; पण तेव्हा दर आठवड्याला हे तीन पैसे उभे करताना देखील माझ्या आईच्या डोळ्यांत पाणी उभं राहायचं. आजही हे आठवलं, की माझ्या अंगावर काटा उभा राहतो. तिने माझ्यासाठी प्रचंड कष्ट केले. पडेल ते काम केले. काँग्रेस हाऊसजवळ काही काम मिळणार आहे, असं समजल्यानं एकदा ती तिकडं गेली. रांगेत उभी राहिली, तशीच ताटकळत; पण त्यावेळी तिला सांगण्यात आलं, की फक्त तिसरी किंवा त्यापेक्षा अधिक शिकलेल्यांनाच काम दिलं जाईल. हे ऐकून अर्थातच ती नाराज झाली, घराकडं मागं फिरली. त्याच वेळी तिनं ठरवलं, की 'मी माझ्या मुलाला खूप शिकवीन, कारण शिक्षणाशिवाय या जगात मान नाही,

तिनं प्रत्यक्षात केलंही तसंच. माझ्यासाठी तिनं घेतलेले कष्ट मी कोणत्या शब्दांतून सांगू? कोरे, पाठकोरे, लिहून उरलेले कागद ती एकत्र जमवायची आणि त्याच्या वह्या करून द्यायची. अखंड पेन्सिल मला मिळणं अवघड होतं. त्यामुळं जेमतेम हातात धरता येईल अशा पेन्सिलनेच लिहावं लागे.

कृती २ : आकलन कृती

(१) आकृतीबंध पूर्ण करा.

(२) कारणे लिहा.

(i) लेखकाच्या चाचणी परीक्षेची उत्तरपत्रिका घरूनच न्यावी लागे कारण

उत्तर: लेखकाच्या चाचणी परीक्षेची उत्तरपत्रिका घरूनच न्यावी लागे कारण लेखकाची शाळा गरीब होती. फक्त तीन पैसे किंमत असलेली उत्तरपत्रिका शाळा विद्यार्थ्यांना देऊ शकत नव्हती.

(ii) जेमतेम हातात धरता येईल अशा पेन्सिलीनं लेखकाला लिहावं लागे कारण

उत्तर: जेमतेम हातात धरता येईल अशा पेन्सिलीनं लेखकाला लिहावं लागे कारण अखंड पेन्सिल विकत घेण्याएवढे पैसे लेखकाच्या आईकडे नव्हते.

(३) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) लेखकाची आई काँग्रेस हाऊसजवळ का गेली?

उत्तर: तिथे काही काम मिळणार आहे. अशी बातमी कळाल्याने लेखकाची आई काँग्रेस हाऊसजवळ गेली.

(ii) लेखकाच्या आईने लेखकासाठी कशाप्रकारे वहा बनवल्या?

उत्तर: कोरे, पाठकोरे, लिहून उरलेले कागद एकत्र जमा करून लेखकाच्या आईने लेखकासाठी वहा बनवल्या.

(iii) लेखकाच्या हायस्कूलमध्ये नेहमी कोणत्या दिवशी चाचणी परीक्षा घेण्यात येत असे?

उत्तर: लेखकाच्या हायस्कूलमध्ये दर शनिवारी चाचणी परीक्षा घेण्यात येत असे.

(iv) काँग्रेस हाऊसजवळ काम न मिळाल्याने लेखकाच्या आईने काय ठरविले?

उत्तर: काँग्रेस हाऊसजवळ काम न मिळाल्याने आपल्या मुलाला म्हणजेच लेखकाला खूप शिकवेन, असे त्यांच्या आईने ठरवले.

(४) उतान्यानुसार घटनांचा क्रम लावा.

(i) तिनं ठरवलं, की 'मी माझ्या मुलाला खूप शिकवीन.

(ii) रांगेत उभी राहिली, तशीच ताटकळत.

(iii) ती नाराज झाली, घराकडं मागं फिरली.

(iv) काँग्रेस हाऊसजवळ काही काम मिळणार आहे, असं समजल्यानं एकदा ती तिकडं गेली.

उत्तर: (i) काँग्रेस हाऊसजवळ काही काम मिळणार आहे, असं समजल्यानं एकदा ती तिकडं गेली.

(ii) रांगेत उभी राहिली, तशीच ताटकळत.

(iii) ती नाराज झाली, घराकडं मागं फिरली.

(iv) तिनं ठरवलं, की 'मी माझ्या मुलाला खूप शिकवीन.

(५) सहसंबंध लिहा.

(i) सेवाभावी : वृत्ती :: प्रचंड :

(ii) अंगावर : काटा :: डोळ्यांत :

उत्तर: (i) कष्ट (ii) पाणी

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) सूचनेनुसार कृती करा.

(i) खालील वाक्प्रचारांचा वाक्यात उपयोग करा.

(अ) आंतरिक ओढ वाटणे. (आ) डोळ्यांत पाणी उभे राहणे.

उत्तर: (अ) शिक्षकांच्या मार्गदर्शनामुळे महेशच्या मनात शिक्षणादलची आंतरिक ओढ निर्माण झाली.

(आ) सैनिकांच्या शहीदकथा ऐकल्या की माझ्या डोळ्यात पाणी उभे राहते.

(ii) तिने माझ्यासाठी प्रचंड कष्ट केले.

(वरील वाक्यातील सर्वनाम, शब्दयोगी अव्यय ओळखा)

उत्तर: तिने → सर्वनाम

साठी → शब्दयोगी अव्यय

(२) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) सप्ताह - (ii) कठीण -

(iii) जीवन - (iv) सदन -

उत्तर: (i) आठवडा (ii) अवघड (iii) आयुष्य (iv) घर

(३) खालील शब्दांचे सामान्यरूप लिहा.

(i) शिक्षण → शिक्षणा

(ii) घर → घरा

(iii) शिक्षक → शिक्षका

(iv) आई → आई

(४) पैसे उभे करतांना आईच्या डोळ्यात पाणी उभं राहायचं.

अधोरेखित शब्दांचे विभक्ती प्रत्यय ओळखून प्रकार लिहा.

अधोरेखित वाक्य	विभक्ती प्रत्यय	विभक्ती प्रकार
आईच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)
डोळ्यात	त	सप्तमी (एकवचन)

(५) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) कमी × (ii) आनंदी ×

(iii) कच्चा × (iv) कळस ×

उत्तर: (i) अधिक (ii) नाराज (iii) पक्का (iv) पाया

(६) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) शीक्षणाशिवाय या जगात माण नाही.

उत्तर: शिक्षणाशिवाय या जगात मान नाही.

(ii) शिक्षणाबद्दल एक आंतरिक ओढ वाटू लागली.

उत्तर: शिक्षणाबद्दल एक आंतरिक ओढ वाटू लागली.

(७) अधोरेखित शब्दांचे वचन बदलून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(i) तिने माझ्यासाठी प्रचंड कष्ट केले.

उत्तर: त्यांनी माझ्यासाठी प्रचंड कष्ट केले.

(ii) ती नाराज झाली, घराकडं मागं फिरली.

उत्तर: ते नाराज झाले, घराकडं मागं फिरले.

कृती ४ : स्वमत

(१) युनियन हायस्कूलमधील शिक्षकांबद्दल लेखकाने सांगितलेल्या आठवणी तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: युनियन हायस्कूलमधले सगळे शिक्षक खूप प्रेमळ होते. त्यांची वृत्ती सेवाभावी होती. विद्यार्थ्यांना शिकवताना ते स्वतःला झोकून देत असत. लेखकाच्या शालेय जीवनात त्यांनी अगदी निरपेक्ष भावनेने मार्गदर्शन केले. यामुळे लेखकाच्या शालेय अभ्यासाचा पाया पक्का झाला असे नाही तर आयुष्याचा पाया देखील पक्का झाला. त्यामुळेच लेखकाच्या मनात शिक्षणाबद्दल आंतरिक ओढ निर्माण झाली.

(२) लेखकाच्या आईला काँग्रेस हाऊसजवळ काम मिळाले नाही याचे वर्णन तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: लेखकाच्या शाळेत दर शनिवारी चाचणी परीक्षा असायची उत्तरपत्रिका घेऊन आणावी लागे. तिची किंमत तीन पैसे असायची पैशाची व्यवस्था करण्यासाठी ती काँग्रेस हाऊसजवळ काम मिळेल या आशेने खूप वेळ रांगेत ताटकळत उभी राहिली. त्यानंतर तिला कळले की, तिसरी किंवा त्यापेक्षा जास्त शिकलेल्यांनाच या ठिकाणी काम मिळतं. त्यामुळे तिची खूप निराशा झाली. तेव्हाच आपल्या मुलाला खूप शिकवायचं असा निश्चय तिने केला.

(३) लेखकाच्या शिक्षणासाठी लेखकाच्या आईने कोणते कोणते कष्ट सोसले ते लिहा.

उत्तर: लेखकासोबत ती अत्यंत छोट्याशा घरात राहिली. प्रचंड कष्ट केले. पडेल ते काम केले. व लेखकाच्या शिक्षणासाठी पैसे जमवले. कोरे, पाठकोरे कागद जमवून ती लेखकासाठी वहा तयार करायची. छोट्या-छोट्या का होईना त्या पेन्सिली ती लेखकाला लिहायला द्यायची. कोणत्याही परिस्थितीत लेखकाच्या शिक्षणात खंड पडू नये यासाठी ती सतत प्रयत्नशील असायची.

(४) आपल्या आईबद्दलच्या लेखकाच्या भावना तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: लेखक म्हणतात माझ्या आईच्या श्रमाला, कष्टाला तोड नाही. तिच्या श्रमाचं वर्णन करताना ते भावूक होऊन म्हणतात की, माझ्या आईचे श्रम आठवले की, माझ्या डोळ्यात अश्रू उभे राहतात. अशा

या प्रचंड कष्ट करणाऱ्या आईचे लेखक सदैव ऋण मानतात. तिला ते आपली पहिली शिक्षक व सर्वस्व मानतात.

४. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) पुढील कृती करा.

(i) 'भौतिक शास्त्र' असे उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा ?

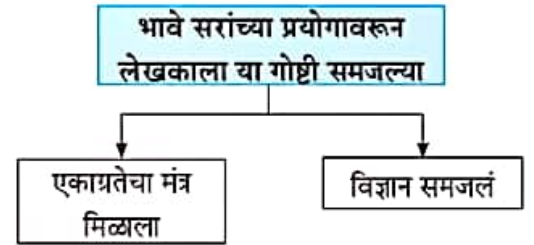
उत्तर: भावे सर कोणता विषय शिकवत असत ?

(ii) विषयाची गोडी लावली, असे उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा.

उत्तर: विज्ञान शिकवताना भावे सरांनी आणखी कोणती गोष्ट साधली ?

(२) आकृतिबंध पूर्ण करा.

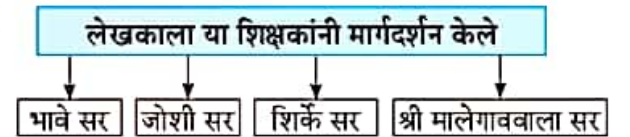
(i)

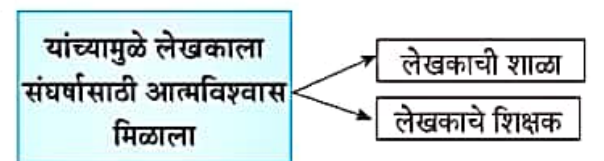
(ii)

(iii)

(iv)

(३) रिकाम्या जागा भरा.

(i) हा विषय शिकवताना त्यांनी केवळ शास्त्र शिकवलं नाही, तर त्या विषयाची गोडी लावली.

(भूगोलातील, मराठीतील, इंग्रजीतील, विज्ञानातील)

(ii) भिंगाच्या साहाय्याने शक्ती कागदावर एकत्र केल्यास कागद जळतो. (चंद्रकिरणांची, ऊर्जेची, सूर्यकिरणांची, विजेची)

(iii) माझी शाळा हे 'माझे केंद्र' डोळ्यांसमोर उभे राहते. (संस्कार, स्मरणीय, आवडते, संस्कारक्षम)

उत्तर: (i) विज्ञानातील (ii) सूर्यकिरणांची (iii) संस्कार

(४) जोड्या जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	भावे सर	(अ)	आत्मविश्वास
(ii)	सूर्यकिरणांची शक्ती	(आ)	माझी शाळा
(iii)	माझे संस्कार केंद्र	(इ)	भौतिकशास्त्र
(iv)	संघर्षासाठी	(ई)	कागद जळतो

उत्तर: (i - इ), (ii - ई), (iii - आ), (iv - अ)

उतारा ४ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २९

८. उर्जाशक्तीचा जागर

याच हायस्कूलमध्ये मला भावे सर भेटले. ते आम्हांला भौतिकशास्त्र शिकवत. विज्ञानातील हा विषय शिकवताना त्यांनी केवळ शास्त्र शिकवले नाही, तर त्या विषयाची गोडी लावली आणि त्याचबरोबर जीवनाचं फार मोठं तत्त्वज्ञान शिकवले.

एके दिवशी शाळेत त्यांनी एक प्रयोग करून दाखवला. भिंगाच्या साहाय्याने सूर्यकिरणांची शक्ती कागदावर एकत्र केल्यास कागद जळतो हे त्यांनी दाखवले आणि माझ्याकडे बघून ते म्हणाले, "माशेलकर, तुमची ऊर्जाशक्ती एकत्र करा, काहीही जाळता येईल." एकीकडे मला एकाग्रतेचा मंत्र मिळाला आणि दुसरीकडे विज्ञान समजले.

आयुष्याचं फार मोठं तत्त्वज्ञान मला भावे सरांच्या या शिकवणुकीतून गवसले. त्यांना मी कसा विसरू शकेन? भावे सरांप्रमाणेच माझ्या शालेय आणि पुढील शैक्षणिक जीवनात जोशी सर, शिर्के सर, श्री. मालेगाववाला या सर्वांनीच माझ्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीसाठी उत्तम मार्गदर्शन केले, संस्कार केले. आयुष्याच्या उभारणीसाठी मला याच शाळेत आणि याच शिक्षकांनी भरपूर शिदोरी दिली. संघर्षासाठी आत्मविश्वास मिळवून दिला. जगण्याचे भान दिले. आजही फिरून ते शाळेचे दिवस आठवतात एकीकडे, प्रचंड दारिद्र्याचा सामना करतानाचे क्षण नू क्षण आठवतात आणि त्याचवेळी माझी आई, माझे शिक्षक, माझी शाळा हे 'माझे संस्कार केंद्र' डोळ्यांसमोर उभे राहते. मी पुन्हा मनोमनी शाळेत जाऊ लागतो.

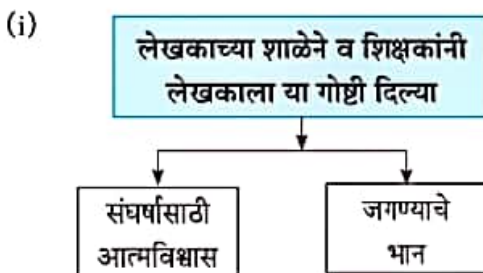
कृती २ : आकलनकृती

(१) कोण ते लिहा.

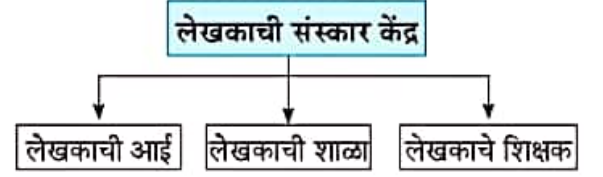
(i) लेखकाला जीवनाचे तत्त्वज्ञान देणारे → **भावे सर**

(ii) पुन्हा मनोमनी शाळेत जाणारे → **लेखक**

(२) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(ii)

(३) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) लेखकाला भावे सर कोणत्या हायस्कूलमध्ये भेटले?

उत्तर: लेखकाला युनियन हायस्कूलमध्ये भावे सर भेटले.

(ii) लेखकाला कोणते क्षण आठवतात?

उत्तर: प्रचंड दारिद्र्याशी सामना करतानाचे क्षण लेखकाला आठवतात.

(iii) भावे सरांनी कोणता प्रयोग करून दाखवला?

उत्तर: भावे सरांनी भिंगाच्या साहाय्याने कागद जाळण्याचा प्रयोग करून दाखवला.

(iv) लेखकाला भावे सरांच्या शिकवणुकीतून काय गवसले?

उत्तर: लेखकाला भावे सरांच्या शिकवणुकीतून आयुष्याचं फार मोठं तत्त्वज्ञान गवसले.

(४) सहसंबंध लिहा.

(i) विषयाची : गोडी :: जगण्याचे :

(ii) एकाग्रतेचा : मंत्र :: संघर्षासाठी :

उत्तर: (i) भान (ii) आत्मविश्वास

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

(i) भावे सरांनी शाळेत एक प्रयोग करून दाखवला.
(काळ ओळखा)

उत्तर: भूतकाळ

(ii) भावे सरांना मी कसा विसरू शकेन?

(अधोरेखित वाक्यातील वचन बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.)

उत्तर: भावे सरांना आम्ही कसे विसरू शकू?

(२) वाक्यातील अधोरेखित शब्दांच्या जाती ओळखा.

(i) मला एकाग्रतेचा मंत्र मिळाला.

उत्तर: मला - सर्वनाम

(ii) आजही शाळेचे दिवस आठवतात.

उत्तर: आजही - क्रियाविशेषण अव्यय

(३) वाक्यातील अधोरेखित विभक्तीचे प्रत्यय ओळखून प्रकार लिहा.

(i) भावे सरांच्या शिकवणुकीतून मी खूप काही शिकलो.

(ii) शिक्षकांनी भरपूर शिदोरी दिली.

उत्तर:

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
शिकवणुकीतून	ऊन	पंचमी (एकवचन)
शिक्षकांनी	नी	तृतीया (अनेकवचन)

(४) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) आवड - (ii) आयुष्य -

(iii) गरिबी - (iii) लढा -

उत्तर: (i) गोडी (ii) जीवन (iii) दारिद्र्य (iii) संघर्ष

(५) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) लहान × (ii) हरवणे ×

(iii) रात्र × (iv) श्रीमंती ×

उत्तर: (i) मोठं (ii) गवसणे (iii) दिवस (iv) दारिद्र्य

(६) पुढील वाक्यातील अधोरेखित शब्दाचे लिंग बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.

(i) याच हायस्कूलमध्ये मला भावे सर भेटले.

उत्तर: याच हायस्कूलमध्ये मला भावे मॅडम भेटल्या.

(७) लेखननियमांनुसार वाक्य शुद्ध करून लिहा.

(i) जिजनाचं फार मोठं तत्त्वज्ञान शिकवलं.

उत्तर: जिजनाचं फार मोठं तत्त्वज्ञान शिकवलं.

(ii) संघर्षासाठी आत्मविश्वास मिळवून दिला.

उत्तर: संघर्षासाठी आत्मविश्वास मिळवून दिला.

कृती ४: स्वमत

(१) लेखकाने आपल्या शाळेतील शिक्षकांबद्दलच्या भावना कशाप्रकारे व्यक्त केल्या आहेत ते तुमच्या शब्दांत व्यक्त करा.

उत्तर: लेखक म्हणतात की, माझ्या जीवनाच्या जडणघडणीत माझ्या शिक्षकांचा फार मोठा सहभाग आहे. भावे सरांकडून एकाग्रतेचा मंत्र आणि जीवनाचे तत्त्वज्ञान मिळाले. जोशी सर शिर्के सर, मालेगाववाला सर यांच्याकडून उत्तम मार्गदर्शन मिळाले. आयुष्याच्या उभारणीसाठी संस्कार आणि संघर्षासाठी सामना करण्याचं बळ मिळालं. जीवनात खंबीरपणे उभे राहण्याचा आत्मविश्वास त्यांच्या सगळ्या शिक्षकांकडून त्यांना मिळाला.

(२) लेखकाने संस्कार केंद्र कोणाला म्हटले आहे? व का?

उत्तर: लेखकाने 'संस्कार केंद्र' त्यांची आई, शाळा आणि शिक्षक यांना म्हटले आहे. अत्यंत गरिबीच्या परिस्थितीतही मुलाच्या शिक्षणासाठी कष्ट करणारी आई. परिस्थितीपुढे शरण न जाता जिद्दीने पुढे जाण्याचा मार्ग तिने लेखकाला दाखवला आणि शिक्षकांनी दिलेल्या संस्कारातून, शिकवणुकीतून लेखकाला जीवन जगण्यासाठी आत्मविश्वास मिळाला. या सगळ्यामुळे लेखकाच्या जीवनाला योग्य दिशा मिळाली.

(३) विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीत शाळा किती महत्त्वाची भूमिका बजावते यावर तुमचे विचार लिहा.

उत्तर: विद्यार्थी हा बालपणापासून शाळेत असतो त्याचा

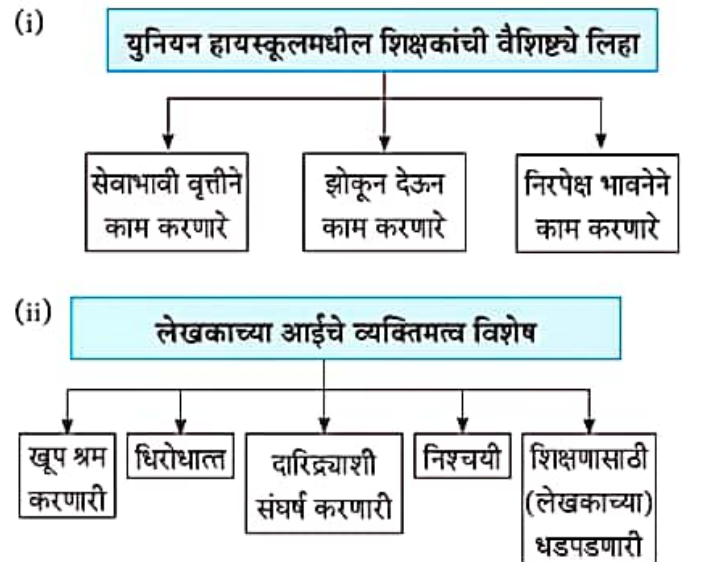
अधिकाधिक वेळ शाळेत जातो आणि त्या वयात तो जे शिकतो अनुभवतो ते त्याच्या मनावर कायमस्वरूपी परिणाम करते. शाळेतले शिक्षक, उपक्रम, शाळेतले वातावरण, या सगळ्यांचा परिणाम त्याच्यावर होत असतो. बालपणापासून ते किशोरवयापर्यंत अनेक गोष्टीतून तो शिकतो. म्हणून विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीत शाळेची फार महत्त्वाची भूमिका असते असे मला वाटते.

स्वाध्याय कृती

* (१) खालील तक्त्यात माहिती भरून तो पूर्ण करा.

१	२	३	४	५
लेखकाची माध्यमिक शाळा	लेखकाला घडवणारे शिक्षक	लेखकाचे जन्मगाव	ऋण व्यक्त न करता येणाऱ्या व्यक्ती	मुंबईतील घराचे नांव
युनियन हायस्कूल	भावे सर, जोशी सर, शिर्के सर, श्री. मालेगाववाला	माशेल	शिक्षक लेखकाचे मामा लेखकाची आई	मालती निवास

* (२) आकृती पूर्ण करा.

* (३) कारणे लिहा.

(i) लेखकाला शिक्षणाबद्दल आंतरिक ओढ निर्माण झाली, कारण ...

उत्तर: लेखकाला शिक्षणाबद्दल आंतरिक ओढ निर्माण झाली, कारण युनियन हायस्कूलमधील शिक्षकांनी केलेले मार्गदर्शन व दिलेले शिक्षण

(ii) लेखकाच्या आईला काँग्रेस हाऊसमध्ये काम मिळाले नाही कारण ...

उत्तर: लेखकाच्या आईला काँग्रेस हाऊसमध्ये काम मिळाले नाही कारण तिथे फक्त तिसरी किंवा त्यापेक्षा अधिक शिकलेल्यांनाच काम दिलं जाई.

(iii) लेखकाला गिरगांवातील नामांकित शाळांमध्ये प्रवेश मिळाला नाही कारण ...

उत्तर: लेखकाला गिरगांवातील नामांकित शाळांमध्ये प्रवेश मिळाला नाही कारण प्रवेश फी ची व्यवस्था होईपर्यंत त्या शाळांमधले प्रवेश बंद झाले होते.

* (४) कंसातील शब्दाला योग्य विभक्ती प्रत्यय लावून रिकाम्या जागेत भरा.

(i) आपण सगळ्यांनी मदत केली पाहिजे. (आई)

उत्तर: आपण सगळ्यांनी आईला मदत केली पाहिजे.

(ii) आमच्या बाईंनी प्रमुख आभार मानले (पाहुणे)

उत्तर: आमच्या बाईंनी प्रमुख पाहुण्यांचे आभार मानले.

(iii) शिक्षण पूर्ण झाल्यावर मोहन सरकारी रुजू झाला (नोकरी)

उत्तर: शिक्षण पूर्ण झाल्यावर मोहन सरकारी नोकरीत रुजू झाला.

* (५) पुसटशा आठवणी माझ्या मनात अधूनमधून वाऱ्याच्या लहरीसारख्या येत असतात.

प्रस्तुत वाक्यातील अलंकार ओळखा -

उपमा

(i) उपमेय -

पुसटशा आठवणी

(ii) उपमान -

वाऱ्याच्या लहरी

* (६) स्वमत

(१) 'भावे सरांचे शब्द हीच खरी माशेलकरांची उर्जा' या विधानाचा तुम्हांला समजलेला अर्थ लिहा.

उत्तर: भिंगाच्या सहाय्याने सूर्यकिरणांची शक्ती कागदावर एकत्र केल्यास कागद जळतो, हा प्रयोग दाखवून भावे सर लेखकाला म्हणाले 'माशेलकर तुमची उर्जा एकत्र करा. काहीही जाळता येतं.' - याचाच अर्थ असा की ज्या विषयाचा ध्यास घेतला आहे, त्यात पूर्णपणे स्वतःला झोकून द्या, कोणतीही गोष्ट तुम्ही मिळवू शकता. साध्य करू शकता. खरोखरच आयुष्याचं फार मोठं तत्त्वज्ञान लेखकाला भावे सरांच्या शिकवणुकीतून मिळालं. त्यांना एकाग्रतेचा मंत्र मिळाला आणि विज्ञान समजलं. भावे सरांच्या शब्दांतून त्यांना पुढे जाण्याची, प्रगती करण्याची जबरदस्त ऊर्जा मिळाली.

(२) शालेय विद्यार्थ्यांच्या भूमिकेतील डॉ. माशेलकर यांचे तुम्हांला जाणवलेले गुणविशेषण सोदाहरण लिहा.

उत्तर: वयाच्या सहाव्या वर्षीच लेखकांचे वडील वारल्यामुळे त्यांना व त्यांच्या आईला गिरगावातल्या खेतवाडीतील

देशमुख गल्लीमध्ये 'मालती निवासा' तील पहिल्या माळ्यावर छोट्याशा खोलीमध्ये रहावे लागले. तेव्हा त्यांची आर्थिक परिस्थिती पूर्णपणे खालावलेली असताना. दारिद्र्याशी संघर्ष करणारी अल्पशिक्षित आईबरोबर शिक्षणाची आस असलेल्या लेखकांना रहावे लागले. यावरून परिस्थितीशी मिळते जुळते घेत आलेल्या संकटांशी सामना करणे हा गुण त्यांच्यातून दिसून येतो. महापालिकेच्या खेतवाडीतील शाळेत वयाच्या बारा वर्षांपर्यंत शिक्षण घेत असताना त्यांना पायात चप्पलही घालायला मिळाली नाही. अशा परिस्थितीत ते शाळा शिकले. यावरून शिक्षणाविषयीची त्यांची चिकाटी, आस्था या गुणांचे दर्शन घडते.

शालेय शिक्षण पूर्ण केल्यावर हायस्कूलची प्रवेश फी एकवीस रुपये होती तेवढेही रुपये त्यावेळी त्यांच्याकडे नव्हते. प्रवेश फी नसल्याने आईच्या ओळखीच्या बाई (माऊली) मदतीला धावून आली पण तोपर्यंत प्रवेश प्रक्रिया बंद झाली होती. शेवटी कसाबसा युनियन हायस्कूल मध्ये प्रवेश मिळताच लेखकांचा पुढील प्रवास सुरु झाला. छोट्याशा खोलीत पूरक वातावरण नसताना लेखकांनी आपले शिक्षण थांबवले नाही तर अशाही वातावरणात त्यांच्या जिद्दीची दाद द्यावीशी वाटते ते पुढे मिळते जुळते घेत शिकतच राहिले.

त्यावेळी लेखकांच्या हळव्या मनावर त्यांच्या शिक्षकांच्या शिकवण्याचा जो परिणाम झाला त्यामुळे त्यांच्या अभ्यासाचा पाया पक्का झाला. शिक्षणाबद्दल त्यांना अजून ओढ वाटू लागली.

शिक्षणाशिवाय या जगात तरुणोपाय नाही हे कळल्यामुळे त्यांच्या आईने त्यांना वाटेल त्या परिस्थितीत शिकवण्याचे ठरवले. कोरे, पाठकोरे, लिहून उरलेले कागद ती एकत्र जमवायची आणि त्यांच्या वट्टा करायची. अखंड पेन्सिल न मिळाल्यामुळे जेमतेम हातात धरता येईल अशा पेन्सिलनेच लिहित गेले. एके दिवशी त्यांच्या शिक्षकांनी भिंगाच्या सहाय्याने सूर्यकिरणांची शक्ती कागदावर एकत्र केल्यास कागद जळतो हे प्रयोगाने सिद्ध करून दाखवले व माशेलकरांना त्यांच्यातील उर्जाशक्तीचे रूप ओळखण्यास प्रवृत्त केले. त्यावरून त्यांना एकाग्रतेचा मंत्र मिळाला आणि दुसरीकडे विज्ञान समजलं.

या सर्व प्रसंगांतून लेखकांचा आत्मविश्वास वाढवून दिला. जगण्याचे भान मिळाले. आणि पुढे लेखक फार मोठे वैज्ञानिक संशोधक झाले.

(३) डॉ. माशेलकर यांची मातृभूमी ज्या प्रसंगातून ठळकपणे जाणवते, ते प्रसंग पाठाधारे लिहा.

उत्तर: स्वतःचे वडील वारल्यावर आई त्यांना घेऊन मुंबईस खेतवाडीतील देशमुख गल्लीत एका छोट्याशा पहिल्या

माळ्यांवर राहिली तरीही लेखकांनी आईस कधी नाही म्हटले नाही. त्याही स्थितीत ते आईबरोबर राहिले.

हायस्कूलला शिकण्यास गेल्यावर एकवीस रूपये फी पुढील कॉलेजसाठी प्रवेश मिळवण्यासाठी नव्हती तरीही धीर न सोडता आजूबाजूच्या बिन्हाडांतील काही कामे करून तिने प्रवेश फीची व्यवस्था केली व प्रवेश घेतला. मात्र अशा वातावरणात लेखकांनी जिद्दीने अभ्यास केला.

उत्तरपत्रिकेची फी भरण्यासाठीचे फक्त तीन पैसे एवढेही पैसे त्यांच्याकडे नसल्याने मग आईने गावातील अनेक कामे केली. प्रचंड कष्ट केले. पडेल ते काम केले. हे पाहून लेखकांच्या मनातील जिद्द अजून वाढली व ते अति जोमाने शिक्षण घेऊ लागले.

इत्यादी उदाहरणांतून माशेलकरांची मातृभक्ती ठळकपणे दिसून येते.

(४) 'माझ्या जीवनातील शिक्षकांचे स्थान' या विषयावर तुमचे मत लिहा.

उत्तर: प्रत्येकाच्या जीवनात आपल्या शिक्षकांचे स्थान फार महत्त्वपूर्ण असते. माझ्याही जीवनात शिक्षकांचे स्थान फार मोठे आहे. त्यांनी केलेल्या संस्कारांमुळे जीवनाला योग्य दिशा मिळाली. आत्मविश्वासाने पुढे जाण्याची शक्ती मिळाली. मी आज ज्या मोठ्या पदावर पोहोचलो आहे ते केवळ माझ्या शिक्षकांच्या मार्गदर्शनामुळेच, म्हणून माझ्या जीवनात माझ्या शिक्षकांचे स्थान फार मोठे आहे.

जाता अस्ताला (स्थूलवाचन)

- गुरुदेव रवींद्रनाथ टागोर

पाठपरिचय

‘जाता अस्ताला’ ही कविता ‘गुरुदेव रवींद्रनाथ टागोर’ यांनी लिहिली आहे. मुळात बंगाली कवितेचे मराठीत स्वैर रूपांतर श्यामला कुलकर्णी यांनी केले आहे. या कवितेत टागोर यांनी सूर्य आणि पणतीच्या प्रतीकांद्वारे अगदी छोट्या जीवातही जगाला काहीतरी देण्याची, जग सुंदर करण्याची क्षमता असते हे सांगितले आहे.

This is a translation of a poem (originally written by Rabindranath Tagore in Bengali) by Shyamala Kulkarni. The poem is a comparison between the sun and a small lamp both of which give light to the world. In this own way, the lamp is small yet spreads light to the world. Its is beautifully shown how small creatures or things have the capacity to make a world beautiful.

भावार्थ

जाता अस्ताला सूर्याचे

डोळे पाणावले

जाईन मी जर या विश्वाचे

होईल कैसे भले

सूर्य आपल्या प्रखर उष्णतेने संपूर्ण पृथ्वी प्रकाशित करून टाकतो. सूर्योदयापासून ते सूर्यास्तापर्यंत न थकता न दमता तो आपले कार्य करत असतो. म्हणजेच संपूर्ण पृथ्वीला प्रकाशमय करण्याची जबाबदारी सूर्याने उचललेली आहे. या सूर्याला पृथ्वीवरील प्रत्येक गोष्टीची काळजी आहे. तो कुटुंबाचा प्रमुख या नात्याने चिंतातुर आहे.

आपण अस्ताला जाणार तेव्हा ही पृथ्वी अंधारमय होईल, ही भीती या सूर्याला वाटत आहे. याच भीतीने व पृथ्वीच्या काळजीपोटी सूर्याचे डोळे पाणावले आहेत. सूर्याला वाईट वाटत आहे, माझ्यानंतर या विश्वाचे काय होईल? ही चिंता या सूर्याला लागलेली आहे.

अंधारामध्ये बुडून जाईल

लगेच सारी घरा

कुणी वाचवा या पृथ्वीला

करा करा हो त्वरा

मावळतीला चाललेल्या सूर्याला आपल्यानंतर या पृथ्वीचे काय होईल ही चिंता लागली आहे. आपण अस्ताला गेल्यानंतर लगेचच संपूर्ण पृथ्वी अंधारामध्ये बुडून जाईल असे सूर्याला वाटते. पृथ्वीची काळजी करणारे कोणीतरी असायला हवे, तिला कोणीतरी वाचवायला हवे असे सूर्याला वाटते. त्यासाठी कोणीतरी पुढाकार घ्यावा, त्वरेने यावे असे सूर्याला वाटते. आपला कोणीतरी उत्तराधिकारी असावा, आपले कार्य कोणीतरी थोड्याफार प्रमाणात उचलावे अशी सूर्याची आंतरिक इच्छा आहे.

कुणी न उठती

ये ना पुढती

कुणास ना शाश्वती

इकडे तिकडे बघत हळूचि

पणती ये पुढती

सूर्याच्या प्रचंड तेजाला दुसरा पर्यायच नाही. त्याच्यासारखा तोच ! त्याची जागा कोण चालवील ? त्याच्यासारखे प्रचंड कार्य कोणालाही जमणार नाही. या पृथ्वीतलावरील कोणीही सूर्याची जागा घेऊ शकत नाही. त्यामुळे कोणीही पुढे यायला तयार नाही कारण पृथ्वीवरील अंधार दूर करण्याची कोणाकडेच ताकद नाही.

तेवढ्यात हळू हळू मनाचे धाडस करत, इकडे तिकडे बघत एक पणती पुढे येते. खरे तर पणतीचा केवढा तो प्रकाश. पण ती पुढाकर घेते. अंधारल्या रात्री पृथ्वीवर थोडाफार प्रकाश देण्याची जबाबदारी ती स्विकारते. ती तेवढे धाडस दाखवते.

विनम्र भावे लवून म्हणे ती

तेजोमय भास्करा

मम तेजाने जमेल तैसी

उजळून टाकीन घरा

सूर्यापुढे आकाराने अगदीच लहान असणारी पणती सूर्याचे प्रचंड तेज जाणते आहे. त्याचा तेजोमय प्रकाश तिला माहीत आहे. त्याच्यापुढे आपण क्षुल्लक आहोत हेही तिला माहीत आहे. तरीही ती धाडस करते आणि अतिशय विनम्रपणे सूर्यदेवाला नमस्कार करून म्हणते, “हे तेजोमय भास्करा, तुझ्याकडे प्रचंड तेज आहे. मी बापडी लहानशी. माझ्याकडेही प्रकाश आहे पण त्याची तुझ्याशी तुलना होऊच शकत नाही. मी माझ्याकडे असणाऱ्या थोड्याशा प्रकाशाने जेवढी जमेल तेवढी पृथ्वी उजळून टाकू शकते. माझा तेवढाच ‘खारीचा वाटा’. माझ्यामुळे खूप मोठी प्रखरता निर्माण होणार नाही, परंतु अंधाराला छिद्र

पाडण्याची ताकत माझ्यात आहे. तुझ्या जाण्याने तयार झालेला अंधार मी थोडाफार तरी भेदू शकते. तुझे पृथ्वी प्रकाशमय करण्याचे कार्य थोड्याफार प्रमाणात का होईना मी करू शकते', तसे आश्वासन ती सूर्याला देते.

वच हे ऐकुनि त्या तेजाचे

डोळे ओलावले

तृप्त मनाने आणि रवि तो

झुकला अस्ताकडे

दैदिप्यमान असणाऱ्या सूर्यापुढे एवढीशी पणती बोलत होती.

तिच्या बोलण्यात तेज होते. धाडस होते. आपण अस्ताला गेल्यानंतर आपले कार्य थोड्याफार प्रमाणात का होईना चालू राहिल याची शाश्वती सूर्याला मिळाली. छोट्याशा पणतीचे हे धाडस पाहून सूर्याचे डोळे ओलावले, त्याच्या डोळ्यांत आनंदाश्रू आले. आपल्यानंतर या पृथ्वीची काळजी घेणारे कोणीतरी आहे, या विचाराने तो तृप्त झाला. पृथ्वीमातेची काळजी घेण्याची जबाबदारी पणतीने उचलली आहे, या मनाला आनंद देणाऱ्या विचारातच सूर्य अस्ताकडे झुकला. सूर्य मावळला पण त्याचे कार्य सुरू राहिले. त्याचे प्रकाश देण्याचे कार्य थोड्याफार प्रमाणात का होईना पण पणती करत राहिली.

शब्दार्थ

जाईन	- जाणे	
कैसे	- कसे	
भले	- चांगले	
धरा	- पृथ्वी	- (earth)
त्वरा	- धाई, लवकर	- (to be hurry)
शाश्वती	- विश्वास, खात्री, भरवसा	- (surety)
पुढती	- समोर	- (in front of)
विनम्रभावे	- नम्रपणाने	- (humble)
लवून	- वाकून	- (to bend)

भास्कर	- सूर्य	- (sun)
मम	- माझ्या, माझे	- (mine)
तेजाने	- प्रकाशाने	- (lustre)
वच	- वचन	
तृप्त	- समाधानी	- (satisfied)
झुकणे	- वाकणे, लवणे	- (to incline)

वाक्प्रचार

डोळे पाणावणे	- डोळ्यात अश्रू येणे
भले होणे	- चांगले होणे, कल्याण होणे

MASTER KEY QUESTION SET

*(१) तुम्हांला समजलेली कवितेतील सूर्याची भूमिका स्पष्ट करा.

उत्तर: सूर्य उदयाला येतो त्याबरोबर संपूर्ण धरा तेजोमय होते. चैतन्याने भरून जाते, संपूर्ण चराचराचे जीवनचक्र फिरू लागते. म्हणून अस्ताला जातांना सूर्याच्या मनात विचार येतो, मी अस्ताला गेल्यानंतर ही संपूर्ण धरा/पृथ्वी अंधारात बुडून जाईल. माझ्या प्रकाशाचा एक साधा कवडसाही उरणार नाही. मग या पृथ्वीवरील जीवांचं काय होईल? हा मिट्ट अंधार विश्वाच्या चैतन्याला संपवून तर टाकणार नाही ना? या विश्वाच्या चराचरात/अणुरेणूत सामावलेले जीवन, चैतन्य हा अंधार गिळून तर टाकणार नाही ना? एक अनामिक भीती त्याला छळू लागते. पृथ्वीला अंधारापासून कोणीतरी वाचवेल पाहिजे. विश्वाचे कोणीतरी भले करावे. मी अस्ताला गेल्यानंतर कोणीतरी माझे कार्य करावे या सुंदर विश्वाला प्रकाशमान करावे असे त्याला वाटते.

कवितेतली आशयावरून सूर्य हा जणू पृथ्वीचा जनक आहे, असे वाटते. एखाद्या पित्याला आपल्या कन्येच्या भल्याची, तिच्या चांगल्या जीवनाबद्दल चिंता असते तसाच सूर्य देखील

धरेची काळजी घेणारा तिला जपणारा पिता आहे असे प्रतीत होते.

*(२) पणतीच्या उदाहरणातून कवितेत व्यक्त झालेला विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: पणती म्हणजे अदम्य विश्वासाचे आणि साहसाचे प्रतिक आहे. वास्तविक पाहता सूर्य म्हणजे प्रकाशाचा लखलखता स्रोत, अनंत पसरलेल्या विश्वाला उजळून टाकण्याचे सामर्थ्य असलेला; म्हणून त्याच्या विनवणीला उत्तर देण्याचे धाडस कोणी करत नाही; पण साधी मातीची पणती पुढे येते आणि नम्रपणाने म्हणते, "हे स्वामी, तेजोमय भास्करा, तुझ्याएवढा धगधगता प्रकाश माझ्याकडे नाही, पण जमेल तसा या पृथ्वीवरील अंधार दूर करण्याचा मी प्रयत्न करीन." आपल्याकडे जे काही चांगलं आहे. ते आपण दुसऱ्याला देऊ शकतो. इतरांची मदत करू शकतो असा विचार करून प्रत्येकाने आपल्या जीवनात काहीतरी सकारात्मक कार्य करावे. पणतीच्या उदाहरणातून हाच विचार कवी रविंद्रनाथानी व्यक्त केलेला आहे. पणतीच्या प्रकाशाने सगळ्या अंधार जरी दूर होणार नसला तरी दहा पावलांची वाट ती नक्कीच उजळू शकते, हा विश्वास पणतीच्या ठिकाणी दिसतो. म्हणजेच प्रत्येकाने आपली

समता जाणून चांगले कार्य करावे. जे नाही त्याचा विचार न करता जे आपल्याजवळ आहे मग ते थोडं, थोडच का असेना त्याचाच उपयोग करून आपल्या जीवनात जास्तीत जास्त चांगले कार्य करण्याची प्रेरणा कवीने पणतीच्या प्रतिकातून व्यक्त केली आहे.

* (३) सूर्यास्ताच्या दर्शनाने मनात निर्माण होणाऱ्या मानवी भावभावना शब्दबद्ध करा.

उत्तर: वेगवेगळ्या ठिकाणचा सूर्यास्त वेगवेगळे सौंदर्य, वेगळे भाव, वेगळे रंग निर्माण करत असतो. माणसाची मनोदशा जशी असेल तसे भावतरंग सूर्यास्ताच्या वेळी त्याच्या मनात निर्माण होत असतात.

वाळवंटाच्या ठिकाणचा सूर्यास्त. वाळूच्या विस्तीर्ण पसरलेल्या अथांग भूप्रदेशावर सोनेरी मऊसार किरणे पसरवत असतो. मन अगदी तृप्त करून तो अस्ताला जातो. तेथील वाळूचा सागर हळू-हळू थंड होत जातो. शितल वाऱ्याच्या झुळका वाहू लागतात. मानव, पशू, पक्षी सुखावून जातात. वाळूचा थंड स्पर्श, वाऱ्याची थंड झुळक यामुळे मानवी मन सुखावून जाते. त्या सुवर्णमयी वातावरणात नव्या संकल्पना, जुन्या संवेदना जाग्या होतात. कवी, लेखक, चित्रकार यांना नवीन कल्पना सुचतात.

समुद्राच्या ठिकाणी अस्ताला जाणाऱ्या सूर्यास्ताचे दर्शन मोठे विलोभनीय असते. हळू हळू सागराच्या कुशीत सामावणाऱ्या सूर्याला बघून वाटते की, हा सागरात मिसळून जातो. म्हणूनच चमकदार मोती निर्माण होतात. सुंदर रंगीत प्रवाळ आणि अनंत असे जीव निर्माण होतात. समुद्राच्या लाटांसोबत हेलकावे खात हा तेजोगोल जेव्हा सागरात सामावतो तेव्हा आपोआप त्या सृष्टीकर्त्या पुढे आपण नतमस्तक होतो.

* (४) कवितेतील सूर्य आणि पणती या प्रतिकांचा तुम्हांला समजलेला अर्थ सविस्तर लिहा.

उत्तर: सूर्य म्हणजे पृथ्वीचा कर्ता तिच्यावरच जीवनचक्र चालवणारा, फुलवणारा, चराचराचा निर्माता, प्रचंड शक्तीचे प्रतिक. आपण निर्मिलेल्या या पृथ्वीवरच्या जीवनाचे आपल्या अनुपस्थितीत कोणीतरी रक्षण करावे यासाठी मनापासून, कळवळून साद घालणारा तो व्याकूळ जनक किंवा निर्माता आहे असे वाटते. एखाद्याच्या भल्यासाठी, कल्याणासाठी जर विनवणी करायची असेल तर आपण कितीही शक्तीशाली व ताकदवान असू तरी आपल्याला विनम्रता धारण करावी लागते. सामर्थ्याचा अहंकार बाजूला ठेवून दयाभाव व करुणा हृदयात निर्माण करावी लागते. सहृदयता ठेवून काही काम करू लागल्यावर काहीतरी चांगले, श्रेयस आपल्या हाती नक्कीच लागते हे सूर्याच्या प्रतिकातून दिसून येते. त्या उलट, पणती म्हणजे सूर्यासमोर प्रकाशाचा एक छोटाशा कवडसा. पण सूर्याच्या विनवणीला उत्तर देण्याचे धाडस ती करते. तिच्यातला आत्मविश्वास तिला बोलण्याची हिम्मत देतो. जर इच्छा प्रबळ असली आणि सकारात्मक दृष्टीकोन ठेवून कामाला सुरुवात केली तर काहीही अशक्य नाही हे पणतीच्या प्रतिकातून जाणवते.

त्याचबरोबर अगदी छोट्या जीवातही जगाला काहीतरी देण्याची. जग सुंदर करण्याची क्षमता असते हे सुद्धा पणतीच्या प्रतीकातून जाणवते.

* (५) सूर्य आणि पणती यांच्यातील संवाद स्वतःच्या कल्पनेने लिहा.

उत्तर: सूर्य : पणती, तू खरचं खूप चांगली आहेस. तुझ्याजवळ माझ्याइतका झगझगीत प्रकाश नाही. तरी पण माझ्या अनुपस्थितीत पृथ्वीला प्रकाश देण्याचं काम स्विकारलयं याबद्दल खरचं तुझं खूप कौतुक वाटतं मला!

पणती : हे भास्करा, या पृथ्वीवरील जीवांसाठी, सृष्टीसाठी तू सतत कार्यरत असतोस. तू नसतास तर ही सृष्टी, तिचे अस्तित्व राहिलेच नसते. धरेसाठीची तुझी व्याकूळता मला समजू शकते म्हणूनच माझ्याजवळ जेवढा प्रकाश आहे त्याने मला जे काही करणे शक्य होईल तेवढं मी करण्याचा प्रयत्न करीन.

सूर्य : तू इतकी छोटी असूनही इतका मोठा विचार करतेस खरेच तुझे खूप आभार. पृथ्वीवरचा सगळ्यात प्रगत जीव म्हणजे मानव हा मात्र पृथ्वीच्या अस्तित्वाचा, पर्यावरणाचा अजिबात विचार करत नाही. विकासाच्या नावाखाली त्याने माझ्या सुंदर धरेचा नाश करायला सुरुवात केली आहे. तिला विद्वप केले आहे. म्हणून मला खूप कळजी वाटते.

पणती : तुझी काळजी अगदीच योग्य आहे सूर्यदेवा. 'विनाशकाले विपरीत बुद्धी' अशाप्रकारे मानव वागतो आहे. आपल्या स्वार्थासाठी निसर्गाला तो अक्षरशः ओरबाडतो आहे.

सूर्य : हो ना! याच गोष्टीचा मला खूप त्रास होतो. रोज सकाळी जेव्हा पृथ्वीला उजळून टाकण्यासाठी मी येतो आणि तो पक्ष्यांचा किलबिलाट, खळखळून वाहणारे झरे, दऱ्या; डोंगर, शेते, वाळवंट, दलदली, वृक्ष, वन हे सारं जेव्हा मी बघतो, त्यावेळी मन हेलावतं हे सगळं खरंच एक दिवस नष्ट पावणार का ?

पणती : हे रविराजा, इतकं चिंतीत होण्याची गरज नाही कारण आता मानवालाही या गोष्टीची जाणीव झाली आहे. तू निर्माण केलेलं हे पृथ्वीवर तू सांभाळण्यासाठी आता धडपडतो आहे.

सूर्य : खरचं किती आशावादी आहेस तू. मानव वेळीच जागरूक झाला आहे, हे ऐकून मला खूप बरं वाटलं. अशा आशावादी विचारांची, सहृदय माणसे जर एकत्र आली तर तो दिवस नक्कीच दूर नाही. ज्या दिवशी ही वसुंधरा पूर्वीसारखी सुजलाम् सुफलाम् व रमणीय होईल.

पणती : नक्कीच होईल, कारण आता बरीच माणसे आपापल्या परीने पर्यावरणाबद्दल काम करीत आहेत. पर्यावरणाची चळवळ सर्वत्र जोर धरत आहे. सकारात्मक विचारांची माणसे एकत्र येऊन काम करत आहेत.

सूर्य : अरे व्वा! असं होत असेल तर फारच उत्तम. जे सुंदर आहे ते सुंदरच कसे राहिल यासाठी प्रत्येकाने प्रयत्न केला पाहिजे. शिवाय प्रत्येकाने 'जगा आणि जगू द्या', हा निसर्गाचा नियम पाळला, तर ज्याच्या त्याच्या क्रमाने जीवनक्रम सुरू राहिल आणि मग ही सृष्टी निर्मळतेने भरून जाईल.

काव्यपरिचय

औक्षण या कवितेत कवयित्री इंदिरा संत यांनी सीमेवर लढायला जाण्यासाठी सुसज्ज झालेल्या जवानाला औक्षण करताना मनात येणाऱ्या विविध भावनांचे वर्णन केले आहे.

In this poem, the poetess wishes to bless a soldier who is ready for battle. In the act of blessing, she goes through a lot of emotions that are beautifully captured in this poem by Indira Sant.

भावार्थ

नाही मुठीमध्ये द्रव्य
नाही शिरेमध्ये रक्त,
काय करावें कळेना
नाही कष्टाचे सामर्थ्य;

देशाच्या रक्षणासाठी सीमेवर अहोरात्र आपले जवान शत्रूशी दोन हात करत असतात. आपल्या भारतमातेचे रक्षण करतात. त्यामुळेच आपण सर्व आनंदाने, सुखाने जगत असतो. सण, उत्सव साजरे करत असतो. आपणांस त्यांचा नेहमीच अभिमान वाटत असतो. त्याचप्रमाणे कवयित्री इंदिरा संत या सुद्धा जवानांवर खूप प्रेम करतात. जवानांप्रती त्यांच्या मनात जिद्दाळा, प्रेम, आदर आहे. घरातून सीमेवर लढण्यासाठी जायला निघालेल्या जवानाला त्या ओवाळत आहेत. त्याला ओवाळणी करत असताना कवयित्रीच्या मनात विविध भावना निर्माण होतात. त्या म्हणतात, मी ओवाळणी करत आहे; पण माझ्याकडे संपत्ती, पैसे नाहीत, मी श्रीमंत नाही. माझ्या शरीरात लढण्यासाठी शिरेमध्ये सळसळणारे रक्तही नाही. त्यामुळे ओवाळणी कशाप्रकारे करावी हे कवयित्रीला कळेनासे झाले आहे.

जीव ओवाळावा तरी
जीव किती हा लहान;
तुझ्या शौर्यगाथेपुढे
त्याची केवढीशी शान;

कवयित्रीला जवानाबद्दल नितांत आदर, प्रेम, जिद्दाळा आहे. त्याचे औक्षण करत असताना कवयित्री म्हणतात, या जवानांचे कार्य इतके मोठे आहे की, माझा जीव जरी ओवाळून टाकला तरी तो जवानांच्या शौर्यगाथेपुढे, त्यांच्या पराक्रमापुढे त्यांच्या धैर्यापुढे, त्यांच्या कर्तव्यापुढे लहान आहे. तिचे आयुष्य त्याच्या शौर्यापुढे अगदी कवडीमोल (लहान) आहे. त्या जवानाची शौर्यगाथा इतकी महान आहे की त्या शौर्यगाथेपुढे आपल्या सामान्य जीवाची काय शान असणार ? असे कवयित्रीला वाटते.

वर घोंघावे बंबारा,
पुढे कल्लोळ धुराचे,
धडाडत्या तोफांतून
तुझें पाऊल जिद्दीचें;

सैनिक सीमेवर शत्रूशी लढत असतात, त्यावेळची परिस्थिती अतिशय हृदयद्रावक, हृदयाला हेलावून टाकणारी असते. युद्धभूमीवर शत्रू आक्रमण करत असतो. त्याचा परतवार करत असताना अनेक सैनिक घायाळ होतात. तोफांचा आवाज होत असतो, बंदुकीतून सुटणाऱ्या असंख्य गोळ्या अनेकांची छाताडे उडवत असतात. धुराचा लोळ उठत असतो. कवयित्री म्हणतात; हे सारे चालू असताना आपला हा जवान मागे हटत नाही तर दोन पावले नेहमी पुढेच टाकत असतो. न घाबरता, डगमगता, शत्रूशी दोन हात करून जिद्दीने लढत असतो.

तुझी विजयाची दौड
डोळे भरून पहावी;
डोळ्यांतील आसवांची
ज्योत ज्योत पाजळावी

सीमेवर चालू असलेल्या रणसंग्रामामध्ये आपल्या जवानाचा विजय निश्चित आहे. कवयित्री म्हणतात, या जवानांचा पराक्रम मला डोळे भरून पाहायचा आहे. तसेच आपल्या जवानाकडून भारतीयांची असलेली अपेक्षा व्यक्त करताना त्या म्हणतात, शत्रूला पराजित करून प्रत्येक युद्धात तुझाच विजय झाला पाहिजे. तुझ्या विजयाची दौड अशीच राहिली पाहिजे. तुझ्या विजयाने माझ्या डोळ्यांमध्ये आनंदाश्रू दाटून येतील. ज्याप्रमाणे दिव्याची ज्योत नेहमी तेवत असते तशीच माझ्या डोळ्यांतील अश्रूंची ज्योत नेहमीच पाजळत राहिली पाहिजे.

अशा असंख्य ज्योतींची
तुझ्यामागून राखण;
दीनदुबळ्यांचे असें
तुला एकच औक्षण.

कवयित्री सीमेवर लढण्यासाठी जाणाऱ्या जवानाला म्हणतात

की, सर्व जनमानसांच्या असंख्य ज्योती तुझ्या रक्षणासाठी सदैव तुझ्याच पाठीशी आहेत. म्हणजेच असंख्य लोकांचा आशीर्वाद तुझ्या पाठीशी आहे. आम्ही सर्वजण दीनदुबळे आहोत. आमच्यामध्ये तुझ्यासारखे सामर्थ्य नाही. रक्तामध्ये ती उमेद नाही. तुझ्याकडे हे सर्व आहे. तुझ्यामध्ये आणखी उर्जा निर्माण होण्यासाठी आशीर्वाद स्वरूपात तुझे औक्षण आम्ही सर्व भारतीय करत आहोत.

शब्दार्थ

मुठ	- मुठी हाताची बोटे	
	मिदून होणारी हाताच्या	
	पंजाची रचना	- (fist)
द्रव्य	- पैसा, धन	- (money, wealth)
शिर	- नस	- (vein)
रक्त	- रुधिर	- (blood)
कष्ट	- परिश्रम	- (hard work)
सामर्थ्य	- क्षमता, कुवत	- (capacity)
जीव	- प्राण	- (life, virility)
ओवाळणे	- औक्षण,	- (to move a lamp in a
	आरती करणे	circular motion before
		god or man)

शौर्यगाथा	- पराक्रम	- (valour, heroism)
शान	- थाट	- (great pomp)
बंबारा	- गोळीबार	- (firing)
धुराचा	- धुराचा लोळ	
	कल्लोळ	- (rolling smoke of fire)
घोंघावणे	- मोठा आवाज	- (to roar, to growl)
धडाडते	- गडगडाट	- (thunderous sound)
तोफ	- तोफ, बंदुक	- (cannon)
जिद्द	- निश्चय	- (determination)
विजय	- जय	- (victory, triumph)
दौड	- धाव	- (to run)
आसवे	- अश्रू	- (tears)
ज्योत	- दिव्याची ज्वाला	- (flame, light)
पाजळणे	- प्रकटवणे	- (to kindle)
असंख्य	- अगणित	- (innumerable)
राखण	- रक्षण	- (to guard)
दीनदुबळे	- कमकुवत	- (weak)

वाक्प्रचार

डोळे भरून पाहणे - समाधान होईपर्यंत पाहणे.

MASTER KEY QUESTION SET - 9

१. खालील कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतीबंध पूर्ण करा.

- (i)
मुठीमध्ये नाही	शिरेमध्ये नाही
↓	↓
द्रव्य	रक्त
- (ii)
असंख्य ज्योतींची	→	औक्षण
दीनदुबळ्यांचे असे	→	राखण
- (iii)
डोळे भरून पाहायचे आहे	→	विजयाची दौड

(iv) ज्योत ज्योत पाजळावी → डोळ्यातील आसवांची

(२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) कवयित्रीकडे कोणते सामर्थ्य नाही ?

उत्तर: कवयित्रीकडे कष्टाचे सामर्थ्य नाही.

(ii) कशापुढे जीव ही लहान आहे ?

उत्तर: जवानाच्या शौर्यगाथेपुढे जीव ही लहान आहे.

(iii) पुढे कशाचे कल्लोळ आहेत ?

उत्तर: पुढे धुराचे कल्लोळ आहेत.

(iv) घडाडत्या तोफांतून काय पुढे पडत आहे ?

उत्तर: धडाडत्या तोफांतून जिद्दीचे पाऊल पुढे पडत आहे.

(v) जवानाचे रक्षण कसे होणार आहे ?

उत्तर: जवानाचे रक्षण असंख्य ज्योतींनी होणार आहे.

(३) 'दीनदुबळ्यांचे' उत्तर घेईल असा प्रश्न तयार करा.

उत्तर: जवानाला कोणाचे 'औक्षण' आहे, असे कवयित्री सांगते ?

कविता - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ३३

औक्षण

नाही मुठीमध्ये द्रव्य
 नाही शिरेमध्ये रक्त,
 काय करावे कळेना
 नाही कष्टाचे सामर्थ्य;
 जीव ओवाळावा तरी
 जीव किती हा लहान;
 तुझ्या शौर्यगाथेपुढे
 त्याची केवढीशी शान;
 वर घोंघावे बंबारा,
 पुढे कल्लोळ धुराचे,
 धडाडत्या तोफांतून
 तुझे पाऊल जिद्दीचे;
 तुझी विजयाची दौड
 डोळे भरून पहावी;
 डोळ्यांतील आसवांची
 ज्योत ज्योत पाजळावी
 अशा असंख्य ज्योतींची
 तुझ्यामागून राखण;
 दीनदुबळ्यांचे असे
 तुला एकच औक्षण.

कृती २ : आकलन कृती

(१) समान अर्थाच्या काव्यपंक्ती शोधून लिहा.

- (i) हातात द्रव्यसंपत्ती, रक्त वा बल नाही.
- (ii) कष्टाचे सामर्थ्य ही अंगी नाही, म्हणून काय करावे सुचत नाही.

उत्तरे: (i) नाही मुठीमध्ये द्रव्य, नाही शिरेमध्ये रक्त.

(ii) काय करावे कळेना, नाही कष्टाचे सामर्थ्य.

(२) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

- (i) नाही कष्टाचे
 (मोल, सामर्थ्य, द्रव्य)
- (ii) तुझी शौर्यगाथेपुढे, त्याची केवढीशी
 (मान, किंमत, शान)
- (iii) किती हा लहान
 (जीव, मुठ, शान)
- (iv) नाही द्रव्य.
 (हातात, मुठीमध्ये, पेटीत)

उत्तरे: (i) सामर्थ्य (ii) शान (iii) जीव (iv) मुठीमध्ये

(३) जोडया जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	तुझी विजयाची दौड	(अ)	ज्योत ज्योत पाजळावी
(ii)	धडाडत्या तोफांतून	(ब)	तुझ्या मागून राखण
(iii)	डोळ्यातील आसवांची	(क)	तुझे पाऊल जिद्दीचे
(iv)	अशा असंख्य ज्योतींची	(ड)	डोळे भरून पहावी

उत्तरे: (i - ड), (ii - क), (iii - अ), (iv - ब)

(४) सहसंबंध लिहा.

- (i) घोंघावे : बंबारा : : धडाडत्या :
- (ii) मुठीमधे : द्रव्य : : शिरेमध्ये :
- (iii) ज्योत : आसवांची : : दौड :

उत्तरे: (i) तोफा (ii) रक्त (iii) विजयाची

(५) विशेषण विशेष्य जोडया जुळवा.

	विशेषण		विशेष्य
(i)	असंख्य	(अ)	जीव
(ii)	लहान	(ब)	ज्योती
(iii)	धडाडत्या	(क)	पाऊल
(iv)	जिद्दीचे	(ड)	तोफा

उत्तरे: (i - ब), (ii - अ), (iii - ड), (iv - क)

कृती ३ : काव्यसौंदर्य

* (i) सैनिक सीमेवर तैनात असतो, म्हणून आपण सुरक्षित राहतो, या विधानातील भाव स्पष्ट करा.

उत्तर: देशाच्या सीमेचे रक्षण करणारा सैनिक नेहमीच देशासाठी भूषणास्पद असतो. त्याच्या देशरक्षणाच्या कर्तव्यामुळे देशातील नागरिक सुखाची झोप घेऊ शकतात. अन्यथा परकीय आक्रमण, लढाई या संकटांमुळे आपली सुरक्षितता धोक्यात आली असती. ऊन, पाऊस, थंडी याला सामोरे जाऊन 'देशरक्षण' हेच त्यांचे ध्येय असते. जीवावर उदार होऊन ते सीमेवर न डगमगता उभे असतात. त्यांचे कुटुंब, मुले-बाळे यांना ते महिनोमहिने भेटत ही नाही. देशरक्षणाच्या कर्तव्यासाठी आप्त स्वकीयांनाही त्यांना भेटता येत नाही. देशरक्षणाच्या कर्तव्यासाठी आप्त स्वकीयांनाही त्यांना भेटता येत नाही. खाजगी आयुष्याचा, सुखाचा संपूर्ण त्याग करून केवळ सीमेवर हे जवान देशरक्षणासाठी सज्ज असतात.

* (ii) कवितेच्या संदर्भात 'दीनदुबळे' याचा कवयित्रीला अभिप्रेत असलेला अर्थ स्पष्ट करा.

उत्तर: 'औक्षण' या कवितेत दीनदुबळे याचा मार्मिक अर्थ कवयित्री इंदिरा संत यांनी सांगितला आहे. आम्हा भारतीयांचे आपल्या भारत देशावर अत्यंत प्रेम आहे. आमच्यापैकी काहीजण असेही आहेत की, ज्यांच्याकडे पैसा - अडका, संपत्ती कदाचित नसेलही, तसेच त्यांच्या शिरेमध्ये सळसळणारे रक्तही नसेल, पण तरीही सीमेवर लढाईसाठी जाणाऱ्या जवानांबद्दल त्यांच्या प्रत्येकाच्या मनात अभिमान आहे. लढाईसाठी जाणाऱ्या सैनिकांचे आपल्या डोळ्यांतील ज्योतींनी ते औक्षण करत आहेत. आम्ही सारे दीनदुबळे भारतीय लोक तुझे असे औक्षण करत आहेत. येथे दीनदुबळे म्हणजे कमजोर किंवा पैसे नसलेले गरीब असा अर्थ नसून 'दीनदुबळे' म्हणजे 'सैनिकांच्या कार्याचा अभिमान बाळगणारी जनता' असा अर्थ कवयित्रीला अभिप्रेत आहे.

* (iii) देशसेवा हीच ईश्वरसेवा असे समजून कार्य करणाऱ्या सैनिकासाठी तुम्ही काय करू शकता ते लिहा.

उत्तर: देश हाच देव समजून सैनिक देशाची सेवा करीत असतात. त्यांचे हे काम अतुलनीय आहे. अनेक महिने ते आपले घरदार, कुटुंब सोडून सीमेवर लढत असतात. ऊन, थंडी, पावसाची तमा न बाळगता देशासाठी प्राण अर्पण करायला तयार होतात. अशा वेळेस आम्ही त्यांच्या या गुणांचे कौतुक भेटकार्ड देऊन करू शकतो. १५ ऑगस्ट स्वातंत्र्यदिनी त्यांना शुभेच्छा कार्ड पाठवू शकतो. रक्षाबंधनच्या दिवशी त्यांना राखी पाठवू शकतो. मकर संक्रांतीला सीमेवरच्या जवानांसाठी तीळगुळ पाठवून स्नेह प्रदर्शित करू शकतो. त्यांच्या शहरातील वा गावातील कुटुंबाकडे स्थळभेट देऊन त्यांच्या कुटुंबाची ख्याली खुशाली विचारू शकतो, त्यांच्याशी प्रेमाचे अतुट नाते जोडू शकतो.

* (iv) खालील काव्यपंक्तीतील आशयसौंदर्य स्पष्ट करा.

जीव ओवाळावा तरी

जीव किती हा लहान;

तुझ्या शौर्यगाथेपुढे

त्याची केवढीशी शान;

उत्तर: कवयित्रीला जवानाबद्दल नितांत आदर, प्रेम, जिद्दाला आहे. त्याचे औक्षण करत असताना कवयित्री म्हणतात, या जवानांचे कार्य इतके मोठे आहे की, माझा जीव जरी ओवाळून टाकला तरी तो जवानांच्या शौर्यगाथेपुढे, त्यांच्या पराक्रमापुढे, त्यांच्या धैर्यापुढे, त्यांच्या कर्तव्यापुढे लहान आहे. तिचे आयुष्य त्याच्या शौर्यापुढे अगदी कवडीमोल (लहान) आहे. त्याच्या जवानाची शौर्यगाथा इतकी महान आहे की त्या शौर्यगाथेपुढे आपल्या सामान्य जीवाची काय शान असणार? असे कवयित्रीला वाटते.

(५) खालील पंक्तीचे रसग्रहण करा.

(i) नाही मुठीमध्ये द्रव्य

नाही शिरेमध्ये रक्त,

काय करावेन कळेना

नाही कष्टाचे सामर्थ्य;

कवयित्री इंदिरा संत यांनी 'औक्षण' या कवितेत सीमेवर लढाईसाठी जाणाऱ्या जवानांचे देशवासीयांकडून केले जाणारे औक्षण उद्धृत केले आहे. कवयित्रीला खंत आहे की तिच्याकडे धनदौलत नाही. देशाला समर्पित करण्याचे बळ नाही. अंगात, शिरेत रक्त नाही. शारीरिक, आर्थिक सामर्थ्य नाही पण हा जवान शारीरिक आणि मानसिक सामर्थ्यासह देशाच्या सेवेस जात आहे. याचा तिला सार्थ अभिमान आहे.

अत्यंत मोजक्या आणि साध्या सोप्या शब्दांची मांडणी हे या कवितेचे वैशिष्ट्य आहे. कवयित्रीला इच्छा असूनही शारीरिक असामर्थ्यामुळे मर्यादा येत आहेत हा भाव स्पष्ट होतो, या पंक्तीतून करूण रस निर्देशित होतो.

नाही मुठीमध्ये, नाही शिरेमध्ये, नाही कष्टाचे यातील 'नाही' या शब्दाच्या पुनरुक्तीमुळे नादमय अगतिकता कळते. द्रव्य, सामर्थ्य या जोडशब्दांचे यमक साधले आहे.

(ii) जीव ओवाळावा तरी

जीव किती हा लहान;

तुझ्या शौर्यगाथेपुढे

त्याची केवढीशी शान;

उपरोक्त पंक्ती 'औक्षण' या कवितेतील असून कवयित्री इंदिरा संत यांनी लढाईला जाण्यासाठी सज्ज असलेल्या जवानांचे औक्षण देशवासीयांकडून कसे होत आहे हे दर्शविले आहे.

जवान आपल्या जीवावर उदार होऊन लढत असतो. पराक्रमाची शर्थ करतो. तो लढाईला जाताना त्याला ओवाळण्याची म्हणजे औक्षण करण्याची प्रथा आहे. जो सैनिक देशासाठी आपले बलिदान देतो त्यासाठी आपला जीवही ओवाळला तरी कमीच आहे अशी कवयित्रीची उच्च भावना आहे. सर्वात मोलाचा माणसाचा जीव असतो. पण त्याहीपेक्षा मोलाची सैनिकाची शौर्यगाथा आहे असे कवयित्री आदराने म्हणते. त्यापुढे जीवाची शान ती किती? अर्थात जीवही फार लहान वाटतो.

जीव व शौर्यगाथा यांचे तुलनात्मक स्पष्टीकरण करून शौर्याची महानता कवयित्रीने उलगडली आहे. लहान व शान शब्दांमुळे यमक साधले गेले आहे. भावनांचा कल्लोळ यातून प्रकट होतो ही एक विशुद्ध भावकविता आहे.

(iii) वर घोंघावे बंबारा,

पुढे कल्लोळ धुराचे

घडाडत्या तोफांतून

तुझे पाऊल जिद्दीचे;

सीमेवर लढायला जाण्यासाठी सुसज्ज झालेल्या जवानाला

त्याच्या देशवासीयांकडून औक्षण केले जात आहे. याचे इंदिरा संत यांनी अत्यंत हृदय द्रावक वर्णन केले आहे.

युद्धभूमीत शस्त्रांचा, तोफांचा भडिमार आहे. अशा वेळेस जवानाच्या मागेपुढे खाली-वर सर्वत्र बंदुकीच्या गोळ्या झाडल्या जात ओहत. तोफा डागल्या जात आहेत. त्याचे कर्कश आवाज आहेत. दारूगोळ्यांचा स्फोट व धुराचे कल्लोळ आकाशात दिसत आहेत. सर्वत्र भीतीचे, युद्धाचे, आक्रमकतेचे सावट आहे. डोक्यावर मृत्युची तलवारच आहे. या परिस्थितीतही न डगमगता हा जवान धैर्याने पुढे जात आहे. देशासाठी लढण्याची त्याची जिद्द प्रशंसनीय आहे.

बंबारा या शब्दकरिता 'घोंघावे' हे विशेषण व तोफांकरिता 'धडाडत्या' हे विशेषण वापरून युद्धचित्र शब्दबद्ध केले आहे. गांभीर्याची भावना प्रगट करण्यासाठी नेमके शब्द वापरले आहेत. वीर रसच्या या काव्यपंक्ती जवानाचे शौर्य व जिद्द दर्शवितात. धुराचे, जिद्दीचे या शब्दांचे यमक साधले आहे.

(iv) तुझी विजयाची दौड

डोळेभरून पहावी;

डोळ्यांतील आसवांची

ज्योत ज्योत पाजळावी.

प्रसिद्ध कवयित्री इंदिरा संत यांनी 'औक्षण' या कवितेत सीमेवर लढण्यासाठी सज्ज झालेल्या जवानास 'औक्षण' करण्याची वेगळीच पद्धत सुचवली आहे.

युद्धभूमीतील बंदूकांना, तोफांना धैर्याने सामोरा जाणारा जवान पराक्रमी व जिद्दीचे पाऊल टाकणारा आहे. प्राणपणाने लढून तो विजयी होणार यात शंका नाही. ती विजयाची दौड कवयित्रीला आपल्या डोळ्यांनी पहायची आहे. डोळ्यातील आसवांनी अनेक ज्योती लावाव्या व त्याचे औक्षण करावे असे कवयित्रीला वाटते.

जवानाकरीता अत्यंत आदरभाव नमूद केला आहे. डोळे भरून पहाणे हा वाक्प्रचार चपखलपणे वापरला आहे. ज्योत या शब्दाची नादमय आवृत्ती 'प्रत्येकी ज्योत' हा अर्थ व्यक्त करते. या पंक्तीत कवयित्रीचे मन भावविभोर झाले आहे. पहावी, पाजळावी हे यमक साधणारे शब्द काव्याचे सौंदर्य वाढवितात.

(v) 'अशा असंख्य ज्योतींची

तुझ्यामागून राखण;

दीनदुबळ्यांचे असे

तुला एकच औक्षण;

सीमेवर लढाईला जाणारा जवान सज्ज आहे. त्याचे शौर्य, पराक्रम थोर आहेत. त्यापुढे जीव ओवाळून टाकला तरी कमीच आहे असे कवयित्रीला सुचवायचे आहे. धडाडत्या तोफा, धुराचे कल्लोळ न

जुमानता तो धैर्याने देशाकरीता लढत आहे. एक एक पाऊल जिद्दीने पुढे टाकत आहे. त्याचे हे शौर्य पाहण्यासाठी देशवासियांनी डोळ्यांच्याच ज्योती केल्या आहेत. त्याची विजयाची घोडदौड सारेजण डोळे भरून पाहत आहेत. सैनिकाच्या कार्याचा अभिमान बाळगणारे देशवासीय डोळ्यांतील ज्योतींनी त्याचे औक्षण करून त्याच्या रक्षणाची जणू प्रार्थना करीत आहेत. असे दीन दुबळ्यांचे आगळेवेगळे औक्षण सैनिकाला पाठींबाच देत आहेत.

येथे कवयित्रीची निवेदनात्मक भाषाशैली दिसून येते. त्याचबरोबर 'राखण - औक्षण' असे शब्द वापरून यमक अलंकाराचा छान वापर केला आहे.

ज्योतींचे रूपक वापरून कवयित्रीने कवितेचे भाव सौंदर्य खुलविले आहे. 'दीनदुबळ्यांचा' ह्या शब्दाचा वाच्यार्थ न होता भावार्थ नमूद केला आहे. असंख्य हे संख्यावाचक विशेषण समस्त देशवासीयांकरिता योजले आहे. राखण-औक्षण यांचे सुरेख यमक साधले आहे.

स्वाध्याय कृती

* (१) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) कष्टाचे सामर्थ्य अपुरे केव्हा वाटते ?

उत्तर: जेव्हा मुठीमध्ये द्रव्य नसते तसेच जेव्हा शिरेमध्ये रक्त नसते, तेव्हा कष्टाचे सामर्थ्य अपुरे वाटते.

(ii) सैनिकाचे पाऊल जिद्दीचे का वाटते ?

उत्तर: धडाडत्या तोफांतून, धुरांच्या कल्लोळातून, घोंघावणाऱ्या बंबाऱ्याचा सामना करून सैनिक पुढे जातो म्हणून त्याचे पाऊल जिद्दीचे वाटते.

(iii) डोळे भरून पहावे असे दृश्य कोणते ?

उत्तर: जवानाची विजयाची दौड हे डोळे भरून पहावे असे दृश्य आहे.

* (२) योग्य पर्याय निवडा.

(i) सैनिकाचे औक्षण कसे केले जाते

(अ) भरलेल्या डोळ्यांनी

(ब) डोळ्यांतील आसवांच्या ज्योतींनी

(क) तबकातील निरांजनाने

(ड) भाकरीच्या तुकड्याने

उत्तर: सैनिकाचे औक्षण कसे केले जाते डोळ्यांतील आसवांच्या ज्योतींनी.

(ii) कवितेतील 'दीन दुबळे' म्हणजे

(अ) कष्टाचे, पैसे नसलेले.

(आ) सैनिकांबरोबर लढणारे.

(इ) शारीरिकदृष्ट्या सक्षम नसलेले.

(ई) सैनिकांच्या कार्याचा अभिमान बाळगणारे देशवासीय.

उत्तर: कवितेतील 'दीन दुबळे' म्हणजे सैनिकांच्या कार्याचा अभिमान बाळगणारे देशवासीय.

* (३) काव्यसौंदर्य

(i) 'अशा असंख्य ज्योतींची

तुझ्यामागून राखण;

दीनदुबळ्यांचे असें

तुला एकच औक्षण.'

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' (५) मधील काव्यपंक्ती (v) चे 'रसग्रहण' पहा.)

(ii) सैनिक सीमेवर तैनात असतो, म्हणून आपण सुरक्षित राहतो, या विधानातील भाव स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (i) चे उत्तर पहा.)

* (iii) कवितेच्या संदर्भात 'दीनदुबळे' याचा कवयित्रीला अभिप्रेत असलेला अर्थ स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (ii) चे उत्तर पहा.)

* (iv) देशसेवा हीच ईश्वरसेवा असे समजून कार्य करणाऱ्या सैनिकासाठी तुम्ही काय करू शकता ते लिहा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (iii) चे उत्तर पहा.)

पाठपरिचय

प्रत्येक भाषा विविध साहित्यप्रकारांनी नटलेली असते. असे साहित्यप्रकार मानवी रूप घेऊन या पाठातून स्वपरिचय करून देत आहेत, भाषासमृद्धीकरणासाठी साहित्यप्रकारांचा, त्यांच्यातील वैशिष्ट्यांचा उपयोग होतो. या साहित्यप्रकारांशी मैत्री केली, तर मनोरंजनाबरोबर आपले ज्ञानही वाढेल असा संदेशही पाठातून दिला आहे. नाट्यस्वरूपातील हा पाठ साहित्यातील विविध कलाकृतींचा परिचय करून देणारा आहे.

Every language is enhanced by a body of literature. When different types of literature take human form and introduce themselves, they add to the beauty of language. The various characteristics of literature help in this process. If we get acquainted with these literary types, we not only get entertained but also acquire a fair amount of knowledge. This message is conveyed through this lesson. This animated lesson introduces us to various types of literary divisions.

शब्दार्थ

सहल	- यात्रा	- (picnic)
वेश	- पोशाख	- (costume)
सूचना	- बातमी	- (notice)
ओळख	- परिचय	- (introduce)
कथा	- गोष्ट	- (story)
आकर्षक	- लक्षवेधी	- (attractive)
परिणामकारक	- प्रभावी	- (effective)
शेवट	- समारोप	- (ending)
साहसकथा	- शौर्यकथा	- (adventurous)
परीकथा	- पन्यांच्या गोष्टी	- (fairly tales)
बोधकथा	- नीतीकथा	- (moral stories)
नाटक	- नाटिका	- (drama, play)
मालिका	- संलग्नकथा	- (episodes)
चित्रपट	- सिनेमा	- (movies)
दर्जेदार	- गुणवत्तापूर्ण	- (qualitative)
उत्तम	- सुरेख	- (excellent)
निवेदन	- कथन	- (statement)
तंत्र	- पद्धत	- (technique)
यश	- सफलता	- (success)
रहस्य	- गुपीत	- (mystery)
तृप्त	- समाधान	- (satisfaction)
कादंबरी	- अखंड मोठी कथा	- (novel)
आवाका	- पसारा	- (volume)

पात्र	- कलाकार	- (characters)
परस्पर	- एकमेकांशी	- (inter related)
उत्कंठा	- उत्सुकता	- (eagerness)
सर्वोच्च	- अत्यंत मोठा	- (highest)
पुरस्कार	- बक्षिस	- (award)
आटोपशीर	- नेमके	- (handily)
आशय	- हेतू	- (purpose)
वैशिष्ट्य	- विशिष्टता	- (peculiarity)
यमक	- एक शब्दालंकार	- (homonym)
अनुप्रास	- एक शब्दालंकार	- (alliteration)
उपमा	- एक अर्थालंकार	- (metaphor)
रूपक	- एक अर्थालंकार	- (metaphor)
चपखल	- तंतोतंत	- (precise)
आविष्कार	- प्रगटीकरण	- (manifestation)
रूपांतर	- परिवर्तन	- (transfiguration)
निरीक्षण	- बारकाईने पहाणे	- (observation)
अर्थालंकार	- अलंकार	- (figure of speech)
अर्थपूर्ण	- उद्देशपूर्ण	- (meaningful)
कल्पना	- कल्पित	- (imagination)
संवाद	- संभाषण	- (dialogue)

वाक्प्रचार

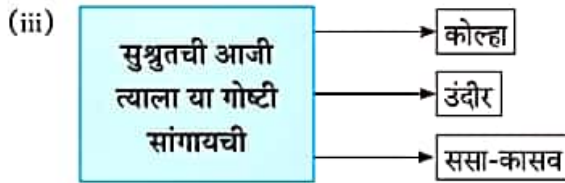
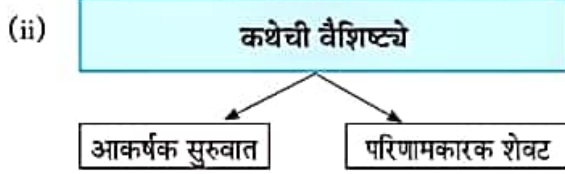
अभिमानाने ऊर भरून घेणे	- खूप आनंद वाटणे.
रममाण होणे	- मग्न होणे.

MASTER KEY QUESTION SET - 10

१. खालील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

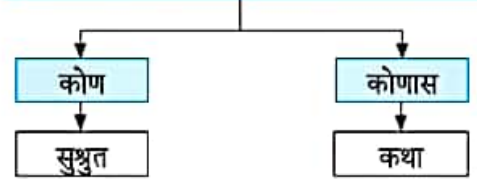
(२) उत्तरे लिहा.

- (i) सुश्रुतची सहल या गावी नेण्याचे ठरले →
- (ii) मुलामुलींचा वेश करून आले →
- (iii) कथेचे दुसरे नाव →

(३) कोण कोणास म्हणाले ?

(iii) होऽऽ आता आठवलं आजी मला नेहमी कोल्हा, उंदीर, ससा-कासव यांच्या गोष्टी सांगायची.

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ३६

१०. रंग साहित्याचे

सुश्रुतच्या वर्गाची सहल भिलार या पुस्तकांच्या गावाला नेण्याचे ठरले. वर्गात सूचना आली. दुसऱ्या दिवशी शिक्षकांनी भिलार या गावाची माहिती सांगितली. त्याबाबत एक फिल्म दाखवली. सुश्रुतला ते खूप आवडले. घरी परतल्यावर तो सहलीला जाणार म्हणून आनंदाने झोपला.

काही वेळाने त्याला जाणवले, की काही पुस्तके मुलामुलींचा वेश करून आणि हातात हात घालून आनंदाने गाणी गात आहेत, नाचत आहेत. एवढंच नाही तर त्याला उठवतही आहेत. सुश्रुत झोपेतच म्हणाला “कोण रे तुम्ही, इथे काय करत आहात ?” पुस्तकाच्या वेशातील मुले सुश्रुतला म्हणाली, “अरे आम्ही सर्व तुला भेटायला आलो आहोत. आम्हांला तुझ्याशी मैत्री करायची आहे.”

सुश्रुत : तुम्ही सगळे कोण आहात ?

कथा : अरे, असा घाबरतोस काय ? हे सगळे आपलेच मित्र आहेत. सगळ्यांशी चांगली मैत्री होईल तुझी. माझी ओळख तर तुला लहानपणापासूनच आहे. अरे, मी आहे कथा. गोष्ट हे माझंच दुसरं नाव.

सुश्रुत : आपली ओळख कशी काय ?

कथा : आईच्या, आजीच्या तोंडून इसापनीती, पंचतंत्र, अकबर-बिर्बल अशा गोष्टी ऐकत ऐकत तुम्हांला मला वाचायची सवय लागते ना !

सुश्रुत : होऽऽ आता आठवलं आजी मला नेहमी कोल्हा, उंदीर, ससा-कासव यांच्या गोष्टी सांगायची.

कथा : बरं का सुश्रुत ! आकर्षक सुरुवात आणि परिणामकारक शेवट ही माझी वैशिष्ट्ये.

कृती २ : आकलन कृती

(१) खालील शब्द उत्तर येईल असे प्रश्न तयार करा.

- (i) हातात हात घालून
(ii) लहानपणापासूनच.

उत्तरे : (i) काही पुस्तके कशी नाचत होती ?

(ii) कथेची ओळख सुश्रुतला केव्हापासून आहे ?

(२) सहसंबंध लिहा.

(i) सूचना : वर्ग : : सहल :

उत्तर : भिलार

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) सुश्रुतच्या वर्गात गावाला सहल नेण्याचे ठरले

(किल्लारी, भिलार, पुणे, ठाणे)

- (ii) काही पुस्तके मुला - मुलींचा वेश करून आणि हातात हात घालून गाणी गात आहेत. (नाचत, बागडत, आनंदाने, उत्साहाने)

उत्तरे: (i) भिलार (ii) आनंदाने

(४) खालील प्रश्नांची एका वाक्यात लिहा.

(i) सुश्रुतला कथा आपले दुसरे नाव काय सांगते?

उत्तर: सुश्रुतला कथा आपले दुसरे नाव गोष्ट असे सांगते.

(ii) सुश्रुतची आजी त्याला कोणत्या गोष्टी सांगायची?

उत्तर: सुश्रुतची आजी त्याला कोल्हा, उंदीर, ससा-कासव यांच्या गोष्टी सांगायची.

(iii) अरे आम्ही सर्व तुला भेटायला आलो आहोत, असे सुश्रुतला कोण म्हणाले?

उत्तर: अरे आम्ही सर्व तुला भेटायला आलो आहोत, असे सुश्रुतला पुस्तकाच्या वेशातील मुले म्हणाली.

कृती ३ : व्याकरण

(१) खालील वाक्ये लेखननियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) आजी मला नेहमि कोल्हा, उंदीर, ससा-कासव यांच्या गोष्टी सांगायची.

उत्तर: आजी मला नेहमी कोल्हा, उंदीर, ससा-कासव यांच्या गोष्टी सांगायची.

(ii) हातात हात घालून आनंदाने गाणि गात आहेत.

उत्तर: हातात हात घालून आनंदाने गाणी गात आहेत.

(२) उतान्यातील दोन सर्वनामे शोधून लिहा.

उत्तरे: (i) मी (ii) आपलेच (iii) माझी (iv) तुम्ही

(३) उतान्यातील दोन विशेषणे शोधून लिहा.

उत्तरे: (i) खूप (ii) आनंदाने (iii) चांगली (iv) आकर्षक

(४) लिंग बदला.

(i) आजी - (ii) आई -

उत्तरे: (i) आजोबा (ii) बाबा, वडील

(५) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) चांगली × (ii) आकर्षक ×

(iii) सुरुवात × (iv) परिणामकारक ×

उत्तरे: (i) वाईट (ii) अनाकर्षक (iii) शेवट (iv) सामान्य, साधारण

(६) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) सुश्रुतच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)
(ii) गावाला	ला	द्वितीया (एकवचन)
(iii) वेळाने	ने	तृतीया (एकवचन)
(iv) वर्गात	त	सप्तमी (एकवचन)

(७) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	सामान्यरूप	मूळ शब्द
(i)	शिक्षकांनी	शिक्षका	शिक्षक
(ii)	पुस्तकाच्या	पुस्तका	पुस्तक
(iii)	हातात	हाता	हात
(iv)	आनंदाने	आनंदा	आनंद

कृती ४ : स्वमत

* (१) 'उत्तम लेखक होण्यासाठी उत्तम वाचक होणे आवश्यक असते' यावर तुमचे विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: 'वाचाल तर वाचाल' या उक्तीप्रमाणे वाचनाने आपणांस अनेक लाभ होतात. वाचनाने शब्द संपत्ती वाढते. नवनवीन संकल्पना कळतात. विचार प्रगल्भ होतात. लेखक होण्यासाठी या सर्वांचा उपयोग होतो. समाजातील चालीरिती, संस्कृती, नवीन शोध, पर्यटन, शैक्षणिक स्तर यांची माहिती वाचनाने मिळते. विचारांची बैठक पक्की होते. काळाचे भान येते. नव्या जुन्या गोष्टी कळतात. उत्तम विचार समर्थ लेखणीद्वारे प्रगट होतात.

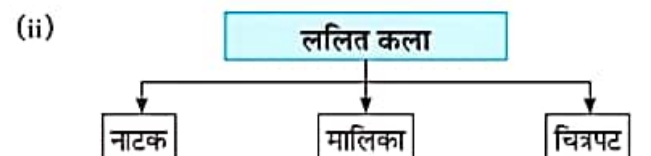
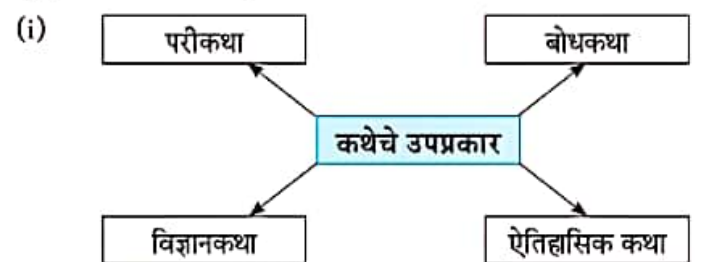
* (२) पुस्तकांशी मैत्री करण्याचे फायदे लिहा.

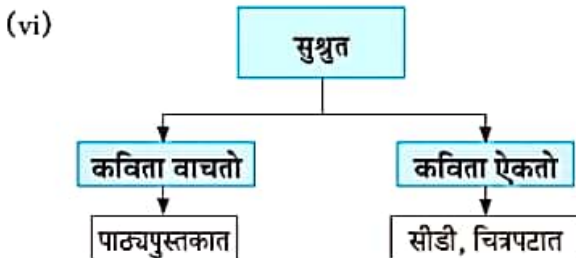
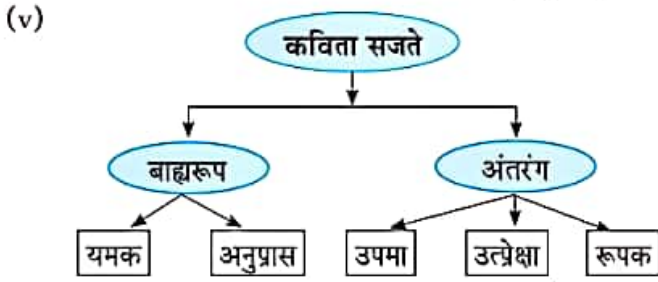
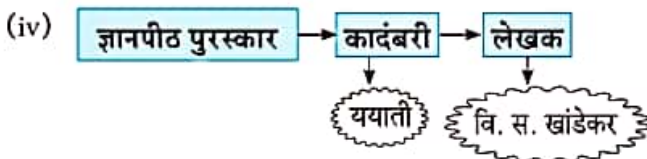
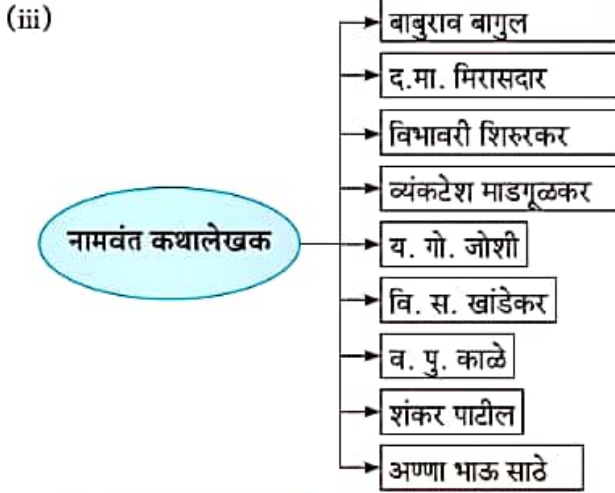
उत्तर: पुस्तकांशी मैत्री म्हणजे निर्भेळ आनंदच. पुस्तके आपल्याशी बोलतात. त्यांचे विचार प्रगट करतात. ज्ञान देतात. चांगल्या कामासाठी प्रेरणा देतात. कठीण संकल्पना सोप्या करून सांगतात. चित्रांद्वारे, शब्दांतून मनमोकळ्या गप्पा मारतात. शब्दसंग्रह वाढवितात. प्रसंगी विविध स्थळांना भेटी दिल्याचा आनंद देतात. पुस्तके आपल्यावर कधीही रागावत नाही. रूसत नाहीत. भांडत नाहीत. काही अपेक्षा ठेवत नाहीत. म्हणून त्यांच्याशी मैत्री करून आपणही त्यांची काळजी घेणे तितकेच गरजेचे आहे.

२. खालील उतान्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

- (२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.
- (i) कलाकृती उत्तम केव्हा होते ?
उत्तर: दर्जेदार कथा असली की कलाकृती उत्तम होते.
- (ii) कथेच्या यशाचे रहस्य काय ?
उत्तर: उत्तम निवेदनतंत्राचा वापर हे कथेच्या यशाचे रहस्य आहे.
- (iii) कादंबरी वाचताना वाचक कशात रममाण होतो ?
उत्तर: कथानकात पुढे काय होईल याच्या विचारात वाचक गुंतून जातो व रममाण होतो.
- (iv) मराठी माणसाचा ऊर अभिमानाने केव्हा भरून आला ?
उत्तर: वि.स.खांडेकर यांच्या 'ययाति' कादंबरीला जेव्हा सर्वोच्च मानाचा 'ज्ञानपीठ' पुरस्कार मिळाला तेव्हा मराठी माणसाचा ऊर अभिमानाने भरून आला.
- (v) कथेची थोरली बहीण कोण ?
उत्तर: कथेची थोरली बहीण कादंबरी होय.

- (३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.
- (i) म्हणजे खरं तर मोठी कथाच; पण माझा आवाका कथेपेक्षा फार मोठा ! (कथा, निबंध, कादंबरी, संवाद)
- (ii) साहित्य क्षेत्रातील सर्वोच्च मानाचा पुरस्कार वि. स. खांडेकर यांच्या ययाति या कादंबरीला मिळाला. (अर्जुन, ज्ञानपीठ, साहित्य)
- (iii) कवितेची शब्दरचना अर्थपूर्ण व असते. (चपखल, लयबद्ध, वैशिष्ट्यपूर्ण, आशययुक्त)
- (iv) उत्तम तंत्रामुळे मी खुलत जाते, रंगत जाते किंबहुना उत्तम निवेदनतंत्राचा वापर हे माझ्या यशाचं रहस्य. (भाषण, कथन, निवेदन, अनुवादन)

उत्तर: (i) कादंबरी (ii) ज्ञानपीठ (iii) चपखल (iv) निवेदन

उतारा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ३६, ३७

१०. रंग साहित्याचे

सुश्रुत : तुझे काही प्रकार असतात का ? कारण आज मराठीच्या मॅडम म्हणाल्या, "आपण 'साहस कथा' शिकूया".

कथा : अगदी बरोबर ! परीकथा, बोधकथा, विज्ञानकथा, ऐतिहासिक कथा हे माझेच अनेक उपप्रकार आहेत. शिवाय नाटक, मालिका, चित्रपट या सर्व ललितकलांचा पाया म्हणजे मी. मूळ कथा दर्जेदार असल्याशिवाय कोणतीही कलाकृती उत्तम होऊ शकत नाही. एवढंच नाही तर उत्तम निवेदन तंत्रामुळे मी खुलत जाते, रंगत जाते किंबहुना उत्तम निवेदनतंत्राचा वापर हे माझ्या यशाचं रहस्य.

सुश्रुत : तुला निर्माण करणाऱ्या लेखकांची नावं मला सांग ना-
कथा : य. गो. जोशी, वि. स. खांडेकर, विभावरी शिरूरकर, व्यंकटेश माडगूळकर, व. पु. काळे, शंकर पाटील, अण्णा भाऊ साठे, बाबुराव बागुल, द. मा. मिरासदार यांसारख्या अनेक नामवंत लेखकांनी आपल्या उत्तमोत्तम कथांनी मराठी वाचकांना तृप्त केलंय.

सुश्रुत : कित्ती सुंदर ! आता ही ताई कोण बरं ?
कादंबरी : काय सुश्रुत, आवडली का कथा ? मी कादंबरी. कथेची थोरली बहीणच म्हणा हवं तर. कादंबरी म्हणजे खरं तर मोठी कथाच ; पण माझा आवाका कथेपेक्षा फार मोठा !

सुश्रुत : मोठ्ठा म्हणजे कित्ती गं ?
कादंबरी : अरे, माझ्यात खूप खूप पात्रं असतात. त्यांचा परस्पर संबंध असतो. विविध घटना, प्रसंगातून माझे कथानक हळूहळू उलगडत जाते. वाचता वाचता माझ्यातील पात्रं तुम्हांला ओळखीची वादू लागतात, आपल्यातीलच भासू लागतात. अनेक अनपेक्षित वळणं घेत घेत मी वाचकांची उत्कंठा वाढवते. आता या कथानकात पुढे काय होईल ? याचा विचार करत वाचक माझ्यात गुंतून जातो व रममाण होतो.

सुश्रुत : खरंच, तुझा आवाका खूपच मोठा आहे.
कादंबरी : बरं का सुश्रुत, साहित्य क्षेत्रातील सर्वोच्च मानाचा 'ज्ञानपीठ' पुरस्कार वि. स. खांडेकर यांच्या 'ययाति' या कादंबरीला मिळाला. तेव्हा मराठी माणसाचा ऊर अभिमानाने भरून आला. (इतक्यात कविता सुश्रुतच्या खांद्याला धरून विचारते.)

कविता : सुश्रुत, ओळखलंस मला ? अरे, मी आहे कविता. आपली तर फार पूर्वीपासून चांगलीच ओळख आहे. नाही का ? तुमच्या पाठ्यपुस्तकांतल्या सगळ्या कविता तुम्ही तालासुरांत म्हणता.

सुश्रुत : हो ताई ! मला आठवतंय. 'ही आवडते मज मनापासुनी शाळा' आणि 'श्रावणमासी हर्ष मानसी' या माझ्या आवडत्या कविता.

कविता : छान हं. सुश्रुत, माझं रूप छोटंस, आटोपशीर. मोजक्या शब्दांत मोठ्ठा आशय व्यक्त करणं हे माझं वैशिष्ट्य. यमक, अनुप्रास अशा शब्दालंकारांनी माझं बाह्यरूप आणि उपमा, उत्प्रेक्षा, रूपकासारख्या अर्थालंकारांनी माझं अंतरंग सजवून कवी मला अधिक आशयगर्भ करतात.

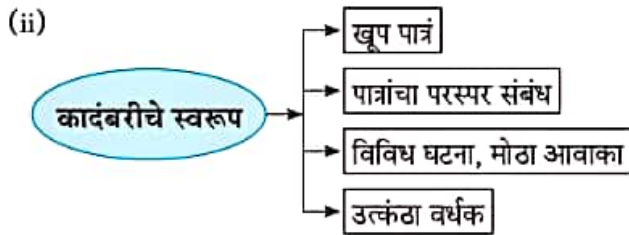
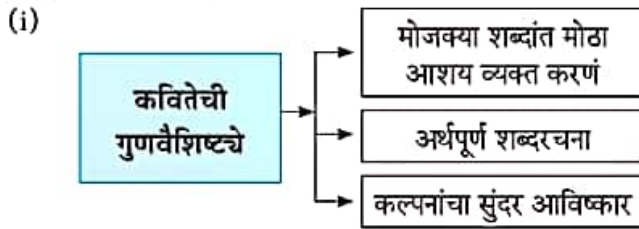
सुश्रुत : मॅडम नेहमी सांगतात कवितेची शब्दरचना अर्थपूर्ण व चपखल असते. कल्पनांचा सुंदर आविष्कार कवितेत असतो, हे बरोबर ना?

कविता : अगदी बरोबर ! आणखी काय माहीत आहे सुश्रुत तुला ?

सुश्रुत : ताई, मला असं वाटतं संगीतकारांनी स्वरराज चढवला, की तुझं गाण्यात रूपांतर होतं, कारण तुला मी पाठ्यपुस्तकात वाचतो आणि सीडीमध्ये, चित्रपटात ऐकतोसुद्धा.

कृती २ : आकलन कृती

(१) आकृतीबंध पूर्ण करा.

(२) सकारण लिहा.

(i) कवितांची व आपली फार पूर्वीपासून चांगलीच ओळख आहे.

उत्तर : शालेय जीवनात पाठ्यपुस्तकातील सगळ्या कविता तालासुरांत म्हटल्या जातात.

(ii) मराठी माणसांचा ऊर अभिमानानं भरून आला.

उत्तर : मराठी माणसांचा ऊर अभिमानानं भरून आला कारण, साहित्य क्षेत्रातील सर्वोच्च मानाचा 'ज्ञानपीठ' पुरस्कार वि. स. खांडेकर यांच्या 'ययाति' या कादंबरीला मिळाला.

(३) चूक की बरोबर ते लिहा.

(i) 'ही आवडते मज मनापासुनी शाळा' आणि 'श्रावणमासी' हर्ष मानसी' या सुश्रुतच्या नावडत्या कविता होत्या.

(ii) कादंबरी म्हणजे खरं तर मोठी कथाच.

उत्तर : (i) चूक (ii) बरोबर

कृती ३ : व्याकरण

(१) पर्यायी शब्द लिहा.

(i) थोरली - (ii) आवाका -

(iii) रममाण - (iv) उत्कंठा -

उत्तर : (i) मोठी (ii) पसारा (iii) मग्न (iv) उत्सुकता

(२) खालील शब्दांना पाठात आलेले विरुद्धार्थी शब्द शोधून लिहा.

(i) चूक × (ii) अनोळखी ×

(iii) धाकटी × (iv) निरर्थक ×

उत्तर : (i) बरोबर (ii) ओळखीची (iii) थोरली (iv) अर्थपूर्ण

(३) खालील शब्दांसाठी आलेली विशेषणे लिहा.

(i) आविष्कार - (ii) आवाका -

(iii) शब्दरचना - (iv) निवेदनत्र -

उत्तर : (i) सुंदर (ii) मोठा (iii) अर्थपूर्ण, चपखल (iv) उत्तम

(४) अधोरेखित शब्दांची माहिती लिहा.

(i) ही आवडते मज मनापासुनी शाळा.

(ii) तुला मी पाठ्यपुस्तकात वाचतो.

(iii) सर्व ललितकलांचा पाया म्हणजे मी.

दिलेला शब्द	मूळ शब्द	विभक्ती प्रत्यय	विभक्ती
(i) मनापासुनी	मन	पासून	पंचमी
(ii) पाठ्यपुस्तकात	पाठ्यपुस्तक	त	सप्तमी
(iii) ललितकलांचा	ललितकला	चा	षष्ठी

(५) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	सामान्यरूप	मूळ शब्द
(i) लेखकांची	लेखकां	लेखक
(ii) वाचकांना	वाचकां	वाचक
(iii) ओळखीची	ओळखी	ओळख
(iv) अभिमानानं	अभिमाना	अभिमान

(६) वाक्प्रचाराचा अर्थ लिहून वाक्यात उपयोग करा.

(i) अभिमानाने ऊर भरून येणे

उत्तर : अर्थ - उदात्त भावनेने मन भरून येणे.

वाक्य - रमेश वर्गात परिक्षेत पहिला आल्यामुळे त्याच्या आई बाबांचा ऊर अभिमानाने भरून आला.

(७) वाक्यातील काळ ओळखा.

(i) आपली तर फार पूर्वीपासून चांगलीच ओळख आहे.

उत्तर : वर्तमानकाळ

(८) पर्यायी शब्द लिहा.

गुढ	संतुष्ट	परिचयाची	गर्भितार्थ
↓	↓	↓	↓
रहस्य	तृप्त	ओळखीची	आशय

कृती ४ : स्वमत

* (१) तुम्हांला आवडलेल्या कोणत्याही साहित्यप्रकाराची वैशिष्ट्ये तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: मला आवडलेला साहित्यप्रकार म्हणजे कादंबरी. कादंबरी म्हणजे मोठी कथाच. विविध पात्रांनी, प्रसंगांनी नटलेली, सजलेली. कादंबरी जर खुमासदार असेल तर, ती हातातून सोडवत नाही. पुढे काय होणार याची उत्कंठा लागते. त्यातील पात्रांचा परिचय होतो व ती पात्रे आपल्याला आपल्यातीलच वाटू लागतात. कादंबरीत मन रममाण होते. सुखाच्या प्रसंगात भान हरपते. दुःखी प्रसंगाने अतिशय वाईटही वाटते, इतके तादात्म्य कादंबरीशी साधता येते. 'ययाती', 'स्वामी', या कादंबऱ्या माझ्या आवडत्या आहेत.

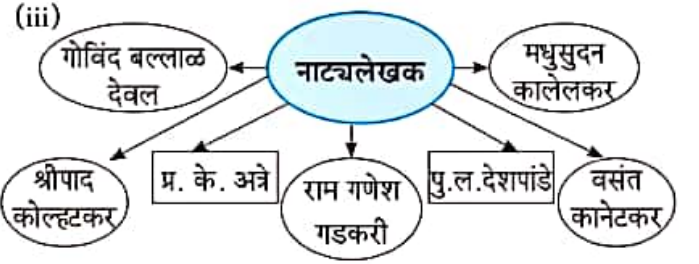
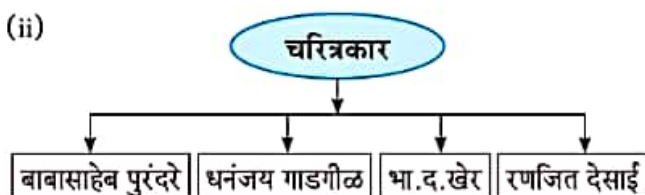
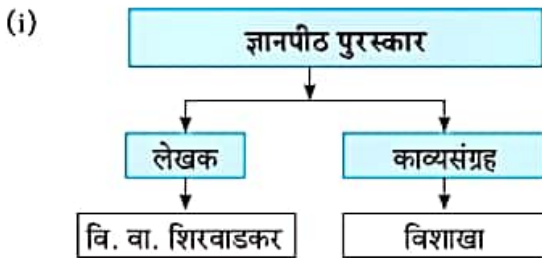
(२) तुम्ही दूरदर्शनवर किंवा प्रत्यक्षात पाहिलेल्या काव्यसंमेलनाविषयी तुमचे मत लिहा.

उत्तर: होळीच्या निमित्ताने भरलेल्या काव्यसंमेलनास मला प्रत्यक्ष उपस्थित राहण्याचा योग आला. मोठ्या व्यासपीठावर अनेक कवी, कवयित्री विराजमान होते. प्रत्येक जण आपली कविता विशिष्ट हावभावांसहित, चालीत म्हणून दाखवित होते. कवितांची रचना अर्थपूर्ण व चपखल होती. कल्पनांचा सुंदर आविष्कार होता. काही कविता सामाजिक होत्या तर काही कविता हास्यरसपूर्ण होत्या. श्रोते मनापासून कवितांना दाद देत होते. कवीच्या आवाजातील चढउतार, त्यांचे हावभाव कौतुकास्पद होते. काही कवितांमध्ये अनुप्रासामुळे गोडवा होता. उत्प्रेक्षा, उपमा, रूपक अलंकारांनी सजलेल्या या कविता मनाला मोहून गेल्या. काव्यसंमेलन कधी संपले ते कळले नाही. कविता गुणगुणतच आम्ही बाहेर पडलो.

३. खालील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सुचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) सामान्य लोकांची मते कशी बदलतात ?

उत्तर: चरित्र वाचनाने सामान्य लोकांची मते बदलतात.

(ii) चरित्र कसे असते ?

उत्तर: चरित्र संघर्षमय, कर्तृत्ववान, संधीचे सुवर्णसंधीत रूपांतर करणारे असते.

(iii) चरित्र कसे जन्माला येते ?

उत्तर: एखाद्या थोर व्यक्तिमत्त्वाच्या आयुष्याची गाथा लिहिण्याची प्रेरणा लेखकाला मिळते व चरित्र जन्माला येते.

(iv) नाटककाराची कोणती अपेक्षा असते ?

उत्तर: नाटक वाचनीय आणि प्रेक्षणीय व्हावं अशी नाटककाराची अपेक्षा असते.

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) नाटकाचे लेखक वि. वा. शिरवाडकर म्हणजेच कवीवर्य कुसुमाग्रज.

('नटसम्राट', 'विद्वल तो आला', 'गिधाड', 'कुलांगार')

(ii) माझं रंगमंचावर सादरीकरण होणार याचे भान ठेवूनच माझी मांडणी करतो.

(कादंबरीकार, कथाकार, कविताकार, नाटककार)

उत्तरे: (i) 'नटसम्राट' (ii) नाटककार

उतारा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ३७, ३८

१०. रंग साहित्याचे

कविता : छान निरीक्षण आहे हं तुझं. बरं, मला एक सांग तुझ्या शाळेत मराठी दिन साजरा करतात का ?

सुश्रुत : हो, करतात ना.

कविता : कोणत्या तारखेला करतात ?

सुश्रुत : अंज्ज, २७ फेब्रुवारीला.

कविता : अगदी बरोबर. तो कोणाचा जन्मदिवस आहे, माहीत आहे तुला ?

सुश्रुत : नाही ग.

कविता : 'नटसम्राट' नाटकाचे लेखक वि. वा. शिरवाडकर म्हणजेच कवीवर्य कुसुमाग्रज यांचा. त्यांच्या 'विशाखा' या काव्यसंग्रहाला मानाचा 'ज्ञानपीठ' पुरस्कार मिळाला आहे.

सुश्रुत : खरंच ?

कविता : कुसुमाग्रजांबरोबरच केशवसुत, बालकवी, बा. भ. बोरकर, बा. सी. मर्ढेकर, शांता शेळके, इंदिरा संत, सुरेश भट, नामदेव ढसाळ, नारायण सुर्वे अशा अनेक कवींनी मला आपल्या प्रतिभेने सजवले. संतकाव्यापासून पंतकाव्य, मध्ययुगीन काव्य, शाहीरी काव्य अशी

वळणे घेत आधुनिक काळात मी मुक्त छंदाचे रूप धारण केले आहे.

नाटक : होय सुश्रुत, ओळखलंस का मला ?

सुश्रुत : तू कोण आहेस रे ?

नाटक : माझ्याकडे बघ म्हणजे तुला कळेल.

सुश्रुत : अरे, नाटकदादा तूऽऽ

नाटक : पात्ररचना, चुरचुरीत संवाद आणि नाट्यमय घटना प्रसंग यांमुळे मी मराठी माणसाच्या हृदयात अढळ स्थान मी प्राप्त करतो. तुला माहीत आहे, माझं रंगमंचावर सादरीकरण होणार आहे याचे भान ठेवूनच नाटककार माझी मांडणी करतो. वाचनीय अन् प्रेक्षणीय व्हावं अशी त्याची अपेक्षा असते.

सुश्रुत : मी कालच एक धमाल बालनाट्य बघितलं. त्याचं दिग्दर्शन उत्तम होतं, असे बाबा म्हणाले.

नाटक : वाऽऽ छान ! अरे, दिग्दर्शकासाठी मला दिग्दर्शित करणे हा आनंददायी अनुभव असतो. मराठी भाषेत गोविंद बल्लाळ देवल, श्रीपाद कोल्हटकर, राम गणेश गडकरी, पु.ल.देशपांडे, वसंत कानेटकर, मधुसुदन कालेलकर, प्र. के. अत्रे अशा दिग्गज लेखकांनी मला समर्थपणं हाताळलं.

चरित्र : ए, सुश्रुत, शुक् शुक् इकडे बघ.

सुश्रुत : कोण बोलवतंय मला ?

चरित्र : अरे मी ! मी चरित्र. मी एखाद्या थोर व्यक्तीमत्वाच्या व्यक्तित्वाचे लेखकावर प्रभाव पडतो आणि त्याच्या आयुष्याची गाथा लिहिण्याची प्रेरणा लेखकाला मिळते आणि त्यातून मी जन्माला येतो.

सुश्रुत : मॅडम नेहमी म्हणतात, की थोरांची चरित्रं सामान्यांना प्रेरणा देतात म्हणून.

चरित्र : अगदी बरोबर, कारण मी असतोच मुळी संघर्षमय, कर्तृत्ववान आणि संधीचे सुवर्णसंधीत रूपांतर करणारा. म्हणूनच सामान्य लोकांची मनं, मतं माझ्या सहवासात बदलतात. बाबासाहेब पुरंदरे, धनंजय गाडगीळ, भा. द. खेर, रणजीत देसाई अशी अनेक प्रसिद्ध लेखकांनी मला हाताळले.

कृती २ : आकलन कृती

(१) कारणे शोधा.

(i) नाटक मराठी माणसाच्या हृदयात अढळ स्थान प्राप्त करते कारण ...

उत्तर : पात्ररचना, चुरचुरीत संवाद आणि नाट्यमय घटना प्रसंग यांमुळे नाटक मराठी माणसाच्या हृदयात अढळ स्थान प्राप्त करते.

(ii) २७ फेब्रुवारीला मराठी दिन साजरा करतात कारण ...

उत्तर : २७ फेब्रुवारी हा 'ज्ञानपीठ' पुरस्काराचे मानकरी कवीवर्य कुसुमाग्रज म्हणजे वि.वा.शिरवाडकर यांचा जन्मदिन आहे. म्हणून तो मराठी दिन म्हणून साजरा करतात.

(२) वर्गीकरण करा.

वसंत कानेटकर, रणजीत देसाई, पु.ल. देशपांडे, धनंजय गाडगीळ, प्र.के. अत्रे, भा.द.खेर, राम गणेश गडकरी, मधुसुदन कालेलकर, बाबासाहेब पुरंदरे

नाटककार	चरित्रकार
मधुसुदन कालेलकर	रणजीत देसाई
राम गणेश गडकरी	भा.द.खेर
वसंत कानेटकर	बाबासाहेब पुरंदरे
पु.ल. देशपांडे	धनंजय गाडगीळ
प्र.के. अत्रे	

(३) योग्य पर्याय निवडून विधान पूर्ण करा.

(i) संतकाव्यापासून पंतकाव्य; मध्ययुगीन काव्य, शाहिरी काव्य अशी वळणे घेत आधुनिक काळात मी ...

(अ) मुक्त छंदाचे रूप धारण केले आहे.

(आ) करुण रसाचे रूप धारण केले आहे.

(इ) अभंग छंदाचे रूप धारण केले आहे.

(ई) मुक्त छंदाचे रूप स्वीकारले आहे.

उत्तर : संतकाव्यापासून पंतकाव्य, मध्ययुगीन काव्य, शाहिरी काव्य अशी वळणे घेत आधुनिक काळात मी मुक्त छंदाचे रूप धारण केले आहे.

(४) चूक की बरोबर लिहा.

(i) 'नटसम्राट' नाटकाचे लेखक कुसुमाग्रज म्हणजेच वि. वा. शिरवाडकर.

(ii) थोरांची चरित्र सामान्यांना धोका देतात.

उत्तरे : (i) बरोबर (ii) चूक

कृती ३ : व्याकरण

(१) शब्दांच्या जाती लिहा.

(i) मी - (ii) धमाल -

(iii) बालनाट्य - (iv) बघितलं -

उत्तरे : (i) सर्वनाम (ii) विशेषण (iii) नाम (iv) क्रियापद

(२) खालील शब्दांमधून 'तालव्य' आणि 'दन्त्य' शब्दांचे वर्गीकरण करा.

दिग्गज, अढळ, मुक्त, गाथा, चरित्र, प्रसिद्ध, कारण, थोर, धारण, छंद

तालव्य	दन्त्य
अढळ, चरित्र, कारण, छंद	दिग्गज, मुक्त, गाथा, प्रसिद्ध, थोर, धारण

(३) खालील शब्दांतील अक्षरांपासून अर्थपूर्ण शब्द बनवा.

(i) पात्ररचना - पात्र, नार, रचना, रच, चर, पार, पाच

- (ii) बालनाट्य - बाल, नाट्य, नाल
(४) 'पडणे' हे क्रियापद वापरून वेगवेगळ्या अर्थाची वाक्ये तयार करा.

पडणे : अर्थ :

- (i) झाडावरून आंबा पडला. (खाली पडणे)
(ii) नाटक अगदी पडले. (अपयशी झाले)
(iii) देवाच्या आणि थोरांच्या पाया पडतात. (नमस्कार करणे)
(iv) तिच्या पदरात चार आणे ही पडले नाहीत. (प्राप्त होणे)
(५) खालील वाक्यात अधोरेखित शब्दांच्या जागी अनेकवचनी शब्द वापरून वाक्ये तयार करा.

- (i) मी चरित्र वाचले.
(ii) आम्ही बालनाट्य बघितले.
(iii) मुख्याध्यापकांनी सूचना दिली

उत्तरे: (i) मी चरित्रे वाचली.

- (ii) आम्ही बालनाट्ये बघितली.
(iii) मुख्याध्यापकांनी सूचना दिल्या.

- (६) खालील वाक्ये लेखननियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.
(i) मि वाचनीय अन् प्रेक्षणीय व्हावं अशी त्याची अपेक्षा असते.

उत्तर: मी वाचनीय अन् प्रेक्षणीय व्हावं अशी त्याची अपेक्षा असते.

- (ii) दिग्दर्शकासाठी मला दिग्दर्शित करणे हा आनंदायी अनुभव असतो.

उत्तर: दिग्दर्शकासाठी मला दिग्दर्शित करणे हा आनंदायी अनुभव असतो.

- (७) अधोरेखित शब्दांची जात ओळखा.

- (i) मी मुक्त छंदाचे रूप धारण केले आहे.

उत्तर: सर्वनाम

- (ii) आयुष्याची गाथा लिहिण्याची प्रेरणा लेखकाला मिळते आणि त्यातून मी जन्माला येतो.

उत्तर: उभयान्वयी अव्यय

- (८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) माणसाच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)
(ii) सहवासात	त	सप्तमी (एकवचन)
(iii) लेखकाला	ला	द्वितीया (एकवचन)
(iv) सामान्यांनो	नो	संबोधन (एकवचन)

- (९) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	सामान्यरूप	मूळ शब्द
(i) जन्माला	जन्मा	जन्म
(ii) मध्ययुगीन	मध्ययुगी	मध्ययुग
(iii) तारखेला	तारखे	तारीख
(iv) काव्यसंग्रहाला	काव्यसंग्रहा	काव्यसंग्रह

कृती ४: स्वमत

'नाटक कलाकाराला घडवते' याचे समर्थन करणारे विचार तुमच्या शब्दांत मांडा.

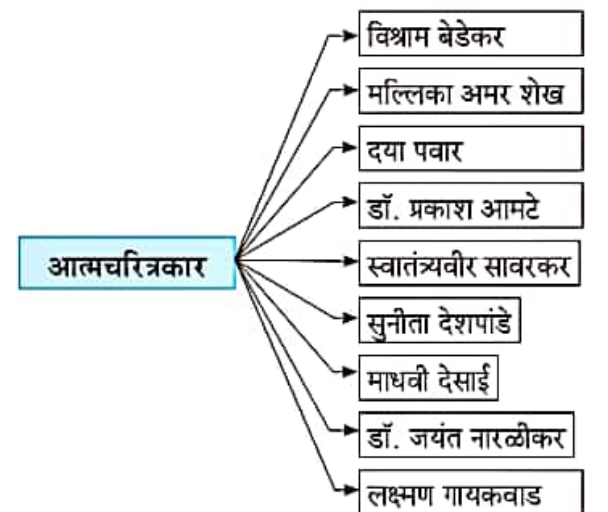
उत्तर: साहित्यप्रकारातील 'नाटक' हा भाग म्हणजे विलक्षण आव्हानात्मक. नाट्यसंहिता लिहिण्यापासून ते थेट रंगमंचापर्यंतचा नाटकाचा प्रवास हा विविधांगी असतो. उत्कृष्ट लेखन, उत्कृष्ट दिग्दर्शन व उत्कृष्ट अभिनय यावर नाटकाचे यश अवलंबून असते. नाटकात काम करणारे कलाकार शब्दांना मूर्तरूप देतात. प्रेक्षकांच्या मनावर पकड करतात. संवादफेक, शब्दांचे उच्चार, आवाजातील चढ उतार, नाटकाचा आशय व त्यातून समाजाला मिळणारा संदेश याची जबाबदारी कलाकारावर असते. कलाकार त्या भूमिकेत मनापासून शिरल्याखेरीज ती भूमिका प्रभावी होत नाही. नाटक कलाकाराच्या रोमारोमांत भिनलेले असते. म्हणून नाटक कलाकाराची सर्वांगीण प्रगती करते व त्याला घडवते.

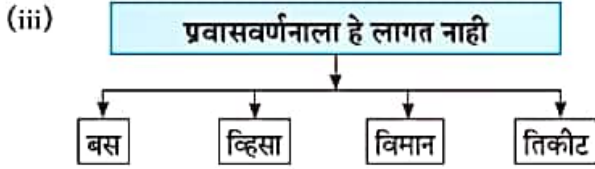
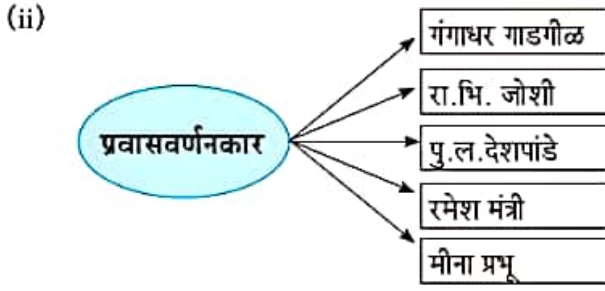
४. खालील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

- (१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

- (i)

(iv) मी कोण ते लिहा.

(i) एखाद्या व्यक्तीच्या आयुष्याचे वर्णन → **चरित्र**

(ii) स्वतःच्या जीवनप्रवासाचे तटस्थपणे केलेले वर्णन → **आत्मचरित्र**

(२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) आत्मचरित्रात तटस्थपणे कशाचे कथन आढळते ?

उत्तर : आत्मचरित्रात आयुष्यात आलेल्या विविध टप्प्यांचे, वळणांचे, भल्याबुन्या अनुभवांचे तटस्थपणे केलेले कथन आढळते.

(ii) घरी बसून दूरच्या गावी नेणारे कोण असते ?

उत्तर : घरी बसून दूरच्या गावी नेणारे प्रवासवर्णन असते.

(iii) प्रवासवर्णनात लेखकाचे कसब कोणते ?

उत्तर : माहिती रटाळ, कंटाळवाणी न होऊ देता रंजक पद्धतीने मनोवेधक भाषेत मांडणं हे लेखकाचं कसब असतं.

(iv) सर्व साहित्य मित्रांमुळे सुश्रुतला काय फायदा होणार आहे ?

उत्तर : सर्व साहित्य मित्रांमुळे मनोरंजन होऊन ज्ञान ही वाढेल व लेखनही सुधारेल.

उतारा ४ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ३८, ३९

१०. रंग साहित्याचे

सुश्रुत : वा! सर्व ताई - दादांनी मला कित्ती माहिती दिली. आता हा कोणता दादा बरं ?

आत्मचरित्र : मी आत्मचरित्र. चरित्राच्याच कुटुंबातील एक. चरित्र म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या आयुष्याचं लेखकानं केलेलं वर्णन, तर मी म्हणजे व्यक्तीने स्वतःच्या जीवनप्रवासाचं तटस्थपणे केलेले वर्णन. माझ्या आयुष्यात आलेल्या विविध टप्प्यांचे, वळणांचे, भल्याबुन्या अनुभवांचे कथन मी तटस्थपणे करतो. त्यातून मी साकारला जातो. स्वातंत्र्यवीर सावरकर, सुनीता देशपांडे, माधवी देसाई, डॉ. जयंत नारळीकर, डॉ. प्रकाश आमटे, मल्लिका अमर शेख, दया पवार, विश्राम बेडकर, लक्ष्मण गायकवाड हे माझे गाजलेले लेखक.

सुश्रुत : अरे, सर्वात शेवटी तो कोणता दादा उभा आहे ? आणि

तो माझ्याशी बोलणार नाही का ?

प्रवासवर्णन : का नाही बोलणार ? जरूर बोलेल. अरे मीच तुला घरी बसून दूरदूरच्या गावी, देशी पोहचवणार ना ?

सुश्रुत : म्हणजे ? आणि ते कसं काय ?

प्रवासवर्णन : माझं ते कार्यच आहे. एखाद्या ठिकाणी प्रवास करून आल्यानंतर प्रवासाची, प्रेक्षणीय ठिकाणांची रोचक, मुद्देसुद आणि जशीच्या तशी माहिती वाचकांपर्यंत मी पोहोचवतो. ही माहिती रटाळ, कंटाळवाणी न होऊ देता रंजक पद्धतीनं मनोवेधक भाषेत मांडणं हे लेखकाचं कसब. लेखक त्या ठिकाणच्या माहितीबरोबरच स्वतःचे अनुभव, भावना, निसर्गसौंदर्य, व्यक्तिविशेष यांचीही सुरेख मांडणी करतो.

सुश्रुत : म्हणजे ना तिकिट, ना व्हिहा, ना बस, ना विमान मी कुठेही जाऊ शकतो. सर्व ठिकाणांना भेट द्यायला तुझ्या माध्यमातून.

प्रवासवर्णन : अगदी बरोबर आणि हेच माझं वैशिष्ट्य. म्हणूनच मला गंगाधर गाडगीळ, रा. भि. जोशी, पु. ल. देशपांडे, रमेश मंत्री, मीना प्रभू अशा मोठ्या लेखकांनी आपलंसं करून प्रसिद्ध केलं.

सुश्रुत : कित्ती छान आहात तुम्ही सगळेजण! तुमच्याशी मैत्री करायला खूप आवडेल मला. तुमच्यासारख्या निःस्वार्थी मित्रांमुळे माझं मनोरंजनही होईल, ज्ञानही वाढेल आणि त्यामुळे माझे लेखनही सुधारेल.

सगळे : आणि सगळ्यांत महत्त्वाचं म्हणजे आम्ही तुला कधीच सोडून जाणार नाही.

पुस्तके : (सगळे गातात)

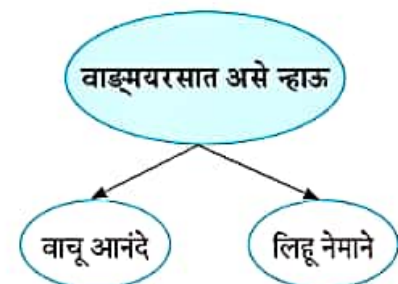
साहित्याचे रंग विविध हे, भुलविती सान्या रसिकजना इंद्रधनु ते सप्तरंगी जसे, सुशोभित करते गगना धन्य आमुची माय मराठी, धन्य साहित्यसंपदा वाचू आनंदे, लिहू नेमाने, वाङ्मयरसात न्हाऊ सदा

कृती २ : आकलन

(१) आकृती पूर्ण करा

(i) **रसिकांना भुलविणारे रंग** → साहित्याचे रंग

(ii)

(२) सकारण लिहा.

प्रवासवर्णन रंजक होते -

उत्तर: लेखक त्या ठिकाणच्या माहितीबरोबर स्वतःचे अनुभव, भावना, निसर्गसौंदर्य, व्यक्तिविशेष यांची सुरेख मांडणी करतो.

(३) योग्य पर्याय निवडा.

(i) सुश्रुतला साहित्य मित्रांशी मैत्री करायला आवडेल कारण ...

(अ) ते सुश्रुतला बक्षिस देतील.

(ब) ते सुश्रुतला कधीच सोडून जाणार नाही.

(क) ते सप्तरंगी इंद्रधनुष्यासारखे आहेत.

(ड) ते सुश्रुतशी खेळतील.

उत्तर: सुश्रुतला साहित्य मित्रांशी मैत्री करायला आवडेल कारण ते सुश्रुतला कधीच सोडून जाणार नाही.

(ii) मी प्रेक्षणीय ठिकाणांची माहिती वाचकांपर्यंत पोहोचवतो -

(अ) लेखक (ब) कवी

(क) चित्रकार (ड) प्रवासवर्णन

उत्तर: मी प्रेक्षणीय ठिकाणांची माहिती वाचकांपर्यंत पोहोचवतो प्रवासवर्णन.

(४) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) रंग विविध हे, भुलवितो सान्या रसिकजना.
(विषयाचे, साहित्याचे, कथेचे, निबंधाचे)

(ii) धन्य आमुची मराठी, धन्य साहित्यसंपदा.
(माय, मातृ, श्रेष्ठ, कनिष्ठ)

उत्तर: (i) साहित्याचे (ii) माय

कृती ३ : व्याकरण

(१) खालील वाक्ये लेखननियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) चरीत्र म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या आयुष्याचं वर्णन.

उत्तर: चरित्र म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या आयुष्याचं वर्णन.

(ii) कीत्ती छान आहेत हे सगळेजन!

उत्तर: कित्ती छान आहेत हे सगळेजन!

(२) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) महत्त्वांचे	चे	षष्ठी (एकवचन)
(ii) माध्यमातून	ऊन	पंचमी (एकवचन)

(३) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) ठिकाणांची	ठिकाण	ठिकाणां
(ii) साहित्याचे	साहित्य	साहित्या

(४) खालील शब्दांचा वाक्यात उपयोग करा.

(i) गाजलेले (ii) अनुभव (iii) प्रेक्षणीय

उत्तर: (i) गाजलेले - नटसम्राट गाजलेले नाटक आहे.

(ii) अनुभव - आजीचा कीर्तनाचा अनुभव दांडगा आहे.

(iii) प्रेक्षणीय - ताजमहाल प्रेक्षणीय आहे.

(५) खालील वाक्यातील काळ ओळखा.

(i) जरूर बोलें

(ii) कित्ती छान आहेत हे सगळेजन!

(iii) महान लेखकांनी मला आपलंसं करून प्रसिद्ध केलं.

उत्तर: (i) भविष्यकाळ (ii) वर्तमानकाळ (iii) भूतकाळ

(६) लिंग बदला

(i) ताई - (ii) लेखक -

(iii) माय - (iv) मित्र -

उत्तर: (i) दादा (ii) लेखिका (iii) बाप (iv) मैत्रिण

(७) योग्य विरामचिन्हे वापरून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(i) अरे मीच तुला घरी बसून दूरदूरच्या गावी, देशी पोहोचवणार ना

उत्तर: अरे मीच तुला घरी बसून दूरदूरच्या गावी, देशी पोहोचवणार ना ?

(ii) म्हणजे आणि ते कसं काय

उत्तर: म्हणजे ? आणि ते कसं काय ?

(८) पर्यायी शब्द लिहा.

काम	कौशल्य	आकाश	स्थळ
↓	↓	↓	↓
कार्य	कसब	गगन	ठिकाण

कृती ४: स्वमत

'आत्मचरित्र म्हणजे लेखकाचा आरसा' हे विधान स्पष्ट करा.

उत्तर: आत्मचरित्र म्हणजे लेखकाने स्वतःच्या जीवनप्रवासाचे तटस्थपणे केलेले वर्णन. विविध वळणांचे, आयुष्यातील भल्या-बुन्या घटनांचे लेखक तटस्थपणे वर्णन करून शब्दात मांडतो. त्यात खोटेपणाला वाव नसतो. जे घडले ते जसेच्या तसे मांडण्याचा त्याचा प्रामाणिक प्रयत्न असतो.

जसा आरसा जे आहे तसेच दाखवतो तसेच आत्मचरित्र ही घडलेल्या घटना अतिरंजीत न करता जशाच्या तशा दाखवते. त्यात लेखकाचा संघर्ष असू शकतो, त्याचे कर्तृत्व, त्याचा मान-अपमान व त्याची गुणवैशिष्ट्ये आत्मचरित्रातून दिसतात. अनेक आत्मचरित्रे बोधप्रद असतात. त्यातून जिद्द, चिकाटी, सच्चेपणा गुण शिकता येतात. मी स्वातंत्र्यवीर सावरकर व गांधीजीचे चरित्र वाचले आहे. खरोखरच आत्मचरित्र म्हणजे लेखकाचा आरसा असतो हे तेव्हा उमगले.

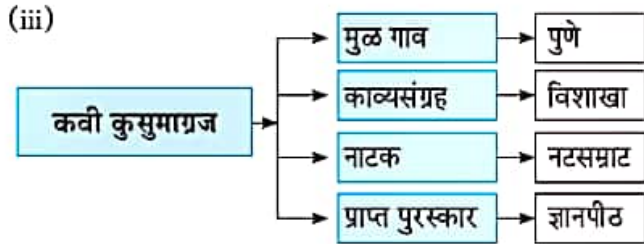
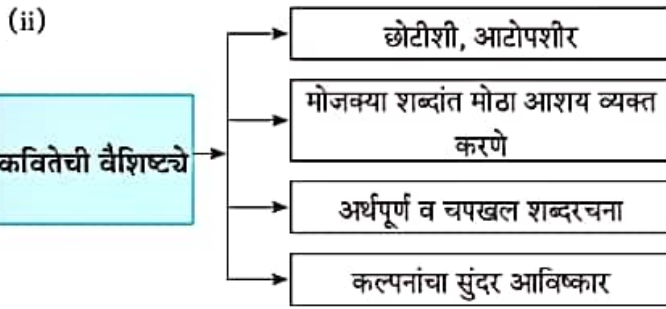
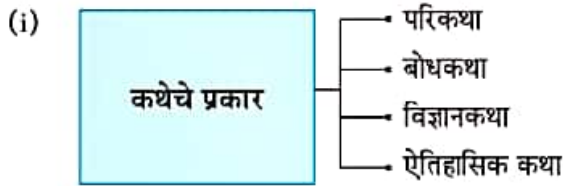
स्वाध्याय कृती

* (१) प्रस्तुत पाठात आलेल्या साहित्य प्रकारांची नावे लिहा.

उत्तरे: (i) कथा (ii) कादंबरी (iii) कविता (iv) नाटक (v) चरित्र
(vi) आत्मचरित्र (vii) प्रवासवर्णन

* (२) आकृतीबंध पूर्ण करा.

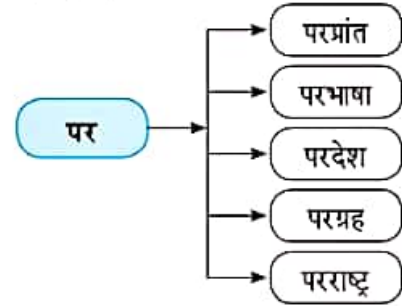
* (३) फरक स्पष्ट करा.

चरित्र	आत्मचरित्र
(i) थोर व्यक्तिमत्त्वाची आयुष्य गाथा.	(i) स्वतःच्या जीवनप्रवाहाचं तटस्थपणे केलेले वर्णन.
(ii) चरित्राच्या सहवासाने लोकांची मतं, मन बदलतात.	(ii) आत्मचरित्र प्रेरणादायी असतात. त्यात खरे विश्लेषण असते.
(iii) संघर्षमय, कर्तृत्ववान आणि संधीचे सुवर्णसंधीत रूपांतर करणारे चरित्र असते.	(iii) विविध टप्प्यांचे, वळणांचे, भल्याबुऱ्या अनुभवांचे कथन.
(iv) उदा. बाबासाहेब पुरंदरे, रणजित देसाई ई.	(iv) उदा. सुनीता देशपांडे, डॉ. जयंत नारळीकर.

* (४) खालील दिलेल्या अनेकवचनी नामांचे एकवचनी रूप लिहून त्यांचा वापर करून प्रत्येकी एक वाक्य तयार करा.

- (i) रस्ते - रस्ता - ह्या रस्ता रुंद व डांबरी आहे.
(ii) वेळा - वेळ - सकाळची वेळ अभ्यासासाठी चांगली असते.
(iii) भिंती - भिंत - चीनची भिंत खूप उंच व लांब आहे.
(iv) विहिरी - विहीर - गावाकडची विहीर पाण्याने भरली आहे.
(v) घड्याळे - घड्याळ - भिंतीवरचे घड्याळ सुशोभित दिसते.
(vi) माणसे - माणूस - कष्टाळू व इमानदार माणूस बक्षिसपात्र असतो.

* (५) खालील शब्दांना 'पर' हा एकच शब्द जोडून नवीन अर्थपूर्ण शब्द तयार होतात. ते बनवा. त्याप्रमाणे वेगवेगळे शब्द तयार करा.

* (६) खालील सामासिक शब्दांचा समास ओळखून तक्ता पूर्ण करा. यथामती, प्रतिदिन, आईवडील, चारपाच, त्रिभुवन, केरकचरा, भाजीपाला, चहापाणी, आजन्म, गैरशिस्त, विटीदांडू, पापपुण्य, स्त्रीपुरुष.

अव्ययीभाव समास	वैकल्पिक द्वंद्व समास	इतरेतर द्वंद्व समास	समाहार द्वंद्व समास
प्रतिदिन	पापपुण्य, चारपाच.	आईवडील	चहापाणी,
आजन्म		स्त्रीपुरुष	भाजीपाला
गैरशिस्त,		विटीदांडू.	केरकचरा.
यथामती.			

(त्रिभुवन - द्विगू समास)

* (७) स्वमत

- (i) पुस्तकाशी मैत्री करण्याचे फायदे.

उत्तर: (उतारा १ 'कृती ४: स्वमत' मधील (२) चे उत्तर पहा)

- (ii) तुम्हांला आवडलेल्या कोणत्याही साहित्यप्रकारची वैशिष्ट्ये तुमच्या शब्दात लिहा.

उत्तर: (उतारा २ 'कृती ४: स्वमत' मधील (१) चे उत्तर पहा)

- (iii) 'उत्तम लेखक होण्यासाठी उत्तम वाचक होणे आवश्यक असते' यावर तुमचे विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: (उतारा १ 'कृती ४: स्वमत' मधील (१) चे उत्तर पहा)

- (iv) तुम्हांला आवडलेल्या पुस्तकाबाबत खालील मुद्द्यांचा विचार करून माहिती लिहा.
- (i) पुस्तकाचे नाव (ii) लेखक
- (iii) साहित्यप्रकार (iv) मध्यवर्ती कल्पना
- (v) वर्ण्य विषय (vi) पुस्तकातून मिळणारा संदेश
- (vii) मूल्य (viii) सामाजिक महत्त्व
- (ix) आवडण्याची कारणे

उत्तर: मला 'श्यामची आई' हे पुस्तक आवडले. त्याचे लेखक 'पांडुरंग सदाशिव साने'. हा 'कादंबरी' साहित्यप्रकार असून प्रस्तुत कादंबरीत श्याम हे मुख्य पात्र आहे. बालपणी त्यावर झालेले संस्कार, आईने लावलेले वळण, घरची गरीबी पण संस्कारांची श्रीमंती अशा मिश्रणातून घडलेला श्याम म्हणजे

स्वतः लेखक पांडुरंग सदाशिव साने. अर्थात साने गुरूजी. मोठेपणी स्वातंत्र्य लढ्यात सहभागी झाले. गांधीवादाचा पुरस्कार केला. कारागृहात रोज रात्री आपल्या इतर कैदी मित्रांसोबत लहानपणीच्या सर्व आठवणींना उजाळा दिला. रोज एक कथा सांगण्याचा परिपाठ झाला व त्यातून 'श्यामची आई' पुस्तक साकारले. धारिष्ट्य, खरेपणा, स्वाभिमान, निखळप्रेम, सहिष्णुता या गोष्टींचा अंतर्भाव या कादंबरीत ओतप्रोत भरला आहे.

आजच्या तंत्रज्ञानाच्या युगात बुद्ध्यांक जरी वाढला तरी भावनांक कमी झाला आहे. ही कादंबरी वाचून समानता, आदरभाव, स्वाभिमान, सच्चेपणा या मुल्यांची सजवणूक समाजात होईल. आईविषयीचे नितांत प्रेम, आईचे ही खरे मार्गदर्शन अशा वात्सल्यतेची अपूर्व कहाणी 'श्यामची आई' मध्ये असल्याने ही कादंबरी आवडली.

पाठपरिचय

‘जंगल डायरी’ हा पाठ लेखक ‘अतुल धामनकर’ यांनी लिहिला आहे. या पाठात ताडोबा अभयारण्यात सफर करताना आलेले अनुभव रोमहर्षक पद्धतीने मांडले आहेत. त्याचबरोबर वाघिणीमध्ये दडलेल्या ‘आईचे’ रोमहर्षक वर्णन केलेले आहे.

'Jungle Diary' is written by Atul Dhamankar. Thrilling experiences are mentioned, of a jungle safari at Tadoba Sanctuary. The motherhood of a tigress is beautifully depicted in this lesson.

शब्दार्थ

विश्रामगृह	- आरामालय	- (guest house)
थबकणे	- थांबणे	- (pause)
चारही बाजूंना	- चारही दिशांना	- (in all directions)
कोपरा	- आडोसा	- (corner)
अद्याप	- अजूनही	- (till now)
वाळकी	- सुकलेली	- (dried)
काटकी	- वाळक्या काटक्या	- (twings)
अदृश्य	- दिसेनासा	- (disappear)
वन्यप्राणी	- रानटी प्राणी	- (wild animals)
हळहळणे	- वाईट वाटणे	- (to feel bad)
शरमिंदा	- लाजणे	- (awkward)
दाट	- गर्द	- (dense)
सावध	- दक्ष	- (careful)
अनामिक	- नाव नसलेले	- (unknown)
ओलसर	- ओला	- (damp)
परिसर	- आजुबाजूची जागा	- (surrounding)
पानगळ	- पानझड	- (fall)
वाळका पाचोळा	- सुकलेली पाने	- dry leaves
कसरत	- कठीण बाब	- (difficult task)
चौकस	- जिज्ञासू	- (inquisitive)
	काळजीपूर्वक	- (careful)
खूण	- इशारा	-
दडपण	- ताण	- (pressure)
पाणवठा	- पाण्याची जागा	- (reservoir)
आशवासक	- पाठींबा देणारा	- (supportive)
विरळ	- संख्येने कमी	- (rare)

संभाव्य	- अपेक्षित	- (expected)
खबरदारी	- काळजी	- (precaution)
आवश्यक	- जरूरी	- (necessary)
राबता	- ये जा	- (movements)
भलतीच	- खूप	- (too much)
दडून बसणे	- लपून बसणे	- (hidden)
विश्रांती	- आराम	- (to take rest)
गुरगुरणे	- वाघाचा आवाज	- (roaming)
मायेने	- प्रेमाने	- (with love)
घटकाभर	- थोडावेळ	- (for a while)
झलक	- रूप	- (glimpse)
व्याघ्र	- वाघ	- (tiger)

वाक्प्रचार

- (१) हातची संधी गमावणे - हातचा मोका घालवणे.
- (२) सरसरून काटा येणे - घाबरणे.
- (३) पारंगत असणे - तरबेज असणे.
- (४) दंग होणे - मग्न होणे.
- (५) उधाण येणे - उत्साह संचारणे.
- (६) आश्चर्याने थक्क होणे - नवल वाटणे.

टीपा

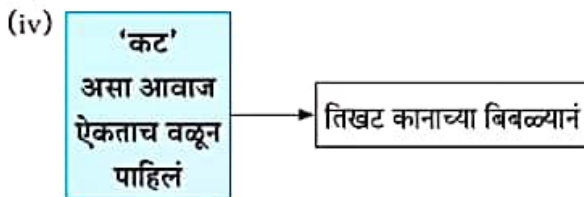
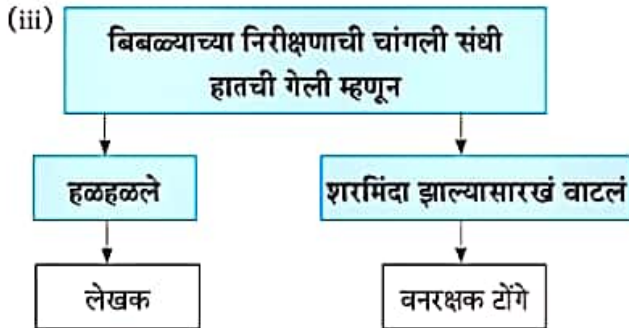
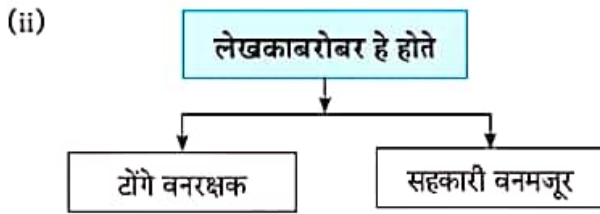
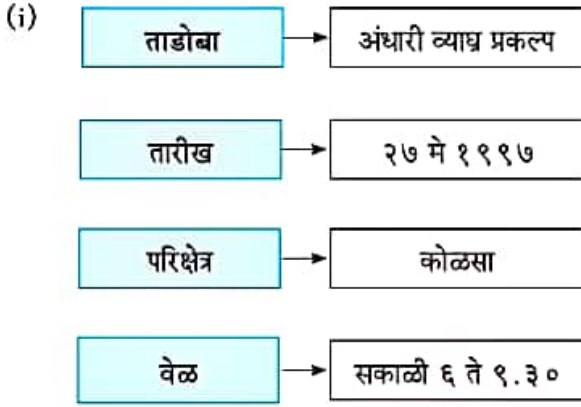
- ताडोबा** - अंधारी व्याघ्र प्रकल्प हा महाराष्ट्रातील व्याघ्र प्रकल्प आहे. येथे वाघांची वस्ती आहे. ताडोबा अभयारण्य व अंधारी अभयारण्य मिळून हा बनला आहे. याचे एकूण क्षेत्र ६२५ चौ. कि. मी. आहे.
- चंद्रपूर** - महाराष्ट्रातील विदर्भ विभागातील एक जिल्हा.
- कोळसावन** - ताडोबा अभयारण्यातील एक विश्रामगृह.
- झरी रस्ता** - ताडोबा अभयारण्यातील एक रस्ता.
- तेंदूचे झाड** - याच्या पानांचा उपयोग बिडी बनवण्यासाठी केला जातो.

MASTER KEY QUESTION SET - 11

१. उताराच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) लेखकाने कोणता रस्ता धरला ?

उत्तर: लेखकाने डावीकडं जाणारा झरीचा रस्ता धरला.

(ii) वनमजूर अचानक का थबकला ?

उत्तर: नुकत्याच गेलेल्या एका मोठ्या बिबळ्याची ताजी पावलं झरीच्या रस्त्यावर उमटली होती.

(iii) दुर्बीणीने काय स्पष्ट दिसले ?

उत्तर: तेंदूच्या झाडाखाली बांबूमध्ये बसलेला बिबळ्या दुर्बीणीने स्पष्ट दिसला.

(iv) बिबळ्या जंगलात अदृश्य का झाला ?

उत्तर: टोंगे वनरक्षकाचा पाय एका वाळक्या काटकीवर पडला. 'कट' आवाजाने बिबळ्या सावध होऊन जंगलात अदृश्य झाला.

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) गावातून वनरक्षक आणि त्यांचा सहकारी वनमजूर येताना दिसले.

(रेगे, टोंगे, दिघे, पोंगशे)

(ii) हा एक असून आम्ही पोहोचण्याच्या तासाभर आधीच इथून गेला असावा.

(वाघ, रेडा, नर, गेंडा)

(iii) एका झाडाखाली, बांबूमध्ये बिबळा बसला होता. (आंब्याच्या, तेंदूच्या, बाभळीच्या, सागाच्या)

(iv) थोड्याच अंतरावर जाणारा रस्ता उजवीकडं वळत होता.

(रायबाकडं, ज्योतिबाकडं, पन्हाळ्याकडं, जंगलाकडं)

उत्तर: (i) टोंगे (ii) नर (iii) तेंदूच्या (iv) रायबाकडं

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ४२

११. जंगल डायरी

ता.२७ मे १९९७, वेळ-सकाळी ६ ते ९.३०, कोळसा परिक्षेत्र, ताडोबा - अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, चंद्रपूर.

आज पहाटेच कोळसावन विश्रामगृहातून बाहेर पडलो. गावातून टोंगे वनरक्षक आणि त्यांचा सहकारी वनमजूर येताना दिसले. वनरक्षक येताच आम्ही डावीकडं जाणारा झरी रस्ता धरला. समोर चालणारा वनमजूर अचानक थबकला. मी प्रश्नार्थक नजरेनं पाहिलं, तर त्यानं रस्त्याकडं बोट रोखलं. नुकत्याच गेलेल्या एका मोठ्या बिबळ्याची ताजी पावलं तिथं उमटली होती. हा एक नर असून आम्ही पोहोचण्याच्या तासाभराआधीच इथून गेला असावा. मी चौफेर पाहिलं; पण मला तरी काही दिसलं नाही.

अचानक मला जंगलाच्या कोपऱ्यावर थोडीशी हालचाल जाणवली. मी सगळ्यांना हातानंच थांबायची खूण केली. दुर्बीण डोळ्यांना लावल्यावर ती हालचाल स्पष्ट झाली. तिथं एका तेंदूच्या झाडाखाली, बांबूमध्ये बिबळा बसला होता; पण त्याचा रंग आसपासच्या परिसराशी एवढा मिसळून गेला होता, की त्याची शोपूट जर हलली नसती, तर तो मला मुळीच दिसला नसता. त्याची पाठ आमच्याकडं होती, त्यामुळे त्यानं अदृश्य आम्हांला पाहिलं नव्हतं; पण तेवढ्यात टोंगे वनरक्षकांचा पाय एका वाळक्या काटकीवर पडला आणि 'कट' असा आवाज झाला. तिखट कानांच्या बिबळ्यांनं तो आवाज ऐकताच वळून पाहिलं आणि एकाच झेपेत तो जंगलात अदृश्य झाला.

बिबळ्याच्या निरीक्षणाची चांगली संधी हातची गेली म्हणून मी हळहळलो. टोंगे यांना शरमिंदं झाल्यासारखं वाटलं. आम्ही लगेच पुढं निघालो. थोड्याच अंतरावर रायबाकडं जाणारा रस्ता

उजवीकडं वळत होता. तो रस्ता धरला आणि जंगल आणखीच दाट झाल्यासारखं वाटलं. इथं दोन-तीन नाले असल्यानं झुडपांची दाटी जास्तच जाणवते. तसंच त्या नाल्यांमध्ये थोडं पाणी साचून राहात असल्यानं तिथं कुठलाही वन्यप्राणी दिसण्याची शक्यता होती. त्यामुळं आता सावधपणे पावलं टाकणं आवश्यक होतं.

कृती २ : आकलन कृती

(१) सकारण लिहा.

(i) बिबळ्यानं अद्याप लेखकाला पाहिलं नव्हतं, कारण -

(अ) लेखक लपून बसला होता.

(आ) झुडपांची दाट झाडी होती.

(इ) लेखकाकडे त्याची पाठ होती.

(ई) बांबूचे बन होते.

उत्तर: बिबळ्यानं अद्याप लेखकाला पाहिलं नव्हतं, कारण लेखकाकडे त्याची पाठ होती.

(ii) तिथं कुठलाही वन्यप्राणी दिसण्याची शक्यता होती, कारण-

(अ) बांबूमध्ये बिबळ्या बसला होता.

(आ) नाल्यांमध्ये थोडं पाणी साचून राहात होतं.

(इ) जंगलाच्या कोपऱ्यावर थोडीशी हालचाल जाणवली.

(ई) रायबाकडं जाणारा रस्ता उजवीकडे वळत होता.

उत्तर: तिथं कुठलाही वन्यप्राणी दिसण्याची शक्यता होती, कारण नाल्यांमध्ये थोडं पाणी साचून राहात होतं.

(२) 'बिबळ्याच्या निरीक्षणाचे' हे उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा.

उत्तर: कोणती चांगली संधी हातची गेली म्हणून लेखक हळहळला ?

(३) सहसंबंध लिहा.

(i) वनरक्षक : टोंगे :: तिखट कानांचा :

(ii) वाळक्या : काट्या :: दाटी :

उत्तर: (i) बिबळ्या (ii) झुडपांची

(४) चूक की बरोबर लिहा.

(i) गावातून टोंगे वनरक्षक आणि त्यांचा सहकारी वनमजूर येताना दिसले.

(ii) बिबळ्याच्या निरीक्षणांची चांगली संधी हातची गेली म्हणून लेखक आनंदी होते.

उत्तर: (i) बरोबर (ii) चूक

(५) उताऱ्यानुसार पुढील वाक्यांचा योग्य क्रम लावा.

(i) जंगलाच्या कोपऱ्यावर थोडीशी हालचाल जाणवली.

(ii) बिबळ्यानं तो आवाज ऐकताच वळून पाहिलं.

(iii) दोन-तीन नाले असल्यानं झुडपांची दाटी जास्तच जाणवते.

(iv) समोर चालणारा वनमजूर अचानक थबकला.

उत्तर:

(i) समोर चालणारा वनमजूर अचानक थबकला.

(ii) जंगलाच्या कोपऱ्यावर थोडीशी हालचाल जाणवली.

(iii) बिबळ्यानं तो आवाज ऐकताच वळून पाहिले.

(iv) दोन-तीन नाले असल्यानं झुडपांची दाटी जास्तच जाणवते.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) खालील वाक्प्रचारांचा वाक्यात उपयोग करा.

(i) हातची संधी जाणे-ढगाळ वातावरणामुळे चंद्रग्रहण बघण्याची हातची संधी गेली.

(ii) हळहळणे - 'सेल्फी घेताना पाण्यात बुडून मृत्यु' ही बातमी वाचून मी हळहळले.

(२) वचन बदला.

(१) काटकी → काटक्या (६) पाऊल → पावलं

(२) नाला → नाले (७) रस्ता → रस्ते

(३) झाड → झाडे (८) जंगल → जंगले

(४) शेपूट → शेपट्या (९) झुडूप → झुडुपे

(५) संधी → संध्या (१०) पाय → पाय

(३) उभयान्वयी अव्यये वापरून खालील रिकाम्या जागा भरा.

(i) तो रस्ता धरला जंगल आणखीच दाट झाल्यासारखं वाटलं.

(ii) मी चौफेर पाहिलं; मला तरी काही दिसलं नाही.

उत्तरे: (i) आणि (ii) पण

(४) खालील वाक्य लेखननियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) मि चौफेर पाहिलं; पण मला तरी काही दिसलं नाही.

(ii) तो रस्ता धरला आणि जंगल आणखीच दाट झाल्यासारखं वाटलं.

उत्तरे:

(i) मी चौफेर पाहिलं; पण मला तरी काही दिसलं नाही.

(ii) तो रस्ता धरला आणि जंगल आणखीच दाट झाल्यासारखं वाटलं

(५) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) कोपऱ्यावर	कोपरा	कोपऱ्या
(ii) झाडाखाली	झाड	झाडा
(iii) कानांच्या	कान	कानां
(iv) निरीक्षणांची	निरीक्षण	निरीक्षणां

(६) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i)	डोळ्यांना	ना	द्वितीया (अनेकवचन)
(ii)	झुडपांची	ची	षष्ठी (अनेकवचन)
(iii)	विश्रामगृहातून	ऊन	पंचमी (एकवचन)
(iv)	मी	-	प्रथमा (एकवचन)

कृती ४ : स्वमत

(१) तुम्ही अनुभवलेल्या जंगल सफारीचे वर्णन लिहा.

उत्तर: मी इयत्ता ८ वीत असताना नाताळाच्या सुट्टीत जंगल सफारीचा अनुभव घेतला आहे. कोचीन, पेरीयार व टेकाडी या केरळाच्या दूरवर असताना. टेकाडीच्या घनदाट जंगलात हत्तीवरून जंगल सफारीची मजा लुटली. हत्तीवर बसण्याचा, संथ पण हेलकावे घेत जाण्याचा अनुभव निराळाच होता. आम्ही चारजण हत्तीवर बसून जंगल फिरलो. हरणांचे कळप दिसले. रानम्हशी दिसल्या. रानगव्यांचा कळप जाताना आमच्या गाईडने दाखवला. मुंग्यांची मोठ-मोठी वारूळे दिसली. मधमाश्यांचे पोळे पाहिले. वाघही पहायला मिळाला. खूप दूरवर असल्याने वाघाची अंधूकशी झलक दिसली. कोल्हे तर दोन-तीन वेळा दिसले. बहिरी ससाणेही दिसले.

आमच्या रस्त्यावरून मुंगूस जाताना पाहिले. त्याची मोठी तुरेदार शोपटी शोभून दिसत होती. सांबरशिंग काळ्या कभिन्न रंगाचे होते. त्याची शिंगे मोठी डौलदार होती. हत्तींचा कळप टेकाडीच्या नदीवर पाणी प्यायला आला होता. हत्तींची दोन पिल्ले फारच मोहक होती. पक्ष्यांचा किलबिलाट होता. दाट जंगलातून जाताना पानांची सळसळ होती. झाडांच्या फांद्या अक्षरशः आमच्या अंगाखांद्याला लागत होत्या. हत्तीवर असल्याने कोणत्याही वन्यप्राण्यापासून आम्हाला धोका नव्हता. दिवस कसा संपला हे कळलेही नाही. जंगलातील अनुभवांचे गाठोडे घेऊन आम्ही परतलो.

२. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा :

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i) सगळ्यात धोकादायक जनावर !

लहान पिल्लं
असणारी वाघीण

(ii) काल रात्रीचेच होते → पगमावर्स

(iii) लेखकांना चार पिल्लं
असलेल्या
वाघिणीबद्दल यांनी
माहिती दिली

टोंगेनी

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) लेखकाला ओलसर चिखलात काय दिसले ?

उत्तर: लेखकाला ओलसर चिखलात मांजरापेक्षा मोठ्या आकाराची अनेक पावलं उमटलेली दिसली.

(ii) लेखक कशासाठी अधीर होता ?

उत्तर: लेखक वाघिणीची पिल्ले बघण्यासाठी अधीर होता.

(iii) लेखकाचे हृदय केव्हां धडधडू लागले ?

उत्तर: पाणवठा जवळ आला तसे लेखकाचे हृदय जोरजोरात धडधडू लागले.

(iv) वाघीण कोठे लपली असावी असे लेखकाला वाटते ?

उत्तर: वाघीण जांभळीच्या झुडपात लपली असावी असे लेखकाला वाटते.

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) प्रचंड दिवस असल्यानं वाघासारखं जनावर पाण्याच्या आसपासच वावरतं.

(थंडीचे, उष्णतेचे, पावसाचे, गरमीचे)

(ii) सुकलेल्या नाल्यात उतरताना माझ्या मनावर एक दडपण आलं होतं. (अनामिक, सहज, भरभरून, दुःखाचे)

(iii) जमिनीवर सर्वत्र पानगळीमुळं पडलेला वाळका साचून होता. (पाचोळा, पालापाचोळा, पाला, कचरा)

उत्तरे: (i) उष्णतेचे (ii) अनामिक (iii) पाचोळा

उतारा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ४२, ४३

११. जंगल डायरी

कालच संध्याकाळी विश्रामगृहावर गप्पा मारताना टोंगेनी मला त्या परिसरात चार पिल्लं असलेल्या वाघिणीबद्दल सांगितलं होतं. तेव्हापासूनच मला कधी तिथं जातो असं झालं होतं. प्रचंड उष्णतेचे दिवस असल्यानं वाघासारखं जनावर पाण्याच्या आसपासच वावरतं. तशातच लहान पिल्लं असल्यानं या वाघिणीला त्यांना पाण्यापासून जास्त दूर नेणंदेखील शक्य नव्हतं; पण लहान पिल्लं असणारी वाघीण ही जंगलातलं सगळ्यात धोकादायक जनावर ! पिल्लांच्या संरक्षणासाठी ही सजग आई, कुणाचा जीवदेखील घ्यायला मागं-पुढं बघत नाही. त्यामुळं सुकलेल्या नाल्यात उतरताना माझ्या मनावर एक अनामिक दडपण आलं होतं.

दहा - बारा पावलंच चाललो असू. मला नाल्यातील ओलसर चिखलात मांजरापेक्षा मोठ्या आकाराची अनेक पावलं उमटलेली दिसली. मी

झटकन पुढं जाऊन वाकून बघितलं. या पिल्ल्यांच्याच पाऊलखुणा होत्या. त्या पगमावर्सकडं बघून लक्षात आलं, की ते काल रात्रीचेच आहेत. याचा अर्थ स्पष्ट होता. वाघीण अद्याप आपल्या पिल्लांसह याच परिसरात वावरत होती. आता मी ती पिल्लं बघायला चांगलाच अधीर झालो होतो. इथून सुमारे शंभर - सव्वाशे पावलांवर नाल्यात थोडंसं पाणी असल्याचं मला माहीतच होतं. ही वाघीण तिथंच सापडण्याची शक्यता होती. त्यामुळं आता तिकडं जाताना खूपच सावधगिरी बाळगणं आवश्यक होतं. जमिनीवर सर्वत्र पानगळीमुळं पडलेला वाळका पाचोळा साचून होता. त्यावरून पाय न वाजवता जाणं ही एक मोठीच कसरत होती.

पाणवठा जसा जवळ आला तसं माझं हृदय जोरजोरात धडधडू लागलं. पुढं काय दिसेल, या जाणिवेनंच माझा घसा कोरडा पडला. इतरांचीही अवस्था काही वेगळी नव्हती. आम्ही सगळ्यांनीच एकमेकांकडं बघत चौकस राहण्याची डोळ्यांनीच खूप करून सूचना केली. आता एकेक पाऊल टाकताना मनावरचं दडपण अधिकच वाढत होतं. कुठंतरी झाडाच्या बुंध्याआड, जांभळीच्या झुडपात लपलेली वाघीण रागानं गुरगुरत क्षणार्धात अंगावर येणार, असंच वाटत होतं. वाऱ्यानं हळूच होणारी पानांची सळसळदेखील मोठी वाटत होती. आता जणू सगळा काळच थांबला असावा, असंच वाटत होतं.

कृती २ : आकलन कृती

(१) योग्य पर्याय निवडून विधान पूर्ण करा.

(i) लहान पिल्लं असणारी वाघीण ही जंगलातलं सगळ्यात ...

(अ) उत्तम जनावर!

(आ) धोकादायक जनावर!

(इ) विश्वासू प्राणी!

(ई) घाबरट जनावर!

उत्तर: लहान पिल्लं असणारी वाघीण ही जंगलातलं सगळ्यात धोकादायक जनावर!

(ii) आम्ही सगळ्यांनीच एकमेकांकडं बघत चौकस राहण्याची डोळ्यांनीच ...

(अ) खूप करून सूचना केली.

(आ) सावध करून इशारा केला.

(इ) खूपवत संकेत केला.

(ई) इशारा करून सावध केला.

उत्तर: आम्ही सगळ्यांनीच एकमेकांकडं बघत चौकस राहण्याची डोळ्यांनीच खूप करून सूचना केली.

(२) चूक की बरोबर लिहा.

(i) लेखकांना वाऱ्यानं हळूच होणारी पानांची सळसळ देखील मोठी वाटत होती.

(ii) सुकलेल्या नाल्यात उतरताना लेखकांच्या मनावर एक अनामिक दडपण आलं नव्हतं.

उत्तर: (i) बरोबर (ii) चूक

(३) सहसंबंध लिहा.

(i) ओलसर : चिखल :: पानांची :

(ii) पिल्लांच्या : पाऊलखुणा :: वाघीणीचे :

उत्तर: (i) सळसळ (ii) गुरगुरणे.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) योग्य विरामचिन्हे घालून वाक्य पुन्हा लिहा.

वाघिणीला त्यांना पाण्यापासून जास्त दूर नेणं देखील शक्य नव्हतं पण लहान पिल्लं असणारी वाघीण ही जंगलातलं सगळ्यात धोकादायक जनावर.

उत्तर: वाघिणीला त्यांना पाण्यापासून जास्त दूर नेणं देखील शक्य नव्हतं; पण लहान पिल्लं असणारी वाघीण ही जंगलातलं सगळ्यात धोकादायक जनावर!

(२) विशेषण विशेष्य यांच्या जोड्या जुळवा.

	विशेषण		विशेष्य
(i)	लहान	(अ)	उष्णता
(ii)	वाळका	(आ)	आकार
(iii)	प्रचंड	(इ)	पाणी
(iv)	मोठा	(ई)	सावधगिरी
(v)	थोडंसं	(उ)	पिल्लं
(vi)	खूप	(ऊ)	गुरगुरणे
(vii)	मोठी	(ए)	पाचोळा
(viii)	रागाने	(ऐ)	कसरत

उत्तरे: (i - उ), (ii - ए), (iii - अ), (iv - आ), (v - इ), (vi - ई), (vii - ऐ), (viii - ऊ)

(३) लिंग बदला.

(i) वाघ - (ii) बोका -

उत्तरे: (i) वाघीण (ii) मांजर

(४) काळ ओळखा.

एकेक पाऊल टाकताना मनावरचं दडपण अधिकच वाढत होतं.

उत्तरे: भूतकाळ.

(५) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i)	चिखलात	त	सप्तमी (एकवचन)
(ii)	जांभळीच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)
(iii)	झुडपात	त	सप्तमी (एकवचन)
(iv)	रात्रीचे	चे	षष्ठी (एकवचन)

(६) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	मूळ शब्द	सामान्य रूप
(i)	झाडाच्या	झाड	झाडा
(ii)	विश्रामगृहावर	विश्रामगृह	विश्रामगृहा
(iii)	मांजरापेक्षा	मांजर	मांजरा
(iv)	जमिनीवर	जमीन	जमिनी

(७) अधोरेखित शब्दांची जात ओळखा.

(i) जमिनीवर सर्वत्र पानगळीमुळं पडलेला वाळका पाचोळ साचून होता.

उत्तर: वर - शब्दयोगी अव्यय

कृती ४ : स्वमत

(१) तुम्ही पाहिलेल्या सर्कशीमधील चित्तरारक प्रसंगाचे वर्णन तुमच्या शब्दांत करा.

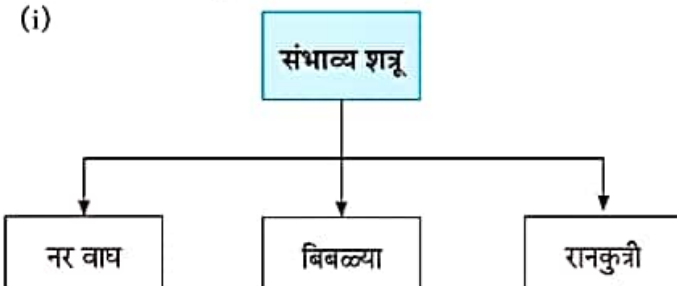
उत्तर: आजही तो प्रसंग डोळ्यांसमोर जसाचा तसा आठवतो. 'द ग्रेट रॉयल सर्कस' चा अविस्मरणीय प्रसंग चित्तरारक होता. सर्कशीची सुरुवात अतिशय शानदार झाली. एका पायावरच्या कसरती झाल्या. मग खास आकर्षण असणारा सिंह पिंजऱ्यात आणला गेला. पिंजऱ्यातून त्याला बाहेर काढले, मग रिंग मास्टर ने त्याला पेटलेल्या चक्रातून उडी मारण्याचा हुकूम दिला. सिंहाने ५ उड्या मारल्या, सर्वांनी टाळ्यांचा गजर केला. रिंग मास्टरने देखील त्याला हंटर दाखवून पुन्हा पिंजऱ्यात जाण्याचा आदेश दिला. आता मात्र सिंहाने तो आदेश साफ नाकारला. तो तेथूनच रिंगणातून पळत सुटून प्रेक्षकांच्या दिशेने धावत गेला. एकच हाहाकार माजला. सगळे लोक गडबडले. किंचाळ्या आणि आक्रोशांनी परिसर गंभीर झाला. लोक इतस्ततः धावू लागले. चेंगराचेंगरीत अनेकांना गंभीर दुखापती झाल्या. सिंह येऊन आपल्याला खाणार या भीतीने मृत्यूच डोळ्यांपुढे दिसू लागला. सर्कशीतील कलाकारांची तारांबळ उडाली. अनेक खुर्यां तुटल्या. सर्कशीच्या तंबूलाही आग लागली. जो तो जीव घेऊन पळत सुटला. अनेकांच्या प्रयत्नांनी परिस्थिती आटोक्यात आली.

३. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i)

(ii) नाल्याच्या पलीकडून आलेला आवाज असा होता → "ऑऽव्हऽऽ"

(iii) पाण्यात काहीतरी पडल्याचा आवाज असा होता → 'धपकन'

(iv) वाघांच्या लहान पिल्लांना यांच्यापासून खूपच धोका असतो

इतर भक्षक

(v)

तोंडावर पाणी उडताच वाघिणीने अशा प्रकारे नापसंती व्यक्त केली → मंदपणे गुरगुरून

(२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) वाघीण कशाबद्दल दक्ष असते?

उत्तरे: वाघीण पिल्लांच्या सुरक्षेबद्दल दक्ष असते.

(ii) पिल्लांना कां उधाण आले होते?

उत्तरे: आईला पाहून पिल्लांना उधाण आले होते.

(iii) वाघिणीने शिकारीला जाण्यापूर्वी पिल्लांना कोठे लपवले होते?

उत्तरे: शिकारीला जाण्यापूर्वी वाघिणीने पिल्लांना नाल्याकाठच्या जांभळीच्या दाट झुडपात लपविले होते.

(iv) लेखकाच्या अंगावर काटा आला व तो जागीच का थबकला?

उत्तरे: 'ऑऽव्हऽऽ!' अचानक नाल्याच्या पलीकडून आलेल्या बारीक आवाजानं लेखकाच्या अंगावर काटा आला व तो जागीच थबकला.

(v) बाजूच्या जांभळीच्या झाडीतून थेट पाण्यात कोणी उडी मारली?

उत्तरे: वाघिणीच्या एका पिल्लानं बाजूच्या जांभळीच्या झाडीतून थेट पाण्यात उडी घेतली.

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) पिल्लांच्या सुरक्षेबद्दल भलतीच दक्ष असते. (सिंहीण, वाघीण, हरीण, कोल्हीण)

(ii) च्या भोवती जबरदस्त दंगाधोपा सुरू झाला. (आई, वाघीणी, पिल्लां, लेखकां)

उत्तरे: (i) वाघीण (ii) आई

(४) उत्तरे लिहा.

(i) रात्रभरच्या वाटचालीनं थकून विश्रांती घेत होती - वाघीण

(ii) पिल्लांकरिता उत्साहाचं वारं

भरणारा ठरला होता

आईचा आश्वासक आवाज

उतारा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ४३

११. जंगल डायरी

“ऑऽव्हऽऽ” अचानक नाल्याच्या पलीकडून आलेल्या या बारीक आवाजानं मी जागीच थबकलो. माझ्या अंगावर सरसरून काटा आला. एका वर्षाच्या वाघांच्या अभ्यासानं आणि अनुभवानं हे ठाऊक होतं, की हा वाघिणीचा आवाज आहे. ती या आवाजानं आपल्या पिल्लांना बोलवत असावी. अचानक पाण्यात ‘धपकन’ काहीतरी पडल्याचा आवाज आला. मी पाणवठ्याकडं पाहिलं आणि आश्चर्यानं थक्कच झालो. एका पिल्लानं बाजूच्या जांभळीच्या झाडीतून थेट पाण्यात उडी घेतली होती. लगेच त्याच्या पाठोपाठ उरलेली तीनही पिल्लं धपाधप पाण्यात उतरली. आईचा आश्वासक आवाज त्यांच्याकरिता उत्साहाचं वारं भरणारा ठरला होता.

वाघीण रात्रीच पिल्लांना नाल्याकाठच्या जांभळीच्या दाट झुडपात लपवून शिकारीसाठी गेली होती. या परिसरात दुसरे नर वाघ, बिबळा, रानकुत्री अशा पिल्लांच्या संभाव्य शत्रूंचा राबता होताच. त्यामुळं तिला ही खबरदारी घेणं आवश्यकच होतं. वाघांच्या लहान पिल्लांना इतर भक्षकांपासून खूपच धोका असतो. त्यामुळं वाघीण पिल्लांच्या सुरक्षेबद्दल भलतीच दक्ष असते. आता ती रात्रभर जंगलात फिरून पिल्लांजवळ परत आली होती. आईची हाक ऐकताच अजूनवर दडून बसलेली पिल्लं खेळकरपणे तिच्याकडं झेपावली होती. तेवढ्यात नाल्याच्या डावीकडच्या विरळ बांबूमधून मला वाघीण येताना दिसली. ती सरळ पाण्याजवळ आली आणि वळून पाण्यात बसली. रात्रभरच्या वाटचालीनं थकून ती विश्रांती घेत होती; पण पिल्लांच्या उत्साहाने आई बघताच उधाण आलं होतं. त्यातील एका पिल्लानं तर वाघिणीच्या पाठीवरच उडी घेतली; पण तिथून घसरल्यानं ते धपकन पाण्यात पडलं. तोंडावर पाणी उडताच वाघिणीनं मंदपणे गुरगुरून नापसंती व्यक्त केली; पण पिल्लांना त्याच्याशी काहीच देणं-घेणं नव्हतं. त्यांचा आईच्याभोवती जबरदस्त दंगाधोपा सुरू झाला.

कृती २ : आकलन कृती

(१) योग्य पर्याय निवडा.

(i) वाघीण विश्रांती घेत होती, कारण

(अ) पिल्लांचा जबरदस्त दंगाधोपा चालू होता

(आ) रात्रभरच्या वाटचालीनं ती थकली होती.

(इ) पिल्लांच्या सुरक्षिततेबद्दल दक्ष होती.

(ई) तीनही पिल्लं पाण्यात उतरली होती.

उत्तर: वाघीण विश्रांती घेत होती, कारण रात्रभराच्या वाटचालीनं ती थकली होती.

(२) घटनेनुसार वाक्यांचा क्रम लावा.

(i) एका पिल्लानं बाजूच्या जांभळीच्या झाडीतून थेट पाण्यात उडी घेतली.

(ii) अचानक पाण्यात ‘धपकन’ काहीतरी पडल्याचा आवाज आला.

(iii) लगेच त्याच्या पाठोपाठ उरलेली तीनही पिल्लं धपाधप पाण्यात उतरली.

(iv) मी पाणवठ्याकडं पाहिलं आणि आश्चर्यानं थक्कच झालो.

उत्तर:

(i) अचानक पाण्यात ‘धपकन’ काहीतरी पडल्याचा आवाज आला.

(ii) मी पाणवठ्याकडे पाहिलं आणि आश्चर्यानं थक्कच झालो.

(iii) एका पिल्लानं बाजूच्या जांभळीच्या झाडीतून थेट पाण्यात उडी घेतली होती.

(iv) लगेच त्याच्या पाठोपाठ उरलेली तीनही पिल्लं धपाधप पाण्यात उतरली.

(३) चूक की बरोबर लिहा.

(i) वाघीण रात्रीच पिल्लांना नाल्याकाठच्या जांभळीच्या दाट झुडपात लपवून शिकारीसाठी गेली होती.

(ii) पिल्लांच्या उत्साहाने लेखक बघताच उधाण आलं होतं.

उत्तर: (i) बरोबर (ii) चूक

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) वाक्प्रचाराचा वाक्यात उपयोग करा.

(i) आश्चर्याने थक्क होणे - लहान बाळाला पोहताना पाहून मी आश्चर्याने थक्क झाले.

(ii) उधाण येणे - आवडते शिक्षक वर्गात आल्याने विद्यार्थ्यांना उधाण आले.

(२) खालील तक्ता पूर्ण करा.

	दिलेला शब्द	मूळ शब्द	सामान्यरूप	विभक्ती प्रत्यय
(i)	भक्षकांपासून	भक्षक	भक्षकां	ऊन
(ii)	वाघिणीचा	वाघीण	वाघिणी	चा
(iii)	वाटचालीने	वाटचाल	वाटचाली	ने
(iv)	पिल्लांना	पिल्लं	पिल्लां	ना

(३) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दांची जात ओळखा.

(i) एक वर्षाच्या वाघांच्या अभ्यास आणि अनुभवानं हे ठाऊक होतं.

(ii) नाल्याच्या डावीकडच्या विरळ बांबूमधून वाघीण येताना दिसली.

उत्तर: (i) वाघांच्या - नाम, आणि उभयान्वयी अव्यय

(ii) मधून - शब्दयोगी अव्यय, दिसली - क्रियापद

(४) समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) जल - (ii) वन -
 (iii) माता - (iv) विसावा -

उत्तर: (i) पाणी (ii) जंगल (iii) आई (iv) विश्रंती

(५) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) दिवस × (ii) विरळ ×
 (iii) मोठा × (iv) पसंती ×

उत्तर: (i) रात्र (ii) दाट (iii) लहान (iv) नापसंती

कृती ४: स्वमत.

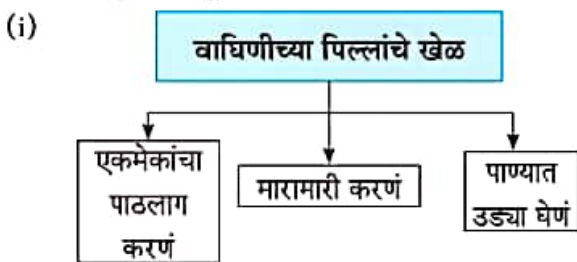
(१) 'भारताचा राष्ट्रीय पशू-वाघ' याबद्दल तुम्हांला असलेली माहिती तुमच्या शब्दांत मांडा.

उत्तर: वाघ हा जंगलात राहणारा मांसाहारी सस्तन पशू आहे. हा भूतान, नेपाळ, भारत, कोरिया, अफगाणिस्तान व इंडोनेशिया मध्ये जास्त संख्येने आढळतो. लाल, पिवळ्या पट्ट्यांचे याचे शरीर असून पायाकडचा भाग पांढरा असतो. त्याचे वैज्ञानिक नाव 'पॅथेरा टिग्रिस' आहे. संस्कृत मध्ये 'व्याघ्र' असे संबोधले जाते. दाट वनांत, दलदलीच्या भागात राहणारा हा प्राणी आहे. सांबर, चित्ता, म्हैस, हरणे झडप घालून तो शिकार करतो. वाघीण साडेतीन महिन्यांनंतर साधारणतः दोन ते तीन पिल्लांना जन्म देते. ही पिल्ले शिकार करण्याची कला आपल्या आईकडून म्हणजे वाघिणीकडून शिकतात. साधारणपणे १९ वर्षांचे आयुर्मान यांना लाभलेले असते.

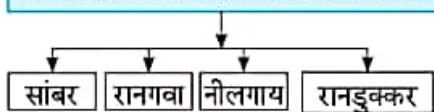
४ खालील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा ?

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतीबंध पूर्ण करा.

(ii) वाघिणीने ह्यांची शिकार साधली असावी

(iii) वाघिणीला चांगलीच पारंगत असलेली कला

शिकार करणे

(२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) वाघिण पिल्लांना कोठे घेऊन जात होती ?

उत्तरे: वाघिण पिल्लांना शिकारीकडे घेऊन जात होती.

(ii) वाघिणीने पिल्लांना कोणता इशारा केला ?

उत्तरे: तिने 'ऑडवड' आवाज करून मागे येण्याबद्दल इशारा केला.

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) आई वळून एखाद्या पिल्लाला चाटत होती.

(ममतेने, प्रेमाने, आपुलकीने, मायेने)

(ii) वाघिणीनं पार करून बांबूच्या गंजीत पाय ठेवला.

(नाला, ओढा, नदी, ओहोळ)

(iii) मिनिटांत पिल्लांना घेऊन वाघीण जंगलात दिसेनाशी झाली. (चारच, पाचच, एकच, दोनच)

उत्तरे: (i) मायेने (ii) नाला (iii) दोनच

उतारा ४ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ४३ / ४४

११. जंगल डायरी

साधारणतः कुत्र्यापेक्षा लहान आकाराची ही पाच महिन्यांची पिल्लं होती. या वयात लहान मुलं जशी खेळकर असतात, तशीच ही खेळकर होती. एकमेकांचा पाठलाग करणं, मारामारी करणं, पाण्यात उड्या घेणं असे खेळ सुरू झाले. मध्येच आई वळून एखाद्या पिल्लाला मायेने चाटत होती. थोडा वेळ बसल्यावर ती पटकन उभी राहिली. डोकं वळवून तिंनं हळूच 'ऑडवड' असा आवाज केला. हा पिल्लांना मागं येण्याबद्दलचा इशारा होता. लगेच वळून ती चालायला लागली. हिंनं जंगलात कुठंतरी नक्कीच एखादं सांबर, रानगवा, नीलगाय, रानडुकराची शिकार साधली असावी; पण अशी शिकार जड असल्यानं ती उचलून पिल्लापर्यंत आणणं शक्य नसतं. त्यामुळं पिल्लांजवळ येऊन घटकाभर पाण्यात बसून तिंनं विश्रंती घेतली होती आणि आता ती पिल्लांना त्या शिकारीकडं घेऊन जात होती. या चार पिल्लांसोबतच स्वतःचं पोट भरण्यासाठी तिला सतत कोणती-कोणती शिकार करणं आवश्यकच होतं. त्या कलेत ही चांगली पारंगत होती.

वाघिणीनं नाला पार करून बांबूच्या गंजीत पाय ठेवला. आत शिरण्याआधी तिंनं वळून पिल्लं सोबत येताहेत की नाही हे पाहून घेतलं. दोन पिल्लं तिच्या मागोमाग निघाली होती; पण दोघांना अक्याप भान नव्हतं. ती पाण्यातच एकमेकांशी खेळण्यात दंग झाली होती. वाघिणीनं परत त्यांना बोलावणारा आवाज काढला. आईच्या या आवाजाबरोबर दोन्ही पिल्लांनी आपला खेळ थांबवला आणि पळत सुटली. दोनच मिनिटांत पिल्लांना घेऊन वाघीण जंगलात दिसेनाशी झाली. आज मी वाघिणीतल्या आईची एक वेगळीच झलक बघितली होती. माझ्या व्याघ्रअनुभवात मोलाची भर घालणारा हा अनुभव होता.

कृती २ : आकलन कृती

(१) ओघतक्ता योग्यक्रमाने पूर्ण करा.

वाधिणीनं नाला पार करून बांबूच्या गंजीत पाय ठेवला.

आईच्या आवाजाबरोबर दोन्ही पिल्लांनी आपला खेळ थांबवला आणि पळत सुटली.

ती पाण्यातच एकमेकांशी खेळण्यात दंग झाली होती

दोन पिल्लं तिच्या मागोमाग निघाली होती;
पण दोघांना अद्याप भान नव्हतं.

वाधिणीनं परत त्यांना बोलावणारा आवाज काढला.

(२) एका शब्दात चौकटी पूर्ण करा.

- (i) दोनच मिनिटांत वाधिण येथे गेली दिसेनाशी झाली.
- (ii) लेखकाच्या यात मोलाची भर पडली.

उत्तरे: (i) जंगलात (ii) व्याघ्रअनुभवात.

(३) परिच्छेदात आलेल्या वन्यप्राण्यांची नावे लिहा.

उत्तरे: सांबर, रानगवा, नीलगाय, रानडुक्कर, वाधिण

(४) चूक की बरोबर लिहा.

- (i) वाधिणीनं नाला पार करून बांबूच्या गंजीत पाय ठेवला.
- (ii) लेखकांच्या व्याघ्रअनुभवात मोलाची भर घालणारा हा अनुभव नव्हता.

उत्तरे: (i) बरोबर (ii) चूक

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) 'काढणे' हे क्रियापद वापरून वेगवेगळ्या अर्थाची वाक्ये तयार करा.

- उत्तरे: (i) वाधिणीने बोलावणारा आवाज काढला.
- (ii) मिहीरने चित्र काढले.
- (iii) रुचाने पिशवीतून वस्तू काढल्या.
- (iv) आजीने सर्वांची आठवण काढली.
- (v) शेतकऱ्याने जमीन उकरून काढली.

(२) खालील शब्दांचा/वाक्प्रचारांचा वाक्यात उपयोग करा.

- (i) पारंगत असणे - डोंबारी दोरीच्या खेळांत पारंगत आहे.
- (ii) विश्रांती - वाटसरू झाडाखाली विश्रांती घेतात.

(iii) इशारा - गार्डने हिरवा झेंडा दर्शवून गाडी सोडण्याचा इशारा दिला.

(३) खालील शब्दांच्या जाती ओळखा.

- (i) मुलं - (ii) तिने -
- (iii) खेळकर - (iv) निघाली -

उत्तरे: (i) नाम (ii) सर्वनाम (iii) विशेषण (iv) क्रियापद

(४) समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) श्वान - (ii) सूचना -
- (iii) तरबेज - (iv) माथा -

उत्तरे: (i) कुत्रा (ii) इशारा (iii) पारंगत (iv) डोके

(५) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) मोठा × (ii) उशिरा ×
- (iii) हलका × (iv) वाईट ×

उत्तरे: (i) लहान (ii) पटकन (iii) जड (iv) चांगली

(६) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i)	कुत्र्यापेक्षा	कुत्रा	कुत्र्या
(ii)	वयात	वय	वया
(iii)	जंगलात	जंगल	जंगला
(iv)	वाधिणीनं	वाधिण	वाधिणी

(७) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i)	आकाराची	ची	षष्ठी (एकवचन)
(ii)	पाण्यात	त	सप्तमी (एकवचन)
(iii)	पिल्लांना	ना	द्वितीया (अनेकवचन)
(iv)	मिनिटांत	त	सप्तमी (अनेकवचन)

कृती ४ : स्वमत

(१) डायरी लिहिणे हा छंद प्रत्येकाने जोपासावा या विषयावर तुमचे मत स्पष्ट करा.

उत्तर: डायरी म्हणजे दैनंदिनी. रोज आपण सकाळी उठल्यापासून झोपेपर्यंत कोणत्या ठळक गोष्टी करतो याची नोंद ठेवणे केव्हाही उपयुक्त. डायरी लिहिण्याने दिवसभराचा गोषवारा हाती येतो. चांगल्या वाईट गोष्टींची नोंद केली जाते. आजपर्यंत झालेल्या चुका सुधारण्यासाठी डायरीचा उपयोग होतो. चांगल्या गोष्टींच्या नोंदीने पुन्हापुन्हा त्या वाचताना मनाला समाधान वाटते, प्रेरणा मिळते. काही प्रेक्षणीय स्थळे बघितल्यास त्याचीपण नोंद करावी. त्यामुळे विपुल माहिती जमा करता येते. डायरीतील प्रत्येक पान

म्हणजे त्या दिवसाचा आरसा असतो. स्थळे, प्रदर्शने, उद्घाटने, करावयाची कामे इ. नोंद आवश्यक असते. त्याची पडताळणी घेऊन आपल्याच कामावर आपण लक्ष ठेवू शकतो. कितीतरी उपयुक्त माहिती भावी पिढीसाठी ही मार्गदर्शक ठरते. स्वतःवर शिस्त, नियंत्रण व सच्चेपणा राखण्यासाठी डायरी लिहिण्याचा छंद प्रत्येकाने जोपासावा असे माझे मत आहे.

स्वाध्याय कृती

* (१) लेखकाने बिबळ्याची ताजी पावलं पाहिल्यानंतरच्या कृतींचा घटनाक्रम लिहा.

- जंगलच्या कोपऱ्यात हालचाल जाणवली.
- लेखकाने सगळ्यांना हातानेच थांबायची खूण केली.
- दुर्बीण डोळ्यांना लावल्यावर ती हालचाल स्पष्ट झाली.
- तिथं तेंदूच्या झाडाखाली बांबूमध्ये बिबळ्या बसला होता.
- बिबळ्याचा रंग आसपासच्या परिसराशी एवढा मिसळून गेला होता, की त्याची शेपूट जर हलली नसती तर तो लेखकाला मुळीच दिसला नसता.
- त्याची पाठ लेखकाकडे होती, त्यामुळे त्याने अदयाप त्यांना पाहिले नव्हते.
- वनरक्षकाचा पाय काटकीवर पडला.

* (२) कारणे लिहा.

- वाघिणीने मंदपणे गुरगुरून नापसंती व्यक्त केली, कारण
- वाघीण पिल्लांच्या सुरक्षेबद्दल दक्ष होती, कारण

उत्तरे: (i) वाघिणीचे पिल्लू तिच्या पाठीवरून घसरले व पाण्यात पडल्यामुळे वाघिणीच्या तोंडावर पाणी उडले.

(ii) वाघांच्या पिल्लांना इतर भक्षकांपासून खूपच धोका असतो.

* (३) विशेष्य आणि विशेषण यांच्या जोड्या लावा.

वाळक्या	दाट	जंगल	पिल्लं	अनामिक
तिखट	खेळकर	कान	काटक्या	दडपण

उत्तरे: (i) तिखट - कान (ii) खेळकर - पिल्लं (iii) वाळक्या - काटक्या (iv) दाट - जंगल (v) अनामिक - दडपण

* (४) स्वमत

- 'लेखकाला वाघिणीतील आईची झलक जाणवली' हे विधान पाठाच्या आधारे स्पष्ट करा.

उत्तर: अतुल धामनकर यांनी 'जंगल डायरी' या पाठात जंगलातील प्राण्यांचे निरीक्षण करतांना आलेल्या विविध अनुभवांचे वर्णन

तसेच वाघिणीत दिसलेल्या 'आईची झलक' मार्मिक पणे व्यक्त केली आहे.

वाघीण रात्रीच पिल्लांना नाल्याकाठच्या जांभळीच्या दाट झुडपात लपवून शिकारासाठी गेली होती. संभाव्य शत्रूंच्या हल्ल्या पासून आईने पिल्लांना सुरक्षित ठिकाणी लपवले होते. शिकारीनंतर ती सरळ पाण्यात येऊन बसली. मुलांचा दंगाधोपा सुरू होता. थोड्यावेळाने शिकारीपर्यंत पिल्लांना नेण्यासाठी ती उठली. बांबूंच्या गंजीत जिथे शिकार ठेवली होती तिथे पिल्ले आपल्यासोबत येताहेत की नाही हे पाहिले. दोन पिल्ले तिच्या मागोमाग निघाली पण अदयाप दोघे पाण्यातच खेळत होते. वाघिणीने परत त्यांना बोलवणारा आवाज काढला. वाघिणीने चारही पिल्ले आपल्याबरोबर येताहेत याची पूर्ण खात्री केली. बाकीची दोन्ही पिल्ले आपला खेळ थांबून आईच्या मागे पळत सुटली. या तिच्या प्रेमाचे, खबरदारीचे लेखकाने निरीक्षण केले व त्याला तिच्यातील आईची झलक बघायला मिळाली. पिल्लांची देखभाल करणे, सांभाळणे, त्यांना शिकार आणून खाऊ घालणे हे वाघिणीनेही जबाबदारीने केले होते. आईचे कर्तव्य निभावले होते. त्याला वाघिणीतील आईची झलक अशाप्रकारे जाणवली.

(ii) वाघीण आणि तिच्या पिल्लांची भेट हा प्रसंग शब्दबद्ध करा.

उत्तर: जंगल डायरी या पाठात अतुल धामनकर यांनी चंद्रपूर येथील जंगल प्रसंगाचे जीवंत चित्रण शब्दबद्ध केले आहे.

वाघीण चारही पिल्लांना वाघ, बिबळ, रानकुत्री यांच्यापासून धोका असल्याने नाल्याकाठच्या जांभळीच्या दाट झुडपात लपवून शिकारीला गेली होती. तिने पिल्लांसाठी खास खबरदारी घेतली होती. ती रात्रभर जंगलात फिरून पिल्लांजवळ परत आली. आईची हाक ऐकताच अजूनवर दडून बसलेली पिल्लं खेळकरपणे तिच्याकडे झेपावली. थकलेली वाघीण पाण्यात विश्रांतीसाठी बसली. पण पिल्लांना आईला बघून उधान आले. त्यातील एका पिल्लाने वाघिणीच्या पाठीवरच उडी घेतली. तिथून ते घसरले व धपकन पाण्यात पडले. वाघिणीच्या तोंडावर पाणी पडल्याने तिने नापसंती व्यक्त केली. पण पिल्ले खेळतच होती. आईच्या भोवती दंगाधोपा चालू होता. एकमेकांचा पाठलाग करणे, पाण्यात उड्या मारणे, आईला मायेने चाटणे असे खेळ चालू होते. आईच्या भेटीने लपवून ठेवलेली पिल्ले मनमोकळेपणाने खेळत होती.

(iii) डायरी लिहिणे हा छंद प्रत्येकाने जोपासावा, याविषयावर तुमचे मत लिहा.

उत्तर: (उतारा ४ मधील 'कृती ४: स्वमत' चे उत्तर पहा)

रंग मजेचे रंग उदयाचे

-अंजली कुलकर्णी

काव्यपरिचय

रंग मजेचे रंग उदयाचे' ही कविता कवयित्री 'अंजली कुलकर्णी' यांनी लिहिली आहे. जागतिकीकरणाच्या या काळात तंत्रज्ञानाशी मैत्री करणारा मानव निसर्गाकडे पाठ फिरवत आहे, पण निसर्गाचे, पर्यावरणाचे रक्षण करणे ही अतिमहत्त्वाची बाब आहे. पर्यावरणाची जोपासना केली तर माणसाला कधीच काही कमी पडणार नाही, असा विचार कवयित्रीने या कवितेत मांडला आहे.

As a result of globalization, a human being appears to be more connected to technology rather than nature. The preservation of nature and environment should be the first priority of a human being. Only then can he live a satisfied life. The poetess has tried to elaborate on this understanding in her poem.

शब्दार्थ

दृष्टी	- नजर	- (sight)
सृष्टी	- निसर्ग, जग	- (nature)
संगणक	- (computer)	
काळी आई	- माती	- (earth)
पुष्टी	- पाठबळ, दुजोरा	- (support)
वृष्टी	- पाऊस	- (rain)
आभाळ	- आकाश, नभ	- (sky)
छटा	- विविध रंग, स्तर	- (shades)
गभरिशमी	- मऊ	- (soft silk)
सळसळणे	- पानांच्या हालचालीचा आवाज (wrustling)	
फुल	- सुमन, पुष्प	- (flower)
दाट	- गच्च	- (dense)
ताटवे	- बगीचे	- (gardens)
मजा	- गंमत	- (fun)
जपणे	- सांभाळून ठेवणे (to preserve carefully)	
माती	- मृदा	- (soil)

हात	- कर	- (hand)
राबती	- राबणे, कष्ट करणे	- (to work hard)
उधळू	- उडवू, उडवणे	- (throw)
बीया	- बीज	- (seeds)
डोंगर	- पर्वत	- (mountain)
रुजणे	- अंकुरणे	- (to germinate)
झाड	- वृक्ष	- (tree)
रान	- जंगल, वन	- (forest)
पाणी	- जल	- (water)
फेनधवलशा	- फेसाप्रमाणे पांढऱ्या	- (white like foam)
कष्टी	- थकलेले, दुःखी	- (Sad)
पैसा	- अर्थ	- (money)
दौलत	- संपत्ती	- (wealth)
संगत	- सोबत	- (company)
छत्र	- सावली	- (shade)
अनोखी	- वेगळी	- (special)
तृष्टी	- तृप्ती, समाधान	- (satisfaction)
मन	- चित्त	- (mind)

भावार्थ

फुलाफुलांचे दाट ताटवे, जिथे पोचते दृष्टी
रंग मजेचे, रंग उदयाचे जपून, ठेवू सृष्टी....

निसर्ग हा खरा जादूगार आहे. त्याच्या जादूई दुनियेमध्ये रंगा-गंधाचे साम्राज्य पसरले आहे. आभाळाची दुर्लई, पाण्याची आणि वाऱ्याची अंगाई ऐकत धरतीच्या निळाई मांडीवर फुलाफुलांचे म्हणजेच अनेक रंगाच्या फुलांचे बाग बगीचे आपण फुलवूया आणि हे बगीचे

फक्त एका ठिकाणी फुलवायचे नाहीत तर कवयित्रीच्या मते जिथे जिथे नजर पोचते तेथे तेथे उदयाच्या भविष्याचे रंग, उदयाच्या मजेचे रंग आपण फुलवूया म्हणजेच निसर्गाच्या रंगात आणि निसर्गाच्या सान्निध्यात राहून जो आनंद, जी मजा मिळणार आहे. अशी एक सुंदर सृष्टी आपण उदयाच्या भविष्यासाठी जपून ठेवूया.

धान्य देईना संगणक हा, काळी आई जगवू
मातीमध्ये जे हात राबती, तयांस देऊ पुष्टी....
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

कवयित्री म्हणते आजचे युग कितीही आधुनिक झाले, तंत्रज्ञान विकसित झाले तरी निसर्ग तुमचा खरा मित्र आहे. तुमचा पोषण कर्ता आहे. कारण तंत्रज्ञानाच्या विकासामुळे संगणकाची निर्मिती झाली. पण हा संगणक तुम्हांला धान्य देऊन तुमचे पोषण करू शकत नाही. तर काळी आई म्हणजेच धरतीमाता आपण जगवली तरच आपण जगू शकतो. तीच खरी आपले पोषण करणारी जननी आहे. तिला आपण जगवूया असे कवयित्री सांगते. या काळ्या मातीमध्ये जे हात खऱ्या अर्थाने राबतात, कष्ट करतात आणि तिचे संगोपन करतात अशा शेतकऱ्यांचे, भूमिपुत्रांचे सुद्धा आपण संरक्षण केले पाहिजे त्याच्या कष्टांना पाठबळ, दुजोरा दिला पाहिजे. तरच आपल्याला उद्याच्या उज्वल भविष्याचे रंग व जीवनातील मजेचे रंग पाहायला मिळतील आणि ही धरती खऱ्या अर्थाने सुजलाम सुफलाम होऊन इथला मनुष्यप्राणी सुखी होईल.

उधळू, फेकू बिया डोंगरी, रुजतील देशी झाडे
गच्च माजतील राने, होईल आभाळातून वृष्टी....

रंग मजेचे, रंग उदयाचे

झाडे लावा, झाडे जगवा. हा मंत्र सत्यात उतरविण्यासाठी आपण खऱ्या अर्थाने कोणती कृती केली पाहिजे हे सांगताना कवयित्री म्हणते की, आपण आपल्या देशामध्ये पिकणारी, उगवणारी जी फळे, फुले आहेत, ज्या बिया आहेत त्या आपण डोंगरावर, पर्वतावर उधळूया म्हणजे डोंगरावर त्या रुजतील आणि देशी झाडांनी आपली जंगले परत गच्च भरून जातील, माजतील ज्यामुळे जमिनीची धूप थांबेल आणि वृष्टी होईल, भरपूर पाऊस पडला तर ही सृष्टी हिरवी समृद्ध होईल आणि समृद्ध अशा भविष्याचे आपले स्वप्न पूर्ण होईल.

डोंगरातून वाहात येते, खळाळते हे पाणी
फेनधवलशा तुषारांमध्ये, राहाल कैसे कष्टी ?
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

आभाळातून होणाऱ्या पावसाच्या वृष्टीमुळे डोंगरातून खळाळत पाणी वाहत येईल. डोंगर दऱ्यातून वाहणारे धबधबे, त्यातून फेसाप्रमाणे उधळणाऱ्या पांढऱ्या तुषारांना पाहिल्यावर आपण आपली सारी दुःखे विसरून जाऊन निसर्गाच्या सान्निध्यात खऱ्या अर्थाने जावू.

खळाळत्या पाण्याला पाहून आपल्याही मनात हास्याचे तुषार उधळले जातील व आपली दुःखे राहणारच नाही. किंबहुना त्यांना पाहिल्यावर कसे राहू आपण कष्टी? असाच प्रश्न कवयित्री आपल्याला विचारते आहे.

मिळेल पैसा, मिळेल दौलत, यंत्रांच्या संगती
आभाळाच्या छत्राखाली, एक अनोखी तुष्टी....
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

तंत्रज्ञानामुळे आपल्याला पैसा, दौलत मिळेल पण त्या कागदी नोटांना समाधानाचा, तृष्टीचा गंध येणार नाही. त्यातून स्पर्धा, अवहेलना वाढेल. दुसऱ्याचे दुःख जाणून घेण्याची मनाची दौलत तिथे नसेल. परंतु निसर्गाच्या सान्निध्यात एकाच आभाळाच्या छत्राखाली आपण सारे भेदभाव विसरून जाऊ, कुणी लहान-मोठा, श्रीमंत, गरीब राहणार नाही. आभाळाची आम्ही लेकरे, काळी माती आई असे म्हणण्यातच आपल्याला खरी तुष्टता, समाधान मिळेल आणि एकत्वाच्या छत्राखाली आपण उद्याच्या भविष्याचे, आनंदाचे रंग जपून या सृष्टीलाही जपून ठेवू.

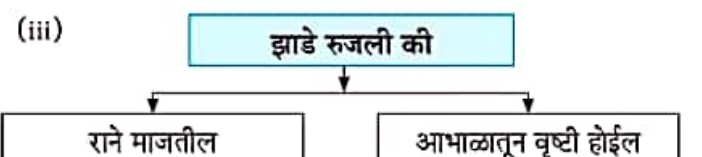
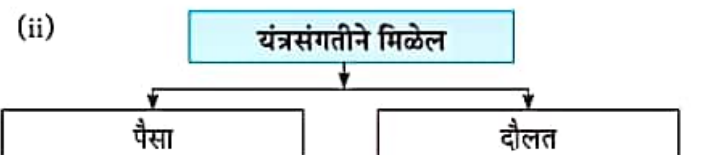
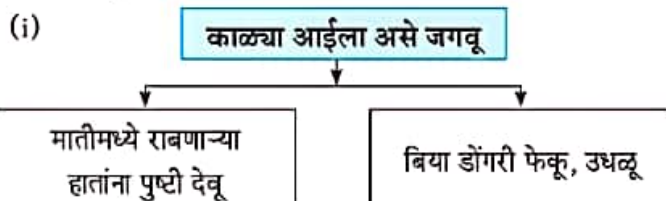
हिरवी हिरवी मने भोवती, किती छटा हिरव्याच्या
गर्भरेशमी सळसळण्याच्या जगास सांगू गोष्टी....
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

या निळ्या आभाळाच्या छत्राखाली निसर्गाच्या सान्निध्यात सान्यांची मने हिरवी होतील, आनंदी होतील. नवीन विचारांनी, सुखा-समाधानाने भरून जातील आणि या आनंदाच्या विविध छटा आपल्याला आपल्या अवतीभोवती पाहता येतील. पर्यावरणाच्या रक्षणासाठी डोंगरावर उधळलेल्या बियांमुळे झाडे निर्माण होतील. घनदाट जंगले तयार होतील व त्यामुळे भरपूर वृष्टी होईल. त्यामुळे सर्वत्र उगवलेल्या गवताची रेशमासारखी नाजूक, मऊ पाती डोलतील. हिरव्यागार धरणीमुळे मनाला समाधान मिळेल. निसर्गसौंदर्यामुळे जगण्याचा खराखुरा आनंदही मिळेल. आपली मनेही हिरवी हिरवी अर्थात प्रसन्न होतील. आपण सर्व जगाला या हिरवाईचा आनंद सांगूया. सगळ्या जगाला आनंदी करत आपण उद्याच्या भविष्याचे, आनंदाचे रंग जपून या सृष्टीलाही जपून ठेवू.

MASTER KEY QUESTION SET - 12

१. पुढील कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.
कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

- (२) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.
- (i) फुलाफुलांचे दाट , जिथे पोचते दृष्टी.
(थवे, गुच्छ, ताटवे, झुडपे)
- (ii) देईना संगणक हा, काळी आई जगवू.
(पैसे, दौलत, संपत्ती, धान्य)
- (iii) उधळू, फेकू बिया डोंगरी, रुजतील झाडे.
(निलगिरी, आंब्याची, देशी, वणी)
- (iv) आभाळाच्या छत्राखाली, एक अनोखी
(दृष्टी, तुष्टी, वृष्टी, पुष्टी)

उत्तरे: (i) ताटवे (ii) धान्य (iii) देशी (iv) तुष्टी

(३) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) कवी कोणाला पुष्टी द्यायला सांगतात.

उत्तर: कवी मातीमध्ये काम करणाऱ्या हातांना पुष्टी द्यायला सांगतात.

(ii) यंत्राबरोबर राहिल्यास काय मिळेल ?

उत्तर: यंत्राबरोबर राहिल्यास पैसा, दौलत मिळेल.

पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ४५

१२. रंग मजेचे रंग उदयाचे

फुलाफुलांचे दाट ताटवे, जिथे पोचते दृष्टी
रंग मजेचे, रंग उदयाचे, जपून ठेवू सृष्टी...

धान्य देईना संगणक हा, काळी आई जगवू
मातीमध्ये जे हत राबती, तयांस देऊ पुष्टी...
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

उधळू, फेकू बिया डोंगरी, रुजतील देशी झाडे
गच्च माजतील राने, होईल आभाळातून वृष्टी...
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

डोंगरातून वाहात येते, खळाळते हे पाणी
फेनधवलशा तुषारांमध्ये, राहाल कैसे कष्टी ?
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

मिळेल पैसा, मिळेल दौलत, यंत्रांच्या संगती
आभाळाच्या छत्राखाली, एक अनोखी तुष्टी...
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

हिरवी हिरवी मने भोवती, किती छटा हिरव्याच्या
गभरिशमी सळसळण्याच्या जगास सांगू गोष्टी...
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

कृती २ : आकलन कृती

(१) चौकट पूर्ण करा.

- (i) जिथे दृष्टी पोचते तेथे असतात -

फुलांचे ताटवे

- (ii) संगणक हे देत नाही -

धान्य

- (iii) जगास या गोष्टी सांगू -

गभरिशमी सळसळण्याच्या

- (२) जोड्या जुळवा.

	गट 'अ'		गट 'ब'
(i)	खळाळते	(अ)	तुषार
(ii)	फेनधवल	(ब)	मने
(iii)	छत्र	(क)	पाणी
(iv)	हिरवी	(ड)	आभाळाचे

उत्तर: (i - क), (ii - अ), (iii - ड), (iv - ब)

(३) काव्यपंक्तीचा योग्य क्रम लावा.

- (i) गभरिशमी सळसळण्याच्या जगास सांगू गोष्टी
(ii) आभाळाच्या छत्राखाली, एक अनोखी तुष्टी
(iii) फेनधवलशा तुषारांमध्ये, राहाल कैसे कष्टी ?
(iv) गच्च माजतील राने, होईल आभाळातून वृष्टी

उत्तर: (i) गच्च माजतील राने, होईल आभाळातून वृष्टी
(ii) फेनधवलशा तुषारांमध्ये, राहाल कैसे कष्टी ?
(iii) आभाळाच्या छत्राखाली, एक अनोखी तुष्टी
(iv) गभरिशमी सळसळण्याच्या जगास सांगू गोष्टी

कृती ३ : काव्यसौंदर्य

(१) पुढील ओळींचा अर्थ स्पष्ट करा.

- (i) फुलाफुलांचे दाट ताटवे, जिथे पोचते दृष्टी
रंग मजेचे, रंग उदयाचे जपून ठेवू सृष्टी...

उत्तर: निसर्ग हा खरा जादूगार आहे. त्याच्या जादूई दुनियेमध्ये रंगा-गंधाचे साम्राज्य पसरले आहे. आभाळाची दुलई, पाण्याची आणि वान्याची अंगाई ऐकत धरती निळाई मांडीवर फुलाफुलांचे म्हणजेच अनेक रंगाच्या फुलांचे गच्च बगीचे आपण फुलवूया आणि हे बगीचे फक्त एका ठिकाणी फुलवायचे नाहीत तर कवयित्रीच्या मते जिथे जिथे नजर पोचते तेथे तेथे उदयाच्या भविष्याचे रंग, उदयाच्या मजेचे रंग आपण फुलवूया, म्हणजेच निसर्गाच्या रंगात आणि निसर्गाच्या सान्निध्यात राहून जो आनंद, जी मजा मिळणार आहे अशी एक सुंदर सृष्टी आपण उदयाच्या भविष्यासाठी जपून ठेवूया.

- (ii) डोंगरातून वाहात येते, खळाळते हे पाणी
फेनधवलशा तुषारामध्ये, राहाल कैसे कष्टी ?
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

उत्तर: आभाळातून होणाऱ्या पावसाच्या वृष्टीमुळे डोंगरातून खळाळत पाणी वाहत येईल. डोंगर दऱ्यातून वाहणारे धबधबे व त्यातून फेसाप्रमाणे उधळणाऱ्या पांढऱ्या तुषारांना पाहिल्यावर आपण आपली सारी दुःखे विसरून जावून निसर्गाच्या सान्निध्यात खऱ्या अर्थाने आनंदून जावू. खळाळत्या पाण्याला पाहून आपल्याही मनात हास्याचे तुषार उधळले जातील व आपली सारी दुःखे राहणारच नाही किंबहुना त्यांना पाहिल्यावर कसे राहू आपण कष्टी ? असा प्रश्न कवयित्री आपल्याला विचारते आहे.

- * (२) पृथ्वीला वाचवण्यासाठी काय करावे असे कवयित्रीला वाटते ?

उत्तर: पृथ्वीवर मानवाने पर्यावरण संतुलन नष्ट करण्याचा सपाटा लावला आहे. झाडांची कत्तल, काँक्रीटीकरण, प्लॅस्टीकचा प्रचंड वापर, प्रदूषण इ. समस्यांनी पृथ्वी धोक्यात आली आहे. पर्यावरणाचे संतुलन नसल्याने पाऊसही नाही. पाण्याची समस्या भीषण आहे. अशा परिस्थितीत पृथ्वीचे संरक्षण करणे गरजेचे आहे. वनीकरण, झाडांची कत्तल रोखणे, प्लॅस्टीकला प्रतिबंध करणे, अशा उपायांनी अनेक समस्या रोखता येतील. वाढत्या जनसंख्येला आळा घालणे, गावागावांमध्ये वृक्षांची लागवड करणे, पाण्याचे साठे वाढविणे, विहिरी-तळी निर्माण करणे, इलेक्ट्रॉनिक कचऱ्याची योग्य विल्हेवाट लावणे, ओला-सुका कचरा वेगवेगळा टाकणे, बायोगॅस वापरणे, सौरशक्तीचा वापर करणे, तंत्रज्ञानाचा मर्यादित योग्य वापर करणे अशा हरितक्रांती व औद्योगिक क्रांतीने पृथ्वीला वाचविता येईल. पृथ्वी ही माता आहे, या दृष्टीने तिचा आदर व सांभाळ सर्वांनीच करायला हवा.

- * (३) वसुंधरेचे हिरवेपण जपण्यासाठी उपाय सुचवा.

उत्तर: वसुंधरा ही हिरव्यागार शालूत शोभून दिसते. हिरवाईचा, शेतांचा, रानांचा व गवताच्या विविध हिरव्या छटा निसर्ग खुलवतात. वसुंधरेचे हिरवेपण जपण्यासाठी खालील उपाय करता येतील.

- 'झाडे लावा, झाडे जगवा' या प्रतिज्ञेने सर्वांनीच 'एक व्यक्ती, एक झाड' असे प्रमाण ठेवले तर वसुंधरा हिरवीगार होईल.
- फळांच्या बिया मोकळ्या जागेत, डोंगरावर उधळव्या.
- बागबगीचे, रानांकरिता अधिकृत जमीन राखावी व तेथे रोपे लावावी.
- जमिनीचा कस कमी व नष्ट करणाऱ्या वस्तू वापरू नये. उदा. प्लॅस्टीक, थर्मोकोल, अतिप्रमाणात वापरात असेलेली कीटकनाशके.

- (v) जागोजागी पाण्याचे साठे तयार करावेत, ज्यामुळे पावसाळ्याव्यतिरिक्तही झाडांना पाणी मिळेल.
वसुंधरेच्या हिरवेपणावर आपले अस्तित्व टिकून आहे.
याची जागृती प्रत्येक नागरिकाच्या मनात केली पाहिजे.

- (४) खालील काव्यपंक्तींचे रसग्रहण करा.

- (i) फुलाफुलांचे दाट ताटवे, जिथे पोचते दृष्टी
रंग मजेचे, रंग उदयाचे, जपून ठेवू सृष्टी...

निसर्ग हा खरा जादूगार आहे. त्याच्या जादूई दुनियेमध्ये रंगा-गंधाचे साम्राज्य पसरले आहे. आभाळाची दुर्लभ, पाण्याची आणि वान्याची अंगाई ऐकत धरतीच्या निळाई मांडीवर फुलाफुलांचे म्हणजेच अनेक रंगाच्या फुलांचे गच्च बगीचे आपण फुलवूया आणि हे बगीचे फक्त एका ठिकाणी फुलवायचे नाही तर कवयित्रीच्या मते जिथे जिथे नजर पोचते तेथे तेथे उदयाच्या भविष्याचे रंग, उदयाच्या मजेचे रंग आपण फुलवूया म्हणजेच निसर्गाच्या रंगात आणि निसर्गाच्या सान्निध्यात राहून जो आनंद, जी मजा मिळणार आहे अशी एक सुंदर सृष्टी आपण उदयाच्या भविष्यासाठी जपून ठेवूया.

जागतिकीकरणाच्या काळात निसर्गाचे सौंदर्य अबाधित राखणे, फुलांचे ताटवे फुलवणे, ही कल्पनाच सुखदायी आहे. दृष्टी जेथवर जाईल तेथपर्यंत निसर्ग खुलावा असा आशय स्पष्ट केला आहे. रंग मजेचे, रंग उदयाचे या शब्दांचा अनुप्रास साधला आहे. दृष्टी-सृष्टी याचे यमक साधून भाषासौंदर्य निर्माण झाले आहे.

- (ii) धान्य देईना संगणक हा, काळी आई जगवू
मातीमध्ये जे हात राबती, त्यांस देऊ पुष्टी...

रंग मजेचे, रंग उदयाचे

कवयित्री म्हणते, आजचे युग कितीही आधुनिक झाले, तंत्रज्ञान विकसित झाले तरी निसर्ग तुमचा खरा मित्र आहे. तुमचा पोषणकर्ता आहे. कारण तंत्रज्ञानाच्या विकासांमुळे संगणकाची निर्मिती झाली. पण हा संगणक तुम्हाला धान्य देऊन तुमचे पोषण करू शकत नाही. तर काळी आई म्हणजेच धरतीमाता आपण जगवली तरच आपण जगू शकतो. तीच खरी आपले पोषण करणारी जननी आहे. तिलाच आपण जगवूया असे कवयित्री सांगते. या काळ्या मातीमध्ये जे हात खऱ्या अर्थाने राबतात, कष्ट करतात आणि तिचे संगोपन करतात अशा शेतकऱ्यांचे, भूमिपुत्रांचे सुद्धा आपण संरक्षण केले पाहिजे त्यांच्या कष्टांना पाठबळ, दुजोरा दिला पाहिजे. तरच आपल्याला उदयाच्या उज्ज्वल भविष्याचे रंग व जीवनातील मजेचे रंग पाहायला मिळतील आणि ही धरती खऱ्या अर्थाने सुजलाम् सुफलाम् होऊन इथला मनुष्यप्राणी सुखी होईल.

मातीस काळ्या आईचे रूपक दिले आहे. संगणकाच्या मर्यादा सांगून आशयसौंदर्य निर्माण केले आहे. श्रमप्रतिष्ठा व त्यास पुष्टी देवून काव्यसौंदर्य खुलवले आहे.

- (iii) उधळू, फेकू बिया डोंगरी, रुजतील देशी झाडे
गच्च माजतील राने, होईल आभाळातून वृष्टी...
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

झाडे लावा, झाडे जगवा. हा मंत्र सत्यात उतरविण्यासाठी आपण खऱ्या अर्थाने कोणती कृती केली पाहिजे हे सांगताना कवयित्री म्हणते की, आपण आपल्या देशामध्ये पिकणारी, उगवणारी जी फळे, फुले आहेत, ज्या बिया आहेत त्या डोंगरावर, पर्वतावर उधळूया म्हणजे डोंगरावर त्या रुजतील आणि देशी झाडांनी आपली जंगले परत गच्च भरून जातील, माजतील ज्यामुळे जमिनीची धूप थांबेल आणि वृष्टी होईल, भरपूर पाऊस पडला, तर ही सृष्टी हिरवी समृद्ध होईल. ज्यामुळे खऱ्या अर्थाने समृद्ध अशा भविष्याचे, आनंदाचे रंग आपल्याला पाहता येतील.

वनीकरणाची संकल्पना स्पष्ट करून त्याचे फायदे उद्धृत केले आहेत. देशी झाडे अधिक सावली देऊन पर्यावरणाचे संतुलन राखतात हा आशय स्पष्ट केला आहे.

- (iv) डोंगरातून वाहात येते, खळाळते हे पाणी
फेनधवलशा तुषारांमध्ये, राहाल कैसे कष्टी?
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

आभाळातून होणाऱ्या पावसाच्या वृष्टीमुळे डोंगरातून खळाळत पाणी वाहत येईल. डोंगर दऱ्यातून वाहणारे धबधबे पाहिल्यावर व त्यातून फेसाप्रमाणे उधळणाऱ्या पांढऱ्या तुषारांना पाहिल्यावर आपण आपली सारी दुःखे विसरून जावू व निसर्गाच्या सान्निध्यात खऱ्या अर्थाने आपले मन आनंदून जाईल. खळाळत्या पाण्याला पाहून आपल्याही मनात ह्यास्याचे तुषार उधळले जातील व आपली सारी दुःखे राहणारच नाही, किंबहुना त्यांना पाहिल्यावर कसे राहू आपण कष्टी? असाच प्रश्न कवयित्री आपल्याला विचारते आहे.

‘खळाळते’ शब्दातील ‘ळ’चा अनुप्रास नादमय आहे, फेनधवल हे विशेषण तुषारांकरिता वापरून भाषासौंदर्यात भर पडली आहे. सर्वच कडव्यांमधील शेवटच्या अक्षरांनी यमक साधल्याने गेयता प्राप्त झाली आहे.

- (v) मिळेल पैसा, मिळेल दौलत, यंत्रांच्या संगती
आभाळाच्या छत्राखाली, एक अनोखी तुष्टी...
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

तंत्रज्ञानामुळे आपल्याला पैसा, दौलत मिळेल पण त्या कागदी नोटांना समाधानाचा, तुष्टीचा गंध येणार नाही. त्यातून स्पर्धा, अवहेलना वाढेल; पण दुसऱ्याचे दुःख जाणून घेण्याची मनाची दौलत तिथे नसेल. परंतु निसर्गाच्या सान्निध्यात एकाच आभाळाच्या छत्राखाली आपण सारे भेदभाव विसरून जावू, कुणी लहान-मोठा, श्रीमंत, गरीब राहणार नाही. आभाळाची आम्ही लेकरे, काळी माती आई असे म्हणण्यातच आपल्याला खरी तुष्टता, समाधान मिळेल आणि एकत्वाच्या छत्राखाली आपण उदयाच्या भविष्याचे आनंदाचे रंग जपून या सृष्टीलाही जपून ठेवू.

यंत्राचे, तंत्रज्ञानाचे लाभ जसे आहेत त्याहीपेक्षा अनोखी तुष्टी व समाधान निसर्ग बहाल करतो याचे भान ठेवून आशयसौंदर्य वाढवले आहे. मिळेल पैसा, मिळेल दौलत या आवृत्तीने नादमयता प्राप्त झाली आहे.

- (vi) हिरवी हिरवी मने भोवती, किती छटा हिरव्याच्या
गर्भरेशमी सळसळण्याच्या जगास सांगू गोष्टी...
रंग मजेचे, रंग उदयाचे

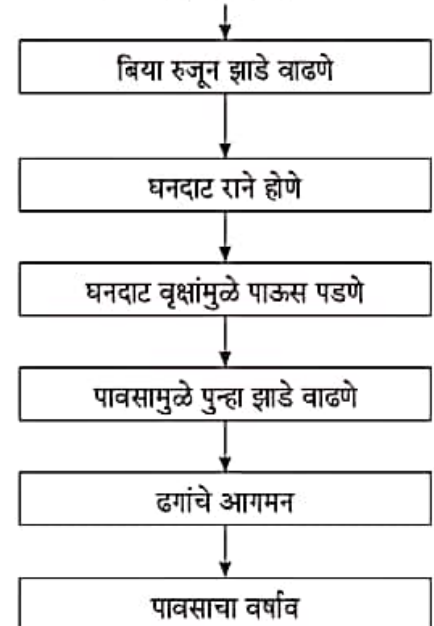
या निळ्या आभाळाच्या छत्राखाली निसर्गाच्या सान्निध्यात सान्यांची मने हिरवी होतील, आनंदी होतील. नवीन विचारांनी, सुखा-समाधानाने भरून जातील आणि या आनंदाच्या विविध छटा आपल्याला आपल्या अवतीभोवती पाहता येतील. पर्यावरणाच्या रक्षणासाठी डोंगरावर उधळलेल्या बियांमुळे झाडे निर्माण होतील. घनदाट जंगले तयार होतील व त्यामुळे भरपूर वृष्टी होईल. त्यामुळे सर्वत्र उगवलेल्या गवताची रेशमासारखी नाजुक, मऊ पाती डोलतील. हिरव्यागार धरणीमुळे मनाला समाधान मिळेल. निसर्गसौंदर्यामुळे जगण्याचा खराखुरा आनंदही मिळेल. आपली मनेही हिरवी हिरवी अर्थात प्रसन्न होतील. आपण सर्व जगाला या हिरवाईचा आनंद सांगूया. सगळ्या जगाला आनंदी करत आपण उदयाच्या भविष्याचे, आनंदाचे रंग जपून या सृष्टीलाही जपून ठेवू.

‘हिरवी मने’ या शब्दाने प्रफुल्लितता दर्शवून आशयसौंदर्य निर्माण झाले आहे. गर्भरेशमी सळसळ या शब्दप्रयोगामुळे भाषिक सौंदर्य वाढले आहे. हिरव्या छटांच्या विलोभनीय आविष्काराने जगण्याच्या गोष्टी जगतास सांगून निसर्गाला जोपासण्याची प्रेरणा दिली आहे.

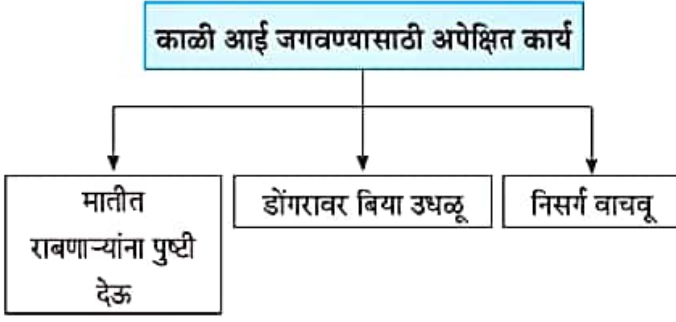
स्वाध्याय कृती

- *(१) कवितेच्या आधारे पाऊस पडण्याच्या चक्राचा ओघतक्ता तयार करा.

डोंगरावर बिया उधळणे

* (२) आकृती पूर्ण करा.

* (३) चौकटी पूर्ण करा.

- (i) जेथे दृष्टी पोहोचते असे ठिकाण -
- (ii) कवयित्रीच्या मते जपायची गोष्ट -

* (४) कवितेत आलेल्या खालील संकल्पना स्पष्ट करा.

- (i) आभाळाचे छत्र - पाण्याने भरलेल्या ढगांचे आच्छादन
- (ii) गभरेशमी सळसळ - हिरव्या पानांची, हिरव्याशार गवताची वाऱ्यामुळे सळसळ.

* (५) कृती पूर्ण करा.

- (i) कष्ट करणाऱ्यांना मदत करू या आशयाची ओळ शोधा.

उत्तर: मातीमध्ये जे हत राबती, तयांस देऊ पुष्टी.

(ii) दौलत हे उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा.

उत्तर: यंत्रांच्या संगतीने काय मिळणार आहे?

(iii) कवितेतील यमक अलंकार साधणाऱ्या शब्दांच्या जोड्या शोधा.

उत्तर: सृष्टी-दृष्टी, वृष्टी-कष्टी, तुष्टी-गोष्टी.

* (६) काव्यसौंदर्य

(१) खालील ओळीचे रसग्रहण करा.

हिरवी हिरवी मने भोवती, किती छटा हिरव्याच्या
गभरेशमी सळसळण्याच्या जगास सांगू गोष्टी...

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' (४) मधील काव्यपंक्ती (vi) चे रसग्रहण पहा.)

(२) पृथ्वीला वाचवण्यासाठी काय करावे असे कवयित्रीला वाटते?

उत्तर: ('कृती ३. काव्यसौंदर्य' मधील (२) चे उत्तर पहा.)

(३) वसुंधरेचे हिरवेपण जपण्यासाठी उपाय सुचवा.

उत्तर: ('कृती ३. काव्यसौंदर्य' मधील (३) चे उत्तर पहा.)

जगणं कॅक्टसचं (स्थूलवाचन)

-वसंत शिरवाडकर

पाठपरिचय

'जगणं कॅक्टसचं' हा पाठ लेखक वसंत शिरवाडकर यांनी लिहिला आहे. या पाठात लेखकाने वाळवंटी प्रदेशात उगवणाऱ्या 'कॅक्टस' या वनस्पतीची वैशिष्ट्ये, तिचे उपयोग, कमी पाण्यातही टिकून राहण्याची तिची क्षमता याचे सूक्ष्म वर्णन केले आहे.

'Jagna Cactus Che' is written by Vasant Shirwadkar. He has explained the types of cactuses, their utility and adaptation to less amounts of water. He has offered detailed information about the cactus.

शब्दार्थ

वाळवंटी प्रदेश	- वाळूकामय प्रांत	- (a desert region)	करपणे	- भाजणे, होरपळणे	- (to get scorched)
कोरडेपणा	- शुष्कपणा	- (dryness)	भकास	- ओसाड, उजाड	- (gloomy, desolate)
दुर्भिक्ष	- टंचाई, दुष्काळ	- (scarcity)	हंगाम	- ऋतू, मौसम	- (season)
ठण्ठणीत	- कोरडा व रिकामा	- (dry & empty)	प्रतिकार करणे	- विरोध करणे	- (to oppose)
जीवन	- आयुष्य	- (life)	मंद गती	- धिम्म्यागतीने	- (slow motion)
जादूगार	- जादू करणारा	- (a magician)	दिवाणखाना	- बैठकीची खोली	- (living room, hall)
जीवसृष्टी	- सचेतन सृष्टी	- (the living world)	प्रतिनिधी	- (representative)	
बहादुरी	- पराक्रम	- (valour)	राक्षस	- दानव	- (monster)
चमत्कार	- आश्चर्य		पेर	- दोन सांध्यांमधील भाग	
	(a wonder, a miracle)			(the portion between two joints)	
अवर्षण	- दुष्काळ, अनावृष्टी	- (drought)	पन्हाळी	- पाणी वाहून नेण्याची नळी	- (a pipe)
प्रदीर्घ	- लांबलचक, खूप लांब	- (very long)	बाष्पीभवन	- वाफ होणे	- (evaporation)
वैराण	- ओसाड, पडीक	- (barren, desolate)	वर्ज्य	- दूर राहणे	- (to avoid)
रुक्ष	- कोरडे, शुष्क	- (dry)	गर	- गीर, मगज	- (pulp)
निष्प्राण	- प्राण / जीव नसलेला	- (lifeless)	बिशाद	- हिम्मत, धाडस	- (daring)
पालवी	- झाडाला फुटलेले नवे अंकुर		बुंधा	- बुडखा	- (tree trunk)
	(fresh foliage)		निमुळता	- क्रमाने अरूंद होत जाणारा,	
सुप्तावस्था	- झोपलेली अवस्था	- (sleeping stage)		चिंचोळा	- (tapering)
रोप	- वनस्पती, रोपटे	- (a plant)	सरळसोट	- सरळ, उभा	- (upright)
मरुभूमी	- वाळवंट	- (desert)	कुंपण	- संरक्षक भिंत	- (a fence)
नंदनवन	- (येथे अर्थ) स्वर्ग (इंद्राचे उपवन)		सायाळ	- अंगावर काटे असणारा प्राणी, साळू, साळींदर	
	(the pleasure garden of indra's paradise)			(hedgehog)	
तवा	- पोळ्या भाजण्याचे लोखंडी पसरट भांडे		सांबर	- फाटे फुटलेली शिंगे असणारा हरणासारखा	
	(pan)			दिसणारा प्राणी	- (horned deer)
			शिंग	- शृंग	- (horn)
			शेंडा	- टोक, शिखर	- (the top)

गेंदेदार	-	गोंड्याच्या फुलांसारखी भरलेली
मोरावळा	-	साखरेच्या पाकात आवळ्याचे बारीक तुकडे शिजवून तयार केलेला गोडपदार्थ - (jam)
जिकिरीचे	-	त्रासदायक - (toil and trouble)
साल	-	झाडावरचे जाड आवरण - (bark, rind)
सोलणे	-	वरचा पापुद्रा (साल) काढून टाकणे - (to peel, to skin)
तुरट	-	तुरटीसारखी चव असलेला - (astringent)
निरुपाय	-	अगतिक - (helpless)
खटाटोप	-	दगदग, आटापिटा - (strenuous efforts)
पंचाईत	-	अडचण - (problem)
परजून	-	परिधान करणे, कपडे - (to wear)
स्वसंरक्षण	-	स्वतःचे संरक्षण - (self-defence)
जबाबदारी	-	उत्तरदायित्व - (responsibility)

वाक्प्रचार

भूगा होणे - चूरा होणे

प्रतिकार करणे	-	विरोध करणे - (to oppose)
धाडी पडणे	-	अकस्मात हल्ला करणे - (to attack)
शोषून घेणे	-	ओढून घेणे - (to absorb)
मात करणे	-	विजय मिळवणे - (to overcome)
अभाव असणे	-	कमतरता असणे, उणीव असणे - (lack of)
व्याकूळ होणे	-	बेचैन होणे - (to feel uneasy)

टीप

सग्वारो कॅक्टस - हे सोनोरान वाळवंटातील (उत्तर अमेरिकेतील वाळवंट) एक परिभाषित वनस्पती आहे. हे रोप वृक्षाप्रमाणे मोठे असते.

दुसरे बाजीराव पेशवे - १८०२ ते १८१८ या काळातील मराठा साम्राज्याचा पेशवा होता. मराठा साम्राज्याला उतरती कळा याच्याच काळात आली. बाजीराव हा रघुनाथराव आणि आनंदीबाई यांचा मुलगा होता.

MASTER KEY QUESTION SET

* (१) 'निसर्ग हा मोठा जादूगार आहे', हे विधान वाळवंटी प्रदेशाच्या संदर्भात कसे लागू पडते, ते पाठाच्या आधारे सविस्तर लिहा.

उत्तर: जगणं कॅक्टसचं या पाठात वसंत शिरवाडकर यांनी वाळवंटी प्रदेशातील कॅक्टसवर विशेष माहिती दिली आहे. निसर्ग हा मोठा जादूगार आहे हे पटवून दिले आहे.

साधारणपणे पाण्याशिवाय वनस्पती जगू शकत नाही. वाळवंटात अगदीच थोडे पाणी मिळते. पण निसर्ग एक जादूगार आहे. त्या थोड्याशा पाण्यातही तो वनस्पती फुलवतो. तेथील प्राणी जगवतो. वाळवंटी प्रदेशातील खास अशी जीवसृष्टी आहे. वनस्पती व प्राणी तेथेही जगू शकतात. कॅक्टसच्या झाडांवरची लाल-पिवळी फुले चित्रमय वाटतात. वाळवंटातील जीवनसृष्टी हा खरोखर पृथ्वीवरचा एक चमत्कारच आहे. त्यामुळेच प्रतिकूल परिस्थितीतही जीवसृष्टी निर्माण करणारा निसर्ग खरेच मोठा जादूगार आहे.

* (२) थोड्याशा पाण्यावर कसे वाढवे याचा नमुना म्हणजे कॅक्टस! या विधानाची यथार्थता लिहा.

उत्तर: वाळवंटी प्रदेशात वर्षातून एखादाच पाऊस पडतो. कधी तर दोन-दोन, तीन-तीन वर्षे पावसाचा ठिकाणा नसतो, एरवी तेथे वाळवंटात सूर्य आग ओकत असतो. हवा तापलेली असते. सूर्याच्या आगीमध्ये पाने, फुले, गवत करपून जातात. वाळवंटात ओसाड, भकास जीवन असते. पण पावसाची वाट पहात बियांच्या रूपाने मातीत पडून रहायचे

हा कॅक्टसचा गुणधर्म असतो. कॅक्टस अवर्षणाचा प्रतिकार करणारा आहे. जे काही पाणी मिळेल तेवढे स्वतःमध्ये साठवून घ्यायचे आणि कोरड्या हंगामात अगदी मंद गतीने वाढत रहायचे. अशी कॅक्टसची जगण्याची किमया असते. सग्वारो कॅक्टस तर २०० वर्षे जगतो. कॅक्टसमध्ये पाणी साठवण्याची रचना असते. मिळेल तेवढे पाणी तो साठवतो. त्याची सगळी अंगरचना पाणी साठवण्यासाठी बनलेली असते. पाऊस पडतो तेव्हा वाळवंटाची जमीन फारच थोडे पाणी शोषून घेते. त्यामुळे थोड्यावेळात पुष्कळ पाणी शोषून घेता येईल अशी कॅक्टसच्या मुळांची खास रचना असते. आपली मुळे लांब पसरवून भोवतालच्या जास्तीत जास्त क्षेत्रातील पाणी तो शोषून घेतो. झाडातले बरेचसे पाणी त्यांची पाने बाष्पीभवनाने गमावतात म्हणून कॅक्टसच्या झाडाने पान ही गोष्टच काढून टाकली आहे. म्हणूनच म्हटले आहे 'थोड्याशा पाण्यावर कसे वाढवे याचा नमुना म्हणजे कॅक्टस!'.
* (३) टिपा लिहा.

उत्तर: सग्वारो कॅक्टस वाळवंटी प्रदेशाचा अगदी खास प्रतिनिधी आहे. कॅक्टसच्या अनेक जातींमध्ये सग्वारो हा कॅक्टसचा राजा मानला जातो. तो ५० फूट उंचीपर्यंत वाढतो. त्याची वाढ मंद असते इतकी, की ५० वर्षात तो फक्त ३ फूट वाढतो आणि २०० वर्षे जगतो. सग्वारो कॅक्टसची फुले गेंदेदार असतात ही फुले फुलली की थोडा काळ तरी ओसाड वाळवंट सौंदर्यपूर्ण होते. सग्वारो कॅक्टसला फळे येतात. त्यातील गर कलिंगडासारखा असतो. सग्वारो कॅक्टस हात वर करून उभ्या राहिलेल्या एखाद्या मोठ्या बाहुल्यासारखा दिसतो.

सग्वारो कॅक्टसचा उपयोग अमेरिकेतील रेड इंडियन करीत असत. अवर्षणाच्या काळात कॅक्टस चेचून ते त्याचे पाणी काढत आणि तहान शमवण्यासाठी हे पाणी पीत. सग्वारो कॅक्टसची फळे ही कलिंगडाच्या गरासारखी असल्याने खाण्यासाठी उपयोग होतो. फळाच्या गरात साखर घालून तो मोरावळ्यासारखा टिकवता येतो. रेड इंडियन लोकांचे हे ही एक खाद्य असते.

***(४) वाळवंटी प्रदेशातील झाडांना काटे असण्याची कोणकोणती कारणे असावीत, असे तुम्हांला वाटते ते लिहा.**

उत्तर: वाळवंटी प्रदेशात कॅक्टसचे रोप लहान असते तेव्हा त्याला दोन चार लहान पाने येतात. नंतर ते कॅक्टस बिनपानांचे राहते. याचे मुख्य कारण म्हणजे झाडाचे बरेचसे पाणी त्यांची पाने बाष्पीभवनाने गमावतात त्यामुळे कॅक्टसच्या झाडाने पान ही गोष्टच काढून टाकली आहे. कॅक्टसच्या झाडामध्ये रसदार गर असतो, म्हणून त्यावर प्राण्यांच्या धाडी पडण्याचा धोका असतो. त्यासाठी खबरदारी म्हणून कॅक्टस झाडाच्या अंगावर धारदार बोचरे काटे पसरलेले असतात. तसेच वाळवंटातून प्रवास करणारे लोक तहान भागवण्यासाठी कॅक्टसचे घट्ट साल सोलून त्यातील गरातील पाणी पितात. पण त्याचे काटे फार धारदार असतात. ते सारे तोडून काढून फक्त वाटीभर पाणी मिळवणे खूप त्रासाचे असते. अगदी निरुपाय झाला तरच प्रवासी ही मेहनत घेतो. जनावरांनी ओरबाडून खाऊ नये म्हणून ह्या झाडांनी काट्यांची शस्त्रे केली आहेत.

***(५) 'पाणी हेच जीवन!' या विधानासंबंधी तुमचे विचार लिहा.**

उत्तर: पाण्याला समानार्थी शब्द 'जीवन' असा आहे. त्यावरून पाण्याचे अमूल्य महत्त्व लक्षात येते. जीवनात पाणी नसेल तर तहानेने व्याकूळ होऊन माणूस मरेल. स्वच्छता राहणार नाही. पशू-पक्षी, झाडे निसर्ग टिकणार नाही. सर्व सृष्टी उजाड होईल. वाळवंट, ओसाड राने तयार होतील. जीवसृष्टी राहणार नाही. जलचर प्राण्यांची सृष्टी नष्ट होईल. सूर्य आग ओकेल. जमिनीला मोठे तडे जातील. पाण्यावाचून हाहाकार होईल. जीवनच संपुष्टात येईल. म्हणून पाण्याचा योग्य वापर करणे आपल्या सर्वांची जबाबदारी आहे.

(६) पाठाच्या आधारे कॅक्टसच्या प्रकारांची माहिती थोडक्यात लिहा.

उत्तर: कॅक्टसच्या सुमारे १००० जाती आहेत. त्यातील अनेकांचे आकार मोठे चित्रविचित्र आहेत.

- 'सायाळ' कॅक्टस - कुंपणाच्या आश्रयाने राहणाऱ्या सायाळासारखा (शत्रुने हल्ला करताच काटे सोडणारा प्राणी) दिसतो.
- 'अस्वल' कॅक्टस - हा कॅक्टस अस्वलासारखा दिसतो.
- 'पिंप' कॅक्टस - हा कॅक्टस थेट पिंपासारखा दिसतो.
- 'सांबरशिंग' कॅक्टस - 'सांबरशिंग' कॅक्टस सांबराच्या शिंगासारखा दिसणाऱ्या कॅक्टसला म्हणतात.
- सग्वारो कॅक्टस - सग्वारो कॅक्टस हा हात वर करून उभ्या राहिलेल्या एखाद्या मोठ्या बाहुल्यासारखा दिसतो. काही कॅक्टसना सुंदर फुले व रसदार फळे येतात. सग्वारो कॅक्टसला शेंड्यावर येणारी फुले पुष्कळशी फुलासारखी गेंदेदार असतात. ही फुले फुलली की थोडा काळ का होईना बिचान्या ओसाड वाळवंटाला सौंदर्याला स्पर्श होतो. याला कॅक्टसचा राजा म्हणतात.

काव्यपरिचय

‘हिरवंगार झाडासारखं’ ही कविता कवी ‘जॉर्ज लोपीस’ यांनी लिहिली आहे. या कवितेमध्ये झाडांची सहनशीलता, दातृत्व, सहकार्याची वृत्ती, कठीण प्रसंगातही घट्ट पाय रोवून उभे राहण्याची वृत्ती याचे वर्णन केले आहे. तसेच आनंदी जीवन जगण्यासाठी झाडांसारखे हिरवेगार ताजे, प्रफुल्लित राहावे असा संदेश दिला आहे.

This poem is written by George Lopis. In it, he speaks, at length, about the traits of a tree---its patience, generosity, cooperation and resoluteness in difficult situations. Always be happy and evergreen like a tree. This is the message in this poem.

भावार्थ

झाड बसते ध्यानस्थ ऋषिसारखं मौन व्रत
धारण करून तपश्चर्या करत ...

आनंदी जीवन जगण्यासाठी आपण झाडाचा आदर्श घ्यावा, असे कवी ‘जॉर्ज लोपीस’ आपल्याला पटवून देत आहेत. ते म्हणतात की, झाड अचल असते. ते एका ठिकाणी काहीही न बोलता अढळ उभे असते. ऋषीमुनी जसे तपश्चर्येला ध्यान लावून बसतात. त्याचप्रमाणे झाड देखील मौन व्रतात उभे असते. बाह्य गोष्टींच्या सर्व परिणामांना ते बिनतक्रार सहन करत असते. पक्षी येतात-जातात, झाडांच्या मुळांवरही कधी कधी घाव बसतात. पानझड होते तरी झाड स्थिर व सहनशील असते. कठीण प्रसंगातही पाय घट्ट रोवून ध्यानस्थ ऋषिसारखे शांत असते. आपणही तोच मार्ग अनुसरला पाहिजे.

पक्षी झाडांचे कुणीच नसतात
तरीही झाड त्यांचं असतं

पक्षी झाडांवर सतत येत असतात. घरे बांधून राहतात. काम झाले की, फळे चाखून, खाऊन पुन्हा दुसरीकडे उडून जातात. झाड त्यांना निवारा देते, अन्न देते. उन्न-पावसापासून रक्षण करते; पण जेव्हा झाडावर घाव घातले जातात, ते कापले जाते तेव्हा पक्षी स्वतःचाच विचार करून झाडावरून उडून जातात. परंतु, झाड मात्र हिरवेगार असताना येणाऱ्या पक्ष्यांना कधीही अडवत नाही, आश्रय नाकारत नाही. म्हणूनच पक्षी झाडांचे कुणीही नसून झाड त्यांचे असते, असे कवी म्हणतात.

मुळावर घाव घातला तरी झाड मुकाट सहन करते
झाडांच्या पानावरून वहीच्या पानावर
अलगद उतरतात दवांचे टपोरे शेंब

झाडाचे कुणीच नसते, पण झाड मात्र सर्वांचे असते. झाड छाया देते, निवारा देते, फळे-फुले सर्व काही इतरांना देते. परोपकार हा त्याचा गुणधर्मच आहे. निर्दयी मानव जेव्हा आपल्या फायद्यासाठी

या झाडाच्या मुळावर घाव घालतो तेव्हा देखील झाड बिनतक्रार ते सहन करते. झाडांची कत्तल होत असताना झाडाच्या पानांवरील दवबिंदू धरंगळत जणू वहीतील शब्दांमध्ये डोकावतात व आपली करुण कहाणी शब्दांकीत करतात याचाच अर्थ असा की, झाडांपासून कागद, वह्या बनविल्या जातात आणि मग अशा वहीच्या पानावर कोणीतरी कवी, लेखक झाडाचे दुःख नेमक्या शब्दांत लिहून काढतो. जणू झाडाच्या शरीरावर बसलेल्या घावाचे रूपांतर दवांच्या टपोऱ्या शेंबात होते असे कवीला वाटते. कवीने झाडाचा सहनशील हा गुण येथे दर्शविला आहे.

झाडाकडे टक लावून पाहिलं तर

शरीरभर विरघळतो हिरवा रंग

रक्त होते क्षणभर हिरवेगार

आयुष्य होतं नुकत्याच खुडलेल्या फुलासारखं टवटवीत

कोणतेही झाड असो ते प्रेरणादायी असते. आयुष्य होतं नुकत्याच खुडलेल्या फुलासारखं टवटवीत. पाना-फुलांनी बहरलेल्या हिरव्यागार झाडाकडे टक लावून पाहिले असता, झाडाची सहनशीलता, दुसऱ्यांना मदत करण्याची वृत्ती, त्याचे दातृत्व, कठीण प्रसंगातही घट्ट पाय रोवून उभे राहण्याची वृत्ती हे सारे गुण आपल्याला जाणवतात. तसेच कठोर क्षणी सुद्धा हे झाड आपला हिरवागार ताजेपणा कधी सोडत नाही, हे जाणून आपल्याला आनंद होतो. आपणही त्याच्यासारखे गुण स्वीकारावे असे वाटू लागते. जणू त्याचा हिरवा रंग आपल्या शरीरभर विरघळतो. तसेच क्षणभर आपले लाल रक्तही हिरवेगार झाल्यासारखे वाटते. म्हणजेच झाडांकडे पहिल्यावर त्यांच्यातला उत्साह आपल्यामध्ये भिनतो आणि आपले आयुष्य नुकत्याच खुडलेल्या फुलासारखे ताजे, टवटवीत होऊन जाते.

झाडाचे बाहु सरसावलेले असतात मुसाफिराना

कवेत घेण्यासाठी

झाडाची सहकार्याची वृत्ती विलक्षण असते. परोपकाराची भावना त्यांच्या मनात सतत जागी असते. आपल्या सर्वदूर पसरलेल्या

फांद्यांमुळे झाड कडक उन्हात वाटसरूंना सावली देते त्यांचा थकवा दूर करत. जणू आपले बाहू पसरवून हे झाड मुसाफिरांना म्हणजे वाटसरूंना आपल्या कवेत घेते, असे वाटते.

पानझडीनंतर झाड पुन्हा नवीन वस्त्र धारण करतं

नव्या नवरीसारखं

झाडाला पालवी फुटल्यावर फुटते शरीरभर पालवी

अन झटकली जाते मरगळ

ऋतुनुसार झाडाच्या अवस्था बदलत जातात. पानझडीत म्हणजेच थंडीत, शिशिर ऋतूत झाडाची सगळी पाने गळून जातात. झाड पूर्ण रिकामे होते. तेव्हा ते एकटे असते तरी ते पुन्हा बहरते. वसंत ऋतूत झाडाला पुन्हा पालवी फुटते. कोवळी हिरवीगार पाने संपूर्ण झाडावर डोलायला लागतात. नव्या नवरीसारखे सजून झाड पुन्हा तजेलदार दिसू लागते. झाडाची ही प्रफुल्लिता पाहून, आपले मन शरीराचा सारा थकवा तसेच आलेली मरगळ झटकून टाकते. जणू आपल्या मनालाच नव्हे तर संपूर्ण शरीराला उत्साहाची पालवी फुटल्यासारखे वाटते.

पक्ष्यांच्या मंजुळ नादात झाडाचंही जीवनाचं

एक संध गाणे दडलेले असते

कोणतेही झाड असो ते आपल्याच मस्तीत, धुंदीत जगत असते. बाहेरची परिस्थिती कशीही असो ते कधी तक्रार करत नाही. थंडी, ऊन, वारा, पाऊस यांचा सामना हसतमुखाने करत ते मौजेने जगत असते. त्याच्या आश्रयाला येणाऱ्या प्रत्येक प्राणी-पक्ष्यांना ते आनंदच देत असते. झाडावर बसणारे पक्षी आनंदाने झोके घेत मंजुळ गाणी गात असतात, किलबिलाट करत असतात. जणू त्या गाण्याचा आनंद घेत घेत हे झाड आपले जीवन मजेने, उत्साहाने जगत असते.

हसावं कसं सळसळत्या पानासारखं

मुळावं मुरावं कसं तर ? झाडासारखं घट्ट पाय रोवीत

जगावं कसं तर ? हिरवंगार झाडासारखं !

रोजचं चिंतन करावं कसं तर झाडासारखं !

माणसाने झाडाकडून जगण्याच्या कला शिकून घेतल्या पाहिजेत, असे कवी म्हणतात. कोणतेही झाड असो ते वाऱ्याच्या झुळुकीबरोबर पानांच्या सळसळीने हसते. पक्ष्यांच्या मंजुळ गाण्याबरोबर जीवनाचे गाणे गाते. त्याचप्रमाणे आपणही सळसळत्या पानासारखं हसलं पाहिजे. झाड कोणत्याही परिस्थितीत घट्ट पाय रोवून उभे असते. त्याचप्रमाणे आपणही घट्ट पाय रोवून खंबीरपणे जीवनात मुरलं पाहिजे. तसेच येणाऱ्या संकटांचा खंबीरपणे सामना केला पाहिजे.

पानगळ झाली तरी झाड खचून जात नाही. वसंतऋतू येताच कोवळी हिरवीगार पाने झाडाच्या अंगावर डोलू लागतात. जणू नव्या नवरीसारखे ते झाड सजते. त्याचप्रमाणे आयुष्यात कितीही संकटे आली तरी त्याचा सामना करून त्यातून मार्ग काढता आला पाहिजे. नव्या उमेदीने हिरव्यागार झाडासारखे प्रफुल्लित राहून जगले पाहिजे. शिवाय झाडासारखे रोजचे चिंतन करत आनंदी जीवन जगले पाहिजे.

शब्दार्थ

ध्यानस्थ	- चिंतनात मग्न	- (absorbed in meditation)
मौन	- निःशब्द	- (state of being quiet silence)
व्रत	- स्वतःला लावून	- oath
	घेतलेला विशिष्ट	
	धार्मिक नियम,	
	नेम.	
धारण करणे	- आचरणे	- to apply
अलगद	- हळूवारपणे	- softly
विरघळणे	- मिसळून जाणे	- dissolve
खुडणे	- तोडणे	- to pluck
मुसाफिर	- यात्री	- traveller
कवेत	- मिठीत	- to embrace
पानझड	- पानगळ	- fall
मरगळ	- थकवा	- fatigue
नाद	- आवाज	- typical sound
मंजुळ	- गोड	- sweet voice
संध	- हळू	- slow
सळसळते	- पानांचा आवाज	- rustling
मुरणे	- अंगात भिनणे	- absorb
चिंतन	- मनन	- meditation Revision

वाक्प्रचार

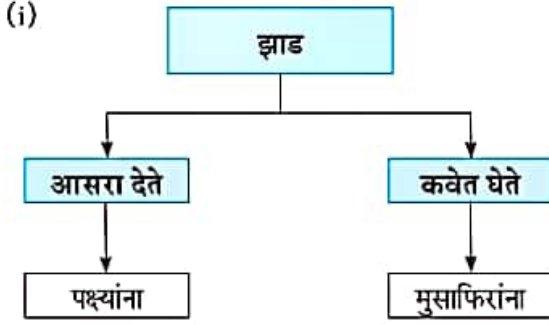
मुळावर घाव घालणे	- नष्ट करणे.
मुकाट्याने सहन करणे	- बिनतक्रार स्वीकारणे.
पाय रोवणे	- तळ जमवणे, पकडून ठेवणे
	- मुक्काम ठोकणे
टक लावून पाहणे	- एक सारखे बघणे; निरखणे.

MASTER KEY QUESTION SET - 13

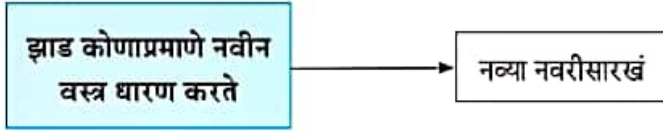
१. खालील कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतीबंध पूर्ण करा.

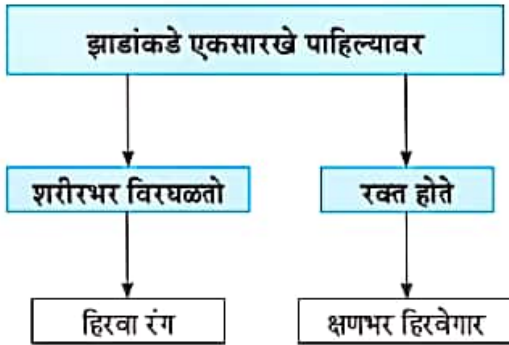
(ii)

(iii) कसं ते पूर्ण करा.

हसावं	-	सळसळत्या पानासारखं
मुरावं	-	झाडांसारखं घट्ट पाय रोवीत
जगावं	-	हिरवंगार झाडासारखं
चिंतन	-	झाडासारखं

(iv)

(२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) झाड कोणासारखे बसते?

उत्तर: झाड ध्यानस्थ ऋषीसारखे बसते.

(ii) झाड कोणाचे आहे?

उत्तर: झाड पक्ष्यांचे आहे.

(iii) झाडांच्या जीवनाचे एक संथ गाणे कोठे दडले आहे?

उत्तर: पक्ष्यांच्या मंजुळ नादात झाडांच्या जीवनाचे एक संथ गाणे दडले आहे.

(iv) झाडाच्या मुळावर घाव घातला तर झाड काय करते?

उत्तर: झाडाच्या मुळावर घाव घातला तर झाड मुकाट सहन करते.

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) झाडांचे कुणीच नसतात तरीही झाड त्यांचं असतं.

(प्राणी, माणसे, पक्षी, किटक)

(ii) झाडाकडे टक लावून पाहिलं तर विरघळतो हिरवा रंग.

(शरीरभर, जमिनीवर, पाण्यात, आकाशात)

(iii) पक्ष्यांच्या नादात झाडाचंही जीवनाचं एक संथ गाणे दडलेले असते.

(मधूर, गोड, मंजुळ, सुरेल)

उत्तरे: (i) पक्षी (ii) शरीरभर (iii) मंजुळ.

कविता - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ४५

हिरवंगार झाडासारखं

झाड बसते ध्यानस्थ ऋषीसारखं मौन ब्रत

धारण करून तपश्चर्या करत...

पक्षी झाडांचे कुणीच नसतात

तरीही झाड त्यांचं असतं

मुळावर घाव घातला तरी झाड मुकाट सहन करते

झाडांच्या पानावरून वहीच्या पानावर

अलगद उतरतात दवांचे टपोरे थेंब

झाडाकडे टक लावून पाहिलं तर

शरीरभर विरघळतो हिरवा रंग

रक्त होते क्षणभर हिरवेगार

आयुष्य होतं नुकत्याच खुडलेल्या फुलासारखं टवटवीत

झाडाचे बाहु सरसावलेले असतात मुसाफिरांना कवेत घेण्यासाठी

पानझडीनंतर झाड पुन्हा नवीन वस्त्र धारण करतं

नव्या नवरीसारखं

झाडाला पालवी फुटल्यावर फुटते शरीरभर पालवी

अन झटकली जाते मरगळ

पक्ष्यांच्या मंजुळ नादात झाडाचंही जीवनाचं

एक संथ गाणे दडलेले असते

हसावं कसं सळसळत्या पानासारखं

मुळावं मुरावं कसं तर ? झाडासारखं घट्ट पाय रोवीत

जगावं कसं तर ? हिरवंगार झाडासारखं

रोजचं चिंतन करावं कसं तर झाडासारखं!

कृती २ : आकलन कृती

(१) उत्तरे लिहा.

(i) मुकाट सहन करते - झाड

(ii) वहीच्या पानावर अलगद उतरतात - दवाचे थेंब

(iii) सरसावलेले असतात - झाडाचे बाहु

(२) 'पालवी' उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा.

उत्तरे: शरीरभर काय फुटते ?

(३) आकृतीबंध पूर्ण करा.

(४) सहसंबंध लिहा.

(i) शरीरभर विरघळतो : हिरवा रंग :: क्षणभर रक्त :.....

(ii) हसावं कसं : सळसळत्या पानासारखं :: जगावं कसं तर ?
.....

उत्तरे: (i) हिरवेगार (ii) हिरवंगार झाडासारखं

(५) काव्यपंक्तींचा योग्य क्रम लावा.

(i) हसावं कसं सळसळत्या पानासारखं.

(ii) शरीरभर विरघळतो हिरवा रंग

(iii) झाडांच्या पानावरून वहीच्या पानावर अलगद उतरतात दवांचे टपोरे थेंब

(iv) रोजचं चिंतन करावं कसं तर झाडासारखं!

उत्तर:

(i) झाडांच्या पानावरून वहीच्या पानावर अलगद उतरतात दवांचे टपोरे थेंब

(ii) शरीरभर विरघळतो हिरवा रंग

(iii) हसावं कसं सळसळत्या पानासारखं

(iv) रोजचं चिंतन करावं कसं तर झाडासारखं!

(६) चूक की बरोबर लिहा.

(i) रक्त होते क्षणभर लालेलाल

(ii) जगावं कसं तर ? हिरवंगार झाडासारखं

उत्तर: (i) चूक (ii) बरोबर

कृती ३ : काव्यसौंदर्य

(१) पुढील ओळींचे अर्थसौंदर्य स्पष्ट करा.

(i) 'झाडाचे बाहु सरसावलेले असतात मुसाफिरांना कवेत घेण्यासाठी'

उत्तरे: झाडाची सहकार्याची वृत्ती विलक्षण असते. परोपकाराची भावना त्यांच्या मनात सतत जागी असते. आपल्या सर्वदूर पसरलेल्या फांद्यांमुळे झाड कडक उन्हात वाटसरूंना गारेगार

सावली देते त्यांचा थकवा दूर करतं. जणू आपले बाहु पसरवून हे झाड मुसाफिरांना म्हणजे वाटसरूंना आपल्या कवेत घेते, असे वाटते.

(ii) 'पक्षी झाडांचे कुणीच नसतात

तरीही झाडं त्यांचं असत'

उत्तरे: पक्षी झाडांवर सतत येत असतात. घरटे बांधून राहतात. काम झाले की, फळे चाखून, खाऊन पुन्हा दुसरीकडे उडून जातात. झाड त्यांना निवारा देते, अन्न देते. ऊन-पावसापासून रक्षण करते, पण जेव्हा झाडावर धाव घातले जातात, ते कापले जाते तेव्हा पक्षी स्वतःचाच विचार करून झाडावरून उडून जातात. परंतु, झाड मात्र हिरवेगार असताना येणाऱ्या पक्ष्यांना कधीही अडवत नाही, आश्रय नाकारत नाही. म्हणूनच पक्षी झाडांचे कुणीही नसून झाड त्यांचे असते असे कवी म्हणतात.

(२) पुढील काव्यपंक्तीतील तुम्हांला समजलेला विचार तुमच्या भाषेत स्पष्ट करा.

'झाड बसते ध्यानस्थ ऋषिसारखं मौन व्रत धारण करून, तपश्चर्या करत.....'

उत्तर: झाड अचल असते. ते एका ठिकाणी काहीही न बोलता अढळ उभे असते. ऋषीमुनी जसे तपश्चर्येला ध्यान लावून बसतात. त्याचप्रमाणे झाडही मौन व्रतात उभे असते. बाह्य गोष्टींच्या सर्व परिणामांना ते बिना तक्रार सहन करत असते. पक्षी येतात जातात, झाडांच्या मुळांवरही कधी घाव बसतो. पानझड होते तरी झाड स्थिर व सहनशील असते. कठीण प्रसंगातही पाय घट्ट रोवून ध्यानस्थ ऋषिसारखे शांत असते.

* (३) झाडाचे मानवी जीवनातील महत्त्वाचे स्थान या विधानाचा तुम्हाला कळलेला अर्थ स्पष्ट करा.

उत्तर: झाडांचे मानवी जीवनातील स्थान अतुलनीय आहे. संपूर्ण पर्यावरण झाडांवर अवलंबून आहे. निसर्गाचे संतुलन राखण्यात झाडे अग्रेसर आहेत. झाडांमुळे फळे, फुले, औषधे तर मिळतातच, पण थकलेल्या जीवाला सावली मिळते. झाडांमुळे पाऊस पडतो. झाडे मानवी जीवनातील 'श्वास' च आहेत. त्यावाचून आपले जीवन जगणे अशक्य आहे.

* (४) झाडापासून आनंदी जीवन जगणे शिकावे या विधानातील विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: झाड कोणत्याही परिस्थितीत घट्ट पाय रोवून उभे असते. वाऱ्याच्या झुळूकीबरोबर पानांच्या सळसळाटीने हसते. पक्ष्यांच्या मंजुळ गाण्याबरोबर जीवनाचे गाणे गाते. आपल्या विशाल सावलीत मुसाफिरांना कवेत घेते. पावसाळ्यात हिरवेगार ताजेतवाने होऊन न्हाऊन निघते. पानझडीनंतर नव्या नवरीसारखा नवीन वेष धारण करते. दातृत्व हा झाडाचा मोठाच

गुण आहे. फळे, फुले बहरली की झाडे ती दुसऱ्यांच्या पदरात दान करते. संपूर्ण आयुष्य हिरवेगार होऊन जगते. अशाच प्रकारे माणसानेही सहनशीलता, सहकार्याची वृत्ती, कठीण प्रसंगातही घट्ट पाय रोवून ठेवण्याची वृत्ती जोपासली तर त्याचेही जीवन आनंदाने भरून जाईल.

(५) झाडासारखे घट्ट पाय रोवण्यासाठी माणसाने काय काय करावे स्पष्ट करा.

उत्तर: घट्ट पाय रोवून उभे राहणे हा झाडाचा गुण आहे. माणसानेही कोणत्याही परिस्थितीला न घाबरता सामोरे जावे. संकटांशी सामना करावा. झाडांसारखी सहनशीलता शिकावी. झाड आपल्या मुळांवर घाव बसला तरी मुकाट्याने सहन करते. आयुष्यात किती ही संकटे आली तरी सहन करून त्यातून मार्ग काढता येणे गरजेचे आहे. नव्या उमेदीने पुन्हा नव्या पालवीसारखे प्रफुल्लीत राहायला शिकावे. झाडासारखे चिंतन करावे. झाडासारखे घट्ट पाय रोवून जीवनात मुरावे.

(६) खालील काव्यपंक्तींचे रसग्रहण करा.

(i) झाड बसते ध्यानस्थ ऋषिसारखं मौन व्रत
धारण करून तपश्चर्या करत ...

‘हिरवंगार झाडासारखं’ या कवितेत कवी जॉर्ज लोपीस यांनी आनंदी जीवन जगण्यासाठी झाडांचे सर्व गुण आपल्या अंगी बाणवावेत, झाडांसारखे हिरवेगार ताजे, प्रफुल्लित राहावे असा संदेश दिला आहे.

आनंदी जीवन जगण्यासाठी आपण झाडाचा आदर्श घ्यावा, असे कवी ‘जॉर्ज लोपीस’ आपल्याला पटवून देत आहेत. ते म्हणतात की, झाड अचल असते. ते एका ठिकाणी काहीही न बोलता अढळ उभे असते. ऋषीमुनी जसे तपश्चर्येला ध्यान लावून बसतात. त्याचप्रमाणे झाड देखील मौन व्रतात उभे असते. बाह्य गोष्टींच्या सर्व परिणामांना ते बिनतक्रार सहन करत असते. पक्षी येतात-जातात, झाडांच्या मुळांवरही कधी कधी घाव बसतात. पानझड होते तरी झाड स्थिर व सहनशील असते. कठीण प्रसंगातही पाय घट्ट रोवून ध्यानस्थ ऋषिसारखे शांत असते. आपणही तोच मार्ग अनुसरला पाहिजे.

उपमा अलंकाराचे सुरेख उपाययोजना करून झाडाला ध्यानस्थ ऋषींची उपमा दिली आहे. त्यामुळे काव्यसौंदर्य निर्माण झाले आहे. शांत रसाची अनुभूती या दोन काव्यपंक्तीतून जाणवते. ही मुक्तछंदाची कविता विचार करण्यास प्रवृत्त करते. ‘व्रत’ हा पारंपारिक शब्द योजला आहे.

(ii) पक्षी झाडांचे कुणीच नसतात

तरीही झाड त्यांचं असतं

‘हिरवंगार झाडासारखं’ या कवितेत कवी जॉर्ज लोपीस यांनी आनंदी जीवन जगण्यासाठी झाडांचे सर्व गुण आपल्या अंगी बाणवावेत, झाडांसारखे हिरवेगार ताजे, प्रफुल्लित राहावे असा संदेश दिला आहे.

पक्षी झाडांवर सतत येत असतात. घरटे बांधून राहतात. काम झाले

की, फळे चाखून, खाऊन पुन्हा दुसरीकडे उडून जातात. झाड त्यांना निवारा देते, अन्न देते. ऊन-पावसापासून रक्षण करते पण जेव्हा झाडावर घाव घातले जातात, ते कापले जाते तेव्हा पक्षी स्वतःचाच विचार करून झाडावरून उडून जातात. परंतु, झाड मात्र हिरवेगार असताना येणाऱ्या पक्ष्यांना कधीही अडवत नाही, आश्रय नाकारत नाही. म्हणूनच पक्षी झाडांचे कुणीही नसून झाड त्यांचे असते, असे कवी म्हणतात.

पक्षी व झाड यांचा प्राचीन संबंध निर्देशित केला आहे. झाडाची निरपेक्षता उद्धृत करून भावसौंदर्य खुलविले आहे.

(iii) मुळावर घाव घातला तरी झाड मुकाट सहन करते

झाडांच्या पानावरून वहीच्या पानावर

अलगद उतरतात दवांचे टपोरे थेंब

‘हिरवंगार झाडासारखं’ या कवितेत कवी जॉर्ज लोपीस यांनी आनंदी जीवन जगण्यासाठी झाडांचे सर्व गुण आपल्या अंगी बाणवावेत, झाडांसारखे हिरवेगार ताजे, प्रफुल्लित राहावे असा संदेश दिला आहे.

झाडाचे कुणीच नसते, पण झाड मात्र सर्वांचे असते. झाड छाया देते, निवारा देते, फळे-फुले सर्व काही इतरांना देते. परोपकार हा त्याचा गुणधर्मच आहे. निर्दयी मानव जेव्हा आपल्या फायद्यासाठी या झाडाच्या मुळावर घाव घालतो तेव्हा देखील झाड बिनतक्रार ते सहन करते. झाडांची कत्तल होत असताना झाडांच्या पानांवरील दवबिंदू घरंगळत जणू वहीतील शब्दांमध्ये डोकावतात व आपली करुण कहाणी शब्दांकीत करतात याचाच अर्थ असा की, झाडांपासून कागद, वह्या बनविल्या जातात आणि मग अशा वहिच्या पानावर कोणीतरी कवी, लेखक झाडाचे दुःख नेमक्या शब्दांत लिहून काढतो. जणू झाडाच्या शरीरावर बसलेल्या घावाचे रूपांतर दवांच्या टपोऱ्या थेंबात होते असे कवीला वाटते. कवीने झाडाचा सहनशील हा गुण येथे दर्शविला आहे.

करुण रसपूर्ण या पंक्ती सहनशीलता हा गुण उद्धृत करतात. वहीवरील अश्रूयुक्त टपोरे थेंब रूपक म्हणून वापरले आहे. ‘मुळावर घाव घालणे’ हा वाक्प्रचार गहन भावार्थ दर्शवतो. विनातक्रार या शब्दाचा ‘मुकाट’ हा समानार्थी शब्द वापरून गांभीर्य निर्माण केले आहे.

(iv) झाडाकडे टक लावून पाहिलं तर

शरीरभर विरघळतो हिरवा रंग

रक्त होते क्षणभर हिरवेगार

आयुष्य होतं नुकत्याच खुडलेल्या फुलासारखं टवटवीत

‘हिरवंगार झाडासारखं’ या कवितेत कवी जॉर्ज लोपीस यांनी आनंदी जीवन जगण्यासाठी झाडांचे सर्व गुण आपल्या अंगी बाणवावेत, झाडांसारखे हिरवेगार ताजे, प्रफुल्लित राहावे असा संदेश दिला आहे.

कोणतेही झाड असो ते प्रेरणादायी असते. पाना-फुलांनी बहरलेल्या हिरव्यागार झाडाकडे टक लावून पाहिले असता, झाडाची सहनशीलता, दुसऱ्यांना मदत करण्याची वृत्ती, त्याचे दातृत्व, कठीण प्रसंगातही घट्ट पाय रोवून उभे राहण्याची वृत्ती हे सारे गुण आपल्याला जाणवतात. तसेच कठोर क्षणी सुद्धा हे झाड आपला हिरवागार ताजेपणा कधी सोडत

नाही, हे जाणून आपल्याला आनंद होतो. आपणही त्याच्यासारखे गुण स्वीकारावे असे वाटू लागते जणू त्याचा हिरवा रंग आपल्या शरीरभर विरघळतो. तसेच क्षणभर आपले लाल रक्तही हिरवेगार झाल्यासारखे वाटते. म्हणजेच झाडांकडे पहिल्यावर त्यांच्यातला उत्साह आपल्यामध्ये भिनतो आणि आपले आयुष्य नुकत्याच खुडलेल्या फुलासारखे ताजे, टवटवीत होऊन जाते.

आयुष्याला फुलाची उपमा दिली आहे. टवटवीत विशेषण काव्यसौंदर्य खुलवते. 'हिरवेगार रक्त' याचे रूपक वैचारिक आहे.

(v) झाडाचे बाहु सरसावलेले असतात मुसाफिराना कवेत घेण्यासाठी

'हिरवंगार झाडासारखं' या कवितेत कवी जॉर्ज लोपीस यांनी आनंदी जीवन जगण्यासाठी झाडांचे सर्व गुण आपल्या अंगी बाणवावेत, झाडांसारखे हिरवेगार ताजे, प्रफुल्लित राहावे असा संदेश दिला आहे.

झाडाची सहकार्याची वृत्ती विलक्षण असते. परोपकाराची भावना त्यांच्या मनात सतत जागी असते. आपल्या सर्वदूर पसरलेल्या फांद्यांमुळे झाड कडक उन्हात वाटसरूंना गारेगार सावली देते, त्यांचा थकवा दूर करत. जणू आपले बाहू पसरवून हे झाड मुसाफिरांना म्हणजे वाटसरूंना आपल्या कवेत घेते, असे वाटते.

'मुसाफिर' हा अरबी शब्द असून उर्दूत ही वापरला जाणारा आहे. 'कवेत घेणे' ह्या वाक्प्रचाराने भाषिक सौंदर्य प्राप्त झाले आहे. झाडाचे बाहु नेहमीच मुसाफिरांना कवेत घेण्यासाठी सज्ज असतात यातून सहकार्य वृत्ती निर्देशित होते व आशयसौंदर्य खुलते.

(vi) पानझडीनंतर झाड पुन्हा नवीन वस्त्र धारण करतं नव्या नवरीसारखं

झाडाला पालवी फुटल्यावर फुटते शरीरभर पालवी अन झटकली जाते मरगळ

'हिरवंगार झाडासारखं' या कवितेत कवी जॉर्ज लोपीस यांनी आनंदी जीवन जगण्यासाठी झाडांचे सर्व गुण आपल्या अंगी बाणवावेत, झाडांसारखे हिरवेगार ताजे, प्रफुल्लित राहावे असा संदेश दिला आहे.

ऋतुनुसार झाडाच्या अवस्था बदलत जातात. पानझडीत म्हणजेच थंडीत, शिशिर ऋतूत झाडाची सगळी पाने गळून जातात. झाड पूर्ण रिकामे होते. तेव्हा ते एकटे असते तरी ते पुन्हा बहरते. वसंत ऋतूत झाडाला पुन्हा पालवी फुटते. कोवळी हिरवीगार पाने संपूर्ण झाडावर डोलायला लागतात. नव्या नवरीसारखे सजून झाड पुन्हा तजेलदार दिसू लागते. झाडाची ही प्रफुल्लिता पाहून, आपले मन शरीराचा सारा थकवा तसेच आलेली मरगळ झटकून टाकते. जणू आपल्या मनालाच नव्हे तर संपूर्ण शरीराला उत्साहाची पालवी फुटल्यासारखे वाटते.

ऋतुचक्र, निसर्ग वर्णन करून आशयसौंदर्य अर्थपूर्ण झाले आहे. रूपक अलंकार योजा आहे. मरगळ झटकून उत्साही बनण्याचा भाव उद्धृत करून भावसौंदर्य वाढविले आहे. 'पुन्हा' हा आवृत्तीवाचक शब्दाचे उपयोजना करून अर्थालंकार वाढविला आहे.

(vii) पक्ष्यांच्या मंजुळ नादात झाडाचंही जीवनाचं

एक संथ गाणे दडलेले असते

'हिरवंगार झाडासारखं' या कवितेत कवी जॉर्ज लोपीस यांनी आनंदी जीवन जगण्यासाठी झाडांचे सर्व गुण आपल्या अंगी बाणवावेत, झाडांसारखे हिरवेगार ताजे, प्रफुल्लित राहावे असा संदेश दिला आहे.

कोणतेही झाड असो ते आपल्याच मस्तूत, धुंदीत जगत असते. बाहेरची परिस्थिती कशीही असो ते कधी तक्रार करत नाही. थंडी, उन्हा, वारा, पाऊस यांचा सामना हसतमुखाने करत ते मौजेने जगत असते. त्याच्या आश्रयाला येणाऱ्या प्रत्येक प्राणी-पक्ष्यांना ते आनंदच देत असते. झाडावर बसणारे पक्षी आनंदाने झोके घेत, मंजुळ गाणी गात असतात, किलबिलाट करत असतात. जणू त्या गाण्याचा आनंद घेत घेत हे झाड आपले जीवन मजेने, उत्साहाने जगत असते.

'मंजुळ' हे विशेषण, 'संथ' हे क्रियाविशेषण भाषासौंदर्य वाढविते 'जीवनरूपी गाणं' हे रूपक ही काव्यसौंदर्य खुलविते.

(viii) हसावं कसं सळसळत्या पानासारखं

मुळावं मुरावं कसं तर ? झाडासारखं घट्ट पाय रोवीत

जगावं कसं तर ? हिरवंगार झाडासारखं !

रोजचं चिंतन करावं कसं तर झाडासारखं !

'हिरवंगार झाडासारखं' या कवितेत कवी जॉर्ज लोपीस यांनी आनंदी जीवन जगण्यासाठी झाडांचे सर्व गुण आपल्या अंगी बाणवावेत, झाडांसारखे हिरवेगार ताजे, प्रफुल्लित राहावे असा संदेश दिला आहे.

माणसाने झाडाकडून जगण्याच्या कला शिकून घेतल्या पाहिजेत, असे कवी म्हणतात. कोणतेही झाड असो ते वाऱ्याच्या झुळुकीबरोबर पानांच्या सळसळीने हसते. पक्ष्यांच्या मंजुळ गाण्याबरोबर जीवनाचे गाणे गाते. त्याचप्रमाणे आपणही सळसळत्या पानासारखं हसलं पाहिजे. झाड कोणत्याही परिस्थितीत घट्ट पाय रोवून उभे असते. त्याचप्रमाणे आपणही घट्ट पाय रोवून खंबीरपणे जीवनात मुरलं पाहिजे. तसेच येणाऱ्या संकटांचा खंबीरपणे सामना केला पाहिजे. पानगळ झाली तरी झाड खचून जात नाही. वसंतऋतू येताच कोवळी हिरवीगार पाने झाडाच्या अंगावर डोलू लागतात. जणू नव्या नवरीसारखे ते झाड सजते. त्याचप्रमाणे आयुष्यात कितीही संकटे आली तरी त्याचा सामना करून त्यातून मार्ग काढता आला पाहिजे. नव्या उमेदीने हिरव्यागार झाडासारखे प्रफुल्लित राहून जगले पाहिजे. शिवाय झाडासारखे रोजचे चिंतन करत आनंदी जीवन जगले पाहिजे.

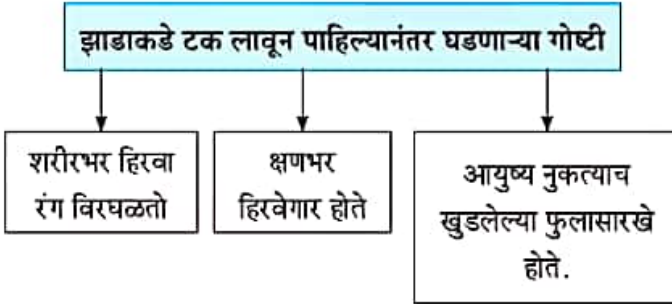
हसणे, मुरणे, जगणे, चिंतन करणे ही क्रियापदे सळसळणे घट्ट, हिरवेगार ह्या विशेषणांनी जोडल्याने भाषासौंदर्य तर खुललेच पण गर्भित अर्थ सांगणारे आशयसौंदर्य प्राप्त झाले आहे. 'जीवन जगण्याची कला देणारे झाड' कवितेचा गाभा आहे.

स्वाध्याय कृती

* (१) चौकटी पूर्ण करा.

(i) कवीने झाडाला दिलेली उपमा -	ध्यानस्थ ऋषी
(ii) पानझडीनंतरचे, नवी वस्त्रे धारण करणारे झाड म्हणजे -	नवी नवरी
(iii) कवीच्या मते उत्साही आयुष्य म्हणजे -	फुलासारखं टवटवीत
(iv) अलगद उतरणारे थेंब -	दव
(v) फुटते शरीरभर पालवी याचा अर्थ -	नवउत्साह

* (२) आकृती पूर्ण करा.

* (३) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

- (i) झाडाच्या जीवनाचे गाणे कशात दडलेले आहे ?

उत्तर: झाडाच्या जीवनाचे गाणे पक्ष्यांच्या मंजुळ नादात दडले आहे.

- (ii) झाडाच्या मुळावर घाव घातल्यावर त्याची प्रतिक्रिया काय असते ?

उत्तर: ते घाव झाड मुकाट्याने सहन करते.

* (४) 'पानझडीनंतर' हे उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा.

उत्तर: झाड नवीन वस्त्रे केव्हां धारण करते ?

* (५) खालील ओळींचा तुम्हांला कळलेला अर्थ लिहा.

- (१) हसावं कसं सळसळत्या पानासारखं

उत्तर: झाडांच्या पानांची हवेने होणारी सळसळ विलक्षण असते. सर्व दुःखे बाजूला ठेवून पानांच्या सळसळीसारखे हसले पाहिजे अशी कवीची भावना आहे. सळसळणारी पाने एकत्र असतात. त्याचप्रमाणे इतरांनाही हसण्यात सामील करून घेता आले पाहिजे. आनंदी जीवन जगण्यासाठी हे गुण अंगी बाणवावेत

असा कवीने सुंदर संदेश दिला आहे. सळसळणारी पाने हवेमुळे, पक्ष्यांच्या मंजुळ गाण्यामुळे उत्साही असतात. असेच उत्साहाने, आनंदाने जीवनात हसत रहावे, प्रफुल्लित रहावे अशी कवीची भावना आहे.

(२) 'जगावं कसं तर ? हिरव्या झाडासारखं'

उत्तर: 'हिरवंगार झाडासारखं' या कवितेत कवी जॉर्ज लोपीस यांनी मानवाचे जीवन झाडाशी किती सुसंगत आहे याचे उत्तम दर्शन घडवले आहे. झाडाचे अनेक गुण जीवनात आचरण्यासारखे आहेत, हा उपयुक्त संदेश त्यांनी कवितेतून दिला आहे.

जीवनात 'मौन' अनेकवेळा उपयुक्त असते. झाडही ऋषीसारखे मौन धरून तपश्चर्या करीत असते. 'मौन' धरून तपश्चर्या करणे हा झाडाचा गुण उपयुक्त ठरतो. झाड पक्ष्यांना आसरा देते, पण त्यांच्याकडून कोणतीही अपेक्षा ठेवीत नाही. मानवाने विना अपेक्षेने दुसऱ्यांना सहकार्य केले पाहिजे. झाडासारखे दातृत्व अंगी बाणले पाहिजे. झाड कितीही संकटे, वादळे आली तरी घट्ट पाय रोवून उभे असते. माणसानेही कठीण प्रसंगी न घाबरता घट्टपणे उभे राहून संकटांशी सामना केला पाहिजे. झाडाचा हिरवेगारपणा, प्रफुल्लितपणा, ताजेपणा बघून आयुष्यात प्रफुल्लित राहिले पाहिजे. नकारात्मकतेची मरगळ झटकून हिरवेगार झाडासारखे ताजेतवाने जगावे असे कवी म्हणतो. मुळावर घाव घातला तरी झाडाची सहनशीलता ढळत नाही. सहनशीलता हा गुण झाडाकडून घ्यावा. हिरव्यागार झाडासारखे अनेक गुणांना आत्मसात करून जगावे असा संदेश कवी देत आहे.

* (६) काव्यसौंदर्य

- (i) खालील ओळींचे रसग्रहण करा.

झाडांच्या पानावरून वहीच्या पानावर

अलगद उतरतात दवांचे टपोरे थेंब

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' (६) मधील काव्यपंक्ती (iii) चे रसग्रहण पहा.)

* (ii) झाडाचे मानवी जीवनातील महत्त्वाचे स्थान या विधानाचा तुम्हाला कळलेला अर्थ स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (३) चे उत्तर पहा.)

* (iii) झाडापासून आनंदी जीवन जगणे शिकावे या विधानातील विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (४) चे उत्तर पहा.)

बीज पेरले गेले ।

- चंदू बोर्डे

पाठपरिचय

'बीज पेरले गेले' हा पाठ लेखक चंदू बोर्डे यांनी लिहिला आहे. या पाठात त्यांनी आपल्या बालपणातील काही आठवणी सांगितल्या असून आपल्या मनात क्रिकेटचे बीज कसे पेरले हे सांगितले आहे.

'Bij Perle gele' is written by Chandu Borde. He speaks of his childhood memories, including how he got inclined towards playing cricket.

शब्दार्थ

कष्ट	- मेहनत	- (hard work)
यथेच्छ	- मन भरे पर्यंत, मनसोक्त (to one's heart's content)	
संध्याकाळ	- सांजवेळ	- (evening time)
आऊट	- बाद करणे	- (out)
इच्छा	- मनिषा, मनोकामना	- (wish)
प्रॅक्टिस	- सराव	- (practice)
ग्राऊंड	- मैदान	- (a playground)
स्तुती	- कौतुक, प्रशंसा	- (praise)
मित्र	- सखा	- (friend)
संताप	- राग	- (violent anger)
क्लब	- मंडळ	
मनसोक्त	- मनापासून	
स्वाक्षरी	- सही	- (signature)
बालमित्र	- लहानपणीचे सवंगडी	
खेळकर	- (a sportive)	
खोडकर	- खोड्या करणारा	- (naughty)
उपद्रव्यापी	- खोडकर, त्रासदायक	- (mischievous)
तुटपुंजा	- गरजेपेक्षा कमी, अपुरा, पुरेसा नसलेला (short scanty)	
परिस्थिती	- (condition)	
खेळणी	- खेळण्याच्या वस्तू (बाहूली, चेंडू इ.) (a toy)	
विटीदांडू	- विटी व दांडू घेऊन खेळायचा खेळ (the game of trapstick)	
पतंग	- (a kite)	
तक्रार	- (complaint)	

पाऊल	- पाय, पाऊलखूण	- (footmark, a foot)
चापटपोळी	- थप्पड	- (slap)
परिणाम	- प्रभाव	- (an effect)
हट्ट	- हेका	- (obstinacy)
उद्देश	- हेतू	- (intention)
सभासद	- सदस्य	- (a member)
प्रयत्न	- मोठा यत्न	- (an attempt)
प्रार्थना	- आराधना	- (a prayer)
उद्गार	- बोल, उच्चार	- (utterance, word)
मासिक पगार	- महिन्याला मिळणारा पगार	

वाक्प्रचार

भुरळ पडणे	- आवड निर्माण होणे
शाबासकीची थाप देणे	- कौतुक करणे
आनंद गगनात मावेनासा होणे	- खूप आनंद होणे
धन्य वाटणे	- कृतकृत्य होणे
खूणगाठ मनाशी बांधणे	- पक्का निश्चय करणे
छाती आनंदाने फुगणे	- खूप आनंद होणे
नाव उज्ज्वल करणे	- नाव उंचावणे

टीपा

वाच. एम. सी. ए. - यंग मेन क्रिस्टीयन असोसिएशन या संस्थेत विविध स्पर्धांचा सराव, आयोजन आणि नियोजन केले जाते.

ऑस्ट्रेलियन सर्व्हिसेस

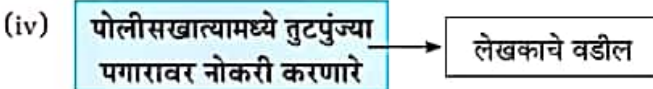
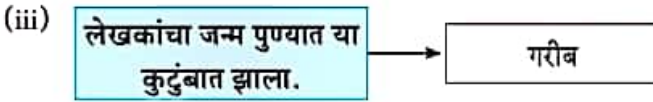
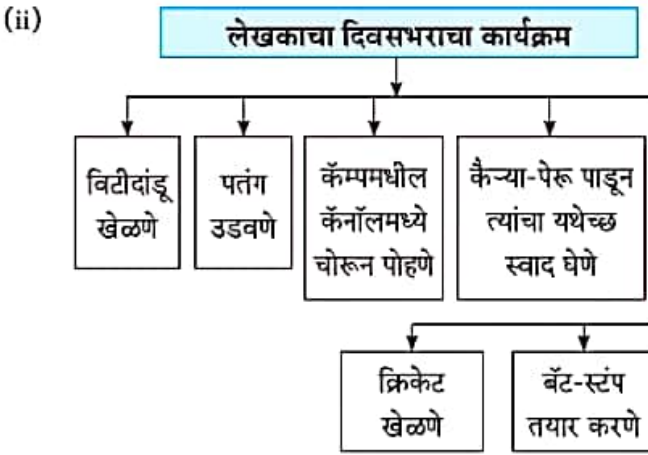
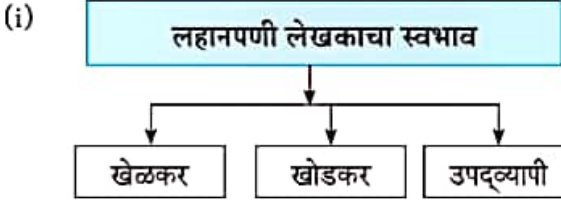
क्रिकेट संघ - ऑस्ट्रेलियातील क्रिकेट संघ
कनात - तंबू, डेरा, क्रिकेटच्या मैदानाच्या बाजूला उभारलेली कापडी भिंत.

MASTER KEY QUESTION SET - 14

१. पुढील उतारा वाचून दिलेल्या सूचनांनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

(२) कारणे लिहा.

(i) वडिलांना मुलांसाठी खेळणी विकत घेणे शक्य नव्हते.

उत्तर: लेखकाचे वडील त्या वेळेस पोलीस खात्यामध्ये तुटपुंज्या पगारावर नोकरी करत होते. त्यामुळे घरखर्च भागवताना फार त्रास होत असे म्हणून पैशाअभावी ते मुलांना खेळणी विकत घेऊ शकत नव्हते.

(ii) लेखक व त्यांच्या थोरल्या भावाला काकांकडे पुण्यातच रहावे लागले.

उत्तर: लेखकाचे वडील पोलीस खात्यात असल्यामुळे त्यांची बदली वडगावला झाली. चांगले शिकावे, मोठे ऑफिसर व्हावे व घराण्याचे नाव उज्ज्वल करावे यासाठी त्यांना व त्यांच्या भावाला काकांकडे पुण्यातच रहावे लागले.

(३) उताऱ्यानुसार घटनांचा क्रम लावा.

(i) वडीलांनी मन घट्ट करून निरोप घेतला.

(ii) वडिलांची बदली वडगावला झाली.

(iii) आम्ही शिकावे मोठे व्हावे असे त्यांना वाटे.

(iv) पुण्यातच शिक्षणासाठी मला व भावाला रहावे लागले.

उत्तर: (i) वडिलांची बदली वडगावला झाली.

(ii) पुण्यातच शिक्षणासाठी मला व भावाला रहावे लागले.

(iii) आम्ही शिकावे मोठे व्हावे असे त्यांना वाटे.

(iv) वडीलांनी मन घट्ट करून निरोप घेतला.

(४) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) लेखकाचा जन्म कुठे झाला ?

उत्तर: लेखकाचा जन्म पुण्यात झाला.

(ii) लेखकाचे वडील कुठल्या खात्यामध्ये नोकरी करत ?

उत्तर: लेखकाचे वडील पोलीस खात्यामध्ये नोकरी करत.

(iii) वडिलांची बदली कोठे झाली ?

उत्तर: वडिलांची बदली वडगावला झाली.

(iv) लेखक व त्यांच्या भावाला शिक्षणासाठी कोठे रहावे लागले ?

उत्तर: लेखक व त्यांच्या भावाला शिक्षणासाठी पुण्यातच रहावे लागले.

(५) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) दुसऱ्या मुलांच्या हातात पाहून आम्हांला त्यांचा हेवा वाटत असे.

(वही, पेन, खेळणी, विटी)

(ii) तिथेच झोप लागायची आणि जाग यायची ती प्रेमळ कुशीत.

(आईच्या, ताईच्या, बायकोच्या, बाबांच्या)

(iii) नाव उज्ज्वल करावे या उद्देशाने त्यांनी कसेबसे मन घट्ट करून आमचा निरोप घेतला.

(शालेचे, गावाचे, घराण्याचे, देशाचे)

उत्तर: (i) खेळणी (ii) आईच्या (iii) घराण्याचे

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५ ?

१४. बीज पेरले गेले

माझ्या बालमित्रांनो, मी तुमच्याएवढा होतो तेव्हा अगदी तुमच्यासारखाच खेळकर, खोडकर व उपद्व्यापी होतो! माझा जन्म पुण्यातच एका गरीब कुटुंबात झाला. माझे वडील त्या वेळेस पोलीसखात्यामध्ये तुटपुंज्या पगारावर नोकरी करत होते तेव्हा साहजिकच गरीब कुटुंबाच्या वाट्याला येणारे सारे कष्ट व दुःखे आम्ही भोगत होतो. अशा परिस्थितीत वडिलांना आम्हां मुलांसाठी खेळणी विकत घेणे शक्यच नव्हते. दुसऱ्या मुलांच्या हातात खेळणी पाहून आम्हांला त्यांचा हेवा वाटत असे. तरी पण गल्लीतील मुलांना जमा करून उन्हातान्हात विटीदांडू खेळणे, पतंग उडवणे, कधीमधी कॅम्प-मधील कॅनॉलमध्ये चोरून पोहणे; कैऱ्या, पेरू पाडून त्यांचा यथेच्छ स्वाद घेणे, घरात जळण्यासाठी आणलेल्या लाकडांतूनच बॅट व स्टंप

तयार करणे व कुटून तरी जुना पुराणा बॉल पैदा करून क्रिकेट खेळणे असा माझा दिवसभराचा कार्यक्रम असायचा. संध्याकाळी घरी येईपर्यंत माझ्याबद्दल बऱ्याच तक्रारी आईच्या कानांवर आलेल्या असायच्या. दिवसभराच्या खेळाने भूक तर खूपच लागलेली असायची. घरात पाऊल ठेवतो तोच पाठीवर धम्मकलाडू व चापटपोळ्यांचा यथेच्छ वर्षाव व्हायचा. मग मी घरात एका कोपऱ्यात जाऊन रडत बसायचा! तिथेच झोप लागायची आणि जाग यायची ती आईच्या प्रेमळ कुशीत.

नंतर माझ्या वडिलांची बदली वडगावला झाली. त्याचा परिणाम असा झाला, की मला व माझ्या थोरल्या भावाला शाळेसाठी पुण्यातच काकांकडे राहावे लागले. त्या वेळेस मी अवघा नऊ-दहा वर्षांचा असेन. त्या लहान वयात आई-वडिलांपासून दूर राहणे माझ्या जिवावर येई. खूप रडायला यायचे; पण त्याचा काही उपयोग व्हायचा नाही. हट्टही करून बघितला, पण व्यर्थ. आम्हांला सोडून जाणे आई-वडिलांच्याही जिवावर आले होते; परंतु मुलाने चांगले शिकावे, मोठा ऑफिसर व्हावे व घराण्याचे नाव उज्ज्वल करावे या उद्देशाने त्यांनी कसेबसे मन घट्ट करून आमचा निरोप घेतला.

कृती २ : आकलन कृती

(१) उत्तरे लिहा.

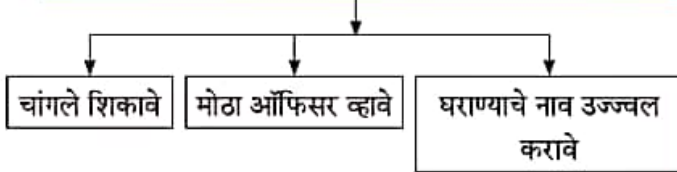
(i) पोलीस खात्यात नोकरी करणारे - लेखकाचे वडील

(ii) लेखक व भाऊ शिक्षणासाठी यांच्याकडे राहिले - काकांकडे

(२) आकृतिबंध पूर्ण करा.

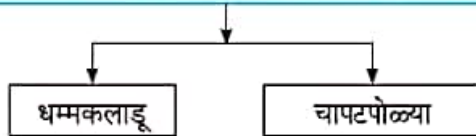
(i)

आई वडिलांची आपल्या मुलांनी काय करावे अशी इच्छा होती ?

(ii)

घरात पाऊल ठेवतो न ठेवतो तोच लेखकांवर होणारा वर्षाव.

(iii)

खेळकर, खोडकर व उपद्व्यापी हे होते. लेखक

(३) खालील शब्दांना मराठी शब्द सुचवा.

(i) बॅट - लाकडी फळी

(ii) स्टंप - यष्टी

(iii) बॉल - चेंडू

(iv) कॅम्प - शिबीर

(४) चूक की बरोबर ते लिहा.

(i) वडिलांची बदली मडगावला झाली.

(ii) लेखक खेळकर होते.

(iii) भाऊ व लेखक यांना शिक्षणासाठी मामांकडे राहावे लागले.

(iv) मुलांनी ऑफिसर व्हावे अशी मामीची इच्छा होती.

उत्तर: (i) चूक (ii) बरोबर (iii) चूक (iv) चूक

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) मित्र - (ii) दिवस -

(iii) रात्र - (iv) वडील -

(v) झोप - (vi) कष्ट -

(vii) मन -

उत्तर: (i) दोस्त (ii) दिन (iii) रजनी (iv) पिता (v) निद्रा (vi) मेहनत (vii) अंतःकरण

(२) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) रडणे × (ii) बसणे ×

(iii) गरीब × (iv) दुःख ×

उत्तर: (i) हसणे (ii) उठणे (iii) श्रीमंत (iv) सुख

(३) लिंग बदला.

(i) वडील - (ii) भाऊ -

(iii) मुलगा - (iv) काका -

उत्तर: (i) आई (ii) बहीण (iii) मुलगी (iv) काकी

(४) वचन बदला.

(i) कैरी - (ii) पेरू -

(iii) घराणे - (iv) बदली -

(v) गल्ली -

उत्तर: (i) कैऱ्या (ii) पेरू (iii) घराणी (iv) बदल्या (v) गल्ल्या

(५) खालील वाक्यातील सर्वनाम ओळखा.

(i) मला व माझ्या भावाला काकांकडे राहावे लागले.

उत्तर: मला, माझ्या

(ii) मी तुमच्या एवढा होतो.

उत्तर: मी, तुमच्या

(६) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) तीथंच झोप लागायचि.

उत्तर: तिथेच झोप लागायची.

(ii) त्याचा काही उपयोग व्हायचा नाही.

उत्तर: त्याचा काही उपयोग व्हायचा नाही.

(७) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) बालमित्रांनो	नो	संबोधन (अनेकवचन)
(ii) वडिलांची	ची	षष्ठी (एकवचन)
(iii) घराण्याचे	चे	षष्ठी (एकवचन)
(ii) मुलांना	ना	द्वितीया (अनेकवचन)

(८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) कुटुंबाच्या	कुटुंब	कुटुंबा
(ii) वर्षांचा	वर्ष	वर्षा
(iii) वडिलांना	वडील	वडिलां
(iv) उद्देशाने	उद्देश	उद्देशा

कृती ४ : स्वमत

(१) लेखकाच्या आईवडिलांनी मन घट्ट करून का निरोप घेतला असेल? तुमच्या शब्दांत सांगा.

उत्तर: प्रत्येक आईवडिलांची एकच इच्छा असते की आपले मूल मोठे व्हावे, आपले व आपल्या घराण्याचे नाव त्याने उज्ज्वल करावे. मुलांच्या नावाने आपण ओळखले जावे. प्रत्येक पालकांची ही एकच इच्छा असते की, आपल्या मुलांची उत्तरोत्तर प्रगती व्हावी, त्याची प्रसिद्धी व्हावी. त्याप्रमाणेच लेखकांच्या आई-वडिलांचीही लेखक व त्यांचे भाऊ मोठे व्हावे, मोठे ऑफिसर व्हावे, आपले नाव उज्ज्वल करावे ही इच्छा होती. लेखकांच्या वडिलांची बदली वडगावला झाल्यामुळे शिक्षणासाठी त्यांना काकांकडे पुण्यातच ठेवण्यात आले. आपल्या मुलांना सोडून राहणे आईवडिलांना त्रासदायक होते; परंतु त्यांच्या उज्ज्वल भविष्यासाठी मन घट्ट करून लेखकाच्या आईवडिलांनी निरोप घेतला असेल असे मला वाटते.

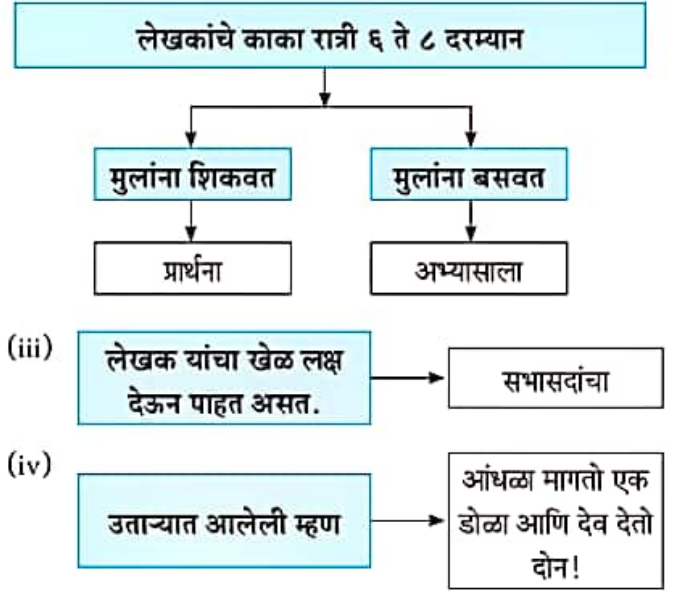
२. पुढील उतारा वाचून दिलेल्या सूचनांनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

(i) लेखकाने ही खूणगाठ मनाशी बांधली → क्रिकेट खेळाडू होण्याची

(ii)

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(ii) सर्व खेळात लेखकांस कोणता खेळ आवडत असे?

उत्तर: सर्व खेळात लेखकांना क्रिकेट खेळ आवडत असे.

(ii) लेखकाचे काका कुठे राहत?

उत्तर: लेखकाचे काका पुण्याच्या वाय.एम.सी.ए. कंपाऊंडमध्ये राहत.

(iii) लेखकांनी काय व्हायचे ठरविले?

उत्तर: लेखकांनी क्रिकेट खेळाडू व्हायचे ठरविले.

(iv) लेखक कोणाची दांडी उडवण्याचा प्रयत्न करत असे?

उत्तर: लेखक सभासदांची दांडी उडवण्याचा प्रयत्न करत असे.

(३) उताऱ्यानुसार घटनांचा क्रम लावा.

(i) शाळा सुटली ना सुटली तोच लेखक ग्राऊंडवर हजर होत.

(ii) अनेक खेळाडू पाहण्याची संधी मिळू लागली.

(iii) सभासद जसे जमेल तसे खेळायला येत.

(iv) लेखक सभासदांचा खेळ लक्ष देऊन पाहत.

उत्तर: (i) सभासद जसे जमेल तसे खेळायला येत.

(ii) लेखक सभासदांचा खेळ लक्ष देऊन पाहत.

(iii) अनेक खेळाडू पाहण्याची संधी मिळू लागली.

(iv) शाळा सुटली ना सुटली तोच लेखक ग्राऊंडवर हजर होत.

(४) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) सहजिकच याचा माझ्या बालमनावर होई.

(संस्कार, परिणाम, आनंद, दुःख)

(ii) कोणी नाही असे पाहून ते मला फेकायला बोलवत.
(दगड, गोळा, चेंडू, भाला)

(iii) दुसऱ्या दिवसासाठी ग्राऊंडवर पाणी मारणे इत्यादी कामांत मी आनंदाने मदत करत असे.

(खेळाडूंना, पोलिसांना, ग्राऊंड्समनला, पंचंना)

उत्तर: (i) परिणाम (ii) चेंडू (iii) ग्राऊंड्समनला

उतारा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५२, ५३

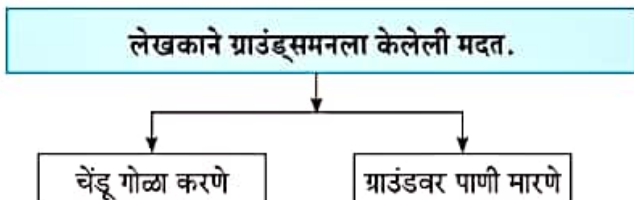
१४. बीज पेरले गेले

त्यानंतर माझ्या आयुष्यातला एक निराळेच वळण लागले. माझे चुलते पुण्याच्या वाय. एम. सी. ए. च्या कंपाऊंडमध्ये राहत असत. ही संस्था खेळाकरिता प्रसिद्ध असल्याकारणाने बरेच लोक या संस्थेचे सभासद होते. रोज सकाळ-संध्याकाळ ज्यांना जसे जमेल त्याप्रमाणे ते खेळायला येत असत. साहजिकच याचा परिणाम माझ्या बालमनावर होई. मुळातच खेळाची आवड जास्त असल्याने मी त्या सभासदांचा खेळ लक्ष देऊन पाहू लागलो. अनेक खेळाडू पाहण्याची मला रोज संधी मिळू लागली. शाळा सुटली ना सुटली तोच धावत येऊन मी प्रथम ग्राऊंडवर हजर होत असे. सर्व खेळांत मला क्रिकेटचा खेळ फार आवडू लागला. या खेळानेच मला जास्त भुरळ पाडली. कधी कधी, काही खेळाडू स्वतःला भरपूर खेळायला मिळावे म्हणून लवकर येत असत. कोणी नाही असे पाहून ते मला चेंडू फेकायला बोलवत. मी अशा कामासाठी नेहमीच तयार असायचा. आंधळा मागतो एक डोळा आणि देव देतो दोन! या संधीचा पुरेपूर फायदा घेऊन मी अधिक उत्साहाने आणि आनंदाने जितक्या जोरात बॉल टाकता येईल, तितक्या जोरात तो टाकून सभासदांची दांडी उडवण्याचा प्रयत्न करत असे. माझा उत्साह पाहून मला उत्तेजन मिळावे आणि त्यांनाही खेळायला मिळावे, म्हणून ते देखील मुद्दाम आऊट होत, तेव्हा माझी छाती आनंदाने फुगत असे आणि मी अधिक जोराने चेंडू फेकत असे. मात्र जेव्हा इतर सभासद येत तेव्हा नाइलाजाने त्यांना बॉल द्यावा लागे. तरीसुद्धा लांब उडालेला चेंडू धावत जाऊन अडवण्यात आणि तो लगेच उचलून फेकण्यात मी समाधान मानत असे. आपणही यांच्याप्रमाणेच खेळावे, अशी इच्छा मनात येई. पुढच्या आयुष्यात क्रिकेट खेळाडू होण्याची खूणगाठ मी इथेच मनाशी बांधली. प्रॅक्टिस संपल्यावर चेंडू गोळा करू लागणे, दुसऱ्या दिवसासाठी ग्राऊंडवर पाणी मारणे इत्यादी कामांत मी ग्राऊंड्समनला आनंदाने मदत करत असे. हे सर्व होत असता, रात्रीचे ६ ते ८ वाजता माझे काका सर्व मुलांना एकत्र बसवून प्रार्थना शिकवत व अभ्यासाला बसवत.

कृती २ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i)

(ii) यांची छाती आनंदाने फुगत असे

लेखक

(२) उत्तरे लिहा

(i) खेळासाठी प्रसिद्ध संस्था - वाय. एम. सी. ए

(ii) लेखकाचा आवडता खेळ - क्रिकेट

(३) चूक की बरोबर ते लिहा.

(i) काका सभासदांचा खेळ लक्ष देऊन पाहत.

(ii) क्रिकेट खेळाडू बनण्याची लेखकाची इच्छा होती.

(iii) अनेक खेळाडू पाहण्याची संधी लेखकास मिळाली.

(iv) लेखकाचे मामा रात्री प्रार्थना व अभ्यास घेत.

उत्तर: (i) चूक (ii) बरोबर (iii) बरोबर (iv) चूक

(४) योग्य पर्याय निवडून विधान पूर्ण करा.

(i) शाळा सुटली ना सुटली तोच धावत येऊन

(अ) मी प्रथम सिनेमागृह हजर होत असे.

(आ) मी प्रथम मंदिरात हजर होत असे.

(इ) मी प्रथम ग्राऊंडवर हजर होत असे.

(ई) मी प्रथम नाट्यगृह हजर होत असे.

उत्तर: शाळा सुटली ना सुटली तोच धावत येऊन मी प्रथम ग्राऊंडवर हजर होत असे.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) आनंद - (ii) काम -

(iii) उत्तेजन - (iv) उत्साह -

(v) देव - (vi) डोळा -

(vii) पाणी - (viii) प्रार्थना -

(ix) मन -

उत्तर: (i) हर्ष (ii) कर्म (iii) प्रोत्साहन (iv) जोश (v) परमेश्वर (vi) नयन (vii) जल (viii) पूजा (ix) अंतःकरण

(२) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) आवडणे × (ii) हजर ×

(iii) समाधान × (iv) आनंद ×

उत्तर: (i) नावडणे (ii) गैरहजर (iii) असमाधान (iv) दुःख

(३) अधोरेखित शब्दांची जात ओळखा.

(i) आंधळा मागतो एक डोळा आणि देव देतो दोन!

उत्तर: एक - विशेषण

देतो - क्रियापद

(४) खालील वाक्यांतील अधोरेखित शब्दांचे अव्यय ओळखून प्रकार लिहा.

(i) माझी छाती आनंदाने फुगत असे आणि मी अधिक जोराने चेंडू फेकत असे.

उत्तर: आणि → उभयान्वयी अव्यय

(ii) मी प्रथम ग्राऊंडवर हजर होत असे.

उत्तर: वर → शब्दयोगी अव्यय

(५) वचन बदला.

(i) चेंडू - (ii) शाळा -

(iii) दांडी -

उत्तर: (i) चेंडू (ii) शाळा (iii) दांड्या

(६) लिंग ओळखा.

(i) देव - (ii) चेंडू -

(iii) रात्र -

उत्तर: (i) पुल्लिंग (ii) पुल्लिंग (iii) स्त्रीलिंग

(७) वाक्प्रचारांचा अर्थ लिहून वाक्यात उपयोग करा.

(i) भुरळ पडणे

उत्तर: अर्थ : आवड निर्माण होणे

वाक्य : माधुरीच्या नृत्याच्या अदाने मला भुरळ पाडली.

(ii) खूणगाठ बांधणे

उत्तर: अर्थ : मनाशी पक्के ठरवणे.

वाक्य : मी पोलीस अधिकारी होण्याची मनाशी खूणगाठ बांधली.

(८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) पुण्याच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)
(ii) आनंदाने	ने	तृतीया (अनेकवचन)

(९) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूलशब्द	सामान्यरूप
(i) सभासदांचा	सभासद	सभासदां
(ii) आयुष्यात	आयुष्य	आयुष्या

कृती ४ : स्वमत

(१) 'आंधळा मागतो एक डोळा व देव देतो दोन!' असे लेखकाला का वाटले याबाबत तुमचे मत लिहा.

उत्तर: लेखक शिक्षणासाठी जेव्हा काकांकडे राहण्यास गेले. त्यावेळी त्यांच्या जीवनाला एक वेगळी कलाटणी मिळाली. काका वाय. एम. सी. ए. कंपाऊंड मध्ये राहत होते. तेथे

वाय. एम. सी. ए. चे सभासद क्रिकेट खेळण्यासाठी येत असत. त्यामुळे लेखक हा खेळ पाहण्यासाठी जात असत. त्यावेळी त्यांची क्रिकेट खेळण्याची इच्छा वाढीस लागली. शाळा सुटली रे सुटली की ते ग्राऊंडवर हजर होत असत. त्यावेळी ते सभासद लेखकास खेळण्यासाठी बोलवत. त्यांना चेंडू फेकण्यास सांगत आणि लेखकही त्या कामासाठी सदैव तयार होत असत.

अशाप्रकारे क्रिकेटची आवड आणि प्रत्यक्ष खेळाडूंसोबत खेळण्याचा आनंद व्यक्त करताना लेखक 'आंधळा मागतो एक डोळा व देव देतो दोन' असे मत व्यक्त करतात.

३. पुढील उतारा वाचून दिलेल्या सूचनांनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) कृती पूर्ण करा.

(i)

लेखकाच्या खेळाबाबत स्तुतीवर उद्गार ऐकून यांना आनंद वाटे.

लेखकाच्या आई वडिलांना

(ii)

लेखकाचे वडील याबाबतीत कडक होते.

अभ्यास

शाळा

(२) कारणे लिहा.

(i) वडिलांनी संतापाने लेखकास छड्या मारल्या.

उत्तर: लेखक एके दिवशी शाळा चुकवून ग्राऊंडवर क्रिकेटचा एक मित्रत्वाचा सामना पाहण्यास गेले. त्यामुळे वडिलांनी लेखकास छड्या मारल्या.

(ii) लेखकांस त्यांचे वडील खेळासाठी नेहमी प्रोत्साहन देत असत.

उत्तर: लेखकांचे वडील स्वतः व्हॉलीबॉल चॅम्पियन होते. त्यामुळे ते लेखकांस खेळासाठी नेहमी प्रोत्साहन देत असत.

(३) घटनांचा क्रम लावा.

(i) लेखकाची धडपड सुरू झाली.

(ii) मैदानावर कनात घालण्यास आली.

(iii) आत जाण्याचे सर्व मार्ग बंद पडले.

(iv) मॅच पाहायला पाहिजे आणि तीही फुकटात.

उत्तर: (i) मैदानावर कनात घालण्यास आली.

(ii) आत जाण्याचे सर्व मार्ग बंद पडले.

(iii) मॅच पाहायला पाहिजे आणि तीही फुकटात.

(iv) लेखकाची धडपड सुरू झाली.

- (४) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.
- (i) माझे स्वतः व्हॉलीबॉल चॅम्पियन होते.
(वडील, काका, मामा, तात्या)
- (ii) मी तसाच ती बॅट घेऊन दाखवत सुटलो.
(आईला, मित्रांना, खेळाडूंना, सभासदाना)
- (iii) साली भारतात ऑस्ट्रेलियन सर्किसेसचा एक संघ पुण्यात आला होता.
(१९६०, १९४०, १९४५, १९८३)

उत्तरे: (i) वडील (ii) मित्रांना (iii) १९४५

उतारा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५३

१४. बीज पेरले गेले

त्यानंतर एक आनंदाची गोष्ट घडली. माझ्या वडिलांची बदली परत पुण्यास झाली. माझ्या आई-वडिलांना वाय.एम. सी.ए. मधील खेळाडूंकडून माझ्याखेळाबाबत स्तुतीपर उद्गार ऐकू येऊ लागले ते ऐकून त्यांना आनंद वाटे. माझे वडिल स्वतः व्हॉलीबॉल चॅम्पियन होते. त्यामुळे ते मला खेळात नेहमीच प्रोत्साहन देत. एकदा दुपारी त्यांना जेवणाचा डबा घेऊन गेलो असताना त्यांनी मला दुकानात नेले व सहा रूपयांस एक जुनी बॅट विकत घेऊन दिली. ती बॅट पाहून माझा आनंद गगनात मावेना. मी तसाच ती बॅट घेऊन मित्रांना दाखवत सुटलो. त्या वेळेस वडिलांचा मासिक पगार अवघा चोवीस रूपये होता. माझे वडील अभ्यास व शाळा यांबाबतीत फारच कडक असत. एकदा मी शाळा चुकवून ग्राऊंडवर क्रिकेटचा एक मित्रत्वाचा सामना पाहत बसलो होतो. वडील घरी आले तेव्हा त्यांनी मला पाहिले व संतापाने छड्या मारत शाळेत नेऊन बसवले. त्या क्षणापासून मी शाळा कधीच चुकवली नाही.

१९४५ साली भारतात ऑस्ट्रेलियन सर्किसेसचा एक क्रिकेट संघ पुण्यात आला होता. पूना क्लबच्या ग्राऊंडवर त्याची एक मॅच झाली. या सामन्याला अर्थात तिकीट होते व मैदानावर गोलाकार कनात घालण्यात आलेली होती. त्यामुळे आत जाण्याचे सर्व मार्ग बंद होते. ही मॅच तर पाहायलाच पाहिजे आणि तिही फुकटात, म्हणून माझी धडपड सुरू झाली. सुदैवाने हा प्रश्न ग्राऊंडच्या बाजूला असलेल्या मोठाल्या झाडांनी सोडवला.

कृती २ : आकलन कृती

- (१) उत्तरे लिहा.
- (i) लेखकाच्या खेळाबाबत स्तुतीपर उद्गार काढणारे - वाय. एम. सी. ए. चे खेळाडू
- (ii) वडील या खेळात चॅम्पियन होते - व्हॉलीबॉल

- (२) खालील शब्दांना मराठी शब्द सुचवा.

- (i) चॅम्पियन - सर्वोत्कृष्ट खेळाडू
(ii) ग्राऊंड - मैदान
(३) चूकी की बरोबर ते लिहा.
(i) वडील फूटबॉल चॅम्पियन होते.
(ii) पूना क्लब ग्राऊंडवर एक मॅच झाली.
(iii) आईने लेखकास संतापाने छड्या मारल्या.
(iv) वडिलांनी जुनी बॅट विकत घेतली.

उत्तर: (i) चूक (ii) बरोबर (iii) चूक (iv) बरोबर

- (४) योग्य पर्याय निवडून विधाने पूर्ण करा.

- (i) ग्राऊंडवर त्याची एक मॅच झाली.
(अ) पूना क्लबच्या.
(आ) मुंबई क्लबच्या.
(इ) सातारा क्लबच्या.
(ई) महाराष्ट्र क्लबच्या.

उत्तर: पूना क्लबच्या ग्राऊंडवर त्याची एक मॅच झाली.

- (ii) त्या वेळेस वडिलांचा मासिक पगार अवघा
(अ) तीस रूपये होता.
(आ) शंभर रूपये होता.
(इ) चोवीस रूपये होता.
(ई) दहा रूपये होता.

उत्तर: त्या वेळेस वडिलांचा मासिक पगार अवघा चोवीस रूपये होता.

- (५) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (i) लेखकांचे वडील कोणत्या खेळात चॅम्पियन होते ?

उत्तर: लेखकांचे वडील 'व्हॉलीबॉल' या खेळात चॅम्पियन होते.

- (ii) लेखकांच्या वडीलांनी लेखकांना दिलेली बॅट किती रूपयांची होती ?

उत्तर: लेखकांच्या वडीलांनी लेखकांना दिलेली बॅट सहा रूपयांची.

कृती ३ : व्याकरण कृती

- (१) समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) आनंद - (ii) गोष्ट -
(iii) प्रोत्साहन - (iv) मासिक -
(v) झाड - (vi) शाळा -
(vii) मित्र - (viii) घर -

उत्तर: (i) हर्ष (ii) कथा (iii) उत्तेजन (iv) महिना (v) वृक्ष (vi) विद्यालय (vii) सखा (viii) सदन, निवास

(२) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) आनंद × (ii) मोठा ×
 (iii) सुदैव × (iv) कडक ×
 (v) प्रश्न ×

उत्तर: (i) दुःख (ii) छोटा (iii) दुर्दैव (iv) मृदू, कोमल (v) उत्तर

(३) लिंग बदला.

- (i) आई - (ii) मित्र -

उत्तर: (i) वडील (ii) मैत्रीण

(४) खालील वाक्यांतील क्रियापद ओळखा व लिहा.

- (i) मला खेळात नेहमी प्रोत्साहन देत.
 (ii) आत जाण्याचे मार्ग बंद होते.

उत्तर: (i) देत (ii) होते.

(५) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूलशब्द	सामान्यरूप
(i) गगनात	गगन	गगना
(ii) मैदानावर	मैदान	मैदाना

(६) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) पुण्यास	स	द्वितीया (एकवचन)
(ii) ग्राऊंडच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)

(६) काळ ओळखा.

- (i) एक मित्रत्वाचा सामना पाहत बसलो होतो.
 (ii) पूना क्लबच्या ग्राऊंडवर सामना चालू आहे.

उत्तर: (i) भूतकाळ (ii) वर्तमानकाळ

कृती ४ : स्वमत

* (१) लेखकाच्या वडिलांची शिस्त जाणवलेले प्रसंग पाठाच्या आधारे तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: वडिलांची बदली वडगावाला झाल्यावर लेखकाने त्यांच्या बरोबर जाण्याचा आग्रह धरला; परंतु त्यांनी मोठे व्हावे, ऑफिसर व्हावे हे वडिलांचे स्वप्न असल्यामुळे त्यांना काकांकडे राहावे लागले.

दुसरा प्रसंग लेखक मित्रांसोबत शाळा बुडवून मॅच बघण्यासाठी गेले. हे वडिलांना कळल्यावर त्यांच्याकडून संतापाने छड्या खात लेखकास शाळेत जाऊन बसावे लागले.

अशाप्रकारे अभ्यास व शाळा याबाबत वडील कडक स्वभावाचे होते हे जाणवते.

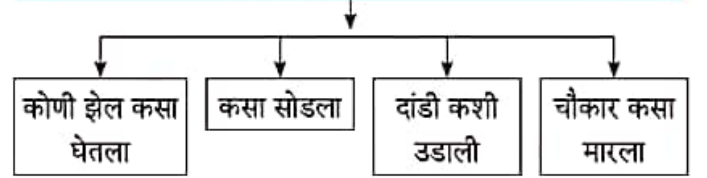
४. पुढील उताऱ्याच्या वाचून दिलेल्या सूचनांनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृती पूर्ण करा.

(i)

लेखक व त्यांचे मित्र या विषयावर रसभरित चर्चा करत असत

(ii)

लेखकाच्या पाठीवर शाबासकीची धाप दिली.

विद्यार्थ्यांनी व शिक्षकांनी

(iii)

शिक्षकांनी प्रश्न विचारल्यावर लेखकाच्या तोंडून असे उत्तर बाहेर पडे.

'हाऊज दॅट?'

(iii)

लेखकांनी आंतरशालेय सामन्यात धावा केल्या → १००

(२) उत्तरे लिहा.

- (i) मॅच संपल्यावर यांच्या स्वाक्षऱ्या घेण्यासाठी झिम्मड उडते - खेळाडूंच्या स्वाक्षऱ्या घेण्यासाठी.
 (ii) या तासाला लेखकांच्या स्वाक्षरीने वही भरत असे - गणित
 (३) घटनांचा क्रम लावा.
 (i) आपल्या भोवतीही स्वाक्षरीसाठी गर्दी होईल.
 (ii) काही खेळाडू स्वाक्षरी नाकारत.
 (iii) काही खेळाडू आनंदाने स्वाक्षरी देत.
 (iv) मॅच संपल्यावर खेळाडूंच्या स्वाक्षऱ्या घेण्यासाठी झिम्मड उडते.

उत्तर: (i) मॅच संपल्यावर खेळाडूंच्या स्वाक्षऱ्या घेण्यासाठी झिम्मड उडते.

(ii) काही खेळाडू आनंदाने स्वाक्षरी देत.

(iii) काही खेळाडू स्वाक्षरी नाकारत.

(iv) आपल्या भोवतीही स्वाक्षरीसाठी गर्दी होईल.

(४) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

- (i) सर्व सोहळा पाहून मनात आले, की आपणही एक मोठे व्हावे.
 (कलाकार, पंच, खेळाडू, नाट)

(ii) माझ्या मनात क्रिकेटचे पेरले गेले आणि उगवले ते असे.

(बीज, रोप, स्थान, रहस्य)

उत्तरे: (i) खेळाडू (ii) बीज

उतारा ४ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५३

१४. बीज पेरले गेले

माझ्या काही मित्रांसहित झाडावर बसून मी दिवसभर मॅच पाहत होते आणि अजूनही वाटते, की पुन्हा एकदा तसेच झाडावर चढावे आणि तिथूनच मनसोक्त मॅच पाहावी. मी आणि माझे मित्र मॅचचे वर्णन आमच्या बुद्धीप्रमाणे जोरजोरात हातवारे करून इतरांना ऐकवत असू. दिवसाचा खेळ झाल्यावर कोणी झेल कसा घेतला-कसा सोडला, दांडी कशी उडाली, चौकार कसा मारला याची रसभरित चर्चा करतच आम्ही चालत चालत घरी परतत असू. ही मॅच पाहिल्यावर तिचा माझ्या मनावर फारच परिणाम झाला. विशेषतः मॅच संपल्यावर खेळाडूंच्या स्वाक्षऱ्या घेण्यासाठी जी झिम्मड उडते, तेव्हाचे ते दृश्य काळजात भिडले. काही खेळाडू आनंदाने स्वाक्षरी देत होते, तर काही नाकारत होते. हा सर्व सोहळा पाहून मनात आले, की आपणही एक मोठे खेळाडू व्हावे. मग आपल्या भोवतीही अशीच स्वाक्षरीसाठी गर्दी होईल. बस, तेव्हापासून स्वाक्षरीच्या तालमीला सुरुवात झाली! विशेष म्हणजे वर्गात गणिताच्या तासाला वहीची अनेक पाने माझ्या स्वाक्षरीने भरू लागली. जर चुकूनमाकून शिक्षकांचे माझ्याकडे लक्ष गेलेच व मला प्रश्न विचारलाच तर न कळत माझ्या तोंडातून, 'हाऊज दॅट'? असे उत्तर बाहेर पडे! हे उद्गार ऐकून वर्गात एकच हशा होई आणि माझी मान लाजेने खाली होई; पण हीच लाजेने खाली घातलेली मान मी जेव्हा थोड्याच दिवसांनी आंतरशालेय सामन्यात १०० धावा केल्या, तेव्हा सर्वांच्या डोळ्यांतील कौतुकांचे भाव पाहण्यासाठी अभिमानाने वर झाली. माझे नाव मोठ्या अक्षरांत शाळेच्या बोर्डावर झळकले. विद्यार्थ्यांनी आणि शिक्षकांनी माझ्या पाठीवर शाबासकीची थाप दिली आणि त्याच वेळी प्रथम मला क्रिकेट खेळत असल्याबद्दल धन्य-धन्य वाटले. माझ्या मनात क्रिकेटचे बीज पेरले गेले आणि उगवले ते असे.

कृती २ : आकलन कृती

(१) कारणे लिहा.

(i) विद्यार्थी व शिक्षकांनी लेखकाच्या पाठीवर शाबासकीची थाप दिली.

उत्तर: लेखकांनी आंतरशालेय सामन्यात १०० धावा केल्या. त्यांचे नाव शाळेच्या बोर्डावर झळकले म्हणून विद्यार्थी व शिक्षकांनी कौतुकासाठी लेखकाच्या पाठीवर शाबासकीची थाप दिली.

(२) योग्य पर्याय निवडून विधान पूर्ण करा.

(i) विशेषतः मॅच संपल्यावर खेळाडूंच्या स्वाक्षऱ्या घेण्यास जी झिम्मड उडते, तेव्हाचे दृश्य

(अ) मनाला लागले.

(आ) काळजात भिडले.

(इ) आनंद मिळाला.

(ई) सुंदर होते

उत्तर: विशेषतः मॅच संपल्यावर खेळाडूंच्या स्वाक्षऱ्या घेण्यास जी झिम्मड उडते, तेव्हाचे दृश्य काळजात भिडले.

(३) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) क्रिकेट खेळत असल्याबद्दल लेखकाला काय वाटले?

उत्तर: क्रिकेट खेळत असल्याबद्दल लेखकाला धन्य-धन्य वाटले.

(ii) लेखक दिवसभर कोठे बसून मॅच पाहत हाते?

उत्तर: लेखक दिवसभर झाडावर बसून मॅच पाहत होते.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) सोहळा - (ii) स्वाक्षरी -

(iii) शाबासकी - (iv) आनंद -

(v) गर्दी - (vi) शिक्षक -

उत्तर: (i) उत्सव (ii) सही (iii) कौतुक (iv) हर्ष (v) झुंबड (vi) अध्यापक

(२) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) खाली × (ii) आनंद ×

(iii) दिवस ×

उत्तर: (i) वर (ii) दुःख (iii) रात्र

(३) वचन बदला.

(i) स्वाक्षरी - (ii) झाड -

(iii) पान - (iv) अक्षर -

उत्तर: (i) स्वाक्षऱ्या (ii) झाडे (iii) पाने (iv) अक्षरे

(४) लिंग ओळखा.

(i) विद्यार्थी - (ii) शिक्षक -

(iii) मित्र -

उत्तर: (i) विद्यार्थिनी (ii) शिक्षिका (iii) मैत्रीण

(५) खालील वाक्यातील अव्यय ओळखून प्रकार लिहा.

(i) बीज पेरले गेले आणि ते उगवले असे.

उत्तर: आणि - उभयान्वयी अव्यय

(ii) झाडावर बसून मी मॅच पाहत होते.

उत्तर: वर - शब्दयोगी अव्यय

(६) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) झाडावर	झाड	झाडा
(ii) शिक्षकांचे	शिक्षक	शिक्षकां

(७) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) गणिताच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)
(ii) दिवसांनी	नी	तृतीया (अनेकवचन)

(८) खालील वाक्य लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) माझ्या मनात क्रिकेटचे बिज पेरले गेले आणि उगवले ते असे.

उत्तर: माझ्या मनात क्रिकेटचे बीज पेरले गेले आणि उगवले ते असे.

कृती ४ : स्वमत

(१) तुमच्या मते लेखकाच्या मनात क्रिकेटचे बीज कसे रुजले असावे ते लिहा.

उत्तर: लेखक ज्यावेळी शिक्षणासाठी काकांकडे वाय.एम.सी.ए. कॅम्पाऊंड मध्ये राहण्यास गेले, तेथे अनेक सभासद खेळण्यासाठी येत. त्यांच्या खेळाचे निरीक्षण करून, लेखकांना त्या खेळाची धुरळ पडली. तेव्हापासून ते शाळा सुटली ना सुटली की मैदानात खेळाडूंसोबत खेळायला मिळावे; म्हणून लवकर येत असत.

क्रिकेट खेळाडू होणे हे त्यांनी मनाशी पक्के केले. सतत सराव करणे, मॅच बघण्यास जाणे यासाठी ते प्रयत्नात असत.

अशाप्रकारे सभोवतालचा परिसर जो खेळासाठी प्रवृत्त करतो. यामध्ये सर्व खेळाडू, स्पर्धा यांचा प्रभाव लेखकाच्या मनात क्रिकेटचे बीज रुजण्यास प्रवृत्त करणारा होता.

स्वाध्याय कृती

* (१) कारणे लिहा.

(i) लेखकाच्या आई-वडिलांनी मन घट्ट करून मुलांचा निरोप घेतला.

उत्तर: लेखकाच्या आई-वडिलांनी मन घट्ट करून मुलांचा निरोप घेतला कारण आपल्या मुलांनी चांगले शिकावे, मोठा ऑफिसर व्हावे व घराण्याचे नाव उज्ज्वल करावे, या उद्देशाने मन घट्ट करून लेखकाच्या आई-वडिलांनी मुलांचा निरोप घेतला.

(ii) लेखकाला लहानपणी अनेक खेळाडू पाहण्याची संधी मिळाली.

उत्तर: लेखकाला लहानपणी अनेक खेळाडू पाहण्याची संधी मिळाली कारण लेखकांचे चुलते वाय.एम.सी.ए. च्या कॅम्पाऊंडमध्ये राहत असत. लेखकही शिक्षणासाठी काकांकडे राहत होते. त्या कॅम्पाऊंडमध्ये अनेक सभासद खेळण्यासाठी येत असत.

(iii) 'आंधळा मागतो एक डोळा व देव देतो दोन' असे लेखकाला वाटले.

उत्तर: 'आंधळा मागतो एक डोळा व देव देता दोन' असे लेखकाला वाटले कारण लेखकाला क्रिकेट खेळ आवडू लागला होता. त्यांच्या कॅम्पाऊंडमध्ये सभासद खेळण्यासाठी येत त्यावेळी

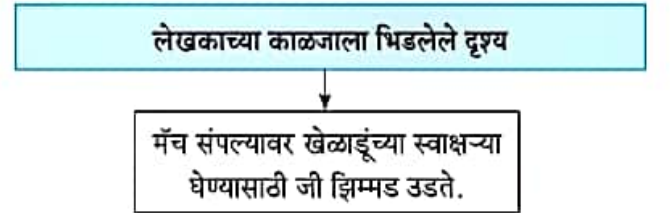
लेखकालाही चेंडू फेकण्यासाठी बोलावले जाई आणि लेखकाला हा खेळ आवडत असल्यामुळे तेही या कामासाठी तयार असत.

(iv) दुसऱ्या मुलांच्या हातात खेळणी पाहून लेखकाला लहानपणी त्यांचा हेवा वाटत असे, कारण ...

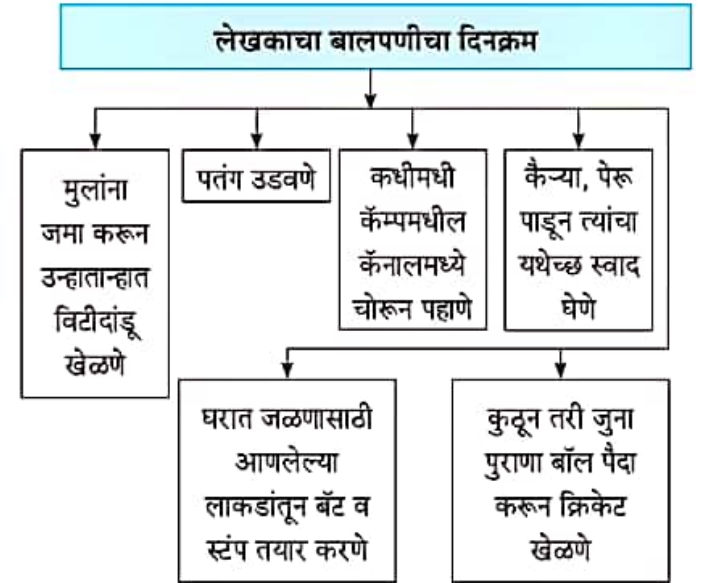
उत्तर: दुसऱ्या मुलांच्या हातात खेळणी पाहून लेखकाला लहानपणी त्यांचा हेवा वाटत असे कारण तुटपुंज्या पगारात लेखकाचे वडील घरखर्च भागवत होते. त्यामुळे लेखकासाठी खेळणी विकत घेऊ शकत नव्हते.

* (२) आकृती पूर्ण करा.

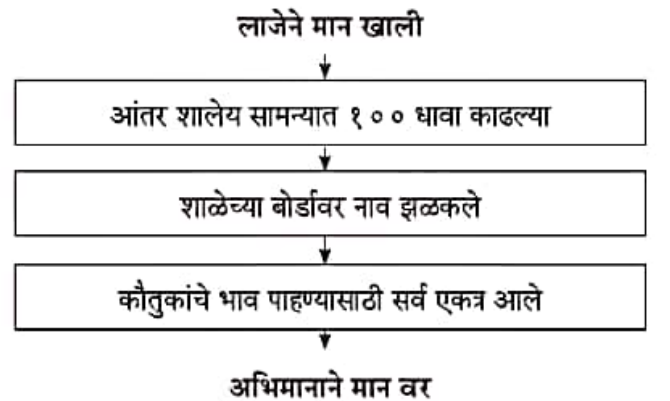
(i)

(ii)

* (३) ओघतक्ता तयार करा.

* (४) खालील शब्दांसाठी पाठात आलेले समानार्थी शब्द शोधून लिहा.

- (i) सही - स्वाक्षरी (ii) निवास - घर
(iii) क्रीडा - खेळ (iv) प्रशंसा - स्तुती

* (५) खालील वाक्यांत कंसातील वाक्प्रचारांचा योग्य उपयोग करून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(आनंद गगनात न मावणे, हेवा वाटणे, खूणगाठ बांधणे, नाव उज्ज्वल करणे)

- (i) मोठे झाल्यावर रुग्णांची सेवा करण्यासाठी मी नर्स होण्याचे मनाशी निश्चित केले.

उत्तर: मोठे झाल्यावर रुग्णांची सेवा करण्यासाठी मी नर्स होण्याची मनाशी खूणगाठ बांधली.

- (ii) अचानक दारात मामा-मामींना बघून सर्वांना खूप आनंद झाला.

उत्तर: अचानक दारात मामा-मामींना बघून सगळ्यांचा आनंद गगनात मावेनासा झाला.

- (iii) आंतरराष्ट्रीय स्पर्धांमध्ये कौस्तुभने बुद्धिबळ खेळात शाळेचे नाव उंचावले.

उत्तर: आंतरराष्ट्रीय स्पर्धांमध्ये कौस्तुभने बुद्धिबळ खेळांत शाळेचे नाव उज्ज्वल केले.

- (iv) मानसीने म्हटलेल्या गाण्याचे सर्वांनी केलेले कौतुक ऐकून मला क्षणभर तिचा मत्सर वाटला.

उत्तर: मानसीने म्हटलेल्या गाण्याचे सर्वांनी केलेले कौतुक ऐकून माला क्षणभर तिचा हेवा वाटला.

* (६) स्वमत

- (१) लेखकाच्या वडिलांची शिस्त जाणवलेले प्रसंग पाठाच्या आधारे तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: (उतारा ३ मधील 'कृती ४: स्वमत' चे उत्तर पहा.)

(२) तुमच्या मते लेखकाच्या मनात क्रिकेटचे बीज कसे रुजले असावे ते लिहा.

उत्तर: (उतारा ४ मधील 'कृती ४: स्वमत' चे उत्तर पहा.)

(३) तुमच्या मते लेखकाच्या मनात पेरले गेलेले क्रिकेटचे बीज कसे उगवले ते लिहा.

उत्तर: लेखक जेव्हा शिक्षणासाठी काकांकडे राहत होते त्यावेळी क्रिकेट खेळ त्यांना आवडू लागला. ते वाय.एम.सी.ए. कंपाऊंड मध्ये सभासदांसोबत खेळत असत. त्यांच्या खेळाचे निरीक्षण करत, आपणही यांच्या सारखे खेळावे. एक क्रिकेट खेळाडू व्हावे असे त्यांनी मनाशी ठरवले.

मॅच पाहण्यासाठी ते मित्रांसोबत जात, त्यांच्याशी क्रिकेटच्या खेळाच्या गप्पा मारत, इतकेच नव्हे तर वडिलांनीही त्यांचे खेळाचे वेड पाहून जुनी बॅट खरेदी करून दिली. तसंच आंतरशालेय स्पर्धेत १०० धावांचा विक्रम त्यांनी केला. अशाप्रकारे क्रिकेटचे बीज लेखकांत उगवले.

(४) प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या गुणांसंबंधी माहिती लिहा.

उत्तर: प्रतिकूल परिस्थिती म्हणजे ज्या परिस्थितीत कुठल्याही प्रकारचे सुखी, समाधानी जीवन प्राप्त न होणे. अनेक संकटांना सामोरे जात जीवन जगणे होय.

प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करण्यासाठी धैर्य, जिद्द याची गरज असते जी गोष्ट पूर्ण करायची आहे, त्यासाठी सतत प्रयत्न करत राहणे, स्वतःचा आत्मविश्वास विकसित करणे, मेहनतीशिवाय यश नाही. त्यामुळे श्रमाला महत्त्व देणे. ध्येय निश्चित करून ते पूर्ण करण्याचा ध्यास घेणे या गोष्टींची आवश्यकता असते.

पाठपरिचय

'खरा नागरिक' हा पाठ लेखक 'सुहास बारटक्के' यांनी लिहिला आहे. या पाठात शालेय विषय केवळ अभ्यासायचे नसून आचरणात आणायचे असतात, हे 'निरंजन' या व्यक्तिरेखेतून स्पष्ट केले आहे.

'Khara Nagrik' is written by Suhās Bartakke. He has beautifully expressed how school subjects are not simply to be studied, but are also meant for their application to daily activities. He spreads this message through a character named Nirānjan.

शब्दार्थ

सल्ला	- उपदेश	- (advise)
चटकन	- लगेच	- (quickly)
आल्हाददायक	- सुखावह, सुखद	- (pleasant)
रीत	- पद्धत	- (trick)
मोलाचे	- उपयुक्त	- (valuable)
अपार	- खूप	- (a lot)
श्रद्धा	- विश्वास	- (belief)
लाडका	- आवडता	- (favourite)
शेण	- गाईचा मल	- (cow dung)
गोठा	- गुरे बांधण्याची जागा	- (cow shed)
यथातथा	- बेतबात	- (below average)
प्रगती	- सुधारणा	- (progress)
उजळणी	- मनन, चिंतन	- (revision)
बेफिकीर	- निष्काळजी	- (carelessness)
जाणीवपूर्वक	- मुद्दाम	- (deliberately)
प्रवृत्ती	- मानसिकता	- (attitude)
दिमाख	- ऐट	- (pomp)
बोगदा	- डोंगराच्या पोटातून आरपार केलेला मार्ग	- (a tunnel)
भगदाड	- जमिनीत, भिंतीत पडलेला खड्डा	- (a large uneven hole)
क्षणभर	- थोड्या वेळासाठी	- (for a moment)
घातपात	- अपघात	- (casualty)
कट	- कारस्थान	- (plan)

उपद्व्याप	- कारभार	- (fright work)
किंकाळ्या	- कर्कश आवाज	- (chaos)
अपुरे	- अपूर्ण	- (incomplete)
स्फोट	- ब्लास्ट	- (blast)
आर्जव	- विनंती	- (request)
तथ्य	- अर्थ	- (reason)
नेमकी	- योग्य	- (appropriate)
दीर्घकाळ	- खूपवेळा	- (a long time)
पंचनामा	- शहानिशा	- (scrutiny)
गांभीर्य	- महत्त्व	- (seriousness)
चाणाक्ष	- धूर्त, बुद्धिमान	- (adroit)
कौतुक	- वाहवा, प्रशंसा	- (appreciation)
निराश	- उदास	- (disappointed)
सवलती	- सोयी	- (facilities)
रद्द	- (to cancel)	
वार्ताहर	- बातमीदार	- (reporter)
स्तुती	- प्रशंसा	- (appreciation)
भीषण	- भयंकर	- (fierce, dire)
जिल्हाधिकारी	- (District Collector)	
खास बाब	- विशिष्ट गोष्ट	- (special case)
वसतिगृह	- छात्रालय	- (hostel)

वाक्प्रचार

मोलाचा वाटणे	- महत्त्वाचा वाटणे, उपयुक्त वाटणे
वार लावून जेवणे	- अगोदर ठरवल्याप्रमाणे दररोज एकेकाच्या घरी जेवायला जाणे.

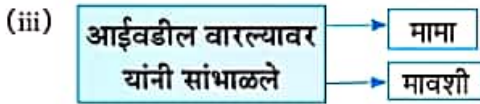
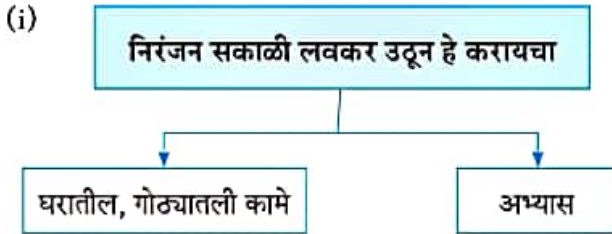
जीवाला मुकणे	- मृत्यू पावणे	हृदयाशी धरणे	- प्रेमाने जवळ घेणे
हुरळून जाणे	- आनंदी होणे	डोळे पाणावणे	- आनंदाश्रू येणे
कानठळ्या बसणे	- अती मोठ्या आवाजाचा त्रास होणे	यथातथा असणे	- बेतबात असणे
कानात घूमणे	- वारंवार तेच ऐकू येणे	तथ्य वाटणे	- अर्थ असणे
ताब्यात देणे	- हवाली करणे, सोपविणे	मनोमन खुश होणे	- मनात आनंद वाटणे

MASTER KEY QUESTION SET - 15

१. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) कोणता विषय जरा अवघडच असतो ?

उत्तर : नागरिकशास्त्र हा विषय जरा अवघडच असतो.

(ii) मामाने निरंजनला कोठे आणून सोडले ?

उत्तर : मामाने निरंजनला चिपळूणला मावशीकडे आणून सोडले.

(iii) मावशीचे घर कोठे होते ?

उत्तर : गावापासून दूर डोंगराच्या पायथ्याशी मावशीचे घर होते.

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) टवटवीत आणि प्रसन्न वातावरणात अभ्यास खूप छान होतो. (सकाळच्या, दुपारच्या, थंडीच्या, रात्रीच्या)

(ii) गुरुजींचा सल्ला त्याला मोलाचा वाटे. (भोसले, फाटक, भडसावळे, देशमुख)

(iii) गुरुजींचंही खूप प्रेम होतं. (सदानंदवर, निरंजनवर, अतुलवर, सचिनवर)

उत्तर : (i) सकाळच्या (ii) भडसावळे (iii) निरंजनवर

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५५

१५. खरा नागरिक

निरंजन आज भल्या पहाटेस उठून अभ्यासाला बसला होता. आज शेवटचा, नागरिकशास्त्राचा पेपर. तो झाला, की संपलीच परीक्षा. इतिहास, भूगोल आणि नागरिकशास्त्र, तिन्ही विषयांचा केवढा अभ्यास करावा लागतो. त्यात हे नागरिकशास्त्र जरा अवघडच.

पहाटेची, सकाळची वेळ अभ्यासाला योग्य असते, हा भडसावळे गुरुजींनी दिलेला सल्ला अगदी योग्य होता. सकाळच्या टवटवीत आणि प्रसन्न वातावरणात अभ्यास खूप छान होतो. शरीरही पुरेशा विश्रांतीमुळे ताजंतवान बनलेलं असतं. प्रसन्न वातावरणामुळे मनही अभ्यासात चटकन लागू शकतं. हवेत सुखद गारवा असतो. दुरून एखादी भूपाळी किंवा रेडिओवरचं आवडतं भक्तिगीत ऐकू येत असतं. ते नसेल तर पश्यांचं सुमधुर संगीत साथीला असतंच. अशा आल्हाददायक वातावरणात संस्कृतचा एखादा श्लोक चटकन पाठ होतो. एरवी न कळलेलं गणित चटकन कळतं. त्याची रीतही लक्षात राहते, हा निरंजनचा अनुभव. त्यामुळेच भडसावळे गुरुजींचा हा सल्ला त्याला मोलाचा वाटे.

निरंजनची गुरुजींवर अपार श्रद्धा होती. तसं गुरुजींचंही निरंजनवर खूप प्रेम होतं. तो त्यांचा लाडका विद्यार्थी होता; कारण तो अतिशय प्रामाणिकपणे काम करायचा आणि अभ्यासही. या जगात त्याचं असं कुणी नव्हतंच. दूरदूरच्या नात्यातल्या एक मावशीच्या घरी चिपळूण शहरालगतच्या एका उपनगरात तो राहायचा. गावापासून दूर डोंगराच्या पायथ्याशी हे मावशीच घर होतं. आईवडील लहानपणीच वारले. काही दिवस मामाने सांभाळ केला आणि मग कामासाठी म्हणून चिपळूणला आणलं. या मावशीकडे आणून सोडलं आणि तोही मुंबईला निघून गेला तो कायमचाच. जाताना मोलाचा सल्ला मात्र देऊन गेला - 'रडत बसू नको. शेण, गोठा वगैरे जी पडतील ती सारी कामं कर. मावशी देईल ते खा आणि इथंच रहा. मावशी तुला शाळेतही घालणार आहे.'

कृती २ : आकलन कृती

(१) योग्य पर्याय निवडा.

- (i) निरंजन भल्या पहाटेस उठून अभ्यासाला बसला, कारण
- (i) त्याला झोप येत नव्हती.
- (ii) अभ्यास पूर्ण झाला नव्हता.
- (iii) पहाटे उठायला त्याला आवडत असे
- (iv) त्याचा शेवटचा नागरिकशास्त्राचा पेपर होता.

उत्तर: निरंजन भल्या पहाटेस उठून अभ्यासाला बसला कारण त्याचा शेवटचा नागरिकशास्त्राचा पेपर होता.

(२) 'मुंबईला' हे उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा.

उत्तर: मामा कोठे निघून गेला ?

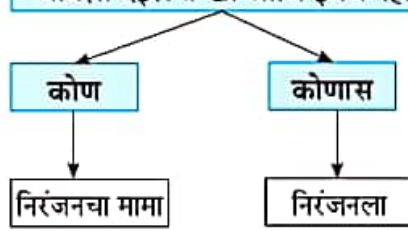
(३) सहसंबंध लिहा.

रेडिओ : भक्तिगीत :: पक्षी :

उत्तर: संगीत

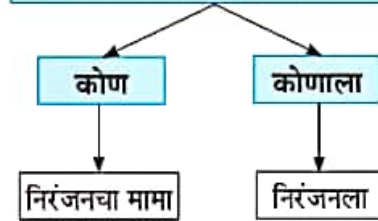
(४) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

(i) "मावशी देईल ते खा आणि इथच रहा"

(ii)

"रडत बसू नको. शेण, गोठा वगैरे जी पडतील ती सारी कामं कर."

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) विशेषण विशेष्य यांच्या जोड्या जुळवा.

'अ' गट (विशेषण)	'ब' गट विशेष्य
(i) योग्य	(अ) विश्रांती
(ii) सुखद	(आ) सल्ला
(iii) पुरेशी	(इ) वातावरण
(iv) प्रसन्न	(ई) गारवा

उत्तर: (i - आ), (ii - ई), (iii - अ), (iv - इ)

(२) खालील अर्थाचा वाक्प्रचार लिहा.

उत्तरे: (i) उपयुक्त वाटणे, महत्त्वाचे वाटणे.

मोलाचे वाटणे

(३) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) अयोग्य × (ii) त्रासदायक ×
- (iii) सोपे × (iv) अप्रसन्न ×
- (v) हळूहळू × (vi) प्रामाणिक ×

उत्तरे: (i) योग्य (ii) सुखद (iii) अवघड (iv) प्रसन्न (v) चटकन (vi) अप्रामाणिक

(४) खालील वाक्यातील अव्यये शोधा व त्यांचे प्रकार लिहा.

वाक्ये	अव्यये	प्रकार
(i) तो अतिशय प्रामाणिकपणे काम करायचा आणि अभ्यासही.	आणि	उभयान्वयी अव्यय
(ii) संस्कृतचा एखादा श्लोक चटकन पाठ होतो.	चटकन	क्रियाविशेषण अव्यय
(iii) रेडिओवरचं आवडतं भक्तिगीत ऐकू येत असतं.	वरचं	शब्दयोगी अव्यय

(५) उताऱ्यातील दोन एकवचनी शब्द शोधून लिहा.

(i) विद्यार्थी (ii) दिवस

(६) पर्यायी शब्द लिहा.

उपदेश	पद्धत	शिष्य	कठिण
↓	↓	↓	↓
सल्ला	रीत	विद्यार्थी	अवघड

प्रश्न ४: स्वमत

(१) 'अभ्यासासाठी पहाटेचे वातावरण पोषक असते' यावर तुमचे विचार मांडा.

उत्तर: 'लवकर निजे, लवकर उठे त्यास उत्तम आरोग्य लाभे' ह्या वचनानुसार राहणाऱ्यांना आरोग्यप्राप्ती होतेच व आयुष्यात यशप्राप्तीही होते. लवकर उठल्याने पहाटेच्या वेळेचा सदुपयोग करता येतो. पहाटे अभ्यासही छान होतो. केलेला अभ्यास लक्षात राहतो. पहाटे गोंगाट, कलकलाट नसल्याने चित्त एकाग्र होते. पुरेशी झोप झाल्याने शरीर व मन दोन्हीही प्रफुल्लित असतात. हवेत सुखद गारवा असतो. पक्ष्यांचा किलबिलाट असतो. पहाटेची भूपाळी, जात्यावरच्या ओव्या किंवा रेडिओवरची मधुर सनई मन प्रसन्न करते. शांततेत पाठांतर होते. मनन व चिंतन होते. पहाटे कामांची लगबग नसते, वाहनांची ये-जा नसते म्हणून मन स्थिर होण्यास वेळ लागत नाही. एकाग्र मनाने अभ्यास करता येतो.

२. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

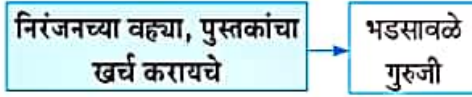
कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

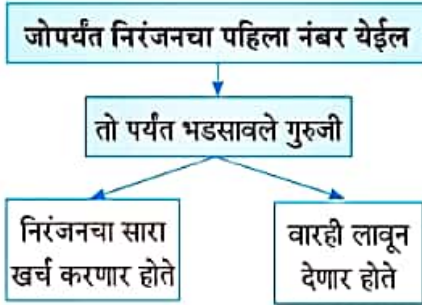
(i)

(ii)

(iii)

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) निरंजन दुपारी कोठे जेवायला जायचा ?

उत्तर: दररोज एकाच्या घरी दुपारी निरंजन पाहुणा म्हणून जेवायला जायचा.

(ii) निरंजन कोणाच्या घरी काम करायचा ?

उत्तर: निरंजन मावशीच्या घरी काम करायचा.

(iii) परीक्षा किती वाजता सुरू होणार होती ?

उत्तर: परीक्षा साडेदहा वाजता सुरू होणार होती.

(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i)परिस्थिती यथातथाच असल्याने निरंजन वार लावून जेवायचा. (काकांची, मावशीची, मामाची, आत्याची)

(ii) गुरुजींवर श्रद्धा ठेवायचा आणि परीक्षेत.....नंबर पटकवायचा. (दुसरा, पहिला, तिसरा, चौथा)

(iii) साडेदहाची परीक्षा. त्याआधीजायचं होतं.

(देशमुखांकडे, थोरातांकडे, भडसावळे गुरुजींकडे, मावशीकडे)

उत्तर: (i) मावशीची (ii) पहिला (iii) देशमुखांकडे

उतारा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५५

१५. खरा नागरिक

मामा गेला तो पुन्हा परतला नाही मात्र लहानगा निरंजन मावशीच्या घरी प्रामाणिकपणे काम करायचा. घरातल्या सर्वांशी त्याने जमवून घेतलं आणि शाळेत नाव दाखल केलं. मावशीची परिस्थिती यथातथाच असल्याने निरंजन वार लावून जेवायचा. पहिल्याच वर्षी त्याची अभ्यासातली प्रगती पाहून भडसावळे गुरुजींनी त्याला थोरामोठ्यांच्या घरी वार लावून दिले. दररोज एकाच्या घरी दुपारी निरंजन पाहुणा म्हणून जेवायला जायचा, मग तिथून शाळेत. संध्याकाळी मात्र मावशीकडे जे काही मिळेल त्यावर राहायचा. सकाळी लवकर उठून घरातली, गोठ्यातली सारी कामं आटपून अभ्यासाला बसायचा. गुरुजींवर श्रद्धा ठेवायचा आणि परीक्षेत पहिला नंबर पटकवायचा. त्याच्या व्हद्या-पुस्तकांचा खर्च भडसावळे गुरुजीच करायचे. गुरुजींनी त्याला सांगितलं, की 'जोपर्यंत तुझा पहिला नंबर आहे, तोपर्यंतच मी सारा खर्च करीन आणि वारही लावून देईन. नाहीतर नाही.' गुरुजींचं हे वाक्य लक्षात ठेवून निरंजन झटून अभ्यास करायचा.

आज नागरिकशास्त्राचा अभ्यास करत असताना आधीचे सगळे पेपर्स चांगले गेले असल्याने तो मनोमन खुश होता. नागरिकांची कर्तव्ये कोणती? उत्तम नागरिक कुणाला म्हणावे? लोकसभा म्हणजे काय? ग्रामपंचायतीचा प्रमुख कोण असतो? सान्या प्रश्नांची उत्तरे त्याला धडाधड येत होती. अभ्यास करता करता किती वेळ लोटला कुणास ठाऊक. निरंजन ताडकन उठून उभा राहिला. नऊ वाजून गेले होते. साडेदहाची परीक्षा. त्याआधी देशमुखांकडे जायचं होतं. केवढंतरी लांब चालायचं होतं. भराभर आवरून तो निघाला.

कृती २ : आकलन कृती

(१) योग्य पर्याय निवडा.

भडसावळे गुरुजींनी निरंजनला येथे वार लावून दिले.

(i) स्वतःच्या घरी (ii) थोरामोठ्यांच्या घरी

(iii) मुख्याध्यापकांकडे (iv) मावशीकडे

उत्तर: (ii) थोरामोठ्यांच्या घरी

(२) सकारण लिहा.

(i) निरंजन आज मनोमन खुश होता कारण

(ii) निरंजन वार लावून जेवायचा कारण

उत्तरे: (i) आधीचे पेपर्स चांगले गेले होते.

(ii) मावशीची परिस्थिती यथातथाच होती.

(३) 'गुरुजींवर' हे उतर येईल असा प्रश्न तयार करा. निरंजन कोणावर श्रद्धा ठेवायचा ?

(४) चूक की बरोबर लिहा.

(i) निरंजन मावशीच्या घरी प्रामाणिकपणे काम करायचा.

(ii) गुरुजींचं वाक्य लक्षात ठेवून निरंजन खेळायला जायचा.

उत्तरे: (i) बरोबर (ii) चूक

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) 'सरसर' यासारखे पुनरावृत्ती करणारे शब्द शोधून लिहा.

उत्तरे: (i) धडाधड (ii) भराभर

(२) खालील शब्द व वाक्प्रचारांचा वाक्यात उपयोग करा.

(i) मनोमन खुश होणे - पेपर चांगले गेल्याने मी मनोमन खुश झालो.

(ii) झटणे - आई घरासाठी झटून काम करते.

(३) विरामचिन्हे घालून वाक्य पुन्हा लिहा.

(i) जोपर्यंत तुझा पहिला नंबर आहे तोपर्यंतच मी सारा खर्च करीन.

उत्तरे: 'जोपर्यंत तुझा पहिला नंबर आहे, तोपर्यंतच मी सारा खर्च करीन.'

(ii) नागरिकांची कर्तव्य कोणती

उत्तरे: नागरिकांची कर्तव्य कोणती ?

(४) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

(i) गुरुजिंचं हे वाक्य लक्षात ठेऊन निरंजन झटून अभ्यास कराचा.

उत्तरे: गुरुजींचं हे वाक्य लक्षात ठेवून निरंजन झटून अभ्यास करायाचा.

(ii) त्यांच्या वह्या-पुस्तकांचा खर्च भडसावळे गुरुजीच करायाचे.

उत्तरे: त्यांच्या वह्या-पुस्तकांचा खर्च भडसावळे गुरुजीच करायाचे.

(५) खालील अर्थाचा वाक्प्रचार लिहा.

उत्तरे: जेमतेम असणे - यथातथा असणे.

(६) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i)	पहिल्याचे	पहिला	पहिल्या
(ii)	नागरिकांची	नागरिक	नागरिकां
(iii)	प्रश्नांची	प्रश्न	प्रश्नां
(iv)	देशमुखांकडे	देशमुख	देशमुखां

(७) तक्ता पूर्ण करा.

	शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i)	एकाच्या	च्या	षष्ठी (एकवचन)
(ii)	अभ्यासाला	ला	चतुर्थी (एकवचन)
(iii)	मामा	-	प्रथमा (एकवचन)
(iv)	शाळेत	त	सप्तमी (एकवचन)

(८) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) मोठा × (ii) खर्च ×

उत्तरे: (i) लहान (ii) जमा

(९) पर्यायी शब्द लिहा.

सुधारणा	नेहमी	प्रभात	विश्वास
↓	↓	↓	↓
प्रगती	दररोज	सकाळ	श्रद्धा

कृती ४ : स्वमत

(१) गरीब विद्यार्थी मित्राला तुम्ही केलेली मदत स्पष्ट करा.

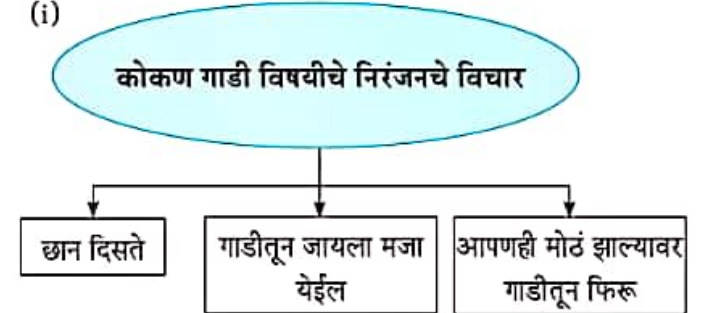
उत्तर: अक्षय हा माझ्या वर्गातील मित्र. घरची परिस्थिती यथातथाच असून तो नेटाने शिकत आहे. दिवसभर स्वतः मोलमजूरी करून तो रात्रशाळेत शिकतो. माझी आई प्रत्येक सणवाराला त्याला जेवायला बोलावते. गोडधोड खाऊ घालते. माझ्यासारखे त्याला कपडेही घेऊन देते. माझे वडिल त्याची वर्षभराची फी भरतात. मीही जमेल तेवढी त्याला अभ्यासात मदत करतो. त्याचे वडिल वाहनचालक आहेत. माझे वडिल त्यांनाच गाडी चालवण्यासाठी बोलावून महिनाभराचा पगार देतात.

३. पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(i)

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) शेवटची गाडी केव्हा जाते ?

उत्तरे: रात्री दोन वाजता शेवटची गाडी जाते.

(ii) निरंजनला कशाचा राग येई ?

उत्तरे: लोकांच्या बेफिकीर प्रवृत्तीचा राग येई.

(iii) निरंजनचे लक्ष कुठे गेले ?

उत्तरे: डाव्या बाजूस रुळाखाली पडलेल्या मोठ्या भगदाडाकडे निरंजनचे लक्ष गेले.

(iv) निरंजनाच्या काय ध्यानी आले ?

उत्तरे: कुणीतरी कौंक्रीट फोडून रेल्वेचे रुळ वेडेवाकडे करून ठेवल्याचे निरंजनच्या ध्यानी आले.

(३) उत्तरे लिहा.

(i) गावाबाहेर डोंगरपायथ्याशी

घर होते

→ निरंजनच्या मावशीचे

- (ii) निरंजनला भयंकर राग येई → लोकांच्या बेफिकीर प्रवृत्तीचा
- (४) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.
- (i) आता आल्याने रेल्वेचा छान पूल नदीवर आला. (मध्य रेल्वे, पश्चिम रेल्वे, कोकण रेल्वे, हार्बर रेल्वे)
- (ii) या जाणं-येणं सोपं झालं होतं. (मार्गामुळं, रस्त्यामुळं, वाटेमुळं, पुलामुळं)

उत्तरे: (i) कोकण रेल्वे (ii) पुलामुळं

- (५) उताऱ्यानुसार वाक्यांचा क्रम लावा.
- (i) रात्री दोन वाजता शेवटची गाडी इथून जाते.
- (ii) प्रवाशांनी भरलेली नऊ पन्नासची गाडी येईल
- (iii) धाड्धाड् आवाज करत दिमाखात पुलावरून जाईल
- (iv) निरंजनला आश्चर्य वाटलं.

- उत्तरे: (i) धाड्धाड् आवाज करत दिमाखात पुलावरून जाईल.
- (ii) निरंजनला आश्चर्य वाटलं.
- (iii) रात्री दोन वाजता शेवटची गाडी इथून जाते.
- (iv) प्रवाशांनी भरलेली नऊ पन्नासची गाडी येईल.

उत्तरा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५६

१५. खरा नागरिक

मावशीचं घर गावाबाहेर डोंगरपायथ्याशी. मध्ये एक नदीही लागायची. पूर्वी ही नदी पाण्यात उतरूनच चालत चालत पार करायला लागायची; परंतु आता कोकण रेल्वे आल्याने रेल्वेचा छान पूल नदीवर आला. पुलाच्या एका बाजूने लोकांसाठी पायवाटही ठेवली होती. या पुलामुळं आता जाणं-येणं सोपं झालं होतं. निरंजन अभ्यासाची मनातल्या मनात उजळणी करत झपाझप चालला होता. वाटेत त्याला भला मोठा दगड पडलेला दिसला. कुणीतरी कामासाठी घेतला असेल आणि पुन्हा तसाच ठेवून दिला असेल. निरंजनने तो दगड उचलून बाजूला ठेवला. त्याला लोकांच्या या बेफिकीर प्रवृत्तीचा भयंकर राग येई. तुम्ही विसरलात; पण दुसरा ठेचकाळून जीवाला मुक्तो त्याचं काय! असंच त्याचं म्हणणं. निरंजन पुलावर पोहोचला तेव्हा साडेनऊ वाजून गेले असावेत. आता नऊ पन्नासची गाडी येईल. धाड्धाड् आवाज करत दिमाखात पुलावरून जाईल. ही कोकण गाडी किती छान दिसते; पण दिसते न दिसते तोच लगेच बोगद्यात शिरते. काय मजा येत असेल नाही गाडीतून जायला? आपणही मोठं झाल्यावर गाडीतून फिरू, या विचाराने तो हुरळून गेला. तोच त्याचं लक्ष डाव्या बाजूस रुळाखाली पडलेल्या भल्या मोठ्या भगदाडाकडे गेलं. हे छिद्र कसलं? रोज नसतं बुवा, असं म्हणत त्यानं जवळ जाऊन पाहिलं तो कुणीतरी काँक्रीट फोडून रेल्वेचे रूळ वेडेवाकडे करून ठेवल्याचं त्याच्या ध्यानी आलं. निरंजनला आश्चर्यच वाटलं.

रात्री दोन वाजता शेवटची गाडी इथून जाते. त्यानंतर पहाटेस कुणीतरी हा उपदव्याप जाणीवपूर्वक केला असावा. आता प्रवाशांनी भरलेली नऊ पन्नासची गाडी येईल.

कृती २ : आकलन कृती

(१) खालील घटनांचे परिणाम लिहा.

घटना	परिणाम
(i) आता नऊ पन्नासची गाडी येईल.	धाड्धाड् आवाज करत दिमाखात पुलावरून जाईल.
(ii) जर दगड बाजूला ठेवायचे विसरलात.	तर दुसरा ठेचकाळून जीवाला मुकेल.

(२) सकारण लिहा -

पूर्वीसारखे या नदीच्या पाण्यात उतरून चालत चालत नदी पार करावी लागत नाही कारण -

उत्तर: आता कोकण रेल्वे आल्याने रेल्वेचा छान पूल नदीवर आला.

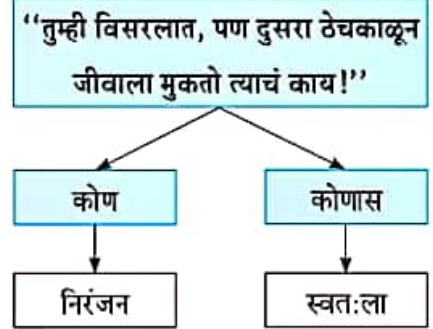
(३) योग्य पर्याय निवडून विधान पूर्ण करा.

निरंजनला लोकांच्या या बेफिकीर प्रवृत्तीचा

- (i) भयंकर संताप येई. (ii) भयंकर राग येई.
- (iii) भयंकर चिड येई. (iv) भयंकर आपुलकी वाटे.

उत्तर: निरंजनला लोकांच्या या बेफिकीर प्रवृत्तीचा भयंकर राग येई.

(४) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

(५) चूक की बरोबर ते लिहा.

- (i) रात्री पाच वाजता शेवटची गाडी जाते.
- (ii) कोकण रेल्वे आल्याने रेल्वेचा छान पूल नदीवर आला.

उत्तर: (i) चूक (ii) बरोबर

कृती ३ : व्याकरण

(१) वचन बदला.

- (i) दगड - (ii) कट -
- (iii) छिद्रे - (iv) नदी -
- (v) गाडी - (vi) किंकाळी -

उत्तर: (i) दगड (ii) कट (iii) छिद्र (iv) नद्या (v) गाड्या (vi) किंकाळ्या

(२) अधोरेखित अव्यये ओळखा व लिहा.

- (i) मावशीच घर गावाबाहेर डोंगरापाशी शब्दयोगी अव्यय
(ii) कानठळ्या बसवणारा आवाज आणि लोकांच्या किंकाळ्या कानांत धुमू लागल्या उभयान्वयी अव्यय

(३) पुढील शब्दांचा / वाक्प्रचारांचा वाक्यात उपयोग करा.

- (i) उजळणी - परिक्षेच्या आधी सोहमने उजळणी केली.
(ii) हुरळून जाणे - संध्याकाळी जत्रेला जाण्यासाठी मुले हुरळून गेली होती.
(iii) धाव घेणे - आग विझवण्यासाठी रमाकांतने धाव घेतली.
(iv) जीवाला मुकणे - दंगलीत निरपराध माणसे जीवाला मुकली.
(४) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

- (i) फिकीर × (ii) आठवणे ×
(iii) लोभ × (iv) लहान ×

उत्तरे: (i) बेफिकीर (ii) विसरणे (iii) राग (iv) मोठा

(५) समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) सरिता (ii) जल
(iii) लक्षात (iv) नवल

उत्तरे: (i) नदी (ii) पाणी (iii) ध्यानात (iv) आश्चर्य

(६) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) गावाबाहेर	गाव	गावा
(ii) लोकांच्या	लोक	लोकां
(iii) रुळाखाली	रुळ	रुळा
(iv) भगदाडाकडे	भगदाड	भगदाडा

(७) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) पहाटेस	स	द्वितीया (एकवचन)
(ii) प्रवाशांनी	नी	तृतीया (अनेकवचन)
(iii) पत्रासची	ची	षष्ठी (एकवचन)
(iv) गाडीतून	ऊन	पंचमी (एकवचन)

(८) पर्यायी शब्द लिहा.

सदन	सरिता	धोंडा/ खडक	प्राण
घर	नदी	दगड	जीव

कृती ४: स्वमत

तुमच्या खबरदारीने भावी धोका टळला असा प्रसंग तुमच्या शब्दात मांडा.

उत्तर: आम्ही सर्व मुले मे महिन्याच्या सुट्टीत हिमाचलप्रदेशाच्या

डोंगरात गिर्यारोहणासाठी गेलो होतो. नदीवरचा पूल ओलांडायचा होता. २५ जणांचा चमू घेऊन जाण्याची जबाबदारी माझ्यावर होती. निसर्ग सौंदर्य न्याहाळत सर्वजण पूलावरून जात असताना माझे लक्ष पूलाच्या पुढच्या टोकाकडे गेले. दोरखंडांनी बांधलेल्या पूलाचे एक दोरखंडी टोक तुटून गेले होते. प्रसंगावधान राखून मी सर्व मुलांना मागे जाण्याचे आदेश दिले. दुसऱ्या बाजूने उतरून गावकऱ्यांना सूचित केले. पूल ताबडतोब वापरण्यासाठी बंद करण्यात आला व मोठी मनुष्यहानी टळली.

४. खालील उतान्याच्या आधारे पुढील सूचनेनुसार कृती करा :
कृती १: आकलन कृती

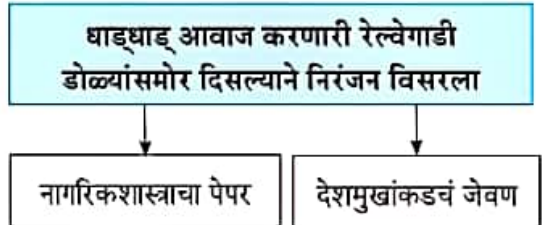
(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

- (i) निरंजनच्या लक्षात आलं → गाडी आली तर भयंकर अपघात होईल

(ii)

(iii)

(२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) निरंजनने धावतच कोणाला गाठले ?

उत्तर: निरंजनने धावतच स्टेशनमास्तरांना गाठलं.

(ii) निरंजनने स्टेशनमास्तरांना काय सांगितले ?

उत्तर: निरंजनने स्टेशनमास्तरांना पुलावरच्या खराब झालेल्या रूळांबद्दल सांगितले.

(iii) निरंजनने कोणते आर्जवं केले ?

उत्तर: निरंजनने आर्जवं केले की निदान जागा पाहून आल्याशिवाय तरी गाडी सोडू नका.

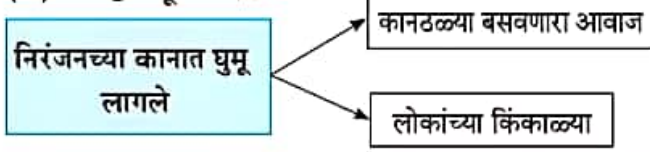
(३) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i)इथून खूप दूर होतं. (गाव, स्टेशन, शहर, वाडी)

(ii)किलोमीटर तिथपर्यंत सांगायला जायचं तर परीक्षा बुडणार होती. (पाच-सहा, दोन-तीन, तीन-चार, सहा-सात)

उत्तर: (i) स्टेशन (ii) तीन-चार.

(४) कोष्टक पूर्ण करा.

उतारा ४ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५६

१५. खरा नागरिक

निरंजन एकदम सावध झाला. गाडी आली तर भयंकर अपघात होईल, हे त्याच्या लक्षात आलं. निरंजन नागरिकशास्त्राचा पेपर, देशमुखंकडचं जेवण सारं विसरला. त्याच्या डोळ्यांसमोर धाड्धाड् आवाज करत येणारी रेल्वेगाडी दिसू लागली. कानठळ्या बसवणारा आवाज आणि लोकांच्या किंकाळ्या कानांत घुमू लागल्या. स्टेशन इथून खूप दूर होतं. तीन-चार किलोमीटर तिथपर्यंत सांगायला जायचं तर परीक्षा बुडणार होती. मग नापास. भडसावळे गुरुजींची मदत बंद. शिक्षणही बंद. रेल्वेने फिरायचं स्वप्न अपुरच राहणार होतं; परंतु मन मानायला तयार नव्हतं. त्याने क्षणभर विचार केला आणि स्टेशनच्या दिशेने धाव घेतली. तो स्टेशनला शिरला तेव्हा नऊ पन्नासची गाडी नुकतीच आली होती. आता पाच मिनिटांतच ती सुटणार होती.

निरंजनने धावताच स्टेशनमास्तरांना गाठलं. त्यांना पुलावरच्या खराब झालेल्या रूळांबद्दल सांगितलं; पण ते त्यांना खरंच वाटेना. अखेर निरंजनने आर्जवं केली, की निदान पाहून आल्याशिवाय तरी गाडी सोडू नका. मी खोटं बोलत असेन, तर मला पोलिसांच्या ताब्यात द्या. एवढं बोलल्यावर स्टेशनमास्तरांनाही त्याच्या बोलण्यात तथ्य वाटू लागलं. उगाच धोका नको म्हणून गाडी थांबवायला सांगून ते पुलाकडे निघाले. निरंजनने नेमकी जागा दाखवली.

फारच भयंकर ! कल्पना करता येणार नाही, असा भयंकर अपघात झाला असता. स्टेशनमास्तरांनी लगेचच गाडी दीर्घकाळ थांबवण्याचा आदेश दिला आणि ते या घटनेचा पंचनामा करायला लागले.

कृती : आकलन २

(१) खालील घटनांचे परिणाम लिहा.

घटना	परिणाम
(i) परीक्षा बुडाली की	नापास

(२) घटनाक्रम लिहा.

- निरंजनने नेमकी जागा दाखवली.
- निरंजनने स्टेशनच्या दिशेने धाव घेतली.
- स्टेशनमास्तरांनी गाडी थांबवण्याचा आदेश दिला.
- निरंजन एकदम सावध झाला.

उत्तर: (i) निरंजन एकदम सावध झाला.

(ii) निरंजनने स्टेशनच्या दिशेने धाव घेतली.

(iii) निरंजनने नेमकी जागा दाखवली.

(iv) स्टेशनमास्तरांनी गाडी थांबवण्याचा आदेश दिला.

(३) योग्य पर्याय निवडून वाक्य पूर्ण करा.

(i) निरंजनने क्षणभर विचार केला आणि

(अ) स्टेशनच्या दिशेने धाव घेतली.

(ब) घटनास्थळी पोहचला.

(क) गाववाल्यांना बोलवायला गेला.

(ड) शाळेत निघून गेला.

उत्तर: निरंजनने क्षणभर विचार केला आणि स्टेशनच्या दिशेने धाव घेतली.

(ii) लगेचच गाडी दीर्घकाळ थांबवण्याचा आदेश दिला आणि ते या घटनेचा पंचनामा करायला लागले.

(अ) जिल्हाधिकाऱ्याने

(ब) पोलीसांनी

(क) शिक्षकांनी

(ड) स्टेशनमास्तरांनी

उत्तर: स्टेशनमास्तरांनी लगेचच गाडी दीर्घकाळ थांबवण्याचा आदेश दिला आणि ते या घटनेचा पंचनामा करायला लागले.

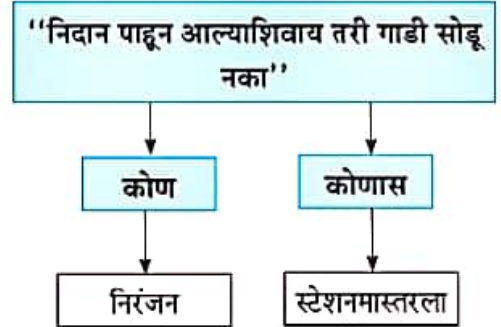
(४) चूक की बरोबर लिहा.

(i) निरंजन स्टेशनात शिरला तेव्हा नऊ पन्नासची गाडी नुकतीच आली होती.

(ii) निरंजनचे रेल्वेने फिरायचे स्वप्न पूर्ण होणार होते.

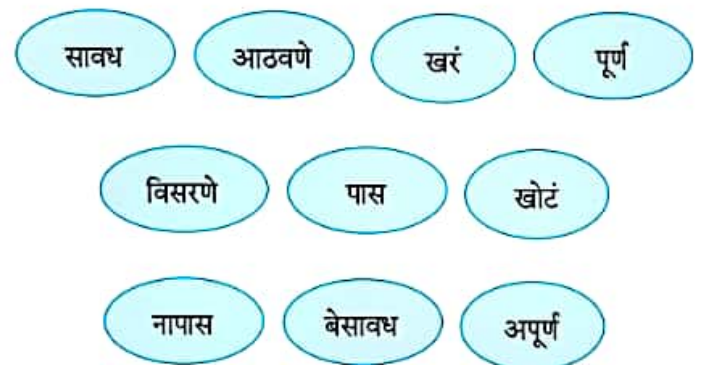
उत्तर: (i) बरोबर (ii) चूक

(५) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

कृती ३ : व्याकरण

(१) विरुद्धार्थी शब्दांच्या जोड्या जुळवा.

- उत्तरे: (i) सावध × बेसावध (iv) पूर्ण × अपूर्ण
(ii) आठवणे × विसरणे (v) पास × नापास
(iii) खरं × खोटं

(२) खालील वाक्प्रचाराचा वाक्यात उपयोग करा.

तथ्य वाटणे - वकिलाच्या बोलण्यात न्यायाधिकांना तथ्य वाटले.

(३) खालील वाक्ये लेखननियमांनुसार शुद्ध करून लिहा.

- (i) कीकाळ्या कानांत धूमू लागल्या.
(ii) नीरंजनने नेमकी जागा दाखवली.

उत्तर: (i) किंकाळ्या कानात धुमू लागल्या.

(ii) निरंजनने नेमकी जागा दाखवली.

(४) समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) मदत - (ii) योजना -

उत्तर: (i) सहाय्य (ii) कल्पना

(५) खालील अधोरेखित शब्दाची जात ओळखा.

गाडी आली तर भयंकर अपघात होईल.

उत्तर: भयंकर - विशेषण.

(५) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) नागरिकशास्त्राचा	चा	षष्ठी (एकवचन)
(ii) लक्षात	त	सप्तमी (एकवचन)
(iii) स्टेशनात	त	सप्तमी (एकवचन)

(६) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) मिनिटांतच	मिनिट	मिनिटां
(ii) पोलिसांच्या	पोलीस	पोलिसां

(७) वाक्यातील काळ ओळखा.

स्टेशनात शिरला तेव्हा नऊ पन्नासची गाडी नुकतीच आली होती.

उत्तर: भूतकाळ

कृती ४: स्वमत

(१) 'भावनेपेक्षा कृती श्रेष्ठ' या विचारांवर स्वमत प्रकट करा.

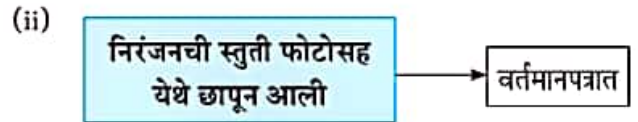
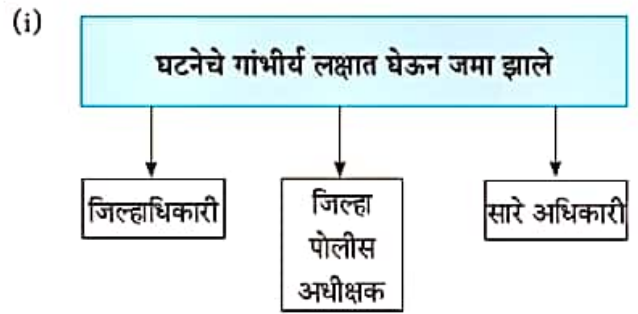
उत्तर: आपल्याला काय वाटते यापेक्षा जे वाटते ते विधायक काम केले पाहिजे. गरिबांना मदत करावीशी वाटते. अंधांना सहारा द्यावासा वाटतो; पण प्रत्यक्ष कृती करणे त्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे. आईला, आजोला, कामात मदत करणे, आजोबांची पिशवी

उचलणे, बागकाम करून झाडांना पाणी घालणे इ. कितीतरी लहानमोठी कामे करण्यासारखी असतात. ती केली की मनाला समाधान मिळते म्हणून नुसतीच भावना मनात बाळगून अर्थ नाही तर कृती करणे महत्त्वाचे आहे. भावनेपेक्षा कृती केव्हाही श्रेष्ठच!

५. पुढील उतान्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १: आकलन कृती

(१) आकृतीबंध पूर्ण करा.

(२) उत्तरे लिहा.

(i) अपघाताची पहिली खबर देणारा - निरंजन

(ii) निरंजनचा फोटो काढणारे - वार्ताहर

(३) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा.

(i) निरंजनने धावत पुढे जाऊन कोणाचे पाय धरले?

उत्तर निरंजनने धावत पुढे जाऊन भडसावळे गुरुजींचे पाय धरले.

(ii) निरंजनला सरकारी वसतिगृहात प्रवेश द्यायचं असे कोणी ठरवलं?

उत्तर निरंजनला सरकारी वसतिगृहात प्रवेश द्यायचं असे जिल्हाधिकार्यांनी ठरवलं.

(४) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

(i) निरंजनचा पेपर चुकला होता.

(भूगोलाचा, गणिताचा, नागरिकशास्त्राचा, मराठीचा)

(ii) हे बघ, शाळेचे सगळे आलेत.

(शिक्षक, विद्यार्थी, अधिकारी, कर्मचारी)

उत्तर (i) नागरिकशास्त्राचा

(ii) अधिकारी

उतारा ५ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५६, ५७

१५. खरा नागरिक

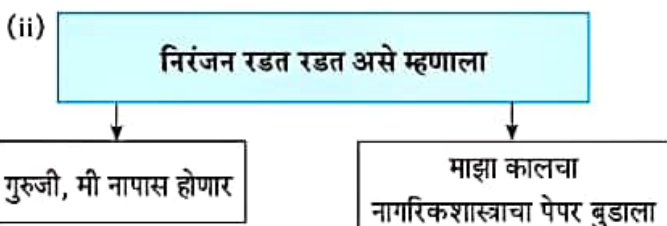
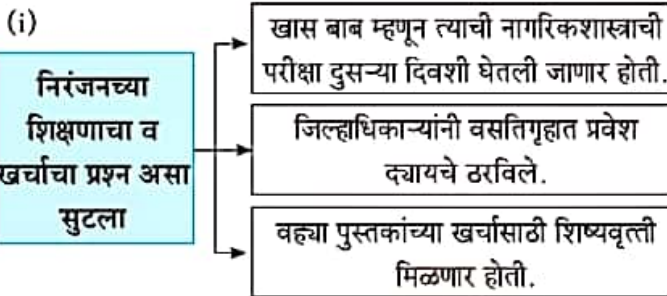
घटनेचं गांभीर्य लक्षात घेऊन जिल्हाधिकारी, जिल्हा पोलीस अधीक्षक, सारे अधिकारी तत्काळ त्या ठिकाणी जमा झाले. पहिली खबर देणारा म्हणून निरंजनलाही थांबावं लागलं. एवढा मोठा अपघात त्याच्या चाणाक्षपणामुळे टळला म्हणून त्यांच कौतुकही झालं; परंतु त्या वेळी निरंजन मात्र दूर एका झाडाखाली बसला होता. तो निराश झाला होता. त्याचा नागरिकशास्त्राचा पेपर चुकला होता. तो नापास होणार होता. त्याला गुरुजींकडून मिळणाऱ्या सगळ्या सवलती रद्द होणार होत्या. निरंजनच्या जवळ येऊन वार्ताहरांनी त्याचं नाव विचारलं. फोटोही काढला. निरंजन उदास मनाने घरी परतला.

दुसऱ्या दिवशीच्या वर्तमानपत्रात निरंजनाची स्तुती फोटोसकट छापून आली होती. भीषण अपघात टाळल्याचं श्रेय त्यालाच देण्यात आलं होतं. त्या दिवशी मावशीच्या घराकडे मोठमोठी माणसं आली. खुद्द जिल्हाधिकारी आले. शाळेचे मुख्याध्यापक आणि भडसावळे गुरुजीही आले. निरंजनने धावत पुढे होऊन गुरुजींचे पाय धरले. रडत रडत तो म्हणाला, "गुरुजी, मी नापास होणार. माझा कालचा नागरिकशास्त्राचा पेपर बुडाला."

"नाही रे बाळा. तू उत्तम नागरिक आहेस. शेकडो माणसांचा जीव वाचवलास आणि नागरिकशास्त्राच्या खऱ्याखऱ्या परीक्षेत पास झालास. तुझं वर्ष कसं वाया जाईल? हे बघ, शाळेचे सगळे अधिकारी आलेत. खास बाब म्हणून तुझी नागरिकशास्त्राची परीक्षा उद्या घेतली जाणार आहे, जिल्हाधिकाऱ्यांनी तुला सरकारी वसतिगृहात प्रवेश द्यायचं ठरवलंय आणि वर व्ह्यापुस्तकांच्या खर्चासाठी शिष्यवृत्ती मिळणार आहे. आता नको हं तुला वार लावून जेवायला." असं म्हणून गुरुजींनी निरंजनला हृदयशी धरलं, तेव्हा सान्यांचेच डोळे पाणावले.

कृती २ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) कोण कोणास म्हणाले.

(i) "तू उत्तम नागरिक आहेस."

(ii) "मी नापास होणार"

उत्तर: (i)

भडसावळे गुरुजी	निरंजनला
----------------	----------

(ii)

निरंजन	गुरुजींना
--------	-----------

(३) सकारण लिहा.

(i) निरंजनचे कौतुक झाले कारण -

उत्तर: एवढा मोठा अपघात त्याच्या चाणाक्षपणामुळे टळला.

(४) चूक की बरोबर लिहा.

(i) निरंजनला व्ह्यापुस्तकांच्या खर्चासाठी शिष्यवृत्ती मिळणार नव्हती.

(ii) गुरुजींनी निरंजनला हृदयशी धरलं, तेव्हा सान्यांचेच डोळे पाणावले.

उत्तर: (i) चूक (ii) बरोबर

कृती ३ : व्याकरण कृती

(१) खालील अधोरेखित शब्दांच्या जाती ओळखा.

(i) फारच भयंकर! -

केवलप्रयोगी अव्यय

(ii) निरंजन मात्र दूर एका झाडाखाली बसला होता. -

शब्दयोगी अव्यय

(२) खालील वाक्यातील काळ ओळखा.

(i) सान्यांचे डोळे पाणावले.

भूतकाळ

(ii) नागरिकशास्त्राची परीक्षा उद्या घेतली जाणार आहे.

भविष्यकाळ

(३) योग्य विरामचिन्हे वापरून वाक्य पुन्हा लिहा.

(i) त्यांना पुलावरच्या स्फोटाबद्दल सांगितलं पण ते त्यांना खरंच वाटेना

(ii) तुझं वर्ष कसं वाया जाईल हे बघ शाळेचे सगळे अधिकारी आलेत

उत्तरे:

(i) त्यांना पुलावरच्या स्फोटाबद्दल सांगितलं; पण ते त्यांना खरंच वाटेना.

(ii) तुझं वर्ष कसं वाया जाईल? हे बघ, शाळेचे सगळे अधिकारी आलेत.

(४) समानार्थी शब्द लिहा.

(i) प्रशंसा - (ii) नयन -

उत्तरे: (i) स्तुती (ii) डोळे

(५) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) नापास × (ii) निंदा ×

(iii) अवेळी × (iv) जवळ ×

उत्तरे: (i) पास (ii) स्तुती (iii) वेळी (iv) दूर

(६) अधोरेखित शब्दांचे वचन ओळखा.

गुरुजींकडून मिळणाऱ्या सगळ्या सवलती रद्द होणार होत्या.

उत्तर: सवलती - अनेकवचन

(७) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
(i) झाडाखाली	झाड	झाडा
(ii) वार्ताहरांनी	वार्ताहर	वार्ताहरां
(iii) दिवशीच्या	दिवस	दिवशी
(iv) खर्चासाठी	खर्च	खर्चा

(८) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	प्रत्यय	विभक्ती
(i) सान्यांचे	चे	षष्ठी (अनेकवचन)
(ii) वसतिगृहात	त	सप्तमी (एकवचन)

कृती ४: स्वमत

(१) 'निरंजन खरा नागरिक' हे विधान तुमच्या शब्दात स्पष्ट करा.

उत्तर: निरंजन कष्टाळू व प्रामाणिक मुलगा होता. घरची, गोठ्यातली कामे करून अभ्यासातही हुशार होता. नागरिकशास्त्राच्या पेपरच्या दिवशी सकाळपासून अभ्यास करून तो वाराने जेवायला म्हणून देशमुखांकडे जात होता; पण पुलावर त्याने अघटितच पाहिले. कुणीतरी पुलाचे काँक्रीट फोडून रेल्वेचे रूळ वेडेवाकडे करून ठेवले होते. घातपात करण्याचा कट त्याच्या लक्षात आला. तो सावध झाला. गाडी येण्यापूर्वीच त्याने स्टेशनाकडे धाव घेतली. प्रसंग व धोका समजावून सांगितला. पंचनामा करण्यासाठी अधिकारी हजर झाले. संभाव्य धोका निरंजनामुळे टळला. केवळ पुस्तकी ज्ञान मिळवून गुण मिळवणे एवढेच मर्यादित ध्येय न ठेवता स्वार्थ बाजूस सारून त्याने सर्वांचा जीव वाचविला. खऱ्या नागरिकाचे कर्तव्य त्याने निभावले होते.

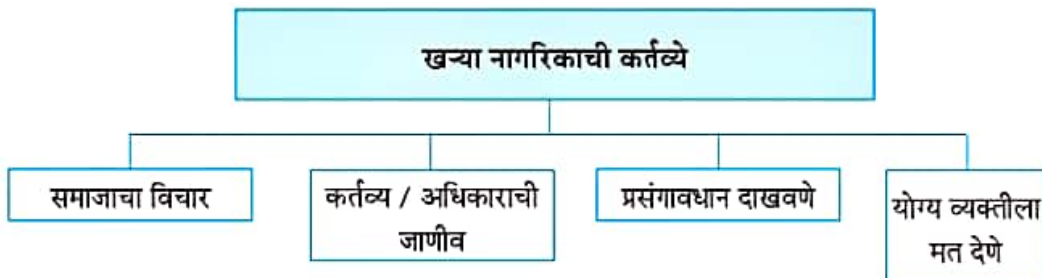
स्वाध्याय कृती

* (१) आकृती पूर्ण करा.

(i)

(ii)

* (२) खालील घटनांचे परिणाम लिहा.

घटना	परिणाम
(i) निरंजनच्या आईवडिलांचे निधन.	मामा व मावशीकडे रहावे लागले
(ii) निरंजनचा परीक्षेत पहिला नंबर यायचा.	भडासावळे गुरुजी निरंजनच्या वह्या पुस्तकांचा खर्च करायचे आणि वार लारून द्यायचे.

* (३) निरंजनची दिनचर्या लिहा.

निरंजनची दिनचर्या
भल्या पहाटे उठून गोठ्यातली सारी कामे आटोपणे.
अभ्यासाला बसणे.
दुपारी पाहुणा म्हणून एका थोरमोठ्यांच्या घरी जेवायला जाणे.
शाळेत जाणे.
संध्याकाळी मावशीकडे जे काही मिळेल त्यावर राहणे.

* (४) खालील शब्दांना पाठात आलेले विरुद्धार्थी शब्द शोधून लिहा.

- (i) अप्रमाणिक × (ii) बेसावध ×
 (iii) हळूहळू × (iv) पास ×

उत्तर: (i) प्रामाणिक (ii) सावध (iii) चटकन, भरभर (iv) नापास

* (५) निरंजनचे खालील गुण दर्शवणारी कृती किंवा विचार व्यक्त करणारी वाक्ये शोधा.

- (i) स्वप्नाळू - कोकण गाडी बदल वाटले की ही कोकण गाडी किती छान दिसते; पण दिसते न दिसते लगेच बोगद्यात शिरते काय मजा येत असेल नाही गाडीतून जायला? आपण ही मोठं झाल्यावर गाडीतून फिरू या विचाराने तो हुरळून गेला.
- (ii) तार्किक विचार करणारा- त्याचं लक्ष डाव्या बाजूस रूळाखाली पडलेल्या भल्या मोठ्या भगदाडाकडे गेले. हे छिद्र कसलं? रोज नसतं असं प्रवाशांनी भरलेली ९.५० ची गाडी येईल तर भयंकर अपघात होईल. हा त्याने तर्कपूर्ण विचार केला.
- (iii) संवेदनशील - भीषण अपघात टळण्याची बातमी वर्तमानपत्रात फोटोसह छापून आली होती. घरी मोठमोठी माणसे आली होती. खुद्द जिल्हाधिकारी आले. शाळेचे मुख्याध्यापक आणि भडासावळे गुरुजीही आले.

निरंजनने धावत येऊन गुरुजींचे पाय धारले. रडत रडत तो म्हणाला, गुरुजी, मी नापास होणार माझा कालचा नागरिकशास्त्राचा पेपर बुडाला.

* (६) खालील तक्ता पूर्ण करा.

वाक्य	वाक्यप्रकार	सूचनेनुसार बदल करा.
(अ) किती सुंदर आहे ताजमहाल!	उद्गारार्थी	ताजमहाल खूप संदर आहे.
(आ) तुझ्या भेटीने खूप आनंद झाला.	विधानार्थी	काय आनंद झाला तुझ्या भेटीने!
(इ) शाळेच्या भल्यासाठी मुख्याध्यापकांनी खूप काही केले.	होकारार्थी	काय नाही केले?
(ई) ते काम खूप मोठे आहे.	होकारार्थी	ते काम मुळीच लहान नाही.
(उ) प्रवासात भरभरून बोलावे.	विधानार्थी	प्रवासात भरभरून बोला.
(ऊ) पांढरा रंग कोणाला आवडत नाही?	प्रश्नार्थक	पांढरा रंग सगळ्यांना आवडतो.

* (७) स्वमत

- (i) तुम्हाला अभिप्रेत असलेली आदर्श विद्वार्थ्याची गुणवैशिष्ट्ये लिहा.

उत्तर: विद्वार्थी अनेक गुणांनी आदर्श विद्वार्थी म्हणवला जातो. सर्वप्रथम अभ्यास, नीटनेटके अक्षर, लेखन कौशल्य अंगी असले पाहिजे. शिस्त, समयपालन नम्रपणा याला प्राधान्य देणेही तितकेच गरजेचे आहे. अंगच्या गुणांमध्ये अभिमाना न होता विनयशील व मोठ्यांचा आदर राखणारा विद्वार्थी खरा आदर्श विद्वार्थी असतो. समयसूचकता, धारिष्ट्य, दुसऱ्यांना मदत हे गुण जीवनात फार महत्त्वाचे असतात. अशा गुणांनी युक्त विद्वार्थी सर्वप्रिय होतो.

- (ii) 'निरंजनच खरा नागरिक' हे विधान तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.

उत्तर: (उतारा क्र. ५ मधील 'कृती ७ स्वमत' चे उत्तर पहा.)

- (iii) तुम्हाला निरंजनशी मैत्री करायला आवडण्याची वा न आवडण्याची कारणे स्पष्ट करा.

उत्तर: निरंजनला आईवडिल नाहीत. त्याच्या मनातील हा सल काढून टाकण्यासाठी त्याला चांगल्या मित्राची गरज आहे. म्हणून मला निरंजनचा मित्र व्हायला आवडेल. त्याची आर्थिक परिस्थितीही कमकुवत असल्यामुळे जेवणाच्या व शिक्षणाच्या खर्चासाठी मी त्याला काही मदत करू शकतो याचबरोबर निरंजन हा निस्वार्थी, प्रसंगावाधान असलेला, हुशार, मेहनती मुलगा आहे. त्यामुळे या सर्वगुणसंपन्न निरंजनशी मैत्री करायला मला आवडेल.

प्रस्तावना

‘स्वप्न करू साकार’ ही कविता किशोर पाठक यांनी लिहिली आहे. या कवितेत कवीने श्रमाने मातीतून मोती पिकवू, एकजूटीने राहू व देशाचे भविष्य उज्ज्वल करू असा संदेश दिला आहे. कृषी व उद्योग जगतात क्रांती करण्याची प्रेरणा या कवितेतून मिळते.

With consolidated effort, we can have good quality grains. United endeavours can lead to the prosperous future of our country. This is the message given by the poet. The poem motivates us to strive for agricultural and industrial revolution.

शब्दार्थ

पिढी	- वंश, परंपरा	- (generation)
युग	- काळ	- (era)
मंगल	- पवित्र	- (holy)
चैतन्य	- चेतना	- (consciousness)
सुदर्शन	- चक्र	
	(a weapon of lord Vishnu)	
शेत	- माळ, शिवार	- (farm)
धन	- संपत्ती	- (wealth)
अपरंपार	- खूप, पुष्कळ	- (ampleness, abundance)
यंत्र	- मशीन	- (machine)
मंत्र	- स्तुतीयुक्त प्रार्थना	- (hymns)
चक्र	- चाक	- (wheel)
उद्योग	- काम	- (work)
आभाळ	- आकाश	- (sky)

उत्क्रान्ती	- क्रांती	- (revolution)
ललकार	- जयघोष	- (cheer)
एकी	- एकजूट	- (unity)
मनगट	- मणिबंध	- (wrist)
शक्ति	- ताकद	- (power)
नौबत	- काळ, स्थिती	- (condition)
अवतार	- देहधारणा	- (incarnation)
विश्व	- जग, दुनिया	- (world)
विभव संपदा	- ऐश्वर्य, संपत्ती	- (wealth)
लाखदा	- अनेक वेळा	- (many times)
हस्त	- कर, हात	- (hand)
शुभंकर	- हितकारी	- (well being)
भविष्य	- आगामी	- (future)
उज्ज्वल	- संपन्न	- (prosperous)
अधिकार	- हक्क	- (privilege)

वाक्प्रचार

जयजयकार करणे - घोष करणे

भावार्थ

या देशाच्या मातीवरती अमुचा रे अधिकार

नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न करू साकार ।।

कवीने आपल्या भारत देशाच्या उज्ज्वल भविष्याचे स्वप्न सुंदरपणे रेखाटले आहे. कवी म्हणतात की, या देशाची माती, येथील संस्कृती, येथील परंपरा आम्हा भारतीयांची आहे. त्यावर फक्त आमचाच अधिकार आहे. मुळात भारत हा कृषिप्रधान देश आहे. शेतकरी हा इथला भूमिपुत्र आहे. या शेतकऱ्याचा या मातीवर परंपरेपासून खरा अधिकार आहे. काळ्या मातीची मशागत करून धनधान्याची निर्मिती करणे व धरतीला सुजलाम् सुफलाम् करणे हे त्याचे कर्तव्यच आहे. त्यासाठी तो आयुष्यभर कष्ट

करत असतो. त्याच्या कष्टातूनच कृषिसंस्कृती निर्माण होते. या कृषिसंस्कृतीमुळेच नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न साकार होत असते. म्हणूनच कवी म्हणतात की, येथील संस्कृती, येथील परंपरा यांचे जतन करून आपण सारेजण नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न साकार करूया.

फुलामुलांतून हसतो श्रावण

मातीचे हो मंगल तनमन

चैतन्याचे फिरे सुदर्शन

शेतामधुनी पिकवू मोती, धन हे अपरंपार ।।

कवीने आपल्या भारत देशाच्या उज्ज्वल भविष्याचे सुंदर स्वप्न रेखाटतांना कृषिसंस्कृतीचे महत्त्व आपल्याला पटवून दिले

आहे. कवी म्हणतात की, शेतकऱ्यांच्या कष्टांमुळेच फुलामुलांतून श्रावण हसत असतो. म्हणजेच श्रावण महिन्यामध्ये सारी धरती व तिची बाळे आनंदित होतात. खरे तर ऊनपावसाचा खेळ चालू असणाऱ्या श्रावण महिन्यामध्ये धरती हिरव्या रानांनी, पाना-फुलांनी सजलेली असते. शेतकऱ्यांच्या मेहनतीने, कष्टाने इथली माती म्हणजेच इथली शेते धनधान्याने डोलू लागलेली असतात. धरतीचे हे सौंदर्य पाहून सगळे जण आनंदित होतात. चैतन्यमय, प्रसन्न वातावरण सर्वत्र निर्माण झालेले असते. ज्याप्रमाणे सुदर्शनचक्र फिरले की, दुःखाचा, अडचणीचा नाश होतो आणि सर्वत्र आनंद पसरतो, त्याचप्रमाणे शेतकरी जणू आपल्या कष्टाने चैतन्याचे, आनंदाचे सुदर्शनचक्र फिरवत असतो. त्याच्या मेहनतीमुळेच शेताशेतांतून धान्यरूपी मोत्याचे 'सुदर्शन' आपल्याला घडते. त्याच्याबरोबर मेहनत करून आपणही या शेतातून, मातीमधून मोती म्हणजेच धान्यरूपी अपार धन पिकवूया. आपल्या धरतीला सुलजाम् सुफलाम् बनवूया.

या हातांनी यंत्र डोलते

श्रमशक्तीचे मंत्र बोलते

उद्योगाचे चक्र चालते

आभाळावर उत्क्रांतीचा घुमवू या ललकार ।।

भारत देशाच्या उज्ज्वल भविष्याचे चित्र रेखाटताना कवी पुढे म्हणतात की, भारत हा कृषिप्रधान देश असला तरी इथे इतर उद्योगधंदेही चालतात. देशातील अनेक जण यंत्राच्या सहाय्याने काम करून उद्योगचक्रात मग्न आहेत. जसे शेतकरी, मजूर शेतात राबून शारीरिक कष्ट करत आहेत. तसेच अनेक कामगार यंत्रावर काम करत आहेत. त्यांच्या श्रमामुळे यंत्र डोलतात म्हणजेच यंत्र चालतात व प्रगतीची चाके फिरू लागतात. या यंत्रातून येणारा आवाज ऐकून कवीला असे वाटते, जणू हा नुसता आवाज नाही तर श्रमशक्तीचा मंत्र चालू आहे. कवी म्हणतात की, सारेजण श्रमशक्तीचा मंत्र जपत आहेत, म्हणजेच कष्ट करत आहेत व आपल्या देशाच्या प्रगतीमध्ये हातभार लावत आहेत. उद्योगाचे हे चक्र सदैव चाललेलेच आहे. आपणही त्यामध्ये सहभागी होऊन नवनवे शोध लावूया. शेतीमध्ये नवेनवे बदल, नव्या सुधारणा आणून तसेच उद्योगक्षेत्रांमध्ये नव्या संकल्पना आणून आपली व आपल्या देशाची भरभराट करूया. तसेच नव्या उत्क्रांतीचा म्हणजे नव्या बदलांचा, नव्या शोधांचा, नव्या संकल्पनांचा सगळ्या आभाळावर ललकार घुमवूया म्हणजेच साऱ्या जगामध्ये नव्या गोष्टींचा जयजयकार करूया. सगळ्या जगभर हे नवे शोध, नव्या संकल्पना आपण आपल्या मेहनतीने पोहचवूया.

हजार आम्ही एकी बळकट

सर्वांचे हो एकच मनगट

शक्तीचीही झडते नौबत

घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ।।

कवीने आपल्या भारत देशाच्या उज्ज्वल भविष्यासाठी एकजूटीचा मंत्र सांगितला आहे. एकजूटीचे सामर्थ्य पटवून देतांना कवी म्हणतात की, आमच्या देशात अनेक प्रकारची विविधता आहे. वेश, भाषा, धर्म, सण, खाणे अशी हजारो प्रकारची विविधता असली तरी आम्ही एकच आहोत. आमच्यातील एकता जराही कमी झालेली नाही. आम्ही भारतीय लोक देशाच्या विविध प्रांतात राहणारे असलो, वेगवेगळी भाषा बोलणारे जरी असलो, वेगवेगळे वेश घालणारे जरी असलो तरी आम्ही एकजूटीने कार्य करणारे आहोत. त्यामुळे आमच्या हाताचे मनगट बलशाली, शक्तीशाली असेच आहे. याच एकजूटीने आपण आजवर अनेक कठीण प्रसंगावर मात केलेली आहे व पुढेही करत राहू. याच शक्तीने, एकीच्या बळाने आपल्या देशाची प्रगती होईल. शत्रूला धाक बसेल, शक्तीचे प्रदर्शन होईल तसेच एकात्मतेची भावना लोकांच्या मनात अजून वाढेल, जणू सर्वत्र शक्तीची नौबत झडेल. इथे जन्माला येणारे प्रत्येक बाळ तेजस्वी व प्रबळ असेल. देशाचे रक्षण करण्यासाठी, नवीन कार्यासाठी घराघरातून जणू नवी पिढी जन्म घेईल आणि आपल्या शक्तीतून, आपल्या कार्यातून आपल्या विजयाचा अवतार साऱ्या जगासमोर उभा करेल. म्हणजेच सामर्थ्यशाली बालके जन्मास येऊन देशाचे भविष्य नक्कीच उज्ज्वल करतील, असा एक आशावाद कवीने येथे मांडलेला आहे.

या विश्वाची विभव संपदा

जपू वाढवू आम्ही लाखदा

हस्त शुभंकर हवा एकदा

भविष्य उज्ज्वल या देशाचे करूया जयजयकार ।।

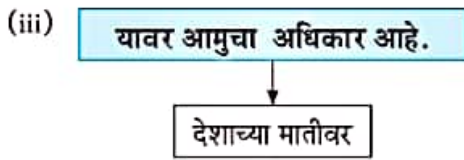
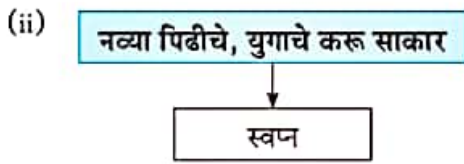
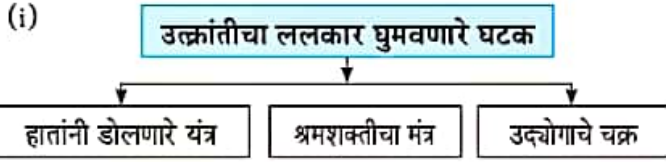
आपल्या भारत देशाला हजारो वर्षांचा इतिहास लाभलेला आहे. आपली संस्कृती अतिप्राचीन व उच्च आहे. कृषिसंस्कृती, श्रमप्रतिष्ठा तसेच एकजूटीचे सामर्थ्य या मूल्यांमुळे साऱ्या जगात आपल्या देशाने मानाचे स्थान संपादन केले आहे. म्हणून कवी म्हणतात की, आपल्या देशाची ही वैभवशाली संपदा आपण मनापासून जपू, तिचे रक्षण करू आणि तिच्यामध्ये चांगली भर घालून तिला वाढवू. त्यासाठीच कृषिसंस्कृती, श्रमप्रतिष्ठा तसेच एकजूटीचे सामर्थ्य ही मूल्ये आपण मनापासून जपली पाहिजेत. या मूल्यांचा आदर वाढविणारा, आपल्या देशाच्या वैभवशाली संपदेला सांभाळणारा शुभंकर, कल्याणकारी हात मात्र हवा अशी इच्छा कवी व्यक्त करतात. त्यामुळे आपल्या देशाचे भविष्य उज्ज्वल होईल. तसेच सर्वत्र आपल्याच देशाचा जयजयकार होईल.

MASTER KEY QUESTION SET - 16

१. खालील कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२) चौकट पूर्ण करा.

- (i) फुलामुलांतून हसणारा - [श्रावण]
- (ii) मातीचे मंगल - [तनमन]
- (iii) चैतन्याचे - [सुदर्शन]
- (iv) अपरंपार धन - [शेतातील मोती]

(३) सहसंबंध लिहा.

(i) हजार आम्ही : एकी बळकट :: सर्वांचे हो :

उत्तर : एकच मनगट

(४) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा.

- (i) नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे करू साकार ।।
(स्वप्न, दिवास्वप्न, जग, पृथ्वी)
- (ii) फुलामुलांतून हसतो मातीचे हो मंगल तनमन.
(चैत्र, वैशाख, श्रावण, माघ)
- (iii) उद्योगाचे चक्र चालते उत्क्रांतीचा घुमवू या ललकार ।।
(धरतीवर, पाण्यावर, आभाळावर, हवेवर)
- (iv) शक्तीचीही झडते घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ।।
(दौलत, नौबत, धनदौलत, पत)

(iv) शुभंकर हवा एकदा भविष्य उज्ज्वल या देशाचे करूया जयजयकार ।।

(हस्त, बाहू, पद, वद)

उत्तर : (i) स्वप्न (ii) श्रावण (iii) आभाळावर (iv) नौबत (v) हस्त

(५) जोड्या जुळवा.

	'अ' गट		'ब' गट
(i)	यंत्र डोलते	(अ)	शक्तिची
(ii)	मंत्र बोलते	(आ)	उद्योगाचे
(iii)	चक्र चालते	(इ)	श्रमशक्तीचे
(iv)	झडते नौबत	(ई)	हातांनी

उत्तर : (i - ई) (ii - इ) (iii - आ) (iv - अ)

कविता १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५९

१६. स्वप्न करू साकार

या देशाच्या मातीवरती अमुचा रे अधिकार
नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न करू साकार ।।

फुलामुलांतून हसतो श्रावण
मातीचे हो मंगल तनमन
चैतन्याचे फिरे सुदर्शन
शेतामधुनी पिकवू मोती, धन हे अपरंपार ।।

या हातांनी यंत्र डोलते
श्रमशक्तीचे मंत्र बोलते
उद्योगाचे चक्र चालते
आभाळावर उत्क्रांतीचा घुमवू या ललकार ।।

हजार आम्ही एकी बळकट
सर्वांचे हो एकच मनगट
शक्तीचीही झडते नौबत
घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ।।

या विश्वाची विभव संपदा
जपू वाढवू आम्ही लाखदा
हस्त शुभंकर हवा एकदा
भविष्य उज्ज्वल या देशाचे करूया जयजयकार ।।

कृती २ : आकलन कृती

(१) ओघतक्ता पूर्ण करा.

(२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) कवी कोणावर आमुचा अधिकार आहे असे म्हणतो ?

उत्तर: कवी या देशाच्या मातीवर आमुचा अधिकार आहे असे म्हणतो.

(ii) कवी शेतामधून काय पिकवायला सांगतात ?

उत्तर: कवी शेतामधून मोती पिकवायला सांगतात.

(iii) कवी उत्क्रांतीचा ललकार कोठे घुमवायला सांगतात ?

उत्तर: कवी आभाळावर उत्क्रांतीचा ललकार घुमवायला सांगतात.

(३) काव्यपंक्तीचा योग्य क्रम लावा.

(i) भविष्य उज्ज्वल या देशाचे करूया जयजयकार ॥

(ii) घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ॥

(iii) आभाळावर उत्क्रांतीचा घुमवू या ललकार ॥

(iv) शेतामधुनी पिकवू मोती, धन हे अपरंपार ॥

उत्तर: (i) शेतामधुनी पिकवू मोती, धन हे अपरंपार ॥

(ii) आभाळावर उत्क्रांतीचा घुमवू या ललकार ॥

(iii) घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ॥

(iv) भविष्य उज्ज्वल या देशाचे करूया जयजयकार ॥

(४) खालील शब्दांसाठी कवितेतील समानार्थी शब्द शोधा.

(i) प्रसंग -

नौबत

(ii) ऐश्वर्य -

विभव

(५) कवितेतील 'यमक' अलंकार साधणाऱ्या शब्दांच्या जोड्या शोधा.

उत्तर: डोलते - बोलते, बळकट - मनगट, लाखदा - एकदा

(६) 'श्रावण' हे उत्तर येईल असा प्रश्न तयार करा.

उत्तर: फुलांमुलांतून कोण हसतो ?

कृती ३ : काव्यसौंदर्य

* (१) या कवितेत कवीने बघितलेले स्वप्न तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: 'स्वप्न करू साकार' कवितेत श्री किशोर पाठक यांनी देशाच्या उज्ज्वल भविष्याचे स्वप्न रंगविले आहे. देशात नव्या पिढीचे आगमन होत आहे. नवे युग चालू आहे तेव्हा नवीन कल्पना, नवी उमेद आहे. कवीला देशाच्या मातीतून मोती पिकवायचे आहेत. भरघोस धान्याचे पिक घ्यायचे आहे. मातीचा कस सुधारायचा आहे. श्रावणसरींनी हसणाऱ्या, फुलणाऱ्या फुलांना व मुलांना पहायचे आहे. श्रमप्रतिष्ठेवर भर देऊन प्रयत्नांची कास धरायची आहे. औद्योगिक प्रगती करायची आहे. एकोप्याने देशाची वैभव संपदा केवळ जपायचीच नाही तर वाढवायची आहे.

नव्या पिढीला श्रमशक्ती, यंत्र यांचा मंत्र द्यायचा आहे. देशासाठी झटणारे शुभंकर, कल्याणकारी हात तयार करायचे आहेत. देशाचे नाव उज्ज्वल करून सगळ्या जगात आपल्या

देशाचा नावलौकिक वाढवायचा आहे.

* (२) कवितेत व्यक्त झालेला एकात्मतेचा विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: प्रस्तुत कवितेत श्री. किशोर पाठक यांनी 'एकजूतीचे सामर्थ्य' हे मूल्य मनात रूजविण्याचा सुंदर प्रयत्न केला आहे. कोणतेही काम एकट्याने करून पूर्ण होत नाही. घरी तयार होणाऱ्या अन्नपदार्थासाठी अगदी शेतकरी दादा पासून, दुकानदार, कामगार, वाहतूक या सर्व घटकांची मदत आवश्यक असते. तसेच देशाच्या उज्ज्वल भविष्यासाठी एकजूतीने काम करणे तितकेच महत्त्वाचे आहे.

'हजार आम्ही एकी बळकट, सर्वांचे हो एकच मनगट' या पंक्तीवरून सिद्ध होते की, देशाची जनता एकत्र आली तर मनगटात बळकटी येईल व प्रगती शक्य होईल. सर्वांची शक्ति पणाला लावून कृषि व उद्योग यामध्ये उत्क्रांती होईल. या मातीवर जसा सर्वांचा अधिकार आहे, तसाच सर्वांनी मिळून मिसळूनच नव्या युगाचे स्वप्न साकारायचे आहे. भारताची संस्कृती व परंपरा थोर आहे, पण ती जपून वाढवायची आहे. हे एकजूतीने साध्य होणार आहे. सान्या विश्वात एकजूतीने भारताचा जयजयकार करायचा आहे.

* (३) खालील पंक्तीमधून सूचित होणारा अर्थ लिहा.

(i) घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ।

उत्तर: इथे जन्माला येणारे प्रत्येक बाळ तेजस्वी व प्रबळ असेल. देशाचे रक्षण करण्यासाठी, नवीन कार्यासाठी घराघरातून जणू नवी पिढी जन्म घेईल आणि आपल्या शक्तीतून, आपल्या कार्यातून आपल्या विजयाचा अवतार सान्या जगासमोर उभा करेल. म्हणजेच सामर्थ्यशाली बालके जन्मास येऊन देशाचे भविष्य नक्कीच उज्ज्वल करतील, असा एक आशावाद कवीने येथे मांडलेला आहे.

(ii) शेतामधून पिकवू मोती, धन हे अपरंपार ॥

उत्तर: शेतकरी जणू आपल्या कष्टाने चैतन्याचे, आनंदाचे सुदर्शनचक्र फिरवत असतो. त्याच्या मेहनतीमुळेच शेताशेतांतून धान्यरूपी मोत्याचे 'सुदर्शन' आपल्याला घडते. त्याच्याबरोबर मेहनत करून आपणही या शेतातून, मातीमधून मोती म्हणजेच धान्यरूपी अपार धन पिकवूया. आपल्या धरतीला सुलजाम् सुफलाम् बनवूया.

(४) खालील काव्यपंक्तींचे रसग्रहण करा.

(i) या देशाच्या मातीवरती अमुचा रे अधिकार

नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न करू साकार ॥

या देशाची माती, संस्कृती, परंपरा आमची-भारतवासीयांची आहे. त्यावर आमचा अधिकार आहे. त्यांचे जतन करून नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न साकार करायचे आहे.

कवीने आपल्या भारत देशाच्या उज्ज्वल भविष्याचे स्वप्न

सुंदरपणे रेखाटले आहे. कवी म्हणतात की, या देशाची माती, येथील संस्कृती, येथील परंपरा आम्हा भारतीयांची आहे. त्यावर फक्त आमचाच अधिकार आहे. मुळात भारत हा कृषिप्रधान देश आहे. शेतकरी हा इथला भूमिपुत्र आहे. या शेतकऱ्याचा या मातीवर परंपरेपासून खरा अधिकार आहे. काळ्या मातीची मशागत करून धनधान्याची निर्मिती करणे व धरतीला सुजलाम् सुफलाम् करणे हे त्याचे कर्तव्यच आहे. त्यासाठी तो आयुष्यभर कष्ट करत असतो. त्याच्या कष्टातूनच कृषिसंस्कृती निर्माण होते. या कृषिसंस्कृतीमुळेच नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न साकार होत असते. म्हणूनच कवी म्हणतात की, येथील संस्कृती, येथील परंपरा यांचे जतन करून आपण सारेजण नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न साकार करूया.

(ii) फुलामुलांतून हसतो श्रावण

मातीचे हो मंगल तनमन

चैतन्याचे फिरे सुदर्शन

शेतामधुनी पिकवू मोती, धन हे अपरंपार ।।

कवीने आपल्या भारत देशाच्या उज्ज्वल भविष्याचे सुंदर स्वप्न रेखाटतांना कृषिसंस्कृतीचे महत्त्व आपल्याला पटवून दिले आहे. कवी म्हणतात की, शेतकऱ्यांच्या कष्टांमुळेच फुलामुलांतून श्रावण हसत असतो. म्हणजेच श्रावण महिन्यामध्ये सारी धरती व तिची बाळे आनंदित होतात. खरे तर ऊनपावसाचा खेळ चालू असणाऱ्या श्रावण महिन्यामध्ये धरती हिरव्या रानांनी, पाना-फुलांनी सजलेली असते. शेतकऱ्यांच्या मेहनतीने, कष्टाने इथली माती म्हणजेच इथली शेते धनधान्याने डोलू लागलेली असतात. धरतीचे हे सौंदर्य पाहून सगळे जण आनंदित होतात. चैतन्यमय, प्रसन्न वातावरण सर्वत्र निर्माण झालेले असते. ज्याप्रमाणे सुदर्शनचक्र फिरले की, दुःखाचा, अडचणीचा नाश होतो आणि सर्वत्र आनंद पसरतो, त्याचप्रमाणे शेतकरी जणू आपल्या कष्टाने चैतन्याचे, आनंदाचे सुदर्शनचक्र फिरवत असतो. त्याच्या मेहनतीमुळेच शेताशेतांतून धान्यरूपी मोत्याचे 'सुदर्शन' आपल्याला घडते. त्याच्याबरोबर मेहनत करून आपणही या शेतातून, मातीमधून मोती म्हणजेच धान्यरूपी अपार धन पिकवूया. आपल्या धरतीला सुलजाम् सुफलाम् बनवूया.

देशाच्या मातीवर अधिकार सांगून आपलेपणाची भावना दर्शविली आहे. फुलेमुले, तनमन हे सामासिक शब्द वापरले आहेत. धान्याला 'शेतातील मोती' हे रूपक दिले आहे. श्रावण, तनमन, सुदर्शन या शब्दांचे 'अ' कारान्ती यमक साधून काव्यसौंदर्य खुलवले आहे.

(iii) या हातांनी यंत्र डोलते

श्रमशक्तीचे मंत्र बोलते

उद्योगाचे चक्र चालते

आभाळावर उत्क्रांतीचा घुमवू या ललकार ।।

भारत देशाच्या उज्ज्वल भविष्याचे चित्र रेखाटताना कवी पुढे म्हणतात की, भारत हा कृषिप्रधान देश असला तरी इथे इतर उद्योगधंदेही चालतात. देशातील अनेक जण यंत्राच्या सहाय्याने काम

करून उद्योगचक्रात मग्न आहेत. जसे शेतकरी, मजूर शेतात राबून शारीरिक कष्ट करत आहेत तसेच अनेक कामगार यंत्रावर काम करत आहेत. त्यांच्या श्रमामुळे यंत्र डोलतात म्हणजेच यंत्र चालतात व प्रगतीची चाके फिरू लागतात. या यंत्रातून येणारा आवाज ऐकून कवीला असे वाटते जणू हा नुसता आवाज नाही तर श्रमशक्तीचा मंत्र चालू आहे. कवी म्हणतात की, सारेजण श्रमशक्तीचा मंत्र जपत आहेत म्हणजेच कष्ट करत आहेत व आपल्या देशाच्या प्रगतीमध्ये हातभार लावत आहेत. उद्योगाचे हे चक्र सदैव चाललेलेच आहे. आपणही त्यामध्ये सहभागी होऊन नवनवे शोध लावूया. शेतीमध्ये नवेनवे बदल, नव्या सुधारणा आणून तसेच उद्योगक्षेत्रांमध्ये नव्या संकल्पना आणून आपली व आपल्या देशाची भरभराट करूया. तसेच नव्या उत्क्रांतीचा म्हणजे नव्या बदलांचा, नव्या शोधांचा, नव्या संकल्पनांचा सगळ्या आभाळावर ललकार घुमवूया म्हणजेच साऱ्या जगामध्ये नव्या गोष्टींचा जयजयकार करूया. सगळ्या जगभर हे नवे शोध, नव्या संकल्पना आपण आपल्या मेहनतीने पोहचवूया.

श्रमशक्ति हा सामासिक शब्द वापरून श्रमप्रतिष्ठेचा महत्त्वाचा आशय स्पष्ट केला आहे. उद्योगशीलता दर्शवून आशयसंपन्नता निर्माण झाली आहे. ललकार या शब्दाने वीररसाला स्पर्श केला आहे. पहिल्या तीन पंक्तीच्या शेवटच्या शब्दाने यमक साधले गेले आहे. उदा. डोलते, बोलते, चालते.

(iv) हजार आम्ही एकी बळकट

सर्वांचे हो एकच मनगट

शक्तीचीही झडते नौबत

घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ।।

कवीने आपल्या भारत देशाच्या उज्ज्वल भविष्यासाठी एकजूटीचा मंत्र सांगितला आहे. एकजूटीचे सामर्थ्य पटवून देतांना कवी म्हणतात की, आमच्या देशात अनेक प्रकारची विविधता आहे. वेश, भाषा, धर्म, सण, खाणे अशी हजारो प्रकारची विविधता असली तरी आम्ही एकच आहोत. आमच्यातील एकता जराही कमी झालेली नाही. आम्ही भारतीय लोक देशाच्या विविध प्रांतात राहणारे असलो, वेगवेगळी भाषा बोलणारे जरी असलो, वेगवेगळे वेश घालणारे जरी असलो तरी आम्ही एकजूटीने कार्य करणारे आहोत. त्यामुळे आमच्या हाताचे मनगट बलशाली, शक्तीशाली असेच आहे. याच एकजूटीने आपण आजवर अनेक कठीण प्रसंगावर मात केलेली आहे व पुढेही करत राहू. याच शक्तीने, एकीच्या बळाने आपल्या देशाची प्रगती होईल. शत्रूला धाक बसेल, शक्तीचे प्रदर्शन होईल तसेच एकात्मतेची भावना लोकांच्या मनात अजून वाढेल, जणू सर्वत्र शक्तीची नौबत झडेल. इथे जन्माला येणारे प्रत्येक बाळ तेजस्वी व प्रबळ असेल. देशाचे रक्षण करण्यासाठी, नवीन कार्यासाठी घराघरातून जणू नवी पिढी जन्म घेईल आणि आपल्या शक्तीतून, आपल्या कार्यातून आपल्या विजयाचा अवतार साऱ्या जगासमोर उभा करेल. म्हणजेच सामर्थ्यशाली बालके जन्मास येऊन

देशाचे भविष्य नक्कीच उज्ज्वल करतील, असा एक आशावाद कवीने येथे मांडलेला आहे.

शक्तिचा, एकजूटीचा मंत्र या कवितेतून निर्देशित होतो. एकीच्या बळकटीने देशाचे उज्ज्वल भविष्याचे स्वप्न साकारणे अशक्य नाही असा सार्थ युक्तीवाद करून कवितेत आशयपूर्णता आली आहे. बळकट, मनगट या शब्दांनी भाषासौंदर्य वाढले आहे. नव्या अवताराच्या संकल्पनेने काव्यसौंदर्यात भर घातली आहे.

- (v) या विश्वाची विभव संपदा
जपू वाढवू आम्ही लाखदा
हस्त शुभंकर हवा एकदा
भविष्य उज्ज्वल या देशाचे करूया जयजयकार ।।

आपल्या भारत देशाला हजारो वर्षांचा इतिहास लाभलेला आहे. आपली संस्कृती अतिप्राचीन व उच्च आहे. कृषिसंस्कृती, श्रमप्रतिष्ठा तसेच एकजूटीचे सामर्थ्य या मूल्यांमुळे सान्या जगात आपल्या देशाने मानाचे स्थान संपादन केले आहे. म्हणून कवी म्हणतात की, आपल्या देशाची ही वैभवशाली संपदा आपण मनापासून जपू, तिचे रक्षण करू आणि तिच्यामध्ये चांगली भर घालून तिला वाढवू. त्यासाठीच कृषिसंस्कृती, श्रमप्रतिष्ठा तसेच एकजूटीचे सामर्थ्य ही मूल्ये आपण मनापासून जपली पाहिजेत. या मूल्यांचा आदर वाढविणारा, आपल्या देशाच्या वैभवशाली संपदेला सांभाळणारा शुभंकर, कल्याणकारी हात मात्र हवा अशी इच्छा कवी व्यक्त करतात. त्यामुळे आपल्या देशाचे भविष्य उज्ज्वल होईल. तसेच सर्वत्र आपल्याच देशाचा जयजयकार होईल.

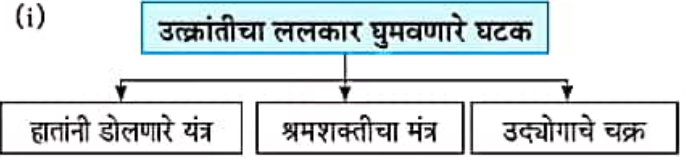
देशाचे वैभव टिकवून वाढवू असा आशयपूर्ण विचार उद्धृत केला आहे. शुभंकर हे विशेषण कवितेचे सौंदर्य वाढविते. लाखदा-एकदा आवृत्तीवाचक शब्दाचे नादमय उपयोजन भाषासौंदर्यात भर घालतात. संपदा, लाखदा, एकदा या शब्दाचे यमक साधले आहे.

स्वाध्याय कृती

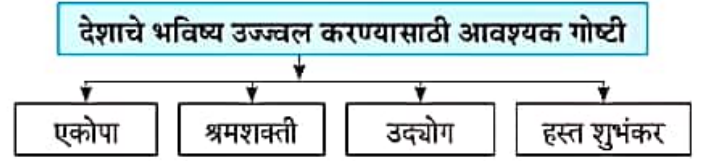
- * (१) खालील शब्दसमूहांतील संकल्पना स्पष्ट करा.
(i) श्रमशक्तीचे मंत्र - श्रमाचे महत्त्व

- (ii) हस्त शुभंकर - राबणारे हात, पवित्र हात
(iii) आभाळावर उत्क्रांतीचा घुमवू
या ललकार - उत्क्रांतीचा, प्रगतीचा
जयघोष

* (२) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(ii)

* (३) काव्यसौंदर्य

- (१) खालील काव्यपंक्तीचे रसग्रहण करा.

या देशाच्या मातीवरती अमुचा रे अधिकार
नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न करू साकार ।।

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' (४) मधील काव्यपंक्ती (i) चे रसग्रहण पहा.)

- (२) खालील पंक्तीमधून सूचित होणारा अर्थ लिहा.

(i) घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ।

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' (३) मधील (i) चे उत्तर पहा.)

(ii) शेतामधून पिकवू मोती, धन हे अपरंपार ।।

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' (३) मधील (ii) चे उत्तर पहा.)

(३) या कवितेत कवीने बघितलेले स्वप्न तुमच्या शब्दांत लिहा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (१) चे उत्तर पहा.)

(४) कवितेत व्यक्त झालेला एकात्मतेचा विचार स्पष्ट करा.

उत्तर: ('कृती ३: काव्यसौंदर्य' मधील (२) चे उत्तर पहा.)

व्युत्पत्ती कोश (स्थूलवाचन)

पाठपरिचय

इयत्ता नववीमध्ये आपण विश्वकोशाची ओळख करून घेतली. कोणत्याही शब्दाचे वेगवेगळे संदर्भ विश्वकोशातून मिळू शकतात हे आपण अनुभवले. हे शब्द तयार कसे होतात किंवा हे शब्द तयार कसे झाले असावेत, हे अनुभवण्यासाठी व्युत्पत्ती कोश पाहणे गरजेचे आहे. व्युत्पत्तीकोश पाहण्याची गरज कळावी व व्युत्पत्ती कोश अभ्यासण्याची सवय लागावी हा हेतू या पाठातून दिसून येतो.

We have studied about the world dictionary in Std. IX. We have seen how we can get different references for any word from the world dictionary. How have these words come into being? To figure this out, it is necessary to refer to the etymological dictionary. To recognize the need for, and to get habituated to the etymological dictionary is the aim of this lesson.

शब्दार्थ

व्युत्पत्ती कोश - शब्दांची घटना व उगम, शब्दांचे मूळ त्यांच्या उगमाची माहिती असणारा कोश
(etymology, derivative)

कोपरा	- कोनाडा	- (corner)
सतार	- एक तंतूवादय	- (a musical instrument)
भिन्न	- वेगळा	- (different)
नोंद	- टिपण	- (note)
अपरिहार्य	- टाळता न येणारे	- (unavoidable)
वाच्यार्थ	- शब्दशः अर्थ	- (the literal meaning)
लक्ष्यार्थ	- गर्भितार्थ, वाच्यार्थाहून भिन्न असा लाक्षणिक अर्थ	- (implication)
कुतूहल	- जिज्ञासा	- (curiosity)

लघुरूपे	- घनरूप	- (abbreviation)
बागडणे	- आनंदाने खेळणे	- (play happily)
आर्थिक सहकार्य	- (financial support)	
प्रकाशन	- प्रकाशित करण्याची क्रिया	- (publication)
विणकर	- कपडे विणणारा	- (weaver)
माग	- (handloom, powerloom)	
द्विदल धान्य	- (dicotyledonous crop)	

वाक्प्रचार

टाळाटाळ करणे	- काम चुकवणे
पुरस्कृत करणे	- उत्तेजन देणे, पाठिंबा देणे

MASTER KEY QUESTION SET

१. टिपा लिहा.

* (i) व्युत्पत्ती कोशाचे कार्य.

उत्तर: वाचन करताना अनेक वेगवेगळे शब्द डोळ्यांखालून जातात. काही शब्द लक्ष वेधून घेतात. हे शब्द कसे तयार होत असावेत याची उत्सुकता निर्माण होते. मग अशावेळेस त्या शब्दाची निर्मिती कशी झाली हे पडताळण्यासाठी व्युत्पत्ती कोश उपयोगी पडतो. व्युत्पत्ती कोश शब्दाचे मूळ रूप दाखवतो. इतकेच नव्हे तर त्यातील विस्तार संदर्भ, उच्चारातील बदल व फरक दाखवतो. याची उत्पत्ती पाहणे, उच्चार जाणून घेणे ही भाषासमृद्धीच्या दृष्टीने आनंददायी क्रिया आहे. एकाच शब्दाचे वेगवेगळ्या परिस्थितीमध्ये

वेगवेगळे अर्थ असतात, हे जाणून घेणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. उदा. धूळ चारणे; खरे पाहता धूळ चारणे व फसवणे हे दोन अर्थ आहेत. वेगवेगळ्या संदर्भानुसार ते ते अर्थ जुळवले जातात. व्युत्पत्ती कोशातून उच्चारातील बदलांचे कारण स्पष्ट होते. अर्थातील स्पष्ट केलेला बदल अभ्यासता येतो. व्युत्पत्ती कोशातून एखाद्या शब्दाची अन्य कोणी मांडलेली व्युत्पत्ती सांगून ती योग्य व अयोग्य हे ही कळते. भाषेचे कालिक स्वरूप स्पष्ट करणे हे व्युत्पत्ती कोशाचे प्रमुख कार्य आहे.

(ii) शब्द तयार होण्याचे विविध प्रकार.

(अ) भाषेत बदल होण्यामागे बऱ्याचदा सुलभीकरणाची अर्थात सोपे करण्याची प्रवृत्ती असते.

उदा. जसे अग्निपासून अग्नि व नंतर आग हा सोपा शब्द तयार झाला.

(आ) कुठल्याही दोन भाषा बोलणारे भाषिक जेव्हा एकमेकांच्या संपर्कात येतात, तेव्हा त्यांच्या भाषांतील शब्दांची देवाणघेवाण होते. त्यावरून शब्द तयार होतात.

उदा.

भाषा	मूळ शब्द	मराठी शब्द
संस्कृत	तुण्ड	तोंड
कन्नड	तुप्प	तूप
अरबी	इत्र	अत्तर

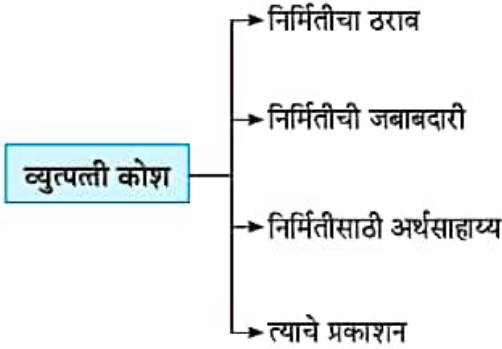
(इ) आपलाच शब्द थोडेसे रूप बदलून इतर भाषांमध्येही वापरला जातो.

(उदा. दिवाळी हा शब्द मूळ संस्कृत शब्द दीपावलि पासून आला आहे.)

संस्कृत	बंगाली	हिंदी	पंजाबी	गुजराती	सिंधी
दीपालि	दिउयाली	दिवाली	दिवाली	दिवाळी	डिआरी

* (२) खालील मुद्द्यांवर एक परिच्छेद तयार करा. (७ ते ८ वाक्यांत)

उत्तर:

१९३८ साली मुंबई येथे अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन भरले होते. स्वातंत्र्यवीर सावरकर या संमेलनाचे अध्यक्ष होते. 'व्युत्पत्ती कोश रचनेचे कार्य हाती घ्यावे' असा ठराव संमेलनात मंजूर करण्यात आला. सर्वांच्या मतानुसार हे कार्य कृ. पा. कुलकर्णी यांच्यावर सोपविण्यात आले. बॅ. मुकुंदराव जयकर यांच्या आर्थिक सहकार्यामुळे व श्री. दाजीसाहेब तुळजापूरकर यांनी पुरस्कृत केल्यामुळे व्युत्पत्ती कोश निर्मितीस भरीव मदत झाली. तसेच सर्वांच्या सहकार्यामुळे १९४६ साली 'मराठी व्युत्पत्ती कोशाचे' पहिले प्रकाशन झाले.

(३) 'काळाप्रमाणे शब्दाच्या स्वरूपात, त्यांच्या अर्थात, त्यांच्या परस्पर संबंधात बदल होतात' हे सोदाहरण स्पष्ट करा.

उत्तर: काळाप्रमाणे, पिढ्यांप्रमाणे बोलण्याची भाषा, त्यांचे अर्थ बदलत

जातात. आपले आजो-आजोबा बोलत असलेली भाषा, आई बाबा बोलत असलेली भाषा आपली व आपल्या भावंडांची भाषा यात तफावत असते. मित्रांच्या समुहातील भाषा, ही अगदी भिन्न असते. उदा. आजो म्हणते, "आज माझे मामंजी येणार आहेत".

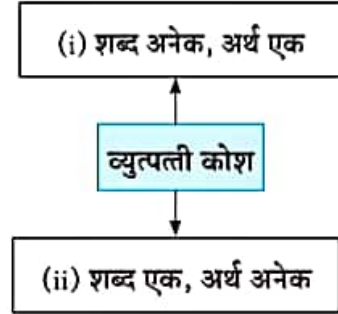
आई म्हणते, "आज माझे सासरे येतील".

मुलगी म्हणते, "आज माझे इन लॉज येणार".

मित्रांमध्ये - 'आज सगळ्या सिनीअर सिडीझन्स चे गेट टुगेदर आहे'. एकच बातमी विविध शब्दयोजनेनी विविध लोकांकडून सांगितली जाते. नवऱ्याच्या वडिलांसाठी मामंजी, सासरे, इन लॉज, दादा, बाबा, डॅडी असे अनेक शब्द वापरात येतात.

* (४) पाठाबाहेरची उदाहरणे शोधून खालील कृती करा.

उत्तर:

(i) शब्द अनेक, अर्थ एक

	शब्द अनेक	अर्थ एक	वेगवेगळ्या संदर्भात वापर
(i)	वात, पवन, मरुत, समीर, अनिल	वारा	पवनचक्की, वातचक्र
(ii)	नीर, तोय, जल, उदक, जीवन, आप	पाणी	पाणकाठी, पाणचट, जलसंचय, पाणबुडी, उदकपात्र, रेलनीर
(iii)	मृत्तिका, मृदा, पृथ्वी मत्तिका	माती	मातकट, मातेरे, मातीमोल
(iv)	अधिकार, पदवी, काम नेमणूक	हुद्दा	हुद्देदार, अधिकारी, पदवीधर, पदवीदान, नेमणूककक्ष
(v)	कसब, कौशल्य, युक्ति	हुन्नर	कौशल्यपूर्वक, युक्तिशाली, हरहुन्नरी
(vi)	हकीकत, वृत्तान्त आशय, युक्ति, हिशेब	मजकूर	हिशेबनीस, आशयपूर्वक, वृत्तान्तलेखन
(vii)	अश्व	घोडा	घोडदौड, घोडमुजा, घोडचूक, घोडनवरा, अश्वलायन, घोडेस्वार

- (ii) शब्द एक, अर्थ अनेक
एकच शब्द वेगवेगळ्या संदर्भात वेगवेगळे अर्थ धारण करतो.

शब्द एक	वेगवेगळ्या संदर्भात वेगवेगळे अर्थ
(i) स्नेह-तेल, चरबी सारखा पदार्थ	स्नेह-मैत्री, प्रेम. स्नेहपूर्वक निमंत्रण केले आहे.
(ii) खाट-चारपाई, पलंग	खाट धरणे-आजीबाईंनी खाट धरली. (आजारी पडल्या व अंथरूणाला खिळल्या)
(iii) धूळ-धुळीने भरलेले	धूळ चारणे-फसविणे. नोकराने मालकास धूळ चारली.
(iv) तार-धागा, दोरा	तारणे-रक्षण करणे. देव तारी त्याला कोण मारी.
(v) घट - भांडे, घडा, मडके	घट बसणे-देवीचे घट बसले. घटका भरणे - तिच्या शेवटच्या घटका भरल्या होत्या. घटणे - कमी होणे-वाळूचे डोंगर घटले. घटस्फोट - काडीमोड-त्यांचा घटस्फोट झाला.

- (५) व्युत्पत्ती कोशातून खालील शब्दांची व्युत्पत्ती शोधून लिहा.
- (i) प्रावीण्य
प्रवीण - (विशेषण) - हुषार, चतुर
सं - प्र + वीण - वीण वाजविण्यात कुशल. या
शब्दात लक्षण आहे. कौशल्याने काम करणारा तो
प्रवीण व कामात कौशल्य ते प्रावीण्य. अशा अर्थाचा
हा शब्द आहे.
- (ii) वीज - वीज (स्त्री), संस्कृत - विद्युत्, (प्रा) - विज्जु (पुं),
विज्जुआ.
- (iii) चिल्लर - स्त्री. मोड, नाश (लक्षणा)
द्रा. कान. चिलवान् = रकमेवरील खुर्दा, चिल्लर =
लहानपणा, लघुत्व, कान. चिल्हे, चिल्लरे - लहान.
- (iv) गुपचूप - अ. गप्प
संज्ञा - गुंफचुप (द्विधातुसंयोग)
गुपितें (नरुस्व २१९)

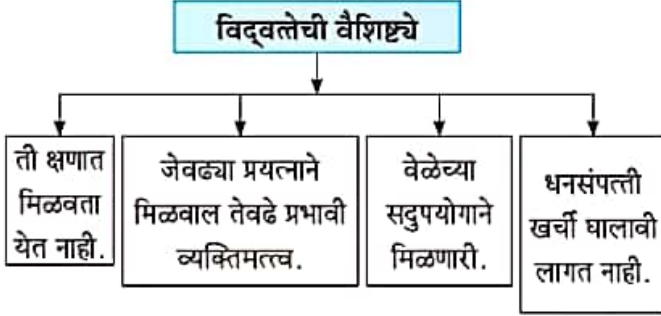

अपठित गद्य आकलन

* (१) खालील उतारा वाचून त्यावरील कृती करा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) वैशिष्ट्ये लिहा.

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १६

विद्वत्ता कोणाकडेही असो ती क्षणात मिळवता येणारी बाब नाही. ज्याप्रमाणे झाडाची मुळे एकदम खोल-खोल जाऊ शकत नाहीत, त्यासाठी महिने-वर्षे लागतात; परंतु जेवढी खोल मुळे असतात, तेवढा त्या झाडाचा पाया भक्कम असतो. तसेच विद्वत्तेचेही आहे. जेवढ्या प्रयत्नाने ती मिळवाल तेवढे प्रभावी तुमचे व्यक्तिमत्त्व असेल. आपल्याला एकदाच विजेसारखे चमकायचे, की सूर्यासारखे सातत्याने प्रकाशित राहायचे, हे ठरवायचे आहे. विद्वत्ता ही अशी बाब आहे, जी केवळ वेळेच्या सदुपयोगाने मिळते. बरे, तिला कोणी तुमच्याकडून काढून किंवा चोरून घेऊ शकत नाही. ती मिळवण्यात खूप धनसंपत्ती खर्ची घालावी लागत नाही; पण एकदा ती तुमच्याजवळ आली, की संपूर्ण राष्ट्र तुमच्या लखलखत्या प्रकाशात दिपून जाते. आपला कोणी सन्मान करावा अशी भावनाच मनातून निघून जाते, सर्वजण तुमच्या सहवासात येण्यासाठी, तुमचे आदरातिथ्य करण्यासाठी आतुर असतात. थोडक्यात, विद्वत्ता तुम्हांला सर्व मिळवून देते, ज्याची तुम्ही स्वप्नातही अपेक्षा केलेली नसते.

कृती २ : आकलन कृती

(२) खालील घटनेचा किंवा कृतीचा परिणाम लिहा.

घटना/कृती		परिणाम	
(i)	झाडाची मुळे खोल जाणे	(i)	तेवढा त्याचा पाया भक्कम
(ii)	प्रयत्नांनी विद्या मिळवणे	(ii)	तेवढे प्रभावी व्यक्तीमत्त्व

कृती ३ : व्याकरण कृती

(३) खालील शब्दसमूहांचा तुम्हांला कळलेला अर्थ लिहा.

(i) विजेसारखे चमकणे

उत्तर : एकदाच व्यक्तिमत्त्व घडवायचे

(ii) सूर्यासारखे प्रकाशणे

उत्तर : स्वतःचे व्यक्तिमत्त्व घडवून समाजात कायमचे स्थान मिळवायचे

(४) खालील वाक्यांतील अघोरेखित शब्दांची जात ओळखा.

संपूर्ण राष्ट्र तुमच्या लखलखत्या प्रकाशाने दिपून जाईल.

उत्तर : संपूर्ण - क्रियाविशेषण अव्यय

राष्ट्र - सामान्यनाम

तुमच्या - सर्वनाम

लखलखत्या - विशेषण

कृती ४ : स्वमत

(५) व्यक्तीला विद्या प्राप्त झाल्यानंतर कोणकोणत्या गोष्टी मिळू शकतात ते स्पष्ट करा.

उत्तर : विद्या म्हणजेच ज्ञान. ज्याला ज्ञान प्राप्त होते त्याला समाजातील सर्व सुखे प्राप्त होतात. समाजात त्या व्यक्तीला मान, सन्मान, प्रतिष्ठा, प्रसिद्धी प्राप्त होते. एक प्रकारची वैचारिक कुवत त्याच्यात येते. ज्ञानाने सत्य-असत्य मधला फरक कळतो. नवीन आदर्शांची जाणीव होते. नीतीमूल्यांची जपणूक कशी करावी ते कळते. देश हितार्थ गोष्टी कळू लागतात. देशप्रेम वाढीस लागते. बंधुभाव, राष्ट्रप्रेम वाढीस लागते.

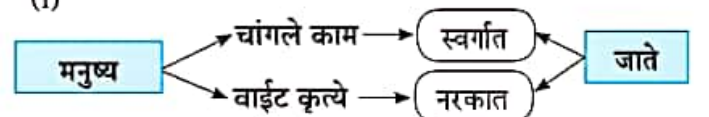
त्याला हव्या असणाऱ्या ठिकाणी काम करण्याची संधी मिळते. योग्य निर्णय क्षमता येते. त्याच्या व्यक्तिमत्त्वात भर पडते. चार-चौघात त्याचे विचार प्रकर्षाने तो मांडू शकतो. आपल्या ज्ञानाचा उपयोग तो इतरांसाठीही करतो.

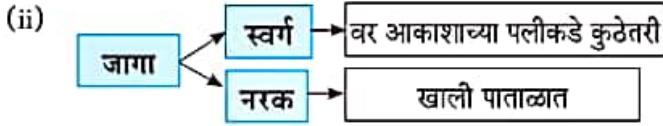
(२) खालील उतारा वाचून त्यावरील कृती सोडवा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) खालील कृती सोडवा.

(i)

उत्तरा २

चांगली कामे केली म्हणजे मनुष्य स्वर्गात जातो आणि वाईट कृत्ये केली की तो नरकात जातो, अशी आपल्याकडे पूर्वापार कल्पना आहे. या स्वर्गाच्या आणि नरकाच्या जागा कोठे असाव्यात त्यासंबंधीही काही संकेत सर्वमान्य आहेत. स्वर्ग वर आकाशाच्या पलीकडे कोठेतरी आहे आणि नरक हा खाली पाताळात असावा असे मानले जाते.

हे पत्ते आता बदलले आहेत, याची नोंद घेणे आवश्यक आहे. चांगल्या कृत्यामुळे स्वर्ग मिळतो व वाईट कर्मांमुळे नरकात जावे लागते. चांगल्या किंवा वाईट कृतीची बीजे आपल्या विचारात म्हणजे आपल्या मनातच असतात. त्या कृतीचा परिणाम जसा बाह्य जगावर होतो तसा आपल्या मनावरही होतो. मनातील प्रत्येक विचार आणि हातून होणारे एकेक कृती आपल्या मनाला, उन्नतीला किंवा अधोगतीला नेणारी असते. ही क्रांती आपल्या मनातच होत असते. म्हणून आपले मन हेच स्वर्गाचे किंवा नरकाचे स्थान आहे.

सज्जनाचे मन हाच स्वर्ग. दुर्जनाचे मन हाच नरक। हे बदललेले पत्ते लक्षात ठेवून कोठे जायचे हे ज्याचे त्याने ठरवावे.

कृती २ : आकलन कृती

(२) उत्तरे लिहा.

(i) चांगल्या किंवा वाईट कृतीची बीजे कशात असतात ?

उत्तर : चांगल्या किंवा वाईट कृतीची बीजे आपल्या विचारात म्हणजेच मनात असतात.

(ii) आपले मन कशाचे स्थान आहे ?

उत्तर : आपले मन स्वर्गाचे किंवा नरकाचे स्थान आहे.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(३) खालील कृती सोडवा.

(i) समानार्थी शब्द लिहा.

(अ) हात - (आ) बीज -

उत्तर : (अ) कर (आ) बी

(ii) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(अ) स्वर्ग - (आ) विचार -

उत्तर : (अ) नरक (आ) अविचार

कृती ४ : स्वमत

(४) स्वर्ग आणि नरक याविषयीचे तुमचे विचार स्पष्ट करा.

उत्तर : स्वर्ग आणि नरक म्हणजे माणसाने स्वतःच्या मनाची काढलेली

समजूत वाटते. तसे पाहायला गेले तर स्वर्ग व नरक अशा काही गोष्टी या विश्वाच्या पसान्यात कोठे आहेत, हे अजूनपर्यंत सिद्ध झाले नाही. माणसाने चांगल्या गोष्टी कराव्यात यासाठी स्वर्गाची संकल्पना करण्यात आली असावी व त्याच्याकडून वाईट कृत्य घडू नये म्हणून नरकाची संकल्पना तयार झाली असावी. नाहीतर आजच्या वैज्ञानिक युगात कधीतरी कोणालातरी स्वर्ग व नरक या जागा सापडल्याच असत्या.

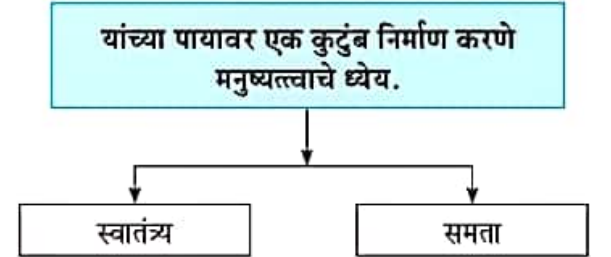
या सृष्टीच्या पसान्यात स्वर्ग आणि नरक असो अथवा नसो; पण प्रत्येक व्यक्तीने ते आहेतच असे समजून काम करावे. म्हणजे आपल्याकडून वाईट कृत्ये घडणार नाहीत.

(३) खालील उतारा वाचून त्यावरील कृती सोडवा.

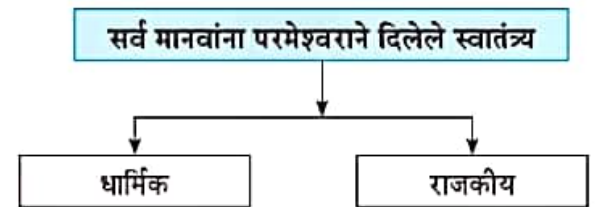
कृती १ : आकलन कृती

(१) खालील कृती पूर्ण करा.

(i)

(ii)

उत्तरा ३

सगळी मनुष्यजात ही एक आहे आणि सगळ्या मनुष्यजातीचे स्वातंत्र्य, समता व बंधुत्व यांच्या पायावर एक कुटुंब निर्माण करणे हेच मनुष्यत्वाचे ध्येय होय. परमेश्वराने सर्व मानवांना जन्मतःच धार्मिक व राजकीय स्वातंत्र्य दिले आहे. सर्वांना ऐहिक जीवनाचा, विश्वातील वस्तूंचा यथेच्छ उपभोग घेण्याचा सारखाच अधिकार आहे. शेतकी, कला-कौशल्य, मजुरी इत्यादी कामे मनुष्यास हीनपणा आणि नसून त्यांच्यायोगे मनुष्याची थोरवी सिद्ध होते. निसर्गशक्तीचा मनुष्याच्या गरजा भागविण्याकरता उपयोग करणे हा मनुष्याचा मूलभूत अधिकार व कर्तव्य होय. ईश्वराने निर्माण केलेल्या सृष्टीत प्रयत्न केल्यास सर्व मनुष्यांस त्याचा स्वर्ग बनवता येईल. या विश्वात जगण्याकरता आणि उपभोगण्याकरता वस्तू उत्पन्न करणे किंवा मिळवणे हे मनुष्याचे पहिले कर्तव्य आहे. आणि त्याकरता परस्परांना साहाय्य करणे हा मनुष्याचा श्रेष्ठ धर्म आहे. एवढेच नव्हे तर ही ईश्वराची पूजा आहे.

कृती २ : आकलन कृती

(२) उत्तरे लिहा.

(i) मनुष्यास मिळालेला समान अधिकार -

उत्तर: सर्वाना ऐहिक जीवनाचा, विश्वातील वस्तूंचा यथेच्छ उपभोग घेणे.

(ii) मनुष्याची थोरवी सिद्ध करणारी कामे

उत्तर: शेतकी, कला-कौशल्य, मजुरी.

कृती ३ : व्याकरण कृती

(३) खालील तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	मूळ शब्द	प्रत्यय	सामान्यरूप
परमेश्वराने	परमेश्वर	ने	परमेश्वरा
मानवांना	मानव	ना	मानवां

कृती ४ : स्वमत

(४) आपल्याला मिळालेल्या हक्कांचा वापर आपण कसा करावा स्पष्ट करा.

उत्तर: संविधानाने भारतातील प्रत्येक नागरिकास स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व, राष्ट्रप्रेम इत्यादी हक्क दिले आहेत. मनुष्याने त्या हक्कांचा वापर स्वतःचा स्वार्थ पूर्ण करून घेण्यासाठी करू नये. आपल्या हक्कांचा वापर करून कोणाचे नुकसान करू नये. भारतदेशाची अखंडता टिकावी, धार्मिक सलोखा अखंड राहावा, सर्वानी समाधानाने आणि एकत्वाने येथे नांदावे अशा करीता आपल्या हक्काचा वापर मनुष्याने करावा.

मनुष्याला सुख प्राप्त व्हावे. कोणावरही अन्याय होऊ नये, प्रत्येकाच्या गरजा भागाव्यात, प्रत्येकाला समान वागणूक मिळावी यासाठीच तर भारतीय राज्य घटनेने आपल्याला समान हक्क दिले आहेत. त्या हक्कांची पायमल्ली होणार नाही याची दक्षता सर्वानी घ्यावी. एक सुजाण, जबाबदार नागरिक बनावे.

(४) खालील उतारा वाचून त्यावरील कृती सोडवा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) खालील कृतीचा परिणाम लिहा.

(i) मुंबईच्या स्टेशननजीक राहणारे कुठे परगावी गेले.

उत्तर: आगगाड्यांच्या धडधडाटाशिवाय झोप येत नाही.

(ii) ट्रांझिस्टर लावून अभ्यास करणाऱ्यांना ट्रांझिस्टर नसला तर

उत्तर: ट्रांझिस्टर लावून अभ्यास करणाऱ्यांना ट्रांझिस्टर नसला तर त्यांचा अभ्यास व्हायचा नाही.

उतारा ४

माणूस सवयीचा गुलाम असतो हेच खरे. मुंबईच्या स्टेशननजीक राहणाऱ्यांना कुठे परगावी गेले, की आगगाड्यांच्या धडधडाटाशिवाय झोप येत नाही. इंजिनांच्या कर्कश शिट्यांनीही त्यांच्या झोपेत व्यत्यय येत नाही; पण या शिट्या नसल्या तर मात्र हे लोक वारंवार धसकून जागे होतील. नित्य टॅक्सीतून फिरणारे एक गृहस्थ काल म्हणत होते की, काय करावे समजत नाही. टॅक्सीचे तर दर वाढल्यामुळे यापुढे परवडण्याजोगी नाही आणि बसच्या रांगेत ताटकळण्याची कधी सवय नाही. ते नकोसे वाटते, उबग येतो. आपली सरळ एक टॅक्सी करावी आणि कुठे ते जावे, असे सहजी वाटते, पण दर वाढलेले! गेले दोन-तीन दिवस अक्षरशः पोरक्यासारखे ते रस्त्याने फिरतात. एवढ्याही आवाजाने मनाची एकाग्रता भंगणारे कुणी असतील, तसे सवयीने कानाशी ट्रांझिस्टर लावून एकचित्तपणे अभ्यास करणारेही आढळतात. ट्रांझिस्टर नसला तर त्यांचा अभ्यास व्हायचा नाही.

मुंबईतली एक जुनी इमारत दोन वर्षांमागे पडली. त्यात वाचलेले एक गृहस्थ सध्या मानसिक रुग्ण म्हणून परळच्या इस्पितळात आहेत. येत्या-जात्या वाहनाने हादरून झुलणाऱ्या इमारतीच्या झुल्यावर रोज रात्री गाढ झोपण्याची त्यांची अनेक वर्षांची सवय; पक्क्या घरात त्यांना निद्रानाश जडला. आता याला सवय नाही तर काय म्हणावे, तुम्हीच सांगा.

कृती २ : आकलन कृती

(२) खालील शब्दांचा सहसंबंध लिहा.

(i) आगगाड्यांचा : धडधडाट :: इंजिनांच्या :

(iii) बस : रांग :: मनाची :

उत्तर: (i) कर्कश शिट्या (ii) एकाग्रता

कृती ३ : व्याकरण कृती

(३) सूचनेनुसार सोडवा.

(i) मुंबईतील जुनी इमारत दोन वर्षांपूर्वी पडली. (काळ ओळखा)

उत्तर: भूतकाळ

(ii) इंजिनांच्या कर्कश शिट्यांनीही त्यांच्या झोपेत व्यत्यय येत नाही. (होकारार्थी करा.)

उत्तर: इंजिनांच्या कर्कश शिट्यांनीही त्यांच्या झोपेत व्यत्यय येतो.

कृती ४ : स्वमत

(४) माणसाने सवयीचे गुलाम असावे का नसावे तुमचे विचार मांडा.

उत्तर: माणसाने कधीही सवयीचे गुलाम नसावे. मनुष्याला खूप वेगवेगळ्या प्रकारच्या सवयी असतात. मग त्या रोजच्या जीवनातील असू द्यात किंवा त्याच्या नित्य कामातील असू

द्यात. व्यक्ती सवयीचा इतका गुलाम असतो की, त्याशिवाय त्याचे पाणीही हालत नाही.

उदा. (१) एखाद्या व्यक्तीस ठरलेल्या वेळेत जेवण मिळाले नाही तर त्याची चिडचिड होते. तो घरातील स्त्रीयांवर राग व्यक्त करतो. आवडता पदार्थ पानात वाढला गेला नाही तर तो जेवतही नाही.

उदा. (२) एखाद्या विद्यार्थ्यास खूप वेळपर्यंत झोपण्याची सवय असेल तर अचानक एखाद्या दिवशी त्याला लवकर उठावे लागले तर तो पूर्ण दिवस बसून दिसेल. तेथे डुलक्या काढताना दिसतो. त्या अपूर्ण झोपेचा परिणाम त्याच्या पूर्ण दिवसाच्या कामावर दिसून येतो.

माणसाने प्रत्येक गोष्टीला प्रसंगानुसार सामोरे जावे. त्याने दोन्ही गोष्टी सकारात्मक विचाराने स्वीकारल्या पाहिजेत. मग बघा आयुष्य किती सुंदर आहे. म्हणून कोणत्याही माणसाने सवयीचे गुलाम नसावे.

(५) खालील उतारा वाचून त्यावरील कृती सोडवा.

कृती १ : आकलन कृती

(१) खालील कृती पूर्ण करा.

(i) खरा ध्येयवादी याला म्हणावा - कशासाठी काय सोडायचे हे ज्याला बरोबर कळते त्याला

(ii) आफ्रिकेत धर्मोपदेश करणार नाही तर - फक्त वैद्यकीय मदतीचे काम करणार.

उतारा ५

कशासाठी काय सोडायचे हे ज्याला बरोबर कळते तोच खरा ध्येयवादी. तिथेच त्याचा खरा कस लागत असतो. 'मी आफ्रिकेत धर्मोपदेश करणार नाही. फक्त वैद्यकीय मदतीचे काम करीन' असे वचन डॉ. खाइत्झर यांनी दिले होते. आणि पियानोची पेटी उघडून पाहण्यालाही त्यांना कित्येक दिवस सवड मिळाली नाही. लोकमान्य टिळक नेहमी म्हणत असत, 'देशाच्या स्वातंत्र्याचा लढा मला लढायचा नसता तर मी गणिताचा प्राध्यापक होऊन राहिलो असतो.' गणित हा लोकमान्यांचा आवडता विषय. पण देशाच्या सेवेसाठी त्यांनी तो सोडून दिला. ध्येयापुढे आवड बाजूला सारावी लागते. आवड म्हणजे तरी सुखच, ध्येयाशी मैत्री करावयाची तर सुखाची संगत सोडावीच लागणार. संत तुलसीदासांनी प्राणापलीकडे प्रेम असलेली पत्नी देवासाठी सोडली. देवाच्या सेवेसाठी पत्नीचा त्याग केला आणि धर्माच्या सेवेसाठी संभाजी महाराजांनी तर देहत्याग केला.

कृती २ : आकलन कृती

(२) फक्त नावे लिहा.

- (i) लोकमान्य टिळक यांचा आवडीचा विषय - गणित
- (ii) संत तुलसीदासांनी यांचा त्याग केला - पत्नी
- (iii) ध्येयाशी मैत्री करायची तर हे सोडावे लागते - सुखाची संगत
- (iv) धर्माच्या सेवेसाठी संभाजी महाराजांनी त्याग केला - देहत्याग

कृती ३ : व्याकरण कृती

(३) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दांचे वचन बदलून वाक्य लिहा.

(i) फक्त वैद्यकीय मदतीचे काम करीन.

उत्तर: फक्त वैद्यकीय मदतीची कामे करीन.

(ii) ध्येयापुढे आवड बाजूला सारावी लागते.

उत्तर: ध्येयापुढे आवडी बाजूला साराव्या लागतात.

कृती ४ : स्वमत

(४) 'संत तुलसीदास' यांच्याबद्दल तुम्हाला माहित असलेली माहिती लिहा.

उत्तर: संत तुलसीदास यांचा जन्म इसवी सन १४९७ या वर्षी सध्याच्या उत्तर प्रदेश या राज्यातील चित्रकुट जिल्ह्यातील राजापूर येथे झाला. तुलसीदास यांनी भारतभर भ्रमण केले. तत्कालीन हिंदू समाजावर झालेली आक्रमणे पाहून ते अतिशय दुःखी झाले. त्यांनी भारतातील सर्व राजांना एकत्र आणण्यासाठी खूप प्रयत्न केले, पण हे प्रयत्न सफल झाले नाहीत. तरीही तुलसीदासांनी या आक्रमणाचे स्वरूप समजावून सांगितले. प्रबोधन केल्याने अनेक राजांनी सामना केला. सामान्य लोकांमध्येही त्यांनी जनजागृती केली. हिंदू धर्म हा एक आहे, त्यास पंथात विभागू नका हे त्यांनी सांगितले. तुलसीदासांनी रामलीला या नाट्य-प्रकाराची सुरुवात केली. काशी आणि अयोध्या येथे 'श्रीरामचरितमानस' आणि 'विनय पत्रिका' या रचना केल्या. आजचा सुप्रसिद्ध पाठ 'हनुमान चालीसा' ही तुलसीदासांची रचना आहे. 'श्रीरामचरितमानस' लिहिण्यास त्यांना प्रत्यक्ष भगवान श्रीराम यांनी आज्ञा केली होती असे मानतात. त्यांनी संस्कृतमधील 'वाल्मीकी रामायणाचे' अवधी भाषेत रूपांतर करून त्यांचे नाव 'रामचरितमानस' असे ठेवले. हे लेखन त्यांनी निव्वळ सव्वीस दिवसात पूर्ण केले.

रसविचार

निसर्गातील पाच तत्त्वांनी मिळून आपले शरीर बनले आहे. निसर्गात असणारे आप, तेज, वायू, जल, अग्नी या तत्त्वांनी आपले शरीर बनले असून या शरीरात मनाची निर्मिती केली. हे मन अतिशय चंचल असते. त्या मनाला आपण आवर घालू शकत नाही. हे मन ज्या शरीरात असते त्या शरीरात सुद्धा निसर्गाने काही 'स्थायी भाव' निर्माण केले.

प्रत्येक माणसाच्या अंतःकरणात हे स्थायीभाव कमीअधिक प्रमाणात सुप्त अवस्थेत असतात. लेखकाने लिहिलेले वाङ्मय वाचत असताना वाचकांच्या, किंवा नाटक पाहताना प्रेक्षकांच्या अंतःकरणातील काही भावना जागृत होतात, तेव्हा रस निर्माण झाला असे म्हटले जाते. आपल्या अंतःकरणातील स्थायीभाव हे वाचनाने वा कलाकृतीच्या दर्शनाने चाळवले जातात. ज्या वेळी जी भावना चाळवली जाते तेव्हा तो 'रस' निर्माण झाला असे समजावे. हे रस नऊ असून त्यांची नावे पुढीलप्रमाणे:

- (१) शृंगार (२) वीर (३) करुण (४) रौद्र
(५) हास्य (६) भयानक (७) बीभत्स (८) अद्भुत
(९) शांत

*या नवरसांचा परिचय पुढीलप्रमाणे :-

(१) शृंगार : (शृंग - कामवासना)

स्त्री-पुरुषांना एकमेकांबद्दल वाटणाऱ्या प्रेमातून, आकर्षणातून या रसाचा उगम होतो.

उदा. (१) डोळे हे जुलमी गडे रोखुनि मज पाहु नका.

(२) या कातर वेळी पाहिजेस तू जवळी.

(२) वीर : उत्साह हा या रसाचा स्थायीभाव आहे. पराक्रम, शौर्य, धीरोदात्त प्रसंग यांच्या वर्णनातून हा रस निर्माण होतो.

उदा. (१) म्यानातून उसळे तलवारीची पात। वेडात मराठे वीर दौडले सात.

(२) शूर आम्ही सरदार आम्हाला। काय कुणाची भिती, देव देश अन् धर्मापायी प्राण घेतलं हाती.

(३) करुण : हृदयद्रावक अशा गोष्टींच्या वर्णनातून हा रस आढळतो. तसेच शोक किंवा दुःख, वियोग, संकट यांतून हा रस निर्माण होतो.

उदा. (१) आई म्हणोनि कोणी, आईस हाक मारी.

(२) एका तळ्यात होती बदके पिले अनेक, होते कुरूप वेडे पिलू तयात एक.

(४) हास्य : विसंगती, असंबद्ध भाषण, व्यंगदर्शन, विडंबन, चेष्टा यांच्या वर्णनातून हा रस निर्माण होतो.

उदा. (१) बायको: 'तुम्हाला आज उतप्पा करू का?'

नवरा: 'नको मी माणूसच बरा आहे. आली मोठी जादूगार.'

(२) उपास मज लागला, सखेबाई, उपास मज लागला.

(५) रौद्र : अतिशय क्रोध वा चीड या भावनेतून हा रस निर्माण होतो.

उदा. (१) 'नॉन्सेन्स!' जगदाळे ओरडला, 'रनिंग कर रोज.'

(२) 'पण मला बोललचं पाहिजे, बाबा.' मी केविलवाण्या स्वरुपात ओरडलो.

(६) भयानक : भीती या भावनेतून हा रस निर्माण होतो. भीतीकथा, रहस्यकथांतील खून व सूड यांची वर्णने, युद्धकथा यांतून हा रस आढळतो.

उदा. (१) गोविंदाग्रजांची 'स्मशानातले गाणे' ही कविता.

(२) श्री. लोखंडे यांच्या भीतीकथा

(३) 'रात्रीस खेळ चाले' या चित्रपट

(७) बीभत्स : किळस, वीट, तिटकारा वर्णन करणाऱ्या कवितांतून वा वर्णनातून हा रस आढळतो.

उदा. (१) शी! शी! तोंड अती अमंगळ असे आधीच हे शेंबडे, आणि काजळ ओंघळे वरुनि हे, त्यातुनि ही हे रडे!

(२) बकाल वस्तीतील उघडी-नागडी मुले बघून खूप ओंगळवाणे वादू लागले.

(८) अद्भुत : आश्चर्यकारक गोष्टींच्या वर्णनातून हा रस आढळतो. 'विस्मय' हा या रसाचा स्थायीभाव आहे.

उदा. (१) परींच्या कथा

(२) अरेबियन नाइट्स

(३) अलीबाबा व चाळीस चोर

इत्यादी सारख्या आश्चर्यकारक गोष्टींच्या वर्णनातून हा रस आढळतो.

(९) शांत : परमेश्वर विषयक भक्ती, सत्पुरुषांची संगती, देवालय वा आश्रम यांच्या परिसरातील वातावरण यांच्या वर्णनातून हा रस आढळतो.

उदा. (१) घनश्याम सुंदरा श्रीधरा अरुणोदय झाला.

(२) आता विश्वात्मके देवे। येणें वाग्यज्ञें तोषावे।

तोषोनि मज द्यावे। पसायदान हें।।

(अ) व्याकरण घटकांवर आधारित कृती

१

समास

व्यवहारात ज्याप्रमाणे मनुष्य वेळेची, पैशांची बचत करण्याचा प्रयत्न करतो तसेच बोलण्याच्या व्यवहारातही पाहावयास मिळते.

उदा. आई आणि वडील = आईवडील

१ + २ + ३ = १

चहा, पाणी व फराळाचे इतर पदार्थ = चहापाणी

१ + २ + ३ + ४ + ५ + ६ = १

नऊ रात्रींचा समूह = नवरात्र

१ + २ + ३ = १

शब्दांच्या (दोन किंवा अधिक) एकत्रीकरणाला (combining) 'समास' असे म्हणतात. शब्दांच्या अशा एकत्रीकरणाने जो एक जोडशब्द तयार होतो, त्यास 'सामासिक शब्द' असे म्हणतात. हा सामासिक शब्द कोणत्या शब्दांपासून तयार झाला हे स्पष्ट करण्यासाठी आपण त्याची फोड (split) करून सांगतो. फोड करून दाखविण्याच्या या पद्धतीला 'विग्रह' असे म्हणतात.

समासाचे प्रकार

- (१) अव्ययीभाव समास
- (२) द्विगु समास
- (३) द्वंद्व समास - द्वंद्व समासाचे खालील उपप्रकार पडतात.
 - (i) इतरेतर द्वंद्व समास
 - (ii) वैकल्पिक द्वंद्व समास
 - (iii) समाहार द्वंद्व समास
- (१) अव्ययीभाव : ज्या सामासिक शब्दातील पहिले पद अव्यय असून ते महत्त्वाचे असते. त्याचबरोबर या सामासिक शब्दाचा वापर क्रियाविशेषणासारखा केला जातो. तेव्हा त्यास 'अव्ययीभाव समास' असे म्हणतात.

उदा. आजन्म = जन्मापासून
आमरण = मरेपर्यंत
यथाशक्ति = शक्तीप्रमाणे
प्रतिदिन = प्रत्येक दिवशी
प्रतिक्षण = प्रत्येक क्षणाला

- (२) द्विगु समास : ज्या समासातील पहिले पद (शब्द) संख्याविशेषण असते व त्या सामासिक शब्दांवरून एक समूह सुचविला जातो, त्यास 'द्विगु समास' असे म्हणतात.

उदा. त्रिभुवन = तीन भुवनांचा समूह
पंचप्राण = पाच प्राणांचा समूह
त्रैलोक्य = तीन लोकांचा समूह

चातुर्मास = चार मासांचा समूह
नवरात्र = नऊ रात्रींचा समूह
पंचामृत = पाच अमृतांचा समूह
पंचवटी = पाच वडांचा (वट) समूह
सप्तसागर = सात सागरांचा समूह

- (३) द्वंद्व समास : ज्या समासातील दोन्ही पदे अर्थदृष्ट्या समान दर्जाची असतात, त्यास 'द्वंद्व समास' असे म्हणतात.

- (i) इतरेतर द्वंद्व समास : ज्या समासाचा विग्रह करताना 'आणि', 'व' या समुच्चय दाखविणाऱ्या उभयान्वयी अव्ययांचा उपयोग करावा लागतो, त्यास 'इतरेतर द्वंद्व समास' असे म्हणतात.

(या समासात अर्थाच्या दृष्टीने दोन्ही पदांची अपेक्षा असते.)

उदा.

आईवडील = आई आणि वडील	बहीणभाऊ = बहीण आणि भाऊ
रामलक्ष्मण = राम आणि लक्ष्मण	कृष्णार्जुन = कृष्ण आणि अर्जुन
हरिहर = हरी आणि हर	विटीदांडू = विटी आणि दांडू

- (ii) वैकल्पिक द्वंद्व समास : ज्या समासाचा विग्रह करताना 'किंवा', 'वा', 'अथवा' या विकल्प दाखविणाऱ्या उभयान्वयी अव्ययांचा उपयोग करावा लागतो, त्यास 'वैकल्पिक द्वंद्व समास' असे म्हणतात.

(या समासात अर्थाच्या दृष्टीने दोन्हीपैकी एका पदाची अपेक्षा असते.)

उदा.

खरेखोटे = खरे किंवा खोटे	बरेवाईट = बरे किंवा वाईट
धर्माधर्म = धर्म किंवा अधर्म	न्यायान्याय = न्याय किंवा अन्याय
सत्यासत्य = सत्य किंवा असत्य	पासनापास = पास किंवा नापास
तीनचार = तीन किंवा चार	पापपुण्य = पाप किंवा पुण्य

- (iii) समाहार द्वंद्व समास : ज्या समासाचा विग्रह करताना त्यातील पदांच्या अर्थाशिवाय त्याच जातींच्या इतर पदार्थांचाही त्यात समावेश (inclusion) केलेला असतो, त्यास 'समाहार द्वंद्व समास' असे म्हणतात.

(या समासात अर्थाच्या दृष्टीने एका वेळी दोन्ही पदांशिवाय इतर पदांचीही अपेक्षा असते.)

उदा.

चहापाणी = चहा, पाणी वगैरे	मीठभाकर = मीठ, भाकर वगैरे
भाजीपाला = भाजी, पाला वगैरे	पानसुपारी = पान, सुपारी वगैरे
शेतीवाडी = शेती, वाडी वगैरे	कपडालत्ता = कपडा, लत्ता वगैरे
पाऊसपाणी = पाऊस, पाणी वगैरे	पालापाचोळा = पाला, पाचोळा वगैरे

सामासिक शब्द	विग्रह	समासाचा प्रकार
पुणेमुंबई	पुणे आणि मुंबई	इतरेतर द्वंद्व समास
पंचारती	पाच आरत्यांचा समूह	द्विगु समास
त्रिदल	तीन दलांचा समूह	द्विगु समास
हातपाय	हात आणि पाय	इतरेतर द्वंद्व समास
हालचाल	हाल, चाल वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
षट्कोन	सहा कोनांचा समूह	द्विगु समास
बारभाई	बारा भाईंचा समूह	द्विगु समास
दररोज	प्रत्येक दिवशी	अव्ययीभाव समास
बिनधोक	धोक्या शिवाय	अव्ययीभाव समास
दागदागिने	दाग, दागिने वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
पंधरवडा	पंधरा दिवसांचा समूह	द्विगु समास
लाभहानी	लाभ किंवा हानी	वैकल्पिक द्वंद्व समास
सप्ताह	सात दिवसांचा समूह	द्विगु समास
स्त्रीपुरुष	स्त्री आणि पुरुष	इतरेतर द्वंद्व समास
भाजीपाला	भाजी, पाला वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
कृष्णार्जुन	कृष्ण आणि अर्जुन	इतरेतर द्वंद्व समास
नवरात्र	नऊ रात्रींचा समूह	द्विगु समास
बरेवाईट	बरे अथवा वाईट	वैकल्पिक द्वंद्व समास
धर्मधर्म	धर्म किंवा अधर्म	वैकल्पिक द्वंद्व समास
न्यायान्याय	न्याय किंवा अन्याय	वैकल्पिक द्वंद्व समास
दीडदोन	दीड किंवा दोन	वैकल्पिक द्वंद्व समास
गैरशिस्त	शिस्त सोडून	अव्ययीभाव समास
बरहुकूम	हुकमावरून	अव्ययीभाव समास
शहरोशहरी	प्रत्येक शहरी	अव्ययीभाव समास
स्वयंपाकपाणी	स्वयंपाक, पाणी वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
घरदार	घर, दार वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
आठवडा	आठ दिवसांचा समूह	द्विगु समास
नफातोटा	नफा किंवा तोटा	वैकल्पिक द्वंद्व समास
जिजालक्ष्मी	जिजा आणि लक्ष्मी	इतरेतर द्वंद्व समास
चौघडी	चार घड्यांचा समूह	द्विगु समास
मायलेक	माय आणि लेक	इतरेतर द्वंद्व समास

कमीअधिक	कमी किंवा अधिक	वैकल्पिक द्वंद्व समास
पानपत्रावळ	पान, पत्रावळ वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
पंचप्राण	पाच प्राणांचा समूह	द्विगु समास
विटीदांडू	विटी आणि दांडू	इतरेतर द्वंद्व समास
बहीणभाऊ	बहीण आणि भाऊ	इतरेतर द्वंद्व समास
पंचवटी	पाच वडांचा समूह	द्विगु समास
परिपूर्ण	पूर्णपणाने	अव्ययीभाव समास
वेळोवेळी	प्रत्येकवेळी	अव्ययीभाव समास
मैलौन्मैल	प्रत्येक मैल	अव्ययीभाव समास
अंथरूण-पांघरूण	अंथरूण, पांघरूण वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
पापपुण्य	पाप किंवा पुण्य	वैकल्पिक द्वंद्व समास
सत्यासत्य	सत्य किंवा असत्य	वैकल्पिक द्वंद्व समास
नेआण	ने आणि आण	इतरेतर द्वंद्व समास
यशापयश	यश किंवा अपयश	वैकल्पिक द्वंद्व समास
चातुर्मास	चार मासांचा समूह	द्विगु समास
कटिखांदी	कटी आणि खांदी	इतरेतर द्वंद्व समास
ठिकठिकाणी	प्रत्येक ठिकाणी	अव्ययीभाव समास
जागोजागी	प्रत्येक जागी	अव्ययीभाव समास
पानोपानी	प्रत्येक पानी	अव्ययीभाव समास
अविनाशी	विनाशी नसलेला	अव्ययीभाव समास
पालापाचोळा	पाला, पाचोळा वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
निंदास्तुती	निंदा किंवा स्तुती	वैकल्पिक द्वंद्व समास
पंचपाळे	पाच पाळ्यांचा समूह	द्विगु समास
लेकीसुना	लेकी आणि सुना	इतरेतर द्वंद्व समास
केरकचरा	केर, कचरा वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
अर्धापाऊण	अर्धा किंवा पाऊण	वैकल्पिक द्वंद्व समास
तहानभूक	तहान आणि भूक	इतरेतर द्वंद्व समास
कपडालत्ता	कपडा, लत्ता वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
हारजीत	हार किंवा जीत	वैकल्पिक द्वंद्व समास
चौकोन	चार कोनांचा समूह	द्विगु समास
सासूसासरे	सासू आणि सासरे	इतरेतर द्वंद्व समास
स्पृश्यास्पृश्य	स्पृश्य किंवा अस्पृश्य	वैकल्पिक द्वंद्व समास
द्विदल	दोन दलांचा समूह	द्विगु समास
सुंठसाखर	सुंठ व साखर	इतरेतर द्वंद्व समास
हळदीकुंकू	हळदी, कुंकू वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
त्रैलोक्य	तीन लोकांचा समूह	द्विगु समास
नवराबायको	नवरा आणि बायको	इतरेतर द्वंद्व समास

पाऊसपाणी	पाऊस, पाणी वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
अष्टांग	आठ अंगांचा समूह	द्विगू समास
यथाविधी	विधी प्रमाणे	अव्ययीभाव समास
यथावकाश	सावकाशीने	अव्ययीभाव समास
अविरत	विना थांबता	अव्ययीभाव समास
बिनशर्त	शर्ते शिवाय	अव्ययीभाव समास
दररोज	प्रत्येक रोजी	अव्ययीभाव समास
दरमजल	प्रत्येक मजलला	अव्ययीभाव समास
गावोगावी	प्रत्येक गावी	अव्ययीभाव समास
बेमालूम	माहिती शिवाय	अव्ययीभाव समास
नापसंत	पसंतीशिवाय	अव्ययीभाव समास
नालायक	लायक नसलेला	अव्ययीभाव समास
दारोदार	प्रत्येक दारी	अव्ययीभाव समास
रस्तोरस्ती	प्रत्येक रस्ती	अव्ययीभाव समास
दिवसेंदिवस	प्रत्येक दिवशी	अव्ययीभाव समास
प्रतिदिन	प्रत्येक दिनी	अव्ययीभाव समास
रितसर	रितीनुसार	अव्ययीभाव समास
पदोपदी	प्रत्येक पदी	अव्ययीभाव समास
खेडोपाडी	प्रत्येक खेडी	अव्ययीभाव समास
गल्लोगल्ली	प्रत्येक गल्ली	अव्ययीभाव समास

स्वाध्याय कृती

१. खालील सामासिक शब्द व समासाचा प्रकार यांचे वर्गीकरण करा.

उत्तरे:

'अ' गट समासाचे नाव	'ब' गट सामासिक शब्द
(i) समाहार द्वंद्व	चहापाणी, शेतीवाडी
(ii) वैकल्पिक द्वंद्व	पासनापास, निंदास्तुती
(iii) इतरेतर द्वंद्व	आईबाप, मायलेक
(iv) अव्ययीभाव समास	प्रतिदिन

२. खालील सामासिक शब्दांचा विग्रह करून त्याचा प्रकार लिहा.

शब्द : (१) मीठभाकर (२) अष्टांग
(३) सुंठसाखर (४) चौकोन
(५) पापपुण्य (६) आईवडील
(७) कृष्णार्जुन (८) गावोगावी
(९) बेलाशक (१०) जागोजाग

सामासिक शब्द	विग्रह	प्रकार
(१) मीठभाकर	मीठ, भाकर वगैरे	समाहार द्वंद्व समास
(२) अष्टांग	आठ अंगांचा समूह	द्विगू समास
(३) सुंठसाखर	सुंठ व साखर	इतरेतर द्वंद्व समास
(४) चौकोन	चार कोनांचा समूह	द्विगू समास
(५) पापपुण्य	पाप किंवा पुण्य	वैकल्पिक द्वंद्व समास
(६) आईवडील	आई आणि वडील	इतरेतर द्वंद्व समास
(७) कृष्णार्जुन	कृष्ण आणि अर्जुन	इतरेतर द्वंद्व समास
(८) गावोगावी	प्रत्येक गावी	अव्ययीभाव समास
(९) बेलाशक	शंके शिवाय	अव्ययीभाव समास
(१०) जागोजागी	प्रत्येक जागी	अव्ययीभाव समास

३. सामासिक शब्द व त्याचा प्रकार यांच्या जोड्या लावा.

सामासिक शब्द	प्रकार
(१) पाऊसपाणी	(अ) वैकल्पिक द्वंद्व समास
(२) दिवदल	(आ) अव्ययीभाव समास
(३) नालायक	(इ) इतरेतर द्वंद्व समास
(४) पापपुण्य	(ई) समाहार द्वंद्व समास
(५) नेआण	(उ) द्विगू समास

उत्तर : (१) पाऊसपाणी - समाहार द्वंद्व समास
(२) दिवदल - द्विगू समास
(३) नालायक - अव्ययीभाव समास
(४) पापपुण्य - वैकल्पिक द्वंद्व समास
(५) नेआण - इतरेतर द्वंद्व समास

अलंकार

‘अलंकार’ या शब्दाचा अर्थ दागिना असा होतो. दागिने घातल्याने माणसाच्या शरीराला शोभा येते. त्याच्या रूपात सौंदर्याची भर पडते. दागिन्यांप्रमाणेच रंगीबेरंगी व भरजरी कपड्यांनीही शरीराला शोभा येते.

माणसासारखेच भाषेबाबतही म्हणता येते. आपली भाषा अधिक परिणामकारक व्हावी यासाठी तिचा नेहमीपेक्षा वेगळा वैशिष्ट्यपूर्ण वापर केला जातो. या वैशिष्ट्यपूर्ण वापरामुळे आशय अधिक परिणामकारक व रमणीय होतो.

उदा. (१) खरे पाहता माणसाच्या वाट्याला सुख फार थोडे येते, त्यामानाने त्याला कितीतरी अधिक पटीने दुःख भोगावे लागते. हा विचार कवीने खालील प्रमाणे व्यक्त केला आहे.

(i) ‘सुख पाहतां जवापाडें । दुःख पर्वताएवढें ॥

(ii) एक धागा सुखाचा, शंभर धागे दुःखाचे ।

जरतारी हे वस्त्र मानवा तुझिया आयुष्याचे ॥

उदा. (२) बाळाला निजवताना आईला म्हणावयाचे असते, ‘डोळे मिटून घे व झोप,’ पण ही साधी कल्पना कवी खालील शब्दांत कशा खुबीने मांडतो पाह.

‘पापणिंच्या पंखात झोपु दे डोळ्यांची पाखरे.’

डोळ्यांना पाखरे मानल्यामुळे साधा विचार अधिक अर्थपूर्ण व शोभिवंत झाला. अशा रचनेला चमत्कृतीपूर्ण रचना असेही म्हणतात. अशा रचनेमुळे मनाला एक प्रकारचा आनंद मिळतो.

*थोडक्यात भाषेला ज्या-ज्या गुणधर्मांमुळे शोभा येते त्या गुणधर्मांना ‘भाषेचे अलंकार’ असे म्हणतात.

केव्हां दोन वस्तूतील साम्य दाखवून, तर केव्हा विरोध दाखवून, केव्हा मधूर नाद निर्माण करणारे शब्द वापरून, तर केव्हा एखादी कल्पना अधिक फुगवून सांगून आपण आपली भाषा अधिक सुंदर किंवा परिणामकारक करण्याचा प्रयत्न करत असतो.

*भाषेच्या अलंकाराचे दोन प्रकार होतात.

(१) शब्दालंकार (२) अर्थालंकार

(१) शब्दालंकार : जेव्हा शब्दांतील अक्षररचनेमुळे नाद निर्माण होऊन भाषेला शोभा येते, तेव्हा ते ‘शब्दालंकार’ असतात.

(२) अर्थालंकार : जेव्हा काव्यपंक्तीत योजलेल्या शब्दांमुळे अर्थाचे सौंदर्य खुलून दिसते तेव्हा ते ‘अर्थालंकार’ असतात.

यावर्षी आपणास यमक, अनुप्रास, उपमा, उत्प्रेक्षा या अलंकारांचा अभ्यास करायचा आहे.

(१) शब्दालंकार

(i) यमक -

कवितेच्या चरणाच्या शेवटी, मध्ये किंवा ठराविक ठिकाणी एक किंवा अनेक अक्षरे वेगळ्या अर्थाने आल्यास ‘यमक’ हा अलंकार होतो.

उदा. (१) ऐसा आनंद सोहळा । निर्मळा । पाहे आपुले डोळां ॥
आनंद न माय गगनी । वैष्णव नाचती रंगणी ॥

यातील पहिल्या दोन चरणांच्या शेवटी ‘ळा’ हे अक्षर आल्याने तसेच तिसऱ्या व चौथ्या चरणांच्या शेवटी ‘नी’ अक्षर आल्याने ‘यमक’ हा अलंकार साधला आहे.

उदा. (२) राज्य गादीवरी । काढी तुझ्या आठवणी ;

फळा आली माय । मायेची पाठवणी.

यातील दुसऱ्या व चौथ्या चरणांच्या शेवटी ‘आठवणी-पाठवणी’ ही चार अक्षरे क्रमाने आल्यामुळे ऐकताना गंमत वाटते. तेथे एक प्रकारचा नाद निर्माण होतो.

(ii) अनुप्रास - : एखाद्या वाक्यात किंवा कवितेच्या चरणात एकाच अक्षराची पुनरावृत्ती होऊन त्यातील नादामुळे जेव्हा त्याला सौंदर्य प्राप्त होते, तेव्हा ‘अनुप्रास’ हा अलंकार होतो.

उदा. (१) गडद निळे गडद निळे जलद भरुनि आले.

शीतलतनु चपलचरण अनिलगण निघाले

वरील ओळी वाचताना ‘ल’ हे अक्षर पुनःपुन्हा आल्यामुळे जो नाद निर्माण झालेला आहे त्यामुळे त्या ओळी वाचताना एक प्रकारची शोभा आली आहे. त्यामुळे येथे ‘अनुप्रास’ अलंकार होतो.

उदा. (२) संत म्हणति, ‘सप्त पदें सहवासें सख्य साधुशी घडतें ।
येथे ‘स’ या अक्षराची पुनरावृत्ती झालेली आपणांस दिसते. त्यामुळे एक नाद तयार झाला आहे.

(२) अर्थालंकार

अर्थालंकाराचे चार घटक

(i) उपमेय : ज्याची तुलना करावयाची ते.

(ii) उपमान : ज्याच्याशी तुलना करावयाची ते.

(iii) साधारणधर्म : दोन वस्तूत असलेला सारखेपणा

(iv) साम्यवाचक शब्द : सारखेपणा दाखवणारे शब्द : सारखा, जसा, जेवि, सम, सदृश, गत, परी, समान, इ.

(i) उपमा - दोन वस्तूतील साम्य चमत्कृतीपूर्ण रीतीने जेथे वर्णन केलेले असते तेथे ‘उपमा’ हा अलंकार होतो. एक वस्तू दुसऱ्या वस्तूसारखी आहे असे वर्णन असते.

उदा. (१) मुंबईची ‘घरे’ मात्र लहान ! कबुतराच्या खुराड्यांसारखी !
येथे मुंबईतील ‘लहान घरे’ ही कबुतराच्या छोट्या खुराड्यासारखी आहेत, असे वर्णन केले आहे. मुंबईतील घरांना कबुतरांच्या

खुराड्याची उपमा दिली आहे, म्हणून येथे 'उपमा' हा अलंकार झाला आहे.

उदा. (१) त्याचे अक्षर मोत्यासारखे सुंदर आहे.

येथे 'अक्षरा' ला 'मोत्याची' उपमा दिली आहे, म्हणून 'उपमा' हा अलंकार झाला आहे.

(ii) उत्प्रेक्षा - उपमेय हे जणू उपमानच आहे असे जेथे वर्णन असते तेथे 'उत्प्रेक्षा' अलंकार होतो. या अलंकारात जणू, जणू काय, गमे, वाटे, भासे, की यासारखे साम्यवाचक शब्द येतात.

उदा. (१) अत्रींच्या आश्रमीं नेले मज वाटे । माहेरची वाटे खरेखुरें । वरील पंक्तित अत्री ऋषींचा आश्रम म्हणजे माहेरासारखाच वाटत आहे असे वर्णिलेले आहे. म्हणून येथे 'उत्प्रेक्षा' अलंकार झाला आहे.

स्वाध्याय कृती

(१) 'अनुप्रास' अलंकाराचे लक्षण सांगून उदाहरण द्या.

उत्तर: एखाद्या वाक्यात किंवा कवितेच्या चरणात एकाच अक्षराची पुनरावृत्ती होऊन त्यातील नादामुळे जेव्हा त्याला सौंदर्य प्राप्त होते. तेव्हा 'अनुप्रास' हा अलंकार होतो.

उदा. (१) पेटविले पाषाण पठारावरती शिवबांनी ।
गळ्यामध्ये गरिबांच्या गाजे संतांची वाणी ।

(२) खालील उदाहरण कोणत्या अलंकाराचे आहे हे ओळखून त्याच अलंकाराचे दुसरे उदाहरण लिहा.

उदा. 'नाचू कीर्तनाचे रंगी । ज्ञानदीप लावू जगी ॥

उत्तर: वरील उदाहरण हे 'यमक' अलंकाराचे आहे.

'यमक' अलंकाराचे दुसरे उदाहरण -

'जाणावा तो ज्ञानी । पूर्ण समाधानी ।

निःसंदेह मनी । सर्वकाळ ॥

(३) खालील ओळीतील उपमेय, उपमान, साम्यवाचक शब्द व समान धर्म (गुण) असे वर्गीकरण करा.

ओळ: आभाळागत माया तुझी आम्हांवरी राहू दे ।

उपमेय	उपमान	साम्यवाचक शब्द	समान धर्म (गुण)
तुझी माया	आभाळ	गत	माया

वाक्य : शब्दांच्या अर्थपूर्ण समूहाला 'वाक्य' असे म्हणतात.

वाक्यांचे प्रकार : आपण आपल्या बोलण्यातून अथवा लिखाणातून आपले विचार वेगवेगळ्या रूपाने व्यक्त करत असतो. कधी हे विचार प्रश्नरूपात असतात तर कधी साध्या वाक्यात असतात. तर कधी मनातील भावना आनंद, दुःख, आज्ञा, विनंती या रूपात असतात. यावरून वाक्यांचे प्रकार तयार होतात.

वाक्यांचे एकूण चार प्रकार :

(१) विधानार्थी (विधानार्थक) वाक्य (२) प्रश्नार्थी (प्रश्नार्थक) वाक्य
(३) उद्गारार्थी (उद्गारार्थक) वाक्य (४) आज्ञार्थी (आज्ञार्थक) वाक्य

(१) **विधानार्थी (विधानार्थक) वाक्य** : ज्या वाक्यात केवळ विधान केलेले असते, त्यास **विधानार्थी वाक्य** असे म्हणतात.

उदा. (i) माझे वडील आज गावी गेले.
(ii) पिंपळाचा प्रत्येक अवयव उपयोगी असतो.
(iii) आई माझ्या यशाचा आनंद व्यक्त करित नव्हती.

(२) **प्रश्नार्थी (प्रश्नार्थक) वाक्य** : ज्या वाक्यात प्रश्न विचारलेला असतो त्यास **प्रश्नार्थी वाक्य** असे म्हणतात. या वाक्याच्या शेवटी '?' प्रश्नचिन्ह असते.

उदा. (i) तू मुंबईला केव्हा जाणार आहेस ?
(ii) मी घरात येऊ का ?
(iii) आपण यांना पहिलं का ?
(iv) माझ्यासाठी काही पत्र आहे काय ?
(v) मला यातून कोण बाहेर काढेल ?

(३) **उद्गारार्थी (उद्गारार्थक) वाक्य** : ज्या वाक्यात भावनेचा उद्गार काढलेला असतो, त्यास **उद्गारार्थी वाक्य** असे म्हणतात. या वाक्याच्या शेवटी '!' उद्गारवाचकचिन्ह असते.

उदा. (i) किती सोपी कविता ही !
(ii) अबब ! केवढी प्रचंड आग ही !
(iii) त्याने शेतीत केवढी सुधारणा केली !
(iv) आई गं ! किती लागलंय तुला !
(v) बाप रे ! केवढ्या मोठ्या लाटा या !

(४) **आज्ञार्थी (आज्ञार्थक) वाक्य** : ज्या वाक्यातील क्रियापदाच्या रूपावरून आज्ञा, हुकूम, विनंती, प्रार्थना, आशीर्वाद इत्यादी गोष्टींचा बोध होतो, त्यास **आज्ञार्थी वाक्य** असे म्हणतात.

उदा. (i) तुझे पुस्तक मला दे.

- (ii) ग्यानबा, कोठा सोडून शेताच्या बाहेर हो.
(iii) तुझ्या सहवासात तरी मला आनंद मिळू दे.
(iv) बाबा थळोबा, माझ्या पोराच्या कामात यश दे.
(iv) खूप शीक. खूप मोठा हो.

वाक्यांचे रूपांतर

वाक्याच्या अर्थाला बाधा न आणता रचनेत केलेला बदल म्हणजे **वाक्यरूपांतर** होय. वाक्यरूपांतर करताना महत्त्वाची गोष्ट लक्षात ठेवायला हवी ती म्हणजे **वाक्याचे रूपांतर करताना रचनेत बदल होत असला, तरी वाक्याच्या अर्थात मुळीच बदल होता कामा नये.**

प्रश्नार्थी व विधानार्थी वाक्यांचे परस्पर रूपांतर

नेहमीच्या व्यवहारात बोलताना आपण अनेक प्रश्न विचारतो जसे: तू कोठे चाललास ? तुला किती गुण मिळाले ? प्रकृती आता कशी आहे ?.... वगैरे. प्रश्न विचारल्यानंतर आपणाला त्यांची उत्तरे अपेक्षित असतात. म्हणजे उत्तराच्या अपेक्षेने असे प्रश्न विचारले जातात. परंतु काही प्रश्न असे असतात की प्रश्नातच त्याचे उत्तर दडलेले असते. जसे: 'जगी सर्वसुखी असा कोण आहे?' या प्रश्नातच त्याचे उत्तर दडलेले आहे. 'जगी सर्वसुखी असा कोणीही नाही' असे त्याचे उत्तर स्पष्ट होते.

टीप : प्रश्न होकारार्थी असेल तर विधानार्थी वाक्य नकारार्थी बनवावे. प्रश्न नकारार्थी असल्यास त्याचे उत्तर म्हणून विधानार्थी वाक्य होकारार्थी ठेवावे.

उदा.

(१) आजकाल कोण कोणाकडे लक्ष देतो ? (विधानार्थी करा)

उत्तर : आजकाल कोणीही कोणाकडे लक्ष देत नाही.

(२) विमान प्रवास सगळ्यांना आवडतो. (प्रश्नार्थी करा)

उत्तर : विमान प्रवास कोणाला आवडत नाही ?

(३) फुकट दिले तर कोण नको म्हणेल ? (विधानार्थी करा)

उत्तर : फुकट दिले तर कोणीही नको म्हणणार नाही./फुकट दिले तर सर्व हो म्हणतील.

(४) मुलांनी आईवडिलांना म्हातारपणी सांभाळायला हवे. (प्रश्नार्थी करा)

उत्तर : मुलांनी आईवडिलांना म्हातारपणी सांभाळायला नको का ?

(५) अपमान केल्यास कुणाला राग येत नाही ? (विधानार्थी करा)

उत्तर : अपमान केल्यास कुणालाही राग येतो.

उद्गारार्थी व विधानार्थी वाक्यांचे परस्पर रूपांतर

एखाद्या गोष्टीतील आनंद, दुःख, राग, आश्चर्य अशा अर्थाच्या भावना किंवा तीव्र इच्छा व्यक्त करण्यासाठी उद्गारार्थी वाक्य वापरतात. अशा उद्गारार्थी वाक्याचे साधे, विधानार्थी वाक्य करताना कोणत्या गोष्टीची विपुलता व्यक्त करायची ते स्पष्ट करावे.

उदा.

(१) किती सुंदर दृश्य आहे ते! (विधानार्थी करा)

उत्तर: ते दृश्य फार सुंदर आहे.

(२) या गोष्टीचे मला फार समाधान वाटले. (उद्गारार्थी करा)

उत्तर: किती समाधान वाटले मला या गोष्टीचे!

(३) केवढी उंच इमारत ही! (विधानार्थी करा)

उत्तर: ही इमारत खूप उंच आहे.

(४) डॉ. आंबेडकरांचे ग्रंथप्रेम विश्वविख्यात होते. (उद्गारार्थी करा)

उत्तर: केवढे विश्वविख्यात होते डॉ. आंबेडकरांचे ग्रंथप्रेम!

(५) किती छान आहे तुमचे घर! (विधानार्थी करा)

उत्तर: तुमचे घर अतिशय छान आहे.

आज्ञार्थी, प्रश्नार्थी व विधानार्थी वाक्यांचे परस्पर रूपांतर

वरवर पाहता आज्ञार्थक वाक्यांमध्ये क्रियापदातून आज्ञा किंवा हुकूम व्यक्त झालेला असला तरी, त्याशिवाय या प्रकारामध्ये सूचना, सल्ला, विनंती, याचना इत्यादी अनेक भाव येत असतात.

उदा.

(१) कर तुला काय करायचे ते. (विधानार्थी करा)

उत्तर: तुला काहीही करण्याची मोकळीक आहे.

(२) उगाच भलतेसलते अर्थ काय काढताय? (आज्ञार्थी करा)

उत्तर: उगाच भलतेसलते अर्थ काढू नका.

(३) स्वतःला सामर्थ्यवान बनव. (विधानार्थी करा)

उत्तर: स्वतःला सामर्थ्यवान बनवावे, असे मला वाटते.

(४) आपण कशाला चिंता करता? (विधानार्थी करा.)

उत्तर: आपण चिंता करू नये.

(५) पांढरा ढग वरवर जात होता. (प्रश्नार्थक करा.)

उत्तर: पांढरा ढग वरवर जात नव्हता का?

होकारार्थी व नकारार्थी वाक्य

होकारार्थीचे नकारार्थी किंवा नकारार्थीचे होकारार्थी करताना शक्यतोवर वाक्याचा अर्थ बदलू नये. त्यासाठी विरोधी शब्दांचा वापर करा.

उदा.

(१) अशावेळी कोणालाही राग येईल. (नकारार्थी करा.)

उत्तर: अशा वेळी कोणालाही आनंद होणार नाही.

(२) मी फार सुखी आहे. (नकारार्थी करा.)

उत्तर: मी दुःखी नाही.

(३) 'बा' स्वतः रागीट नव्हता. (होकारार्थी करा.)

उत्तर: 'बा' स्वतः प्रेमळ होता.

(४) भाई पोपटाला भेटले नाहीत म्हणून पोपट आनंदी नव्हता. (होकारार्थी करा.)

उत्तर: भाई पोपटाला भेटले नाहीत म्हणून पोपट दुःखी होता.

(५) या ग्रंथांनी मला दूर केले नाही. (होकारार्थी करा.)

उत्तर: या ग्रंथांनी मला जवळ केले.

(६) फुलांनाही मरायचे नसते. (होकारार्थी करा.)

उत्तर: फुलांनाही जगायचे असते.

स्वाध्याय कृती

(१) कंसातील सूचनेप्रमाणे वाक्य परिवर्तन करून लिहा.

(१) शाल व शालीनता यांचा संबंध काय? (विधानार्थी करा.)

(२) यावर तो शालीन कवी मनापासून हसला. (उद्गारार्थी करा.)

(३) म्या भिकाऱ्याला शाली कशा शोभतील? (विधानार्थी करा.)

(४) त्याने थरथरत्या हातांनी मला नमस्कार केला. (प्रश्नार्थी करा.)

(५) माझ्या खाजगी उपोषणाची हकीकत चाळीत जाहीर झाली. (प्रश्नार्थी करा.)

(६) 'भातानं थोडंच लठ्ठ व्हायला होतं?' (विधानार्थी करा.)

(७) तेल आणि तळलेले पदार्थ आधी सोडले पाहिजेत. (आज्ञार्थी करा.)

(८) लठ्ठपणा काय आपल्या हातात आहे? (विधानार्थी करा.)

(९) लाख कॅलरीज गेल्या माझ्या पोटात. (उद्गारार्थी करा.)

(१०) काही उपयोग होणार नाही त्याचा. (प्रश्नार्थी करा.)

(११) मौनाचं सामर्थ्य मोठं आहे. (उद्गारार्थी करा.)

(१२) बोलण्याचा आणि खाण्याचा संबंध काय? (विधानार्थी करा.)

(१३) माझ्या अंगाचा तिळपापड होऊ लागला. (उद्गारार्थी करा.)

(१४) पण सर्वांना पुरेल इतकं काम कुठे आहे इथे? (विधानार्थी करा.)

(१५) प्रचंड स्फूर्तिदायक व्यक्तिमत्त्व होतं ते! (विधानार्थी करा.)

(१६) एकटा माणूस जास्त काम करू शकत नाही. (होकारार्थी करा.)

(१७) अनेक ठिकाणी उसवलेल्या स्वेटरमधून थंडी चांगलीच जाणवत होती. (प्रश्नार्थी करा.)

(१८) अब्दुलच्या आजूबाजूला गर्दीच गर्दी झाली. (उद्गारार्थी करा.)

(१९) अब्दुल बसस्टॉपवर आला. (आज्ञार्थी करा.)

(२०) तपोवनाकडे कोण कशाला जातोय? (विधानार्थी करा.)

- (२१) पत्र आल्यापासून तो त्याच आनंदात होता. (नकारार्थी करा.)
- (२२) या खेळानेच मला जास्त भुरळ पाडली. (उद्गारार्थी करा.)
- (२३) दिवसभराच्या खेळाने भूक तर खूपच लागलेली असायची. (उद्गारार्थी करा.)
- (२४) स्टेशन इथून खूप दूर होतं. (नकारार्थी करा.)
- (२५) तो नापास होणार होता. (नकारार्थी करा.)
- (२६) तहान शमवण्यासाठी हे पाणी पीत. (आज्ञार्थी करा.)
- (२७) 'काका, तुम्ही काही झाडं लावली आहेत का?' (आज्ञार्थी करा.)
- (२८) आता तुम्ही वीस कि. मी. अंतर तुमच्या कारनं येता. (आज्ञार्थी करा.)
- (२९) किती प्रचंड कार्बन चिकटलेला असतो, आपल्या पायांना! (विधानार्थी करा.)
- (३०) रेखामावशी सगळ्यांचं बोलणं लक्ष देऊन ऐकत होत्या. (नकारार्थी करा.)
- (३१) त्यांची पावलं आपल्यापेक्षा अधिक सुंदर, चंदेरी आहेत. (उद्गारार्थी करा.)
- (३२) इथले शिक्षक मनानं खूप श्रीमंत होते. (उद्गारार्थी करा.)
- (३३) आमच्याजवळ एवढे पैसे कुठून येणार? (विधानार्थी करा.)
- (३४) माझ्यासाठी तिनं घेतलेले कष्ट मी कोणत्या शब्दांतून सांगू? (विधानार्थी करा.)
- (३५) रांगेत उभी राहिली, तशीच ताटकळत (आज्ञार्थी करा.)
- (३६) त्यांना मी कसा विसरू शकेन? (विधानार्थी करा.)
- (३७) तुझा आवाका खूपच मोठा आहे. (उद्गारार्थी करा.)
- (३८) तुमच्या पाठ्यपुस्तकातल्या सगळ्या कविता तुम्ही तालासुरात म्हणता. (आज्ञार्थी करा.)
- (३९) तुझ्या शाळेत मराठी दिन साजरा करतात! (आज्ञार्थी करा.)
- (४०) तुमच्याशी मैत्री करायला खूप आवडेल मला. (उद्गारार्थी करा.)

उत्तरे:

- (१) शाल व शालीनता यांचा काही संबंध नाही.
- (२) किती मनापासून हसला तो शालीन कवी यावर!
- (३) म्या, भिकाऱ्याला शाली शोभणार नाहीत.
- (४) त्याने धरधरत्या हातांनी मला नमस्कार केला नाही का?
- (५) माझ्या खाजगी उपोषणाची हकीकत चाळीत जाहीर झाली नाही का?
- (६) भातानं लढूत व्हायला होत नाही.

- (७) तेल आणि तळलेले पदार्थ आधी सोडा.
- (८) लढूतपणा आपल्या हातात नाही.
- (९) किती लाख कॅलरीज गेल्या माझ्या पोटात!
- (१०) काही उपयोग होणार आहे का त्याचा?
- (११) किती मोठ्ठ आहे मौनाचं सामर्थ्य!
- (१२) बोलण्याचा आणि खाण्याचा काही संबंध नाही.
- (१३) किती तिळपापड होऊ लागला माझ्या अंगाचा!
- (१४) इथे सर्वांना पुरेल इतकं काम कुठेही नाही.
- (१५) ते व्यक्तिमत्त्व खूप स्फूर्तिदायक होतं.
- (१६) एकटा माणूस कमी काम करतो.
- (१७) अनेक ठिकाणी उसवलेल्या स्वेटरमधून थंडी चांगलीच जाणवत नव्हती का?
- (१८) किती गर्दी झाली अब्दुलच्या आजूबाजूला!
- (१९) अब्दुल बसस्टॉपवर ये.
- (२०) तपोवनाकडे कोणी कशालाही जात नाही.
- (२१) पत्र आल्यापासून तो त्याच दुःखात नव्हता.
- (२२) किती भुरळ पाडली मला या खेळानेच!
- (२३) किती भूक लागलेली असायची दिवसभराच्या खेळाने!
- (२४) स्टेशन इथून जवळ नव्हतं.
- (२५) तो पास होणार नव्हता.
- (२६) तहान शमवण्यासाठी हे पाणी पी.
- (२७) काका, तुम्ही काही झाडं लावा.
- (२८) आता तुम्ही वीस कि. मी. अंतर तुमच्या कारनं या.
- (२९) आपल्या पायांना प्रचंड कार्बन चिकटलेला असतो.
- (३०) रेखामावशी सगळ्यांचं बोलणं दुर्लक्ष करून ऐकत नव्हत्या.
- (३१) किती सुंदर, चंदेरी पावलं आहेत आपल्यापेक्षा त्यांची!
- (३२) किती श्रीमंत होते मनानं इथले शिक्षक!
- (३३) आमच्याजवळ एवढे पैसे कुठूनही येणार नाहीत.
- (३४) माझ्यासाठी तिनं घेतलेले कष्ट मी कोणत्याही शब्दांतून सांगू शकत नाही.
- (३५) रांगेत उभी रहा, तशीच ताटकळत.
- (३६) त्यांना मी कसाही विसरू शकणार नाही.
- (३७) किती मोठा आहे तुझा आवाका!
- (३८) तुमच्या पाठ्यपुस्तकातल्या सगळ्या कविता तुम्ही तालासुरात म्हणा.
- (३९) तुझ्या शाळेत मराठी दिन साजरा कर.
- (४०) किती आवडेल मला तुमच्याशी मैत्री करायला!

(२) खालील तक्ता पूर्ण करा.

	वाक्य	वाक्यप्रकार	सूचनेनुसार बदल करा.
(अ)	किती सुंदर आहे ताजमहल!	विधानार्थी करा.
(आ)	तुझ्या भेटीने खूप आनंद झाला	उद्गारार्थी करा.
(इ)	शाळेच्या भल्यासाठी मुख्याध्यापकांनी खूप काही केले.	नकारार्थी करा.
(ई)	ते काम खूप मोठे आहे.	होकारार्थी	नकारार्थी करा.
(उ)	प्रवासात भरभरून बोलावे.	आज्ञार्थी करा.
(ऊ)	पांढरा रंग कोणाला आवडत नाही ?	विधानार्थी करा.

उत्तर :

	वाक्य	वाक्यप्रकार	सूचनेनुसार बदल करा.
(अ)	किती सुंदर आहे ताजमहल!	उद्गारार्थी वाक्य	ताजमहल खूपच सुंदर आहे.
(आ)	तुझ्या भेटीने खूप आनंद झाला	विधानार्थी वाक्य	किती आनंद झाला तुझ्या भेटीने!
(इ)	शाळेच्या भल्यासाठी मुख्याध्यापकांनी खूप काही केले.	विधानार्थी वाक्य	शाळेच्या भल्यासाठी मुख्याध्यापकांनी काही कमी केले नाही.
(ई)	ते काम खूप मोठे आहे.	होकारार्थी वाक्य	ते काम काही लहान नाही.
(उ)	प्रवासात भरभरून बोलावे.	विधानार्थी वाक्य	प्रवासात भरभरून बोला.

(ऊ)	पांढरा रंग कोणाला आवडत नाही ?	प्रश्नार्थी वाक्य	पांढरा रंग सर्वांना आवडतो.
-----	-------------------------------	-------------------	----------------------------

(३) खालील वाक्ये व त्यांचे प्रकार यांच्या जोड्या लावा..

	'अ' गट (वाक्ये)		'ब' गट (वाक्यांचे प्रकार)
(१)	ही कल्पना चांगली आहे.	(अ)	विधानार्थी वाक्य
(२)	तू चित्र काढ.	(आ)	प्रश्नार्थी वाक्य
(३)	ही इमारत खूप उंच नाही.	(इ)	आज्ञार्थी वाक्य
(४)	किती पाऊस पडला हो काल रात्री!	(ई)	होकारार्थी वाक्य
(५)	जगात सर्व सुखी असा कोण आहे ?	(उ)	उद्गारार्थी वाक्य

उत्तर :

- (१) ही कल्पना चांगली आहे. - होकारार्थी वाक्य
 (२) तू चित्र काढ. - आज्ञार्थी वाक्य
 (३) ही इमारत खूप उंच नाही. - विधानार्थी वाक्य
 (४) किती पाऊस पडला हो काल रात्री! - उद्गारार्थी वाक्य
 (५) जगात सर्व सुखी असा कोण आहे? - प्रश्नार्थी वाक्य

(४) खालील वाक्यांचे प्रकार ओळखून लिहा.

- (१) माझे घर दवाखान्याजवळ आहे.
 (२) तुला लाडू आवडतो का ?
 (३) शाबास! चांगले काम केलेस!
 (४) मुलांनो, रांगेत चला.
 (५) या ग्रंथांनी मला जवळ केले.
 (६) राजू रात्रभर झोपला नव्हता.

उत्तर : (१) विधानार्थी वाक्य (२) प्रश्नार्थी वाक्य (३) उद्गारार्थी वाक्य (४) आज्ञार्थी वाक्य (५) होकारार्थी वाक्य (६) नकारार्थी वाक्य

सामान्यरूप

शिक्षकांनी गोविंदाला वर्गात शाबासकी दिली.

वरील वाक्यात - शिक्षकांनी, गोविंदाला, वर्गात

ही विभक्ती रूपे आहेत. ही रूपे तयार करताना या शब्दांना 'नी', 'ला', 'त' ही अक्षरे जोडली. त्यांना 'विभक्तीचे प्रत्यय' असे म्हणतात.

हे प्रत्यय जोडताना शिक्षक - शिक्षकां, गोविंद - गोविंदा, वर्ग - वर्गा अशी रूपे तयार होतात. या रूपांनाच 'सामान्यरूप' असे म्हणतात.

विभक्तीचे प्रत्यय जोडताना किंवा शब्दयोगी अव्यय जोडण्यापूर्वी शब्दांच्या मूळरूपात बदल होऊन जे रूप तयार होते, त्यालाच 'सामान्यरूप' असे म्हणतात.

उदा. (१) त्याला किती बरे वाटले.

(२) बंडूने घराबाहेर पाय काढला.

दिलेला शब्द	मूळशब्द	सामान्य रूप
त्याला	तो	त्या
घराबाहेर	घर	घरा

काही नामांचे सामान्यरूप होताना मूळ रूपात बदल होत नाही.

उदा. (१) अक्षयला आज बरे वाटत नव्हते.

(२) बंडूवर सारेजण ओरडले.

दिलेला शब्द	मूळशब्द	सामान्य रूप
अक्षयला	अक्षय	अक्षय
बंडूवर	बंडू	बंडू

स्वाध्याय कृती

(१) कंसात दिलेल्या शब्दांचे सामान्यरूप करून वाक्ये पुन्हा लिहा.

क्र	वाक्य	उत्तर
(१)	(दसरा) चा सण सर्वांना आनंद देतो.	दसऱ्याचा सण सर्वांना आनंद देतो.
(२)	एका (महिना) त सर्पदंशाने दोघांचा मृत्यू झाला.	एका महिन्यात सर्पदंशाने दोघांचा मृत्यू झाला.
(३)	देवळाच्या (पुजारी) कडे लोक गेले.	देवळाच्या पुजाऱ्याकडे लोक गेले.
(४)	अमोल (बाग) त खेळत होता.	अमोल बागेत खेळत होता.
(५)	आईच्या प्रेमाला (आभाळ) ची उपमा देतात.	आईच्या प्रेमाला आभाळाची उपमा देतात.

(६)	बंडू (पाऊस) त भिजण्यासाठी बाहेर गेला.	बंडू पावसात भिजण्यासाठी बाहेर गेला.
(७)	उगवा (मोती) चा चारा.	उगवा मोत्याचा चारा.
(८)	त्याची लांब शेपटी (नाग) सारखी उभी राहायची.	त्याची लांब शेपटी नागासारखी उभी राहायची.
(९)	(तो) ने यशाचे शिखर गाठले.	त्याने यशाचे शिखर गाठले.
(१०)	अन्यायविरुद्ध (मी) ला चीड येते.	अन्यायविरुद्ध मला चीड येते.

(२) दिलेल्या शब्दांचे सामान्यरूप लिहा.

शब्द	सामान्यरूप	शब्द	सामान्यरूप
प्रत्येक	प्रत्येका	गाठोडे	गाठोड्या
भूमी	भूमी	राणीसाहेब	राणीसाहेबां
नियम	नियमा	पृथ्वी	पृथ्वी
तत्त्वज्ञानी	तत्त्वज्ञान्या	मोगरा	मोगऱ्या
माणूस	माणसा	क्षण	क्षणा
देव	देवा	महाराज	महाराजां
नदी	नदी	तो	त्या

(३) दिलेल्या शब्दांचे मूळ शब्द व सामान्यरूप असे वर्गीकरण करा.

शब्द	दिलेला शब्द	मूळ शब्द	सामान्यरूप
(१)	माणसांची	माणसे	माणसां
(२)	बोलण्याचे	बोलण	बोलण्या
(३)	शाळेत	शाळा	शाळे
(४)	तुरुंगात	तुरुंग	तुरुंगा
(५)	गाडीतून	गाडी	गाडी
(६)	रंगशाळेला	रंगशाळा	रंगशाळे
(७)	समारंभांना	समारंभ	समारंभां
(८)	संसाराच्या	संसार	संसारा

वाक्प्रचार

शब्दशः होणान्या अर्थपिक्शा भिन्न व विशिष्ट अर्थानि रूढ होऊन बसलेल्या शब्दसमूहाला 'वाक्प्रचार' असे म्हणतात. खालील वाक्ये वाचा.

- (१) गेली चार वर्षे तो एस.एस.सी. ची वारी करीत आहे.
- (२) आज घरात साखर औषधालादेखील नाही.
- (३) अलीकडे आपली गाठ पडणे हा कपिलापष्ठीचाच योग.

स्वाध्याय कृती

(१) खालील वाक्प्रचारांचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग करा.

- (१) बेतात असणे - तयारीत असणे.
वाक्य - काम झाल्यावर मी निघण्याच्या बेतात होतो.
- (२) गौरव वाटणे - अभिमान वाटणे
वाक्य - सुनीताबाई यांनी मला शाल द्यावी, हा मला मोठा गौरव वाटला.
- (३) उसंत न लाभणे - वेळ न मिळणे
वाक्य - काही कामांमुळे संध्याकाळी मला ओंकारेश्वरला जाण्यास उसंत लाभली नाही.
- (४) दुरुत्तरे करणे - उलट उत्तरे करणे
वाक्य - आजकालची मुले मोठ्या माणसांना सतत दुरुत्तरे करताना दिसतात.
- (५) भीष्मप्रतिज्ञा करणे - मनाशी पक्के ठरवणे, विचार पक्का करणे.
वाक्य - वर्षांच्या सुरुवातीलाच मी भीष्मप्रतिज्ञा करून अभ्यासाला सुरुवात केली.
- (६) अवहेलना करणे - अपमानीत करणे, टाकून बोलणे.
वाक्य - ज्यांनी माझ्या उपासाची अवहेलना केली होती, त्यांनीच मला डाएटचा सल्ला दिला.
- (७) सक्त ताकीद देणे - कडक शब्दात समजावणे
वाक्य - बाहेर कामाशिवाय जायचे नाही, अशी वडीलांनी मला सक्त ताकीद दिली.
- (८) वर्ज्य करणे - सोडून देणे, त्याग करणे.
वाक्य - मुलांनी वाईट पदार्थ वर्ज्य केले पाहिजेत
- (९) हकालपट्टी होणे - बाहेर काढणे
वाक्य - पैशाच्या घोटाल्यामुळे अनीशची ऑफिसमधून हकालपट्टी झाली.
- (१०) पाया घालणे - सुरुवात करणे
वाक्य - डॉ. होमी भाभा यांनी भारतातील अणुसंशोधनाचा पाया घातला.

(२) खालील वाक्प्रचार व त्यांचे अर्थ यांच्या जोड्या जुळवा.

वाक्प्रचार		वाक्याचे अर्थ
(अ) हात दाखवून अवलक्षण	(१)	खूप संताप येणे
(आ) सुरंग लावणे	(२)	स्तुतीने हुरळून जाणे
(इ) अंगाचा तिळपापड होणे	(३)	आपण होऊन संकट ओढवून घेणे.
(ई) मूठभर मांस चढणे	(४)	एखादा बेत उधळून लावणे

उत्तरे:

- (अ) हात दाखवून अवलक्षण - आपण होऊन संकट ओढवून घेणे.
- (आ) सुरंग लावणे - एखादा बेत उधळून लावणे.
- (इ) अंगाचा तिळपापड होणे - खूप संताप येणे.
- (ई) मूठभर मांस चढणे - स्तुतीने हुरळून जाणे.

(३) खालील वाक्यांत कंसातील वाक्प्रचारांचा योग्य उपयोग करून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(आनंद गगनात न मावणे, हेवा वाटणे, खूणगाठ बांधणे, नाव उज्ज्वल करणे)

- (अ) मोठे झाल्यावर रुग्णांची सेवा करण्यासाठी मी नर्स होण्याचे मनाशी निश्चित केले.

उत्तर: मोठे झाल्यावर रुग्णांची सेवा करण्यासाठी मी नर्स होण्याची खूणगाठ बांधली.

- (आ) अचानक दारात मामा मामींना बघून सर्वांना खूप आनंद झाला.

उत्तर: अचानक दारात मामा-मामींना बघून सर्वांचा आनंद गगनात मावेनासा झाला.

- (इ) कौस्तुभने बुद्धिबळ खेळात शाळेचे नाव उंचावले.

उत्तर: कौस्तुभने बुद्धिबळ खेळात शाळेचे नाव उज्ज्वल केले.

- (ई) मानसीने म्हटलेल्या गाण्याचे सर्वांनी केलेले कौतुक ऐकून मला क्षणभर तिचा मत्सर वाटला.

उत्तर: मानसीने म्हटलेल्या गाण्याचे सर्वांनी केलेले कौतुक ऐकून मला क्षणभर तिचा हेवा वाटला.

(४) खालील वाक्यांतील वाक्प्रचार ओळखून त्यांचे अर्थ लिहा.

- (१) मला महाबळेश्वरच्या डोंगररांगांनी भुरळ घातली.
- (२) पावसाळ्यातील इंद्रधनुष्याने माझ्या मनावर किमया केली.
- (३) श्रावण बाळाची गोष्ट ऐकताना मुले-मुली देहभान विसरली.
- (४) सुशीलाबाई आपल्या शेजारणीशी पाण्यावरून सतत वाद घालत असतात.

उत्तरे:

- (१) भुरळ घालणे - मोहात पाडणे.
- (२) किमया करणे - जादू करणे
- (३) देहभान विसरणे - स्वतःला विसरणे.
- (४) वाद घालणे - भांडण करणे.

(आ) भाषिक घटकांवर आधारित कृती

शब्दसंपत्ती

(१) समानार्थी शब्द

समानार्थी शब्द: जे शब्द वेगळ्या प्रकारे वाचले, लिहिले अथवा उच्चारले जातात परंतु त्यांचा अर्थ एकच असतो. अशा सर्व प्रकारच्या शब्दांना 'समानार्थी शब्द' असे म्हणतात.

(१)	तेज	-	प्रकाश	(३२)	निकटवर्ती	-	जवळचा
(२)	नव	-	नवीन	(३३)	म्हातारा	-	वृद्ध
(३)	सर्वथा	-	पूर्णपणे, सर्व प्रकारे	(३४)	नमस्कार	-	नमस्ते, अभिवादन
(४)	त्यांचा	-	त्यांचा	(३५)	उसंत	-	वेळ, सवड
(५)	सोबती	-	स्नेही	(३६)	आस्था	-	विश्वास
(६)	वाट	-	रस्ता, मार्ग	(३७)	पारंगत	-	तरबेज, तज्ज्ञ
(७)	नित्य	-	नेहमी	(३८)	आहार	-	जेवण
(८)	सहवास	-	साथ	(३९)	परिवर्तन	-	बदल
(९)	दीन	-	गरीब	(४०)	सक्त	-	कडक
(१०)	धमन्या	-	नसा	(४१)	ताकीद	-	दम, जरब
(११)	रुधिर	-	रक्त	(४२)	वर्ज्य	-	त्याग
(१२)	खल	-	दुष्ट, अधम, चर्चा	(४३)	व्रत	-	उपवास
(१३)	सदा	-	सतत, नेहमी	(४४)	वार्ता	-	बातमी
(१४)	बळ	-	शक्ती	(४५)	वायू	-	वारा, वात, पवन
(१५)	आकाश	-	गगन	(४६)	कटाक्ष	-	नजर
(१६)	जीवन	-	पाणी	(४७)	काटकुळ	-	अशक्त, सडपातळ
(१७)	मृदुत्व	-	कोमलता	(४८)	सूक्ष्म	-	बारीक, तरल, अगदी लहान
(१८)	जल	-	पाणी	(४९)	तारीफ	-	वाहवा
(१९)	निर्मळ	-	स्वच्छ	(५०)	लघु	-	लहान, संक्षिप्त
(२०)	रसना	-	जीभ	(५१)	प्रचंड	-	भव्य
(२१)	मधुरता	-	गोडी	(५२)	अंतिमतः	-	शेवट
(२२)	मेघ	-	ढग	(५३)	वरिष्ठ	-	मोठे
(२३)	जन	-	लोक	(५४)	व्याप्ती	-	आवाका
(२४)	निमित्त	-	कारण	(५५)	वृत्ती	-	स्वभाव
(२५)	बेत	-	विचार	(५६)	आशय	-	विषय
(२६)	गौरव	-	मान, सन्मान	(५७)	क्रोध	-	राग
(२७)	तट	-	किनारा, काठ	(५८)	परिचय	-	ओळख
(२८)	उद्योग	-	काम, धंदा	(५९)	कीव	-	दया
(२९)	अहोरात्र	-	रात्रंदिवस	(६०)	वेल	-	लता
(३०)	श्रीफळ	-	नारळ	(६१)	गलका	-	गोंधळ
(३१)	शालीन	-	लीन, नम्र	(६२)	भाग्य	-	नशीब

(६३)	संकोच - लाज, शरम	(७९)	साहस - धाडस
(६४)	देह - शरीर	(८०)	रहस्य - गुढ
(६५)	ऐट - रूबाब	(८१)	हर्ष - आनंद
(६६)	भगिनी - बहिणी	(८२)	आशय - विषय
(६७)	उत्साह - आनंद	(८३)	गाणं - गीत
(६८)	क्रोध - राग	(८४)	दिन - दिवस
(६९)	मोल - किंमत	(८५)	अढळ - कायम
(७०)	धन - पैसा, संपत्ती	(८६)	आयुष्य - जीवन
(७१)	ठसा - छाप	(८७)	थोर - मोठा
(७२)	बक्कल - पुष्कळ, खूप	(८८)	गाव - खेडे
(७३)	मंद - हळू	(८९)	बाहु - हात
(७४)	राक्षस - असूर	(९०)	कव - मिठी
(७५)	पेरे - कांडे	(९१)	मरगळ - निराशा, कंटाळा
(७६)	चिमुकले - लहान	(९२)	तुटपुंजा - थोडा, कमी
(७७)	थेट - सरळ	(९३)	यथेच्छ - मनभरून
(७८)	बिशाद - मजाल	(९४)	निरोप - सांगावा

स्वाध्याय कृती

(१) अधोरेखित शब्दासाठी योग्य समानार्थी शब्द वापरून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(अ) नारायण सुर्वे यांच्या कार्यक्रमांना अहोरात्र भरतीच असते.

उत्तर: नारायण सुर्वे यांच्या कार्यक्रमांना रात्रंदिवस भरतीच असते.

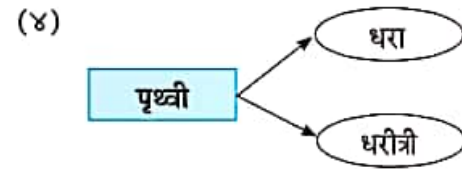
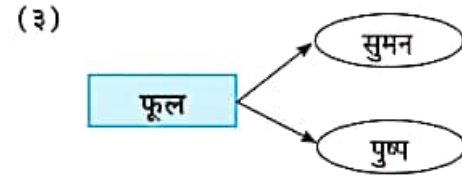
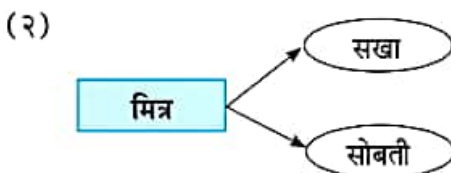
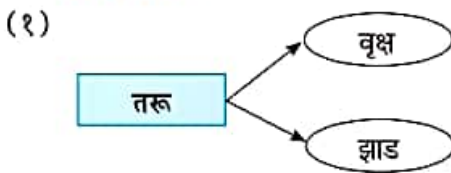
(आ) खोलीच्या दक्षिणेकडील खिडक्या कृष्णा नदीच्या चिंचोळ्या प्रवाहावर होत्या.

उत्तर: खोलीच्या दक्षिणेकडील खिडक्या कृष्णा नदीच्या अरुंद प्रवाहावर होत्या.

(इ) मी सगळ्या शालींचे गाठोडे बांधून निकटवर्ती मित्राकडे ठेवले.

उत्तर: मी सगळ्या शालींचे गाठोडे बांधून जवळच्या मित्राकडे ठेवले.

(२) खाली दिलेल्या एका शब्दासाठी दोन-दोन समान अर्थाचे शब्द लिहा.

(३) खालील 'अ' गट व 'ब' गट यातील समानार्थाच्या जोड्या जुळवून लिहा.

	'अ' गट		'ब' गट
(१)	श्रीफळ	(अ)	पाणी
(२)	परिवर्तन	(आ)	स्वच्छ
(३)	जीवन	(इ)	ओळख
(४)	निरभ्र	(ई)	नारळ
(५)	परिचय	(उ)	बदल

उत्तरे: (१ - ई), (२ - उ), (३ - अ), (४ - आ), (५ - इ)

(२) विरुद्धार्थी शब्द

(आ) भाषिक घटकांवर आधारित कृती

(१)	विश्वास	×	अविश्वास	(३२)	लगबगीने	×	हळूहळू
(२)	सत्य	×	असत्य	(३३)	नकारार्थी	×	होकारार्थी
(३)	सुंदर	×	कुरूप	(३४)	आठवण	×	विस्मरण
(४)	जन्म	×	मृत्यू	(३५)	भला	×	बुरा
(५)	हरवले	×	सापडले	(३६)	वाईट	×	चांगला
(६)	दुःख	×	आनंद	(३७)	द्यावे	×	घ्यावे
(७)	दास	×	मालक	(३८)	खाजगी	×	सार्वजनिक
(८)	मृदू	×	कठोर	(३९)	अवलक्षण	×	लक्षण
(९)	वरवर	×	खोल	(४०)	कमी	×	जास्त
(१०)	सुखी	×	दुःखी	(४१)	विचार	×	अविचार
(११)	एक	×	अनेक	(४२)	रात्रभर	×	दिवसभर
(१२)	मोठा	×	छोटा	(४३)	खरा	×	खोटा
(१३)	दक्षिण	×	उत्तर	(४४)	आस्था	×	अनास्था
(१४)	छोटे	×	मोठे	(४५)	स्तुती	×	निंदा
(१५)	खूप	×	कमी	(४६)	कळत	×	नकळत
(१६)	भरती	×	ओहोटी	(४७)	नेहमी	×	कधीकधी
(१७)	सन्मान	×	अपमान	(४८)	तिरके	×	सरळ
(१८)	हसणे	×	रडणे	(४९)	परस्पर	×	अपरस्पर
(१९)	प्रश्न	×	उत्तर	(५०)	सोडा	×	धरा
(२०)	विरोध	×	बिनविरोध	(५१)	उपाय	×	दुरुपाय
(२१)	शक्य	×	अशक्य	(५२)	अधिक	×	कमी
(२२)	मित्र	×	शत्रू	(५३)	पहिल्या	×	शेवटच्या
(२३)	प्रामाणिक	×	अप्रामाणिक	(५४)	अवघड	×	सोपे
(२४)	बहुधा	×	कधीतरी	(५५)	पोकळ	×	भरीव
(२५)	संध्याकाळ	×	सकाळ	(५६)	बाहेर	×	आत
(२६)	बसणे	×	उठणे	(५७)	गोड	×	कडू
(२७)	दिवस	×	रात्र	(५८)	वर्णनीय	×	अवर्णनीय
(२८)	कडक	×	मऊ	(५९)	रोज	×	कधीकधी
(२९)	थंडी	×	गर्मी	(६०)	हळूहळू	×	जलद
(३०)	म्हातारा	×	तरुण	(६१)	पलीकडे	×	अलीकडे
(३१)	अशक्त	×	सशक्त	(६२)	एकाग्रता	×	अनेकाग्रता

(६३)	अमृत	×	विष	(९९)	पक्का	×	कच्चा
(६४)	मान्य	×	अमान्य	(१००)	मान	×	अपमान
(६५)	असामान्य	×	सामान्य	(१०१)	वर	×	खाली
(६६)	माझे	×	तुझे	(१०२)	ओळखीची	×	अनोळखी
(६७)	लघु	×	दीर्घ	(१०३)	आवडत्या	×	नावडत्या
(६८)	पाया	×	कळस	(१०४)	अंतरंग	×	बाह्यरंग
(६९)	सक्षम	×	असक्षम	(१०५)	प्राचीन	×	अर्वाचीन
(७०)	आज्ञा	×	अवज्ञा	(१०६)	थोर	×	लहान
(७१)	सुरुवात	×	शेवट	(१०७)	गाव	×	शहर
(७२)	पूर्ण	×	अपूर्ण	(१०८)	देश	×	परदेश
(७३)	हवे	×	नको	(१०९)	कंटाळवाणी	×	मनोरंजक
(७४)	फायदा	×	तोटा	(११०)	प्रसिद्ध	×	अप्रसिद्ध
(७५)	जगावे	×	मरावे	(१११)	मित्र	×	वैरी
(७६)	बायको	×	नवरा	(११२)	आज	×	काल, उद्या
(७७)	नवीन	×	जुनी	(११३)	ताजी	×	शिळी

स्वाध्याय कृती

(१) खालील शब्दांना पाठात आलेले विरुद्धार्थी शब्द शोधून लिहा.

(i) अप्रामाणिक × (ii) बेसावध ×

(iii) हळूहळू × (iv) पास ×

उत्तर: (i) प्रामाणिक (ii) सावध (iii) जलद (iv) नापास

(२) खालील शब्दांना पाठात आलेले विरुद्धार्थी शब्द शोधून लिहा.

(i) स्वस्थ × (ii) विश्वास ×

(iii) अर्थ × (iv) प्रसन्न ×

(v) बेसावध × (vi) प्राचीन ×

(vii) स्वच्छ × (viii) स्पर्श ×

उत्तर: (i) अस्वस्थ (ii) अविश्वास (iii) अनर्थ (iv) अप्रसन्न (v) सावध (vi) अर्वाचीन (vii) अस्वच्छ (viii) अस्पर्श

(३) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्दाचा विरुद्धार्थी शब्द योजून वाक्य पुन्हा लिहा.

(१) तर मुलांनो, आधी मी माझे दोन अनुभव सांगतो.

उत्तर: तर मुलांनो नंतर मी माझे दोन अनुभव सांगतो.

(२) बोलता बोलता हलकेच त्यांनी आपल्या पायाचे फरशीवरचे ठसे सुक्या फडक्याने पुसून घेतले.

उत्तर: बोलता बोलता हलकेच त्यांनी आपल्या पायाचे फरशीवरचे ठसे ओल्या फडक्याने पुसून घेतले.

(३) आता ती रात्रभर जंगलात फिरून पिल्लांजवळ परत आली होती.

उत्तर: आता ती दिवसभर जंगलात फिरून पिल्लांजवळ परत आली होती.

(४) माझे बालपण तिथेच गेले.

उत्तर: माझे मोठेपण तिथेच गेले.

(४) खालील विरुद्धार्थी शब्दांच्या जोड्या लावा.

	'अ' गट		'ब' गट
(१)	मृदू	(अ)	अवर्णनीय
(२)	आठवण	(आ)	मरावे
(३)	उपाय	(इ)	कोमल
(४)	वर्णनीय	(ई)	विस्मरण
(५)	जगावे	(उ)	दुरुपाय

उत्तर: (१ - इ), (२ - ई), (३ - उ), (४ - अ), (५ - आ)

(३) शब्द समूहाबद्दल एक शब्द

(१) शब्द समूहाबद्दल एक शब्द लिहा.

(१) मेहनत करणारा/श्रम करणारा	- मेहनती, श्रमिक
(२) ज्ञान प्राप्त करणारा	- ज्ञानार्थी
(३) सर्वावर (दया) करुणा करणारा	- करुणाकर
(४) संतांची आपल्यावर असलेली कृपा	- संतकृपा
(५) देवासाठी तयार केलेले आलय	- देवालय
(६) इतरांचे विचार लक्षपूर्वक ऐकणारा (श्रुत करणारा)	- श्रोता
(७) स्वतःवरचा ठाम विश्वास	- आत्मविश्वास
(८) पाच ज्ञानेंद्रियांचा समूह	- पंचेंद्रिये
(९) चांगले हास्य	- सुहास्य
(१०) जाणीवेने काम करणे	- जाणीवपूर्वक
(११) इतरांवर प्रभाव पडेल असा	- प्रभावी, भारदस्त
(१२) खूप वय असणारा	- वयस्कर
(१३) सर्वात उत्तम	- उत्कृष्ट, सर्वोत्तम
(१४) अतिशय आनंद	- अत्यानंद
(१५) आकलन करण्याची / समजून घेण्याची शक्ती	- आकलन शक्ती
(१६) हजर नसणारा	- गैरहजर
(१७) गाणी गाणारा	- गवई / गायक
(१८) प्रचार करणारा	- प्रचारक
(१९) प्रवचन करणारा	- प्रवचनकार
(२०) कीर्तन करणारा	- कीर्तनकार
(२१) आरोग्य देणारी	- आरोग्यदायी
(२२) स्वतःचे काम स्वतः करणारा	- स्वावलंबी
(२३) दूसऱ्यावर अवलंबून असणारा	- परावलंबी
(२४) राजाचा वाडा	- राजवाडा
(२५) साखर घालून तयार केलेला भात	- साखरभात
(२६) पशू-पक्ष्यांबद्दलचे प्रेम	- भूतदया
(२७) बहुतेकांचे ऐकून घेणारा	- बहुश्रुत
(२८) कमी बोलणारा	- अबोल
(२९) केलेल्या उपकारांची जाण ठेवणारा	- कृतज्ञ
(३०) केलेल्या उपकारांची जाणीव नसणारा	- कृतघ्न
(३१) सरकारी हिसाब किताब ठेवणारा	- लेखनिक
(३२) कंठ निळ्या असलेला	- नीलकंठ
(३३) डोक्यावर जटा असलेला	- जटाधारी
(३४) जास्त संपत्ती असलेला	- धनवान

(३५) जास्त जमीन असलेला	- जमीनदार
(३६) पैसे कर्जाऊ देणारा	- सावकार
(३७) घरात राहणारी स्त्री	- गृहिणी
(३८) घरात राहणारा पुरुष	- गृहस्थ
(३९) ज्याच्यात अनेक अर्थ आहेत	- अनेकार्थी
(४०) दान करणारा	- दानशूर
(४१) ज्याचे हात गुडघ्यापर्यंत लांब आहेत	- अजानबाहू
(४२) फुलांचा एकत्रित गुच्छ	- पुष्पगुच्छ
(४३) अनेक शब्दांचे अर्थ एकत्र असणारा	- शब्दकोश
(४४) अंगावर खवले असणारा	- खवलेकरी
(४५) खोटे बोलणारा	- खोटारडा
(४६) एका अंगाने केलेला विचार	- एकांगी
(४७) विश्वाशी बंधुत्वाचे नाते असणे	- विश्वबंधुत्व
(४८) ज्या अरण्यात पशूंना मारले न जाता अभय दिले जाते	- अभयारण्य
(४९) स्वसंरक्षणासाठी अंगात घातलेले वस्त्र	- चिलखत
(५०) कानात घालावयाची फुले	- कर्णफुले
(५१) अनेक वस्तूंचा साठा (संग्रह) केलेले ठिकाण	- संग्रहालय
(५२) धर्म पाळणारा	- धार्मिक
(५३) भरवसा (विश्वास) ठेवावा अशी व्यक्ती	- विश्वासू
(५४) कल्पना नसताना अचानक घडलेली घटना	- अकल्पित
(५५) मनात पक्का निश्चय करणे	- दृढनिश्चय
(५६) एखाद्या वस्तूची टंचाई (कमतरता)	- दुर्भिक्ष
(५७) एखाद्याला जीवन देणारी	- जीवनदायी
(५८) नवीन निर्माण करणे	- नवनिर्मिती
(५९) शिस्तीची आवड असणारा	- शिस्तप्रिय
(६०) हितासाठी चांगला उपदेश	- हितोपदेश
(६१) दिशा दाखवणारे यंत्र	- होकायंत्र
(६२) काही काळानंतर	- कालांतराने
(६३) भाव भावनांचे विश्व	- भावविश्व
(६४) वैद्यक विषय शिकविणारे शास्त्र	- वैद्यकशास्त्र
(६५) चिखल असलेली भूमी	- कर्दमभूमी
(६६) जे विसरता येत नाही असे	- अविस्मरणीय
(६७) आधी जन्माला आलेला	- अग्रज
(६८) ज्याला जिंकता येत नाही असा	- अजिंक्य

(६९)	मागून जन्माला आलेला	- अनुज
(७०)	मूळचे रहिवासी	- आदिवासी
(७१)	इच्छिलेले देणारी गाय	- कामधेनू
(७२)	सर्व इच्छा पूर्ण करणारा वृक्ष	- कल्पवृक्ष
(७३)	गावात जेथे न्याय निवाडा केला जातो ती जागा	- चावडी
(७४)	तांब्याच्या पत्र्यावर कोरलेला लेख	- ताम्रलेख
(७५)	वाईट आचरण करणारा	- दुराचारी
(७६)	पाच कोसांचा परिसर	- पंचक्रोशी
(७७)	बेवारशी गुरांना ठेवण्याची जागा	- पांजरपोळ
(७८)	लोकांच्या मताने चाललेले राज्य	- प्रजासत्ताक
(७९)	शेतातून जाणारी अरुंद वाट	- पाणंद
(८०)	समाजातील त्रासदायक लोक	- समाजकंटक
(८१)	सूर्योदयापूर्वी किंवा सूर्यास्तानंतर दिसणारा प्रकाश	- संधीप्रकाश
(८२)	घोड्यांना बांधण्याची जागा	- पागा
(८३)	मंदिरात जेथे मूर्तीची स्थापना केली जाते ती जागा	- गाभारा
(८४)	जेथे व्यक्तीचा जन्म होतो तो देश	- जन्मभूमी
(८५)	देवाचे अस्तित्त्व न मानणारा	- नास्तिक
(८६)	न्यायनिवाडा करण्यासाठी नेमलेला व्यक्ती	- पंच
(८७)	भाकरी करण्याची लाकडी परात	- काथवट
(८८)	मौखिक परंपरेने चालत आलेली कथा	- दंतकथा
(८९)	घरदार, देश सान्यांकरीता पारखा झालेला	- निर्वासित
(९०)	जगाच्या विनाशाची अवस्था	- प्रलय
(९१)	पाण्याखालून चालणारी बोट	- पाणबुडी
(९२)	मूर्ती बनविणारा	- मूर्तीकार
(९३)	देशाची सेवा करणारा	- देशभक्त
(९४)	ईश्वरास मानणारा	- आस्तिक
(९५)	दररोज प्रसिद्ध होणारे	- दैनिक
(९६)	आठवड्याने प्रसिद्ध होणारे	- साप्ताहिक
(९७)	पंधरवड्याने प्रसिद्ध होणारे	- पाक्षिक
(९८)	महिन्याने प्रसिद्ध होणारे	- मासिक
(९९)	तीन महिन्याने प्रसिद्ध होणारे	- त्रैमासिक
(१००)	वर्षाने प्रसिद्ध होणारे	- वार्षिक
(१०१)	जेथे आकाश जमिनीला टेकल्यासारखे दिसते ती जागा	- क्षितिज
(१०२)	हृदयाला भिडणारे	- हृदयस्पर्शी
(१०३)	ज्यास कोणीही शत्रू नाही असा	- अजातशत्रू

(१०४)	ज्यास कोणाचा आधार नाही असा	- निराधार
(१०५)	अनेक गोष्टींत एकाचवेळी लक्ष देणारा	- अष्टावधानी
(१०६)	पायापासून डोक्यापर्यंत	- आपादमस्तक
(१०७)	जेथे तीन नद्या एकत्र येऊन मिळतात ते स्थान	- त्रिवेणीसंगम
(१०८)	जेथे दोन नद्या एकत्र येऊन मिळतात	- संगम
(१०९)	उंचावरून पडणारा पाणलोट	- धबधबा
(११०)	एकमेकांवर अवलंबून असणारे	- परस्परावलंबी
(१११)	पुरामुळे नुकसान झालेले लोक	- पुरग्रस्त
(११२)	दुष्काळामुळे नुकसान झालेले लोक	- दुष्काळग्रस्त
(११३)	गावातील एकत्र पाणी भरण्याची जागा	- पाणवठा
(११४)	दुसऱ्याच्या मनातले ओळखणारा	- मनकवडा
(११५)	अचूक गुणकारी	- रामबाण
(११६)	भाषण करण्याची जागा	- व्यासपीठ
(११७)	भाषण करण्याची कला	- वक्तृत्व

स्वाध्याय कृती

(१) शब्दसमूहाबद्दल एक शब्द चौकटीत लिहा.

(i)	काही बोलण्यास शब्दच नसणे	-	<input type="text"/>
(ii)	पायी चालण्याची वाट	-	<input type="text"/>
(iii)	स्वतःवर ठाम विश्वास	-	<input type="text"/>
(iv)	खूप वय असणारा	-	<input type="text"/>
(v)	चिखलातून उगवणारे	-	<input type="text"/>

उत्तर: (i) निःशब्द (ii) पायवाट (iii) आत्मविश्वास (iv) वयस्कर (v) पंकज, कमळ

(२) शब्दसमूह आणि त्यासाठी असणारा एक शब्द यांच्या जोड्या लावा.

	'अ' गट		'ब' गट		उत्तर
(i)	ठरवलेले व्रत मध्येच मोडणे	(अ)	डायट	(इ)	व्रतभंग
(ii)	वजन घटवण्यासाठी आहार बदलण्याची कल्पना	(आ)	भीष्म प्रतिज्ञा	(अ)	डायट
(iii)	भाषेचा (नदीसारखा) प्रवाह	(इ)	व्रतभंग	(उ)	वाक्प्रवाह
(iv)	भीष्माने केलेली प्रतिज्ञा	(ई)	बातमीपत्र	(आ)	भीष्म प्रतिज्ञा
(v)	अनेक बातम्या एकत्र असणारे पत्र	(उ)	वाक्प्रवाह	(ई)	बातमीपत्र

(४) एका शब्दाचे अनेक अर्थ / अर्थछटा

(१) पुढील शब्दांचे दोन अर्थ लिहा.

(१)	निर्मळ मन	→ सुमन	→ फूल
(२)	बाजू	→ अंग	→ शरीर
(३)	नवरा	→ वर	→ आशीर्वाद
(४)	भाव	→ दर	→ प्रत्येक
(५)	बाजू	→ कटी	→ कंबर
(६)	टणक	→ कठीण	→ अवघड
(७)	ओझे	→ वजन	→ प्रतिष्ठा
(८)	अमर्याद	→ अनंत	→ परमेश्वर
(९)	चिंता	→ काळजी	→ दक्षता
(१०)	आदर्श	→ कित्ता	→ वळण
(११)	शेतसारा	→ खंड	→ तुकडा
(१२)	शोभा	→ भूषण	→ दागिना
(१३)	योग्यता	→ गुण	→ लक्षण
(१४)	गंध	→ वास	→ वस्ती
(१५)	घंटा	→ घाट	→ डोंगरातील रस्ता
(१६)	नाद	→ छंद	→ काव्याचे वृत्त
(१७)	सांधणे	→ जोड	→ प्राप्ती
(१८)	फेकणे	→ टाकणे	→ सोपवणे
(१९)	डोळ्यांत भरणारा	→ ठळक	→ महत्त्वाचा
(२०)	चप्पल	→ जोडा	→ जोडपे
(२१)	कपाळ	→ माथा	→ टेकडीचे शिखर
(२२)	भक्ती	→ भाव	→ किंमत

(२३)	व्यापारी	→ वाणी	→ बोलणे
(२४)	ताम्हण	→ तळी	→ पाण्याचे लहान तळे
(२५)	जबाबदारी	→ भार	→ ओझे
(२६)	झाडाचे पान	→ पत्र	→ चिट्ठी
(२७)	वजन	→ पत	→ प्रतिष्ठा
(२८)	विश्व	→ जग	→ पाण्याचे भांडे
(२९)	उपवास	→ व्रत	→ वसा
(३०)	ऐट	→ दिमाख	→ बुद्धी
(३१)	अडगळ	→ अडचण	→ त्रास
(३२)	पाय	→ चरण	→ कवितेची ओळ
(३३)	धुणावळ	→ धुलाई	→ मार
(३४)	कटाक्ष	→ रोख	→ नगद
(३५)	मृत्यू	→ काळ	→ वेळ
(३६)	ओहोळ	→ ओढा	→ मनाचा कल
(३७)	कान	→ कर्ण	→ गणितामधील एक संज्ञा
(३८)	कपट	→ डाव	→ खेळाची फेरी
(३९)	शिक्षा	→ दंड	→ बाहू
(४०)	दुरावा	→ अंतर	→ लांबी

(२) शब्दातील अक्षरापासून अनेक शब्द बनवा.

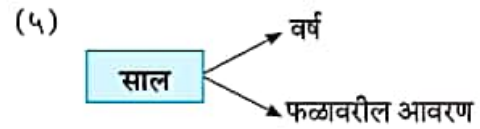
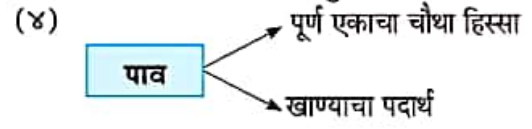
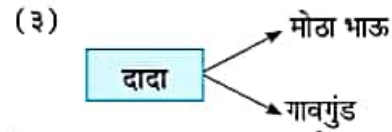
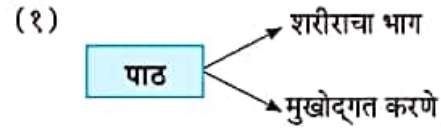
(१)	अनंत	-	अमर्याद, आकाश, विष्णू
(२)	अभंग	-	अखंड, न फुटलेला, काव्याचा प्रकार
(३)	अक्षर	-	पूर्ण उच्चाराचा वर्ण, अविनाशी, शाश्वत
(४)	अंग	-	शरीर, अवयव, भाग, बाजू
(५)	उत्तर	-	उत्तर दिशा, प्रश्नाचे उत्तर, नंतरचा (उत्तरपद)
(६)	ओढा	-	पाण्याचा ओघ, आकर्षण, लगाव

(७) कळ	-	भांडणाचे कारण, किल्ली, वेदना
(८) कर	-	हात, किरण, सरकारी सारा
(९) कर्ण	-	कान, कुंतीपुत्र, गणितातील संज्ञा
(१०) कसर	-	उणीव, वाळवी, बारीक ताप
(११) काम	-	इच्छा, कृत्य, मदन देव
(१२) कुडी	-	शरीर, एक दागिना, झोपडी
(१३) कोट	-	अंगात घालण्याचे एक वस्त्र, किल्ला, संख्या
(१४) कोरडा	-	सुका, निरर्थक, फटकारा
(१५) खत	-	वनस्पतीच्या वाढीस लागणारा पदार्थ, पत्र, दस्तऐवज
(१६) खल	-	कुटण्याचे साधन, चर्चा, दुष्ट
(१७) खोड	-	वाईट सवय, व्यंग, झाडाचा बुंधा
(१८) गज	-	हत्ती, खिडकीची सळई, लांबी मोजण्याचे माप, तंतुवादच वाजवण्याचे साधन
(१९) गंध	-	सुवास, कपाळाला लावण्याचे गंध, आवड
(२०) गंज	-	एक उभट भांडे, लोखंडी वस्तूवर चढणारा गंज, गवताची रास, डाग, कलंक
(२१) गदा	-	एक आयुध, संकट
(२२) गुण	-	स्वभाव, मार्क, वैशिष्ट्य, फायदा
(२३) घन	-	दाट, अद्रव, गाढ
(२४) घाट	-	डोंगरातील वळणाचा रस्ता, नदीच्या पायऱ्या, आकार, विचार, चढण
(२५) चाल	-	गती, पद्धती, हल्ला, वागणूक
(२६) चिरंजीव	-	मुलगा, कायम टिकणारा, दीर्घायुषी
(२७) डाव	-	कारस्थान, खेळाचा डाव, एक भांडे
(२८) तट	-	किनारा, कडा, किल्ल्याची भिंत
(२९) दंड	-	शिक्षा, काठी, बाहू
(३०) धड	-	मानेखालचा शरीराचा भाग, न फाटलेला, निरोगीपणा
(३१) नाव	-	होडी, कीर्ती, कलंक
(३२) पत्र	-	झाडाचे पान, पुस्तकाचे पान, लेखी मजकूर, चिट्ठी
(३३) पर	-	पीस, परका, परंतु
(३४) पण	-	प्रतिज्ञा, परंतु, सुद्धा
(३५) पट	-	वस्त्र, नियमांचा तक्ता, सोंगट्या खेळण्याचे साधन

(३६) पक्ष	-	बाजू, पंख, पंधरवडा
(३७) पाट	-	बसायचा पाट, पाण्याचा पाट (कालवा), गोणपाट
(३८) पार	-	पलीकडे, झाडाचा चौथरा, मर्यादा
(३९) पात्र	-	भांडे, नदीचे पात्र, योग्य, नाटकातील भूमिका, सोंग
(४०) भाव	-	भक्ती, किंमत, हेतू, आशय, दर

स्वाध्याय कृती

(१) खालील शब्दांचे दोन भिन्न अर्थ लिहा.

(२) खालील शब्दांचे अनेक भिन्न अर्थ लिहा.

(१) काम - कर्म | इच्छा | मदन देव | वासना

(२) गुण - स्वभाव | मार्क | वैशिष्ट्य | फायदा

(३) पात्र - भांडे | नदीचे पात्र | योग्य
नाटकातील भूमिका | सोंग

(४) विभूती - श्रेष्ठ | थोर पुरुष | भस्म | ऐश्वर्य

(५) शब्दातील अक्षरांपासून शब्द बनवा

(१) निसर्गवर्णनपर	- निसर्ग, वर्णन, पर, सर, निव	(२०) रंगमंचावर	- रंग, मंच, वर, चाव, चार, गर, मंचावर
* (२) जवळपास	- जवळ, पास, वळ, पाळ, पाव, सजव	(२१) विश्रामगृहातून	- विश्राम, गृह, हातून, महान, गृहातून
* (३) उलटतपासणी	- उलट, तपासणी, तट, लट, पास, पाणी, उणी, पात, पाल	(२२) काळापासून	- काळा, पासून, सून, पान, कापा, पाळा
(४) आहारशास्त्र	- आहार, शास्त्र, हार, आशा	(२३) सर्वसाधारणपणे	- सर्व, साधारण, पणे, धार, साधा, रण, सार, साप
(५) तिळपापड	- तिळ, पापड, पाड, पाळ, पड	(२४) स्वसंरक्षणाची	- स्व, संरक्षण, रक्षण, क्षण, क्षर
(६) पंधरवडाभरात	- पंधरवडा, भर, रात, वर, धर, डाव, वडा, वरात, भरात	(२५) दिवसभराचा	- दिवस, भरा, चारा, भराव, दिस, दिराचा, चाव, चावरा
(७) देवदूतासारखा	- देव, दूत, सारखा, तार, सार, खार, ताव, दूर	(२६) चापटपोळ्या	- चापट, पोळ्या, चाट, चाप, पोट
(८) पावडेकाकाही	- पाव, काका, काही वडे, काव.	(२७) शहरालगत	- शहर, लगत, गत, राग, रात, शह, शत, गरा
(९) वातावरणाचे	- वात, वरण, रण, वाच, तार, वर	(२८) वर्तमानपत्रात	- वर्तमान, पत्र, पत, मान, मात, वर्तन, पत्रा
(१०) व्यवहारात	- व्यवहार, हार, हात, रात, हाव, वरात	(२९) जबाबदारी	- जबाब, दारी, बाब, दाब, बरी, जरी, बाजरी
(११) मार्गदर्शन	- मार्ग, दर्शन, दर्श, मान	(३०) सुलभीकरण	- सुलभ, करण, सुरण, भीक, कर, सुकर, रण
(१२) जडणघडण	- जडण, घडण, घण, जड, घड	(१) खालील एका शब्दापासून अनके अर्थपूर्ण शब्द तयार करा.	
(१३) लहानपणापासून	- लहान, पासून, सून, हाल, पालन, पाल	(१) आभाळावर	- आभाळ, भाळावर, वर, भाव, भार, आव
(१४) जीवनप्रवास	- जीवन, प्रवास, जीव, वास, वन	(२) दिशादर्शकच	- दिशा, दर्शक, शाक, दचक, कच
(१५) अहमदनगर	- अहमद, नगर, नग, दम, गर, नद	(३) ग्रामपंचायत	- ग्राम, पंचायत, पंचा, पंत, तय
(१६) नागरिकशास्त्र	- नागरिक, शास्त्र, शाक, नाक, नाग	(४) पानझडीनंतर	- पान, नंतर, तर, झडी, नर, पार
(१७) सहवासात	- सहवास, सात, वात, साह, वास, हवा, वासा, तसा	(५) मोरावळ्यासारखा	- मोर, सारखा, मोळ्या, सार, खार, वर, राव, सामोरा
(१८) गायकवाड	- गायक, वाड, गाय, वागा, वाक, कवाड		
(१९) नारळीकर	- नारळ, कर, कळी, नाक, नार		

लेखननियमानुसार लेखन

(अ) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

- (१) हलुहलु, हळूहळू, हळूहळु, हळुहळु - हळूहळू
(२) स्पर्धा, सपर्धा, स्पर्धा, स्पर्धा - स्पर्धा
(३) वैयक्तिक, वेयक्तिक, वैयक्तीक, वयकतीक - वैयक्तिक
(४) व्ययम, वायाम, व्यायाम, व्यायम - व्यायाम
(५) वर्तुळाकार, वर्तूळाकार, वर्तळाकार, वर्तुळआकार - वर्तुळाकार
(६) प्रसीद्ध, प्रसिद्ध, प्रासीद्ध, प्रसिद्ध - प्रसिद्ध
(७) अद्भुत, अद्भूत, अत्तभूत, अद्भुत - अद्भुत
(८) सौंदर्य, सौर्दय, सेंदर्य, सौंदर्य - सौंदर्य
(९) जिवन, जीवण, जिवाण, जीवन - जीवन
(१०) नीरीक्षण, निरिक्षण, नीररक्षण, निरीक्षण - निरीक्षण
(११) शिरीष, शीरिश, शिरीश, शीरिष - शिरीष
(१२) क्रिडांगण, क्रीडांगण, क्रिंडांगण, क्रीडांगण - क्रीडांगण
(१३) निरमिती, निर्मीती, निर्मीति, निर्मिती - निर्मिती
(१४) सामुहिक, सामुहिक, समूहिक, सामूहिक - सामुहिक
(१५) साहित्यीक, साहित्यिक, साहीत्यीक, साहित्यकी - साहित्यिक
(१६) स्मृतीदिन, स्मृतीदीन, स्मृतिदिन, स्मृतिदीन - स्मृतिदिन
(१७) मूर्तिपूजा, मुर्तिपुजा, मुर्तीपूजा, मुर्तीपुजा - मूर्तिपूजा
(१८) नियमित, नियमित, नीयमित, नीयमित - नियमित
(१९) कुलूप, कुलूप, कुलूप, कूलूप - कुलूप
(२०) निरनिराळे, नीरनिराळे, निरनीराळे, निरानिराळे - निरनिराळे
(२१) प्रतिबिंब, प्रतिबिंब, प्रतीबिंब, प्रतीबिंब - प्रतिबिंब
(२२) लिंबोणी, लिंबोनी, लिंबोणी, लींबोणी - लिंबोणी
(२३) कवियत्री, कवयीत्री, कवियित्री, कवयित्री - कवियित्री
(२४) व्यंगचित्र, वेंगचित्र, व्यंग्यचित्र, व्यंगचीत्र - व्यंगचित्र
(२५) वेक्तीमत्त्व, व्यक्तिमत्त्व, व्येक्तिमत्त्वा, व्यक्तीमत्व - व्यक्तिमत्त्व

(१) अचूक शब्द ओळखून लिहा.

- (अ) वडीलांसोबत / वडिलांसोबत / वडिलानसोबत / वडिलांसोबत

वडिलांसोबत

- (आ) तालमिला / तालमीला / ताल्मीला / ताल्मिला

तालमीला

- (इ) गारहाणी / गान्हाणि / गान्हाणी

गान्हाणी

(आ) वाक्य लेखननियमानुसार

- (१) खालील वाक्ये लेखननियमानुसार शुद्ध करून लिहा.

- (१) कवीवर्य नारायण सुर्वे खूप सभा, सम्मेलने गाजवत

उत्तर: कवीवर्य नारायण सुर्वे खूप सभा संमेलने गाजवत.

- (२) तिथे नदीकाठच्या प्राड्ण पाठशाळेच्या खोलीत मि रहात असे.

उत्तर: तिथे नदीकाठच्या प्राज्ञ पाठशाळेच्या खोलीत मि राहत असे.

- (३) एके दीवशी नुसती पडवळे उकडून तिने मला खायला घातली.

उत्तर: एके दिवशी नुसती पडवळे उकडून तिने मला खायला घातली.

- (४) महिन्यापूर्वी याच यंत्राने माझे वजन एकशे ऐक्याऐंशी पौंड दाखवले होते.

उत्तर: महिन्यापूर्वी याच यंत्राने माझे वजन एकशे एक्याऐंशी पौंड दाखवले होते.

- (५) आपल्याला एत नसताना दुसऱ्यांना काम सांगणं योग्य नाही.

उत्तर: आपल्याला येत नसताना दुसऱ्यांना काम सांगणं योग्य नाही.

- (६) बांगड्यांची पेटी आणि पिशवी सांभाळत अब्दूल बसमध्ये चढला.

उत्तर: बांगड्यांची पेटी आणि पिशवी सांभाळत अब्दुल बसमध्ये चढला.

- (७) आकाश मेघरहित निळ्या नितळायीने नटले होते.

उत्तर: आकाश मेघरहित निळ्या नितळाईने नटले होते.

- (८) अभिषेक हॉलमध्ये आला तर रेखामाऊशी फरसी पुसत होत्या.

उत्तर: अभिषेक हॉलमध्ये आला तर रेखामावशी फरशी पुसत होत्या.

- (९) आयुश्याच्या उभारणीसाठी मला याच शाळेने आणि याच शिक्षकांनी भरपूर सिदोरी दिली.

उत्तर: आयुष्याच्या उभारणीसाठी मला याच शाळेने आणि याच शिक्षकांनी भरपूर शिदोरी दिली.

- (१०) वाळवंटी प्रदेशात वरशातून एखादाच पावूस पडतो.

उत्तर: वाळवंटी प्रदेशात वर्षातून एखादाच पाऊस पडतो.

विरामचिन्हे

वाक्य : आपण जेव्हा एकमेकांशी (दुसऱ्या व्यक्तीशी) बोलत असतो, त्यावेळी आपण बोलताना मध्ये मध्ये थांबतो या थांबण्याला व्याकरणात 'विराम' असे म्हणतात.

लेखनामध्ये ह्या विराम निरनिराळ्या चिन्हांनी दाखविला जातो. या चिन्हांना 'विरामचिन्हे' असे म्हणतात.

- (१) पूर्णविराम (.) (२) अर्धविराम (;) (३) स्वल्पविराम (,) (४) अपूर्ण विराम (:)
 (५) प्रश्नचिन्ह (?)
 (६) उद्गारचिन्ह (!) (७) अवतरण चिन्ह "—" '—' (८) संयोग चिन्ह (-) (९) अपसारण चिन्ह (—)

विरामचिन्हे एकूण नऊ प्रकारची आहेत.

क्र	विरामचिन्ह	कधी वापरतात	उदाहरण
(१)	पूर्णविराम (.) (Full stop)	वाक्य पूर्ण झाले हे दाखविण्यासाठी वाक्याच्या शेवटी हे चिन्ह वापरतात. (आद्याक्षरे किंवा संक्षिप्त रूपे यांच्या शेवटी)	रामाने रावणाला मारले. उदा. पु. ल. देशपांडे, बी. ए.
(२)	अर्धविराम (;) (Semi colon)	दोन छोटी छोटी वाक्ये जोडताना, उभयान्वयी अव्ययाच्या एकत्र करण्याच्या आधी हे चिन्ह वापरतात.	वडिलांनी रमेशला शाबासकी दिली; कारण तो परीक्षेत पहिला आला.
(३)	स्वल्पविराम (,) (Comma)	समोरच्या व्यक्तिला हाक मारताना किंवा एकाच जातीचे अनेक शब्द एकापाठोपाठ आल्यास हे चिन्ह वापरतात.	१. मुलांनो, अभ्यास करा. २. पंजाब, महाराष्ट्र, गुजरात ही भारतातील सुपीक राज्य आहेत.
(४)	अपूर्ण विराम (:) (Colon)	वाक्याच्या शेवटी तपशील द्यावयाचा असल्यास या चिन्हाचा वापर करतात.	पुढील क्रमांकाचे विद्यार्थी अनुत्तीर्ण झाले : २, ५, १५, २०
(५)	प्रश्नचिन्ह (?) (Question mark)	वाक्यात प्रश्न विचारला गेला असेल, तर तो दर्शविण्यासाठी वाक्याच्या शेवटी हे चिन्ह वापरतात.	आई गावाला गेली का ?
(६)	उद्गारचिन्ह (!) (Mark of exclamation)	मनातील कोणतीही भावना व्यक्त करणाऱ्या शब्दाच्या नंतर हे चिन्ह वापरतात.	१. अरे वा ! फारच सुंदर आहे तुझे अक्षर ! २. बापरे ! केवढी उंच इमारत आहे ही !
(७)	अवतरणचिन्हे एकेरी ('---') दुहेरी ("---") (single and double inverted comma)	('---') वाक्यातील एखाद्या विशिष्ट शब्दांवर जोर देताना किंवा एखाद्या पुस्तकाचे नाव देताना ("---") एखाद्या बोलणाऱ्या व्यक्तीच्या मुखातून उच्चारलेले शब्द जसेच्या तसे दाखवताना या चिन्हाचा वापर करतात.	'स्वराज्य मिळविणे' हे भगतसिंगचे अंतिम ध्येय होते. लोकमान्य टिळक म्हणाले, "स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे आणि तो मी मिळवणारच."
(८)	संयोगचिन्ह (-)	ओळीच्या शेवटी शब्द अपुरा राहिल्यास किंवा दोन शब्द जोडताना या चिन्हाचा वापर करतात.	१. आजचा कार्यक्रम काही कारणास्तव रद्द करण्यात आलेला आहे. २. विद्यार्थी - भांडार, प्रेम - विवाह
(९)	अपसारणचिन्ह (—) (स्पष्टीकरण चिन्ह)	बोलता बोलता विचारमालिका तुटल्यास किंवा स्पष्टीकरण द्यावयाचे असल्यास हे चिन्ह वापरतात.	१. तो इथे आला, पण - २. तो मुलगा - ज्याने बक्षीस मिळविले - आपल्या शाळेत आहे.

स्वाध्याय कृती

(१) खालील वाक्यात योग्य विरामचिन्हांचा वापर करून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(१) शाल व शालीनता यांचा संबंध काय

उत्तर: शाल व शालीनता यांचा संबंध काय ?

(२) या शाली घेऊन घेऊन मी आता शालीन बनू लागलो आहे.

उत्तर: "या शाली घेऊन घेऊन मी आता 'शालीन' बनू लागलो आहे."

(३) मी म्हटले बाबा तुम्ही मला ओळखले

उत्तर: मी म्हटले, "बाबा, तुम्ही मला ओळखले?"

(४) नॉन्सेन्स जगदाळे ओरडला रनिंग कर रोज

उत्तर: "नॉन्सेन्स!" जगदाळे ओरडला, "रनिंग कर रोज."

(५) शेवग्याच्या शेंगा पडवळ भेंडी चवळीच्या शेंगा वगैरे सडपातळ भाज्यांचा खुराक तिने चालू केला.

उत्तर: शेवग्याच्या शेंगा, पडवळ, भेंडी, चवळीच्या शेंगा वगैरे सडपातळ भाज्यांचा खुराक तिने चालू केला.

(६) एकशे ब्याण्णव पौंड आणि भविष्य होते आपण बहुत समझदार और गंभीर है

उत्तर: एकशे ब्याण्णव पौंड आणि भविष्य होते: 'आप बहुत समझदार और गंभीर है!'

(७) बार्क हे भाभा अँटॉमिक रिसर्च सेंटर म्हणजे भाभा अणुसंशोधन केंद्र या नावाचे लघुरूप आहे

उत्तर: 'बार्क' हे 'भाभा अँटॉमिक रिसर्च सेंटर' म्हणजे 'भाभा अणुसंशोधन केंद्र' या नावाचे लघुरूप आहे.

(८) एकदम लोन्यागत पाय हाय काकांचा रेखामावशी स्वतःशीच पुटपुटल्या

उत्तर: 'एकदम लोन्यागत पाय हाय काकांचा,' रेखामावशी स्वतःशीच पुटपुटल्या.

(९) कित्ती सुंदर आता ही ताई कोण बरं

उत्तर: कित्ती सुंदर! आता ही ताई कोण बरं ?

(१०) वा सर्व ताई दादांनी मला कित्ती माहिती दिली आता हा कोणता दादा बरं.

उत्तर: वा! सर्व ताई-दादांनी मला कित्ती माहिती दिली. आता हा कोणता दादा बरं ?

खालील परिच्छेदात योग्य विरामचिन्हाचा वापर करून परिच्छेद पुन्हा लिहा.

अगदी बरोबर परीकथा बोधकथा विज्ञानकथा ऐतिहासिक कथा हे माझेच अनेक उपप्रकार आहेत शिवाय नाटक मालिका चित्रपट या सर्व ललितकलांचा पाया म्हणजे मी

उत्तर: अगदी बरोबर! परीकथा, बोधकथा, विज्ञानकथा, ऐतिहासिक कथा हे माझेच अनेक उपप्रकार आहेत. शिवाय नाटक, मालिका, चित्रपट या सर्व ललितकलांचा पाया म्हणजे मी

(२) विरामचिन्हे ओळखा व त्यांची नावे लिहा.

विरामचिन्हे	नावे
(अ) "अरे, पण चिट्ठी मराठीतून आहे."	दुहेरी अवतरण चिन्ह, ("---") स्वल्पविराम (.)
(आ) "अन्वर जेवला?"	दुहेरी अवतरण चिन्ह, प्रश्नचिन्ह ("---"), (?)

(३) खालील वाक्यातील चुकीची विरामचिन्हे बदलून लिहा.

(१) कुठं चिरण्या नाहीत की काही नाही ?

उत्तर: कुठं चिरण्या नाहीत की काही नाही !

(२) तुम्हां टेक्नोसॅव्ही लोकांना कशाचंही अँप करण्याशिवाय काही सुचतं की नाही !

उत्तर: तुम्हां टेक्नोसॅव्ही लोकांना कशाचंही अँप करण्याशिवाय काही सुचतं की नाही ?

(३) त्यांच्या "विशाखा" या काव्यसंग्रहाला मानाचा "ज्ञानपीठ" पुरस्कार मिळाला.

उत्तर: त्यांच्या 'विशाखा' या काव्यसंग्रहाला मानाचा 'ज्ञानपीठ' पुरस्कार मिळाला.

(४) माझ्या आई वडिलांना वाय. एम. सी. ए. मधील खेळाडूंकडून माझ्या खेळाबाबत स्तुतीपर उद्गार ऐकू येऊ लागले होते

उत्तर: माझ्या आई-वडिलांना वाय. एम. सी. ए. मधील खेळाडूंकडून माझ्या खेळाबाबत स्तुतीपर उद्गार ऐकू येऊ लागले होते.

(४) खालील तक्ता पूर्ण करा.

विरामचिन्हे	नाव
(१) (!)	उद्गारचिन्ह
(२) (-)	संयोगचिन्ह
(३) (:)	अपूर्ण विराम
(४) ('.....')	एकेरी अवतरण चिन्ह

पारिभाषिक शब्द

ज्ञानप्रसाराच्या विविध माध्यमांत आणि जीवन व्यवहारात सतत बदल होत असतात. सहाजिकच त्या त्या ज्ञानक्षेत्रात वा व्यवहारात प्रचलित शब्दांहून वेगळे शब्द वापरले जातात. विशिष्ट ज्ञानक्षेत्रातील माहिती, संकल्पना यांच्या प्रकटीकरणाला योग्य ठरतील असे शब्द वापरण्याची गरज असते. भाषिक व्यवहाराच्या या वेगळेपणातून ज्ञानक्षेत्रांची वा व्यवहारांची परिभाषा सिद्ध होते. अशा परिभाषेतून शास्त्रभाषेचा वा ज्ञानभाषेचा विकास होत असतो. बदलते जीवनव्यवहार, वाढत्या गरजा आणि विस्तारणी ज्ञानक्षेत्रे यांनुसार 'पारिभाषिक संज्ञा' निर्माण होतात.

पारिभाषिक पदनामांच्या वापरामुळे किंवा पारिभाषिक संज्ञांच्या वापरामुळे विचार, संकल्पना यांच्या प्रकटीकरणातील

विशिष्टता, निर्दोषता येते. पारिभाषिक संज्ञांचा मूळ उद्देश व्यवहार-सापेक्ष भाषांचे उपयोजन हा आहे.

शिक्षण, विविध शास्त्रे, प्रशासन, आरोग्य, समाज, उद्योग, व्यापार, न्याय, आर्थिक व्यवहार, कला, संस्कृती इत्यादी विविध क्षेत्रांमध्ये आवश्यकतेनुसार पारिभाषिक संज्ञा उपयोगात आणल्या जातात. या संज्ञांमुळे ज्ञानव्यवहार अधिक प्रभावी आणि सुस्पष्ट होतात. या दृष्टीने पारिभाषिक संज्ञाना अनन्यसाधारण महत्त्व असते.

पारिभाषिक शब्द या प्रकारात पाठ्यपुस्तकात दिलेले व्यवहारातील इंग्रजी दोन शब्द दिले जातात. त्याचा मराठीत अर्थ लिहिणे अपेक्षित असते. प्रत्येक शब्दाच्या भाषांतराला १/२ गुण व दोन शब्दांसाठी मिळून १ गुण दिला जातो.

Absence	अनुपस्थिती	Daily Allowance	दैनिक भत्ता
Academic Qualification	शैक्षणिक अर्हता	Daily Wages	दैनिक वेतन, रोजंदारी
Action	कार्यवाही, कृती	Documentary	माहितीपट
Affidavit	शपथपत्र	Earn Leave	अर्जित रजा
Agent	अभिकर्ता, प्रतिनिधी	Exchange	देवाण-घेवाण, विनिमय
Application Form	आवेदनपत्र	Express Highway	द्रुतगती महामार्ग
Anniversary	वर्धापनदिन	Event	घटना
Bench	आसन, न्यायासन	Exhibition	प्रदर्शन
Bio-data	स्व-परिचय	Feedback	प्रत्याभरण
Bonafide Certificate	वास्तविकता प्रमाणपत्र	Fellowship	अधिछात्रवृत्ती
Book Post	पुस्त-प्रेष	General Meeting	सर्वसाधारण सभा
Book Stall	पुस्तकविक्री केंद्र	Government Letter	शासकीय पत्र
Calligraphy	सुलेखन	Goodwill	सदिच्छा
Children's Theatre	बालरंगभूमी	Half Yearly	अर्धवार्षिक
Comedy	सुखात्मिका	Honourable	माननीय
Census	जनगणना	Humanism	मानवतावाद
Casual Leave	नैमित्तिक रजा	Index	अनुक्रमणिका, निर्देशसूची
Category	प्रवर्ग	Initials	आद्याक्षरे
Commentator	भाष्यकार, समालोचक	Interpreter	दुभाषा
Correspondence	पत्रव्यवहार	Joint Meeting	संयुक्त सभा
Corporation	महामंडळ, निगम	Junior Clerk	कनिष्ठ लिपिक
Computer	संगणक	Journalism	पत्रकारिता
Drama	नाटक	Lecturer	अधिव्याख्याता
Dismiss	बडतर्फ	Lesson Note	पाठ टिपणी
Due Date	नियत दिनांक	Letter-Head	नाममुद्रित पत्र

Lift	उद्वाहन यंत्र, उद्वाहक	Secretary	सचिव, कार्यवाह
Lyric	भावगीत	Senior Clerk	वरिष्ठ लिपिक
Magazine	नियतकालिका	Service Book	सेवापुस्तक
Medical Examination	वैद्यकीय तपासणी	Show Cause Notice	कारणे दाखवा नोटीस
Mortgage	गहाण, तारण	Sonnet	सुनीत (काव्यप्रकार)
Mobile	भ्रमणध्वनी	Souvenir	स्मरणिका
No Objection Certificate (NOC)	ना हरकत प्रमाणपत्र	Supervisor	पर्यवेक्षक
News Agency	वृत्तसंस्था	Survey	सर्वेक्षण, पाहणी
Official Record	कार्यालयीन अभिलेख	Synopsis	प्रबंध रूपरेषा, सारांश
Orientation	निर्देशन, उद्बोधन	Tax	कर
Overtime	अतिरिक्त काल	Therapy	उपचारपद्धती
Open Letter	अनावृत पत्र	Transport	परिवहन
Part Time	अंशकालीन, अर्धवेळ	Trade Mark	बोधचिन्ह
Patent	एकस्य / अधिहक्क	Translator	अनुवादक
Press Note	प्रसिद्धिपत्रक	Undertaking	हमीपत्र
Programme	कार्यक्रम	Unit	घटक, एकक
Pocket Money	हातखर्च	Unauthorized	अनधिकृत
Quorum	गणसंख्या	Up-to-date	अद्ययावत
Qualitative	गुणात्मक	Valuation	मूल्यांकन
Registered Letter	नोंदणीकृत पत्र	Verbal	शाब्दिक, तोंडी
Reservation	आरक्षण	Workshop	कार्यशाळा
Revaluation	पुनर्मूल्यांकन	Wall Paper	भिंतीला चिकटवण्याचा कागद
Receptionist	स्वागतकार	Yard	आवार
Refreshment	अल्पोपाहार	Zero Hour	शून्य तास
		Zone	परिमंडळ, विभाग

स्वाध्याय कृती

(१) खालील शब्दांना प्रचलित मराठी भाषेतील शब्द लिहा.

(१) Action	-	कार्यवाही, कृती
(२) Agent	-	अधिकर्ता, प्रतिनिधी
(३) Bench	-	आसन, न्यायासन
(४) Bio-data	-	स्व-परिचय
(५) Comedy	-	सुखात्मिका
(६) Census	-	जनगणना
(७) Drama	-	नाटक
(८) Dismiss	-	बडतर्फ

(९) Exchange	-	देवाण-घेवाण, विनियम करणे
(१०) Event	-	घटना
(११) Unauthorized	-	अनधिकृत
(१२) Programme	-	कार्यक्रम
(१३) Zero Hour	-	शून्य तास
(१४) Reservation	-	आरक्षण
(१५) News Agency	-	वृत्तसंस्था
(१६) Official Record	-	कार्यालयीन अभिलेख
(१७) Senior Clerk	-	वरिष्ठ लिपिक

अकारविल्हे

अकारविल्हे म्हणजे काय ?

आपल्या मराठीतील वर्णमालेतील वर्णाप्रमाणे (अक्षरांप्रमाणे) दिलेले वर्ण (अक्षरे) क्रमानुसार लिहिणे म्हणजे 'अक्षरविल्हे' आपल्या मराठी भाषेत एकूण ४८ वर्ण आहेत त्यांची विभागणी स्वर आणि व्यंजन अशा प्रकारे केली आहे. मित्रांनो, तुमच्या माहितीसाठी वर्णमाला खाली देत आहे.

स्वर - एकूण १२ आहेत.

अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ए, ऐ, ओ, औ, ऋ, लृ

व्यंजन - एकूण ३४ आहेत.

क	ख	ग	घ	ङ
च	छ	ज	झ	ञ
ट	ठ	ड	ढ	ण
त	थ	द	ध	न
प	फ	ब	भ	म
य	र	ल	व	श
ष	स	ह	ळ	

स्वरादी - अं, अः

क्ष आणि ज्ञ ही जोडव्यंजने किंवा संयुक्त व्यंजने आहेत.

अकारविल्हे साठी आपल्याला खालीलप्रमाणे प्रश्न विचारला जाईल.

खालील शब्द अकार विल्हेनुसार लावा.

(१) वैभव, शारदा, वीणा, शीतल

उत्तर: वीणा, वैभव, शारदा, शीतल,

(२) ईश्वर, आनंद, ऐरावत, इंद्र

उत्तर: आनंद, इंद्र, ईश्वर, ऐरावत

(३) करवंद, जांभळं, अननस, द्राक्ष

उत्तर: अननस, करवंद, जांभळं, द्राक्ष

(४) गरुड, भुंगा, फुलपाखरू, चिमणी

उत्तर: गरुड, चिमणी, फुलपाखरू, भुंगा

(५) औषध, रुग्णालय, दवाखाना, परिचारिका

उत्तर: औषध, दवाखाना, परिचारिका, रुग्णालय

(६) राग, मोह, दंभ, लोभ

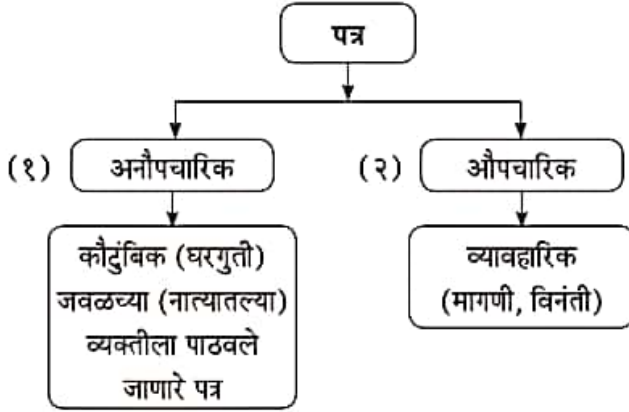
उत्तर: दंभ, मोह, राग, लोभ

पत्रलेखन (Letter Writing)

आपल्या मनातले भाव/विचार लिखित स्वरूपात दुसऱ्यापर्यंत पोहोचवण्याचे उत्तम माध्यम म्हणजे 'पत्र' होय.

यावर्षी आपण खालील पत्र प्रकारांचा अभ्यास करणार आहोत.

काही लक्षात ठेवायच्या गोष्टी.

(१) अनौपचारिक पत्र:

- (१) ज्याला आपण पत्र लिहितोय त्या नात्यातील व्यक्तीचा योग्य सन्मान करणे.
- (२) व्यक्तीचे क्षेमकुशल (खुशाली) विचारणे.
- (३) आपली भावना प्रभावशाली मांडणे.
- (४) नात्यातील संबंधाप्रमाणे विस्तृत लेखन करणे.
- (५) पत्राचा विषय लिहिण्याची गरज नाही.
- (६) पत्रात शेवटी डावीकडे पत्र पाठवणाऱ्याचा पत्ता लिहिणे आवश्यक.

(२) औपचारिक पत्र:

- (१) प्रति, लिहिल्यानंतर ज्याला आपण पत्र लिहितोय त्याचा हुद्दा (पद) समर्पक लिहिणे.
- (२) पत्राचा विषय लिहिणे आवश्यक.
- (३) अचूक व मोजक्याच शब्दांत आशय मांडणे.
- (४) पत्रात शेवटी पत्र पाठवण्याचा पत्ता डावीकडे लिहिणे आवश्यक.

टीप:

- (१) नवीन अभ्यासक्रमानुसार पत्राचे प्रारूप बदलले असल्याने संपूर्ण पत्र डाव्या बाजूला (मजकूर सोडून) लिहिणे आवश्यक आहे.
- (२) पत्रलेखनाचे स्वरूप ई-मेलसारखे असल्याने पत्र लिहिल्यानंतर पाकीट (लिफाफा) लिहू नये. कारण ई-मेलला पाकीट नसते.

पत्राचा प्रारूप नमुना

दिनांक :

प्रति,

माननीय,
.....,

विषय :

मा. महोदय,
.....
.....

मुख्य मजकूर

आकर्षक सुरुवात
पत्राचा मध्य
पत्राचा शेवट

आपला/आपली,
.....

पत्ता
.....

(पत्र पाठवणाऱ्याचा पत्ता)

नमुना कृती

- *१. खालील निवेदन वाचून त्याखालील कृतीनुसार पत्राचा नमुना तयार करा.

'झाडे लावा... झाडे जगवा'

हिरवाई ट्रस्ट, तळेगांव दाभाडे
जागतिक पर्यावरण दिनानिमित्त

रोपांचे मोफत वाटप

संपर्क - हिरवाई ट्रस्ट, बालोद्यान मार्ग, तळेगांव दाभाडे

विद्यार्थी प्रतिनिधी या नात्याने

शाळेत वृक्षारोपण करण्यासाठी
रोपांची मागणी करणारे पत्र लिहा.

चांगला उपक्रमाबाबत हिरवाई ट्रस्टचे
अभिनंदन करणारे पत्र लिहा.

दिनांक : ५ जून, २०१८

प्रति,

मा. व्यस्थापक
हिरवाई ट्रस्ट,
बालोदयान मार्ग,
तळेगाव, दाभाडे.

विषय : शाळेतील उद्यानासाठी रोपांची मागणी.

माननीय महोदय,

सप्रेम नमस्कार,

मी अ.ब.क. ज्ञानेश्वरी विद्यालय या शाळेचा विद्यार्थी प्रतिनिधी या नात्याने मुख्याध्यापकांच्या परवानगीने हे पत्र लिहित आहे. प्रतिवर्षी आमची शाळा विविध उपक्रम राबवते. या वर्षी आम्ही शाळेच्या सुरुवातीलाच (५ जून) जागतिक पर्यावरण दिनाचे औचित्य साधून शाळेच्या उद्यानात रोपे लावण्याचा संकल्प केला आहे. त्यासाठीचे सर्व नियोजन आम्ही आमच्या मुख्याध्यापक व गुरुजांच्या मार्गदर्शनाखाली केले आहे. आम्हांला काही रोपांची आवश्यकता आहे.

शाळेच्या उद्यानात जी रोपे लावायची आहे त्याची यादी मी खाली देत आहे.

क्र.	रोपे	संख्या
(१)	गुलाब	३०
(२)	मोगरा	२०
(३)	शोभेची झाडे	२०
(४)	शेवंती	२०
(५)	लिली	१०

शाळेतील उद्यानासाठी ही रोपे हवी आहेत. आपण ती लवकरात लवकर पाठवावीत ही विनंती. कळावे, तसदीबद्दल क्षमस्व, आपला कृपाभिलाषी,

अ.ब. क.

(विद्यार्थी प्रतिनिधी)

ज्ञानेश्वरी विद्यालय,

गोकर्ण पथ, औंध.

दिनांक : २५ जून, २०१८

प्रति,

माननीय व्यस्थापक
हिरवाई ट्रस्ट,
बालोदयान मार्ग,
तळेगाव, दाभाडे.

विषय : आपण राबवलेल्या चांगल्या उपक्रमाबाबत अभिनंदन.

माननीय महोदय,

सप्रेम नमस्कार,

'हिरवाई' ट्रस्ट आपले त्रिवार अभिनंदन ! अभिनंदन !! अभिनंदन !!! दिनांक ५ जून 'जागतिक पर्यावरण दिन' या दिवसाचे औचित्य साधून आपण आपल्या ट्रस्ट कडून 'झाडे लावा..... झाडे जगवा' या बीद्र वाक्याचे पालन करत आपले शहर व शहराबाहेर विविध खेडेगावात मोफत रोपांचे वाटप केले. लोकांना पर्यावरणाचे मोल समजून सांगून आज पर्यावरणाचा समतोल कसा साधावा ? याची माहिती देऊन आजच्या काळात झाडे लावणे का आवश्यक आहे हे पटून दिले व लोकांना झाडे लावण्यास प्रोत्साहित केले.

या आपल्या पर्यावरणाच्या जागृतीबाबत व अशा प्रकारच्या राबवलेल्या कार्यक्रमाबाबत मी अ.ब.क. ज्ञानेश्वर विद्यालय या शाळेचा विद्यार्थी प्रतिनिधी म्हणून आपले अभिनंदन करण्यासाठी हे पत्र आपणास लिहित आहे. असेच विविध सामाजिक उपक्रम आपल्या हातून पूर्ण होवोत ही सदिच्छा.

आपला नम्र,

अ.ब.क.

विद्यार्थी प्रतिनिधी,
ज्ञानेश्वर विद्यालय,
गोकर्ण पथ, औंध.

*२. खालील निवेदन वाचा व त्याखालील कृती सोडवा.

अ आ इ ई
मराठी सुलेखन वर्ग

विनय अॅकॅडमी तर्फे
सुलेखन वर्गाचे आयोजन

संपर्क :
श्री. विनय गायकवाड
२, सोमवार पेठ, कराड
धमणध्वनी - ८८४४००१७००

कालावधी
१ मे ते ३१ मे

माफक फी

दिनांक : ३० एप्रिल, २००८

प्रति,

मा. संचालक,
श्री. विनय गायकवाड,
२, सोमवार पेठ,
कराड.

विषय : सुलेखन वर्गात प्रवेश मिळण्याबाबत

माननीय महोदय,

सप्रेम नमस्कार,

मी अ.ब.क. शिवछत्रपती विद्यालय कराड या शाळेत इयत्ता ९ वी मध्ये शिकणारी विद्यार्थिनी आहे. पुढील शैक्षणिक वर्षात मी इयत्ता १० वी मध्ये जाणार आहे. माझे मराठी विषयाचे अक्षर म्हणावे तसे वळणदार नाही. मला येत्या शैक्षणिक वर्षात चांगले गुण हवे आहेत. तेव्हा आपण आपल्या मराठी भाषेच्या लेखनासाठी काय उपाय करू शकतो. या विचारात असतानाच आज अचानक आमच्या शाळेत आपल्या अॅकॅडमी तर्फे येत्या उन्हाळ्याच्या मे महिन्यात १ मे ते ३१ मे या कालावधीत सुलेखन वर्गाचे आयोजन केल्याची जाहिरात पाहिली.

ही माझ्यासाठी एक सुवर्णसंधीच म्हणावी लागेल. आता निश्चितच माझे हस्ताक्षर चांगलेच सुधारेल अशी आशा वाटते. तेव्हा मी आपणांस विनंती करते की, आपण मला या वर्गात प्रवेश देऊन माझे अक्षर सुधारण्याची संधी द्यावी.

कळावे, तसदीबद्दल क्षमस्व.

आपली कृपाभिलाषी,

अ.ब.क.

शिवछत्रपती विद्यालय,

कराड.

३. खालील सूचना फलकावरील निवेदन वाचा व संबंधित व्यक्तीचे अभिनंदन करणारे पत्र मित्र/मैत्रीण या नात्याने लिहा.

कला व सांस्कृतिक प्रतिष्ठान, महाड यांच्या तर्फे आयोजित चित्रकला स्पर्धेत इयत्ता-आठवी 'ब' मधील विद्यार्थिनी - कु. सानिका देशमुख हिला जिल्हा स्तरावर प्रथम क्रमांक प्राप्त. अभिनंदन!

-मुख्याध्याक

शारदा विद्यालय, आंबिवली.

दिनांक : ५ जानेवारी, २०१८.

प्रिय मैत्रीण सानिका,

सप्रेम नमस्कार,

दोन दिवसांपूर्वी तुझे पत्र मिळाले. वाचून खूप आनंद झाला. माझी काळजी करू नकोस. मी इकडे मजेत आहे. माझा अभ्यास व्यवस्थित चालू आहे. घरचेही सुखरूप आहेत.

काल आपल्या शाळेच्या सूचनाफलकावरील मुख्याध्यापकांचे निवेदन वाचले. कला व सांस्कृतिक प्रतिष्ठान, महाड यांच्यातर्फे आयोजित चित्रकला स्पर्धेत जिल्हा स्तरावर तुझा प्रथम क्रमांक आल्याचे समजले. खूप आनंद झाला. तुझे मनापासून अभिनंदन !

तू नेहमी अनेक चित्रकला स्पर्धांमध्ये भाग घेत असतेस, त्यात तू पहिलीच असायचीस, याही स्पर्धेत तू प्रथम क्रमांक मिळवलास 'मैत्रीण' म्हणून तुझा खूप अभिमान वाटतो. यापुढेही तू असेच यश संपादन करावे व आपल्या शारदा विद्यालयाचे नाव रोशन करावे, अशी अपेक्षा करते. तुला भावी वाटचालीसाठी खूप साऱ्या शुभेच्छा!

काका व काकूंना नमस्कार. छोट्या राजूला गोड पापा.

कळावे, लोभ असावा.

तुझी मैत्रीण,

अ.ब.क.

मातृसदन,

मु.पो. आंबिवली,

ता. महाड, जि. रायगड.

४. खालील जाहिरात वाचा व संबंधितांस मागणी पत्र लिहा.

ज्ञानसागर ग्रंथ भांडार

महात्मा गांधी रोड, दादर, (प.),

सर्व पुस्तकांवर योग्य सवलत

वेळ : स. १०.०० ते रा. ८.००

सोमवार बंद.

दिनांक - २७ जानेवारी, २०१८.

प्रति,

मा. व्यवस्थापक,

ज्ञानसागर ग्रंथ भांडार,

महात्मा गांधी रोड, दादर (प.),

मुंबई - ४०० ०२८.

विषय : शालेय ग्रंथालयासाठी पुस्तकांची मागणी.

माननीय महोदय/महोदया,

सप्रेम नमस्कार.

मी अ. ब. क., 'सरस्वती विद्यालय' या शाळेतील विद्यार्थी प्रतिनिधी या नात्याने मुख्याध्यापकांच्या संमतीने हे पत्र लिहित आहे. आमच्या शाळेच्या ग्रंथालयासाठी खालील पुस्तकांची आवश्यकता आहे. तरी कृपया ती पुस्तके शाळेच्या पत्त्यावर त्वरीत पाठवून द्यावीत. सोबत पुस्तकांचे देयक (बिल) पाठवावे. जेणेकरून पुस्तकांची रक्कम त्वरीत देण्याची व्यवस्था करता येईल.

पुस्तकांची यादी पुढीलप्रमाणे :

क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखकाचे नाव	प्रती
(i)	शिवछत्रपती	श्री. बाबासाहेब पुरंदरे	०५
(ii)	बटाट्याची चाळ	पु. ल. देशपांडे	१०
(iii)	स्वामी	रणजित देसाई	०७
(iv)	यश तुमच्या हातात	शिव खेरा	०५

वरील पुस्तके विद्यार्थ्यांसाठी असल्यामुळे कृपया पुस्तकांवर योग्य ती सवलत द्यावी, ही नम्र विनंती.

कळावे, तसदीबद्दल क्षमस्व.

आपला विश्वासू,

अ. ब. क.

(विद्यार्थी प्रतिनिधी)

सरस्वती विद्यालय,

जोगेश्वरी (प.),

मुंबई

५. खालील निवेदन वाचा व संबंधित व्यक्तीस विनंती करणारे पत्र लिहा.

मा. मुख्याध्यापक,
केळकर विद्यामंदिर,
राजापूर,
जि. रत्नागिरी.
गरीब विद्यार्थी फंडातून गणवेश
व शैक्षणिक
साहित्य मिळण्याबाबत विनंती पत्र.

दिनांक १७ जुलै, २०१८

प्रति,

मा. मुख्याध्यापक,

केळकर विद्यामंदिर,

ता. राजापूर,

जि. रत्नागिरी.

विषय : गरीब विद्यार्थी फंडातून गणवेश व शैक्षणिक साहित्य मिळण्याबाबत विनंती अर्ज...

आदरणीय गुरुवर्य,

सप्रेम नमस्कार,

मी अ.ब.क. आपल्या शाळेत इयत्ता '८ वी ब' मध्ये शिकत आहे. माझ्या वडिलांचे वार्षिक उत्पन्न फारच कमी आहे. त्यामुळे मला शाळेचा गणवेश व शैक्षणिक साहित्य विकत घेणे अशक्य आहे.

मला वर्गशिक्षकांकडून असे कळले की, आपल्या शाळेतून गरीब विद्यार्थ्यांना गणवेश, शैक्षणिक साहित्यासाठी सहाय्य केले जाते. तरी मला शाळेकडून तो लाभ मिळावा, ही विनंती.

कळावे, तसदीबद्दल क्षमस्व!

आपली विद्यार्थिनी,

अ.ब.क.

पितृसदन, मु.पो. राजापूर,

ता. राजापूर, जि. रत्नागिरी.

• सारांश लेखन म्हणजे काय ?

दिलेल्या उतान्यामधील महत्त्वाचा मुद्दा थोडक्यात सांगताना किंवा लिहिताना उगीच पाल्हाळ न लावता आवश्यक तेवढ्याच गोष्टी प्रभावीपणे आणि परिणामकारकतेने मांडणे, यालाच 'सारांश' असे म्हणतात.

सारांश लेखन करताना लक्षात घ्यावयाचे मुद्दे:

- (१) प्रथम दिलेला उतारा नीट वाचा. वाचता वाचता उतान्यातील महत्त्वाचे मुद्दे अधोरेखित करा.
- (२) उतान्यातील विचार मांडताना वापरलेली उदाहरणे, अलंकार, विशेषणे, वर्णने सारांशामध्ये लिहिण्याची आवश्यकता नसते.
- (३) उतान्यातील निवडक वाक्ये जशीच्या तशी सारांशलेखनात लिहिणे आवश्यक नाही.
- (४) उतान्यामध्ये जर अवतरणचिन्ह देऊन एखादा मजकूर दिलेला असेल तर तो मजकूर सारांशलेखनात दिला आहे. तसा घेऊ नये. आवश्यक असल्यास तो मजकूर तृतीय पुरुषी निवेदनात अगदी थोडक्यात मांडावा.
- (५) उतान्यातील एकत्र केलेले मुद्दे आपल्या भाषेत व्यवस्थित जोडून लिहावेत.
- (६) सारांश लिहितांना त्यात परिच्छेद करू नयेत.
- (१) खालील उतान्यांचा एक तृतीयांश एवढाच सारांश तुमच्या शब्दांत लिहा.

- (i) प्रत्येक मानव महत्त्वाकांक्षी असतो. आपल्या मनात स्वप्ने रंगवितो. स्वप्नसृष्टीत रममाण होऊन जातो. पण ही स्वप्ने केवळ सुंदर शब्दांनीच रंगवून त्यात दंग होऊन चालणार नाही ती सत्यसृष्टीत आणण्यासाठी सतत प्रयत्न करावयास हवेत. श्रम करण्याची तयारी हवी. श्रम करणाऱ्याला लक्ष्मी हसतमुखाने माळ घालते. श्रम करणाऱ्याला यशाच्या रूपाने परमेश्वर दर्शन देतो. नियमित अभ्यास करणारा विद्यार्थी परीक्षेत यश मिळवितो. सतत श्रम करून प्रचंड कारखान्यांची निर्मिती होते. भव्य मंदिरे, इमारतीची उभारणी होते. डोळ्यांना दिपवून टाकणारी धरणे बांधली जातात. शेतकरी, कामकऱ्यांच्या कष्टातून जीवनाला आकार प्राप्त होतो. अन्न, वस्त्र, निवारा या मुलभूत गरजांची पूर्ती होते, यशस्वी जीवन जगण्याचा हाच एक मंत्र आहे. प्रत्येकाने मनापासून श्रम केले, तर राष्ट्र उभारणीचे कार्य सफलतेने पार पडेल व राष्ट्र उन्नतीच्या दिशेने वाटचाल करू शकेल.

सारांश: प्रत्येक माणूस महत्त्वाकांक्षी असतो. तो अनेक स्वप्ने

रंगवितो. पण ती साकारण्यासाठी सतत प्रयत्न करावे लागतात. श्रम करावे लागतात. श्रम करणाऱ्यालाच लक्ष्मी व परमेश्वराचे दर्शन घडते. परीक्षेतील यश, कारखान्यांची निर्मिती, इमारती, धरणे ही श्रमाचीच निर्मिती आहे. शेतकरी, कष्टकरी यांच्यामुळेच जीवनाला आकार प्राप्त होतो. श्रमातूनच अन्न, वस्त्र, निवारा या मुलभूत गरजांची पूर्ती होते. श्रमामुळेच राष्ट्र उभारणी आणि राष्ट्र उन्नतीचे कार्य करता येईल.

- (ii) ही शाळा तुमची, माझी, आपल्या सर्वांचीच आहे. ती सुंदर, स्वच्छ, प्रसन्न ठेवणे हे कुण्या एकाचे नव्हे, तर आपणा सर्वांचेच काम आहे. रोज प्रत्येकाने फक्त दहा मिनिटे जाणीवपूर्वक खर्च करून आपला वर्ग, व्हरांडा, आवार, बसण्याची जागा इत्यादी स्वच्छ ठेवण्याचा प्रयत्न केला, तर एकोप्याने केलेल्या कामामुळे शाळेची स्वच्छता नजरेत भरण्याइतकी छान होईल. शाळेच्या सौंदर्यात भर पडून वातावरण रम्य, प्रसन्न राहील. शाळेच्या स्वच्छतेची जबाबदारी काय फक्त सेवकांवर टाकायची? ते बिचारे दिवसभर राबले तरी त्यांचे हात, त्यांची शक्ती तोकडी पडेल. हाताच्या बोटावर मोजता येईल इतक्या माणसांनी सफाई करायची आणि इतर हजारो हातांनी मात्र घाण करायची, अस्वच्छता वाढवायची हे योग्य आहे काय? स्वच्छतेचा वसा घ्या. एकजुटीने कामाला लागा. तरच सुंदर, स्वच्छ शाळेचं स्वप्न सत्यात उतरेल.

सारांश :

शाळा ही आपल्या सर्वांचीच असल्यामुळे ती सुंदर, स्वच्छ व प्रसन्न ठेवणे सर्वांचेच काम आहे. प्रत्येकाने आपल्या आजुबाजुची जागा स्वच्छ ठेवली पाहिजे. एकोप्याने केलेल्या कामामुळे शाळेतील स्वच्छतेत, सौंदर्यात भर पडून वातावरण रम्य, प्रसन्न राहील. शाळेच्या स्वच्छतेची जबाबदारी फक्त सेवकांची नसून सर्वांची आहे. काही ठराविक लोकांनी स्वच्छता करणे योग्य नाही. सर्वांनी एकजुटीने स्वच्छतेचा वसा घ्या. मगच सुंदर स्वच्छ शाळेचं स्वप्न सत्यात उतरेल.

- (iii) कोणत्याही अपरिचित माणसाची खाजगी माहिती काढताना आपण त्याचा मित्रपरिवार पाहतो. तो कोणाबरोबर वावरतो यावरून त्याच्या आवडीनिवडींची आपल्याला कल्पना येते. कारण माणूस हा नेहमी त्याच्या संगतीतल्या मित्रपरिवारावरून ओळखला जातो. जीवनात संगतीचे महत्त्व फार आहे. जशी संगत लाभेल, तसे गुण माणसात उतरत असतात. फुलांच्या संगतीने मातीला सुगंध लाभतो. परिसाच्या स्पर्शाने लोखंडाला सोन्याची झळझळी प्राप्त होते. मुलांच्या कोवळ्या संस्कारक्षम वयात संगतीला खूप महत्त्व असते. कुसंस्कारित संगत लाभलेली मुलेही वाईट मार्गाला जातात.

महात्माजींना जेव्हा वाईट मुलांची संगत लाभली तेव्हा त्यांनी चोरी केली व वडिलमाणसांना फसविले. 'वाल्या' कोळी हा देखील एक दरोडेखोर होता. परंतु नारदमुनींनी त्याचे डोळे उघडल्यावर तो वाल्मिकी ऋषी झाला आणि रामायणाची निर्मिती झाली. 'अंगुलीमाल' नावाचा दरोडेखोर गौतम बुद्धांचे मार्गदर्शन लाभल्यावर अंतर्बाह्य बदलला. पुढे तोच भगवान गौतम बुद्धांचा पट्टशिष्य बनला. नामदेवालाही वाईट संगत लाभली आणि तो दरोडेखोर बनला. परंतु ज्ञानदेवांचा सहवास लाभल्यावर तोच 'संत नामा' झाला म्हणूनच तुकाराम महाराज म्हणतात - 'संग जया जैसा लाभ तया तैसा। होतसे अपैसा अनायासे।।' असे होऊ नये म्हणून कविश्रेष्ठ मोरोपंत परमेश्वराकडे प्रार्थना करतात- 'सुसंगती सदा घडो, सुजन वाक्य कानी पडो।'

सारांश :

माणूस हा नेहमी त्याच्या संगतीतल्या मित्रपरिवारावरून ओळखला जातो. जीवनात संगतीचे महत्त्व फार आहे. जशी संगत लाभेल, तसे गुण माणसात उतरत असतात. मुलांच्या कोवळ्या संस्कारक्षम वयात संगतीला खूप महत्त्व असते. कुसंस्कारित संगत लाभलेली मुले वाईट मार्गाला जातात. म्हणून चांगली संगत लाभणे खूप आवश्यक आहे.

स्वाध्याय कृती

- (१) पुढे दिलेल्या उताऱ्यांचा एक तृतीयांश सारांश तुमच्या शब्दांत लिहा.
- (i) वेळ ही फार मौल्यवान गोष्ट आहे. म्हणून वेळेचा उपयोग समजूतदारपणे केला पाहिजे. वेळेचा वेग किती? हे कोणालाच

सांगता येणार नाही. पण जो वेळेचे भान ठेवतो, त्याला वेळेबरोबर निश्चित जाता येते. वेळेचे महत्त्व जाणून जो कामाचे नियोजन करतो, त्याला दैनंदिन कामाव्यतिरिक्त इतर अनेक गोष्टींसाठी भरपूर वेळ देता येतो. वेळेचे महत्त्व जाणणारी माणसे आपल्या छंदाची मनापासून पूर्तता करू शकतात. दिवसभरच्या कामाच्या व्यापातून घरी आलेली व्यक्ती दीड-दोन तास ग्रंथालयात वेळ घालवू शकते. 'वेळ नाही' ही सबब केवळ आळशी माणसेच देतात. कारण त्यांच्याजवळ कामाचे कोणतेही नियोजन नसते. त्यामुळे कामेही वेळेवर होत नाहीत. आणि त्याचा परिणाम म्हणजे अशी माणसे अपयशाची धनी होतात.

- (ii) निर्भेळ सुख अथवा निर्भेळ दुःख कोणाही मानवाच्या जीवनात नसते, असे कोठेतरी वाचल्याचे स्मरते व ते खरे आहे असे मलाही वाटते. माझ्या बालपणीचा काळ मला आठवतो. तो बहुतांशी सुखाचा होता. पण पूर्ण सुखाचा नव्हता. मला पाहिजे असलेले काही लगेचच मिळाले नाही तरी रडल्यानंतर मिळे. परंतु कधीकधी त्याबरोबर दोनचार धपाट्यांचा किंवा गालगुच्यांचा प्रसादही मिळे. खेळण्यावरही प्रतिबंध असत. पाहिजे तेव्हा व पाहिजे त्याच्याबरोबर खेळता येत नसे. हे सर्व आईबाबांनी ठरवायचे. पुष्कळदा असे घडे की, खेळ अगदी रंगात यावा आणि आई किंवा दुसऱ्या कुणी वडील माणसाची हाक कानावर येऊन आदळे व मग मोठ्या अनिच्छेने खेळ सोडून घरी जावे लागे. याचाच अर्थ असा की, बालपण सुद्धा पूर्णतया सुखाचे नसते. बालपणाच्या या कविकल्पित सुखावर आणखीही काही बंधने आहेत. ती दूर करणे अथवा पूर्ण नष्ट करणे बालकाच्या हातात मुळीच नसते.

जाहिरात ही ६५ वी कला आहे, असे साहित्यसम्राट न.चिं. केळकर यांनी म्हटले आहे. याच संदर्भात आचार्य अत्रे म्हणतात, माणसाला जाहिरातीची इतकी हाव असते की तो या जगात येण्यापासूनच नव्हे तर त्यापूर्वीच तो आपल्या आगमनाचा डांगोरा पिटत असतो. यात अतिशयोक्ती असेलही, पण त्यातील तथ्य मानावेच लागते.

आज सारे जग गतिशील झाले आहे व भावी काळात ते खूपच गतिशील होणार आहे, याचा परिणाम मानवी जीवनावर होतच असतो; ज्या गोष्टींचा परिणाम मानवी जीवनावर अधिक खोलवर होतो, त्या त्या युगाला एक नाव दिले जाते. उदा.: अश्मयुग, ताम्रयुग, यंत्रयुग आणि सध्याचे युग म्हणजेच जाहिरातीचे युग. जाहिरातीमुळे मातीलीही सोन्याचे मोल प्राप्त होते. आपल्या घरातून बाहेर पडल्यानंतर रस्ते, घरे, इमारती, वाहने, सार्वजनिक ठिकाणे यांच्यावर सहज नजर टाकली तरी जाहिरातीने गजबजलेल्या वास्तव जगाची आपणास कल्पना येते. आजच्या स्पर्धेच्या युगात जाहिरात एक महत्त्वाचा घटक बनला आहे. जाहिरात व्यापाराचा सर्वाधिक महत्त्वाचा घटक आहे.

जाहिरात करणे ही एक सृजनशील व मोठी मनोरंजक कला आहे. तिची काही गुणवैशिष्ट्ये आहेत. तसेच काही मर्यादा व पथ्येही आहेत. आपण तयार केलेली जाहिरात अधिक आकर्षक व्हावी याकरिता काही पथ्ये पाळावी लागतात. जाहिरात ही व्यवसाय, व्यापार, उद्योग यांचे सामान्य माणसांशी नाते जोडणारा दुवा असते. जाहिरातीमुळेच ग्राहकांच्या मनात वस्तूविषयी ओढ व गरज निर्माण होते व मग ग्राहक ती वस्तू विकत घेतात. आकर्षक जाहिरात व्यवसायाच्या यशाचे महत्त्वाचे तंत्र आहे. जाहिरातींची अनेक माध्यमे उपलब्ध आहेत. उदा. रेडिओ, टि. व्ही, चित्रपट, वर्तमानपत्र, सार्वजनिक ठिकाणी लागलेली होर्डिंग इत्यादी. आज संगणक, इंटरनेट व भ्रमणध्वनी (मोबाईल)च्या विकासाने जाहिरात क्षेत्र अधिक विस्तारले आहे.

जाहिरात करताना पुढील मुद्दे लक्षात घ्यावेत.

- (१) जाहिरात तयार करताना जाहिरातीचा मथळा (शीर्षक), मजकूर, भाषा, तपशील, कंपनीची मुद्रा (Logo) इ. आकर्षक असावेत.
- (२) जाहिरात करताना कमीतकमी शब्दांत अधिक व उपयुक्त आशय मांडणे आवश्यक असते.
- (३) सोपे शब्द व आकर्षक शब्दयोजना असावी. शक्य झाल्यास काव्यमय शब्दांचा उपयोग अधिक प्रभावी ठरतो. जाहिराती तयार करतांना समर्पक व लक्षवेधी भाषा वापरावी.
- (४) कंपनीचा पत्ता, वस्तू व त्यांचे महत्त्व, उपयोगिता व गुणवत्ता या बाबी लिहिणे आवश्यक आहे.

- (५) जाहिरातीत आकृत्या विषयानुरूप असाव्यात.
- (६) जाहिरात तयार करताना सुविचार, सुवचन, संतवचने, सुभषिते यावरून मथळे तयार करावेत.
- (७) प्रचलित परिस्थितीनुसार ग्राहकांच्या आवडीनिवडी, सवयी, फॅशन यांचा विचार करून जाहिरातीत सतत बदल करणे शक्य नसते. म्हणून जाहिरात तयार करतानाच ती काळाला अनुरूप असेल याची दक्षता घ्यावी. लोकांच्या मनात एखाद्या वस्तूविषयी आवड निर्माण करणे व त्या वस्तूकडे लोकांचे लक्ष वेधणे जाहिरातीचे वैशिष्ट्य असते.

(८) कृतिपत्रिकेत :

(१) जाहिरात पेनाने लिहावी, पेन्सिलचा वापर करू नका.

*उदाहरणादाखल जाहिरातीचे काही नमुने पुढे दिले आहेत.

जाहिरात लेखनाच्या मूल्यमापनाच्या कृती :

- (१) शब्दावरून जाहिरात लेखन
 - (२) जाहिरात देऊन त्यावरील कृती सोडवणे
 - (३) विषय देऊन जाहिरात लेखन
 - (४) दिलेल्या जाहिरातीचे अधिक आकर्षक पद्धतीने पुर्नलेखन करणे.
- (१) खालील जाहिरात वाचा व त्याखालील कृती सोडवा.

॥ करी मनोरंजन जो मुलांचे जडेल नाते प्रभुशी त्याचे ॥

ममता प्रतिष्ठान

- संचालित -

वात्सल्य बालवाडी

माया, ममता व वात्सल्यमय वातावरण असलेली बालवाडी.

आपल्या परिसरात लवकरच सुरू होणारी नवीन बालवाडी.

येत्या १५ जून रोजी शुभारंभ होत आहे.

आमची वैशिष्ट्ये :

- (१) लहान व मोठा शिशूवर्ग
- (२) आईच्या ममतेने काळजी घेणारा शिक्षक वर्ग
- (३) नवीन, आधुनिक व भरपूर खेळणी
- (४) उत्तम संस्कार, खेळ, गाणी व अक्षर ओळख करणार
- (५) माफक 'फी', सकाळ, दुपार व संध्याकाळचे वर्ग
- (६) अक्षय्यतृतीयेपासून नाव नोंदणी सुरू

आपला पत्ता :

ममता सदन, ताईवाडी, बापूजी मार्ग, मालाड (पश्चिम)
अधिक चौकशी व प्रवेशासाठी कार्यालयात संपर्क साधा.
कार्यालय वेळ :- सकाळी ९ ते संध्याकाळी ६
फोन : ९९८७६५४३२१ या क्रमांकावर संपर्क करा.

कृती सोडवा :

(i) संचालक संस्थेचे नाव : ममता प्रतिष्ठान

(ii)

वात्सल्य बालवाडीची कोणतीही चार वैशिष्ट्ये लिहा

प्रेमळ शिक्षक वर्ग | भरपूर खेळणी | उत्तम संस्कार | माफक फी

(iii) नाव नोंदणीचा दिवस - अक्षय्य तृतीया

(iv) बालवाडीच्या वातावरणाची वैशिष्ट्ये - आईच्या मायेचे, ममतेचे व वात्सल्याचे वातावरण.

(२) खालील जाहिरात वाचा व त्याखालील कृती सोडवा.

आरोग्यम् धनसम्पदा

वाळके शक्ती व्यायामशाळा

प्रो. विशाल वाळके यांची व्यायामशाळा
योगासने व व्यायाम हीच आरोग्याची गुरुकिल्ली

वेळ : सकाळी - ५ ते १०

सायं - ५ ते ९

आमची वैशिष्ट्ये :

- वातानुकूलित प्रशस्त जागा
- सोईस्कर वेळा
- आधुनिक सामग्री
- तज्ज्ञ प्रशिक्षक

संपर्क पत्ता : वाळके शक्ती व्यायामशाळा, 'प्राजक्त' हिलटॉप रोड,
अमरावती १४.

कृती सोडवा :

(i) व्यायामशाळेचे व्यवस्थापक

प्रो. विशाल वाळके

(ii) व्यायामशाळेच्या बीदवाक्याचा अर्थ

आरोग्य हेच धन व संपत्ती आहे.

(iii) व्यायामशाळेची वैशिष्ट्ये

वातानुकूलित जागा | सोईस्कर वेळा | आधुनिक सामग्री | तज्ज्ञ प्रशिक्षक

(iv) जाहिरातीतून मिळणारा संदेश

योगासने व नियमित व्यायाम हीच
खऱ्या आरोग्याची गुरुकिल्ली आहे.
रोज व्यायाम करा.

(३) खालील विषयावर आकर्षक जाहिरात तयार करा.

विषय : आईस्क्रीम पार्लर

♦ आला आला उन्हाळा 'आस्वाद' आहे सेवेला ♦

❖ आस्वाद ❖

गारे गार!! स्वादिष्ट!! मलईदार!!

आस्वाद आईस्क्रीम

आपल्या विभागात सुरू झालेले आईस्क्रीम पार्लर.

॥ आस्वाद आईस्क्रीम पार्लर ॥

आमच्याकडे विविध प्रकाराची व स्वादाची,
सप्तरंगी आईस्क्रीम
मिळतात.

एकदा याल,

पुन्हा-पुन्हा याल.

आस्वाद आईस्क्रीम पार्लर,

सितारा बाजार, दादर (प)

कोहिनूर सिनेमा समोर

* ॥ ग्राहकांचे समाधान व सेवा हेच आमचे ध्येय ॥ *

(४) दिलेल्या विषयावर जाहिरात लेखन

विषय: सुट्टीतील छंदवर्गाची जाहिरात तयार करा.

॥ करी मनोरंजन जो मुलांचे, जडेल नाते प्रभुशी तयाचे ॥

आनंद ♦ छंद ♦ वर्ग

आनंदनगर, आनंदबाजार, कोपरीनाका, ठाणे (५)

कलाप्रेमी व गुणीमुलांनो आपली सुट्टी सत्कारणी लावा. आनंद छंद वर्गात - नृत्य, गायन, कथा कथन, चित्रकला, हस्तकला. कागदाच्या वस्तू, तोरणे, मातीकाम व विविध खेळ शिकवले जातात. प्रत्येकाला कार्यक्रमात संधी दिली जाईल.

सुट्टीत एक तरी छंद जोपासा. एकतरी कला शिका.

'आनंद छंद वर्गात' आजच प्रवेश घ्या.

कालावधी :

१ मे, २०१८ ते १५ जून २०१८

वेळ :

सकाळी : ९ ते ११:३० व दुपारी ४ ते ६:३०

प्रवेश शुल्क : ५०० रूपये फक्त (साहित्य दिले जाईल)

भ्रमणध्वनी : ९७५३१२४६२०

त्वरा करा - आजच प्रवेश घ्या - मर्यादित जागा

(५) खालील शब्दांचा वापर करून जाहिरात तयार करा.

शब्द: उपयुक्त औषध, खोकला, सर्दी, आयुर्वेदिक, रामबाण, अडुळसासव

॥ आरोग्यम् धनसंपदा ॥

रोज फक्त दोन चमचे घ्या व तंदुळस्त रहा.

१००% भारतीय आयुर्वेदिक औषध

रामबाण अडुळसासव

रोगांना आता पूर्णविराम

दमा, सर्दी, खोकला, पडसे अथवा फुफ्फुसांचा कोणताही आजार.

रोग अनेक, उपचार व औषध मात्र एकच

रामबाण अडुळसासव

डॉक्टर, वैद्य व रोग्यांची प्रथम पसंती असलेले एकमेव औषध

महाराष्ट्रात सर्व औषधांच्या दुकानातून उपलब्ध

विशेष: संपूर्ण भारतीय पद्धतीचे इतर परिणाम नाहीत. योग्य किंमत

संपूर्ण गुणकारी, ५० मिली व १०० मिली मध्ये उपलब्ध.

वितरक व विक्रेत्यांना सुवर्ण संधी रोग्यांची रोगमुक्तीची 'सु-संधी'

* रामबाण अडुळसासव *

संपर्क : रामबाण औषध निर्माण संस्था - कोपरगाव.

दूरध्वनी :- २०२९४०

(६) खालील शब्दांचा वापर करून जाहिरात तयार करा.

शब्द: प्रवासी बॅग, मजबूत, सुंदर रंग, ग्राहक समाधान

संपली परीक्षा। संपली शाळा। आता खेळा।

चलो बॅग भरो व निकल पडो।

राका बॅग

प्रवासातला तुमचा खरा व विश्वासू साथी - राका बॅग

'राका बॅग म्हणजे - मजबूत, टिकावू, दर्जेदार आणि विविध रंगात व आकारात मिळणाऱ्या बॅगा.

रास्त भाव व विक्रीनंतरही तत्पर सेवा यांचे दुसरे नाव - राका बॅग

मॉल व मोठ्या दुकानात उपलब्ध

'राका बॅग' सुपरमार्केट, लाला रोड, वडाळा (पूर्व)

दूरध्वनी :- ४६२८७१००

ग्राहकांची सेवा व समाधान हेच आमचे ध्येय

(७) खालील जाहिरात अधिक आकर्षक स्वरूपात पुन्हा लिहा.

आरोग्यम् धनसंपदा

वाळके शक्ती व्यायाम शाळा

प्रो. विशाल वाळके यांची व्यायाम शाळा

योगासने व व्यायाम हीच आरोग्याची गुरुकिल्ली

वेळ: सकाळी : ५ ते १०

सायं : ५ ते ९

आमची वैशिष्ट्ये:

♦ वातानुकूलित प्रशस्त जागा ♦ सोईस्कर वेळा

♦ आधुनिक सामग्री ♦ तज्ज्ञ प्रशिक्षक

संपर्क पत्ता :

वाळके शक्ती व्यायाम शाळा,

'प्राजक्त' हिलटॉप रोड, अमरावती १४.

आकर्षक स्वरूपात पुनर्लेखन :

॥ आरोग्यम् धनसंपदा ॥

योगगुरू, योगाचार्य श्री विशाल वाळके संचालित

वाळके शक्ती व्यायाम शाळा

योगासने व व्यायाम हीच आरोग्याची खरी गुरु किल्ली.

वेळ :

सकाळ: ५ ते १०

सायं : ५ ते ९

❖ आमची ठळक वैशिष्ट्ये ❖

वातानुकूलित प्रशस्त जागा, सोईस्कर वेळा
आधुनिक साधन सामग्री
तज्ज्ञ व अनुभवी प्रशिक्षक
माफक फी, सल्ला व मार्गदर्शन
संपर्क :
वाळके शक्ती व्यायाम शाळा,
'प्राजक्त' हिल टॉप रोड, अमरावती - १४.

(८) खालील जाहिरातीचे अधिक आकर्षक पद्धतीने पुनर्लेखन करा.

त्वरा करा ! त्वरा करा ! !

तंत्रानुसार विकसित नवीन

जॉय भ्रमणध्वनी

एका मिनिटात घरी बसून जगाशी संपर्क साधा.
अमेरिका असो वा आसाम जॉयच्या मदतीने बोला तासन्तास
रोखीने अथवा सुलभ हप्त्याने उपलब्ध

संपर्क साधा :

मोबाईल हाऊस, आवाज भवन, कुर्ला (प) मुंबई.
आमचा भ्रमणध्वनी : ९८७६५४४३३२

आकर्षक स्वरूपात पुनर्लेखन :

आपल्यासाठी सुवर्णसंधी ...

त्वरा करा ! त्वरा करा ! !

सर्व भारतात धमाल उडवून देणारा

जॉय भ्रमणध्वनी

नवीन तंत्रज्ञानानुसार विकसित
जॉय शहा कंपनीचा : संपर्क साधा : जॉय भ्रमणध्वनी
ज्ञान, मनोरंजन व इतर अनेक सुविधांसोबतच एका क्षणात
आपला प्रियजनांचा संपर्क साधून देणारा.

'जॉय' ची वैशिष्ट्ये :

- + रोखीने अथवा सुलभ हप्त्यामध्ये उपलब्ध
- + मजबूत व टिकावू तीन वर्षांची हमी
- + विक्रीनंतरही तत्पर सेवा
- + दसऱ्यापर्यंत २५% सूट

संपर्क :

मोबाईल हाऊस, आवाज भवन,
कुर्ला (प) मुंबई
भ्रमणध्वनी : ९८७६५४४३३२

बातमी लेखन (News Writing)

बातमी वाचन (News Reading) :

आजच्या काळात बातम्या वाचणे, ऐकणे व पाहण्याचे प्रमाण खूपच वाढले आहे. 'बातमी वाचन' हा आजच्या जीवनाचा अविभाज्य घटक बनला आहे. जगात, देशात, राज्यात व आपल्या गावी, शहरात काय घडले याची माहिती आपल्याला बातमी मुळेच कळते.

काय घडले, कसे व कुठे घडले याची माहिती बातमी देते. तसेच ज्ञान देणे, मनोरंजन करणे, समाज प्रबोधन करणे, जागरूता निर्माण करणे परिस्थितीची जाणीव करून देणे हे बातमीचे प्रमुख कार्य आहे.

बातमी लेखन (News Writing) :

आपल्या जवळच्या अथवा आसपासच्या परिसरात घडलेल्या महत्त्वाच्या घटनेचे यथातथ्य वर्णन करणे म्हणजेच बातमी लेखन होय. आसपास घडलेल्या घटनेची सविस्तर, खरी व क्रमवार माहिती देणे अथवा लिहिणे म्हणजेच बातमी लेखन करणे. वस्तुस्थितीचे सत्य चित्रण करणारी बातमी तयार करणे अथवा लेखन करणे हे एक महत्त्वाचे कौशल्य ठरते. बातमी लेखन ही एक कला आहे.

घडून गेलेल्या घटनांची बातमी होते. बातमीतून काय घडले? कधी घडले? कोठे व कसे घडले? कोण-कोण घटना प्रसंगी उपस्थित होते? अशा सर्व प्रश्नांची उत्तरे मिळतात. बातमी लेखनात जी घटना घडली आहे तिचे जसे घडले तसे यथातथ्य वर्णन करणे गरजेचे असते. बातमीत लेखकाला स्वतःची मते मांडता येत नाहीत. बातमी लेखनात भाषा साधी, सोपी, व आकलन सुलभ असावी. बातमी लेखन करताना योग्य शीर्षक देणे आवश्यक असते.

बातमीचे क्षेत्र :

आपल्या परिसरात अनेक संस्था व संघटना असतात. तेथे अनेक कारणांनी सभा, संमेलने, शिबिरे, परिषदा, कार्यशाळा, सांस्कृतिक कार्यक्रम होतात.

तसेच आपल्या आजूबाजूला कधी-कधी काही विचित्र घटना घडतात. अपघात घडतात, वाड्मयीन, वैज्ञानिक ही घटना घडत असतात. या घडलेल्या घटनांच्या आधारे बातम्या लिहिल्या जातात.

बातमीलेखन करताना पुढील गोष्टी लक्षात ठेवाव्या :

- (१) घटना अथवा प्रसंगाचे अचूक, परिपूर्ण व यथातथ्य वर्णन करावे.
- (२) घडलेल्या घटना अथवा प्रसंगाची क्रमवार व सविस्तर माहिती द्यावी.
- (३) बातमी लेखनात घटनेचे स्थळ, काळ, दिनांक व संबंधित व्यक्तींचा उल्लेख असावा.

- (४) वाचकाचे लक्ष वेधून घेईल असा मथळा (शीर्षक) द्यावा व स्पष्टीकरण द्यावे. (घटना क्रमाने वर्णन करावी.)
- (५) बातमी लेखनात वाक्ये आणि परिच्छेद लहान असावेत.
- (६) बातमी लेखनात अलंकारिक व नकारात्मक भाषा वापरू नये; कोणाची बदनामी होणार नाही यांची काळजी घ्यावी.
- (७) बातमी लेखनात लेखकाने स्वतःचा आनंद, क्रोध, दुःख अथवा इतर कोणत्याही भावना व्यक्त करू नयेत.
- (८) बातमी लेखन अचूक, आटोपशीर व आकर्षक असावे. तसेच तटस्थ भूमिकेतून लेखन करावे.

बातमी तयार करण्याचे निकष व आवश्यक गुण :

- (१) स्थळ, काळ, घटना व प्रसंगाचा अचूक उल्लेख करावा.
- (२) जनक्षोभ वाढेल, कुणाच्याही भावना दुखावतील अशी भाषा वापरू नये.
- (३) घटना घडून गेल्यानंतर बातमी लिहिली जात असल्याने बातमी लेखन भूतकाळातच असावे.
- (४) बातमी लेखकामध्ये खालील गुण असणे आवश्यक आहे.
 - (१) लेखन कौशल्य
 - (२) भाषेचे उत्तम ज्ञान
 - (३) चौफेर वाचन
 - (४) व्याकरणाचे ज्ञान
 - (५) चौकसपणा
 - (६) तटस्थवृत्ती.

बातमी तयार करणे - मूल्यमापन कृती :

- (१) दिलेल्या घटनेवर बातमी लिहिणे.
- (२) दिलेल्या सूचक शब्दांवरून बातमी लिहिणे.
- (३) कार्यक्रमाची बातमी लिहिणे.

(१) खालील विषयावर बातमी तयार करा.

विषय: राज्य सरकारने प्लास्टिक बंदी लागू केली.

आमच्या वार्ताहराकडून

दिनांक: २० मार्च, २०१८

प्लास्टिक बंदी

काल (१९ मार्च) राज्य सरकारने सर्व राज्यभर प्लास्टिक बंदी लागू केल्याची घोषणा केली. आमच्या प्रतिनिधींनी काही जबाबदार नागरिकांची भेट घेतली व त्यांची या विषयीची मते व प्रतिक्रिया जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला. नागरिकांनी आपल्या प्रतिक्रियांमध्ये आनंद, नाराजी व चिंता व्यक्त केली.

प्लास्टिकमुळे प्रदुषणात वाढ झाल्याने नागरिकांच्या व शहरांच्या स्वास्थ्याबाबत व स्वच्छतेबाबत प्रश्नचिन्ह निर्माण झाले आहे.

त्याचे उत्तर या बंदीने मिळाल्याचे काही नागरिक म्हणाले. तसेच प्लास्टिकपासून होणाऱ्या हानीबाबत जनतेचे प्रबोधन करायला हवे, जागरूकता निर्माण व्हावी असेही जाणकार म्हणतात. सरकारचा निर्णय योग्यच आहे. 'देर आये दुरूस्त आये' असे त्यांचे म्हणणे आहे. व्यापारी वर्गात नाराजी व चिंता दिसून आली. सरकारने प्लास्टिकला पर्याय न देताच तडका फडकी बंदी लागू केल्याने धंदा मंदावला असे त्यांचे म्हणणे आहे.

सरकारच्या आरोग्य खात्याने याची गंभीर दखल घेऊन, कायद्यातील तरतुदींचा विचार करूनच अंमलबजावणी करावी, असेही काही नागरिकांनी सुचवले आहे.

(२) खाली दिलेल्या विषयावर बातमी तयार करा.

विषय: सर्व शिक्षा अभियान, शिक्षण विभाग ठाणे आयोजित "आरोग्य, स्वच्छता व हितगुज मेळावा"

स्थळ: सरस्वती विद्यालय, ठाणे

आमच्या वार्ताहराकडून

दिनांक : २ मार्च, २०१७

सर्व शिक्षा अभियान - हितगुज मेळावा

सर्व शिक्षा अभियान, शिक्षण विभाग ठाणे, यांच्या वतीने ठाणे येथील सरस्वती महाविद्यालयाच्या भव्य पटांगणात जागतिक महिला आरोग्य दिनाच्या निमित्ताने दिनांक २७ फेब्रुवारी ते १ मार्च या कालावधीत सर्व शाळातील इयत्ता ८ वी ते १० वीत शिकणाऱ्या विद्यार्थिनींसाठी 'आरोग्य, स्वच्छता व हितगुज मेळाव्याचे' आयोजन केले होते. तीन दिवस चाललेल्या या मेळाव्याचे उद्घाटन ठाणे तालुक्याचे आमदार बाळासाहेब देखणे यांनी केले.

तीन दिवस चाललेल्या या मेळाव्यात कुशल व नामवंत डॉक्टरांनी विद्यार्थिनींना मार्गदर्शन केले. किशोरवयीन मुलींचे व्यक्तिमत्त्व विकास, आहार, आरोग्य तसेच वैयक्तिक स्वच्छता, निरोगी शरीर, मन:शांती, योग, हलके व सहज करता येणारे व्यायाम, चांगल्या सवयी व नियमितपणाचे महत्त्व या विषयांवर तज्ज्ञ डॉक्टरांनी उचित मार्गदर्शन केले. मेळाव्यात सहभागी विद्यार्थिनींची रक्त तपासणीही करण्यात आली. अनेक स्पर्धांचे व मनोरंजनाच्या कार्यक्रमाचे आयोजनही करण्यात आले. स्पर्धेतील विद्यार्थिनींचा सहभाग व उत्साह लक्षवेधी होता. भोजन व निवासाची उत्तम सोय करण्यात आली होती.

मेळाव्याच्या शेवटच्या दिवशी स्पर्धेतील विजयी स्पर्धकांना बक्षीसे व प्रमाणपत्र देण्यात आली. सुप्रसिद्ध लेखिका सौ. स्वप्नाली कर्णिक यांनी सर्वांचे आभार मानले व विद्यार्थिनींचे कौतुक करून आरोग्याची काळजी घेण्याबाबत सूचनाही दिल्या. तसेच त्यांनी शिक्षण विभागाच्या या चांगल्या कार्याचे तोंड भरून कौतुक करून सर्वांचे आभार मानले. उत्साहात, आनंदात व जोशात या कार्यक्रमाची सांगता झाली.

(३) खालील शीर्षकावरून बातमी तयार करा.

विषय: (शीर्षक) वसुंधरा दिनानिमित्त वृक्षदिंडी व वृक्षारोपण कार्यक्रम वनाधिकारी मा. श्री. शशिकांत राव यांच्या उपस्थितीत संपन्न.

आमच्या वार्ताहराकडून

दिनांक: २१ जून, २०१८

भव्य वृक्षदिंडी व वृक्षारोपण कार्यक्रम

वसई येथील 'राजमाता ताराराणी' विद्यालयाच्या वतीने दिनांक २० जून, २०१८ रोजी जागतिक वसुंधरा दिनानिमित्त शाळेच्या भव्य पटांगणात वृक्षारोपण व वृक्षदिंडीचा कार्यक्रम, वसई जिल्हा, वनविभागाचे मुख्य वनाधिकारी माननीय श्री. शशिकांत राव यांच्या हस्ते संपन्न झाला.

वसुंधरा दिनाचे औचित्य साधून 'राजमाता ताराराणी' विद्यालयाने शाळेच्या आवारात व गावात ५०० रोपे लावण्याचा उपक्रम राबवला. या कार्यक्रमाला मोठ्या संख्येने विद्यार्थी, शिक्षक व गावकरी उपस्थित होते. प्रमुख पाहुणे श्री. शशिकांत राव यांच्या हस्ते शाळेच्या आवारात वृक्षारोपण सोहळा साजरा झाला. त्यानंतर मुख्याध्यापक, शिक्षक व काही गणमान्य नागरिकांनीही वृक्षारोपण केले. अध्यक्षीय भाषणात अध्यक्षांनी वनांचे वृक्षांचे महत्त्व वर्णन केले. वृक्षारोपण का आवश्यक आहे ते ही सांगितले.

त्यानंतर पालखीत अनेक वृक्षरोपे ठेवून विद्यार्थी, शिक्षक व नागरिकांनी वृक्षदिंडीत मोठ्या उत्साहाने भाग घेतला. विद्यार्थ्यांच्या हातात वृक्षांचे महत्त्व सांगणारे फलक होते. दिंडीच्या पुढे शाळेचे लेझीम पथक होते. काही विद्यार्थ्यांनी डोक्यावर वृक्षांची रोपे घेऊन दिंडीत सहभाग घेतला होता. दिंडी शाळेतून निघून, श्रीकृष्ण बागेपर्यंत गेली. वाटेत नागरिकांनी व विद्यार्थ्यांनी दिंडीचे स्वागत केले. यावेळी अनेकांना वृक्षरोपे वाटली गेली. दुपारी दिंडी परत शाळेत आल्यानंतर आभार प्रदर्शन व मुलांनाही रोपे व खाऊचे वाटप करून कार्यक्रमाची सांगता झाली.

(४) खालील शीर्षकावरून बातमी तयार करा.

शीर्षक: डॉ. अब्दुल कलाम यांचा जन्मदिवस 'वाचन प्रेरणा दिन'. म्हणून साजरा.

वार्ताहराकडून

दिनांक: १६ ऑक्टोबर, २०१७

वाचन प्रेरणा दिन

रामनगर ता. १५ ऑक्टोबर रोजी-मराठी ग्रंथ संग्रहालय व वाचनालयातर्फे रामनगर येथे माजी राष्ट्रपती डॉ. अब्दुल कलाम यांचा जन्मदिवस 'वाचना प्रेरणा दिन' म्हणून साजरा करण्यात आला. या दिनाचे औचित्य साधून ग्रंथालयाने अनेक कार्यक्रम व स्पर्धांचे आयोजन केले होते. कार्यक्रमाची सुरुवात सुप्रसिद्ध लेखक श्री. जयवंत लेले यांच्या हस्ते सरस्वती व अब्दुलकलाम यांच्या फोटोंना पुष्पहार घालून करण्यात आली.

त्यावेळी विद्यार्थ्यांसाठी व प्रौढांसाठी उत्कृष्ट वाचक वाचन स्पर्धा घेण्यात आली. यात स्पर्धकांनी कथा, कविता व लेखांचे वाचन केले. या स्पर्धेत कु. शरद पोळ या विद्यार्थ्यांस व श्री गजानन वामन शेलार यांस उत्तम व उत्कृष्ट वाचक म्हणून प्रथम पारितोषिक देण्यात

आले.

वाचनाचे महत्त्व कळावे व वाचन संस्कृतीचा विकास व्हावा म्हणून ग्रंथालय प्रयत्न करणार असल्याचे ग्रंथालयाच्या अध्यक्षांनी सांगितले. प्रमुख पाहुण्यांनी या कार्यक्रमाच्या आयोजकांचे व सहभागी आणि विजेत्या स्पर्धकांचे कौतुक केले. एक हजार पुस्तके आपण ग्रंथालयाला देणगी देणार असल्याचेही घोषित केले. आभार प्रदर्शना नंतर कार्यक्रमाची सांगता झाली.

(५) खालील विषयावर बातमी तयार करा:

रेल्वे प्रवासात प्रवासी नागरिकांजवळ स्वओळखपत्र असणे अनिवार्य. (आधार कार्ड, पॅनकार्ड, ड्रायव्हिंग लायसन्स, इलेक्शनकार्ड यापैकी कोणतेही एक)

बातमीदाराकडून

दिनांक: १७ मे, २०१७

आता गरज ओळखपत्राची

मुंबई - रेल्वे प्रवासात होणाऱ्या गैरसोई दूर करण्याबाबत खुद्द रेल्वेमंत्री पियुष गोयल यांनी लक्ष घातले आहे. रेल्वे तिकिटांचा काळाबाजार करणारे दलाल व गुंडप्रवृत्तीचे लोक रेल्वे प्रवासात आरक्षण नसताना ही प्रवाशांना त्रास देतात. आरक्षण असणाऱ्या प्रवाशांना त्यांची जागा मिळू देत नाही. भांडणे करून, दमदाटी करून स्वतः त्यांच्या आरक्षित आसनांवरून प्रवास करतात. कधी-कधी खोटी आरक्षणे दाखवून प्रवासी नागरिकांना त्रास देतात.

आता अशा प्रवाशांच्या, दलालांच्या व गुंडांच्या कार्यांना कायमचा चाप बसणार आहे. स्वतः रेल्वेमंत्री श्री पियुष गोयल यांनी प्रवासात ओळखपत्र बाळगणे व ते विचारताच सादर करणे आवश्यक केले आहे. ओळखपत्राशिवाय प्रवास हा दंडनीय अपराध घोषित केला आहे. बोगस व अपराधी प्रवृत्तीच्या प्रवाशांना तसेच काळाबाजार करणाऱ्या दलालांना जरब व चाप बसविण्यासाठी हा निर्णय घेण्यात आल्याचे मंत्र्यांनी जाहीर केले. आता प्रवाशाला आधारकार्ड, पॅनकार्ड, किंवा तत्सम ओळखपत्र बाळगणे गरजेचे असल्याचे त्यांनी मुंबई येथे झालेल्या चर्चा सत्राच्या कार्यक्रमात बोलताना सांगितले.

(६) खालील विषयावर बातमी तयार करा:

शिक्षक दिन कार्यक्रम

डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन यांच्या स्मरणार्थ आयोजित

शिक्षक दिन कार्यक्रम

स्थळ : वासुदेव बळवंत फडके विद्यालय, सावंतवाडी

वार्ताहराकडून

दिनांक: ६, सप्टेंबर, २०१७

शिक्षकदिनाचा उत्साह

सावंतवाडी येथील वासुदेव बळवंत फडके विद्यालय 'डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन' यांच्या स्मरणार्थ शिक्षकदिन मोठ्या आनंदात व उत्साहात साजरा करून विद्यार्थ्यांनी डॉ. राधाकृष्णन व आपल्या शिक्षकांविषयी आदर आणि कृतज्ञताभाव व्यक्त केला. याप्रसंगी शाळेचे उपमुख्याध्यापक श्री. नाईकसरांच्या मार्गदर्शनाखाली विविध कार्यक्रमाचे आयोजन केले होते. यादिवशी शाळेतील विद्यार्थी व विद्यार्थिनींनी शिक्षक होऊन दोन्ही सत्रात उत्तम प्रकारे शाळा चालवली. शिक्षकांनी शिक्षकदिनाच्या दिवशी शिकवण्याचे तास न घेता आपल्या विद्यार्थी शिक्षकांच्या कामाचे अवलोकन केले.

सर्व विद्यार्थ्यांच्या उत्साह व आनंदाला उधाण आले होते. नवीन शिक्षक त्यांना न रागावता व ओरडता शिकवत होते. मुलेही मनात येणारे कोणतेही प्रश्न विचारून नव्या शिक्षकांच्या ज्ञानाची व संयमाची परीक्षा घेत होती. मुख्याध्यापकांपासून शिपायांपर्यंत सर्व कामे विद्यार्थ्यांनीच केली. शाळेच्या भव्य सभागृहात शिक्षक व विद्यार्थी एकत्र जमले. आजच्या मनोरंजनाच्या कार्यक्रमाचे सादरीकरण व सूत्रसंचालनही विद्यार्थी-शिक्षकांनीच केले. मुख्याध्यापक व इतर शिक्षक झालेल्या विद्यार्थ्यांनी शिक्षकांचा गुणगौरव करणारी भाषणे केली. शाळेच्या मुख्याध्यापकांच्या हस्ते डॉ. राधाकृष्णन यांना पुष्पमाला अर्पण केल्यानंतर सर्व उपस्थित शिक्षकांना गुलाबपुष्प देऊन गौरवण्यात आले. शाळेचे मुख्याध्यापक, उपमुख्याध्यापक व शिक्षकांनीही सर्व विद्यार्थी-शिक्षकांचे तोंड भरून कौतुक केले. यशवंत व्हा, गुणवंत व्हा आणि उत्तम अभ्यास करून सफल व्हा! असा मोलाचा सल्लाही दिला. विद्यार्थी-शिक्षक व शिक्षक यांच्या एकत्रित चहा-फराळाच्या कार्यक्रमाने या उपक्रमाची सांगता झाली.

कथा लेखन (Story Writing)

मराठी प्रश्नपत्रिकेत गोष्ट लेखन अथवा कथालेखन हा एक आवश्यक प्रश्न असतो. गोष्ट लेखनासाठी असलेल्या बऱ्याच गोष्टी या आपण लहानपणी ऐकलेल्या अथवा वाचलेल्या असतात. काही गोष्टी इसापनीतीतील असतात तर काही पंचतंत्रातील असतात. जर दिलेली गोष्ट आपणास अगोदर माहिती असेल तर असे म्हणून नये की, 'अरे, ही तर अगदी सोपी गोष्ट आहे आणि ती मला माहीत आहे'. गोष्ट माहीत असणे जेवढे महत्त्वाचे, तेवढेच ती गोष्ट थोड्या वेळात तुम्ही किती उत्तमपणे लिहू शकता हे जास्त महत्त्वाचे असते. गोष्ट लिहिणे ही एक कला आहे. यासाठी खालील मुद्दे नीट अभ्यासावेत.

- (१) **गोष्टीची रूपरेषा** : गोष्टीची रूपरेषा वाचून, समजून घेणे हे अत्यंत महत्त्वाचे असते, कारण रूपरेषा समजल्याशिवाय गोष्ट लिहिताच येणार नाही किंवा लिहिली तर ती गोष्ट चुकीचीसुद्धा असू शकते. गोष्ट लिहिताना गोष्टीतील मुद्दे उलटसुलट करू नयेत. त्याचप्रमाणे सर्व मुद्द्यांचा नीट विस्तार करावा.
- (२) **सुरुवात** : गोष्टीची सुरुवात अत्यंत चित्तवेधक व थोडक्यात असावी. वाचकाची उत्कंठा त्यामुळे जागृत व्हावयास हवी. गोष्टीतील पात्रांना व स्थळांना आपण नावे द्यावीत.
- (३) **भाषा व विस्तार** : गोष्टीतील संबंधित दृश्यांचे वर्णन करावे. पात्रांच्या तोंडी आवश्यक संवाद घालावेत; परंतु ते संवाद महत्त्वाचे व थोडक्यात असावेत.
गोष्ट भूतकाळात लिहावी; परंतु पात्रांच्या तोंडी असणारे संवाद कोणत्याही काळात असू शकतात. गोष्टीची भाषा, साधी, सोपी व प्रवाही असावी. अक्षर सुंदर काढावे. खाडाखोड करू नये. शुद्धलेखनाच्या नियमांचे पालन करावे व योग्य ठिकाणी विरामचिन्हांचा उपयोग करावा. वाक्प्रचार व म्हणींचा गोष्टीत योग्य उपयोग केल्यास गोष्ट अधिक आकर्षक व प्रभावशाली बनते.
- (४) **शेवट** : गोष्टीचा शेवट हा प्रारंभाएवढाच महत्त्वपूर्ण असतो; म्हणून गोष्टीचा शेवट हा आकर्षक व आटोपशीर असणे आवश्यक आहे. गोष्ट संपल्यावर तिने वाचकांच्या मनावर परिणाम करायला हवा. वाचकांच्या मनात थोडा वेळ तरी ती गोष्ट रेंगाळत राहायला हवी.
- (५) **शीर्षक** : गोष्टीच्या सुरुवातीला मध्यभागी गोष्टीचे शीर्षक लिहावे. हे शीर्षक गोष्टीशी संबंधित असावे. एक किंवा दोन शब्दांचे शीर्षक हे उत्तम शीर्षक मानले जाते. शीर्षक हे कधीही वाक्य किंवा प्रश्न स्वरूपात असू नये.

(१) **खालील शब्द गुंफून एक छानशी कथा तयार करा. कथेला शीर्षक द्या. सिंह - उंदीर - शिकारी - जाळे.**

परतफेड

फार प्राचीन काळातील कथा आहे ही. अवंतिका नगरीच्या उत्तरेला ५ मैलावर घनदाट जंगल होते. या जंगलात सारे प्राणी, पशुपक्षी गुण्यागोविंदाने नांदत होते. जंगलाचा राजा सिंह ऐटीत इकडून तिकडे, तिकडून इकडे असा भटकत असे. तो खूप दयाळू व प्रेमळ होता. पोट भरलेले असताना उगाचच तो कुणाची शिकार करत नसे.

एके दिवशी दुपारचे जेवण झाल्यावर सिंह एका झाडाखाली सावलीत थोडा वेळ आरामात पडुडला होता. त्याचवेळी त्या झाडाच्या सावलीत आपल्या मित्रांबरोबर काही उंदीर पकडापकडी खेळत होते. त्यातला एक छोटा उंदीर झोपलेल्या सिंहाच्या अंगावर उड्या मारू लागला. त्यामुळे सिंहाची चांगलीच झोपमोड झाली. त्याने डोळे किलकिले करून पाहिले तर छोटासा उंदीर! त्याने हळूच आपला पंजा पुढे केला आणि पटकन त्या उंदराला पकडले.

“आता तुला मी खाऊन टाकणार.”, सिंह गरजला. प्रचंड घाबरलेला तो उंदीर म्हणाला, “म.....म.....महाराज माफी असावी. मी चुकलो. मला माफ करा.”

“नाही, तू माझी झोपमोड केलीस. मी तूला जिवंत सोडणार नाही.” सिंहाने उत्तर दिले.

“महाराज, माझ्यावर उपकार करा. मी कधीतरी नक्कीच तुमची मदत करीन.” घाबरलेला उंदीर पटकन बोलला. यावर सिंह जोरजोरात हसू लागला. पण त्याला उंदराची दया आली. हा छोटासा उंदीर आपल्याला काय मदत करणार? असा विचार करतच सिंहाने त्याला सोडून दिले आणि पुन्हा तो झोपला.

दुसऱ्याच दिवशी झुडुपात लावलेल्या शिकार्याच्या जाळ्याकडे सिंहाचे लक्षच गेले नाही. लपून बसण्यासाठी तो तेथे गेला आणि अलगद जाळ्यामध्ये अडकला. त्याने सुटका करून घेण्यासाठी खूप धडपड केली, पण व्यर्थ! तो आणखीन त्या जाळ्यामध्ये अडकला. शेवटी तो सिंह ओरडू लागला. त्याचे ते ओरडणे त्या छोट्या उंदराने ऐकले आणि धावतच तो तेथे पोहोचला. आपल्याला जीवनदान देणारा सिंह आता शिकार्याकडून पकडला जाणार हे पाहताच तो मदतीसाठी धावला. त्याने आपल्या दातांनी भराभर ते जाळे कुरतडायला सुरुवात केली. पाच ते सात मिनिटांत त्याने ते जाळे तोडून सिंहाला मुक्त केले. त्या छोट्याशा उंदराची ती मदत पाहून सिंहाच्या डोळ्यात आनंदाश्रू उभे राहिले.

(२) **खाली दिलेल्या मुद्द्यांवरून कथा तयार करा. कथेला योग्य शीर्षक देऊन तात्पर्य लिहा.**

मुद्दे : श्रीमंत म्हातारा - दोन नोकर - कोंबडा आरवला की

म्हातारा उठे - नोकरांना उठवून काम करायला सांगे - नोकरांनी विचार करून कोंबड्याला मारणे - म्हातार्याचे वेळी-अवेळी उठणे - नोकरांना उठवणे - नोकरांना पहिल्यापेक्षा जास्त काम - पश्चात्ताप - तात्पर्य.

आळशी नोकर

सातार्याजवळ पाटण तालुक्यात घडलेली गोष्ट. या गावात जयसिंगराव पाटील नावाचे श्रीमंत उद्योगपती राहत होते. त्यांचे वय बरेच झाले होते. खूप मेहनत करून त्यांनी अमाप संपत्ती जमा केली होती. त्यांच्याकडे दोन नोकर होते.

जयसिंगरावांकडे एक कोंबडा होता. तो कोंबडा आरवला की ते उठत आणि नोकरांना उठवून काम करायला सांगत. दोन्ही नोकर अतिशय आळशी होते. पहाटे लवकर उठणाऱ्या कोंबड्याचा त्यांना अतिशय राग होता. पण करणार काय? मालकाची आज्ञा त्यांना पाळावीच लागे. या कोंबड्यालाच मारून टाकले तर पहाटे उठण्याचा त्रास तरी वाचेल असे त्यांना वाटले. पण मालकापुढे त्यांचे काहीच चालेना. त्यामुळे ते मालक घरात नसण्याच्या संधीची वाट पाहू लागले.

नोकर ज्या संधीची अगदी आतुरतेने वाट पाहत होते. ती वेळ आता जवळ आली होती. एके दिवशी जयसिंगराव काही कामानिमित्त पुण्याला गेले. दोन्ही नोकरांनी या सुवर्णसंधीचा फायदा घेतला आणि कोंबड्याला मारून टाकले.

जयसिंगराव परत आल्यानंतर त्यांना आपला कोंबडा कुठेच दिसला नाही. ते बेचैन झाले. त्यांना चिंता लागली की, आता आपल्याला पहाटे कोण उठवणार? त्या चिंतेत त्यांना रात्री झोपही लागेना, त्यामुळे ते वेळी अवेळी उठत आणि नोकरांनाही उठवत आणि काम करायला लावत. कोंबडा असताना निदान ते पहाटे पाच वाजता तरी उठत, पण आता तर कधी दोन वाजता तर कधी तीन वाजताही जयसिंगराव उठत व नोकरांनाही उठवत. त्यामुळे नोकरांना पहिल्यापेक्षा जास्त काम करावे लागे. आता मात्र त्यांना आपल्या कृत्याचा खूप पश्चात्ताप झाला होता.

(३) दिलेल्या शीर्षकावरून कथा तयार करा.

करावे तसे भरावे.

सोनापूर गाव नावाप्रमाणेच सोन्यासारखे सुंदर होते. निसर्गाने जणू काही मुक्त हस्ताने सौंदर्य उधळले होते या गावावर. गावातून एक नदी वाहत होती. याच छोट्याशा गावात रामू नावाच्या एका शिंप्याचे दुकान होते.

गावात एकदा सर्कस आली. सर्कशीतल हत्ती रोज नदीवर स्नानासाठी जाई. जाताना तो शिंप्याच्या दुकानापाशी थांबे. शिंपी त्याला रोज काही ना काही खायला देत असे. मग हत्तीसुद्धा खूश होऊन त्याला सोडने सलाम करीत असे.

एकेदिवशी, शिंप्याच्या मनात विचार आला की, आपण या हत्तीची

गंमत करावी. नेहमीप्रमाणे हत्ती नदीवर जाताना शिंप्याच्या दुकानाजवळ आला. पण आज मात्र खाऊ देण्याऐवजी त्याने हत्तीच्या सोडेली सुई टोचली. अरेरे! बिचारा हत्ती! वेदनेने कळवळला, पण आपले दुःख बिचान्या मुक्या जनावराला व्यक्त करता येईना. तो तसाच पुढे नदीवर गेला. मनात मात्र शिंप्यावरचा राग धुसफुसत होता. त्यानेही रामूला धडा शिकविण्याचे ठरविले.

आंधोळ करून झाल्यावर हत्तीला युक्ती सुचली. नदीजवळच एक घाणेरड्या पाण्याचे डबके होते. त्याने ते घाणेरडे पाणी आपल्या सोडेत घेतले व तो शिंप्याच्या दुकानाजवळ परत आला. शिंपी कपड्यांचा पसारा काढून कपडे शिवत बसला होता. त्याने ते सोडेतले घाणेरडे पाणी शिंप्याच्या दुकानातील सर्व कपड्यांवर उडवले. अशाप्रकारे त्याने शिंप्याला चांगलाच धडा शिकवला.

(४) खालील अपूर्ण कथा पूर्ण करून लिहा. दिलेली कथा लिहून घेण्याची आवश्यकता नाही.

रामपूर गावामध्ये सोहनलाल नावाचा एक सावकार राहत होता. तो अतिशय लोभी होता. सोन्याची तर त्याला विशेष आवड होती. एके दिवशी गावात एका साधूचे प्रवचन होते. प्रवचनात साधुमहाराजांनी सांगितले की, 'आपण जर मनापासून परमेश्वराची भक्ती केली तर परमेश्वर आपल्या सर्व इच्छा पूर्ण करतो.' सोहनलाल हे ऐकून खूपच खूश झाला. त्या दिवसापासूनच परमेश्वराची भक्ती करू लागला. दिवस रात्र अगदी मनापासून परमेश्वराच्या भक्तीत तो रंगून जाऊ लागला असे बरेच दिवस निघून गेले.

लोभी माणूस

याची भक्ती पाहून एके दिवशी परमेश्वर त्याच्यावर प्रसन्न झाला. परमेश्वराने त्याला दर्शन दिले आणि सांगितले, "माग तुला काय हवे ते?" परमेश्वराचे हे शब्द ऐकताच सोहनलालचा लोभीपणा जागृत झाला. आणि तो परमेश्वराला म्हणाला, "माझ्या झोळीत भरपूर सोन्याची नाणी टाक". परमेश्वराने त्याची मागणी मान्य करताना त्यास सांगितले, "नाणी जर जमिनीवर पडली तर त्याची माती होईल." लोभीपणामुळे सोहनलालने त्याकडे लक्ष दिले नाही.

परमेश्वर सोहनलालच्या झोळीत सोन्याची नाणी टाकू लागला. हळूहळू संपूर्ण झोळी सोन्याच्या नाण्यांनी भरून गेली. तरीही सोहनलाल देवाला 'मला अजून सोन्याची नाणी दे', असे सांगत होता आणि अचानक सोन्याची नाणी झोळीत जास्त झाल्याने झोळी फाटली आणि सर्व नाणी जमिनीवर पडून त्यांची माती झाली. हे पाहताच सोहनलालला अतिशय दुःख झाले आणि त्याचवेळेला परमेश्वरही अंतर्धान पावले.

(५) कथेचा उत्तरार्ध दिला असता पूर्वार्ध लिहा. कथेचा उत्तरार्ध.

तो अंग झटकून उभा राहिला. तोंड वर करून कावळ्याकडे बघून म्हणाला, "कावळे दादा, कावळे दादा, अहो! किती दिवसांनी दर्शन दिलेत". कावळ्या गंमत म्हणून कोल्ह्याकडे कडे बघू लागला. तसा कोल्हा पुन्हा म्हणाला. "अहो कावळेदादा, काय तुझे रूप, किती छान-छान तुमचे पंख, किती बळकट तुमचे पाय, किती बाकदार, शानदार तुमची चोच

आणि हो तुमचा गळ, तुमचा आवाज किती किती मधुर, किती गोड आहे. किती दिवसात तुमचं गाणं ऐकलं नाही! खरंच कावळेदादा, म्हणा ना एक सुंदरगाणे. कावळेदादा एक गाणं म्हण ना रे.” कोल्ह्याने पुन्हा पुन्हा विनंती केली. कावळा विचारात पडला. प्रथमच त्याची कोणी इतकी स्तुती केली होती. कावळा खूश झाला. कोल्ह्याने ओळखले थोडी आणखी स्तुती केली तर कावळा नक्की तोंड उघडेल.

कोल्ह्याने आता कावळ्याने गाणे गावे म्हणून हट्टच धरला. एवढी स्तुती ऐकून कावळ्यालाही राहवले नाही. त्याने गाणे म्हणण्यास सुरुवात केली आणि ‘साऽऽरे’ म्हणण्याच्या आधीच तोंडातला मासा खाली पडला. भुकेलेल्या कोल्ह्याचे काम फत्ते झाले. त्याने तो मासा उचलला व खाऊन टाकला. कावळा विचारात गातच होता. पण कोल्हा होता कुठे ते गाणे ऐकायला! तो तर केव्हांचा पळून गेला होता दुसऱ्या मुर्खाच्या शोधात.

तात्पर्य : खोट्या स्तुतीला फसू नये. स्वार्थासाठी लबाड लोक खोटी स्तुती करतात. खोट्या स्तुतीवर विश्वास ठेवू नये.

शीर्षक : लबाड कोल्हा, मुर्ख कावळा.

उत्तर : कथेचा पूर्वार्ध खालीलप्रमाणे

पंचवटीजवळ एक जंगल होते. या जंगलात एक कोल्हा राहत होता. दुसऱ्याच्या शिकारीवर ताव मारणे हा त्याचा उद्योग होता. साध्याभोळ्या प्राण्यांना गोड बोलून फसवणे व ठार मारणे हा त्याचा छंद होता. जंगलातील प्राण्यांना त्याचा स्वभाव कळला होता. आता सर्व प्राणी कोल्ह्यापासून चार हात लांब राहणे पसंत करीत.

यामुळे एकदा काय झाले. कोल्हा दोन दिवस उपाशी राहिला. त्याला शिकार मिळाली नाही. सगळे प्राणी सावध होते. कोल्हा दिसला की लांब राहत. त्याला दोन दिवसांत अन्नाचा एक

कणही मिळाला नाही. आज काही झाले तरी शिकार करायचीच असे त्याने ठरविले. दिवसभर जंगलात शिकारीसाठी तो वणवण फिरला. वणवण भटकून थकल्यानंतर तो विश्रांतीसाठी नदीजवळच एका झाडाखाली बराच वेळ बसला नंतर त्याने वर पाहिले. एक कावळा तोंडात भला मोठा मासा घेऊन बसला होता. कावळा आता तो ताजा मासा खाणार आणि आपण उपाशीच राहणार काय करावे? कसे करावे? म्हणजे तो मासा आपल्याला मिळेल. तो विचार करू लागला आणि एकदम त्याला एक युक्ती सुचली सुद्धा.

स्वाध्याय कृती

(१) खाली दिलेल्या मुद्द्यांवरून कथा लिहा. कथेला योग्य शीर्षक द्या.

उत्तर : मुद्दे : एक लहान बालक - गरीब आईबरोबर झोपडीत राहणे - पावसाळ्याचे दिवस - भयंकर वारा व पाऊस - रेल्वे रुळ उखडणे - त्याच्या नजरेत येणे - अंगातला तांबडा शर्ट काढून आगगाडी थांबवणे - प्रवाशांचा संताप - इंजिन ड्रायव्हरची रुळावर नजर पडणे - रुळ वाहून गेलेले - मुलामुळे प्रवाशांचे प्राण वाचणे - राष्ट्रपतींद्वारा मुलाचा सन्मान - तात्पर्य.

(२) खालील अपूर्ण कथा पूर्ण करून लिहा.

उत्तर : वाराणसी शहरात रामचरण नावाचे एक विद्वान पंडित राहत होते. त्यांना आपल्या विद्वत्तेचा फार गर्व होता. एकदा उदयपूर गावामध्ये पंडितांची मोठी सभा भरली. त्या सभेला रामचरणजींना आमंत्रण होते. उदयपूर गाव नदीपलीकडे होते. नदी पार करण्यासाठी नावेतून प्रवास करावा लागे. रामचरणजी एका नावेत बसले, नाव सुरु झाली.

लेखन कौशल्य (Writing Skill)

निबंधाचे प्रकार :

- (१) प्रसंग अथवा अनुभव लेखन (२) आत्मवृत्त
(३) कल्पनात्मक
(१) निबंधलेखन करताना घ्यावयाची काळजी :

आपण कोणता निबंध लिहिणार आहोत, हे प्रथम विद्यार्थ्यांनी मनाशी ठरवावे. एखादा विषय निवडल्यावर तोच व्यवस्थितपणे लिहावा. निबंधाचे मुद्दे बहुतेक दिलेले असतातच. पण समजा, ते दिले नसल्यास आपण थोडक्यात महत्त्वाचे मुद्दे तयार करून त्या मुद्द्यांचा विस्तार करावा. एका परिच्छेदात एक किंवा दोन मुद्द्यांचा विस्तार करावा.

- (२) निबंधाची सुरुवात :

निबंधाची सुरुवात ही अतिशय महत्त्वाची असते. निबंधाची सुरुवात अथवा विषय-प्रवेश जेवढा प्रभावी असेल, तेवढे परीक्षकाचे तुमच्याबद्दलचे मत चांगले होते.

निबंधाची सुरुवात खालील प्रकारे करता येईल.

(१) विषयाची व्याख्या देऊन. (२) त्या विषयासंबंधी हल्लीची चर्चा करून. (३) एखाद्या कवीच्या त्या विषयासंबंधीच्या महत्त्वाच्या ओळी देऊन. (४) एखादा प्रसंग देऊन. (५) विषयाचे महत्त्व समजावून. (६) एखाद्या मोठ्या व्यक्तीचे मत, संदर्भ किंवा उदाहरण देऊन. (७) एखादी गोष्ट अथवा संवाद थोडक्यात देऊन.

- (३) निबंधाचा मध्यभाग :

निबंधाचा मध्यभाग हा अत्यंत महत्त्वपूर्ण भाग आहे. यात मूळ विचार स्पष्ट करावा व विषयासंबंधीच लिहावे. भरकटत जाऊ नये. विचारांची पुनरावृत्ती टाळावी. यासाठी कमीत कमी दोन परिच्छेद करावेत.

- (४) निबंधाचा शेवट :

निबंधाचा शेवट हा प्रारंभप्रमाणेच महत्त्वाचा असतो. शेवट हा थोडक्यात, अत्यंत स्पष्टरूपाने व वाचकाला विचार प्रवृत्त करणारा असावा.

- (५) निबंधाविषयी इतर महत्त्वाच्या गोष्टी :

निबंधात चार ते पाच परिच्छेद असावेत. एका परिच्छेदात एक अथवा दोन विचारांचे विवेचन असावे. निबंध हा वाचकांशी सुसंवाद साधणारा तर असावाच; पण त्यात विचारांची पुनरावृत्ती नसावी.

निबंधाची भाषा शुद्ध व ओघवती असावी. त्यात व्याकरणाच्या चुका करू नयेत. त्याचप्रमाणे शुद्धलेखनाचे नियम पाळावेत. योग्य ठिकाणी विरामचिन्हांचा योग्य वापर करावा. शक्य असल्यास वाक्प्रचार व म्हणी यांचा कौशल्याने वापर करावा. त्यामुळे निबंध प्रभावशाली व आकर्षक बनतो.

या प्रश्नासाठी विद्यार्थ्यांनी केवळ पाठ्यपुस्तक अथवा बाजारात मिळणारी निबंधाची पुस्तके यावर अवलंबून न राहता, स्वतः खूप वाचन करावे, आपल्या सभोवतालचे जागरूकपणे निरीक्षण करावे वर्तमानपत्रातील, रेडिओवरील व टी.व्ही.वरील बातम्या वाचाव्यात/ऐकाव्यात. स्वतःची टिपणे काढून चिंतन व मनन केल्यास हा प्रश्न कठीण वाटणार नाही.

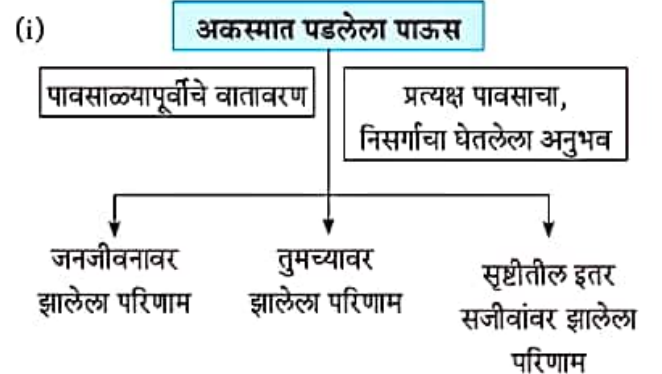
- (१) प्रसंग लेखन/अनुभव कथन :

आपण अनुभवलेली, ऐकलेली एखादी घटना, एखादा प्रसंग, एखादा विचार, एखादी समस्या आपल्याला नेहमीच विचारप्रवृत्त करीत असते. तो प्रसंग जर आपल्या बाबतीत घडला तर आपली प्रतिक्रिया काय असेल? असा विचार केल्यास आपण प्रसंगाचे विश्लेषण तटस्थपणे करू शकतो. अशा विचारांना, भावनांना, संवेदनशीलतेची, भावनिकतेची जोड देऊन शब्दबद्ध केले, तर तो प्रसंग वाचणाऱ्याच्या मनाला भिडतो त्या प्रसंगाचे शब्दचित्र डोळ्यांसमोर उभे राहू शकते. आपल्या भावना प्रभावीपणे मांडण्याचे कौशल्यही व्यक्त होऊन लेखन-कौशल्याचा, अभिव्यक्ती क्षमतेचा विकास साध्य होऊ शकतो.

प्रसंगलेखन करताना लक्षात घ्यावयाचे मुद्दे :

- (१) प्रसंगाची, घटनेची कल्पना
(२) सूक्ष्मनिरीक्षण
(३) भावनांची अभिव्यक्ती
(४) चित्रदर्शी संवेदनशील लेखन

- (१) खालील प्रसंगी तुम्ही उपस्थित होता. त्या भावपूर्ण प्रसंगाचे लेखन करा.

नामा म्हणे मेघा जैसा । विनवितो चातक तैसा ॥

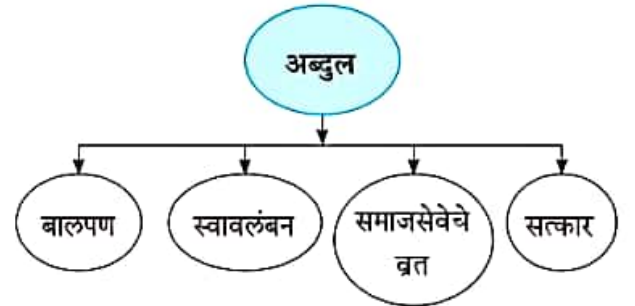
चातक पक्षी जेवढ्या आतुरतेने पावसाची वाट पाहतो. तेवढ्या आतुरतेने आम्ही पावसाची वाट पाहत होतो. पाऊस तरी किती लहरी! बघा नां, शाळा तेरा जूनला सुरु झाली, आता तर आठवडा उलटून गेला होता. आम्ही मुले नवीन गणवेश, नवीन वह्या, पुस्तके घेऊन शाळेत जात होतो. 'मे' महिन्यातील सुट्टीमुळे आरामाची सवय लागली होती. एका रविवारच्या सुट्टीवर भागत नव्हते. आम्ही विद्यार्थी चातकासारखी पावसाची वाट पाहत होतो. पावसाला विनंती करून, गाणी गाऊन बोलावत होतो. 'येऱे येऱे पावसा, तुला देतो पैसा!' 'सांग-सांग भोलानाथ पाऊस पडेल कां? शाळेभोवती पाणी साचून सुट्टी मिळेल कां?' छे! पण पावसाचा काही पत्ता नव्हता. अंगाची लाही लाही होत होती. त्यामानाने अंग ओलेचिंब होत होते. तरी पावसाचा पत्ता नव्हता. पाऊस कधी येणार याबद्दल सर्वत्र चर्चा होत होती.

मला आठवते, तो मंगळवारचा दिवस होता. आकाश अंधारून आले होते. अचानक आकाशात काळ्याकुट्या ढगांनी गर्दी केली. त्याचबरोबर सोसाट्याचा वारा सुटला. वाऱ्याबरोबरच सर्वत्र धूळ, केरकचरा, उडत होता. झाडे, घरावरचे पत्रे धाड्धाड् आवाज करू लागले. जोरजोरात हलू लागले. आकाशात ढगांची गर्जना सुरु झाली. पक्षी, जनावर भेदरली, घाबरली व आश्रयाच्या दिशेने पळू लागली. इतक्यात विजाही चमकू लागल्या, रस्त्यातील बायका मुलांची धांदल उडाली. जो-तो पळू लागला.

अचानक पावसाला सुरुवात झाली. सुरुवातीला पावसाचा जोर कमी होता. आम्ही मुलांनी शाळेत आनंदाने उड्या मारल्या. आरडा-ओरडा सुरु केला. त्यावेळी शाळेचीही वेळ संपल्याने सुट्टीची घंटा झाली. शाळेबाहेर बरेचसे पालक आपापल्या पाल्यांना घ्यायला आले होते. संपूर्ण शाळा सुटल्याने गेटवर गर्दी झाली होती. आम्ही अर्धा रस्ता पार केला असेल नसेल तोच पावसाचा वेग वाढला. पावसाच्या धारा जोराने कोसळू लागल्या होत्या. पालकांनी आणलेले रेनकोट, छत्रांचा काही उपयोग नव्हता. आम्ही मुले पावसात भिजण्याचा, नाचण्या व गाण्याचा मनसोक्त आनंद घेत होतो.

घरांच्या छपरांवरून पावसाचे पाणी धो-धो कोसळत होते. थोड्या वेळात रस्त्यांना नाल्याचे स्वरूप आले. वातावरणात मातीचा पहिला सुगंध दरळवत होता. झाडे-वेली सर्वजण जसे आनंदाने पावसाचे स्वागत करत होते. या पावसाचे मानवावर नव्हे सर्वांवरच केवढे उपकार! पाऊस तहान भूक भागवितो. मानवाचे जीवन उत्साहीत व आनंदीत करतो. असा विचार करत मी घराकडे चाललो असतानाच माझा पाय एका खड्ड्यात गेल्याने मी तोल जाऊन पाण्यात पडलो. पडणारा पाऊस, वाहणारे पाणी, आरडा-ओरडा करणारे मित्र मला क्षणभर कळेच ना. काय करावे ते? हसणे संपल्यावर मित्रांनी मदतीचा हात पुढे केला. मी कसाबसा उभा राहिलो. कपडे, पुस्तके तर केव्हाच भिजली. चष्मा फुटला व कमेरालाही बऱ्यापैकी लागले होते. मित्रांच्या मदतीने लंगडत-लंगडत घरी पोहोचलो. पण अचानक आलेल्या पावसात भिजण्याचा व नंतर बरे होईपर्यंत मिळणाऱ्या सुट्टीचा आनंद मी कधीही विसरणार नव्हतो.

(ii) मी अनुभवलेला व पाहिलेला 'अब्दुलचा सत्कार समारंभ'

दिव्यत्वाची जेथ प्रचिती । तेथे कर माझे जुळती ॥

'अब्दुलला ओळखणाऱ्या प्रत्येकाला त्याच्याबद्दल एक आदराची व आपुलकीची भावना वाटते. खरं तर, या विभागात तो 'चुडीवाला' म्हणूनच अधिक प्रसिद्ध आहे. समाजातील अनेक प्रकारच्या भेदभावामुळे आपण आपले वैरी झालो आहोत. कुटुंबाच्या मर्यादित आपल्या सुखदुःखाचे विश्व फारच मर्यादित झाले आहे. पण या मर्यादा ओलांडून समाजसेवेचे व्रत घेतलेली काही माणसे असतात. त्यापैकी एक होता अब्दुलमियाँ. त्या दिवशी ते आमच्या घरी आले ते सत्काराचे निमंत्रण देण्यास. मी नक्की उपस्थित राहाण्याचे आश्वासन त्यांना दिले.

मी व माझी ताई वेळेवर कार्यक्रमाच्या ठिकाणी पोहोचलो होतो. ज्येष्ठ समाजसेवा मंडळातर्फे या कार्यक्रमाचे आयोजन केले होते. या मंडळातर्फे समाजातील दहा श्रेष्ठ समाजसेवकांचा सत्कार होणार होता. त्यातच एक अब्दुलमियाँही होते. कार्यक्रमाच्या ठिकाणी नेहमीप्रमाणेच आवाज, गडबड, गोंधळ होता. व्यासपीठावर एक भलामोठा फलक लावण्यात आला होता. व्यासपीठावर प्रमुख पाहुणे व सत्कारमूर्ती उपस्थित होते. स्वागत पदच, ईशस्तवन, पाहुण्यांचा परिचय व कार्यक्रमाचे उद्दिष्ट सांगून मुख्य कार्यक्रम सुरु झाला.

मला जाणून घ्यावयाचे होते की, अब्दुलमियाँने कोणती मोठी समाजसेवा केली म्हणून आज त्यांचा सत्कार व गौरव केला जाणार आहे. प्रत्येक सत्कारमूर्तीला मनोगतही व्यक्त करायचे होते. कार्यक्रम

खरोखर चांगला होता. समाजसेवेच्या रूपाने समाजऋण व माणुसकीचे दर्शन घडविणाऱ्याच्या कार्याचे कौतुक करून इतरांना समाजसेवेची प्रेरणा देणे हाच मुख्य उद्देश होता.

अब्दुलमियांच्या नावाची घोषणा झाली. मी कान टवकारले. त्यांच्याविषयी काय सांगतात हे मला ऐकावयाचे होते.

परिचयकर्ता सांगू लागला - 'अब्दुलमियाँ' ज्यांना आपण 'चुडीवाला' या नावानेही ओळखतो. ते एका गरीब कुटुंबात जन्मले. सात भावंडात ते सर्वात लहान. शिक्षण झालेच नाही कारण गरिबी. बांगड्या विकणे हाच व्यवसाय. हातावरच पोटाचा भार. पण दादासाहेब पटवर्धन यांच्या सहवासाने त्यांनी समाजसेवा सुरु केली. कुष्ठरोगी महिलांना बांगड्या भरण्यास कोणताही बांगडीवाला तयार नव्हता. आम्हांला तुमचे पैसे व संपर्कही नको म्हणून बांगडीवाले कुष्ठरोगी महिलांना टाळत होते. पण अब्दुलमियाँनी मात्र स्वतःहून इथे येण्याचे व माय-भगिनींना मोफत बांगड्या भरण्याचे कार्य आजतागायत सुरु ठेवले आहे. या त्यांच्या कार्यामुळे कुष्ठरोगी महिलांच्या जीवनात आनंदाचा वर्षाव ते करतात. तसेच नगरपालिकेच्या 'बालक-माता आरोग्य योजने'च्या कार्यक्रमातही ते सहभागी होतात. ते सुद्धा कुठल्याही मोबदल्याची अपेक्षा न ठेवता. त्यांचे हेच समाजकार्य व मानवसेवा अनमोल आहे. म्हणून ही संस्था त्यांचा सत्कार व गौरव करीत आहे. या कार्यात त्यांच्या कुटुंबियांचीही त्यांना मोलाची साथ मिळते. अब्दुलमियाँनी केवळ धन्यवाद एवढे शब्द उच्चारून अभिवादन केले.

असा हा अनोखा, आगळा वेगळा सत्कार सोहळा मी अनुभवला जो अत्यंत प्रेरणादायी आहे.

(२) आत्मकथन:

आत्मवृत्त निबंध म्हणजे काल्पनिक लेखन. अशा प्रकारच्या निबंधातील निवेदन प्रथम पुरुषी (मी) या स्वरूपाचे असते. आत्मवृत्तपर निबंध म्हणजे परकाया प्रवेश असतो. यालाच मनोगत, कैफियत, आत्मनिवेदन असेही म्हणतात.

आत्मलेखन करताना लक्षात घ्यावयाचे मुद्दे :

- (१) सजीव आणि निर्जीव घटकांबाबत सर्वसमावेशक विचार.
 - (२) त्यांच्या भावना, सुखदुःख, सवयी, उपयोगिता, कार्य यांचा शोध निरीक्षणशक्तीने घेणे.
 - (३) आपण स्वतः ती वस्तू आहोत अशी कल्पना करणे. (परकाया प्रवेश)
 - (४) कल्पनाशक्तीच्या माध्यमातून नाट्यपूर्णरितीने कल्पना मांडणे.
 - (५) संपूर्ण लेखन करताना भाषा प्रथमपुरुषी एकवचनी असावी.
- (i) बाकाचे आत्मकथन

“या बाळांनो याउरे या, लवकर भरभर सारे या.”
 “वासंती, अगं तू मला ओळखलं नाहीस? मी बोलतोय. तू ज्यावर बसली आहेस ना? तो बाक. सुट्टीनंतर तू आज लवकरच येऊन बसलीस ना. पहिल्या बाकावरच बसायला आवडते ना तुला? तुला पाहून किती आनंद

झाला मला. किती उदास होतो. किती शांत व एकाकी वाटत होतं. शाळा बंद असताना. आता मी बोलणार. तुला माझी कहाणी ऐकवणार, ऐकं.”

माझा जन्म दाट जंगलातील एका मोठ्या वृक्षापासून झाला. लाकडाच्या फळीपासून ते या बाकाच्या सुंदर, गोंडस रूपापर्यंत येण्यासाठी मला खूप त्रास सहन करावा लागला. करवतीने कापले, खिळ्यांनी ठोकले आणि काय काय माझ्या अंगावर फासले खूप आग-आग झाली. पण नंतर माझे देखणे रूप पाहून मी खूश झालो. नंतर मला कळले, माझी रवानगी या शाळेत झाली म्हणून. तुम्ही मुले माझ्या अंगाखांद्यावर खेळता, बसता व शिक्षण घेता. आम्ही तुमच्या उपयोगी पडतो. तुम्ही जेव्हा आमच्या मांडीवर बसून अभ्यास करता तेव्हा थोडा वजनाचा त्रास होतो कधी-कधी. पण तुम्ही शिकलात, मोठे झालात की खूप आनंद होतो. पण.....

तुम्हांला याची जाण नाही. तुम्ही आम्हांला ओळखत नाही. गरज सरो नि वैद्य मरो, किंवा कामापुरता मामासारखी तुमची वागणूक. नको तेव्हा आमच्यासाठी भांडता, माऱ्यामाऱ्या करता आमच्यावर दुसरा कोणी बसलेला नाही आवडत तुम्हांला. पण परीक्षा संपल्यावर, मोठे झाल्यावर कधीच तुम्हांला आमची आठवण येत नाही. तुमच्या पैकी काहीजण फारच हाल करतात आमचे. करकटक टोचणे, खिळे टोचणे, ओरखडे काढणे, नाचणे वगैरे करतात ना ! त्यावेळी वेदना होतात. पण वासंती, तुझ्यासारख्या गुणी विद्यार्थ्यांच्या सहवासाचा आनंदही वेगळाच असतो. तो नाही वर्णन करता येत. पण एक वाटते अशा खोडकर मुलांना शाळेत शिक्षा करायलाच हवी. त्यांना आमची काळजी घ्यायला शिकवले पाहिजे.

वासंती, तुझ्या सगळ्या मित्रमैत्रिणांना सर्वच परीक्षांमध्ये चांगले गुण मिळावेत, तुम्ही सगळ्यांनी खूप खूप मोठे होऊन आभाळावर नाव कोरावे, हीच माझी सदिच्छा !!!

(ii) माजी सैनिकाचे आत्मकथन

प्रेरणा
ध्येयपूर्ती
अनुभव
सैन्यात प्रवेश

बालपण
शिक्षण
परंपरा शौर्याचा
अभिमान

भारत माझा, मी भारताचा

जीव ओवाळावा तरी, जीव किती हा लहान ।

तुझ्या शौर्यगाथेपुढे, त्याची केवढीशी शान ।।

भारतीय सीमेवर लढायला जाण्यासाठी सुसज्ज झालेल्या जवानाला औक्षण करताना मात्र, भगिनींच्या मनात येणाऱ्या विविध भावनांचे वर्णन वरील काव्यपंक्तींमध्ये किती सार्थ शब्दांत केले आहे. भारतीय सैनिकाबद्दल अभिमानाची, आपुलकीची भावना प्रत्येकाच्या मनात असते. माझ्याही मनात ही भावना होतीच. देशभक्ती, देशप्रेम लहानपणापासून मी माझ्या घरात अनुभवत होतो.

मुलांनो, माझे नाव श्री. कृष्णराव मारोतराव साने. माझे

आजोबा स्वातंत्र्य सैनिक होते. देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी त्यांनी तुरुंगवासही भोगला. इंग्रजांनी त्यांच्या केलेल्या छळाच्या अनेक गोष्टी आम्ही त्यांच्या तोंडून ऐकल्या आहेत. माझे वडीलही देशभक्त होते. भारतमातेची सेवा व रक्षण करणे हेच त्यांचे ध्येय होते. ते सैन्यात होते त्यांनीही त्यांच्या सेवाकालातील भारतीय सेनेच्या पराक्रमाच्या अनेक गोष्टी आम्हांला सांगितल्या आहेत. देशभक्तीचे धडे बालपणी घरातच मिळाले आहे. त्याचवेळी मी भारतीय सेनेत जायचं व देशासाठी लढायचं ठरवलं.

महाविद्यालयीन शिक्षण पूर्ण झाल्यावर मी सैन्यात भरतीचे प्रयत्न सुरु केले. सर्व अडचणी पार करून व परीक्षा पास करून मी सैन्यात भरती झालो. घरच्यांचे पाठबळ पाठिशी होतेच. खडतर सैन्य प्रशिक्षण पूर्ण केल्यावर माझी पोस्टिंग श्रीनगरच्या लष्करी ठाण्यावर झाली. मी सेकंड लेफ्टनंट म्हणून दाखल झालो होतो. पठाण टोळ्यांना व दहशतवाद्यांना पुढे करून शेजारील देशाने काश्मीरवर अनेक ठिकाणी बॉम्ब हल्ले केले. त्यापैकी श्रीनगरच्या बाजूने केलेले हल्ले ब्रिगेडियर एल. पी. सेन यांनी यशस्वीपणे व शौर्याने लढा देऊन परतवून लावले. मी त्यांच्या बरोबरच कार्यरत होतो. पुढे आमच्या तुकडीने झांगड हे गाव शत्रूकडून जिंकून घेतले. त्यावेळी आघाडीच्या रणगाड्यांबरोबर मी सुद्धा होतो. शत्रूसेनेने सुरंग जागोजागी पेरलेले होते. सुरंग निकामी करण्याचे काम मला करायचे होते. ते काढले नाही तर भारतीय सेनेचे रणगाडे, व भारतीय जवान मोठ्या संख्येने उद्ध्वस्त झाले असते. काम जोखमीचे होते, पण शत्रूवर आक्रमण करण्यासाठी ते करणे गरजेचे होते. त्यातच शत्रूसेनेकडून सातत्याने गोळ्यांचा व तोफांचा मारा होत होता. मृत्युचे भय होतेच. पण मी स्वतःच्या प्राणांची पर्वा न करता सुरंग शोधून नष्ट केले. भारतीय सेनेचा मार्ग मोकळा झाला. पण माझ्या पायाला व खांद्याला गोळी लागून मी जखमी झालो. दवाखान्यात उपचार घेऊन पुन्हा सेवेत रुजू झालो. मित्रांनो गेल्यावर्षीच मी सेवानिवृत्त झालो.

(३) कल्पनात्मक निबंध

कल्पनात्मक निबंध (कल्पना विस्तार):

ज्या निबंधात वास्तविकता नसून फक्त कल्पनेलाच वाव असता, अशा निबंधाला 'कल्पनात्मक' निबंध असे म्हणतात.

उदा. मला पंख असते तर....., सूर्य उगवला नाही तर

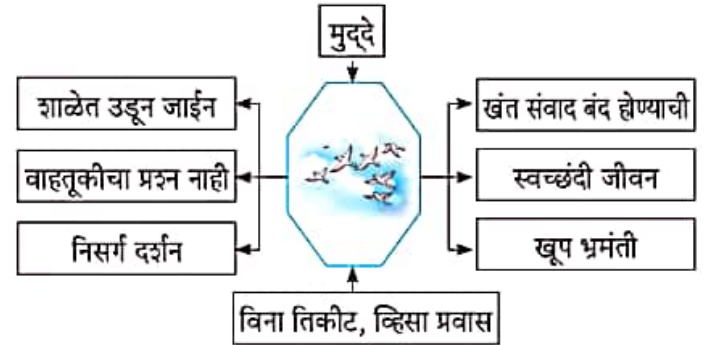
या निबंधप्रकारात कल्पना करताना आपणांस पूर्ण स्वातंत्र्य असते. फक्त केलेली कल्पना हास्यास्पद ठरणार नाही याची काळजी घ्यावी. या निबंधाच्या मांडणीत मुद्देसुदपणा, सुसंगती हे विशेष अपेक्षित असतात. निबंधातील आपले विचार रंजनावरोबर विचारप्रवण असावेत.

एखादे सुभाषित, सुवचन, काव्यपंक्ती, सुविचार, म्हण यांमध्ये दडलेला मूळ विचार स्पष्ट करून सांगणे वा त्यातील कल्पना उलगडून मांडणे, याला कल्पना विस्तार किंवा कल्पनात्मक निबंध असे म्हणतात. या प्रकारचा निबंध लिहितांना दिलेल्या वाचनातील मूळ कल्पना, विचार यांचा अर्थ उलगडून, विविध दाखले, उदाहरणे यांच्या साहाय्याने मुख्य आशय अधिक समृद्ध व संपन्न करण्याचा प्रयत्न करावा. दिलेली उदाहरणे विषयाशी संबंधीत असावीत. वाक्यात दिलेल्या कल्पनेला

अनुरूप साधक-बाधक असे विचार संपूर्णपणे मांडण्याची मुभा या प्रकारात असते.

कल्पनात्मक निबंध लिहिताना लक्षात ठेवायचे मुद्दे.

- (१) कल्पना प्रधान निबंधाचा उद्देश कल्पना व वास्तव यांची योग्य सांगड घालणे हा असतो.
 - (२) मुख्य कल्पना निबंधाच्या शीर्षकातच दडलेली असते. तिचा विस्तार करणे महत्त्वाचे आहे.
 - (३) एकातून दुसरी कल्पना अशी कल्पनांची साखळी तयार करावी.
 - (४) कल्पना वास्तवाला धरून किंवा गमतीदार असावी.
 - (५) साधी, सरळ, शक्यतो सोप्या भाषेचा वापर करावा.
 - (६) योग्य तेथे काव्यपंक्ती व सुविचारांचा उपयोग करावा.
- (i) मी पक्षी झालो तर

साडेसात वाजले होते. शाळेत जाण्यासाठी अर्ध्यातासापासून मी बसच्या रांगेत उभा होतो. पण बसचा पत्ता नव्हता. शाळेची वेळ झाली होती. काय करावे सुचत नव्हते. सरांचा रागीट चेहरा समोर येत होता. त्यांच्या हातातली छडी दिसत होती व त्यांची बोलणीही खावी लागणार होती. शाळा दूर असल्याने चालत अथवा धावत जाणेही मला शक्य नव्हते. चुळबूळ करीत अस्वस्थ मनाने बसची वाट पाहणे एवढेच माझ्या हातात होते. तोच शेजारच्या माणसाच्या हातातील मोबाईलवर गाणे वाजले होते, 'पंख होते तो उड आती रे!' समोरून त्याचवेळी दोन चिमण्या उडून जातांना दिसल्या. मनात कल्पना सुचली, 'मी पक्षी झालो तर.....' मी विचारांच्या हवेवर उडू लागलो.....

लहानपणी आईने मला अनेक छान-छान गोष्टी सांगितल्याचे आठवले. मला परीच्या गोष्टी ऐकायला खूप आवडत. परीला पंख असल्याने ती कोठेही जाऊ शकत होती. पंख असल्याने तिला उडता येत असे. आई एक कविता म्हणत असे. त्यातली एक ओळ आजही आठवते. 'कावळा म्हणतो पंख दे, चिमणी म्हणते खोपा दे' मला कावळ्याचे मागणे आवडे. खरंच, रस्त्यावरची गर्दी, रहदारी, बसचा विलंब पाहून वाटतं मला पंख असते तर.....

खरोखर मी पक्षी असतो तर भुरकन उडून सर्वांच्या आधी शाळेत आलो असतो. ना बसची रांग, ना बसची सुट्ट्या पैशांची रोजची कटकट. रोज मी उडत उडत शाळेबरोबरच मित्रांकडे, आजी आजोबांकडे गेलो असतो. ना प्रवासाचा खर्च ना रहदारीचा त्रास. आले

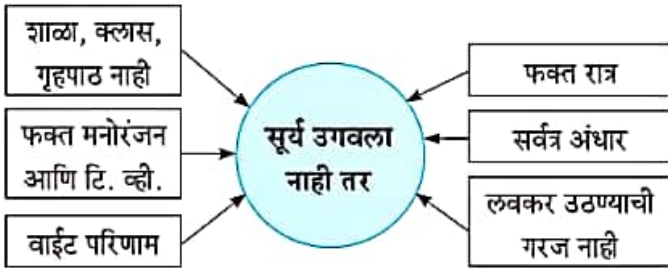
मनात की निघालो प्रवासाला. मी स्वातंत्र्याचा पूर्ण आनंद उपभोगला असता. सहलीला जाण्यासाठी नको आई बाबांची मनधरणी, नको त्यांचे पैसे, ना त्यांच्या अटी ऐकणे.

खूप मस्तपैकी गगन विहाराचा आनंद घेतला असता. आकाशात उंचच, उंच भरान्या मारल्या असल्या. भूक लागल्यावर ताजी-ताजी फळे खाल्ली असती. तहान लागताच नदी, तलावाचं शुद्ध वाहतं पाणी प्यायलो असतो. इतर पक्ष्यांबरोबर उंच उंच उडण्याच्या स्पर्धा लावल्या असल्या. पक्षी झाल्यावर रेल्वे, बस, विमान किंवा कोणत्याही वाहनाने कधी प्रवास केल्याच नसता. नको तिकीट, नको पासपोर्ट, नको व्हिसा, नको पैसे, फक्त प्रवास आनंदाचा, सुखाचा, स्वातंत्र्याचा! ना रांगेचा त्रास, ना अपघाताचं भय! पक्षी होऊन गगन विहाराचा मनसोक्त आनंद उपभोगला असता.

आपल्या भारत देशात अनेक प्रेक्षणीय स्थळे आहेत. ज्यांच्या बदललेले व वाचलेले आहे, ती स्थळे पाहण्याची हौस पुरी केली असती. पक्षी झाल्याने निसर्ग, हिरवी झाडे, ताजी फळे, नद्या, तलाव यांचे सानिध्य लाभले असते.

पण, हे काय! त्या मुलाच्या हातात दगड. तो बहुधा मला मारण्यासाठीच त्याने उचलला आहे. हे मुला, मला दगड मारायचा नाही, दगड मारू नको. पण तो कुठे ऐकतो. अरे बापरे! माझी भाषा त्याला कशी कळणार? मी पक्षी आहे ना? नाही मला पक्षी होऊन मार नाही खायचा, पिंजऱ्यात नाही अडकायचं. मी पक्षी नाही, ओरडत असतानाच बस आली व मी शाळेकडे निघालो.

(ii) सूर्य उगवला नाही तर.....

“अरे वेदान्त, चल उठ किती वाजले बघ? सूर्य डोक्यावर आलाय आणि तू अजून अंधरूणात लोळत पडला आहेस.” आईची बडबड सुरूच होती. अस्सा राग आला होता तिचा आणि त्या सूर्याचाही पण काय करणार? आईलाही बोलू शकत नाही आणि त्या सूर्यालाही. हा सूर्य सुद्धा असा कसा? एकही दिवस विश्रांती घेत नाही आणि

दुसऱ्यालाही घेऊ देत नाही. आज रविवार म्हणून झोपायचे म्हटले तर इतक्या लवकर उगवला. किती मजा येईल ना! जर सूर्य उगवलाच नाही तर?

सगळीकडे छान अंधारच अंधार. सूर्य उगवला म्हणून उठायलाही नको आणि शाळेतसुद्धा जायला नको. मस्त अंधरूणात लोळत पडायचे आणि टी. व्ही. बघायचा. कंटाळा आला की संगणकावर गेम खेळायचे. हे ही नको झाले तर मस्त झोपून घ्यायचे. भूक लागली की जेवायचे आणि धम्माल करायची. अभ्यासाची कटकट नाही म्हणजे घरचा अभ्यासही नाही. दिवसरात्र सॉरी-सॉरी फक्त रात्र! मज्जाच मज्जा! छान चांदण्यारात्री फिरायचे, चंद्रप्रकाशात गच्चीवर बसून गप्पा मारायच्या, अरे! हा काय विचार करतोय मी?

चंद्रप्रकाशात गच्चीवर? जर सूर्यच नसेल तर चंद्राला तरी कसा प्रकाश मिळेल? कारण शेवटी तो ही परप्रकाशीतच. सूर्यामुळेच तोही प्रकाशमान बनतो. हे झाले चंद्राच्या बाबतीत. पण इतर गोष्टींचे काय? कारण सूर्यामुळेच हे विश्व चालत आहे. त्यातील घडामोडीसुद्धा सूर्यामुळेच होतात. सूर्य जर उगवला नाही तर संपूर्ण जनजीवनच नष्ट होईल. कारण सूर्य नाही तर वनस्पती अन्न तयार करू शकणार नाही. वनस्पतींनी अन्न तयार केले नाही म्हणजे आपली उपासमारच होणार. कारण आपल्यालाही अन्न देणाऱ्या शेवटी वनस्पतीच आहेत ना? सूर्य नाही तर पाण्याचे बाष्पीभवन नाही आणि बाष्पीभवन नाही तर पाऊस नाही. पाऊस नाही तर पाणी नाही. पाणी म्हणजे जीवन आणि जीवन नाही म्हणजे जीवच नाही. म्हणजे पृथ्वीवरील जीवसृष्टीच नष्ट होईल.

सूर्य नसला तर संपूर्ण जीवन ठप्प होईल. सकाळ झाली नाही तर सर्व ऑफिसेस बंद, शाळा-कॉलेज बंद, दुकाने बंद, ट्रेन बंद, रिश्का टॅक्सी बंद, बस बंद सर्वत्र फक्त शुकशुकाट. सर्व माणसे घरातच बसून राहतील. बाबा कामाला गेले नाही तर पैसे कोठून येतील? आणि पैसे नाही मिळाले तर घर कसे चालेल? आपल्याला खायला-प्यायला कसे काय मिळेल? आपली सर्व हौस कशी पूर्ण होणार? आपल्याला खाऊ कोण देणार? नवीन नवीन गेम कसे मिळणार? अरे बापरे! सूर्य उगवला नाही तर त्याचे एवढे दुष्परिणाम होणार, याची कल्पनाच सहन होत नाही. नको, नको देवा! असे काही घडायला नको.

अरे वेदान्त! काय बडबड करतोस? काय घडायला नको? मी मघाशी उठवून गेले आणि तू पुन्हा झोपलास की काय? चल उठ, लवकर आता उठला नाहीस तर फटके देईन चांगले. आईच्या तारस्वराने मी पटकन उठून बसलो, आणि खिडकीजवळ जाऊन सूर्याचे दर्शन घेतले. आणि मनातल्या मनात जप करू लागलो.

ॐ सूर्याय नमः ।, ॐ सूर्याय नमः ।

वेळ : ३ तास	नमुना कृतिपत्रिका - १	गुण : १००
	(मराठी अक्षरभारती - द्वितीय भाषा)	

विभाग १ - गद्य

१. (अ) खालील उतान्याच्या आधारे सूचनेनुसार कृती करा.

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२)

उतारा २ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २८-२९

८. उर्जाशक्तीचा जागर

पण माझ्या आईनं धीर सोडला नाही. ती खचली नाही. वेगवेगळी कष्टाची कामं ती करत होती. त्यातच माशेलहून मुंबईत आलेले माझे मामाही मदतीला आले. त्यांच्यामुळे मला खेतवाडीतील प्राथमिक शाळेत प्रवेश मिळू शकला. ही शाळा महानगरपालिकेची होती. माझ्याप्रमाणेच शाळेचीही परिस्थिती बेताचीच होती; पण इथले शिक्षक मात्र मनानं खूप श्रीमंत होते. पायात चप्पलही घालायला नव्हती अशा परिस्थितीत माझी शाळा सुरू होती. वयाच्या बाराव्या वर्षापर्यंत मला अनवाणीच राहावं लागलं.

शालेय शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर जेव्हा हायस्कूलमध्ये प्रवेश घेण्याची वेळ आली त्यावेळी तर आणखी एक मोठं संकट समोर आलं. त्यावेळची हायस्कूलची प्रवेश फी एकवीस रुपये होती; पण आमच्याजवळ एवढे पैसे कुठून येणार? प्रवेश फी भरणे शक्य नसल्यामुळे आता माझे शिक्षण थांबणार असे वाटू लागले; पण माझ्या आईने धीर सोडला नाही. आजूबाजूच्या बिन्हाडांतील काही कामे करून तिने पैसे जमवण्यास सुरुवात केली. त्याच वेळी तिच्या परिचयातील एक माऊली मदतीला धावली आणि माझ्या प्रवेश फीची व्यवस्था झाली; पण तोपर्यंत गिरगावातील त्यावेळच्या नामांकित शाळांमध्ये प्रवेश बंद झाले होते.

अखेर युनियन हायस्कूलमध्ये मला प्रवेश मिळाला आणि माध्यमिक शिक्षणाचा पुढील टप्पा सुरू झाला. अनेक अडीअडचणींमधून मी जमेल तेवढा अभ्यास करत होतोच; पण त्या छोट्याशा खोलीतील जागा अपुरी पडायची. अभ्यासाला पूरक वातावरण नव्हते. मात्र त्याही वातावरणात मी जिद्दीने अभ्यास करत राहिलो आणि परीक्षेत चांगलं यश मिळत गेलं.

(२) उतान्यानुसार वाक्यांचा क्रम लावा.

(२)

- तिच्या परिचयातील एक माऊली मदतीला धावली.
- माध्यमिक शिक्षणाचा पुढील टप्पा सुरू झाला.
- माशेलहून मुंबईत आलेले माझे मामाही मदतीला आले.
- वयाच्या बाराव्या वर्षापर्यंत मला अनवाणीच राहवे लागले.

(३) व्याकरण कृती

(i) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(१)

(i) गरीब × (ii) मारक ×

(ii) दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

(१)

माझ्या आईनं धीर सोडला नाही. (अधोरेखित नामाचे लिंग बदलून वाक्य लिहा.)

(४) स्वमत (२)

'मात्र त्याही वातावरणात मी जिद्दीने अभ्यास करत राहिलो.' हे विधान तुमच्या शब्दात स्पष्ट करा.

(आ) खालील उताऱ्याच्या आधारे सूचनेनुसार कृती करा. (२)

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५२

१४. बीज पेरले गेले

माझ्या बालमित्रांनो, मी तुमच्याएवढा होतो तेव्हा अगदी तुमच्यासारखाच खेळकर, खोडकर व उपद्व्यापी होतो! माझा जन्म पुण्यातच एका गरीब कुटुंबात झाला. माझे वडील त्या वेळेस पोलीसखात्यामध्ये तुटपुंज्या पगारावर नोकरी करत होते. तेव्हा साहजिकच गरीब कुटुंबाच्या वाट्याला येणारे सारे कष्ट व दुःखे आम्ही भोगत होतो. अशा परिस्थितीत वडिलांना आम्हां मुलांसाठी खेळणी विकत घेणे शक्यच नव्हते. दुसऱ्या मुलांच्या हातात खेळणी पाहून आम्हांला त्यांचा हेवा वाटत असे. तरी पण गल्लीतील मुलांना जमा करून उन्हातान्हात विटीदांडू खेळणे, पतंग उडवणे, कधीमधी कॅम्पमधील कॅनॉलमध्ये चोरून पोहणे; कैऱ्या, पेरू पाडून त्यांचा यथेच्छ स्वाद घेणे, घरात जळण्यासाठी आणलेल्या लाकडांतूनच बॅट व स्टंप तयार करणे व कुटून तरी जुना पुराणा बॉल पैदा करून क्रिकेट खेळणे असा माझा दिवसभराचा कार्यक्रम असायचा. संध्याकाळी घरी येईपर्यंत माझ्याबद्दल बऱ्याच तक्रारी आईच्या कानांवर आलेल्या असायच्या. दिवसभराच्या खेळाने भूक तर खूपच लागलेली असायची. घरात पाऊल ठेवतो तोच पाठीवर धम्मकलाडू व चापटपोळ्यांचा यथेच्छ वर्षाव व्हायचा. मग मी घरात एका कोपऱ्यात जाऊन रडत बसायचा! तिथेच झोप लागायची आणि जाग यायची ती आईच्या प्रेमळ कुशीत.

नंतर माझ्या वडिलांची बदली वडगावला झाली. त्याचा परिणाम असा झाला, की मला व माझ्या थोरल्या भावाला शाळेसाठी पुण्यातच काकांकडे राहावे लागले. त्या वेळेस मी अवघा नऊ-दहा वर्षांचा असेन. त्या लहान वयात आई-वडिलांपासून दूर राहणे माझ्या जिवावर येई. खूप रडायला यायचे; पण त्याचा काही उपयोग व्हायचा नाही. हट्टही करून बघितला, पण व्यर्थ. आम्हांला सोडून जाणे आई-वडिलांच्याही जिवावर आले होते; परंतु मुलाने चांगले शिकावे, मोठा ऑफिसर व्हावे व घराण्याचे नाव उज्ज्वल करावे या उद्देशाने त्यांनी कसेबसे मन घट्ट करून आमचा निरोप घेतला.

(२) चौकट पूर्ण करा (२)

(i) पोलीस खात्यात नोकरी करणारे -

(ii) लेखक व भाऊ शिक्षणासाठी यांच्याकडे राहिले -

(३) व्याकरण कृती

(i) वचन बदला - (i) कैरी - (ii) गल्ली - (१)

(ii) खालील वाक्यातील सर्वनाम ओळखा. (१)

मला व माझ्या भावाला काकांकडे राहावे लागले.

(४) स्वमत

लेखकाच्या आईवडिलांनी मन घट्ट करून का निरोप घेतला असेल? तुमच्या शब्दात सांगा. (२)

(इ) खालील उताऱ्याच्या आधारे सूचनेनुसार कृती करा.

(१) खालील कृती पूर्ण करा. (२)

(i) यांच्या पायावर एक कुटुंब निर्माण करणे मनुष्यत्त्वाचे ध्येय.

- (ii) सर्व मानवांना परमेश्वराने दिलेले स्वातंत्र्य

उतारा ३

सगळी मनुष्यजात ही एक आहे आणि सगळ्या मनुष्यजातीचे स्वातंत्र्य, समता व बंधुत्व यांच्या पायावर एक कुटुंब निर्माण करणे हेच मनुष्यत्वाचे ध्येय होय. परमेश्वराने सर्व मानवांना जन्मतःच धार्मिक व राजकीय स्वातंत्र्य दिले आहे. सर्वांना ऐहिक जीवनाचा, विश्वातील वस्तूंचा यथेच्छ उपभोग घेण्याचा सारखाच अधिकार आहे. शेतकी, कला-कौशल्य, मजुरी इत्यादी कामे मनुष्यास हीनपणा आणीत नसून त्यांच्यायोगे मनुष्याची थोरवी सिद्ध होते. निसर्गशक्तीचा मनुष्याच्या गरजा भागविण्याकरता उपयोग करणे हा मनुष्याचा मुलभूत अधिकार व कर्तव्य होय. ईश्वराने निर्माण केलेल्या सुश्रीत प्रयत्न केल्यास सर्व मनुष्यांस त्याचा स्वर्ग बनवता येईल. या विश्वात जगण्याकरता आणि उपभोगण्याकरता वस्तू उत्पन्न करणे किंवा मिळवणे हे मनुष्याचे पहिले कर्तव्य आहे आणि त्याकरता परस्परांना साहाय्य करणे हा मनुष्याचा श्रेष्ठ धर्म आहे. एवढेच नव्हे तर ही ईश्वराची पूजा आहे.

- (२) उत्तरे लिहा. (२)
- (i) मनुष्यास मिळालेला समान अधिकार -
- (ii) मनुष्याची थोरवी सिद्ध करणारी कामे -
- (३) खालील तक्ता पूर्ण करा. (२)

शब्द	मूळ शब्द	प्रत्यय	सामान्यरूप
परमेश्वराने	परमेश्वर		
मानवांना	मानव		

स्वमत

- (४) आपल्याला मिळालेल्या हक्कांचा वापर आपण कसा करावा. स्पष्ट करा. (२)

विभाग २ - पद्य

२. (अ) खालील कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.
- (१) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा. (२)
- (i) बाळाला वाचवण्यासाठी कोण धावून येते ? (ii) चातक पक्षी कोणाला विनवणी करतो ?

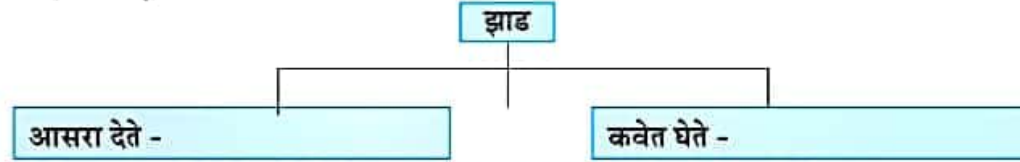
अभंग १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २

२. संतवाणी (अ) अंकिला मी दास तुझा

अग्निमाजि पडे बाळू । माता धावें कनवाळू ॥१॥
 तैसा धावें माझिया काजा । अंकिला मी दास तुझा ॥२॥
 सर्वेचि झेंपावें पक्षिणी । पिलीं पडतांचि घरणीं ॥३॥
 भुकेलें वत्सरावें । घेनु हुंवरत धावे ॥४॥
 वणवा लागलासे वनी । पाडस चिंतीत हरणी ॥५॥
 नामा म्हणे मेघा जैसा । विनवितो चातक तैसा ॥६॥

- (२) (i) सहसंबंध लिहा. (१)
- (i) कनवाळू: माता :: चिंतीत: (ii) धावे: धेनु :: झेपावे:

- (ii) कोण ते लिहा (१)
- (i) वासरासाठी हंबरणारी (ii) कनवाळू आहे.
- (३) खालील काव्यपंक्तीतील आशयसौंदर्य स्पष्ट करा. (२)
- अग्निमाजि पडे बाळू । माता धांवें कनवाळू ॥१॥
- (४) संत नामदेवांनी परमेश्वराकडे केलेली विनंती सोदाहरण स्पष्ट करा. (२)
२. (आ) खालील कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.
- (१) आकृतिबंध पूर्ण करा. (२)

कविता - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५०

हिरवंगार झाडासारखं

झाड बसते ध्यानस्थ ऋषिसारखं मौन व्रत धारण करून तपश्चर्या करत...
 पक्षी झाडांचे कुणीच नसतात तरीही झाड त्यांचं असतं
 मुळावर घाव घातला तरी झाड मुकाट सहन करते
 झाडांच्या पानावरून वहीच्या पानावर
 अलगद उतरतात दवांचे टपोरे थेंब
 झाडाकडे टक लावून पाहिलं तर
 शरीरभर विरघळतो हिरवा रंग
 रक्त होते क्षणभर हिरवेगार
 आयुष्य होतं नुकत्याच खुडलेल्या फुलासारखं टवटवीत
 झाडाचे बाहु सरसावलेले असतात मुसाफिराना कवेत घेण्यासाठी
 पानझडीनंतर झाड पुन्हा नवीन वस्त्र धारण करतं
 नव्या नवरीसारखं
 झाडाला पालवी फुटल्यावर फुटते शरीरभर पालवी
 अन झटकली जाते मरगळ
 पक्ष्यांच्या मंजुळ नादात झाडाचंही जीवनाचं
 एक संथ गाणे दडलेले असते
 हसावं कसं सळसळत्या पानासारखं
 मुळावं मुरावं कसं तर ? झाडासारखं घट्ट पाय रोवीत
 जगावं कसं तर ? हिरवंगार झाडासारखं
 रोजचं चिंतन करावं कसं तर झाडासारखं !

- (२) खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिहा. (२)
- (i) झाड कोणासारखे बसते ? (ii) झाडाच्या जीवनाचे संथ गाणे कोठे दडले आहे ?
- (३) काव्यसौंदर्य- (२)
- पुढील ओळींचे अर्थ सौंदर्य स्पष्ट करा.
- झाडाचे बाहु सरसावलेले असतात मुसाफिरांना कवेत घेण्यासाठी
- (४) झाडापासून आनंदी जीवन जगणे शिकावे या विधानातील विचार स्पष्ट करा. (२)

२. (इ) काव्यपंक्तीचे रसग्रहण करा. (४)

या हातांनी यंत्र डोलते, श्रमशक्तिचे मंत्र बोलते
उदयोगाचे चक्र चालते, आभाळावर उत्क्रान्तीचा घुमवू या ललकारी ।।

स्थूलवाचन - विभाग - ३

३. खालीलपैकी कोणत्याही दोन कृती लिहा. (६)

- (i) 'स्काय इज द लिमिट' ही परिस्थिती केव्हा निर्माण होऊ शकते ते पाठाच्या आधारे लिहा.
(ii) 'प्रत्यक्ष अनुभवांतून शिकणे हे अधिक परिणामकारक असते' हे विधान स्वानुभवातून स्पष्ट करा.
(iii) 'पाणी हेच जीवन!' या विधानासंबंधी तुमचे विचार लिहा.

विभाग ४ - भाषाभ्यास

४. (अ) व्याकरण घटकांवर आधारित कृती. (२)

समास

खालील तक्ता पूर्ण करा.

अ.क्र.	सामासिक शब्द	विग्रह	समासाचे नाव
(i)	आईवडील
(ii)	चहापाणी

अलंकार -

खालील उदाहरण वाचून कृती करा. (२)

तौ गुलाबी उषा म्हणजे परमेश्वराचे प्रेमच जणू.

वरील उदाहरणातील

- (i) उपमेय - (ii) उपमान - (iii) समानधर्म - (iv) अलंकार-

(३) वाक्यरूपांतर -

सूचनेप्रमाणे बदल करा. (२)

(१) हे सांगायला अॅपची गरज नाही. (प्रश्नार्थी वाक्य करा.)

(२) पायाला चिकटलेला कार्बन धुवायला हवा. (आज्ञार्थी वाक्य करा)

(४) सामान्यरूप -

तक्ता पूर्ण करा. (२)

शब्द	मूळशब्द	सामान्यरूप
कोपन्यावर	कोपरा
झाडाखाली	झाड
कानाच्या	कान
निरिक्षणांची	निरिक्षण

(५) वाक्प्रचार -

खालील वाक्प्रचारांचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग करा.

(२)

(i) उसंत न लाभणे (ii) चेहरा पडणे.

४. (आ) भाषासौंदर्य -

शब्दसंपत्ती -

(i) समानार्थी शब्द लिहा. - (i) माता - (ii) पवन -

(१)

(ii) विरुद्धार्थी शब्द लिहा. - (i) ठळक - (ii) गरीब -

(१)

(iii) शब्दातील अक्षरांपासून शब्द बनवा. - (i) बालनाट्य -

(१)

(iv) 'खणखणीत' या सारखे आणखी दोन शब्द लिहा.

(१)

(२) लेखननियमांनुसार लेखन -

(१) अचूक शब्द ओळखा.

(१)

(i) चरित्र, चरीत्र, चरईत्र, चरीत्र (ii) आयुष, आयुष्य, आयूष, आयूष्य

(२) खालील वाक्य लेखन नियमांनुसार लिहा.

(१)

(i) मि वाचनीय अन प्रेक्षणीय व्हावं अशी त्याची अपेक्षा असते.

(३) विरामचिन्हे -

(२)

(i) योग्य विरामचिन्हे वापरा. (ii) चुकीची विरामचिन्हे बदला -
नॉन्सेन्स जगदाळे ओरडला म्हणजे ! ते कस काय,

(४) पारिभाषिक शब्द -

खालील शब्दांना पारिभाषिक शब्द लिहा.

(१)

(i) बस स्टॉप - (ii) गेट -

(५) भाषिक खेळ

अकारविल्हे नुरुप लिहा.

(१)

उपमा, लढाई, परीक्षा, आयोजन

विभाग ५ - उपयोजित लेखन

५. (अ) खालील कृती सोडवा

(५)

(१) पत्रलेखन

खालील निवेदन वाचा व त्याखालील एक कृती सोडवा.

समर्थ ग्रंथ भांडार
 नेहरू रोड, सदाशिव पेठ, नागपूर.
 (सर्व पुस्तकांवर योग्य सवलत)
 वेळ स. १० ते रात्री ८.०० (सोमवार बंद)

तुमच्या शाळेसाठी लागणाऱ्या पुस्तकाची मागणी करणारे पत्र लिहा.

तुमच्या शाळेसाठी लागणाऱ्या पुस्तकावर योग्य सवलत देण्यासाठी विनंती पत्र लिहा.

(२) सारांशलेखन -

खालील उतारा वाचा व त्याचा एकतृतीयांश एवढा सारांश तुमच्या शब्दांत लिहा.

(५)

सारांशलेखन

प्रत्येक मानव महत्त्वाकांक्षी असतो. आपल्या मनात स्वप्ने रंगवितो. स्वप्नसृष्टीत रममाण होऊन जातो. पण ही स्वप्ने केवळ सुंदर शब्दांनीच रंगवून त्यात दंग होऊन चालणार नाही, ती सत्यसृष्टीत आणण्यासाठी सतत प्रयत्न करावयास हवेत. श्रम करण्याची तयारी हवी. श्रम करणाऱ्याला लक्ष्मी हसतमुखाने माळ घालते. श्रम करणाऱ्याला यशाच्या रूपाने परमेश्वर दर्शन देतो. नियमित अभ्यास करणारा विद्यार्थी परीक्षेत यश मिळवितो. सतत श्रम करून प्रचंड कारखान्यांची निर्मिती होते. भव्य मंदिरे, इमारतीची उभारणी होते. डोळ्यांना दिपवून टाकणारी धरणे बांधली जातात. शेतकरी, कामक-यांच्या कष्टातून जीवनाला आकार प्राप्त होतो. अन्न, वस्त्र, निवारा या मुलभूत गरजांची पूर्ती होते, यशस्वी जीवन जगण्याचा हाच एक मंत्र आहे. प्रत्येकाने मनापासून श्रम केले, तर राष्ट्र उभारणीचे कार्य सफलतेने पार पडेल व राष्ट्र उन्नतीच्या दिशेने वाटचाल करू शकेल.

५. (आ) खालील कृती सोडवा.

(१) बातमी लेखन (६० ते ८० शब्द)

(६)

खालील शीर्षकावरून बातमी तयार करा.

वसुंधरा दिनानिमित्त आयोजित वृक्षदिंडी व वृक्षारोपण कार्यक्रमासाठी बातमी तयार करून लिहा.

(२) कथालेखन (८० ते १०० शब्द)

(६)

खाली दिलेल्या मुद्द्यावरून कथा तयार करा. कथेला योग्य शीर्षक व तात्पर्य द्या.

मुद्दे - श्रीमंत म्हातारा..... दोन नोकर कोंबडा आरवला की म्हातारा उठे नोकरांना उठवून काम करायला सांगे कोंबड्याला मारणे म्हातार्याचे वेळीअवेळी उठणे पहिल्यापेक्षा जास्त काम पश्चात्ताप तात्पर्य.

(इ) लेखनकौशल्य-

खालील लेखनप्रकारांपैकी कोणतीही एक कृती सोडवा.

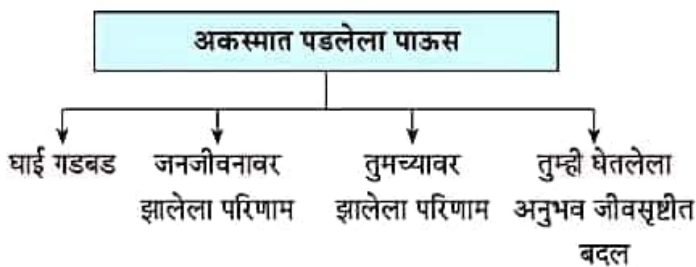
(८)

(१) आत्मकथन

विषय - माजी सैनिक आत्मकथन

(२) प्रसंगलेखन

वेळ : ३ तास	नमुना कृतिपत्रिका - २	गुण : १००
	(मराठी अक्षरभारती - द्वितीय भाषा)	

विभाग १ - गद्य

१. (अ) खालील उतान्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

(२)

(१) आकृतिबंध पूर्ण करा.

उतारा १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक २३

७. फूटप्रिन्टस

अभिषेकनं दार उघडलं आणि कामवाल्या रेखामावशी आत आल्या. आल्या आल्या त्यांनी किचनमधील सिंकमध्ये वाट पाहणाऱ्या भांड्यांकडे आपला मोर्चा वळवला. अभिषेकला आज उठायला उशीरच झाला होता. काल त्यांच्याकडे सुमित आला होता कानपूरहून. सुमित म्हणजे अभिषेकचा आतेभाऊ. तो आय.आय.टी. कानपूरला शिकत होता. काल संध्याकाळी सुमित आल्यापासून गप्पांसोबत सुमितच्या लॅपटॉपवर त्यानं केलेले नवे प्रोजेक्ट अभिषेक पाहत होता. त्यामुळे रात्री झोपायला देण वाजले. “काय हो हे, तुम्हीच फरशी पुसता आणि तुम्हीच ती घाण करता?” हॉलमधून स्नेहलचा आवाज आला. अभिषेक हॉलमध्ये आला तर रेखामावशी फरशी पुसत होत्या; पण मागे त्यांच्या पायाचे काळे मळकट ठसे पुसलेल्या फरशीवर उमटले होते. स्वच्छतेची भोक्ती असलेली स्नेहल त्यामुळे त्रासली होती. रेखामावशीही बिचान्या वरमल्या होत्या.

“अवो, स्नेहाताई, मी कुठं एसीत बसून शान काम करतये बाई. शेनामातीत काम करावं लागतं! आन आमच्या वस्तीचा रस्ता बी समदा उखणलाय. समदी धूळ लागती पायास्ती. आन धा-धा मिन्टाला हातपाय धोयला येळ बी नाय आन पानी तरी कुठं हाय बक्कळ?”

“सॉरी, मावशी खरचं सॉरी,” आपण त्यांच्या मळकट पायांबद्दल बोललो याचं स्नेहललाही कसंतरी वाटलं. तिला टाचेला फाटलेली, अगदी पातळ झालेली त्यांची चप्पल आठवली. रेखावाशीच्या खणखणीत आवाजानं सुमितही जागा झाला आणि हॉलमध्ये आला. सगळा प्रकार त्याच्या लक्षात आला. तेवढ्यात पावडेकाकाही आले. आज बाबा आणि पावडेकाका कुठल्याशा कार्यक्रमाला जाणार होते. स्नेहलने पावडेकाकांना पाणी दिलं. फरशी पुसणाऱ्या रेखामावशीचं लक्ष पावडेकाकांच्या तळव्याकडं गेलं. एकदम गोजिरा, गुलाबी तळवा. कुठं चिरण्या नाहीत की काही नाही! ‘एकदम लोण्यागत पाय हाय काकांचा,’ रेखामावशी स्वतःशीच पुटपुटल्या. त्यांनी स्वतःच्या पायाकडं पाह्यलं... पायाला किती तरी चिरण्या पडल्या होत्या.. माती धूळ बसून त्या काळ्या पडल्या होत्या. अभिषेक-स्नेहलचे बाबाही तयार होऊन हॉलमध्ये आले.

(२) कारणे लिहा.

(२)

(i) स्नेहल रेखामावशींना सॉरी म्हणाली कारण (ii) सुमित हॉलमध्ये आला कारण

(३) व्याकरण

कंसातील सूचनांनुसार बदल करा.

(२)

(i) स्नेहलने पावडेकाकांना पाणी दिलं. (काळ ओळखा)

(ii) आज बाबा आणि काका कार्यक्रमाला जाणार होते. (क्रिया विशेषण अव्यय ओळखा)

(४) स्वमत -

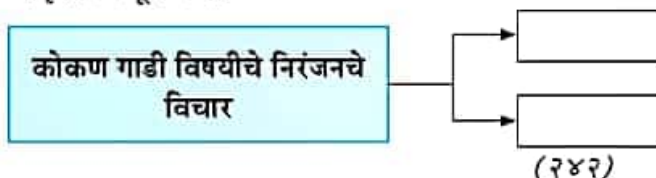
रेखामावशींच्या पावलांचे वर्णन तुमच्या शब्दात लिहा.

(२)

१. (आ) पुढील उतान्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

(i) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(२)

(२४२)

उतारा ३ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ३९

१५. खरा नागरिक

मावशीचं घर गावाबाहेर डोंगरपायथ्याशी. मध्ये एक नदीही लागायची. पूर्वी ही नदी पाण्यात उतरूनच चालत चालत पार करायला लागायची; परंतु आता कोकण रेल्वे आल्याने रेल्वेचा छान पूल नदीवर आला. पुलाच्या एका बाजूने लोकांसाठी पायवाटही ठेवली होती. या पुलामुळे आता जाण-येण सोपं झालं होतं. निरंजन अभ्यासाची मनातल्या मनात उजळणी करत झपाझप चालला होता. वाटेत त्याला भला मोठा दगड पडलेला दिसला. कुणीतरी कामासाठी घेतला असेल आणि पुन्हा तसाच ठेवून दिला असेल. निरंजनने तो दगड उचलून बाजूला ठेवला. त्याला लोकांच्या या बेफिकीर प्रवृत्तीचा भयंकर राग येई. तुम्ही विसरलात; पण दुसरा ठेचकाळून जीवाला मुक्तो त्याचं काय! असंच त्याचं म्हणणं. निरंजन पुलावर पोहोचला तेव्हा साडेनऊ वाजून गेले असावेत. आता नऊ पन्नासची गाडी येईल. धाड्धाड् आवाज करत दिमाखात पुलावरून जाईल. ही कोकण गाडी किती छान दिसते; पण दिसते न दिसते तोच लगेच बोगद्यात शिरते. काय मजा येत असेल नाही गाडीतून जायला? आपणही मोठं झाल्यावर गाडीतून फिरू, या विचाराने तो हुरळून गेला. तोच त्याचं लक्ष डाव्या बाजूस रूळाखाली पडलेल्या भल्या मोठ्या भगदाडाकडे गेलं. हे छिद्र कसलं? रोज नसतं बुवा, असं म्हणत त्यानं जवळ जाऊन पाहिलं तो कुणीतरी काँक्रीट फोडून रेल्वेचे रूळ वेडेवाकडे करून ठेवल्याचं त्याच्या ध्यानी आलं. निरंजनला आश्चर्यच वाटलं.

रात्री दोन वाजता शेवटची गाडी इथून जाते. त्यानंतर पहाटेस कुणीतरी हा उपद्व्याप जाणीवपूर्वक केला असावा. आता प्रवाशांनी भरलेली नऊ पन्नासची गाडी येईल.

(२) खालील घटनांचे परिणाम लिहा.

(२)

	घटना	परिणाम
(i)	आता नऊ पन्नासची गाडी येईल	
(ii)	जर दगड बाजूला ठेवायचे विसरलात	

(३) व्याकरण

अधोरेखित अव्यये ओळखा व लिहा.

(२)

(i) मावशीच घर गावाबाहेर डोंगरापाशी

(ii) कानठळ्या बसवणारा आवाज आणि लोकांच्या

किंकाळ्या कानांत धुमू लागल्या.

(४) स्वमत

तुमच्या खबरदारीने भावी धोका टळला असा प्रसंग तुमच्या शब्दात मांडा.

(२)

१. (इ) पुढील उताऱ्याच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

(१)

(i) आकृतिबंध पूर्ण करा.

KK

(ii) चौकटी पूर्ण करा:

(१)

(१) हिरव्या पाल्याच्या शोधात हे जंगलाकडे वळतात

(२) हे आगीचे भक्ष्य बनतात

गवत जाळल्यामुळे पुढील वर्षी पावसाळ्यात गवताची चांगली वाढ होते, या समजूतीतून डोंगरावरील गवताला आग लावली जाते. काही ठिकाणी मोहफूल, तेंदूपत्ता गोळा करताना स्थानिक लोकांकडूनही काही भागांत आग लावली जाते; परंतु त्यावर नियंत्रण न राखता आल्याने ही आग रौद्ररूप धारण करते. त्यामध्ये डोंगरावरील गवत जळून नष्ट होते, त्याबरोबरच अनेक लहानमोठी झाडेही जळतात. झाडांच्या आसऱ्याला

राहणारे अनेक पक्षी व प्राणी हेही आगीचे भक्ष्य बनतात. वनसंपदेबरोबरच वणव्याचा मोठा परिणाम प्राण्यांच्या अन्नसाखळीवर होत आहे. हिरव्या पाल्याच्या शोधात तृणभक्षी प्राणी जंगलाकडे वळतात; परंतु अशा वणव्यामुळे त्यांच्या जीविताला धोका निर्माण होतो. बऱ्याच वेळा डोंगरभागात फिरायला म्हणून जाणारे काही पर्यटक धूम्रपान करतात. विडी पेटवण्यासाठी आगपेटीची जळती काडी जंगलात फेकतात. या जळत्या काडीमुळे वाळलेले गवत पेट घेते आणि पुढे त्याचे वणव्यात रूपांतर होते. या वणव्यामुळे जंगलामध्ये पुनर्निर्मिती व चान्याची उपलब्धता यांवर विपरीत परिणाम होत आहे. प्राणी व वृक्ष वाचवण्यासाठी, वणवा लागू नये यासाठी सर्वांनी काळजी घेणे गरजेचे आहे.

(२) कारणे लिहा -

(२)

- (i) या समजूतीतून डोंगरावरील गवताला आग लावली जाते -
- (ii) जळत्या काडीमुळे वाळलेले गवत पेट घेते कारण -

(३) व्याकरण

सूचनेनुसार बदल करा

(२)

- (i) वणव्याचा मोठा परिणाम प्राण्यांच्या अन्नसाखळीवर होत आहे. (उद्गारार्थी वाक्य करा.)
- (ii) विडी पेटवण्यासाठी आगपेटीची जळती काडी जंगलात फेकतात. (अधोरेखित शब्दाचे वचन बदलून वाक्य पुन्हा लिहा.)

(४) स्वमत -

प्राणी व पक्षी वाचवण्यासाठी तसेच वणवा लागू नये म्हणून तुम्ही कोणती काळजी घ्याल ?

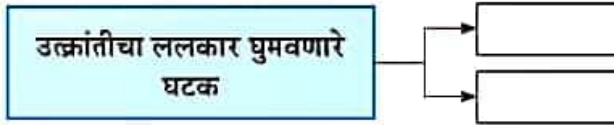
(२)

षट्च विभाग - २

२. (आ) कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

(१)

(i) आकृतिबंध पूर्ण करा.

(ii) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकामी जागा भरा.

(१)

नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे करू साकार ।। (दिव्य, स्वप्न, मत, भविष्य)

कविता १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक ५९

१६. स्वप्न करू साकार

या देशाच्या मातीवरती अमुचा रे अधिकार
नव्या पिढीचे, नव्या युगाचे स्वप्न करू साकार ।।

फुलामुलांतून हसतो श्रावण
मातीचे हो मंगल तनमन
चैतन्याचे फिरे सुदर्शन
शेतामधुनी पिकवू मोती, धन हे अपरंपार ।।

या हातांनी यंत्र डोलते
श्रमशक्तीचे मंत्र बोलते
उद्योगाचे चक्र चालते
आभाळावर उत्क्रांतीचा घुमवू या ललकार ।।

हजार आम्ही एकी बळकट
सर्वांचे हो एकच मनगट
शक्तीचीही झडते नौबत
घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ।।

या विश्वाची विभव संपदा
जपू वाढवू आम्ही लाखदा
हस्त शुभंकर हवा एकदा
भविष्य उज्ज्वल या देशाचे करूया जयजयकार ।।

(२)

(i) खालील प्रश्नांचे उत्तर एका वाक्यात लिहा. (१)

कवी शेतामधून काय पिकवायला सांगतात ?

(ii) ओघतक्ता पूर्ण करा. (१)

(३) या कवितेत कवीने बघितलेले स्वप्न तुमच्या शब्दांत लिहा. (२)

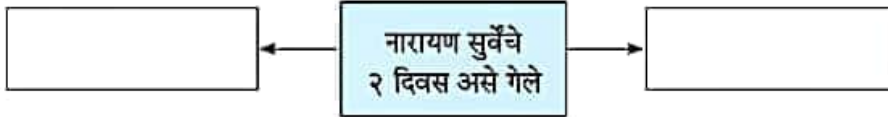
(४) खालील पंक्तीमधून सूचित होणारा अर्थ लिहा. (२)

घराघरांतून जन्म घेतसे तेज नवा अवतार ।

२. (आ) पुढील कवितेच्या आधारे दिलेल्या सूचनेनुसार कृती करा.

(१)

(i) आकृतिबंध पूर्ण करा. (२)

कविता १ - पाठ्यपुस्तक पृष्ठ क्रमांक १७

५. दोन दिवस

दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दोन दुःखात गेले.
हिशोब करतो आहे किती राहिलेत डोईवर उन्हाळे
शेकडो वेळा चंद्र आला तारे फुलले, रात्र धुंद झाली;
भाकरीचा चंद्र शोधण्यातच जिंदगी बरबाद झाली.

हे हात माझे सर्वस्व दारिद्र्याकडे गहाणच राहिले
कधी मनात उंचावलेले, की कलम झालेले पाहिले
हरघडी अश्रू वाळविले नाहीत; पण असेही क्षण आले
तेव्हा अश्रूच मित्र होऊन साहाय्यास धावून आले.

दुनियेचा विचार हरघडी केला, अगा जगमय झालो
दुःख पेलावे कसे, पुन्हा जगावे कसे, याच शाळेत शिकलो
झोतभट्टीत शेकावे पोलाद तसे आयुष्य छान शेकले
दोन दिवस वाट पाहण्यात गेले; दोन दुःखात गेले.

(ऐसा गा मी ब्रह्म !)

- (२) कंसातील योग्य शब्द वापरून रिकाम्या जागा भरा. (२)
- (i) करतो आहे किती राहिलेत डोईवर उन्हाळे (हिशोब, गणित, मोजत, जमा)
- (ii) झोतभट्टीत शेकावे तसे आयुष्य छान शेकले (सोने, चांदी, पोलाद, लोखंड)
- (३) 'दुःख पेलावे आणि पुन्हा जगावे,' या वाक्यामागील तुम्हांला जाणवलेला विचार तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा. (२)
- (४) कवितेत व्यक्त झालेल्या कष्टकऱ्यांच्या जीवनाविषयी तुमच्या भावना लिहा. (२)
२. (इ) खालील काव्यपंक्तीचे रसग्रहण करा. (४)
- जगावं कसं तर ? हिरवंगार झाडासारखं
रोजचं चिंतन करावं कसं तर झाडासारखं !

विभाग ३ - स्थूलवाचन

३. खालीलपैकी कोणत्याही दोन कृती सोडवा. (६)
- (i) तुम्हांला समजलेली कवितेतील सूर्याची भूमिका स्पष्ट करा.
- (ii) सूर्य आणि पणती यांच्यातील संवाद स्वतःच्या कल्पनेने लिहा.
- (ii) 'काळा प्रमाणे शब्दांच्या स्वरूपात, त्यांच्या अर्थात, त्यांच्या परस्पर संबंधात बदल होतात' हे सोदाहरण स्पष्ट करा.

विभाग ४ - भाषाभ्यास

४. (अ) व्याकरण घटकांवर आधारित कृती.
- (१) समास
खालील तक्ता पूर्ण करा. (२)
अ.क्र.	सामासिक शब्द	विग्रह	समासाचे नाव
(i)	यथामती		
(ii)	चारपाच		
- (२) अलंकार (२)
- खालील उदाहरणवाचून कृती करा.
मेघासम तो श्याम सावळा
वरील उदाहरणारतील
- (i) उपमेय- (ii) उपमान - (iii) समानधर्म - (iv) अलंकार
- (३) वाक्यरूपांतर
सूचनेप्रमाणे बदल करा. (२)
- (i) आधी साखर सोडा. (प्रश्नार्थक करा) (ii) तुला लाडू आवडतो का ? (आज्ञार्थी करा.)
- (४) सामान्यरूप तक्ता पूर्ण करा. (२)

	शब्द	सामान्यरूप	मुळशब्द
(i)	शिक्षकांनी	शिक्षक
(ii)	पुस्तकात	पुस्तक
(iii)	हाताने	हात
(iv)	आनंदाच्या	आनंद

(५) वाक्प्रचार

खालील वाक्प्रचाराचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग करा.

(१) पारंगत असणे - (२) खुलासा देणे -

(२)

४. (आ) भाषासौंदर्य -

(१) शब्दसंपत्ती-

(i) समानार्थी शब्द लिहा - (i) आजन्म -

(ii) सोवत -

(१)

(ii) विरुद्धार्थी शब्द लिहा. (i) दुःख -

(ii) मान -

(१)

(iii) खालील शब्दसमुहासाठी एक शब्द लिहा.

(१)

(i) हाताची बोटे मिटून होणारी पंजाची रचना -

(ii) देवाला किंवा सैनिकाला आरती करणे -

(iv) एका शब्दाचे भिन्न अर्थ लिहा - सुमन

(१)

(२) लेखननियमांनुसार भिन्न लेखन

(i) अचूक शब्द ओळखा.

(१)

डायेट, डॉएट, डाएट, डायट

आठवड्यात, आटवड्यात, अठवड्यात, अटवड्यात

(ii) खालील वाक्य लेखननियमांनुसार लिहा -

खुपच सावधगिरी बाळगणं आवश्यक होतं.

(१)

(३) (i) खालील वाक्यात योग्य विरामचिन्हे लिहा.

(१)

कोण रे तुम्ही इथे काय करत आहात

(ii) खालील वाक्यातील चुकीची विरामचिन्हे बदला.

(१)

बरं कां सुश्रुत? आकर्षक सुरुवात आणि परिणामकारक शेवट ही माझी वैशिष्ट्ये!

(४) पारिभाषिक शब्द

(१)

खालील शब्दांना पारिभाषिक शब्द लिहा.

(१) हेडक्लार्क - (२) वॉईफ -

(५) भाषिक खेळ - शब्दकोडे खालील तक्त्यातील २ अक्षरी २ शब्द शोधा

(१)

वा	रा	मा	त
यू	त्र	ती	वा
ह	पा	झा	घो
वा	णी	व	डे

उपयोजित - विभाग - ५

५. (अ) खालील कृती सोडवा.

(१) पत्रलेखन - खालील निवेदन वाचा व त्याखालील एक कृती सोडवा.

(५)

स्वच्छता हीच देशसेवा
स्वच्छता सप्ताहनिमित्त विशेष कार्यक्रम
दि. ५ डिसेंबर, स. ९.०० सामुदायिक ठिकाणी स्वच्छता

नागरिक या नात्याने

KK

उपक्रमात सहभागी नागरिकांचे अभिनंदन करणारे पत्र

स्वच्छता करण्यासाठी लागणाऱ्या साहित्याची मागणी करणारे पत्र तुमच्या गावातील सरपंचाना लिहा.

(२) सारांशलेखन

(५)

खालील उतारा वाचा व त्याचा एक तृतीयांश एवढा सारांश तुमच्या शब्दात लिहा.

वेळ ही फार मौल्यवान गोष्ट आहे. म्हणून वेळेचा उपयोग समजूतदारपणे केला पाहिजे. वेळेचा वेग किती? हे कोणालाच सांगता येणार नाही. पण जो वेळेचे भान ठेवतो, त्याला वेळेबरोबर निश्चित जाता येते. वेळेचे महत्त्व जाणून जो कामाचे नियोजन करतो, त्याला दैनंदिन कामाव्यतिरिक्त इतर अनेक गोष्टींसाठी भरपूर वेळ देता येतो. वेळेचे महत्त्व जाणणारी माणसे आपल्या छंदाची मनापासून पूर्तता करू शकतात. दिवसभरच्या कामाच्या व्यापातून घरी आलेली व्यक्ती दीड-दोन तास ग्रंथालयात वेळ घालवू शकते. 'वेळ नाही' ही सबब केवळ आळशी माणसेच देतात. कारण त्यांच्याजवळ कामाचे कोणतेही नियोजन नसते. त्यामुळे कामेही वेळेवर होत नाहीत. आणि त्याचा परिणाम म्हणजे अशी माणसे अपयशाची धनी होतात.

५. (आ) खालील कृती करा.

(१) बातमी लेखन (६० ते ८० शब्द)

खालील दिलेल्या विषयावरून बातमी तयार करा.

(६)

राज्य सरकारने प्लॅस्टिक बंदी लागू केली.

(२) कथालेखन

खाली दिलेल्या मुद्द्यांवरून कथा लिहा. कथेला योग्य शीर्षक देऊन तात्पर्य लिहा.

(६)

मुद्दे : एक लहान बालक - गरीब आईबरोबर झोपडीत राहणे - पावसाळ्याचे दिवस - भयंकर वारा व पाऊस - रेल्वेरुळ उखडणे - त्याच्या नजरेत येणे - अंगातला तांबडा शर्ट काढून आगगाडी थांबवणे - प्रवाशांचा संताप - इंजिन ड्रायव्हरची रुळावर नजर पडणे - रुळ वाहून गेलेले - मुलामुळे प्रवाशांचे प्राण वाचणे - राष्ट्रपतीद्वारा मुलाचा सन्मान - तात्पर्य.

५. (इ) लेखनकौशल्य -

खालील लेखनप्रकारांपैकी कोणतीही एक कृती सोडवा. (शब्दमर्यादा १०० ते १२० शब्द)

(८)

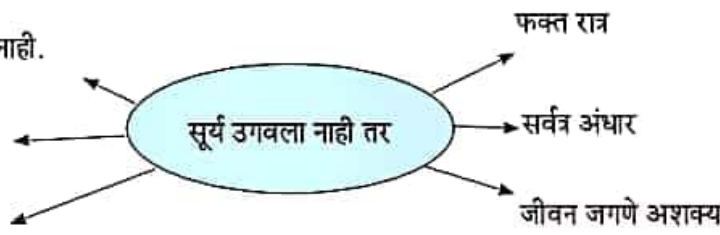
कल्पनाप्रधान -

(१) सूर्य उगवला नाही तर -

शाळा/क्लास/गृहपाठ नाही.

फक्त मनोरंजन, टिव्ही

वाईट परिणाम

(२) प्रसंगलेखन

डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांचे भाषण.

